Miran Komac

NARODNOMANJŠINSKE PODOBE SLOVENIJE

OPOMBE O NARODNO RAZLIČNEM SLOVENSTVU

italijani
madžari
romi
albanci
avstrijci
bolgari
bošnjaki
romuni
rusi
srbi
čehi
turki
hrvatje
črnogorci
grki
judje
makedonci
muslimani
nemci
poljaki
rusini
slovaki
ukrajinci
vlahi

LET / YEARS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

Miran Komac

NARODNOMANJŠINSKE PODOBE SLOVENIJE

OPOMBE O NARODNO RAZLIČNEM SLOVENSTVU

Ljubljana, 2026

Miran Komac
NARODNOMANJŠINSKE PODOBE SLOVENIJE
OPOMBE O NARODNO RAZLIČNEM SLOVENSTVU

Izdajatelj
Inštitut za narodnostna vprašanja

Recenzenta
prof. dr. Boštjan Udovič, prof. dr. Jernej Zupančič

Jezikovni pregled
Jana Vaupotič

Izris zemljevidov
Zmago Drole, Miha Brvar

Grafično oblikovanje
Mateja Vrbinc

Naslovnica
Mateja Vrbinc

Slikovno gradivo
Posavski muzej Brežice, Galerija-Muzej Lendava, Pomurski muzej Murska Sobota, Božidar Flajšman, Avgusta d.o.o., Boris Hajdinjak, Smiljanka Azarija, Vinko Avsenak, Denis Striković, Jutka Kiraly, Mitja Ferenc, Zavod za kulturno dediščino Slovenije, Območna enota Nova Gorica, Miran Komac

Tisk
Demat d.o.o.

Naklada: 100 izvodov

Cena: 20,00 EUR

Prva izdaja
Ljubljana, 2026

© Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
Objavljena vsebina izraža stališča avtorja.

DOI: 10.69070/2026_18

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.15(497.4)
342.724(497.4)

KOMAC, Miran
Narodnomanjšinske podobe Slovenije : opombe o narodno različnem slovenstvu / Miran Komac ; [izris zemljevidov Zmago Drole, Miha Brvar ; slikovno gradivo Posavski muzej Brežice ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2026

ISBN 978-961-6159-95-1
COBISS.SI-ID 278849027

KAZALO

Uvodna razmišljanja ... 11

Narodno pestra Slovenija ... 19

1. Zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine ... 23
2. Nove narodne manjšine ... 24
3. Novodobni priseljenci ... 24

Ureditev (model) varstva narodnih manjšin ... 25

1. Mnoštvo oblik manjšinskega varstva ... 25
2. Pestro poimenovanje narodnih manjšin ... 26
3. Ni ***uradne*** opredelitve narodnih manjšin ... 29
4. Ta ***»nesrečna«*** avtohtonost ... 32
5. Narodno mešano ozemlje ... 34
6. Odsotnost številčne klavzule ... 35
7. Subjekt narodno manjšinskega varstva: ***posameznik ali skupina*****?** ... 35
8. Pripadniki narodnih manjšin: samo sl***ovenski državljani*** ali ***tudi tujci*** ... 36
9. Pripadniki narodnih manjšin: ***tisti s prvim prebivališčem*** v Sloveniji ali ***tudi priseljenci*****?** ... 37
10. Dolžnosti pripadnikov narodnih manjšin ... 37
11. Pripadniki večinskega naroda in varstvo narodnih manjšin ... 39

O matični domovini ... 41

1. Slovenija, čigava in komu ***»matična«*** domovina? ... 41
2. Italijanska politika do italijanske manjšine v Sloveniji ... 47
3. Avstrijska politika do nemške manjšine v Sloveniji ... 51
4. Madžarska politika do madžarske manjšine v Sloveniji ... 54
5. Hrvaška politika do hrvaške manjšine v Sloveniji ... 55
6. Srbska politika do srbske narodne manjšine v Sloveniji ... 56
7. Izraelska politika do judovske manjšine v Sloveniji ... 57
8. Multilateralne zaveze ... 58

Opomba za konec ... 60

I.
Sestaviti je bilo potrebno (slovensko) državo, pa *slovenski narod* tudi, *prvič* 61

Vsem v napoto ali boj za pravične meje 63
1. Določanje meje z Italijo 66
2. Določanje meje z Avstrijo 68
3. Določanje meje z Madžarsko 72
4. Določanje meje s Hrvaško 74
5. Zaključek 76

Narodne manjšine v *Sloveniji* med 1. in 2. svetovno vojno 79
1. Madžarska narodna manjšina 85
2. Nemška narodna manjšina 93
3. Judovska narodna manjšina 110
4. … in še o Romski in Sintski narodni manjšini 116
5. Pestra Bela krajina 121
6. Hrvati ob slovensko – hrvaški meji 130
7. Še o *butičnih* narodnih manjšinah, Čehih in Slovakih (Čehoslovakih) 133
8. Slovenci pribežniki iz sosednjih držav 135

Obdobje med 1. in 2. svetovno vojno in varstvo narodnih manjšin 137

Zaključek 139

II.
Druga svetovna vojna: etnično čiščenje in očiščenje 141

Uvod 143

Genocid nad Slovenci 147

Obračunavanje z narodnimi manjšinami 151
1. Usoda Nemcev 151
2. Usoda Judov – holokavst (shoah) 155
3. Usoda slovenskih Sintov in Romov – Slovenski porajmos / samudaripen 158
4. Usoda Srbov v Beli krajini 176
5. Usoda Hrvatov 176

Obdobje po kapitulaciji Italije septembra leta 1943, obračunavanje z Italijani 179

Kaj storiti s pripadniki narodnih manjšin po koncu vojne? 183

III.
Sestaviti je bilo potrebno državo, *drugič* ... 185

Uvod ... 187

Določanje meja s sosedi ... 189

A. Zgodovinske narodne manjšine ... 197

Italijanska narodna manjšina ... 199

1. Mirovna pogodba z Italijo in narodno – manjšinska problematika ... 203
2. Londonski memorandum o soglasju (1954) ... 211
3. Londonski memorandum o soglasju (1954) – ***Posebni statut*** ... 214
4. Dvajset zasedanj jugoslovansko italijanskega mešanega odbora ... 217
5. ***Eksodus*** iz (in novo naseljevanje) Koprskega okraja ... 218
6. Narodno očiščena dežela ... 224
7. Nismo bili samo okradeni, bili smo tudi tatiči ... 226

Intermezzo povzetek 30. letne morije ... 227

8. Italijanska manjšina v političnem v obdobju 1955–1990 ... 228
9. Osimski sporazum ... 246
10. Somrak jugoslovanske ideje in narodne manjšine ... 246
11. Posebne pravice pripadnikov italijanske narodne manjšine (idealno urejeno manjšinsko varstvo, oziroma problemi pod preprogo) ... 254

Madžarska narodna manjšina med letoma 1945 in 1990 ... 259

1. Izgon prebivalcev vasi Petišovci decembra 1948 in aprila 1949 ... 261
2. Madžarska narodna manjšina, prostor in ljudje ... 266
3. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne manjšine ... 282
4. Obvezno dvojezično šolstvo ... 283

Prezrte (zamolčane) zgodovinske narodne manjšine ... 287

1. Nemška narodna manjšina ... 287
2. Romska in sintska narodna manjšina (Slovenski Romi in Sinti) ... 298
3. Slovenski Sinti ... 325
4. Judovska narodna manjšina ... 326
5. Srbi v Beli krajini ... 331
6. Hrvati ob slovensko – hrvaški meji ... 336

B. Priseljevanje v Slovenijo v obdobju 1945–1990 ... 341

Slovenci o procesih priseljevanja ... 345

C. Model (ureditev) varstva narodnih manjšin 1945–1990 (zaukazano bratstvo in enotnost, oziroma narodne tenzije pod preprogo) ... 357

Zaton socializma in jugoslovanske ideje ... 363

IV.
Sestaviti je bilo treba državo, *tretjič* ... 369

Odšli smo na svoje ... 371

Določanje meja s sosedi, *tretjič* ... 375

Koliko je v tretji Sloveniji prostora za narodne majšine? ... 379

Narodne manjšine Republike Slovenije ... 383

A. Zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne majšine ... 385

Ustavno priznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne majšine ... 385
1. Italijanska narodna manjšina ... 386
2. Madžarska narodna manjšina ... 391
3. Romska narodna manjšina ... 396

Ustavno nepriznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine ... 415
1. Nemška narodna manjšina ... 415
2. Judovska narodna manjšina ... 423
3. Srbska narodna manjšina ... 431
4. Hrvaška narodna manjšina ... 436
5. Slovenski Sinti ... 439

Varstvo zgodovinskih (*tradicionalnih, avtohtonih*) narodnih manjšin ... 441
1. Uvodne opombe ... 441
2. Zaveze do ohranjanja identitete italijanske, madžarske in romske narodne manjšine – ***de iure*** ... 450
3. Kje so ostali Romi? ... 455
4. Zaveze do varovanja italijanske, madžarske in romske narodne manjšine – ***de facto*** ... 456
5. Kaj pa ostale zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine? ... 459

B. Nove narodne manjšine ... 461
1. Uvod ... 461
2. Prostor in ljudje ... 463
3. Urejanje državljanskega korpusa ... 469
4. Zločin izbrisa (***administrativni genocid***) ... 472
5. Varstvo novih narodnih skupnosti ... 474

Dolžnost in odgovornost pripadnikov narodnih manjšin ... 487

Novodobni priseljenci – *narodne manjšine »na zalogo«?* ... 489

Sklepna beseda ... 497

Slovenski model (ureditev) varstva narodnih manjšin ... 499

Upravičeno razlikovanje med varstvom različnih narodnih manjšin, ali zgolj diskriminacija na narodni osnovi? ... 499

Viri in literatura ... 503

Pregledna literatura ... 505

Viri in literatura ... 507

Kazalo tabel ... 536

Kazalo zemljevidov ... 540

Kazalo slik ... 542

Uvodna razmišljanja

Različnost, je edina skupna točka človeške vrste, zato ne more biti nič drugače tudi s prebivalci Republike Slovenije: razlikujemo se po spolu, starosti, izobrazbi, zakonskem stanu, državljanskem statusu, veroizpovedi, itd. Pomembna značilnost prebivalcev Slovenije je tudi njihova različna *narodna pripadnost.*

O večinskem in dominantnem, *slovenskem narodu,* vemo tako rekoč vse. Zelo omejeno, izbrano in odbrano, pa je naše védenje o prebivalcih Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo drugače kot pripadniki večinskega naroda: kot Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Italijani, Judi, Madžari, Makedonci, Nemci, Romi, Sinti, Srbi, itd. Tem prebivalcem Slovenije, pripadnikom različnih narodnih manjšin posvečamo v tem delu raziskovalno pozornost.

Ozemlje današnje Republike Slovenije so v preteklosti obiskali (in tu ostali) mnogi, nekateri zato, da bi pobegnili življenjskih grozotam na tem ali onem koncu Evrope; drugi so iskali ugodnejše zaposlitvene možnosti; tretje je prinesel nemirni duh popotništva. Vsakdo, ki je prišel je prinesel s seboj nekaj novega in to vsadil v pojem, ki mu pravimo *slovenska identiteta.* Slovenstvo dobiva z vsakim *novim članom novo, drugačno, sodobnejšo podobo*. Pripadniki manjšin so *soustvarjalci identitete slovenskega prostora* in zato *solastniki slovenske kulturne.* In še vedno prihajajo novi in novi obrazi.

V zgodovini človeštva se je vedno našel nekdo, ki je bil prepričan (in mnogi še vedno so), da je obča nivelizacija in unifikacija rešitev človeštva. Njegova tragična zmota je (bila) v tem, da je kot model unificiranja vzel kar sebe. Druga zmota pa je ležala v dejstvu, da je pretežni del tistih, ki naj bi bili »unificirani« menil, da jim njihova podoba povsem ustreza za mirno preživetje v tem kratkem bivanju v tostranstvu. Etnične tenzije, konflikti, golide krvi in skladovnice pohabljenih so dokaz, da je opcija o etnični unifikaciji imela mnogo »uspešnih« zagovornikov. Res je, da so v teh spopadih izginile mnoge civilizacije, mnoge kulture, mnogi narodi in jeziki. Toda unifikacije in obče nivelizacije le ni bilo mogoče izvesti.

Etnična, narodna, jezikovna pestrost so ostale. In tudi biti drugače ne more!! *Različnost je namreč edina skupna točka človeške vrste. Če je tako na univerzalni ravni, ne more biti nič drugače s slovenstvom*!!

> Med ljudmi in med populacijami ni enakosti, temveč je predvsem različnost. »Mešanje« teh različnosti je človeška prokreacijska usmeritev, ki je pozitivna. Različnosti pomenijo tudi bogastvo možnosti. Prav to pa utemeljuje dosežke človeštva kot celote.[1]

1 Južnič, S., 1987. *Antropologija*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 190.

Če pa je iz nacionalističnih vrst mogoče slišati kaj spodbudnega o zaščiti manjšin pa je to navadno model zaščite, ki je močno podoben *rezervatnemu tipu zaščite.* Nekakšni obliki regijskega rezervata, ki si ga z zanimanjem ogledujejo na nedeljskih izletih otroci pripadnikov večinskega naroda, turisti in kabinetni raziskovalci. Na teh teritorijih je dovoljena celo vidna dvojezičnost, šole v jeziku manjšin, kulturna dejavnost manjšin. Vendar je vse namenjeno izključno manjšinam samim. Zavestno pa je prezrto temeljno spoznanje iz ureditve varstva manjšin. Vsaj za klasične manjšine velja, da ne gre za *»pritepence«* od včeraj, ampak za stalne prebivalce določenega prostora, pri čemer so se zaradi zgodovinskih viher spreminjale le meje. Pripadniki manjšin so *soustvarjalci identitete prostora, na katerem bivajo* in zato *solastniki kulturne dediščine teh ozemelj.* Tega spoznanja pa ni mogoče zaslediti v miselnosti večinskega prebivalstva. Le redko je mogoče najti o omenjenih problemih kaj zapisanega v študijskih gradivih v šolah večinskega prebivalstva. Nič nenavadnega torej ni, da se prav v povezavi z manjšinskimi skupnostmi, pa naj bodo te etnične ali socialne, najpogosteje srečujemo z bolečino, ponižanjem, trpljenjem ali celo smrtjo. Manjšinske skupnosti so na žalost ravno dovolj ranljive, nezaščitene in dovolj na obrobju, da so lahek plen čistunov vseh vrst in tako pogosto predmet netolerance, diskriminacije, šikaniranja in/ali sadističnega maltretiranja. Nepotrebne solze, modrice in kri prekrivajo skromno veselje in radost v manjšinskih podobah.

Pogosto se sliši iz ust neumornih braniteljev naroda (nacije), da je varstvo manjšin *nepotreben privilegij manjšin*. Ali je privilegij govoriti in izražati se v maternem jeziku, ustvarjati v lastnem jeziku? Ali tega ne počno pripadniki večinskega naroda? In če je njim to dovoljeno (in omogočeno) in se to ne šteje za privilegij, zakaj bi bil to privilegij za pripadnike manjšin? Iz tega zornega kota varstvo manjšin ne pomeni nič drugega kot izgrajevanje pogojev, ki omogočajo pripadnikom manjšin *izenačenje štartnih osnov s pripadniki večinskega naroda* za kompetitivnost v družbi v kateri živijo.

Pravijo še, da je varstvo manjšin nepotreben strošek! Toda, kolikšna je cena razreševanja verskega ali etničnega/narodnega konflikta, ko pušča za sabo golide krvi, skladovnice trupel, pohabljena telesa, uničene človeške skupnosti?

Koliko sploh vemo o *prebivalcih Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo drugače kot Slovenci*?

Dejali smo, da je védenje o *prebivalcih Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo drugače kot Slovenci,* pri pripadnikih večinskega naroda, kilavo! Mnoge ta tematika ne zanima, drugi se obnašajo brezbrižno, tretji menijo, da o njih vedo vse. Četrti so prepričani, da so *»samo za škodo pri hiši«!* Nič zato, če je njihovo védenje zgrajeno na stereotipnih predstavah, tudi na predsodkih. Je pa zato prepričanje o lastnemu *prav* toliko večje!

Pri analizi medetničnih odnosov Slovenci zelo radi poudarjamo krivice, ki so nam jih povzročili pripadniki drugih, najpogosteje sosednjih narodov. In teh krivic ni bilo malo. Kaj pa mi? Nismo nikomur povzročili nič žalega?

V slovenskem narodnostnem značaju so izrazito poudarjeni elementi negativnega avtoportretiranja: Slovenci s(m)o predstavljeni kot ponižen, neagresiven

in celo hlapčevski narod. Neagresivnost bi lahko pomenila, da smo v odnosu do drugih narodov oziroma narodnih manjšin tolerantnejši. Toda v nasprotju s to stereotipno sodbo mnoge študije ugotavljajo pri Slovencih visoko stopnjo agresivnosti, dominantnosti, visoke aspiracije, težnje po manipuliranju z drugimi, avanturizem, dogmatizem in maskulinost. Kaj bi lahko povzročilo razmeroma visoke vrednosti psihoticizma? Je to morda nezaupljivost pripadnikov naroda,

> ki ga Trstenjak označuje kot mejni narod, in ki se bolj kot drugi čuti ogroženega, obdanega s tujci, ljubosumnega na svojo svobodo in neodvisnost? Ali gre morda za dejstvo, da so se pri Slovencih kot razmeroma majhni narodnostni skupnosti skozi generacije nekako bolj ohranjali agresivni, trdi in nepopustljivi posamezniki na račun blagih in prilagodljivih, ki so se v večji meri asimilirali? Je tudi tu delovala neke vrste naravna selekcija?[2]

Izhodišče razmisleka o slovenskem narodnem značaju je običajno številčna šibkost in majhnost poselitvenega prostora. Najhujša ugotovitev,

> ki se tiče vse naše zgodovine, je dejstvo, da smo nenehoma doživljali determinizem majhnega in slabotnega in da neusmiljenih zakonov zgodovine nismo mogli nikoli zajahati. Zato pa smo nagonsko odkrivali in spoznavali razne trike, ovinke in olajšave; to velja za ljudstvo, zanj velja to v ganljivi in občudujoči obliki, velja pa v manj simpatični obliki za njegove tako imenovane voditelje. Velika slovenska resnica je torej, da smo živeli in še živimo neskladno, nenačrtno, nekoncentrirano. Živeli smo in še živimo mnogo bolj spretnjaško in tiholazniško, kakor nam to zaukazuje zakon zgodovinske konfrontacije. Svojo majhnost in neučinkovitost smo si skušali in si še skušamo kompenzirati z neprepričljivo metodologijo počlovečenja. Majhnost našega ozemlja je bila nujno tudi majhnost našega moralnega in političnega obzorja. Odsotnost aktivne zgodovine in navzočnosti panske narave sta nas polnila s strahom in bojaznijo, samoto, revščino in s skrbjo po zakrivanju vseh teh stanj. Kar naprej ontični razkol med naravo in družbo, človeškostjo in tehniko, razumom in senzibilnostjo. Vse to prisiljevanje, zadrgovanje in sunkovito orientiranje, pa nas je delalo bistre, spretne, pozorne in nas je sililo v napredovanje.[3]

Majhnost poselitvenega prostora pomeni, pravi Anton Trstenjak, da se pripadniki slovenskega naroda neprestano srečujejo z mejami. Zamejenost z mejami pomeni, da so pripadniki naroda v

> stalni asimilacijski izmenjavi z zunanjim svetom. (…) Mejni človek se nehote stalno prilagaja s sosedom. V več smereh. Ena je gotovo v tekmovanju. Sosed je s sosedom v stalni tekmi; vsaj neizrečeni, čeprav na zunaj tega ne oglaša in ne priznava. Ta tekmovalnost sama ima lahko zopet vsaj dve različni smeri: ali se prilagaja in s tem izgublja svojo prvobitnost in samozavest (pojav narodnega odpadništva, nemčurstva, madžaronstva, itd.); ali pa v stopnjevani samostojnosti, ki noče prilagajanja in prehaja v nasprotovanje in končno v sovraštvo z napetostjo in podobnimi odbojnimi nastopi.[4]

Trstenjak je k temu dodal še nekaj značilnosti slovenskega značaja.

> Predvsem moramo reči o Slovencih to, kar je za Avstrijce ugotovil Erwin Ringel v knjigi Die österreichische Seele, da so nevrotični; saj smo tudi mi živeli vse do leta 1918 v notanjeavstrijskih deželah in nas je ta kultura podobno oblikovala. Vzgojeni smo bili v pretirano in ozko moralnih, zastrašujočih držah; zavrti, ustrahovani, skrupulantni, deprimirani, malodušni smo. K temu je nemalo pripomogel janzenistični duh kar živčno zožene katoliške verske vzgoje, kakor so jo v opoziciji

2 Musek, J., 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 71.

3 Kocbek, E., 1986. *O narodu. 2000* 31/32, 4–5.

4 Trstenjak, A., 1991. *Misli o slovenskem človeku.* Založništvo slovenske knjige, Ljubljana, 13.

> proti protestantizmu prenesli iz Nizozemske v Avstrijo zlasti vsakokratni habsburški vladarji. Čeprav je Cerkev janzenizem 1713. leta obsodila, se je v duši Slovencev zelo utrdil. Od tod šala, češ da Cornelius Jansen (1585–1638) ni bil rojen na Nizozemskem, temveč na Kranjskem.[5]

Slovenci se najraje predstavljamo kot žrtve! Da bi bile žrtve lahko tudi krvniki, se sliši le občasno, pa še to sramežljivo.

Ali ni takšen neuravnotežen pristop pri obravnavi narodno manjšinskih tematik lahko leglo *etničnih tenzij*, morda celo *konfliktov?* Odsotnost simultane obravnave položaja, na primer slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji, poraja prepričanje, da se *slabo godi* le Slovencem v sosednjih državah, medtem ko je položaj pripadnikov italijanske in madžarske manjšine urejen *zgledno.* Vsakršno opozarjanje na globok razkorak med zakonodajo in uresničevanjem pravnih določb v vsakdanji praksi v Sloveniji zbuja pri pripadnikih večinskega naroda očitke, češ, kaj pa tile sploh še hočejo? Saj imajo vse, kar jim srce poželi! Naj pogledajo, kako se godi Slovencem za mejo!

V slovenski tradicionalni percepciji narodno manjšinskih tematik se *naše manjšine* v sosednjih državah obravnava kot dele narodnega telesa, ki so bili v spletu krivičnih zgodovinskih okoliščin odrezani od slovenskega narodnega telesa. Postali so *neodrešeni bratje za mejo*, ki jim *matična domovina,* to je država, v kateri živi narod, ki je narodni manjšini kulturno soroden, (v našem primeru je to država Slovenija) mora pomagati z vsemi sredstvi in na vse načine, v borbi proti asimilacijski politiki države, v kateri slovenske manjšine živijo.

V tej luči se nam razpravljanje o varstvu manjšin kaže kot razprava o *toleranci, sožitju, o pravici do spoštovanja različnosti.*

Migracije so zaščitni znak človeške vrste. Nič drugače ne more biti na slovenskem. Prihajajo novi in novi obrazi. Smo v Sloveniji pripravljeni na spreminjajočo se etnično (narodno) sestavo Slovenije? Smo pripravljeni na etnično/narodno sobivanje, narodno toleranco, na večkulturnost? Ne! Še vedno velja maksima, da je Slovenija država slovenskega naroda (*narod je pojmovan kot biološka kategorija*) in dveh tradicionalnih manjšin, italijanske in madžarske, ki jima pripada ustrezen nabor *kompenzacijskih* pravic na zamejem prostoru. V zadnjih letih je bilo marsikaj postorjenega tudi na področju urejanja romske problematike. Za druge Ne-Slovence pa velja obče sprejeto mnenje, da naj se priseljeni prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo.

Nič ni bilo storjenega na področju redefinicije pojma *slovenska nacija*. Opozorila, da moramo zelo hitro zgradili niz integracijskih politik za področje šolstva, kulture, politične participacije, odpravljanja predsodkov in stereotipov, itd., so zaman. Če se bomo še dolgo *obirali* nam zna v bližnji prihodnosti trda presti. Namenoma sem poudaril sintagmo *integracijske politike*. Zakone smo sposobni sprejeti, zmanjka pa nam znanja, energije in volje za uresničevanje sprejetih zakonskih določb. Zna biti, da je temu tako zato, ker je to mukotrpen,

5 Trstenjak, A. & Ringel, E., 1992. *O slovenskem človeku in koroški duši*. Mohorjeva založba, Celovec; Ljubljana; Dunaj, 82.

vsakdanji posel, oddaljen od medijskih žarometov; pa še medalje si običajno pripnejo drugi.

In morda še en razlog, skozi dolga stoletja smo živeli v različnih državnih tvorbah, kot narodna manjšina, neprestano v borbi za razbijanje državnih okvirjev, ki so nam stregla po narodnem življenju. Osvojili smo *tipično narodno manjšinsko miselnost* – sposobni smo razbijanja, nismo pa sposobni ničesar sestaviti. Marsikaj tega se je ohranilo tudi v obdobju, ko Slovenci nastopamo kot državotvorni narod.

Odnose med slovensko državo in narodnimi manjšinami bomo spremljali v stoletju od leta 1920 do današnjih dni. Stoletje je turbulentno, spreminjanje nosilcev suverenosti je gospodarje spreminjalo v podložnike, pa zopet podložnike v gospodarje. Zajeten nahrbtnik preteklosti smo prinesli v sodobnost. Interpretacija preteklosti, njeno izbiranje in/ali odbiranje, nam razveseljujeta in/ali grenita sedanje življenje. Preteklost je sicer mrtva. Potrebe po posedovanju sedanjosti, pa naredijo preteklost še kako živo!

Za popotnico smo postavili naslednje vprašanje: koliko narodne različnosti je zmožno *sprejeti in prenesti sodobno slovenstvo*?

Narodno pestra Slovenija

Na prostoru, ki smo si ga Slovenci *vzeli* zase, nismo nikoli živeli sami. Nekatere Neslovence je tukaj pustila *zgodovina*, drugi so prišli *kasneje*, po lastnem izboru. In še vedno prihajajo novi in novi obrazi. Prostor smo morali deliti z Nemci, Madžari, Romi, Italijani, Judi, Srbi, Hrvati, Muslimani, Bošnjaki, Albanci, Črnogorci, itd. Njihovo število in njihova gospodarska, socialna in politična moč se je v XX. stoletju spreminjala. Vojne vihre, spreminjanje nosilcev suverenosti, migracije različnih tipov in vrst so določale število pripadnikov narodnih manjšin.

In prihajajo vedno novi in novi obrazi. Sestava prebivalstva Republike Slovenije je razvidna iz številk v tabelah št. 1, 2 in 3.

Tabela 1: Prebivalstvo, po narodni pripadnosti, Slovenija (ozemlje v času popisa), popisi 1948–2002

Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002						
	1953	**1961**	**1971**	**1981**	**1991**	**2002**
Skupaj	**1.466.425**	**1.591.523**	**1.679.051**	**1.838.381**	**1.913.355**	**1.964.036**
Narodno opredeljeni	1.466.214	1.587.585	1.664.093	1.800.680	1.845.022	1.766.982
Slovenci	1.415.448	1.522.248	1.578.963	1.668.623	1.689.657	1.631.363
Italijani	854	3.072	2.987	2.138	2.959	2.258
Madžari	11.019	10.498	8.943	8.777	8.000	6.243
Romi	1.663	158	951	1.393	2.259	3.246
Albanci	169	282	1.266	1.933	3.534	6.186
Avstrijci	289	254	266	146	126	181
Bolgari	49	180	138	103	168	138
Bošnjaki	…	…	…	…	…	21.542
Čehi	807	584	442	423	315	273
Črnogorci	1.356	1.384	1.950	3.175	4.339	2.667
Grki	24	50	24	15	21	54
Hrvatje	17.978	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642
Judje	15	21	72	9	37	28
Makedonci	640	1.009	1.572	3.227	4.371	3.972

Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002						
	1953	**1961**	**1971**	**1981**	**1991**	**2002**
Muslimani	1.617	465	3.197	13.339	26.577	10.467
Nemci	1.617	732	400	309	298	499
Poljaki	275	222	191	200	196	140
Romuni	41	48	41	93	115	122
Rusi	593	295	297	189	167	451
Rusini	46	384	66	54	57	40
Slovaki	60	71	75	139	139	216
Srbi	11.225	13.609	20.209	41.695	47.401	38.964
Turki	68	135	52	86	142	259
Ukrajinci	…	…	138	190	210	470
Vlahi	9	6	4	16	37	13
Drugi opredeljeni	352	449	293	526	1.021	1.548
Narodno neopredeljeni	…	2.784	12.280	32.400	25.978	22.141
Opredelili so se kot Jugoslovani	…	2.784	6.616	25.615	12.075	527
Opredelili so se kot Bosanci	…	…	…	…	…	8.062
Regionalno opredeljeni	…	…				
Drugi neopredeljeni	…	…	3.012	2.853	8.716	12.085
Niso želeli odgovoriti	…	…	…	…	…	48.588
Neznano	211	1.154	2.678	5.301	42.355	126.325

Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002.* Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana. https://www.stat.si/doc/pub/sestava_preb_slo.pdf.

Tabela 2: Prebivalstvo po maternem jeziku, Slovenija[1)] (ozemlje v času popisa), popisi 1921–2002

Materni jezik	**1921**[1)]	**1931**[2)]	**1953**	**1971**[3)]	**1981**[4)]	**1991**[4)]	**2002**[4)]
Skupaj	**1054919**	**1144298**	**1466425**	**1727137**	**1838381**	**1913355**	**1964036**
Slovenski	980222	1077679	1419294	1627462	1682381	1690388	1723434
Prekmurski[6)]	…	…	…	…	…	1159	…
Italijanski	701	414	805	3471	2854	3882	3762
Madžarski	14429	7961	11444	10562	9354	8720	7713
Romski	…	515	996	969	1382	2752	3834
Albanski	…	271	165	1112	2058	3903	7177
Angleški	…	…	…	…	…	75	345

Materni jezik	1921[1)]	1931[2)]	1953	1971[3)]	1981[4)]	1991[4)]	2002[4)]
Arabski	…	…	…	…	…	…	130
Bolgarski	…	31	…	…	92	131	159
Bosanski[7)]	…	…	…	…	…	…	31499
Češki	2941	2282	614	515	535	445	421
Črnogorski	…	…	…	…	…	…	462
Francoski	…	…	…	…	…	73	206
Hrvaški	…	…	…	41014	…	50699	54079
Hrvaško-srbski	…	…	…	1106	…	3208	126
Kitajski	…	…	…	…	…	…	216
Makedonski	…	…	577	1505	3068	4525	4760
Nemški	41514	28998	2590	1322	1023	1093	1628
Poljski	338	249	200	240	264	309	267
Romunski	…	41	…	…	235	295	251
Ruski	1630	1352	494	351	238	229	766
Slovaški	…	104	…	…	145	163	294
Srbski	…	…	…	16074	…	18123	31329
Srbsko-hrvaški	…	…	…	16607	…	80325	36265
Srbski in hrvaški	11898	…	28699	…	…	…	…
Srbskohrvaški[8)]	…	24166	…	…	128449	…	…
Španski	…	…	…	…	…	…	129
Turški	…	36	…	…	112	172	226
Ukrajinski	…	…	…	…	158	171	399
Drugi[5)]	…	191	372	1083	658	1316	1843
Neznano	1246[3)]	8	175	3744	5375	41199	52316

1) Ozemlje v času popisa.
2) Navzoče prebivalstvo.
3) Vključeni tudi zdomci.
4) Podatki preračunani po metodologiji popisa 2002.
5) Drugi in neznano.
6) Kadar ni prikazan posebej, je vključen v slovenski jezik.
7) Upoštevani odgovori: bosanski, bošnjaški.
8) V to skupino so leta 1931 sodili srbski, hrvaški in makedonski jezik, leta 1981 pa hrvaški+hrvaško-srbski+srbski+srbsko-hrvaški+srbski in hrvaški. Skupina ni imela skupnega imena.

Tabela 3: Prebivalstvo po veroizpovedi, Slovenija, popisi 1921–2002

Veroizpoved	1921[2)]	1931[2)]	1953	1991	2002
Skupaj	1.054.919	1.144.298	1.466.425	1.913.355	1.964.036
Katoliška	1.019.302	1.109.532	1.213.987	1.370.561	1.135.626
Protestantska	27.282	25.717	21.657	17.884	16.135
Pravoslavna	6.611	6.745	3.976	46.320	45.905
Islamska	649	927	668	29.361	47.488
Druge veroizpovedi	953	1.112	2.065	775	3.831
Verniki, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi	122	…	1.791	3.929	68.714
Niso verniki, ateisti	…	257	151052	84.656	199.264
Niso želeli odgovoriti	…	…	…	81.302	307.973
Neznano[4)]	…	8	71.229	278.567	139.097

1) Ozemlje ob popisu.
2) Navzoče prebivalstvo.
3) Vključno z neznano veroizpovedjo.
4) V popisu leta 1931 sta bili skupini neznano in druge veroizpovedi združeni.

V popisu leta 1953 sta bili skupini neznano in brez odgovora prikazani skupaj.

Viri: Statistički godišnjak 1993, knjiga V, Opšta državna statistika, Beograd 1935
Popis stanovništva 1953, knjiga I, Vitalna i etnička obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1950
Statistične informacije št. 92. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 16. april 2003.

Povzeto po: Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002.* Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Zapisali smo, da je nekoga v Sloveniji pustila zgodovina, drugi so prišli po lastni izbiri. In še vedno prihajajo. Po statističnih podatkih SURS-a je 1. 1. 2021 v Sloveniji

> prebivalo 292.824 prebivalcev, ki so imeli prvo prebivališče v 174 tujih državah. V zadnjih sedemdesetih letih so najmočnejši priseljenski tokovi v Slovenijo prihajali z območja nekdanje SFRJ. Več desetletij v skupni državi se odraža tudi v zdajšnji sestavi prebivalstva Slovenije. Velika večina priseljencev, natančneje 253.000 ali 86,3 %, je imela prvo prebivališče v eni izmed držav, nastalih na območju nekdanje SFRJ. Za 133.000 (45,4 % od vseh priseljencev) izmed teh je bila to Bosna in Hercegovina, za 43.000 (14,7 %) Hrvaška in za 30.000 (10,2 %) Srbija. Iz drugih evropskih držav so se priseljenci priseljevali v manjšem številu. Še največ od teh je imelo prvo prebivališče v Nemčiji (7.600 oziroma 2,6 %), Italiji (4.600 oziroma 1,6 %) in Ruski federaciji (4.000 oziroma 1,4 %). Za največ priseljencev iz neevropskih držav je bila država prvega prebivališča Kitajska (1.200 oziroma 0,4 %), sledili so tisti s prvim prebivališčem v Združenih državah Amerike (900 oziroma 0,3 %) in Argentini (400 oziroma 0,1 %).[6]

6 Razpotnik, B., 2021. *Vsak sedmi prebivalec Slovenije se je v Slovenijo priselil: mednarodni dan migrantov*. Statistični urad Republike Slovenije, 13. 12. 2021, https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9999 (dostop 17. 12. 2021).

Poti nastajanja narodnih manjšin določajo oblike in načine njihovega umeščanja v slovensko družbo.

Za potrebe našega spisa smo obsežno skupino Neslovencev razvrstili v tri skupine:

1. zgodovinske (*tradicionalne, avtohtone*) narodne manjšine; narodno manjšinska ureditev Republike Slovenije te skupnosti deli na:
   a. ustavno priznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine in na
   b. ustavno nepriznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine
2. nove narodne manjšine
   a. priseljeni v Slovenijo do leta 1990 – *intermediarne* narodne manjšine,
   b. potomci priseljenih v Slovenijo do leta 1990
3. novodobni priseljenci – priseljeni v Slovenijo po letu 1991 in njihovi potomci.

Vsako razvrščanje je arbitrarno. In takšno je tudi naše. Razvrščanje nam služi zgolj kot analitični pripomoček za ugotavljanje sorodnosti in/ali različnosti med posameznimi narodnimi manjšinami; z enim samim namenom – oblikovanje ustreznih modelov ohranjanja kulture narodnih manjšin ter izgradnjo ustrezne infrastrukture za razvoj kulturnih vsebin.

1. Zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine

Dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi z ozemljem, na katerem je leta 1991 nastala Republika Slovenija so značilnosti, ki določajo nabor zgodovinskih (tradicionalnih, avtohtonih) narodnih manjšin. Naj ponovimo, vezi spremljamo vse od leta 1918, torej od tedaj, ko smo Slovenci uspeli sestaviti prvo državno tvorbo. Nič ne de, če smo jo morali deliti z drugimi južnoslovanskimi brati.

Na podlagi množice virov je mogoče v skupino *zgodovinskih* (tradicionalnih, avtohtonih*) narodnih manjšin* uvrstiti – po vrstnem redu njihovega vstopanja v slovenski (državni) prostor – naslednje narodne manjšine: Madžare, Nemce, Jude, Rome in Sinte, Srbe v Beli krajini (prebivalce uskoških naselij v Beli krajini), Hrvate v obmejnih naseljih ob slovensko – hrvaški meji ter Italijane, ki so v slovenski državni okvir dokončno vstopili leta 1954.

2. Nove narodne manjšine

Nove narodne manjšine tvorijo priseljeni v Slovenijo do leta 1991 in njihovi potomci. Po osamosvojitvi Slovenije so se procesi priseljevanja nadaljevali. Priseljene bomo združili v skupino z naslovom

3. Novodobni priseljenci[7]

Novodobni priseljenci so osebe, ki so se v Slovenijo priselile po letu 1991 in njihovi potomci. Prihajajo iz različnih smeri *iz držav, ki so nastale na razvalinah SFRJ, iz držav članic EU in 3. iz tretjih držav.*

Razvrstitev poraja več vprašanj, Hrvaška, bivša Republika bivše SFRJ, je članica EU, ostale države zrasle na pogorišču SFRJ so tretje države. Ampak, mnogi državljani Bosne in Hercegovine imajo tudi hrvaško državljanstvo. Državljani držav članic EU so na mnogih področjih izenačeni v pravicah s slovenskimi državljani. Za našo razpravo, za razpravo o narodnih manjšinah se pojavlja zanimivo vprašanje: ali lahko priseljenci, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo enako kot pripadniki zgodovinskih narodnih manjšin, postanejo člani zgodovinske narodne manjšine?

Vsaka od opisanih skupin *Ne-Slovencev* ima lasten nabor pričakovanj o tem, kaj jim integracija v slovensko družbo pomeni. Predstave o tem, kako vključiti »*drugorodce*« v slovenski družbeni prostor pa imajo tudi pripadniki večinskega naroda.

7 Pojem je sestavil mag. Danilo Dolenc, uporabljen je v prispevku Statističnega urada Republike Slovenije z naslovom »Od 250.000 prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem v tujini se jih je 38 % k nam priselilo v zadnjih 10 letih.« (dostopno na: https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8554).

Ureditev (model) varstva narodnih manjšin

1. Mnoštvo oblik manjšinskega varstva

Osnovna značilnost modela varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji, je *pestrost oblik manjšinskega varstva*. Model (ureditev) varstva narodnih manjšin, manjšine *razdeli* na zgodovinske (avtohtone, tradicionalne) narodne manjšine, nove narodne manjšine in na novodobne priseljence. Varstvo *zgodovinskih* (avtohtonih, tradicionalnih) narodnih manjšin pozna:

a) relativno celovito pravno zaščito za italijansko in madžarsko narodno manjšino;
b) selektiven obseg določb za varstvo romske narodne manjšine;
c) nekaj malega za nemško in judovsko narodne manjšino
č) nič za pripadnike *belokranjskih Srbov*,
d) nič za pripadnike *naših kranjskih Hrvatov*.

Pripadniki *novih narodnih manjšin* so deležne le odkruškov od finančne pogače.

Pripadniki *novodobnih priseljencev* pa dosegajo le nabor t.im. integracijskih politik.

Je takšno razlikovanje *upravičeno*, ali imamo opraviti z *diskriminacijo na etnični osnovi*?

2. Pestro poimenovanje narodnih manjšin

Poimenovanje ni tako nedolžno, kot se na prvi pogled zdi.

> Ime je vsekakor najpomembnejši del, ali naj rečemo, je bistvena obeležba identitete. Z imenom, torej z izrazom, s pojmom, z nazivom, naslovom identiteto tako rekoč potrdimo, jo učvrstimo in v tem smislu tudi ustalimo.[8]

pripravljanju nove ustavne ureditve leta 1990 je bilo v obravnavi kar nekaj predlogov.[9] Na koncu je le bil storjen

> preboj v smeri, kot so jo predlagali pripadniki narodnih skupnosti in večina strokovne javnosti (sprejeli so različico: narodne skupnosti) (…).[10]

Obrazložitev zakaj se narodnim skupnostim zdi ta izraz najbolj ustrezen, je podal Roberto Battelli, predstavnik italijanske narodne skupnosti:

> Moje stališče o tem vprašanju je jasno, jaz sem ga ponovil dostikrat. Na to bi samo opozoril, da na primer niti na Hrvaškem, kjer so sedaj sprejemali zakon o zaščiti narodnih skupnosti ali manjšin. Niti v pismih, s katerimi se mi obračamo sedaj Evropi in konferenci v Haagu itd. To vprašanje ni rešeno in jasno opredeljeno. Torej ne vidim razloga, zakaj bi bili okoli tega mi preglasovani, ker če se razumemo, je potem neka intenca tu zadaj. Dejansko pa ne glede na naziv se točno ve, katere so kvalitete ter zgodovinske, družbene in tudi statusne specifike tako Italijanov kot Madžarov v Sloveniji. Izraz narodne skupnosti ni v tem trenutku hierarhično niti nadrejeni, niti podrejeni drugim variantam. Izraz narodna skupnost le izključuje neko mišljenjsko diskriminacijo glede na številčno konsistentnost samih narodnih skupnosti. Obenem pa tak izraz potrjuje tudi njihovo organiziranost in delovanje na teritoriju, kjer živijo […] (Cerar & Perenič 2001a, 296).[11]

Kako so narodne manjšine *poimenovane* v različnih *dokumentih*? Zelo različno:

1. Ustava RS govori o *avtohtoni madžarski in italijanski narodni skupnosti;*
2. Ustava RS in Zakon o romski skupnosti v RS govorita o *romski skupnosti;*
3. V predstavitvi področja dela Službe za kulturne raznolikosti in človekove pravice Ministrstva za kulturo je mogoče najti izraz *pripadniki različnih manjšinskih etničnih skupnosti,*
4. V Deklaraciji Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji se rabi izraz *narodne skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*; v besedilu deklaracije je tudi pojem *nove narodne skupnosti*.
5. Podobna rešitev je tudi v Zakonu o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji,

---

8 Južnič, S., 1993. *Identiteta*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 182.

9 Glej o tem podrobneje v odličnem popisu dogajanj tedanjega časa:
– Göncz, L., 2024. *Madžarska narodna skupnost v času demokratičnih družbenih sprememb in osamosvojitve Republike Slovenije: ustavnopravna ureditev avtohtonih narodnih skupnosti ter položaj in izzivi madžarske narodne skupnosti v Sloveniji v obdobju 1989–1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
– Göncz, L., 2022. Madžarska narodna skupnost v času osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja nove ustave (1989–1991). *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 22 (3), 823–858.

10 Göncz, L. (2024). *Madžarska narodna skupnost v času demokratičnih družbenih sprememb in osamosvojitve Republike Slovenije: ustavnopravna ureditev avtohtonih narodnih skupnosti ter položaj in izzivi madžarske narodne skupnosti v Sloveniji v obdobju 1989–1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 86.

11 Povzeto po: Göncz. *Madžarska narodna skupnost*, 86.

6. V Kulturnem sporazumu med Slovenijo in Avstrijo se omenja *nemško govoreča etnična skupina* v Sloveniji. Ministrstvo za kulturo RS pa govori o nemških etničnih skupnostih;
7. V Resoluciji Zveze kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji z dne 28. 11. 2018, je rabljeno imenovanje *nemška narodna skupnost v Sloveniji.*
8. V Kulturnem sporazumu z Madžarsko je zapisan pojem *narodne manjšine;*
9. V posebnem sporazumu z Madžarsko o varstvu narodnih manjšin se rabi pojem *madžarska narodna skupnost v Republiki Sloveniji*;
10. Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike je pojem *italijanska narodna skupnost v Sloveniji;*
11. Pestro je poimenovanje narodnih manjšin v bilateralnih sporazumih med Slovenijo in državami naslednicami po razpadli SFRJ.
    a. V Kulturnem sporazumu s Hrvaško je govor o *narodnih skupnostih, ki živita v obeh državah,*[12]
    b. V Sporazumu med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike Jugoslavije v kulturi in izobraževanju, podpisan 23. 3. 2001,[13] določb o varstvu narodnih manjšin ni.
    c. V Sporazumu med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti, podpis 19. 10. 1999,[14] določb, ki bi govorile posebej o narodnih manjšinah ni. Edino določbo v sporazumu, ki jo lahko tolmačimo kot *manjšinsko* je mogoče najti v členu 7, ki določa:

    Pogodbenici bosta organizacijsko in finančno podpirali dopolnilni pouk maternega jezika in kulture za otroke in mladino slovenske narodnosti v Bosni in Hercegovini ter za otroke in mladino iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji.

    č. V Protokolu med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje in znanost Republike Makedonije o sodelovanju na področju izobraževanja,[15] je v členu 7 določeno:

    Pogodbenika spodbujata poučevanje jezika in spoznavanje književnosti druge države.

    Pogodbenika podpirata razvoj in napredek poučevanja maternega jezika in kulture za otroke, pripadnike slovenske skupnosti v Republiki Makedoniji oziroma pripadnike makedonske skupnosti v Republiki Sloveniji.

12 Glej 8. člen v *Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške*. Uradni list RS 51 (1994), 7. 2. 1994.

13 *Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike Jugoslavije v kulturi in izobraževanju*. Uradni list RS 47 (2002), 23. 03. 2001.

14 *Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti*. Uradni list RS 69 (2000), 19. 7. 2000.

15 *Protokol med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje in znanost Republike Makedonije o sodelovanju na področju izobraževanja*. Uradni list RS 53 (2016), 23. 2. 2016.

d. V Protokolu med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje, znanost in tehnologijo Republike Kosovo o sodelovanju na področju izobraževanja,[16] sklenjen v Ljubljani 28. oktobra 2015, je v členu 7 določeno:

> Pogodbenika spodbujata poučevanje jezika in spoznavanje književnosti druge države. Pogodbenika podpirata razvoj in napredek poučevanja maternega jezika in kulture za otroke, pripadnike slovenske skupnosti v Republiki Kosovo oziroma pripadnike kosovske skupnosti v Republiki Sloveniji.

e. V Sporazumu med Vlado Republike Slovenije in Vlado Črne gore o sodelovanju v kulturi in izobraževanju, sklenjen v Ljubljani 12. decembra 2016,[17] ni nobenih določb o narodno manjšinski problematiki.

Kakšno poimenovanje bomo rabili v pričujočem besedilu? Ob nastajanju slovenske ustave Republike Slovenije ob koncu 90. let XX. stoletja se je obetalo drugačno poimenovanje narodnih skupnosti v primerjavi z ustavno ureditvijo pred letom 1990.

> V prvotnem delovnem besedilu osnutka nove slovenske ustave so v 4. členu zapisali, da Republika Slovenija »varuje pravice narodnih manjšin in etničnih skupin«, pri čemer je bilo poimenovanje avtohtonih narodnih skupnosti za manjšine s strani predstavnikov omenjenih skupnosti označeno za korak nazaj v primerjavi s terminologijo veljavne »socialistične« ustave.[18]

Po obilnih strokovnih razpravah in pojasnjevanjih predstavnikov narodnih manjšin, da bi sprejem novega poimenovanja, *narodne manjšine*, pomenilo korak nazaj v primerjavi z ustavno ureditvijo pred letom 1990; da bi novo poimenovanje, *narodne manjšine,* pomenilo tudi prelom z obljubo dano narodnim manjšinam, da se njihov status v novi državni ureditvi ne bo v ničemer spremenil, je bilo v ustavi Republike Slovenije določeno, da bo poimenovanje narodnih manjšin *»avtohtone narodne skupnosti«*.

Omenimo še, da je v slovenskem besednjaku pogosto v rabi tudi pojem *narodnost*, ki včasih nadomešča pojem narodna manjšina. Narodnost je

> pripadnost določenemu narodu; tudi oznaka za poimenovanje narodnih skupnosti, ki živijo ločene od matičnega naroda v drugi državi in se imenujejo tudi → narodne manjšine. Izraz je v rabi zlasti v državah nekdanje socialistične usmeritve in ima politično konotacijo; kazal naj bi, da imajo takšne skupnosti kakovostno zaščito, da niso diskriminirane in da v odnosih do njih ni poskusov → asimilacije, da pa se uveljavljajo t.i. pozitivni ukrepi, ki omogočajo ohranjanje in spodbujajo razvoj etničnih, jezikovnih, kulturnih idr. Značilnosti skupnosti ter vodijo k dejanski enakopravnosti njihovih pripadnikov.[19]

16 *Protokol med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje, znanost in tehnologijo Republike Kosovo o sodelovanju na področju izobraževanja*. Uradni list RS 12 (2016), 28. 10. 2015.

17 *Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Črne gore o sodelovanju v kulturi in izobraževanju*. Uradni list RS 42 (2017), 12. 12. 2016.

18 Göncz. *Madžarska narodna skupnost*, 63.

19 Nećak Lük, A., 1993. Narodnost. V M. Javornik, D. Voglar & A. Dermastia (ur.) *Enciklopedija Slovenije*. *Zv. 7*: *Marin-Nor*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 334.

So narodne manjšine res skupnosti?

> Etzioni (1997) skupnost povezuje s čustvenimi odnosi in pripadnostjo. »Skupnost je definirana z dvema značilnostma: prva, mreža čustvenih (angl. Affect-laden) odnosov med skupino posameznikov, odnosov, ki se pogosto med seboj križajo in se medsebojno krepijo (…), ter druga, pripadnost skupnim vrednotam, normam in pomenom ter skupni zgodovini in identiteti – na kratko, k določeni kulturi.[20]

Analiz, ki bi raziskovale opisane odnose nimamo. Odgovora na vprašanje, *kaj se dogaja znotraj manjšin* ne poznamo. Zato bi težko trdili, da gre za skupnosti. Raba pojma *narodne manjšine* pripadnikom manjšin ne bo po godu. Toda zdi se, da je pojem manjšina bliže stvarnosti. Zato bomo v pričujočem besedilu rabili pojem *narodna manjšina.*

3. Ni *uradne* opredelitve narodnih manjšin

Sarkastično se je zaverovancem v definicije posmehoval Lojze Ude:

> Kaj njim neposredno čustvo, kaj hrepenenje! Pojem, definicija, to je glavno! Kot čevljar čevelj na kopito, tako hočejo navleči življenje naroda na pojme in definicije. O prekleti ubijalci! [21]

Vseobsežne, za vse sprejemljive, morda celo zaukazane definicije pojma narodna manjšina nimamo. *Zaukazane definicije so (bile) v družboslovju in humanistiki možne samo v totalitarnih režimih*. Za demokratične sisteme, ki ponujajo bogastvo možnosti, je na voljo prav toliko opredelitev narodnih manjšin, kolikor je raziskovalcev in kolikor je raziskovalnih praks.

Razprave o vsebini pojma narodna manjšina so bile pred osamosvojitvijo Slovenije redke. Vsebina pojma je bila samoumevna, vsem znana, zato ni bilo potrebe, da bi razpravljali o nečem, kar že vsi poznamo, je bilo obče sprejeto mnenje. Nič drugače ni bilo v prvem obdobju po osamosvojitvi. Splošno *sprejeto* definicijo najdemo v Enciklopediji Slovenije. Narodna manjšina je

> družbena skupnost, ki se od prevladujočega dela preb. V državi razlikuje po etničnih značilnostih, jeziku, kulturi, veri. Klasične n. m. so deli narodov, ki so zaradi zgodovinskih okoliščin ostali zunaj mej države matičnega naroda (→ Narodna skupnost). Pripadniki take n.m. živijo kot avtohtono preb. Na bolj ali manj strnjenem ozemlju, ki je pripadlo drugi državi ali ostalo v njej in so državljani te države. Slovenci kot avtohtone n.m. živijo v sosednjih državah, v Italiji, Avstriji in Madžarski (→ Slovenci v Italiji; → Koroški Slovenci; → Porabski Slovenci; → Slovenci na avstrijskem Štajerskem). Na ozemlju Slovenije živijo avtohtone n.m. Italijanov in Madžarov (→ Italijanska narodnostna skupnost v Republiki Sloveniji; → Madžarska narodnostna skupnost v Republiki Sloveniji). V slov. ustavi, zakonodaji in publicistiki se je za n.m. nekaj časa uporabljal izraz narodnostna oz. narodna skupnost. Pogosto se izraz n.m. neustrezno uporablja tudi za poimenovanje drugih družbenih skupnosti, ki nimajo vseh značilnosti n.m.[22]

20 Filipovič Hrast, M., 2009. Spremembe sosedskih odnosov kot odziv na zahteve delovnega življenja?. *Teorija in praksa* 46 (4), 487.

21 Ude, L., 1972. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Obzorja, Maribor, 188.

22 Nećak Lük, A., 1993. Narodna manjšina. V M. Javornik, D. Voglar & A. Dermastia (ur.) *Enciklopedija Slovenije. Zv. 7: Marin-Nor*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 304.

Po osamosvojitvi Slovenije je kazalo, da bomo do opredelitve narodnih manjšin le prišli, čeprav »*skozi stranska vrata*«. V drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja se je v Sloveniji razvila razprava o dvojni volilni pravici pripadnikov narodnih manjšin. Razpravo je zaključilo Ustavno sodišče z odločbo št. U-I-283/94 z dne 12. 2. 1998, v kateri je odločilo:

> da je Zakon o evidenci volilne pravice (*Uradni list RS*, 46/92) v (…) neskladju z ustavo … [ker] ne opredeljuje meril po katerih komisije italijanske in madžarske samoupravne narodne skupnosti[23] odločajo o vpisu volivcev v posebni volilni imenik državljanov pripadnikov avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Državni zbor mora to neskladje z ustavo odpraviti do razpisa naslednjih rednih volitev v Državni zbor.[24]

Ustavno sodišče je odločilo, da mora zakonodajalec pripraviti merila, po katerih Samoupravne narodne skupnosti vpisujejo pripadnike italijanske in madžarske manjšine v poseben volilni imenik, za izvolitev pripadnikov manjšin v občinske svete in v Državni zbor. Sklepamo lahko, da bi bili kriteriji, ki naj bi jih navedli pripadniki (avtohtonih) narodnih manjšin tiste značilnosti, *po katerih se razlikujejo od pripadnikov večinskega naroda*.

Obveza o pripravi kriterijev za vpis v posebni volilni imenik je ostala tudi v Zakonu o evidenci volilne pravice iz leta 2013. Dolžnost je zakonodajalec naložil Samoupravnim narodnim skupnostim, oziroma Svetu romske skupnosti. Zakon o evidenci volilne pravice v 12. členu določa:

> (ugotavljanje volilne pravice državljana Republike Slovenije,
> pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti
> ali romske skupnosti)
>
> (1) Državljan Republike Slovenije, ki želi uveljavljati volilno pravico kot pripadnik avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ali kot pripadnik romske skupnosti, poda izjavo o pripadnosti komisiji ustrezne narodne skupnosti iz prvega odstavka prejšnjega člena oziroma komisiji romske skupnosti iz drugega odstavka prejšnjega člena.
>
> (2) Volilna pravica državljana Republike Slovenije, pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ali romske skupnosti, se ugotavlja na podlagi izjave iz prejšnjega odstavka ter podrobnejših meril za ugotavljanje volilne pravice pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti oziroma romske skupnosti, ki jih določita samoupravni narodni skupnosti oziroma Svet romske skupnosti Republike Slovenije.
>
> (3) Samoupravni narodni skupnosti oziroma Svet romske skupnosti Republike Slovenije merila iz prejšnjega odstavka določijo zlasti na podlagi:
>
> – ohranjanja dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s svojo skupnostjo, ali
>
> – skrbi za ohranjanje vsega, kar konstituira skupno identiteto posamezne skupnosti, vključno z njihovo kulturo ali jezikom, ali
>
> – sorodstvene vezi do drugega kolena v ravni vrsti z državljanom, ki mu je že priznana volilna pravica pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ali pripadnika romske skupnosti.[25]

23 Opomba M. Komac: Samoupravne narodne skupnosti so predstavniški organi narodnih skupnosti (manjšin) v Sloveniji. Njihovo delovanje ureja *Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih*. Uradni list RS 65 (1994), 5. 10. 1994.

24 Ustavno sodišče. Odločba št. U-I-283/94.

25 *Zakon o evidenci volilne pravice*. Uradni list RS 98 (2013), 27. 11. 2013, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/357655178 (dostop 20. 1. 2026).

Žal je ostala ta obveznost do danes neuresničena. Manjšinske organizacije od leta 1998 pa do leta 2023, torej v preteklih 25. letih niso zmogle uresničiti zahteve Ustavnega sodišča.

> Nič bolje se definiciji narodnih manjšin ne godi v mednarodnih odnosih. V evropskem kontekstu je najodmevnejši predlog definicije narodnih manjšin pripravila
>
> Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, in sicer v Priporočilu 1201 (1993)[26] o dodatnem protokolu k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (EKČP). Ta dodatni protokol, ki je bil namenjen kulturnim pravicam narodnih manjšin, v prvem členu opredeljuje narodno manjšino[27] kot skupino posameznikov v državi, ki
>
> a. prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani,
>
> b. ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo,
>
> c. kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti,
>
> d. so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali regije v tej državi,
>
> e. jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom.
>
> Na prvem srečanju na vrhu Sveta Evrope leta 1993 na Dunaju so se države članice Sveta Evrope odločile, da ne bodo udejanjile Priporočila 1201 (1993) in tako dodatni protokol k EKČP o kulturnih pravicah pripadnikov manjšin nikoli ni bil sprejet. Parlamentarna skupščina se je nemudoma odzvala in obžalovala takšno odločitev,[28] ki so ji botrovali različni pogledi na sam obstoj manjšin in s tem posledično tudi na potrebo po sprejemu dodatnega protokola. Pomen takšnega protokola se seveda nanaša na mehanizem implementacije človekovih pravic, zapisanih v EKČP, predvsem na možnost tožbe posameznikov na Evropskem sodišču za človekove pravice.
>
> Kljub temu da ni bilo politične volje, da bi vsebino Priporočila 1201 (1993) sprejeli še v pravno obvezujočem dokumentu, se je predlog Parlamentarne skupščine oz. njen poskus definicije termina narodna manjšina pokazal kot zelo pomemben in odmeven na več ravneh.[29]

V Resoluciji Evropskega parlamenta o varstvu manjšin in proti diskriminacijski politiki v razširjeni Evropi (2005/2008(INI)) z naslovom Varstvo manjšin in proti diskriminacijska politika v razširjeni Evropi, je mogoče najti podobno definicijo, kot jo najdemo v Priporočilu 1201 (1993). V Resoluciji Evropskega parlamenta so narodne manjšine opredeljene kot

> skupine ljudi v državi, ki:
>
> – bivajo na ozemlju te države in so njeni državljani,
>
> – vzdržujejo dolgoletne, trdne in trajne vezi s to državo,
>
> – kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti,

---

26 Priporočilo 1201 (1993) – Recommendation 1201 (1993): *Additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1993), 1. 2. 1993, https://pace.coe.int/pdf/25be9ca597d409d25c20b5ff2d11c8da35c323f8670a707e2902b401e49004e9/rec.%201201.pdf (dostop 20. 1. 2026).

27 Parlamentarna skupščina je kasneje, leta 1995, vnovič potrdila »načela iz Priporočila 1201 (1993) in dodatni protokol, ki ga je takrat predlagala, še zlasti definicijo ‚narodne manjšine'« (2. odst., Priporočilo 1255 (1995) – Recommendation 1255 (1995): *Protection of the rights of national minorities*, Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1995), 31. 1. 1995, https://pace.coe.int/pdf/39cc40303c11c5a19715b413b1a0f83ea170f503864ab24d23b063806d4148b1/rec.%201255.pdf (dostop 20. 1. 2026)

28 Peti odstavek v Peti odstavek v Priporočilu 1231 (1994) – *Recommendation 1231 (1994): Follow-up to the Council of Europe Vienna Summit*. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1994), 26. 01. 1994, https://pace.coe.int/pdf/ea9b10aa12db287ad7597e3bd8250622706804dfc89a12ebbed06de1f04b7164/rec.%201231.pdf (dostop 20. 1. 2026).

29 Roter, P., 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 17.

– so dovolj reprezentativni, čeprav številčno manjši kot ostali del prebivalstva države ali regije v državi,
– jih spodbuja zanimanje, da se ohrani to, kar določa njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, tradicijo, vero ali jezikom.[30]

Znotraj tega okvirja je običajno zamišljeno in implementirano tudi varstvo narodnih manjšin v Republiki Sloveniji!!

4. Ta »*nesrečna*« avtohtonost

Mnogi so nad rabo pojma avtohtonost v narodno manjšinskih politikah in študijah navdušeni in ga rabijo brez zadržkov, drugi ga zavračajo, se nad rabo pojma avtohtonost zgražajo. Prispevke, razmišljanja o vlogi in pomenu avtohtonosti je mogoče razdeliti na sklop, ki avtohtonost obravnava kot metodo/kriterij *izključevanja iz modela* narodno manjšinskega varstva, ali kot metodo/kriterij *vključevanja v model* posebnega narodno manjšinskega varstva. Na podlagi te odbire je samo točno določenim narodnim skupnostim dodeljen poseben zaščitni status. Je na podlagi tako opisane rabe pojma avtohtonost mogoče govoriti o upravičenem razlikovanju, ali imamo opraviti z etnično/narodno diskriminacijo? Odgovor na vprašanje bomo poiskali na drugem mestu.

Uradne opredelitve pojma avtohtonost Slovenija ne pozna. Avtohtonost kot jo pojmujemo v tej monografiji je sinonim za sintagmo *dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi* z ozemljem Republike Slovenije. Pojem avtohtonosti bi v tej luči lahko brez težav črtali iz slovenskega političnega besednjaka. Nisem pa prepričan, da bi se s črtanjem strinjali pripadniki *priznanih avtohtonih narodnih skupnosti.* Nenazadnje jim pridevnik avtohton daje, ali si vsaj mislijo tako, poseben status tako v odnosu do večinskega naroda, pa tudi v odnosu do zajetne skupine *priseljenih drugorodcev.*

Pojem *avtohtonosti*[31] je v slovenski pravni red stopil pozno, šele z amandmani k Ustavi Socialistične Republike Slovenije leta 1989 (27. 9. 1989). Pojem najdemo v amandmaju LV. Ker je omenjeni amandma praktično določil vsebino ustavnih določb s področja narodno manjšinskega varstva, ga velja navesti v celoti:

30 *Varstvo manjšin in protidiskriminacijska politika v razširjeni Evropi: Resolucija Evropskega parlamenta o varstvu manjšin in protidiskriminacijski politiki v razširjeni Evropi (2005/2008(INI))*. Uradni list 124 E (2006), 15. 5. 2006, http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:124E:0405:0415:SL:PDF

31 O problematiki avtohtonosti glej tudi: Stergar, J., 2006. Neznosna lahkost avtohtonosti? V B. Jesih (ur.) *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 112–120.

AMANDMA LV

1. Italijanski oziroma madžarski narodnosti je kot avtohtonima (poudaril M.K.) narodnostima zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, kulture, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih kulturnih dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti ter za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti in za razvoj narodnostno mešanih območij in v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira sodelovanje italijanske in madžarske narodnosti z njunima matičnima narodoma.

Z zakonom, s statuti občin ter s splošnimi akti organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodnosti.

Z zakonom se določijo območja, kjer avtohtono (poudaril M.K.)živijo skupaj s pripadniki slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ter tiste pravice, ki jih pripadniki narodnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij.

Pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti so zajamčene ne glede na njihovo število.

2. Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva, za sodelovanje pri usposabljanju kadrov, pri kadrovski politiki, pri uresničevanju gospodarskega in drugega družbenega razvoja, pomembnega za ohranjanje in razvoj narodnosti, za ohranjanje narodnostnih značilnosti narodnostno mešanih območij ter za sodelovanje z matičnima narodoma, ustanovijo pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti v občinah, kjer ti narodnosti živita, svoje samoupravne narodnostne skupnosti. Te skupnosti enakopravno odločajo s pristojnimi zbori občinskih skupščin, kadar te odločajo o zadevah, zaradi katerih so ustanovljene samoupravne narodnostne skupnosti.

3. S 1. točko se nadomestijo prvi, četrti, peti in šesti odstavek 250. člena in dopolni ta člen; z 2. točko se nadomesti 251. člen ustave SR Slovenije.

V drugem in tretjem odstavku 250. člena ustave SR Slovenije se besedi »poleg pripadnikov« nadomestita z besedilom »skupaj s pripadniki.[32]

Pojem *avtohtonosti* je bil vpeljan ob razpadanju Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in pripravah na osamosvajanje Slovenije, s posebnim razlogom – da se zameji število populacij, ki jih je treba uvrstiti med narodno manjšinske skupnosti. Pripadniki narodov nekdanje skupne države, tudi tisti s prvim prebivališčem v Sloveniji, niso sodili v okvir populacij, ki bi jim pripadal status narodnih manjšin in nabor *posebnih manjšinskih pravic*. Raba pojma avtohtonost ima v primeru narodnih manjšin v Sloveniji *selektiven* in *izključevalen namen*.

Za ugotavljanje *dolgotrajne, trdne in trajajoče* prisotnosti določene narodne manjšine na sedanjem ozemlju slovenske države, kar je temeljni pogoj za priznanje statusa zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine, je potrebno stopiti v obdobje, ko smo Slovenci sooblikovali državno tvorbo, ki je bila mednarodno priznan subjekt. Nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. 12. 1918, je datum, ko lahko Slovenci govorimo o prevzemu solastništva nad suverenosti državnega ozemlja. Dodati velja še leto 1945 (kasneje še leto 1954),

32 *Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije*. Uradni list SRS 32 (1989), 27. 9. 1989.

ko smo uspeli priključiti še zajeten del ozemlja Kraljevine Italije med rapalsko mejo in današnjo slovensko-italijansko državno mejo.

Mnogi analitiki postavljajo v ospredje pojem *avtohtonosti* pač zato, ker ustava govori o avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti. Vendar je razglabljanje o avtohtonosti jalovo početje – nimamo pravno veljavne definicije tega pojma! Zaganjanje ob pojem avtohtonosti pa kaže tudi na nepoznavanje ureditve (modela) varstva narodnih manjšin v Sloveniji – osrednji pojem v slovenskem modelu ni *avtohtonost*, ampak *narodno mešano ozemlje*.

5. Narodno mešano ozemlje

Varstvo zgodovinskih narodnih manjšin je teritorialno zamejeno; vezano je na območja, na katerih pripadniki manjšin *tradicionalno* živijo; lahko bi zapisali, da je pojem narodno mešano ozemlje *prevajanje pojma avtohtonost* v *geografske okvirje*. Gre za območja na katerih je narodno manjšinsko prebivalstvo prisotno dolgotrajno, trajno in stalno. Populacije niso bile preseljene ali odseljene. Pripadnikov narodnih manjšin niso uspele odgnati ne vojne vihre, ne etnično čiščenje, ne epidemije.

Narodno mešano ozemlje je v upravnem smislu sestavljeno iz območij naselij, v katerih živijo pripadniki narodnih. Območja (območja naselij) so določena v statutih občin. To načelo veljalo za dve tradicionalni narodni manjšini Italijane in Madžare v celoti in tu pa tam tudi za Rome. To načelo naj bi v načelu veljalo tudi za ostale zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne skupnosti. Lahko bi ga bilo določiti za Srbe v Beli krajini, Hrvati ob slovensko – hrvaški meji se še niso popisali. Judi so od nekdaj živeli razpršeno, Nemci so bili po drugi svetovni vojni preseljeni, izgnani. Za te skupnosti je zato potrebno najti drugačne rešitve.

Ohranjanje koncepta narodno mešanega ozemlja je za pripadnike manjšin izjemnega pomena zato, ker

> Ozemeljske (teritorialne) meje določajo in uokvirjajo tudi družbeni prostor, v katerem se odvijajo skupinski kontakti in na katerem se odvija skupinska dinamika. Prostor, posebno če je natančno definiran v povezavi z zaključeno skupnostjo, ima izjemno veliko identifikacijsko vlogo.[33]

V pravem stampedu prišlekov v Slovensko Istro po letu 1955 od vsepovsod, v katerem se je ostanek italijanske narodne manjšine tako rekoč utopil, se je potrebno večkrat spomniti na zapisano v zgornjem citatu.

Narodno mešano ozemlje je tudi območje, na katerem je pripadnikom narodnih skupnosti zagotovljeno uresničevanje t.im. *posebnih narodno manjšinskih pravic*.

33 Južnič. *Identiteta*, 146.

6. Odsotnost številčne klavzule

V slovenskem modelu varstva narodnih manjšin se posebne narodno manjšinske pravice »*podeljujejo*« ne glede na število/procent pripadnikov narodnih manjšin na določenem narodno mešanem ozemlju. Odsotnost številčne klavzule pomeni, da država priznava narodnim manjšinam ustrezen pomen v zgodovinskem razvoju ozemlja, ki je domovinsko ozemlje mnogih narodnih manjšin. Koncept območja, kjer italijanska in madžarska narodna manjšina živita bi lahko vodil k razmisleku o *rezervatnem tipu manjšinske zaščite*. In imeli bi prav. Poleg tega je takšen rezervatni tip zaščite inkompatibilen s sodobnimi razvojnimi procesi, znotraj katerih predstavlja potreba po mobilnosti pomembno razvojno komponento. Da bi povsem odpravili kritike na račun »rezervatnega« modela zaščite bi bilo potrebno celotno državo spremeniti v večjezično skupnost, v kateri bi manjšinski jeziki zavzemali izjemno pomembno mesto. Na žalost je uresničitev te ideje danes utopična želja. Kar je možno storiti na sedanji stopnji razvoja narodno manjšinskega varstva je le dograjevanje »rezervatnega« modela manjšinskega varstva. Vsaj dve vodili narodno manjšinske politike velja uresničevati, če želimo razvijali opisani model.

Najprej, promoviranje spoznanja, da je *kulturna in duhovna dediščina* narodnostno mešanega ozemlja skupna lastnina vseh njegovih prebivalcev, ne glede na njihovo narodnostno pripadnost in/ali socialni status, ki so ga imeli v različnih zgodovinskih obdobjih. In drugič, določitev tistih pravic, ki jih pripadniki narodnostnih manjšin uresničujejo tudi *zunaj narodnostno mešanih območij.* Med te pravice je slovenska država uvrstila pravico pripadnikov narodnih manjšin do vpisa v posebni volilni imenik manjšin za izvolitev poslanca manjšin v državni zbor tudi v primeru, ko ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju in pravico do učenja jezika narodnih manjšin tudi zunaj narodnostno mešanega ozemlja.

7. Subjekt narodno manjšinskega varstva: *posameznik ali skupina*?

Ustava govori o avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti (manjšini) ter njunim pripadnikom, zato je upravičeno vprašanje, ki se glasi: kdo je subjekt manjšinskih pravic? Posameznik ali skupnost? V slovenskem strokovnem okolju prevladuje prepričanje, da je

> vsaka manjšina skupnost z določenimi posebnimi značilnostmi, bodisi narodnostnimi, etničnimi, jezikovnimi, z lastno kulturo ipd.; zato je očitno, da ni moč sprejeti stališča, naj bi se varstvo manjšin uresničevalo le s pravicami posameznikov. Potrebno je – in to je temeljnega pomena – zavarovati enakopravnost manjšinske skupnosti, njen obstoj in možnost za enakopraven razvoj. Brez zagotovljene možnosti, da manjšinska skupnost kot skupnost ohranja svoje posebnosti, da nemoteno obstaja in se razvija, tudi ni moč zagotoviti dejansko enakopravnega položaja

njenih posameznih pripadnikov, kot ni moč zagotoviti nemotenega obstoja in razvoja manjšinske skupnosti, če niso zagotovljene tiste manjšinske pravice, ki so namenjene posameznikom, pripadnikom manjšine. Manjšinska skupnost ohranja svojo samobitnost prav skozi pravice, ki jih na raznih področjih družbenega življenja uresničujejo posamezniki; posameznik pa more svoj enakopravni položaj uresničiti le v skupnosti, ki ji je zagotovljena možnost obstoja in da ohranja svoje samobitnosti, svoje posebnosti.[34]

Nabor t.im. *posebnih* manjšinskih pravic pripada narodnim manjšinam kot objektivno obstoječim subjektom.[35] Od posameznikov, pripadnikov narodnih manjšin pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri se bodo *podeljenih* posebnih pravic posluževali. Velja poudariti, da nabor posebnih manjšinskih pravic ni pogojen s številčno klavzulo.

8. Pripadniki narodnih manjšin: samo s*lovenski državljani* ali *tudi tujci*

Pripadniki zgodovinskih (tradicionalnih) narodnih manjšin so samo slovenski državljani. To je razvidno iz vseh določb o uresničevanju posebnih narodno manjšinskih pravic. Določba o posedovanju slovenskega državljanstva kot pogoja za članstvo v narodni skupini, je zapisana tudi v Zakonu o evidenci volilne pravice.[36] Ta v 12. členu določa:

(ugotavljanje volilne pravice državljana Republike Slovenije,
pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti
ali romske skupnosti)

1. Državljan Republike Slovenije (podčrtal M. K.), ki želi uveljavljati volilno pravico kot pripadnik avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ali kot pripadnik romske skupnosti, poda izjavo o pripadnosti komisiji ustrezne narodne skupnosti iz prvega odstavka prejšnjega člena oziroma komisiji romske skupnosti iz drugega odstavka prejšnjega člena.

V vseh ostalih aktivnostih/dejavnostih narodne manjšine lahko sodelujejo tudi ne-državljani, če jih člani te narodne manjšine sprejmejo.

34 Petrič, E., 1977. *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Obzorja, Maribor, 99.

35 Slovenski model (ureditev) varstva narodnih manjšin se razlikuje od prevladujoče ideje v mnogih evropskih državah, kjer je subjekt zaščite posameznik, pripadnik manjšine. Tako je določeno tudi v Okvirni konvenciji Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin (Uradni list RS, 20/1998), ki v 3. členu pravi:
1. Vsak pripadnik narodne manjšine ima pravico do proste izbire, da je ali ni obravnavan kot pripadnik narodne manjšine, in iz te njegove izbire ali uresničevanja pravic, ki so z njo povezane, ne izhajajo nobene neugodne posledice.
2. Pripadniki narodnih manjšin lahko posamično kakor tudi v skupnosti z drugimi uresničujejo pravice in uživajo svoboščine, ki izvirajo iz načel te okvirne konvencije.

36 *Zakon o evidenci volilne pravice*. Uradni list RS 98 (2013), 27. 11. 2013, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/357655178 (dostop 20. 1. 2026).

9. Pripadniki narodnih manjšin: *tisti s prvim prebivališčem* v Sloveniji ali *tudi priseljenci*?

Še na en problem velja opozoriti. Na odnos med člani zgodovinskih (avtohtonih) narodnih manjšin (Italijani, Madžari, Romi, Nemci, Judi, Hrvati in Srbi) in priseljenimi v Slovenijo, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo kot Italijani, Madžari, Romi, Nemci, Judi, Hrvati in Srbi. S priseljenimi v Slovenijo je mogoče hitro »opraviti« – v Sloveniji nimajo prvega prebivališča in zato jim članstvo v zgodovinski (avtohtoni) narodni skupnosti ne pripada. Slovenski model varstva narodnih manjšin ima še eno značilnost, narodno mešano ozemlje, o katerem bomo podrobneje govorili kasneje. Narodno mešano ozemlje je tradicionalni poselitveni prostor zgodovinskih (avtohtonih) narodnih manjšin (Italijanov, Madžarov, Romov, Nemcev, Judov, Hrvatov in Srbov). Kaj pa, če se *»narodno sorodni«* priselijo na narodno mešano območje, jim članstvo v narodni manjšini avtomatično pripada? O članstvu v avtohtoni narodni manjšini pa odločajo pripadniki teh manjšin sami. Če nekoga sprejmejo v svoje vrste, prav; če ne, mora delovati zunaj okvirjev avtohtone narodne manjšine, kot posameznik ali v povezavi s sorodnimi posamezniki.

Za pripadnika te ali one zgodovinske narodne manjšine se pogosto opredeljujejo tudi *priseljeni* v narodno skupnost. V manjšino so stopili prostovoljno, npr. s poroko s pripadnikom manjšine, ali zgolj z odločitvijo, da pripadajo kulturnemu krogu narodne manjšine. Nič narobe, narodne identitete so *izbirne identitete*.[37]

10. Dolžnosti pripadnikov narodnih manjšin

Razprava o *dolžnostih manjšin* je prisotna vsaj od konca 1. svetovne vojne dalje in še vedno ni zaključena. V sistemu manjšinskega varstva, tistem, ki se je oblikoval po prvi svetovni vojni z določili o varstvu manjšin v mnogih mirovnih pogodb, v posebnih pogodbah med novimi in povečanimi vzhodne in srednje Evrope in glavnimi združenimi in pridruženimi silami ter enostranskimi deklaracijami, s katerimi so nekatere države prevzele določene obveznosti do varstva manjšin,[38] ni mogoče najti niti ene določbe, ki bi obravnavala dolžnosti narodnih manjšin.

37 Mlinar, Z., 2012. Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. *Knj. 2, Globalizacija bogatí in/ali ogroža?* Fakulteta za družbene vede; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 118.

38 Glej o tem podrobneje:
- Petrič. *Mednarodnopravno varstvo narodnih.*
- Komac, M. & Zagorac, D., 2002. *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila & dokumenti.* Društvo Amnesty International Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Roter. *Narodne manjšine.*

Šele v sporazumu med Poljsko in Češkoslovaško z dne 23. aprila 1925 je mogoče najti določilo, v katerem pogodbeni stranki ugotavljata, »da morajo manjšine ohraniti lojalen odnos do države, na teritoriju katere so nastanjene. Varovanje pravic manjšin se ne bo »štelo kot akt nelojalnosti do države«. Vprašanje dolžnosti manjšin se je v organih Društva narodov prvič pojavilo leta 1922 v okviru zasedanja tretje skupščine Društva narodov. V resoluciji, ki jo je skupščina izglasovala 21. septembra 1922, je bila zapisana sledeča določba: »Skupščina, priznavajoč osnovno pravico manjšin, da jih Društvo narodov ščiti pred vsako obliko zatiranja, poudarja tudi dolžnost pripadnikov manjšin po rasi, veri in po narodnosti, da sodelujejo kot lojalni državljani z narodom, ki mu sedaj pripadajo«. Dolžnost manjšin je, da so *lojalne* do države, v kateri živijo, toda kako to lojalnost definirati? Pravniki bi verjetno dejali, da je lojalnost mogoče definirati samo v negativnem pomenu: »Vsak državljan se je dolžan vzdržati dejanj, ki bi lahko škodila državi.« Lojalnost bi bilo lažje definirati s političnim besednjakom, vendar je pojem politične lojalnosti tako elastičen, da so možne mnoge zlorabe, tako s strani manjšine kot s strani državnih organov države, v kateri manjšine živijo. Razprava o dolžnostih narodnih manjšin se je odvijala v celotnem medvojnem obdobju.

Posebej aktualno je postalo vprašanje lojalnosti ob razvijajočem se problemu iredentizma, ki so ga ob primernih spodbudah »od zunaj« pričele gojiti predvsem nemške manjšine. Ta politični koncept je v ostrem nasprotju s konceptom *lojalnosti*, ki zahteva od vseh prebivalcev določene države (ne glede na to, ali so državljani te države ali imajo status tujca), da spoštujejo ustavno ureditev in teritorialno celovitost države, v kateri prebivajo. Toda kaj storiti tedaj, ko država krši (tudi brutalno) pravice in ni vezana na primer z mednarodno pogodbo k varstvu manjšin? Ali imajo pripadniki manjšin pravico *upirati se*? Verjetno bi lahko dodali, da se k tej pravici pripadniki narodnih manjšin zatečejo tedaj, ko država, v kateri živijo, izvaja nad njimi *etnocidne* prakse, posebej pa tedaj, ko se nad njimi izvaja *genocid*.

Ustanovitev in delovanje organizacije Tigr (september 1927) v Italiji v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno je šolski primer različne obravnave obnašanja narodnih manjšin. Medtem, ko je organizacija Tiger v Sloveniji obravnava kot protifašistična[39] in narodno obrambna organizacija je (bila) v Italiji tretirana kot teroristična in proti državna organizacija.

39 Glej o tem podrobneje:
– Kacin-Wohinz, M.,1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935: bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici*. Lipa, Koper.
– Gabrič, A. (ur.), 2017. *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.
– Cenčič, M., 1997. *TIGR*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

11. Pripadniki večinskega naroda in varstvo narodnih manjšin

V slovenskem modelu varstva narodnih skupnosti velja omeniti še eno pomembno posebnost: *varstvo narodnih neposredno zadeva tudi pripadnike večinske narodne večine.* Na primer, tudi pripadniki večinskega naroda, prebivalci narodno mešanega ozemlja, so dolžni imeti dvojezične dokumente, se v javnih šolah učiti jezika in kulture manjšin, »tolerirati« dvojezično toponomastiko, itd.

O matični domovini

1. Slovenija, čigava in komu »*matična*« domovina?

V pomladi narodov je bila rojena zamisel *Zedinjene Slovenije*, ki je

> naslonjena na naravno pravo, po svoji zamisli načelno ni segala prek tedanjih etničnih meja, vključevala je le tuje jezikovne otoke sredi strnjenega slovenskega ozemlja. Zato so začeli natančno, od kraja do kraja, študirati narodopisno mejo in ugotavljati podroben obseg slovenskega ozemlja. Zemljevid in zemljepis Petra Kozlerja sta bila prvi in večji rezultat tega dela. V zamislih Zedinjene Slovenije, ki so je pojavljale v raznih časih, najdemo tudi take, ki so iz »praktičnih« razlogov tu ali tam prestopale narodnostno mejo ali pa se kakemu delu slovenskega ozemlja odpovedale. Bistvo pa so bile vseskozi narodnostne meje. Tedanja ideja združene Nemčije je slovela na zgodovinskih mejah nekdanjega rimsko-nemškega cesarstva in je vključevala tudi češke in slovenske dežele. Podobno je bilo pri večini nacionalnih programov večjih narodov. Zgodovinskim mejam, ki so segale prek narodnostnih, se niso odpovedali. Revolucionarna ideja Zedinjene Slovenije je bila torej v primerjavi z njimi pravičnejša in naprednejša. Vendar so nasprotniki že takoj začeli z očitki, da snujejo Slovenci veliko Slovenijo. Očitke take vrste beremo vseskozi, tudi še danes. Čuden znak časa pa je, da so tudi nekateri naši politiki začeli prištevati Zedinjeno Slovenijo med negativne ideje.[40]

Kakorkoli že,

> Bistvo Zedinjene Slovenije po Majerjevi peticiji je bilo, »da se bodo Slovenci koncentrirali kot nacija« (daß sich die Soveren concentriren als Nation) ali, kot je preprosteje povedal v slovenskem letaku, da se vsi Slovenci … zjedinimo v jeden narod«, ali, kakor so najbolj natančno povedali graški Slovenci v svojem osnutku peticije cesarju, »ukinitev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitev našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo in s tem koncentracijo nas vseh v en narod«. Druga zahteva je bila, da ima ta enota »za-se svoj deželni zbor«, da bi imeli vsi Slovenci »vkup jeden slovenski zbor«. Slovenci so torej zahtevali zase položaj naroda na najvišji stopnji, stopnji nacije, in v skladu s tem posebno ozemeljsko enoto, ki bi ne bila samo upravna, ampak samoupravna, da ne rečemo državnopravna enota. »Mi nočemo drugih narodov barati hoditi, kako bodemo v slovenskih krajih pisarnice in šole poravnali; vse kar naš jezik in našo narodnost, naše pisarnice, šole in uradnike v Slovenii zadene, hočemo po svoji volji poravnati«, hočemo po svoji volji poravnavati«, je zapisal Majar v svojem letaku. Po glagolu zediniti se, ki sta ga uporabljala tako Majarjev kot dunajski letak, je nastal pojem Zedinjene Slovenije, ki se je utrdil za časa taborov in prešel v osnovno slovensko politično terminologijo.[41]

40 Melik, V., 1986. Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije. V L. Gostiša (ur.) *Skupni slovenski kulturni prostor*. Delavska enotnost, Ljubljana, 16.

41 Prav tam, 16.

Rojen je bil *slovenski veliko narodni program*, ki je ostal v veljavi do današnjih dni. In nič ne kaže, da bi se mu želeli odpovedati. Razkorak med *političnо zamislijo* in (ne)sposobnostjo uresničiti politični program v praksi, je vodil v razkorak med poselitvenim prostorom Slovencem in z mejami zamejenim ozemljem države Slovenije, dolga desetletja znotraj Jugoslavije. Zunaj državnih meja so ostale zajetne zaplate Slovencev, od tu dalje pripadnikov manjšin, ter prebivalcev države Slovenije, od tu dalje matičnih Slovencev, ali preprosto matice. Oba pojma, manjšinci in matica, sta z nami že vse od tedaj, ko je po koncu 1.svetovne vojne nastala prva »državna« enota Slovenija. Približno tedaj je nastala tudi obveza in celo dolžnost *matične domovine,* da skrbi za *neodrešene brate in sestre za mejo.* Vsak veliko narodni program je poudarjeno brambovski, in slovenski ni nič drugačen.

Kmalu po koncu prve svetovne vojne, ko je bilo očitno, da bo v sosednjih državah ostal zajeten prostor poseljen s Slovenci so jih, na primer, iz *Pisarne za zasedeno ozemlje*[42] poučili, kako naj se Slovenci, po novem pripadniki manjšin v sosednjih državah, vedejo v novi stvarnosti. V desetih zapovedih za neodrešene so zapisali:

1. Ena sama je tvoja domovina: Jugoslavija, veruj, da ti odrešenje pride od nje;
2. Ne govori po nepotrebnem tujega jezika;
3. Spoštuj jezik, ki te ga je mati naučila;
4. Nauči svoje otroke ljubiti svoj jezik, da ne bodo kdaj kot odpadniki zaničevali tebe in tvojega očeta;
5. Ne zataji svoje domovine. Glasuj za Jugoslavijo;
6. Ne ženi se s tujko, ne moži se s tujcem;
7. Ne prodajaj svoje hiše in svoje zemlje tujcu;
8. Ne prejemaj darov iz tujčevih rok, ne zase, ne za svojo ženo, ne za svojo deco;
9. Poslušaj samo poklicane voditelje, izogibaj se kupljenih zapeljivcev! Skrbi, da se tudi tvoj brat in tvoj sosed ne ujameta v tujčeve mreže.
10. Vedi, da izgube tvoji pridelki, posebno tvoje vino in sadje veliko vrednosti, ako pridejo pod tujčevo vlado.[43]

Pomoč *matične domovine,* v različnih oblikah je obstajala v celotnem medvojnem obdobju 1919–1941.

Zaveza o dolžni skrbi za neodrešene brate in sestre je obveljala tudi v ureditvi po letu 1945.

42 Leta 1919 le v Ljubljani pričela delovati Pisarna za zasedeno ozemlje. Temeljna naloga pisarne je bila *skrb za »neodrešene brate«:* zbirala je gradiva o položaju na Primorskem in v Istri ter gradiva, ki so bila potrebna delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu. Krepila je moralo ljudi, ki jim je usoda namenila (tedaj še zamegljeno podobo) bivanja v novi državi. Glej o tem podrobneje: Nećak, D., 1972. Pisarna za zasedeno ozemlje. *Kronika* 20 (2), 101–106.

43 Nećak, D., 1972. Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920. *Kronika* 20 (3), 169.

V Ustavi SRS sprejeti leta 1974 je v 2. členu med drugim zapisano, da

> V Socialistični republiki Sloveniji delovni ljudje in občani (…) izpolnjujejo dolžno skrb in se zavzemajo za ureditev položaja slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in Slovencev v tujini.[44]

Ta tradicija se je ohranila tudi v državni ureditvi, ki je nastala po letu 1991. Temeljna naloga države Republike Slovenije je ohranjanje, uveljavljanje in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (»matični« narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci).

Ustava Republike Slovenije v 5. členu pravi:

> Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.
>
> Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.[45]

Zavezo do varovanja slovenskih manjšin v sosednjih državah je mogoče najti še v določbah Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. Uradni list RS, 43/2006, 6. Člen (2) na o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (Uradni list RS, št. 43/06 in 76/10). V 6. členu je določeno:

> (1) Slovenci v zamejstvu in po svetu so enakovreden del enotnega slovenskega naroda.
>
> (2) Republika Slovenija je matična domovina vseh Slovencev zunaj njenih meja in tudi država zaščitnica avtohtonih slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah.[46]

Zapisano v 2. alineji je zelo problematično. Namreč, država Slovenija samovoljno, brez pristanka pripadnikov manjšin, upravlja z njihovim življenjem.[47] To jih zna postaviti v zelo neugoden položaj v odnosu do državnih oblasti v državi, v kateri živijo. Ampak, zelo verjetno je, da pretežni del Slovencev v zamejstvu ni slišal za omenjeni slovenski zakon!

Pomembna je določba tega zakona, ki pravi, da

> prizadevanje za ohranitev in okrepitev slovenstva v skupnem slovenskem kulturnem prostoru sodi med poglavitne naloge Republike Slovenije.[48]

---

44 Glej 2. člen v *Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS 6–44 (1974), 22. 2. 1974.

45 Glej 5. člen v *Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991-I), 23. 12. 1991.

46 Glej 6. člen v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43 (2006), 12. 4. 2006.

47 Glej o tem podrobneje: Udovič, B., Komac, M. & Brglez, M., 2022. »Can young members of Slovene minorities in neighbouring countries be useful for Slovenia's diplomacy?«. *Razprave in gradivo* (89), 5–27. https://sciendo.com/article/10.36144/rig89.dec22.5-27.

48 Glej 6. člen (2) v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43/2006.

Naraven dodatek k zapisanemu je določba zakona, da je

> *skrb za Slovence v zamejstvu in po svetu (…) neločljiv in bistven del zunanje politike Republike Slovenije.*[49]

Tako je zapisano tudi v Deklaraciji o zunanji politiki Republike Slovenije. Med cilji zunanje politike je tudi skrb za

> prepoznavnost slovenske kulturne, znanstvene in izobraževalne odličnosti v mednarodnem prostoru, ohranitev in razvoj slovenskih manjšin v sosednjih državah ter slovenskih skupnosti v svetu, uveljavitev slovenskega jezika v zamejstvu, Evropski uniji in svetu.[50]

V zakonu o Zunanjih zadevah Republike Slovenije je seveda tudi zagotovilo, da Ministrstvo za zunanje zadeve

> skrbi za slovensko manjšino v sosednjih državah in Slovence po svetu (…).[51]

Za uresničevanje določb zakona skrbi zajeten birokratski aparat z imenom *Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu* in po svetu, ki ga vodi minister.

V Odloku o organizaciji in delovnem področju Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, je med nalogami Urada tudi

> (…)
>
> – kulturno, prosvetno, gospodarsko, politično in drugo sodelovanje pripadnikov avtohtone slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah in Slovencev po svetu z matično državo Republiko Slovenijo;
>
> – skrb matične države Republike Slovenije za ustrezno pravno in zakonsko zaščito slovenskih skupnosti zunaj njenih meja; (…).[52]

Določbo o Sloveniji kot *matični domovini* je mogoče najti še na spletni strani Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu; v zapisu, ki govori o delu urada, med drugim beremo

> (…) Avtohtona slovenska narodna skupnost v sosednjih državah je z Republiko Slovenijo, ki je njena matična domovina in država zaščitnica, tesno povezana. Povezanost je zlasti izrazita na kulturnem, prosvetno-izobraževalnem, gospodarskem in političnem področju. Za interese in pravice zamejskih Slovencev se dejavno zavzemamo ter spodbujamo njihovo vključevanje v družbeno in politično življenje matičnega naroda.[53]

Izrazov za poimenovanje Slovencev v sosednjih državah je mnogo: Slovenci v zamejstvu, zamejski Slovenci, Slovenci v sosednjih državah, Slovenci v sosedstvu, avtohtone slovenske narodne skupnosti / manjšine. Pogosto se še sliši za *slovensko zamejstvo.* Vsi izrazi so nastali na zelniku večinskega narod. Ker je ime pomembno obeležje identitete bi bilo seveda smiselno povprašati tudi pripadnike

49 Glej 7. člen v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43/2006.

50 *Deklaracija o zunanji politiki Republike Slovenije (DeZPRS-1).* Uradni list RS 53 (2015), 10. 6. 2015.

51 *Zakon o zunanjih zadevah*. Uradni list RS 113 (2003), 20. 6. 2003.

52 Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije, 1991. *Odlok o organizaciji in delovnem področju Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu*, 10. 6. 2006. https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/396446428 (dostop 13. 1. 2026), 2. člen.

53 Zamejstvo | GOV.SI. (18. 6. 2023).

manjšin o njihovem naslavljanju. Nekdo je hudomušno pripomnil, da so *predmejci*. Verjetno pa bi bili povsem zadovoljni, če bi bili preprosto Slovenci v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in/ali na Hrvaškem. Morda bi kdo dodal še kakšno lokalno označbo: Tržačan, Goričan, Rezijan, …, Koroški, Štajerski Slovenec, ali Porabski Slovenec. Damir Josipovič rabi za porabski živelj izraz Porabski Prekmurci.[54]

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja ima kar nekaj zelo problematičnih določb.

Zakon pravi, da so »Slovenci v zamejstvu in po svetu (…) enakovreden del enotnega slovenskega naroda«,[55] kar verjetno ni nič narobe, če narod obravnavamo kot kulturno kategorijo. Toda, v slovenskem primeru je težava v tem, da je narod pojmovan kot *biološka* kategorija. Ogromna večina tistih, ki se opredeljujejo kot Slovenci, bi še danes prisegla, da gre povsem verjeti Janezu Evangelistu Kreku, ki je ob koncu 19. stoletja ugotovil, da

> Narod ima pač vsled skupnega izvora nekaj svojih telesnih znakov, poglavitno pa je skupno duševno življenje: omika, zlasti pa jezik. V en narod ali k eni narodnosti štejemo potemtakem tiste rodbine in posameznika, ki imajo po skupnem izvoru in vzajemnem življenju enake telesne zlasti pa duševne lastnosti in en jezik. Vse te lastnosti se imenujejo s skupnim imenom narod.[56]

Peter Kovačič Peršin dodaja:

> Geneziološko gledano se narod začne konstituirati tedaj, ko se sorodni rodovi prepoznajo kot enaki po svoji govorici, običajih, zgodovinski usodi in geografski poselitvi. To, kar jih združuje v narod, kar pomeni v tako organizirano ljudstvo, da hoče oblikovati svoje življenje po enotnih normah in deliti isto zgodovinsko usodo, to združujoče dejstvo je kultura, se pravi nadgradnja že obstoječih danosti, kot so jezik, običaji, poselitev, zgodovinska usoda ipd.[57]

Še bližje povsem »*krvni opredelitvi naroda*« je Peter (Pedro) Opeka, misijonar slovenskih »korenin«, ki je narod opredelil takole:

> Narod je kot družina. Če bi bil svet idealen, bi bil oče predsednik, mama ministrica, otroci pa ljudstvo. In oče skrbi za mamo ter mama za očeta.[58]

Še bolj problematična pa je določba v Zakonu o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, ki govorijo o tem, da je

> Republika Slovenija (…) matična domovina vseh Slovencev zunaj njenih meja in tudi država zaščitnica avtohtonih slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah.[59]

54 Josipovič, D., 2016. Porabski Prekmurci in meje Prekmurja. *Anali PAZU HD* 2 (1), 15–26.

55 *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43 (2006), 12. 04. 2006, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/413925753 (dostop 20. 1. 2026), 5. Člen (1).

56 Krek, J. E., 1925. *Izbrani spisi. Zv. 3, Socializem: (iz l. 1901.)*. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana, 130.

57 Kovačič Peršin, P., 1993. *Zaveza slovenstvu*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 36.

58 A.Č., 2013. »Narod je kot družina«: Intervju s Pedrom Opeko. MMC RTV SLO. https://www.rtvslo.si/slovenija/narod-je-kot-druzina/324129

59 Glej 5. člen (2) v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43/2006.

Ustava Republike Slovenije v 3. členu določila, da je Slovenija

> država vseh svojih državljank in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe.[60]

Iz dokumentov, ki so nastali pri osamosvajanju Slovenije je mogoče razbrati, da je temeljna vloga (namen) države Slovenije ohranjanje, uveljavljanje in razvoj slovenskega naroda v vsej njegovi državni večplastnosti (»matični« narod, slovenske manjšine v sosednjih državah, zdomci in izseljenci). Ti ideološki nastavki so našli svoje mesto tudi v Ustavi Republike Slovenije. V 5. členu je določeno:

> Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.
>
> Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.[61]

Za našo razpravo so zanimivi tisti Slovenci zunaj meja Republike Slovenije, ki jih zakon opredeljuje kot *Slovenci v zamejstvu*. Slovensko zamejstvo

> so tista obmejna območja vseh štirih sosednjih držav, kjer prebiva avtohtono slovensko prebivalstvo.[62]

Ta območja tvorijo, tako zakon, skupaj z Republiko Slovenijo

> (…)skupni slovenski kulturni prostor.
>
> (2) Prizadevanje za ohranitev in okrepitev slovenstva v skupnem slovenskem kulturnem prostoru sodi med poglavitne naloge Republike Slovenije.[63]

Takšna zasnova slovenske države ima mnogo nevarnih pasti in čeri. Prav možno je, da bi nas kdo spomnil, da smo v pravno ureditev vgradili osnovo za vmešavanje v notranje zadeve sosednjih držav.

Ideološki nastavki, zakonske rešitve in prakse, o katerih smo pisali zgoraj, in povezujejo pojem matične domovine s pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah so iz varnostnega zornega kota zelo nevarne – legalizirajo vmešavanje v notranje zadeve sosednjih držav, kar pogosto vodi v meddržavne napetosti, tudi konflikte.

Je takšna skrb za *neodrešene* brate in sestre – upravičeno zaščitništvo, ali neodgovorno in celo nevarno vpletanje v notranje zadeve sosednjih držav?

Slovenija samovoljno, brez pristanka pripadnikov manjšin, upravlja z njihovim življenjem. To jih zna postaviti v zelo neugoden položaj v odnosu do državnih oblasti v državi, v kateri živijo. Opozorila o vprašljivosti takšnega odnosa se slišijo tudi s strani pripadnikov narodnih manjšin. Reginald Vospernik, koroški Slovenec je že leta 1985 zapisal:

60 Glej 3. člen v *Ustava Republike Slovenije 1991*. Uradni list RS, št. 33/91-I.

61 Glej 5. člen v *Ustava Republike Slovenije 1991*. Uradni list RS, št. 33/91-I.

62 Glej 2. člen v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43/2006.

63 Prav tam, 6. člen.

> Tako zamejstvo kakor tudi središčna Slovenija govorita o tako imenovanem matičnem narodu. Matica – to pomeni biološki, zgodovinski, geografski izvir, ob matici se pojavljajo hierarhično razporejeni otroci in potomci. Zgodovinsko resnično pa je, da se je etnogeneza slovenstva pojavila prav na robu današnjega selitvenega prostora, v bivši Karantaniji, v geografski in duhovni bližini knežjega kamna. Zdi se mi, da morajo temeljiti normalni, neprisiljeni in organsko razviti medsebojni odnosi tudi na takih zgodovinskih dejstvih. Samozavest številnih manjšincev, ki gradijo na lastni etnogenezi, je primeren garant za kulturno ustvarjanje iz zavesti enotnega kulturnega prostora.[64]

Dodatno težavo pri opredeljevanju odnosa med *slovensko matico* in Slovenci v sosednjih državah povzroča zgodovinsko dejstvo, da pripadniki manjšin niso odpadli od že *»zgrajenega slovenskega naroda«*, da pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah *niso nikoli živeli v skupni državi s preostali pripadniki slovenskega naroda*. Manjšine v sosednjih državah so nastajale sočasno z nastajanjem (poenotenjem) slovenskega naroda iz množice regionalnih posebnosti. Zato je nesmiselno govoriti o slovenskih manjšinah »po naši podobi«.

Misel, ki sledi v nadaljevanju je za slovensko narodno okolje *heretska*. Pravi namreč, da je Slovenija matična domovina in država zaščitnica pripadnikom vseh narodnih manjšin, ki živijo na ozemlju Republike Slovenije in ne matična domovina Slovencev, ki živijo v sosednjih državah. Še posebej zato ne, ker so to državljani držav, v katerih živijo!!

Iz razdelka, ki sledi v nadaljevanju je mogoče razbrati, da se podobno grešne misli o tem, kdo je komu matična domovina, pletejo po glavi tudi našim sosedom.

Nič nenavadnega ni, da smo si (bili) s sosedi, in oni z nami, neprestano v laseh za zemljo in ljudi.

2. Italijanska politika do italijanske manjšine v Sloveniji

Predstavniki Unije Italijanov za Istro in Reko ter različnih italijanskih organizacij so od italijanske države zahtevali, da ne prizna Slovenije in Hrvaške vse do tedaj,

> dokler ne bosta sprejeli jasnih obveznosti glede pravic italijanske manjšine. Vlada bi morala dobiti formalna zagotovila o njuni pripravljenosti, da revidira Osimske sporazume. Hoteli so namreč, da bi italijanska manjšina v obeh državah uživala enak pravni režim. Poleg tega je bil sprožen načrt o Istri kot čezmejni avtonomni deželi, ki bi imela enotno zakonodajo.[65]

Italijanska politika do italijanske manjšine v Sloveniji se je pričela nakazovati v zadnjih mesecih leta 1991. Poročilo tedanjega italijanskega zunanjega ministra Giannija De Michelisa (2. 9. 1991) pred zunanjepolitično komisijo Poslanske zbornice o razmerah v Jugoslaviji govori tudi o nuji, da se bo potrebno s Slovenijo

64 Vospernik, R., 1986. Skupni slovenski kulturni prostor – realnost ali utopija? V L. Gostiša (ur.) *Skupni slovenski kulturni prostor: trinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1985, Nova Gorica*. Delavska enotnost, Ljubljana, 59.

65 Kosin, M., 2000. *Začetki slovenske diplomacije z Italijo 1991–1996*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 57.

in Hrvaško dogovoriti o zaščiti italijanske manjšine v obeh državah. Po De Michelisovem mnenju

> ključno vprašanje ni le zagotovitev najširše možne zaščite, temveč tudi izposlovanje uživanja enake zaščite za manjšino v obeh državah. Ob tem je poudaril, da Italija ne more skrbeti samo za svoje rojake v Istri, temveč mora kaj storiti tudi za ezule, ki jim je treba zagotoviti pravico, da pridobijo nazaj hiše (uporabil je besedo »riacquistare«. Napovedal je, da se je tudi treba pripraviti na nekakšno preseganje Osimskih sporazumov. Pojasnil je, da pod izrazom »prek Osima« (»oltre Osimo«) razume »nujnost pregleda tega sporazuma, ne da bi postavili pod vprašaj tisto, kar je pomenil za ureditev zgodovinskih računov. Z drugimi besedami, ne obstajajo… nikakršne ozemeljske zahteve … Ni nobenega namena, da bi ponovno odpirali ozemeljske spore z recipročnimi kompenzacijami.[66]

In nadaljeval:

> Želimo gledati v prihodnost in ustvariti razmere za večje in boljše sodelovanje in s tega vidika bi bila Osimska pogodba lahko obogatena in poglobljena.« Omenil je, da je del Osimskih sporazumov ostal samo na papirju, del pa več ne ustreza. Skratka, treba je iti »prek Osima«, vendar v zvezi s tem sporazumom nikakor ne storiti korakov nazaj.[67]

Italijo je status in položaj italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem pričel posebej zanimati ob koncu leta 1991, ko je meja med Slovenijo in Hrvaško postajala iz dneva v dan realnejša. Italijanska država je tedaj izrazila željo,

> da bi se poenotila raven zaščite italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem in zagotovila njeno povezanost, tudi potem ko se je z državno mejo znašla razdeljena v dveh državah. Zato predlagajo, da bi se pred 15. januarjem sestale delegacije Italije, Slovenije in Hrvaške in se dogovorile o zaščiti italijanske manjšine v novih okoliščinah.[68]

Po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške, še pred uradnim priznanjem s strani Italije, je Italija poskušala obvezati obe državi k ohranjanju enotnosti in enotne zaščite italijanske manjšine. V ta namen je pripravila tristranski dokument o zaščiti italijanske manjšine na Hrvaškem in v Sloveniji.

Zato so se 9. in 10. januarja 1992 v Zagrebu sestale delegacije ministrstev za zunanje zadeve Hrvaške, Slovenije in Italije, kjer so oblikovali in parafirali tristransko besedilo, po katerem se

> tri vlade obvezujejo, da bodo za zaščito italijanske manjšine v dveh državah čim prej sklenile dvostranske sporazume med Italijo in Hrvaško, Italijo in Slovenijo ter Hrvaško in Slovenijo, ki bodo temeljili na ustreznih mednarodnih sporazumih in na obveznostih KVSE pa tudi na naslednjih načelih: 1. na načelu priznanja avtohtonosti, enovitosti in posebne narave italijanske manjšine ter njene enake obravnave v obeh državah; 2. na načelu priznanja pravne subjektivitete italijanske unije kot edine organizacije, ki predstavlja manjšino kot celoto v obeh državah; 3. na načelu potrditve enake (uniformity) pravne obravnave italijanske manjšine, ki bo temeljila na obstoječih pridobljenih pravicah, kot tudi potrditvi novih pravic, ki izhajajo iz ustavnih aktov in drugih zakonov Hrvaške in Slovenije; 4. v obeh državah na območjih, kjer manjšina živi, na načelu svobode gibanja pripadnikov manjšine,

66 Kosin. *Začetki slovenske diplomacije*, 47.

67 Prav tam, 47.

68 Prav tam, 62–63.

ki so hrvaški ali slovenski državljani, svobode dela za hrvaške in slovenske državljane, ki so pripadniki manjšine in so zaposleni v dejavnostih povezanih z manjšino (npr. institucije, šole, občila itd.), jamstvo, da zaposleni pripadniki manjšine ne bodo diskriminirani zaradi hrvaškega ali slovenskega državljanstva.[69]

Za slovensko stran je bila velikega pomena tudi zaščita slovenske manjšine v Italiji. Zato je Slovenija izrazila željo, da se s posebnim bilateralnim slovensko-italijanskim sporazumom uredi tudi status slovenske manjšine v Italiji.

Po parafiranju tristranskega memoranduma sta slovenska in italijanska delegacija začeli oblikovati besedilo dvostranskega protokola o položaju in varstvu slovenske manjšine v Italiji. Italijanska stran se je najprej upirala takšnemu dogovoru, češ da ni potreben, saj se za slovensko manjšino v Italiji z razpadom Jugoslavije ni nič spremenilo, medtem ko je italijanska manjšina v Istri, ki je zgodovinsko vedno živela skupaj, zdaj razbita in razdeljena med dve državi, kar jo je zelo oslabilo.[70]

Italijanska delegacija je privolila v oblikovanje nekakšnih izhodišč za dvostranski sporazum o zaščiti slovenske manjšine šele po odločnem stališču slovenske delegacije, da ne bodo podpisali tristranskega sporazuma, če hkrati tudi ne bo dvostranskega dogovora o zaščiti slovenske narodne manjšine v Italiji

Ker Italija sporazuma o zaščiti slovenske manjšine v Italiji ni bila pripravljena sprejeti, je Slovenija odstopila od podpisa tristranskega sporazuma o zaščiti italijanske narodne manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem. Razloge za takšen sklep je pojasnil slovenski zunanji minister v pismu, ki ga je poslal italijanskemu zunanjemu ministru (15. 1. 1992):

Komisija za mednarodne odnose Parlamenta Republike Slovenije je sinoči obravnavala moje poročilo o razgovorih s podsekretarjem Vitalonejem, ki sva jih včeraj imela v Gorici. Z obžalovanjem je ugotovila, da je italijanska stran odstopila od že parafiranega Memoranduma o soglasju me Italijo in Slovenijo o zaščiti slovenske manjšine v Italiji in da niso bila uresničena pričakovanja Republike Slovenije, da se bo ob podpisu memoranduma o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem mogoče dogovoriti tudi o varstvu slovenske manjšine v Italiji. Zato je sklenila, da v takšnih pogojih Republika Slovenija ne more podpisati trilateralnega Memoranduma o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem.

V želji, da bi se sodelovanje z Republiko Italijo kar najbolje razvijalo glede na naše dosedanje dosledno udejanjanje določila Ustave Republike Slovenije o varstvu manjšin, Vam želim, gospod minister, zagotoviti pripravljenost Republike Slovenije, da bo tripartitni Memorandum spoštovala in izvajala, kot da bi ga sopodpisala.

Republika Slovenija želi ob tej priliki izraziti svojo privrženost načelom najvišje stopnje varstva narodnih manjšin kot dejavnikov prijateljstva in sodelovanja med našima državama. Prepričani smo, da bodo ta vprašanja dobila adekvatno težo v našem prihodnjem medsebojnem vsestranskem sodelovanju.[71]

Memorandum o zaščiti italijanske manjšine sta podpisali le Hrvaška in Italija dne 15. Januarja 1992. K sporazumu je bilo dodano sporočilo, da sporazum vstopi v veljavo, ko ga podpišeta vsaj dve stranki pogodbenici in je odprt za podpis tretje strani. Podpisom ni sledila uradna objava, ne s strani Hrvaške in ne Italije.

69 Kosin. *Začetki slovenske diplomacije*, 66–67.

70 Prav tam, 68.

71 Prav tam, 73–74.

Po osamosvojitvi Slovenije se je postavilo vprašanje nasledstva oziroma sukcesije dvo in večstranskih mednarodnih pogodb, ki jih je sklenila bivša Jugoslavija (SFRJ) in se nanašajo na ozemlje samostojne Republike Slovenije. Mednarodnopravni okvir za sukcesijo je Dunajska konvencija o nasledstvu držav glede pogodb, sprejeta leta 1978, ki jo je Slovenija prevzela leta 1992.[72] Ta konvencija vsebuje člen, po katerem novonastalim državam ni treba avtomatično prevzeti obveznosti iz mednarodnih pogodb države predhodnice, temveč lahko same izbirajo, katere mednarodne pogodbe bodo nasledile. V ustavi Republike Slovenije iz leta 1991 iz 3 člena izhaja, da na ozemlju Republike Slovenije veljajo mednarodne pogodbe, ki jih je sklenila Jugoslavija in se nanašajo na območje Republike Slovenije. Slovenija je vprašanje sukcesije uredila v skladu z mednarodnim pravom. Nasledstvo pogodb z Italijo je 31. julija 1992 na svečanosti pri podsekretarju zunanjega ministrstva Italije uredila z izmenjavo not o sukcesiji. Slovenija je s serijo diplomatskih not Italijo obvestila, da prevzema nasledstvo določenega števila pogodb, ki sta jih sklenili Republika Italija in SFRJ.

Med pogodbami, objavljenimi v italijanskem (Gazzetta Ufficiale, 8. 9. 1992) in slovenskem uradnem listu (14. 8. 1992) je tudi Pogodba med SFRJ in Italijo z desetimi (X) prilogami iz leta 1975, ki poleg sporazuma o ekonomskih vprašanjih tvori Osimski sporazum, ni pa Mirovne pogodbe z Italijo iz leta 1947.

K varstvu italijanske manjšine Slovenijo zavezuje Osimska pogodba v tistem delu (8. člen), ki govori o tem, da bo

> takrat, ko neha veljati Posebni statut, priložen k londonskemu Memorandumu o soglasju z dne 5. oktobra 1954, izjavi vsaka stran, da bo ohranila v veljavi notranje ukrepe, ki jih je že sprejela pri izvajanju omenjenega statuta, in da bo v okviru svojega notranjega prava zagotovila pripadnikom zadevnih manjšin enako raven varstva, kot jo je določal posebni statut, ki neha veljati.

Italija je ob razpadu Jugoslavije priznala Slovenijo kot eno izmed držav naslednic. Osimski sporazum pa se nahaja na listi sporazumov, ki jih je Slovenija nasledila po razpadli jugoslovanski državi.[73]

Problematika zaščite manjšin se je v naslednjih letih pogosto znašla v uradnih bilateralnih stikih med Slovenijo in Italijo. Tudi zato, ker je Italija pričela povezovati/pogojevati urejanje položaja slovenske manjšine v Italiji z urejanjem (vračanjem v naravi) premoženja optantom za italijansko državljanstvo. Početje je bilo čisto izsiljevanje saj je bila problematika urejanja premoženjskih vprašanj optantov že rešena z Osimskimi sporazumi in Rimskim dogovorom. Oba sporazuma sta na spisku sukcesijskih pogodb.

Določila o varstvu italijanske manjšine v Sloveniji in slovenske manjšine v Italiji je mogoče najti še v Sporazumu o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike[74]. Določbe o narodnih manjšinah so zapisane v 3. in 17. členu:

72 *Akt o potrditvi nasledstva glede konvencij, statutov in drugih mednarodnih sporazumov, ki predstavljajo akt o ustanovitvi mednarodnih organizacij*. Uradni list 35 (1992), Mednarodne Pogodbe 9 (1992).

73 Akt o notifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo, med katerimi je tudi Osimska pogodba, je objavljen v Uradnem listu RS 40, dne 14. 8. 1992, 127–128.

74 *Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike*. Uradni list RS 49 (2002).

3. člen

Vsaka pogodbenica bo na svojih univerzah in drugih visokošolskih zavodih ter v šolskih zavodih vseh vrst in stopenj še nadalje spodbujala razvoj učenja in poučevanja jezika in kulture druge pogodbenice, posebna skrb pa bo v tem smislu namenjena območjem, na katerih živita italijanska narodna skupnost v Sloveniji in slovenska manjšina v Italiji.

17. člen

Pogodbenici bosta namenjali posebno pozornost nadaljevanju sodelovanja na področju izobraževanja, namenjenega ohranjanju jezikovne identitete italijanske narodne skupnosti v Sloveniji in slovenske manjšine v Italiji.

Pogodbenici bosta v ta namen ustanovili mešano podkomisijo, ki se bo sestajala redno, izmenično v Sloveniji in Italiji, na datume, za katere se bosta pogodbenici sporazumeli po diplomatski poti.

Po ohladitvi evforije ob nastanku samostojnih držav Slovenije in Hrvaške se je urejanje statusa italijanske manjšine vrnilo v čas pred letom 1990, ko sta bili obe državi še Socialistični republiki znotraj SFRJ.

Ohranila sta se dva različna modela varstva italijanske manjšine, z Unijo Italijanov kot osrednjo organizacijo italijanske manjšine na Hrvaškem, ki deluje kot zunaj institucionalna organizacija ter Samoupravnimi narodnimi skupnostmi, ki so institucionalni del narodno manjšinskega varstva v Sloveniji. Ohranile so se skupne ustanove italijanske manjšine, ki delujejo tako v Sloveniji kot na Hrvaškem: radio in televizija Koper, založniška in časopisna hiša na Reki, Drama na reki, Center za zgodovinske raziskave Rovinj. Ohranilo se je proporcionalno financiranje delovanja skupnih narodno manjšinskih ustanov s strani Republike Slovenije in Republike Hrvaške.

Za odnos Italije do italijanske manjšine velja navesti, da Italija še vedno obravnava italijansko manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem kot nedeljiv subjekt. Sogovornik italijanske države je Unija Italijanov za Istro in Reko. Participativni model italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem italijanske države ne zanima, je notranja zadeva obeh držav. V Sloveniji je Unija Italijanov za Istro in Reko[75] organizirana kot društvo.

3. Avstrijska politika do nemške manjšine v Sloveniji

Po osamosvojitvi Slovenije se je odprla tudi *fronta* z Avstrijo – *nemška manjšina v Sloveniji*. Te problematike se Avstrija v obdobju obstoja Jugoslavije ni dotikala. Ob osamosvajanju Slovenije se je problematike nemške manjšine prvi dotaknil

»koroški deželni glavar Haider ob srečanju s predsednikom slovenskega parlamenta dr. Francetom Bučarjem 21. marca 1991 na srečanju v Celovcu.«[76]

75 Unija Italijanov za Istro in Reko je nastala leta 1944.

76 Jesih, B., 2007. *Med narodom in politiko: Politična participacija koroških Slovencev.* Wieser, Celovec-Ljubljana, 72.

Leta 1992 se je Republika Avstrija uradno razglasila za

> »zaščitnico »avstrijske oz. nemškogovoreče narodnostne skupine« (»… österreichischen bzw. Deutschsprachigen Volksgruppe« – v memorandumu avstrijske vlade slovenski vladi) v Sloveniji«.[77]

Memorandum se v slovenskem prevodu glasi:

> Memorandum
>
> Avstrija se jasno izreka za varstvo in podporo narodnih skupnosti in si na lastnem območju nenehno prizadeva za izboljšanje njihovega položaja. V tem duhu se prav tako intenzivno zavzema za oblikovanje evropske pravice narodnih skupnosti, ki bi bila pomemben prispevek k preoblikovanju medsebojnih odnosov med evropskimi narodi. Posebna pozornost v odnosu do drugih držav je namenjena tistim narodnim skupnostim, ki se zaradi zgodovine, jezika in kulture čutijo tesno povezane z Republiko Avstrijo.
>
> V zvezi z osamosvojitvijo Republike Slovenije in sprejemom nove slovenske ustave, ki zagotavlja tudi posebne pravice za avtohtono italijansko in madžarsko narodno skupnost, je ponovno postalo aktualno tudi vprašanje avstrijske oz. nemške narodne skupnosti Za to narodno skupnost se izredno zanima tudi avstrijska javnost.
>
> Avstrija pripisuje tem vprašanjem v okviru nadaljnjega razvoja dobrososedskih in prijateljskih odnosov z Republiko Slovenijo izreden pomen. Pri tem izhaja iz načela, sprejetega v okviru KVSE, da so vprašanja narodnih manjšinskih skupnosti upravičeno pomembna v mednarodnem kontekstu in zato niso izključno notranja zadeva posamezne države.
>
> V kolikor se v Republiki Sloveniji konstituira nemško govoreča narodna skupnost, razume Avstrija svojo legitimno pravico, da zastopa oz. podpira njene interese pred slovensko vlado. V tej zvezi je treba opomniti, da rezultatov popisa prebivalstva ni mogoče nujno upoštevati kot podlage za dejansko število pripadnikov manjšine ali narodne skupnosti.
>
> Za uspešen razvoj narodne skupnosti v Republiki Sloveniji izpostavlja Avstrija naslednja pomembna dejstva:
>
> 1. Priznavanje obstoja narodne skupnosti in zakonska utemeljitev njenih pravic.
> 2. Podpora pouka nemškega jezika oz. v nemškem jeziku, zlasti na področju osnovnošolskega izobraževanja povsod tam, kjer je za to potreba.
> 3. Finančno in morebitno drugo spodbujanje kulturnih aktivnosti narodne skupnosti.
>
> Avstrija upa, da bo Republika Slovenija tem vprašanjem namenila posebno pozornost in pozdravlja namen, ki ga je pred kratkim na svojem nedavnem uradnem obisku na Dunaju omenil zunanji minister Rupel, da bo za ta vprašanja oblikovana skupna interdisciplinarna ekspertna komisija.

Še desetletje je bilo potrebno, da je bil storjen še korak dalje, s *Sporazumom med Vlado Republike Avstrije in Republiko Slovenijo o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti,* ki je bil podpisan v Ljubljani 30. aprila 2001. Sporazum je Državni zbor potrdil 15. 2. 2002, v Uradnem listu je bil objavljen 8. 3. 2002. Manjšinsko tematiko[78] zadevajo členi 14.,[79] 15.[80] in 16.[81] člen.

77 Nećak, D., 1998. Uvod. V D. Nećak (ur.) »*Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 8.

78 *Zakon o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti*. Uradni list RS 20 (2002).

79 14. člen: Ne posegajoč v že obstoječe pravice slovenske manjšine v Avstriji bosta pogodbenici v programe Mešane komisije, ustanovljene na podlagi prvega odstavka 20. člena, in v danem primeru v skupne delovne programe ministrstev obeh strani na podlagi tretjega odstavka 20. člena vsakokrat vključevali tudi projekte v korist kulturnih kakor tudi izobraževalno in znanstveno pomembnih želja in potreb slovenske manjšine v Avstriji (kot na primer projekte na področju učenja jezika in spomeniškega varstva, štipendij in podobno).

Uveljavljanje hotenj nemško govoreče skupnosti po »oživljanju« njihove identitete, je bilo v prvem desetletju po osamosvojitvi Slovenije pogosto obravnavano skozi optiko akumuliranega védenja o slovensko-nemških narodnostnih bojev v preteklosti; hotenja po varovanju nemško govoreče skupnosti so bila mnogokrat obravnavana kot prvi korak na poti oživljanja nemških (avstrijskih) ekspanzionističnih interesov na slovenskem narodnem ozemlju.

Da bi odpravili dileme o kulturnem sporazumu, ki da uvaja nemško manjšino skozi stranska vrata, je državni zbor sprejel še 3. člen Zakona o ratifikaciji. Ta pravi naslednje:

> V 15. členu sporazuma, skladno z interpretativno izjavo,[82] omenjeni »pripadniki nemško govoreče etnične skupine« uživajo pravice po 61. členu Ustave Republike Slovenije.
>
> V nemškem besedilu 15. člena sporazuma je besedna zveza »pripadniki nemško govoreče etnične skupine« zapisana kot »Angehörigen der deutschsprachigen Volksgruppe«.

Tudi avstrijski državni zbor je pokazal zanimanje za nemško govorečo narodno skupnost v Sloveniji. V letih 2012, 2014 in 2018 so bili sprejeti enoglasni sklepi državnega zbora na Dunaju, ki avstrijski vladi narekujejo, da se bo v bilateralnih pogovorih z državo Slovenijo zavzemala za ustavno priznanje nemško govoreče narodne skupnosti.[83]

Tem napotkom je sledila (še vedno sledi) tudi politična akcija avstrijskih politikov. Nekaj pomembnih izjav:

> (…) leta 2011 je ob podpisu t. i. »kompromisa o dvojezičnih cestnih tablah« na avstrijskem Koroškem takratni koroški deželni glavar Gerhard Dörfler dejal, da je sedaj čas »/…/ da se naredi korak v smeri priznanja določenih pravic nemškogovorečim manjšinam v Sloveniji«, kasneje pa je to ponovil še kasneje istega leta ob obisku Ljubljane in Kočevske. Enako zahtevo je leta 2014 ob obisku v Sloveniji ponovil takratni avstrijski zunanji minister Sebastian Kurz. Dejal je, da si Avstrija želi, da bi Slovenija priznala nemškogovorečo skupnost kot manjšino in njene pravice zapisala v ustavo, »podobno kot to velja za italijansko in madžarsko manjšine«, ob tem pa sicer dodal, da se zaveda, da ne gre za strnjeno skupino, kot sta omenjeni manjšini, a hkrati da »/…/ vendarle pa gre za manjšino, ki predstavlja, vsaj upam, kulturno obogatitev Slovenije«. Ob tem je spravno dodal tudi, da Dunaj ceni, da Slovenija zagotavlja ustrezna finančna sredstva, predvsem za projekte na kulturnem področju. Leta 2018 se je takratna avstrijska zunanja ministrica Karin Kneissl ob uradnem obisku Slovenije zavzela za priznanje nemško govoreče skupnosti v

80 15. člen: Pogodbenici bosta v programe Mešane komisije, ustanovljene na podlagi prvega odstavka 20. člena, in v danem primeru v skupne delovne programe ministrstev obeh strani na podlagi tretjega odstavka 20. člena vsakokrat vključevali tudi projekte v korist kulturnih kakor tudi izobraževalno in znanstveno pomembnih želja in potreb pripadnikov nemško govoreče etnične skupine v Sloveniji (kot na primer projekte na področju učenja jezika in spomeniškega varstva, štipendij in podobno).

81 16. člen: Pogodbenici bosta v programe Mešane komisije, ustanovljene na podlagi prvega odstavka 20. člena, in v danem primeru v skupne delovne programe ministrstev obeh strani na podlagi tretjega odstavka 20. člena vsakokrat vključevali tudi projekte v korist kulturnih kakor tudi izobraževalno in znanstveno pomembnih želja in potreb slovensko govorečih v Avstriji zunaj poselitvenega območja slovenske manjšine (kot na primer projekte na področju učenja jezika in spomeniškega varstva, štipendij in podobno).

82 Slednja pravi: »… pripadniki nemško govoreče skupine v Sloveniji, ne glede na različno poimenovanje v slovenskem in nemškem jeziku, uživajo pravice po 61. členu slovenske ustave, ki jim zagotavlja individualno zaščito, ne pa kolektivne zaščite, kakršno uživajo pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji.« Sprejeto na seji Odbora za zunanjo politiko DZ 20. 12. 2001.

83 Zveza kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji. Dostopno na: https://laibacher-zeitung.si/kdo-smo/ (20. 4. 2023).

Sloveniji »po vzoru italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji«. Pred tem se je v prostorih avstrijskega veleposlaništva tudi srečala s predstavniki te skupnosti. Po obisku je avstrijska ministrica slovenskemu kolegu poslala zahvalno pismo, kjer je ponovila pričakovanje po ustavnem priznanju, ob tem pa še izenačila vprašanje s statusom slovenske narodne skupnosti v Avstriji ter kot osnovo za bilateralne pogovore označila Memorandum iz leta 1992, kar je oboje zmotilo slovensko stran. Slovensko stališče je namreč, da pogovori lahko potrkajo le glede izvajanja 15. člena sporazuma o sodelovanju v kulturi, izobraževanje in znanosti iz leta 2001, poleg tega slovenska stran vedno opozarja, da ima Avstrija do slovenske narodne skupnosti mednarodne obveze (Avstrijska državna pogodba), kar pa obratno ne velja. Te izjave avstrijske zunanje ministrice lahko razumemo kot korak zaostrovanja v primerjavi z izjavami avstrijskega zveznega predsednika Heinza Fischerja ob njegovem obisku Slovenije leta 2013, saj je slednji takrat potrdil, da pripadniki nemškogovoreče skupnosti uživajo pravice po 61. Ustave RS.

(…)

V novejšem času se zdi, da se to vprašanje z avstrijske strani poudarjeno izpostavlja in za to izkoristijo najrazličnejše priložnosti. Oktobra 2020 je tako avstrijski zunanji minister Alexander Schallenberg med neuradnim obiskom v Ljubljani, ko je kot gost sodeloval v pogovoru na pravni fakulteti v Ljubljani dejal, »da si nemško govoreče skupnosti v Sloveniji zaslužijo priznanje«. Odnose med državama je sicer opisal kot „odlične, verjetno najboljše doslej.[84]

4. Madžarska politika do madžarske manjšine v Sloveniji

Madžarske država je pristopila k urejanju položaja in statusa madžarske manjšine v Sloveniji mnogo bolj odprto in kooperativno, kot sta to storili Italija in Avstrija.

Varstvo madžarske narodne skupnosti v Sloveniji (in slovenske narodne manjšine na Madžarskem) opredeljuje, poleg Pogodbe o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko,[85] še posebna bilateralna pogodba med obema državama iz leta 1992.[86]

V Pogodbi o prijateljstvu in sodelovanju je zapisano:

16. člen

Državi pogodbenici sta se sporazumeli, da so standardi, zapisani v Dokumentu kobenhavenskega srečanja Konference o človeški razsežnosti Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, sprejetem 29. junija 1990, in v drugih dokumentih Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki so jih izdelali za varstvo manjšin, obvezujoči.

Člani madžarske narodnosti, ki živijo v Republiki Sloveniji, imajo pravico, da posamično ali z drugimi člani svoje skupnosti svobodno izražajo, ohranjajo in razvijajo svojo etnično, kulturno, jezikovno in versko pripadnost, ne da bi jih kdor koli proti njihovi volji silil v asimilacijo. Pravico imajo do svobodne uporabe maternega jezika v zasebnem življenju in v javnosti do širjenja in izmenjavanja ter pridobivanja informacij v svojem maternem jeziku. Pravico imajo do celovitega in učinkovitega

84 Jenuš, G. & Valentinčič, D., 2022. Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije 22* (3), 695–696.

85 *Pogodba o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko*. Uradni list RS, Mednarodne Pogodbe 6 (1993), 7. 5. 1993.

86 Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS 6 (1993). Podrobneje o sporazumu glej v Komac, M. & Vizi, B. (ur.), 2018. *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. L'Harmattan, Budimpešta.

uveljavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez vsakršnega zapostavljanja in v popolni enakosti pred zakonom.

Člani slovenske narodnosti; ki živijo v Republiki Madžarski, imajo pravico, da posamično ali z drugimi člani svoje skupnosti svobodno izražajo, ohranjajo in razvijajo svojo etnično, kulturno, jezikovno in versko pripadnost, ne da bi jih kdor koli proti njihovi volji silil v asimilacijo. Pravico imajo do svobodne uporabe maternega jezika v zasebnem življenju in v javnosti, do širjenja, izmenjavanja ter pridobivanja informacij v svojem maternem jeziku. Pravico imajo do celovitega in učinkovitega uveljavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez vsakršnega zapostavljanja in v popolni enakosti pred zakonom.

Državi pogodbenici se bosta na mednarodni ravni zavzemali za to, da se obveznosti, sprejete za Konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi za zaščito manjšin in za njihovo podporo, sprejmejo kot splošno veljavne pravne norme.

Leta 1992 je nastal Sporazum o zaščiti slovenske narodne manjšine na Madžarskem in Madžarske narodne manjšine v Sloveniji.[87] Podpisan v Ljubljani 6. novembra 1992. Sporazum je zelo širokogruden, včasih se zdi, da ima več skupnega z univerzitetnim učbenikom kot s političnim tekstom.

Sporazum je pripravljen tako, da zagotavlja narodnima manjšinama a) pravico do priznanja, b) pravico obstoja in c) pravico do pripadnosti določeni narodni manjšini. Prav tako je izjemno bogat nabor kompenzacijskih pravic: sporazum govori o izobraževanju, kulturi, javnem obveščanju, založniški, znanstveno-raziskovalni dejavnosti, gospodarstvu, itd. Sporazum govori tudi o sodelovanju narodnih manjšin v procesu soodločanja.

5. Hrvaška politika do hrvaške manjšine v Sloveniji

Vprašanje narodnih manjšin, Slovencev na Hrvaškem in Hrvatov v Sloveniji, je bilo obravnavano z veliko mero opreznosti. V arhivu Urada za narodnosti je mogoče v dokumentu z naslovom *Nekaj podatkov o Hrvatih v Sloveniji*, piše:

(…) Med Hrvati v Sloveniji je bila večkrat izpostavljena zahteva, da bi morali dobiti v Sloveniji status narodnih skupnosti. Tako stališče so zastopali tudi predstavniki Republike Hrvaške in pri tem še posebej poudarjali reciprociteto, saj je Hrvaška dala tak status tudi Slovencem. Zdi se, da so se v zadnjem času, po tem ko je Hrvaška Slovence črtala iz svoje ustave, take zahteve umirile, saj so izgubili glavni argument, na katere so se doslej sklicevali.[88]

Zahtevo po priznanju statusa narodne manjšine so pripravili člani hrvaških društev v Sloveniji. Leta 2011 (7. 3. 2011) so se oglasili v Državnem zboru Republike Slovenije in predsedniku DZ uradno predali Iniciativo za priznanje statusa narodne manjšine avtohtonim in priseljenim Hrvatom v Republiki Sloveniji. Vložitve Iniciative so se udeležili samo priseljeni Hrvati. V izjavi Zveze hrvaških društev v Sloveniji z dne 7. 4. 2011 so zapisali:

87 *Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. Uradni list RS 6 (1993).

88 AS 2046, šk. 63, dokument 2278 (dokument ni datiran in ni podpisan).

> Kar zadeva avtohtone Hrvate v Sloveniji, oni obstojijo! Njihovega števila ne poznamo. Še vedno niso nikjer »prisotni«, niti niso »prepoznani«. Niso bili prisotni niti pri predaji Iniciative.[89]

Prav ta *manko* je vplival na to, da kaj več od določb v Sporazumu o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med *Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške,* ni bilo mogoče doseči. Manjšinski tematiki sta v sporazumu posvečena dva člena: 9 in 10.

V 9. členu je zapisano:

> Pogodbenici bosta sodelovali v skupnih prizadevanjih za vsestranski kulturni in prosvetni razvoj narodnih skupnosti, ki živita v obeh državah.[90]

Člen 10 pa pravi:

> Pogodbenici bosta organizirali pouk slovenskega jezika kot materinščine za otroke slovenskega porekla in otroke državljanov Republike Slovenije v Republiki Hrvaški oziroma pouka hrvaškega jezika kot materinščine za otroke hrvaškega porekla in otroke državljanov Republike Hrvaške v Republiki Sloveniji.
>
> Pogodbenici se bosta dogovorili o pogojih organiziranja tega pouka in, če bo to potrebno, sklenili poseben sporazum.[91]

Uresničevanje določb sporazuma je prepuščeno državi podpisnici. Ni medsebojnega nadzora o uresničevanju določb sporazuma v obliki pripravljanja poročil, ki naj bi jih obravnaval bilateralni nadzorni organ, na primer. Podobna rešitev kot za Hrvate, se je oblikovala tudi za Srbe.

6. Srbska politika do srbske narodne manjšine v Sloveniji

Republika Srbija se je pri slovenskih oblasteh večkrat zavzela za priznanje Srbom status narodne manjšine. Vsi predlogi Republike Srbije, »da bi Srbi, ki so imeli v Sloveniji pred osamosvojitvijo Slovenije stalno prebivališče, dobili status narodne manjšine«, so bili zavrnjeni.

Z Republiko Srbijo je nekaj več težav pri določanju pravnih virov. Nedvomno veljajo določbe Programa sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike Jugoslavije v kulturi in izobraževanju za obdobje 2002–2005. Člen 30 tega programa določa:

> Pogodbenici bosta v skladu z mednarodno dogovorjenimi standardi omogočali dopolnilni pouk maternega jezika in kulture za otroke slovenske narodnosti v ZR Jugoslaviji in za otroke narodnosti ZR Jugoslaviji v Sloveniji. O načinu in pogojih za izvajanje tega pouka v Sloveniji in v ZR Jugoslaviji se bosta pristojni ministrstvi dogovarjali neposredno.[92]

89 Glej na strani 27 v *Korijeni: list Saveza hrvatskih društava u Sloveniji (4)* iz leta 2011.

90 Glej 9. člen v *Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške.* Uradni list RS 51 (1994), 7. 2. 1994.

91 Glej 10. člen v *Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške.* Uradni list RS 51 (1994), 7. 2. 1994.

92 *Program sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike Jugoslavije v kulturi in izobraževanju za obdobje 2002–2005*. Uradni list Republike Slovenije 14 (2003).

Sporazumi z državami naslednicami bi bili lahko pomembni tudi za imigrantski del romske skupnosti v Sloveniji. Določbe v sporazumih se nanašajo le na tiste manjšine, ki v izvornih državah predstavljajo večinski in dominanten narod. Zato so imigranti, pripadniki narodnih manjšin, izpuščeni iz bilateralnih dogovorov. To velja tudi za Rome.

7. Izraelska politika do judovske manjšine v Sloveniji

Omenimo še Program sodelovanja na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladine in športa med vlado Republike Slovenije in Vlado države Izrael za obdobje 2012–2014. V poglavju o izobraževanju je v točki 1.3. določeno, da

> se državi v skladu s svojimi proračunskimi sredstvi zavzemata za izmenjavo informacij, izkušenj, dokumentacije in strokovnjakov z naslednjih področij:
>
> (…)
>
> – kulturno in versko vključevanje manjšinskih skupin (vključno s skupnimi projekti),
>
> (…).
>
> 1.4 Pogodbenici se z namenom boja proti predsodkom in negativnim stereotipom zavezujeta, da bosta preprečili objavo učbenikov, ki vzbujajo rasizem, antisemitizem in ksenofobijo. Če bosta odkrili take knjige, bosta o tem druga drugo obvestili.
>
> 1.5 Pogodbenici poudarjata raziskovalno in izobraževalno dejavnost, povezano s tragično usodo slovenske judovske skupnosti med drugo svetovno vojno pod nacistično okupacijo.
>
> Slovenska stran bo temo holokavsta še naprej uvrščala v učne načrte šol.
>
> 1.6 Pogodbenici poudarjata, kako pomembno je mladim med izobraževanjem omogočiti učenje o holokavstu, navezano tudi na vsebino Stockholmske deklaracije iz januarja 2000, ki poudarja edinstveno zgodovinsko naravo holokavsta in obsoja še vedno prisotno nevarnost genocida, rasizma, antisemitizma in ksenofobije. V zvezi s tem v šolah na vseh stopnjah izobraževanja podpirata izobraževalne dejavnosti, katerih namen je boj proti rasizmu in antisemitizmu.
>
> 1.7 Pogodbenici spodbujata udeležbo učiteljev, zlasti zgodovine, na tečajih o zgodovini holokavsta in antisemitizma, ki jih organizira spominski center mučenikov in junakov holokavsta Jad Vašem v Jeruzalemu. Tritedenski tečaji v angleščini potekajo julija vsako leto.[93]

Morda so pripadniki novih narodnih manjšin potihoma upali, da se bo njihov status uredil na bilateralni ravni, to ni dogodilo. Vse je ostalo v okviru možnosti ohranjanja jezika in kulture znotraj manjšinskih skupnosti, raba jezikov novih narodnih manjšin v komunikaciji z oblastmi, na primer, pa je zunaj bilateralnega dogovarjanja. Zato je skromne zapise o posebnih pravicah narodnih manjšin mogoče najti samo v bilateralnih sporazumih, ki govorijo o sodelovanju med državama na področju znanosti, izobraževanja in kulture.

93 *Sklep o potrditvi Programa sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Vlado Države Izrael na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladih in športa za obdobje 2012–2014*. Uradni list RS 83 (2012).

8. Multilateralne zaveze

Slovenija je ratificirala oba temeljna dokumenta Sveta Evrope, ki govorita o varstvu narodnih manjšin: Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin in Evropsko listino za regionalne ali manjšinske jezike. Slovenija je *Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin* podpisala 1. februarja 1995, ratificirala 23. marca 1998, v Sloveniji je v veljavi od 1. julija leta 1998. Ob deponiranju ratifikacijskih listin (28. marca 1998) je v posebni deklaraciji zapisala:

> Glede na to, da Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine in je zato vsaki članici podpisnici prepuščeno, da določi skupine, ki jih bo obravnavala kot narodne manjšine, vlada Republike Slovenije v skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo izjavlja, da sta to avtohtona italijanska in madžarske narodna manjšina. V skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo Republike Slovenije se bodo določila Okvirne konvencije nanašala tudi na pripadnike Romske skupnosti, ki živijo v Republiki Sloveniji.[94]

Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih je Slovenija podpisala 3. julija 1997, ratificirala 19. julija 2000, v Uradnem listu RS je bila objavljena 4. avgusta 2000. Ob deponiranju ratifikacijskih instrumentov, 4. oktobra 2000, je Slovenija izjavila, da bodo sprejeta določila v veljavi (the period covered) od 1. januarja 2001.

Republika Slovenija je ob deponiranju listine o ratifikaciji Listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih generalnemu sekretarju Sveta Evrope sporočila, da sta na ozemlju Republike Slovenije regionalna ali manjšinska jezika *italijanski in madžarski jezik*. Prav tako je bilo sporočeno, da se bodo določbe od prvega do četrtega odstavka 7. člena smiselno uporabljale tudi za *romski jezik*. Žal je bila ta določba črtana s spremembami in dopolnitvami Zakona o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki ga je sprejel Državni zbor Republike Slovenije leta 2007.[95] Romski jezik se obravnava kot ne-teritorialni jezik. V Evropski listini se kot ne-teritorialni jeziki opredeljujejo jeziki, ki jih uporabljajo državljani države; ti jeziki se razlikujejo od jezika ali jezikov, ki ga oziroma jih uporablja preostali del prebivalstva te države; ta jezik se tradicionalno uporablja na ozemlju te države, vendar ga ni mogoče povezati s točno določenim geografskim območjem te države. V pojasnjevalnemu poročilu k Evropski listini je mogoče prebrati, da sta ne-teritorialna jezika, na primer Yiddish in Romski jezik. Ob sedanjih dilemah o urejanju položaja nemško govoreče skupnosti v Sloveniji bi bilo morda vredno razmisliti, ali ne bi ta problem razrešili prav v okviru problematike ne-teritorialnih jezikov.

V kolikšni meri sta oba dokumenta Sveta Evrope prispevala k spreminjanju *manjšinskega vsakdana na bolje*? Analiza zaščitnega modela, posebej t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic, in znotraj tega okvirja posebej rabe jezika manjšin v odnosu do oblasti, je odgovor na postavljeno vprašanje … NIČ!!

94 Dostopno na: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CM=8&DF=30/11/2014&CL=ENG&VL=1 (29. 11. 2014).

95 *Zakon o spremembi Zakona o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (MELRJ-A).* Uradni list RS 44 (2007).

Slovenija je oba dokumenta Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin uporabila za »glorificiranje« obstoječega narodno manjšinskega modela v mednarodnem okolju in ne kot okvir, ki naj spodbudi slovensko okolje za prevetritev obstoječega modela varstva narodnih manjšin!! Ta pristop je viden v vseh poročilih Republike Slovenije o izvajanju Okvirne konvencije, pa tudi Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih.

Bi lahko bila oba omenjena dokumenta Sveta Evrope, uporabna za dograjevanje, iskanje drugačnih rešitev mimo obstoječega modela (ureditve) varstva narodnih manjšin? Za priznanje statusa in pomena *preostalih avtohtonih narodnih manjšin*, ki jih je do sedanja zakonodaja obšla: Nemci, Srbi v Beli krajini, Hrvati ob slovensko – hrvaški meji, Judi.

Glede na dosedanje izkušnje, smo do uporabnosti omenjenih dokumentov pri urejanju obeh področij, upravičeno skeptični. Vendar narodne manjšine, pogosto na obrobju družbenega vpliva in moči, si ne morejo privoščiti luksuz, da bi zavrgli, prezrli katerokoli vir, dokument, ki bi jih nudil oporo pri uveljavljanju sklopa t.i. narodno manjšinskih pravic.

Opomba za konec

Republika Slovenija je nova država. Toda v obdobje po osamosvojitvi nismo stopili kot nepopisan list. Prinesli smo *zvrhan nahrbtnik védenja o dogodkih in procesih,* ki so se dogodili našim prednikom. Vse je zabeleženo v množici člankov in knjig; učenci, dijaki in študenti jih spoznavajo iz učbenikov in študijskih gradiv. Spopadanje nacionalnih zgodovin (uradnih interpretacij preteklosti), ki za isti dogodek poznajo vsaj toliko interpretacij, kolikor je nacionalnih zgodovin, je trajno. Poenotenj interpretacij ne more biti; lastna (moja) interpretacija preteklosti je ključnega pomena za tvorbo nacionalnih identitet, tvorbo različnosti v odnosu do drugih nacionalnih identitet. V tej luči so nacionalne zgodovine tudi lahko leglo napetosti in konfliktnosti.

Zaukazanemu kolektivnemu spominu je potrebno dodati še posameznikovo védenje, ki izvira iz njegove umestitve v mrežo družbenih odnosov. Za našo razpravo je pomembno vprašanje, ki se glasi: kako se z uradno percepcijo odnosov med večinskim narodom in manjšino *sklada védenje/mnenje manjšin?* Védenje pripadnikov manjšin gotovo ni enotno. Odvisno je od generacije, ki ji član narodne skupine pripada, od socialnega statusa in družbenega položaja, ki ga zaseda.

Se *slovenskemu narodu*, ki si je na začetku 90. let 20. stoletja na pleča naložil še državo, ponuja več možnosti za uresničitev veliko narodnega programa *zedinjene Slovenije,* ki je poldrugo stoletje zaposloval humanistične in družboslovne mislece na slovenskem? Tej ideji, ki predstavlja enega izmed stebrov t.im. slovenskega narodnega vprašanja, je sledila politična akcija, tudi vojaško delovanje, tako po prvi kot v drugi svetovni vojni in po njej. Ko se je sredi 70. let 20. stoletja pokazalo, da je potrebno opravili z utopijami, je nastal nov pojem, *skupni slovenski kulturni prostor.*[96] Če pojem prevedemo v politični besednjak, bi pojem skupni slovenski kulturni prostor pomenil širjenje vpliva slovenske države čez njene meje tako, da se njen vpliv uresničuje skozi podporništvo organizacijam slovenskih manjšin v sosednjih državah.

Če se je z odprtjem meja prikazala možnost za uresničitev programa *zedinjene Slovenije*, se je pojavila tudi priložnost za uresničitev programov *zedinjene Italije, Avstrije, Madžarske*, morda tudi *Hrvaške*? In prav vse štiri države so nam v preteklosti stregle po narodnem življenju. Nazadnje po razkosanju Slovenije leta 1941, kot bomo pokazali kasneje.

Je v obdobju, ko je Slovenija skupaj z Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Hrvaško članica istih političnih, gospodarskih in vojaških (razen Avstrije) povezav sploh še smiselno govoriti o kategorijah, ki so nastale v obdobju pomladi narodov, sredi 19. stoletja?

96 Glej 6. člen v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43 (2006), 12. 4. 2006, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/413925753 (dostop 20. 1. 2026):
1) Območja sosednjih držav, kjer prebiva avtohtona slovenska narodna skupnost, in Republika Slovenija tvorijo skupni slovenski kulturni prostor.
2) Prizadevanje za ohranitev in okrepitev slovenstva v skupnem slovenskem kulturnem prostoru sodi med poglavitne naloge Republike Slovenije.

I.

Sestaviti je bilo potrebno (slovensko) državo, pa *slovenski narod*[97] tudi, *prvič*

97 Janez Cvirn pravi: »Proces nacionalne diferenciacije se je opazneje začel v revolucionarnem letu 1848/49. Toda prehod od starejših oblik identifikacije, povezane z mestom in deželo, v smeri identifikacije z lastno jezikovno in v nadaljnjem z »narodno« skupino v modernem smislu, je tekel relativno počasi. Revolucionarne ideje o enakosti, svobodi in bratstvu očitno niso bile dovolj močne, da bi na mah razkrojile staro stanovsko izročilo. Stari Mariborčan, Celjan ali Ptujčan je (ne glede na izvor) v prvi vrsti Štajerec, Ljubljančan pa Kranjec, poleg tega pa še zaveden meščan in lokalpatriot, ki govori po vsakdanji potrebi nemško in slovensko, a je do nemštva in slovenstva nevtralno razpoložen, ker se novega narodnostnega vprašanja še ne zaveda.«. Glej: Cvirn, J., 1998. *Nemci na Slovenskem (1948–1941)*. V D. Nećak (ur.) *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 53–98.

Vsem v napoto ali boj za pravične meje

Preden smo lahko govorili o narodnih manjšina, smo morali prebivalstvo in ozemlje na katerem smo imeli suvereno oblast, šele dobiti. Imeti smo morali *državo.*

Oktobra leta 1918 je vojna sreča habsburški monarhiji obrnila hrbet. Avstro-ogrska monarhija se je začela sesedati v prah. Narodom avstro-ogrske monarhije se je ponudila priložnost za uresničitev ideje o lastni državi. Mnoge se je držala smola, kot se je to dogodilo našim sosedom, Furlanom. Oktobra leta 1918 je njihov predstavnik v dunajskem parlamentu, Luigi Faidutti, zahteval, da se tudi Furlanom prizna pravica samoodločbe. Ob zaključku govora 25. oktobra 1918 je v furlanskem jeziku izjavil:

> Se ducj nus bandonin, nus judarìn bessôi. Dio che fedi il rest. No uarìn che nissun disponi di nô, sensa di nô.[98]

Na žalost so se te besede porazgubile v furlanski nižini. Furlani so postali del italijanske države, brez velikih možnosti za dosega vsaj skromne oblike avtonomije. O samostojni furlanski državi, pa je bilo tako ali tako povsem iluzorno govoriti.

Državnozborski poslanec na Dunaju Ivan Benkovič je hotenje Slovencev po bivanju zunaj avstro-ogrske monarhije glasno najavil oktobra leta 1918:

> Gospoda moja! Nobenega dvoma ni več, naš narod se je odločil in odločitev se glasi: Stran od zašušmarjenega avstrijskega gospodarstva (Pritrjevanje) in ven iz črno-rumene kletke narodov v zlato svobodo! Kot svobodno ljudstvo Jugoslovanov se želimo svobodno odločiti, katera načela si bomo izbrali, in svobodno odločali, kakšne stike, če sploh katere, bomo navezali z drugimi svobodnimi narodi. (Ploskanje). Gre za resnico, ki jo je treba vsak dan ponavljati, da je vse ponujanje, kar so ga danes deležni južni Slovani, popolnoma nekoristno. Bili so časi, ko bi bili, če bi nam kdo ponudil list papirja in velel, naj napišemo svojo avtonomijo, to storili. Ampak, gospoda moja, ti časi so minili. Izražam prepričanje, ki se je zakoreninilo v vsem našem troedinem jugoslovanskem narodu: Prepozno.[99]

Ko je pokorščino monarhiji odrekla še vojaščina, je bilo opravljenega že veliko dela. Mihajlo Rostohar, ki so ga rezervni častniki pooblastili, da v imenu vojaštva spregovori zbrani množici pred deželnim dvorcem (današnji sedež Univerze v Ljubljani), je odšel na balkon deželnega dvorca, izvlekel sabljo in vzkliknil:

98 »Če nas bodo vsi zapustili, si bomo morali pomagati sami. Ostalo naj postori Bog. Nočemo, da se odloča o naši usodi, brez nas.« Dostopno na: Ioime, A., 2018. *Grande Guerra: vittoria italiana, non per il Friuli*. Il Friuli, 11. 11. 2018. https://www.ilfriuli.it/cultura/grande-guerra-vittoria-italiana-non-per-il-friuli/ (dostop 25. 1. 2026).

99 Govor zastopnika Benkoviča. Zapisniki poslanske zbornice: 90. seja (10. 10. 1918), 257.
Glej: Bister, F. J., 1992. *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*. Slovenska matica, Ljubljana.

»Mi vojaki odrekamo pokorščino Avstriji in prisegamo zvestobo svoji narodni državi Jugoslaviji!« Nato so častniki in moštvo prekrižali sablje in bodala v znamenje prisege, med manifestanti pa se je vzdignilo splošno navdušenje, ki ga omenja tudi Hribar. Tega navdušenja pa niso delili vsi gospodje , zbrani na balkonu. Škof Jeglič je ves razburjen pristopil k Rostoharju in vzkliknil: »To je pa revolucija!« Rostohar mu je suho odvrnil: »Da, Prevzvišeni, tako nekako.«[100]

Nekaj dni kasneje so zastopniki narodne vlade odšli do deželnega predsednika grofa Attemsa s sporočilom,

da je avstrijske oblasti konec in da je upravo dežele Kranjske in sploh cele Slovenije prevzela narodna vlada. Zadnji kranjski deželni predsednik je to sporočilo vzel brez odpora na znanje in se mu uklonil.[101]

Graditev države »*Slovenije*« na stičišču kopice narodov (Italijanov, Furlanov, Nemcev oz. Avstrijcev, Madžarov in Hrvatov) je bilo težko opravilo. Vojne je bilo konec; prihajal je čas, ko si bodo zmagovalci razdelili plen.

Narodno načelo je predstavljalo izhodišče tvorbe slovenske države. Toda boj za uresničitev tega načela je bil

izjemno težak za narod, razdeljen med tri države (Avstrija, Italija in Ogrska) in med devet zgodovinskih dežel (tri vojvodine, dve grofiji, svobodno mesto Trst, del dveh komitatov in v Beneško Slovenijo v Furlaniji), v katerih je imel izrazito večino le v eni vojvodini in dvetretjinsko v eni grofiji, povsod drugod pa je bil manjšina.[102]

Do kod *seže naše* in kje se *tuje začne*, je na zemljevid postavil Peter Kozler, kočevski Nemec. Od nastanka zemljevida leta 1871 (Zemljevid 1) pa do leta 1920, ko je nastalo »*slovensko državno ozemlje*« se je marsikaj spremenilo : slabo ekonomsko stanje je pospeševalo emigracijo, asimilacija je opravila svoje, marsikatero življenje je odneslo nesmiselno pobijanje med prvo svetovno vojno. *Na srečo to ni bilo dovolj, da bi se otresli drugorodcev! Narodne manjšine so ostale!*

V borbi za pravične meje so se naši predniki lahko zanašali le na *demokratičnost* mednarodnih forumov in pri tem pozabili na staro cigansko zgodbo, ki pravi:

Po mnenju moje matere se je mogoče izogniti vsaki nevarnosti ali ujeti srečo, če človek misli za naprej. Oče trdi ravno nasprotno: vedno je nekako, nikoli pa tako, kot ti hočeš, kajti tvoji postopki bodo redkokdaj po volji drugim. Tedaj narediš prav, če ne narediš ničesar. To so modri nasveti, vendar se mi vsi zdijo nesmiselni. Mati je zaman računala za naprej, nikoli ni mogla zgrabiti sreče, ostala je reva. Oče je naklepal šestnajst otrok, ostali smo štirje, po njegovem ni storil ničesar dobrega in ničesar slabega. Tudi tedaj ni mogel ničesar narediti, ko so mu pred njegovimi očmi ubili dva sinova. Jokal je. Pravi, da ni mogel ničesar ukreniti, samo umrl bi bil lahko, za to pa ima le malo ljudi pogum. Potrpežljivo je čakal, dokler se v svoji brezmejni potrpežljivosti ni postaral. Nima koga tožiti, in četudi bi imel, ali bi bilo vredno? Ista roka blagoslavlja, ista roka kaznuje.

Celo življenje ni mogel verjeti v pravico. Večkrat je pripovedoval, kar je bil že njegov dedek samo slišal od starih, da sta se nekoč davno Pravica in Krivica odpravili na popotovanje. Starši so dali na pot vsaki po eno pogačo. In reče Krivica, ko sta že prehodili dobršen kos poti: »Veš kaj, čas bi bil, da jeva!« »Jejva« se je strinjala Pravica.

100 Pleterski, J., 1971. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Slovenska matica, Ljubljana, 266.

101 Prav tam, 268.

102 Grafenauer, B., 1994. *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 24.

»Toda jaz pravim, da bi bilo škoda načeti obe pogači, pojejva najprej tvojo«, je predlagala Krivica. »Prav«, se je strinjala Pravica.

Vse je bilo v najlepšem redu, dokler sta jedli Pravičino pogačo. Ko pa sta spet počivali, je Krivica odvezala svojo culo in obrnila Pravici hrbet.

»Meni ne boš dala?« je pohlevno vprašala Pravica.

»Kaj si le misliš!« je vzrojila Krivica. »Sama bom pa potem lačna, še dolga pot je pred nama!«

Pravica je trpela, dokler je mogla, nazadnje pa so jo začele zapuščati moči. »Daj mi vsaj en grižljaj«, je prosila, »ker umiram od gladu!«

»Dam ti«, je rekla druga zvito, »če si daš iztakniti eno oko«.

Pravica je lahko izbirala, bo umrla od gladu ali pa živela samo z enim očesom. Ker je tudi ona imela samo eno življenje, je izbrala poslednje. Toda s tem še ni bilo vse urejeno, pot je bila dolga, in Krivica ni mirovala, dokler ni iztaknila Pravici še drugega očesa.

»In kaj je mogoče pričakovati od takšne slepe beračice?« je spraševal moj oče, »vedno potegne s tistim, ki jo dobro nahrani. Tisti, ki še sami nimajo kaj jesti, ne morejo imeti mnogo upanja, da se bo Pravica postavila na njihovo stran.[103]

Zemljevid 1: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin, leto 1871

Vir: Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto

103 Menyhért, L., 1977. *Zadimljene podobe*. Pomurska založba, Murska Sobota, 333–334.

S kakšnimi kartami smo odšli *ruvat se za našo zemljo* po prvi svetovni vojni? Ne prav močnimi.

Zaradi *odsotnosti državnih inštitucij* in zaradi *skromnih vojaških resursov* so bili slovenski vojaški uspehi precej skromni. Toda kdo bi zameril našim starim očetom, da se niso bolj srčno in odločno borili za našo zemljo. Resnici na ljubo, le kdo je bil po štirih letih morije, ko je po čudežu ohranil življenje, še pripravljen nositi glavo na prodaj, se boriti za domovino, pa čeprav naj bi bila ta *bolj naša* kot je bila prejšnja!

Boj za mejo[104] je potekal prav na vseh štirih straneh neba: severu, jugu, vzhodu in zahodu. Pravično državno mejo na območju Slovenije so jugoslovanski politiki, udeleženci mirovne konference v Parizu, zarisali takole:

Toda, eno so sanje, želje, hotenja. Nekaj drugega je vsakdanje življenje, ki ga določa realna, najpogosteje vojaška, moč udeležencev v pogajalskem procesu. Na mirovni konferenci je

> Zahod dejansko podučil Slovence o njihovi realni velikosti in vrednosti.[105]

1. Določanje meje z Italijo

Italija se je po prvi svetovni vojni znašla na strani zmagovalcev. Zato je nemudoma začela uveljavljati pravice, ki jih je izposlovala v pogajanjih z antantnimi silami leta 1915 in so bile zabeležene v londonskem paktu, podpisanim 26. aprila 1915.

Zasedba primorskih krajev, ugotavlja Milica Kacin – Wohinz, je potekala mirno.

> Najprej so prihajale majhne skupine italijanskih oficirjev – komisije, z nalogo, da nadzorujejo izvrševanje določil premirja, zlasti, kar zadeva umik avstrijske armade in prevzema vojaškega blaga. Prvi oddelki so prihajali v vasi na kamijonih, s katerih so po izjavah očividcev plapolale bele zastave.[106]

Po končanem vojaškem spopadanju v zadnjih mesecih leta 1918, se je italijanska vojska v skladu z določili premirja med antantnimi in avstro-ogrskimi vojaškimi silami brez kakršnih koli težav razporedila do demarkacijske meje, sklenjene med avstro-ogrsko armado in antantnimi silami (določene 3. 11. 1918). Italijo pa je skominalo tudi ozemlje čez demarkacijsko črto. Pri Logatcu je italijanska vojska

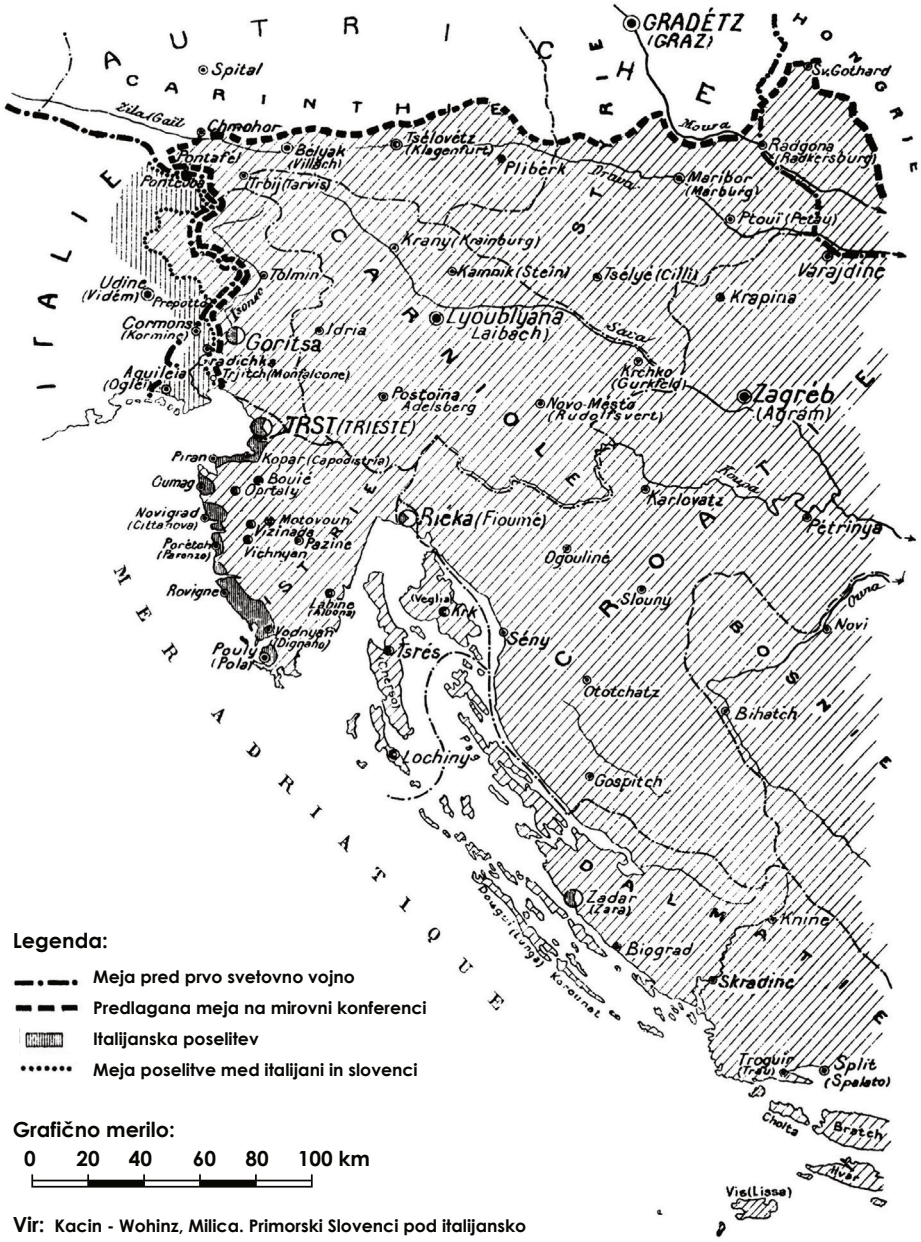
> prekoračila demarkacijsko črto in prodrla 13. novembra do Vrhnike, morda z namenom, da zasede tudi Ljubljano. Poveljnik srbskih enot v Sloveniji podpolkovnik Švabić je na ukaz narodne vlade v Ljubljani izročil italijanskemu poveljstvu na tem odseku ultimat, v katerem je rečeno, da so srbske čete v imenu zaveznikov in v sporazumu z Narodnim večem SHS zasedle Kranjsko in imajo nalogo, da preprečijo

104 O urejanju meja glej tudi: Murko, I., 2004. *Meje in odnosi s sosedi*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

105 Rupel, D., 2004. Malodušje v Sloveniji in premišljevanje o Španiji. V N. Grafenauer (ur.) *Krogi navznoter, krogi navzven: Kocbekov zbornik*. Nova revija, Ljubljana, 100.

106 Kacin-Wohinz, M., 1972. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Obzorja, Maribor; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 73.

Zemljevid 2: Jugoslovanski predlog mirovni konferenci leta 1919 o razmejitvi med Kraljevino SHS ter Italijo, Avstrijo in Madžarsko

Vir: **Kacin - Wohinz, Milica. Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921. Založba obzorja Maribor; ZTT Trst, 1972, str. 213.**

Vir: Kacin-Wohinz, M., 1972. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921*. Založba obzorja, Maribor; ZTT, Trst, 213.

> prihod italijanskih zavezniških čet na to ozemlje. Ne bi rad uporabil orožja pri izvrševanju svoje dolžnosti, zagotavlja Švabić v ultimatu, če pa bi prišlo do prelivanja krvi, ne bodo za to odgovorne srbske sile. Naj poveljnik torej ukaže svojim četam, da ostanejo na razvodju Soča-Sava, dokler se ne bo srbska vlada o tem pogovorila z italijansko vlado. Poveljstvo 3.italijanske armade se je v poročilu vrhovnemu poveljstvu opravičevalo, da so italijanske čete pomotoma prekoračile mejo zaradi napačne razlage zemljevida, in obsodilo srbsko vojsko, češ da ni poklicana, da ona interpretira demarkacijsko črto, ki je bila dogovorjena z avstrijsko vojsko. Sploh pa je bilo besedilo ultimata zavezniških Srbov po mnenju italijanskih poveljnikov ostro in neprimerno, zato so bili pripravljeni na napad odgovoriti. Dne 16.novembra je patrola italijanske vojske prišla do Ljubljane. Srbskim vojakom, ki so jo obkolili, se je opravičevala, da je Ljubljano zamenjala z Vrhniko.[107]

Demarkacijska meja je prepustila Italijanski zasedbi celo več ozemlja, kot si ga je uspela že izboriti z Londonskim sporazumom.

Na mirovni konferenci se je delegacija Kraljevine SHS v svojem predlogu za razmejitev z Italijo prizadevala razdeliti ozemlje na podlagi etnične meje (meja med podeželskim prebivalstvom). Upravičena se ji je zdela zahteva po priključitvi Trsta, Goriško-Gradiščanske (z izjemo jugozahodnega dela) ter Beneške Slovenije in Istre. Neuspešno.

Delegacija Kraljevine SHS je kot možno rešitev mejnega vprašanja predlagala arbitražo, ki bi jo zaupali ameriškemu predsedniku Wilsonu. Predlog je italijanska delegacija zavrnila.

Italijanska delegacija je zavrnila tudi predlog delegacije Kraljevine SHS, da bi mejno vprašanje uredili s pomočjo plebiscita. Tudi ta predlog Italija zavrnila. Res pa je, da je na dokončni neuspeh vplivalo tudi notranje nestrinjanje v delegaciji SHS glede zunanjepolitičnih prioritet ter obča državna šibkost nastajajoče države.

Ker državi nista uspeli urediti mejnega vprašanja na mirovni konferenci, so se dvostranska pogajanja nadaljevala v *Rapallu, kjer je bil 12. Novembra 1920* sklenjen sporazum o ureditvi meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

2. Določanje meje z Avstrijo

Nič manj težav, kot so jih naši predniki imeli pri določanju meje z Italijo, ni bilo pri določanju meje z Avstrijo. V tem primeru je narodno načelo trčilo ob historično načelo. Slovenci smo terjali dele Koroške in Štajerske dežele, čemur so se na nasprotni strani močno upirali.

Slovenski narodni svet na Koroškem je 17. oktobra 1918 sprejel razglas, v katerem je zapisal:

> Zahtevamo kot sestavni del države SHS vse ozemlje dosedanje kronovine Koroške, kjer je prebivalo skozi zadnja stoletja slovensko ljudstvo. Narodnim manjšinam se zagotovi zakonito varstvo.[108]

107 Kacin-Wohinz. *Primorski Slovenci*, 72.

108 Liška, J. (ur.), 1984. *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Komunist, Ljubljana; Drava, Celovec, 207.

Mnenje avstrijske strani je bilo slovenskemu diametralno nasprotno. Koroški deželni

> odbor je sporočil (25. oktober 1918) izvršnemu odboru državnega zbora na Dunaju, da živijo Slovenci na Koroškem na strnjenem ozemlju samo na Jezerskem in da je Koroška nedeljiva, na jugu naravno omejena z gorskimi grebeni.[109]

Določanje državne meje med Avstrijo in novonastalo državo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev je bilo težavno. Najprej zato, ker je predlog teritorialne razmejitve med dvema državama (na slovenski strani) lahko nastal šele ob koncu vojne. Grožnja z »veleizdajniškim« početjem je pripomogla k temu, da

> razen splošnega načela, naj bo narodnostna meja podlaga politične razmejitve (z drugače postavljenimi zahtevami po »mejnikih pri Celovcu, Gospej Sveti in pod.), vse do zadnjih let prve svetovne vojne, ni obstajal kak načrt o konkretnem predlogu severne slovenske meje od Ziljske doline na Koroškem do vzhodnega Prekmurja.[110]

Tudi ob nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov vlada ni imela izdelanega predloga za določitev severne slovenske državne meje. Predlog, ki je romal k predsedniku Jugoslovanskega odbora v Pariz, je bil zato nujno nedodelan. Z določbami o premirju naj bi bili prepuščeni

> jugoslovanski vladi v Zagrebu na Koroškem srezi Šmohor, Beljak (brez sodnega okraja Paternion), Celovec (brez sodnega okraja Feldkirchen), Velikovec in Wolfsberg z dodanim Hüttenbergom, na Štajerskem pa ozemlje južno od Golice do severno od Radgone, ter na Ogrskem komitat Zala do Št.Gotharda. Predlog za Koroško je očitno povsem nedognan in nezmeren, za Štajersko navaja že približno črto poznejših zahtev, prekmurski pa je seveda celo vsebinsko napačen.[111]

Nasprotna (avstrijska) stran je bila na prihajajoči obračun mnogo bolj pripravljena. V temelje avstrijske ideologije, nastale v 19. stoletju, je bilo vgrajeno prepričanje, da morebitna država južnoslovanskih narodov ne sme obsegati ozemelj, ki leže na poti do Jadranskega morja. Tudi ko se je konec oktobra in v prvih dneh novembra 1918

> dvojna monarhija dokončno razbila in se je 11./12. novembra konstituirala na nemškem delu njenega ozemlja »Nemška Avstrija« (…) se je provizorični avstrijski državni zbor pri določanju ozemlja nove države (…) skušal opreti na zgodovinske enote proti narodnostni meji ter si svojil kot sestavni del nove države vso Koroško (z edino izjemo Jezerskega), na Slovenskem Štajerskem pa tudi vse porečje Drave do okoliša Ptuja.[112]

Visoko oviro pri uresničitvi te avstrijske želje je v Mariboru predstavljal major Rudolf Maister, ki se je uprl odločitvi mariborskega občinskega sveta, v kateri so razglasili Maribor z okolico za del Avstrije. Rudolf Maister se s tem mnenjem ni strinjal in je 1. novembra 1918 razglasil Maribor za posest Države SHS (Slovencev, Hrvatov, Srbov).

---

109 Liška. *Koroški Slovenci*, 207.

110 Grafenauer, B., 1970. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919. V J. Pleterski, L. Ude, & T. Zorn (ur.) *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Slovenska matica, Ljubljana, 299–300.

111 Prav tam, 300.

112 Prav tam, 301.

Izjavil je, da

> Maribor razglašam za posest Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in prevzemam v imenu svoje vlade vojaško poveljstvo nad mestom in vso Spodnjo Štajersko.

Uspelo je, Maribor in Spodnja Štajerska sta ostala v Kraljevini SHS (Srbov, Hrvatov, Slovencev).

Odsotnost učinkovitih slovenskih državnih institucij, predvsem učinkovite vojaške organizacije, ki bi omogočila razrešitev problema z vojaškimi sredstvi (kar je deloma uspelo le na Štajerskem), je dokončno razrešitev mejnega vprašanja med Avstrijo in Kraljevino SHS (Slovenijo) prepustila odločitvam mirovne konference.

> Za Celovško kotlino so ameriški, britanski in francoski delegati ugotovili, da ima mešano prebivalstvo z znatnim slovenskim deležem zlasti vzhodno od Celovca. Kotlina je gospodarska enota, ločena od juga po Karavankah. Njeni interesi so ožje povezani s severnimi kakor z južnimi pokrajinami. Informacije, ki so na uporabo, se ne zde zadostne, da bi z gotovostjo spoznali narodnostne cilje prebivalstva tega ozemlja.[113]

Slovenski narodni svet na Koroškem je 17. oktobra 1918 sprejel razglas, v katerem je zapisal:

> Zahtevamo kot sestavni del države SHS vse ozemlje dosedanje kronovine Koroške, kjer je prebivalo skozi zadnja stoletja slovensko ljudstvo. Narodnim manjšinam se zagotovi zakonito varstvo.[114]

Mnenje avstrijske strani je bilo slovenskemu diametralno nasprotno. Koroški deželni

> odbor je sporočil (25. oktober 1918) izvršnemu odboru državnega zbora na Dunaju, da živijo Slovenci na Koroškem na strnjenem ozemlju samo na Jezerskem in da je Koroška nedeljiva, na jugu naravno omejena z gorskimi grebeni.[115]

Kako goreče je bilo prizadevanje *matičnih Slovencev* za osvoboditev koroških Slovencev izpod avstrijskega jarma?

> V resnici so se Slovenci za rojake v »tužnem Korotanu« po 1. svetovni vojni zanimali bolj z besedami kakor pa z dejanji: prostovoljci, ki so se odpravili v boj za severno mejo, so bili dokaj osamljeni, relativno maloštevilni in ne posebno učinkoviti. Veliko je bilo gostilniškega in pocestnega navdušenja, akcij pa malo. Pesnik Oton Župančič (1878–1949) je že v začetku stoletja (1906) komentiral takšno ravnanje s priostrenimi verzi:
>
> KOROTAN, nič se ne boj!
>
> Celo noč smo pili zate,
> zdaj pa, brate,
> več ne moremo; ti stoj,
> sam si staro pravdo brani –
> mi pa smo že dovolj – navdušeni.

113 Grafenauer. *Slovenska Koroška*, 333.

114 Liška. *Koroški Slovenci*, 207.

115 Prav tam, 207.

Na pomlad 1919 so slovenske čete celo doživele popoln vojaški polom, nakar so v stvar posegle beograjske oblasti. Čeprav je bilo kraljestvo SHS tedaj v mejnih sporih s praktično vsemi sosedami, je vrhovno poveljstvo armade sklenilo izvesti ofenzivo na Koroškem, ki jo je 19. maja 1919 odobrila tudi osrednja vlada. Bliskovita akcija ob koncu meseca in v prvih dneh junija je popolnoma uspela, vendar jo je odločitev pariške mirovne konference o plebiscitu nazadnje naredila za brezpredmetno.[116]

Jugoslovanska vojska je v tej ofenzivi

zasedla Celovec in dosegla ne le severno obrežje Vrbskega jezera, temveč tudi za Slovenci s tolikimi mit obdano cerkev Gospe Svete. Na načelni sklep mirovne konference o plebiscitu jugoslovanska vojaška zmaga ni vplivala. Ni pa izključeno, da je pripomogla, da je svet štirih 4. 6. 1919 sprejel jugoslovansko zahtevo po delitvi plebiscitnega ozemlja. S to delitvijo v dve glasovalni coni, A in B, ločeni s tisto »živo etnično črto« (na konferenci imenovano »zelena«), ki jo je slovenska stran poudarjala od vsega začetka, je določilo o plebiscitu šele dobilo značaj realne alternative vsaj za južno cono in je s tem najbrž sploh šele postalo uresničljivo. Kajti ta delitev je preprečila, da niso Nemci mogli odločati o usodi Slovencev (Bogo Grafenauer). Kompromisni predlog Kraljevine SHS, naj bi končni izid zdaj že neogibnega plebiscita upošteval tudi izide v posameznih občinah in bi od tega bila odvisna končna določitev mejne črte, ni bil sprejet, četudi se je 6. 8. 1919 za takšen postopek izrekla še tudi avstrijska stran, najbrž iz bojazni, da bi Jugoslavija sicer utegnila izvedbo plebiscita preprečiti.

Vrhovni svet pariške mirovne konference je odločil, naj cono B zasede avstrijska vojska, jugoslovanska pa se naj omeji na cono A. To se je zgodilo do 31. 7. 1919. S sklepom, da se tukaj opravi plebiscit, je konferenca na koroškem odseku presegla lastno načelno izhodišče, naj bodo državne meje Avstrije s Kraljevino SHS skladne z jezikovnimi. S tem je odločanju o meji odvzela značaj reševanja narodnega vprašanja in ga spremenila v preprosto glasovanje prebivalstva določenega ozemlja o poteku državne meje med dvema sosednjima državama.[117]

Mejo med Avstrijo in Kraljevino Srbov-Hrvatov-Slovencev so določili na Pariški mirovni konferenci in zapisali v Mirovnem sporazumu, podpisanem med glavnimi združenimi in pridruženimi silami na eni strani in Avstrijo na drugi strani.[118]

Ker vprašanje razmejitve ni bilo rešeno z dvostranskim sporazumom in ne z mejnimi boji med slovensko/jugoslovansko in avstrijsko stranjo, je o njej odločala pariška mirovna konferenca. Ta je odločila (30. 5. 1919), da se razmejitveni spor med novonastalima državama Kraljevino SHS in Republiko Nemško Avstrijo reši tako, da se prebivalstvo dela Celovške kotline (Podjune, Roža s Celovcem, Gur in južnega pobočja Svinške planine) o svoji bodoči državni pripadnosti odloči na plebiscitu. Po določilih senžermenske mirovne pogodbe (10. 9. 1919), je bilo omenjeno ozemlje razdeljeno na dve glasovalni coni; na cono A (1768 km^2) s središčem v Velikovcu, ki jo je dobila v upravljanje nova južnoslovanska Kraljevina SHS in cono B (352 km^2), s središčem v Celovcu pod upravo oblasti nove Rep. Nemške Avstrije. V coni B bi se izpeljal plebiscit le v primeru jugoslovanske zmage v coni A.[119]

116 Grdina, I., 2000. Nekaj misli o Koroški kot slovenski boli. V A. Moritsch (ur.) *Koroški Slovenci 1900-2000: bilanca 20. stoletja*. Mohorjeva založba, Celovec; Ljubljana; Dunaj, 285.

117 Pleterski, J., 2003. *Koroški plebiscit 1920: poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 17–18.

118 *Treaty of Peace between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed at St.Germain-en-Laye, 1919, 10 September)*. Madžarski inštitut München (b. d.), http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf (dostop 23. 4. 2021).

119 Grafenauer, D., 2020. Koroški plebiscit 1920 in koroški Slovenci – poplebiscitni begunci. *Večer* 76 (235), 10. 11. 2020, 18–19.
Glej tudi: Griesser Pečar, T., 2020. Koroški plebiscit - ob stoletnici. *Dileme* 4 (1/2), 7–17.

Izšlo se je drugače, kot so bila pričakovanja na slovenski strani:

> Rezultat plebiscita je bil takšen, da je za priključitev h Kraljevini SHS glasovalo 15.279 oz. 40,9 odstotka udeležencev plebiscita, za nemško Avstrijo pa 22.025 oz. 59,04 odstotka.[120]

Meja med Državo SHS in Republiko Avstrijo je bila postavljena na Karavanke. Plebiscit smo torej *izgubili*.

> Iz političnih razlogov (Avstrija je bila republika, jugoslovanska država pa kraljevina z zaostalo družbeno ureditvijo) je za priključitev k Avstriji glasovalo tudi več kot 10.000 etničnih Slovencev, ki so jim takratne koroške deželne oblasti obljubljale zagotovitev manjšinskih pravic. Avstrijsko-jugoslovanska meja je bila postavljena na Karavanke.[121]

Zanimiv odgovor na vprašanje, zakaj smo bili na plebiscitu poraženi je ponudil tržaški slovenski pisatelj Boris Pahor:

> Mi smo Slovenci, ki smo italijanski državljani, medtem ko se na žalost koroški Slovenci čutijo Avstrijce, ki govorijo slovensko. Samo manjši del se jih počuti del slovenskega naroda, in to že od leta 1918 naprej, del je na žalost že tedaj glasoval za priključitev Avstriji. Koroški katoličani niso hoteli postati odvisni od pravoslavne Srbije, delavci, kar je bilo levih, pa niso hoteli kralja in so bili raje za republiko.[122]

Nezadovoljstva z novo mejo je bilo veliko. Bile so zahteve po spreminjanju krivično postavljenih meja. Le redkim je uspelo spremeniti odločitve vélikih sil. Prebivalci koroške *vasice Libeliče* so z vztrajnim zavračanjem življenja v Avstriji spodbudili vladi Kraljevine SHS in Avstrije, da ste se pogodili za zamenjavo ozemlja. Na podlagi tega dogovora je področje Libelič prišlo pod suverenost Kraljevine SHS, Kraljevina SHS pa je Avstriji odstopila ozemlje na levem bregu reke Drave (Rabenstein). Libeliče so 1. oktobra 1922 postale del Kraljevine SHS.

3. Določanje meje z Madžarsko

Težave so bile tudi na vzhodni meji slovenskega poselitvenega prostora, v pripadanju tistega dela, ki je leta 1867 pripadlo ogrski polovici habsburške monarhije. Za to področje (Prekmurje) je na mirovni konferenci po koncu 1.svetovne vojne prevladalo prepričanje, da naj ostane v okviru madžarske države. Ker je mirovna konferenca v Parizu najprej reševala probleme avstrijske polovice razpadle monarhije, se Kraljevina SHS ni lotevala kakšnih obsežnih akcij za priključitev tega ozemlja; manjše vojaške akcije so bile neuspešne.

120 Klemenčič, M., 2021. Germanizacijski procesi na južnem Koroškem kot dejavnik plebiscitne odločitve. V: D. Grafenauer (ur.) *Koroški plebiscit – 100 let kasneje*. Slovenska matica, Ljubljana; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 39.

121 Klemenčič. *Germanizacijski procesi*, 41.

122 Delo (Ljubljana), sobotna priloga, 30. 4. 2010, 14.

Mirovna konferenca[123] je že maja 1919 soglašala, da bodi Kraljevina SHS Prekmurje, ki pa mora biti prej osvobojeno boljševistične nevarnosti. Boljševistično gibanje je bilo v tistem času v Prekmurju precej močno; odsevali so rezultati Madžarske sovjetske republike, ki so jo oklicali marca 1919. Dne 1. avgusta 1919, ko je v Budimpešti odstopila sovjetska vlada, je Vrhovni svet mirovne konference v Parizu končno sklepal o Prekmurju; zavrnil je predlog jugoslovanske delegacije, ki je zahtevala mejo na reki Rabi, pooblastil pa je Kraljevino SHS, da v sklopu antantnih intervencionističnih sil, »zasede Prekmurje do črte, ki so jo določili že 9.julija 1919, to je do razvodnice med Muro in Rabo«. Odločeno je bilo, da pripade Prekmurje Kraljevini SHS, Ogrski pa Porabje z vasmi Gornji Senik, Ritkarovci, Verice, Andovci, Števanovci, Otkovci, Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves (povsem slovenske vasi) z okoli 4800 prebivalci ter mesto Monošter s slovensko manjšino.

Ko primerjamo določanje državne meje med Kraljevino SHS in Avstrijo na eni ter med Kraljevino SHS in Madžarsko na drugi strani, se razkrije pomembna značilnost občega etno-političnega delovanja, kateremu se tudi Slovenci nismo izognili – naše zahteve so bile vedno upravičene, tudi tedaj, *ko se niso skladale z narodnostnimi mejami*. Meja v Prekmurju ni bila ne »narodnostna meja«, pa tudi kriteriju etnično uravnoteženega ostanka etnosov ni ustrezala. V obeh primerih se tehtnica prevesi v slovensko korist, kar pa ni v ničemer vplivalo na gladko zavrnitev madžarskega predloga po reviziji že določene mejne črte s strani delegacije Kraljevine SHS. Zahteve lokalnega madžarskega prebivalstva po drugačni mejni črti tudi v tem primeru niso kaj dosti pomagale.

Madžari se z odločitvijo niso strinjali, ne sprijaznili, tako da so se številni obmejni vpadi madžarskih vojakov nadaljevali vse do podpisa Trianonske pogodbe (4. 6. 1920). Delo na podrobni določitvi meja pa se je vleklo vse do 8. 7. 1924, ko je bil v Zagrebu podpisan končni razmejitveni akt. Prekmurje je kljub vsej nacionalni svečanosti ostalo periferna slovenska pokrajina, pogosto imenovana kar »slovenska Sibirija«.

Morda je bila od vseh težav, ki so spremljale vključevanje novo pridobljenih ozemelj ogrskega dela bivše monarhije v slovensko državno skupnost, še največja ta, da je velik del slovenskega prebivalstva, vključno z delom slovenske inteligence, skeptično spremljal proces pripajanja. Mnogi so mu celo odkrito nasprotovali. Ta sloj Slovencev se je sam imenoval »Sloveni«, zavedni Slovenci pa so jih opredeljevali s slabšalnim izrazom »Madžaroni«. V ta sloj je sodil pretežni del meščanstva slovenskega etničnega izvora (predvsem v Murski Soboti) in mnogi tisti, ki so za časa Ogrske uspeli doseči vzpon na socialni lestvici: od notarjev, županov, poštarjev, učiteljev in prav vsi evangeličanski duhovniki. Zgodil se je

123 O problematiki Prekmurja na mirovni konferenci 1919 glej še:
– Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje, zbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota, 46–57.
– Štih, P., Ajlec, K. & Kovács, A., 2019. *»Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 702.
– Novak, V., Kozar-Mukič, M., Pethő, G., Kalocsai, P., Göncz, L., Votek, J., Žunec, B., Kuhar, D., Bance, L., Božič, P., … Zsiga, T., 2021. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig*, Založba ZRC, Ljubljana.

torej zanimiv paradoks – protestantska cerkev, ki ji v slovenski narodni zgodovini pripada primat v narodno-buditeljski vlogi, se je na tem področju »odrekla« slovenstvu! Verjetno gre enega izmed vzrokov iskati v bojazni, da bi evangeličanska cerkev v novi, pretežno katoliški državi (mišljena je seveda Slovenija), izgubila dotedanji vodilni status.

4. Določanje meje s Hrvaško

Posebnih ozemeljskih zahtev do Hrvatov nismo imeli. Tudi zato ne, ker je velik del meje med Hrvaško in Slovenijo rasel skozi več stoletij. Tako pravi o slovensko -hrvaški meji prof. Bogo Grafenauer:

> Od Mure pri Veržeju do Rečine in njenega izliva v Kvarnerski zaliv pri Rijeki je to od okrog 1200 državna meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom, ustaljena meja do razpada Nemške zveze 1866 in do propada habsburške monarhije 1918. Le na dveh mestih je prišlo do manjšega premika v slovensko škodo (v Žumberku po naselitvi Uskokov v 16. stol., ki je potem odpadel od Kranjske kot del Vojne krajine v začetku 18. stol. /1705/ in po odpravi Vojne krajine 1881 prešel v okvir Hrvaške; Čabarski okraj je postal v 16. stol. Gospostvo Zrinjskih in se je tako od 17. stol. štel kot del Hrvaške).
>
> Le dva dela slovenske meje proti Hrvatski sta drugačnega izvora. Južna meja Prekmurja od Veržeja do državne meje (mišljena je meja z Madžarsko, op. M. K.) je povsem nova iz l. 1919 (oz. 1929), ker je bilo Međimurje neutemeljeno priključeno mariborski oblasti in ločeno šele z nastankom banovin 1929) in meja v Istri med Slovenijo in Hrvatsko 1945 (formalno v coni B STO 1954, čeprav je veljala upravna meja v resnici že prej). Obe meji sta bili utemeljeni na etničnem načelu (meja v Istri po preiskavah P.Kozlerja iz leta 1848, narisana na njegovem »Zemljovidu«, in jo je odtlej slovenska geografska, jezikovna in zgodovinska znanost sprejemala brez izjeme in tako tudi pretres o slovenskih mejah v Semiču marca 1944).[124]

Deli ozemlja na južnem robu slovenskega poselitvenega ozemlja so močno skominali tudi Hrvate. Na začetku razmejevanja Prekmurja od Madžarske je hrvaška stran postavila lastno upravo v dolnje lendavskem delu Prekmurja. Po protestih prebivalstva in po intervenciji v Beogradu, je tedanji notranji minister Svetozar Pribičević odločil (2. september 1919), da ostane celotno zasedeno ozemlje pod vodstvom civilnega komisarja, ki ga imenuje deželna vlada za Slovenijo.

Meja med »Slovenijo« in »Hrvaško« se je v medvojnem obdobju večkrat spremenila. Po upravni razdelitvi Jugoslavije leta 1929 je bil s

> Slovenci naseljen del države oblikovan kot Dravska banovina s sedežem v Ljubljani. Njene meje so bila zunanje meje Jugoslavije, proti sosednji Savski banovini s sedežem v Zagrebu pa je bila meja določena ob vzhodni odnosno južni meji srezov: Lendave, Ljutomera, Ptuja, Šmarja, Brežic, Krškega, Novega mesta, Kočevja in Čabra. Meje večjih upravnih enot so bile torej določene z mejami manjših upravnih enot, te pa tudi niso bile natančno definirane. Meja med Dravsko in Savsko banovino se je po večini naslanjala na staro avstro-ogrsko mejo, a je od nje pomembno odstopala na dveh mestih. V Dravsko banovino je bil vključen okraj Čabar, nekdaj del Kraljevine Hrvaške, Savski banovini pa je pripadel okraj Črnomelj, nekdanji del Kranjske. Prav na teh dveh mestih je tudi prišlo do sprememb meje med banovinama v letu

124 Grafenauer, B., 1991. Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinsko zrasle? *Glasnik Slovenske matice* 15 (1/2), 6.

> 1931. Dne 28. avgusta 1931 je bil s spremembami zakona o razdelitvi na upravna območja okraj Čabar izločen iz Dravske banovine, (bivši) okraj Črnomelj pa je postal del Dravske banovine. Tretja sprememba meje med »slovensko« Dravsko banovino in »hrvaško« Savsko banovino pa je bila potegnjena v okraju Čakovec. Iz tega je bila izločena občina Štrigova in še nekaj vasic, ki so bile dodeljene Dravski banovini. Na omenjenih treh območjih je sploh prišlo do več sprememb in težave so se vlekle še v čas po 2. svetovni vojni. Okraj Čabar se je že leto poprej, junija 1930, povečal na račun občin Osilnica, Trava in Draga, ki so bile izločene iz okraja Kočevje in pripojene Čabru. Ko je nato okraj Čabar prešel v okvir Savske banovine, je s seboj »odnesel« tudi te tri (»slovenske«) občine. Iz okraja Črnomelj pa je bilo 28. aprila 1931 izločenih devet občin, ki so skupaj z občino Radatovići iz (»hrvaškega«) okraja Jastrebarsko tvorili nov okraj Metlika. Septembra 1931 pa so bile na novo določene meje občin in pripadnosti okrajem nekdanje občine Štrigova, ki je bila razdeljena med okraja Dolnja Lendava in Ljutomer, ter nekaj manjših vasi ob Muri, ki so bile pripojene okraju Ptuj. Tako je del slovensko govorečega prebivalstva okraja Čabar postal del Savske banovine, v okvir Dravske pa so z okrajema Črnomelj in Metlika prišli tudi manjši kraji s srbskohrvaško govorečim prebivalstvom. Narejene so bile še nekatere manjše spremembe, okraja Črnomelj in Metlika pa sta bila leta 1936 vnovič združena v en okraj. Ko je bila avgusta 1939 ustanovljena Banovina Hrvaška, so se spremenile vse njene meje proti drugim banovinam, le meja med Savsko banovino (po novem delu banovine Hrvaške) in Dravsko banovino je ostala nespremenjena.[125]

Deli s Slovenci poseljenega ozemlja, so mikali hrvaške nacionaliste tudi po oblikovanju Dravske banovine. Nikola Zvonimir Bjelovučić je v delu »Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara sa etnografskom kartom« (izšlo leta 1929), Hrvate našel v Beli krajini in v Prekmurju:

> Tri sreza koja pripadaju sada dravskoj banovini, naseljena su Hrvatima: Črnomalj i Metlika, koji se kraj zove: Bijela Krajina, gdje narod govori i danas starohrvatski dijalekt i nosi hrvatsku nošnju. Tu su i gradovi Zrinskih. Treći je srez Donja Lendava poviše Čakovca, gdje su također naseljeni Hrvati, koji su pripadali i prije Hrvatskoj.[126]

Hrvaške želje se niso uresničile.

125 Gabrič, A., 2018. Ustvarjanje meje v jugoslovanski državi. V M. Zajc (ur.) *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 71–72.
Glej tudi: Celar. *Slovenija in njene meje*.

126 Bjelovučić, N., Z., 1929. *Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara sa etnografskom kartom*. Vidović i drug, Zagreb, 5. Povzeto po: Slavič, M., 1935. Narodnost in osvoboditev Prekmurcev. V V. Novak (ur). *Slovenska krajina : zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*, samozaložba, Beltinci, 46.

5. Zaključek

Po podpisu Saintgermainske mirovne pogodbe z Avstrijo (1919) in po izgubljenem plebiscitu za Koroško (1920), po podpisu Trianonske mirovne pogodbe z Madžarsko (1920) in po podpisu Rapalske pogodbe z Italijo (1920), je nastalo prvo slovensko »*državno ozemlje*«, v okviru Kraljevine SHS. Raztezalo se je na dobrih 16.000 km^2.

V smislu zaokrožitve slovenskega poselitvenega prostora z državnimi mejami, če ga merimo po obsegu poselitvenega prostora *slovenskega naroda* v najbolj maksimalistični varianti (Zemljevid 1), je bil uspeh približno 67 % – poselitveni prostor Slovencev naj bi meril blizu 25.000 km^2.

Pa še ta prostor (prostor novo nastale *slovenske države*) smo morali deliti s pripadniki *drugih narodov* (Nemci, Madžari, Judi, Cigani, itd.).

Z versajsko ureditvijo ni bil nihče zadovoljen. Slovenci s(m)o se pritoževali zato, ker je zunaj »državnega ozemlja Slovenije« ostala 1/3 s Slovenci poselitvenega prostora Slovencev in skoraj 430.000 Slovencev. To je moralo generirati prepričanje o neverjetnih krivicah, ki so se dogodile Slovencem. Toda z versajsko ureditvijo niso bili nezadovoljni le Slovenci; tudi pripadniki do tedaj vladajočih narodov, Nemci in Madžari, so bili prepričani o prav takšnem obsegu krivic. Medetničnih odnosi so bili že ob rojstvu nove državne ureditve, po koncu prve svetovne vojne, kontaminirani z etnično distanco in negativnim nabojem nacionalizma. Etnični konflikt je tako nujno predstavljal gibalo razvoja.

Poimenovanje *Slovenije* med obema vojnama je bilo različno. Ime Slovenija (popis prebivalstva 1921 govori o Sloveniji s Prekmurjem), je bilo v rabi do leta 1922. V obdobju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) je bilo ozemlje Slovenije razdeljeno na dve oblasti (Mariborsko in Ljubljansko). Leta 1929 dobi Kraljevina SHS novo ime, Kraljevina Jugoslavija.[127] Slovenija je postala Dravska banovina. Če so bile meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko urejene je ostala meja s sosednjo Hrvaško nedoločena. Zato so posamezna ozemlja ob slovensko hrvaški meji so v obdobju med 1. in 2. svetovno vojno prehajala zdaj pod Hrvaško, zdaj pod Slovensko suverenost.

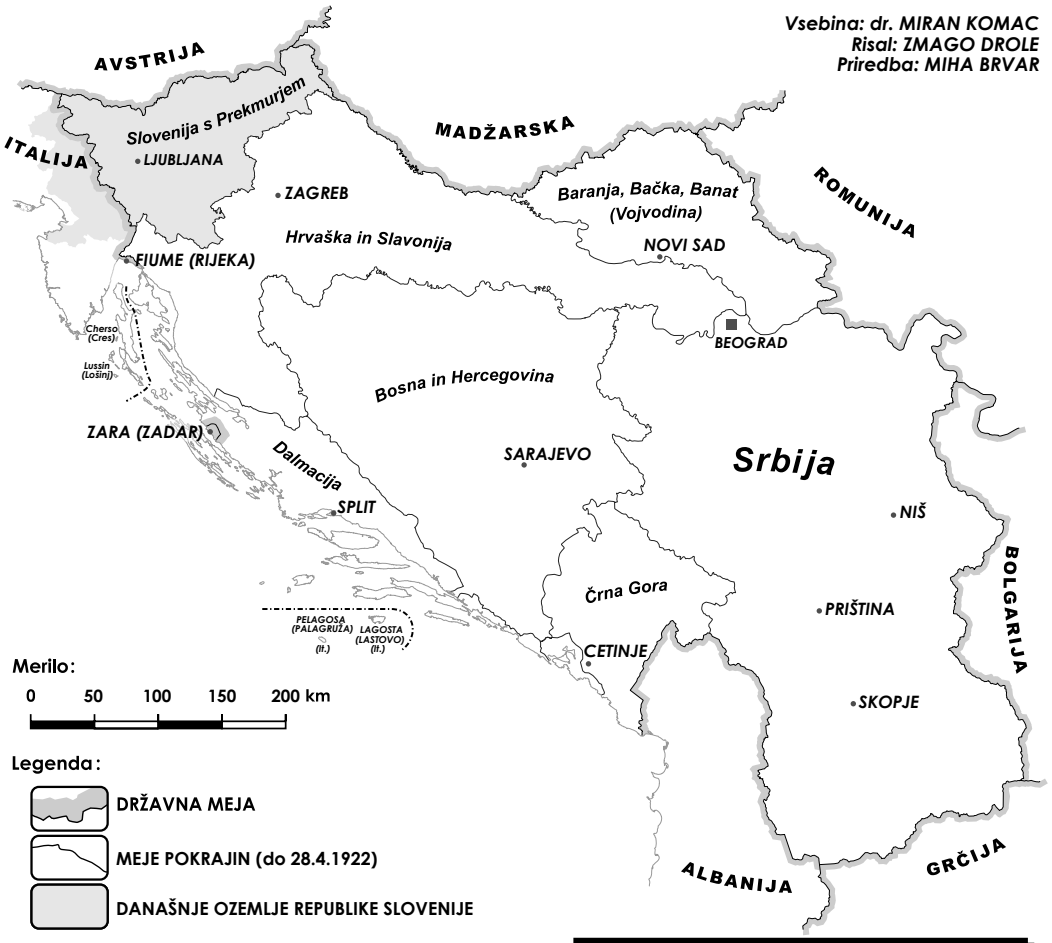
> Bela Krajina je bila nekaj časa priključena k Savski banovini, Slovenija pa je dobila hrvaški okraj Čabar. Avgusta 1931 je Dravska banovina dobila Štrigovo in Razkrižje, vrnili pa so ji tudi Belo krajin o (skupaj z občino Radatovići), izgubila pa je okraj Čabar, ter Vine, Osilnico, Travo in Drago.[128]

127 Ime Jugoslavija naj bi prvi uporabil Bukovšek v članku *Imamo li Slovenci prihodnost?*„Slovenija», Ljubljana, 84, 19. kozopersk 1849. (19. 10. 1849).

128 Repe, B., 2003. Od deželana do državljana: regionalni razvoj Slovencev v letih 1918-1991. *Zgodovinski časopis* 57 (3/4), 270.

Zemljevid 3: Kraljevina SHS, upravna razdelitev do 28. 4. 1922

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Risal: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Merilo:

0 50 100 150 200 km

Legenda:

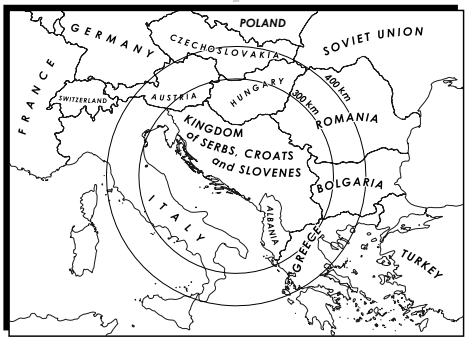
DRŽAVNA MEJA

MEJE POKRAJIN (do 28.4.1922)

DANAŠNJE OZEMLJE REPUBLIKE SLOVENIJE

Površina in prebivalstvo po pokrajinah Kraljevine SHS leta 1921

Ime	površina v km2	preb (v 1000)
SLOVENIJA S PREKMURJEM	16.197	1.056
HRVAŠKA IN SLAVONIJA	43.822	2.740
DALMACIJA	12.732	621
BANAT, BAČKA in BARANJA	19.702	1.380
BOSNA in HERCEGOVINA	51.199	1.890
SRBIJA	95.667	4.130
ČRNA GORA	9.668	200
KRALJEVINA SHS	*248.987*	*12.017*

Vir:

Recensement de la population dans le Royaume des Serbs, Croates et Slovenes du 31 janiver 1921. Sarajevo, Državni statistički ured, 1924.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 4: Upravna razdelitev »*Slovenije*« 28. 4. 1922 – 6. 4. 1941

Kraljevina SHS

28.4.1922 - 4.10.1929

Legenda:

- Državne meje
- Meje oblasti (do 1929) & banovin (po 1929)
- Današnje ozemlje Republike Slovenije
- Območje zamejske poselitve slovenskega naroda

Kraljevina Jugoslavija

5.10.1929 - 25.8.1939

Kraljevina Jugoslavija

26.8.1939 - 6.4.1941

Viri:

Odredba o podeli zemlje na oblasti. Službene novine, št. 12. Beograd, 28. aprila 1922

Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 1. Beograd, 5. oktobra 1929

Uredba o Banovini Hrvatskoj. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 13. Beograd, 26. avgusta 1939.

M. Zečević, B. Lekić, Državne granice i unitrašnja teritorialna podela Jugoslavije. Beograd, Gradjevinska knjiga, 1991.

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Narodne manjšine v *Sloveniji* med 1. in 2. svetovno vojno

Narodne manjšine, ki so nam »padle v upravljanje« po prvi svetovni vojni bomo opredelili kot zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine. Do tega naslova so upravičene zato, ker jih iz današnje časovne perspektive lahko opredelimo kot populacije, ki ohranjajo z ozemljem slovenske države dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi. In seveda ohranjajo tudi druge značilnosti, ki jih razlikujejo od večinskega naroda, kulturo in jezik. Katere narodne populacije sodijo v ta okvir?

Popis prebivalstva leta 1921 je pokazal, da je na tedanjem teritoriju Slovenije živelo 1.054.919 prebivalcev, od tega 980.222 Slovencev (92,9 % prebivalstva) in kar pestra zbirka manjšinskih skupnosti, med katerimi sta bili najobsežnejši madžarska manjšina (14.429 oseb, 1,4 % prebivalstva Slovenije) in nemška manjšina (42.514 oseb, 3,9 % prebivalstva Slovenije). Potrebno je omeniti še ostale, številčno sicer manjši, pa zato družbeno nič manj pomembne, narodne manjšine: Jude, Cigane, Srbe v Beli krajini in Hrvate ob slovensko – hrvaški meji.

Tabela 4: Prebivalstvo Slovenije po materinem jeziku leta 1921 in leta 1931

Materni jezik	Leto 1921		Leto 1931	
	Število	%	Število	%
Srbski in hrvaški	11.898	1,30	…	…
Srbskohrvaški[1]	…	…	24.166	2,11
Slovenski	980.222	92,92	1.077.679	94,18
Češkoslovaški	2.941	0,28	…	…
Češki	…	…	2.282	0,20
Slovaški	…	…	104	0,01
Rusinski (Ruteni, Malorusi)	3	0,00	30	0,00
Poljski	338	0,00	249	0,02
Ruski	1.630	0,15	1.352	0,12
Romski	…	…	515	0,05
Madžarski	14.429	1,37	7.961	0,70
Nemški	41.514	3,94	28.998	2,53
Arnautski	103	0,01	271	0,02

Materni jezik	Leto 1921		Leto 1931	
	Število	%	Število	%
Turški	237	0,02	36	0,00
Romunski-Cincarji	31	0,00	41	0,00
Italijanski	701	0,07	414	0,04
Francoski	125	0,01	…	…
Angleški	38	0,00	…	…
Drugi in neznano	709	0,07	230	0,02
Skupaj	**1.054.919**	**100,00**	**1.144.298**	**100.00**

Viri:
- Opšta državna statistika, 1932. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*. Opšta državna statistika, Sarajevo.
- Opšta državna statistika, 1938. *Definitivni rezultati popisa stanovništva : od 31 marta 1931 godine. Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti = Résultats définitifs du recensement de la population: du 31 mars 1931. Livre 2, Population de fait par confessions*. Opšta državna statistika, Beograd.

Nekateri poskušajo dilemo o narodnostni pripadnosti razrešiti z vpeljavo podatkov o veroizpovedi. Čeprav gre za sizifov posel v katerem nikoli ne zmanjka nevarnih čeri in gradiva za različne špekulacije, navajamo tudi ta podatek.

Tabela 5: Prebivalstvo Slovenije po veroizpovedi leta 1921 in 1931

Veroizpoved	Leto 1921		Leto 1931	
	Število	%	Število	%
pravoslavna	6.611	0,63	6.745	0,59
rimokatoliška	1.018.771	96,57	1.107.155	96,76
Grko-katoliška	531	0,05	2.377	0,21
evangeličanska	27.282	2,59	25.717	2,25
muslimanska	649	0,06	927	0,08
židovska	936	0,09	820	0,07
Drugi	17	0,00	292	0,02
Brez konfesije in nepoznano	122	0,01	265	0,02
Skupaj	**1.054.919**	**100,00**	**1.144.298**	**100,00**

Viri:
- Opšta državna statistika, 1932. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*. Opšta državna statistika, Sarajevo.
- Opšta državna statistika, 1938. *Definitivni rezultati popisa stanovništva : od 31 marta 1931 godine. Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti = Résultats définitifs du recensement de la population: du 31 mars 1931. Livre 2, Population de fait par confessions*. Opšta državna statistika, Beograd.
- *Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma*, 1939. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana.

Milivoja Šircelj ugotavlja, da je bilo med prebivalci Slovenije kar

> 96,6 % rimokatolikov in 2,6 % evangeličanov. Pripadnikov drugih veroizpovedi je bilo zelo malo. Po številčnosti so si sledili takole: pravoslavni, izraeliti, muslimani, grkokatoliki, brez veroizpovedi in neznano. Večina evangeličanov je živela v okrajnem glavarstvu Murska Sobota, večinama pravoslavnih v Ljubljani, Mariboru, Dolnji Lendavi, Slovenski Bistrici, Sv. Lovrencu na Dravskem polju in v Adlešičih, večina izraelitov v okrajnem glavarstvu Murska Sobota, zlasti v občini Dolnja Lendava, večina muslimanov v Ljubljani, Mariboru in okrajnem glavarstvu Murska Sobota. Versko najbolj mešano ozemlje je bilo Prekmurje.
>
> Do popisa prebivalstva leta 1931 se verska sestava prebivalstva ni bistveno spremenila. Med prebivalstvom Dravske banovine je bilo 96,8 % rimokatoličanov, 2,2 evangeličanov, 0,6 % pravoslavnih, 0,2 % grško in armeno katoličanov, 0,1 % muslimanov itd. Edina omembe vredna sprememba ded letoma 1921 in 1931 je bilo povečanje števila muslimanov in zmanjšanje števila izraelitov. Tako je leta 1931 število muslimanov prvič preseglo število izraelitov.[129]

Za razpravo o prostorski disperziji pripadnikov različnih veroizpovedi so zanimivi še podatki, ki jih najdemo v tabeli z naslovom Skupni pregled veroizpovedi dravske banovine, ki ga prav tako najdemo v Splošnem pregledu Dravske banovine:[130]

Tabela 6: Skupni pregled veroizpovedi dravske banovine

Veroizpoved	Verske edinice	Na eno enoto pride prebivalcev te vere
Rimskokatoliška	533 župnij	2.077
Grškokatoliška	2 župniji	1.188
Pravoslavna	4 parohije	960 (?) 1.686 (?)
Starokatoliška	2 župniji	51
Evangelijska (augsb.)	13 župnij	1.900 (?) 1.904 (?!)
Evangelijska (reform.)	1 župnija	959
Islamska	1 imamat	927
Židovska	2 rabinata	410

Opšta državna statistika, 1932. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*. Opšta državna statistika, Sarajevo.

129 Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 69.

130 Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939. *Splošni pregled Dravske banovine: Glavni statistični podatki upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. Julija 1939 z dvema zemljevidoma*. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, https://www.sistory.si/cdn/publikacije/4001-5000/4768/Splosni_pregled_Dravske_banovine_1939.pdf (dostop 20. 1. 2026), 84–85.

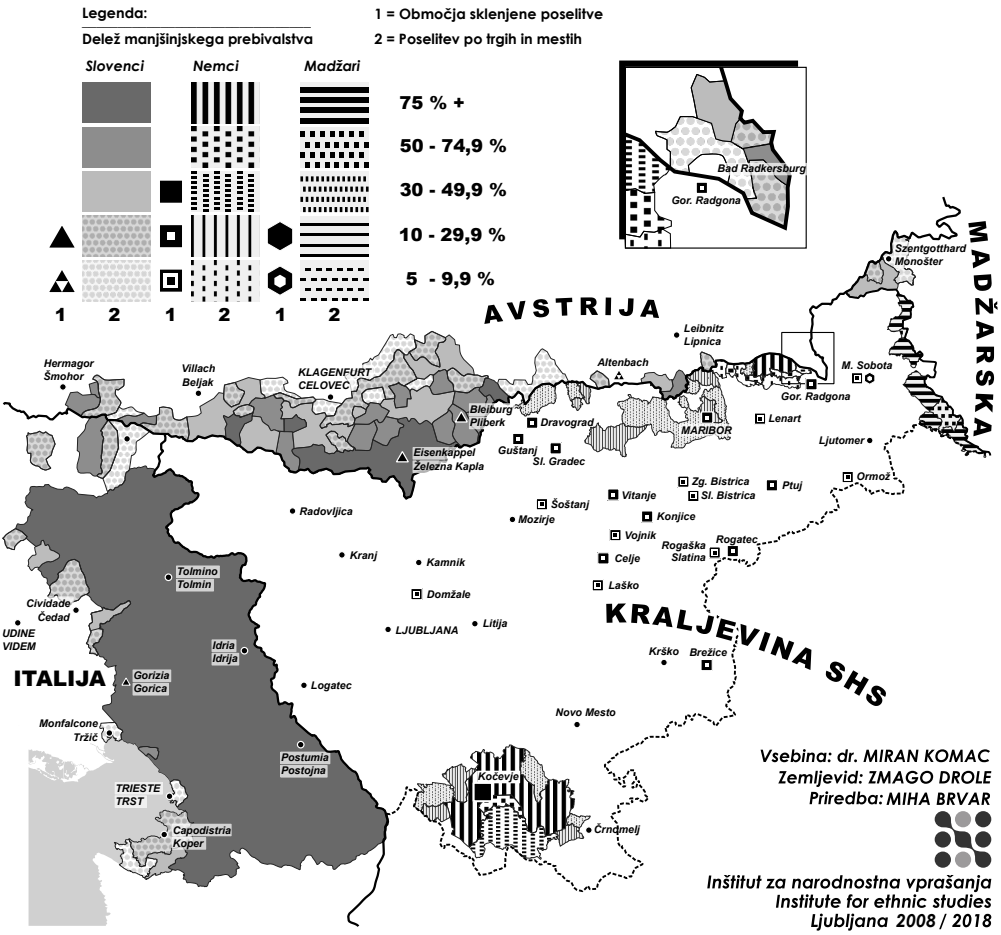
Raziskovalcem medetničnih odnosov bo v pomoč preglednica, ki prikazuje povezavo med jezikovno pripadnostjo in veroizpovedjo.

Tabela 7: Prebivalstvo Dravske banovine po maternem jeziku in veroizpovedi

Materni jezik	Veroizpovedi									
	Pravoslavni	Rimokatoliki	Grkokatoliki	Evangeličani		Drugi kristjani	Muslimani	Judje	Drugi	Skupaj
				Augsb. Veroiz.	Reformisti					
Srbohrvaški	4.454	16.571	2.254	61	12	21	604	145	14	24.136
Slovenski	990	1.054.109	84	21.929	111	100	9	220	127	1.077.679
Češki	22	1.993	1	59	15	107	…	24	61	2.282
Slovaški	2	84	1	9	1	…	…	7	…	104
Ruski	1.126	173	14	22	1	6	5	4	1	1.352
Ukrajinski	11	5	14	…	…	…	…	…	…	30
Madžarski	2	5.799	1	1.194	733	3	…	222	7	7.961
Nemški	51	27.180	…	1.447	74	35	5	165	41	28.998
Albanski	1	6	…	…	…	…	264	…	…	271
Turški	…	…	…	…	…	…	36	…	…	36
Romunski	30	5	3	1	…	…	…	2	…	41
Judovski	…	…	…	…	…	…	…	3	…	3
Romski	15	500	…	…	…	…	…	…	…	515
Drugi	41	730	4	36	12	17	4	28	18	890
Skupaj	6.745	1.107.155	2.376	24.758	959	289	927	820	269	1.144.298

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfesionen nach den unveröffentlichten Angaben von 1931, 1943. Selbstverlag der Publikationsstelle, Wien, 13.

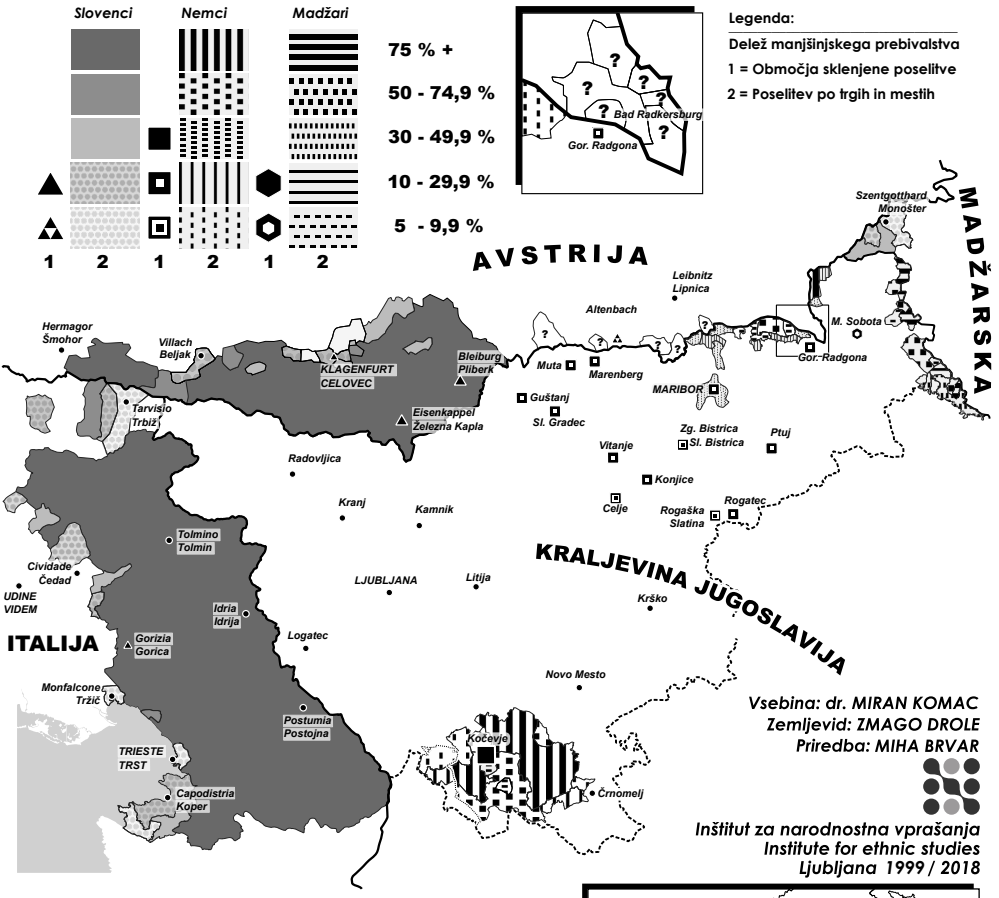
Zemljevid 5: Narodne manjšine v Sloveniji in Slovenci v sosednjih državah, leto 1921

Viri:

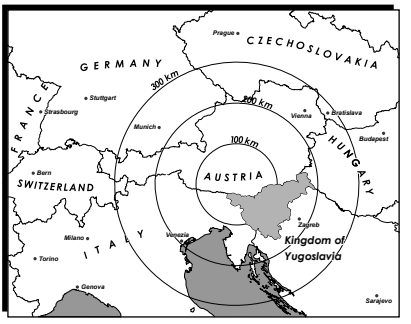
Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1^{0} dicembre 1921. (Roma 1926). ; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. godine. (Sarajevo, 1928). ; Ortsverzeichnis vom Österreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 7. Marz 1923. (Wien, 1930). ; Spezialortrepertorium - Steiermark 1910. (Wien, 1917). ; Recensement Général de la Population, en 1920. (Budapest 1928).

Zemljevid 6: Narodne manjšine v Dravski banovini (*Sloveniji*) in Slovenci v sosednih državah, leto 1931

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Grafično merilo:

0 10 20 40 60 80 km

Viri:

Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1^{0} dicembre 1921. (Roma 1926).

Prebivalstvo po veri in maternem jeziku po popisu od 31. marca 1931. leta (Beograd, 1945).

Koroška: Slovenski narodni kataster, 1934 (Arhiv INV).

Recensement General de la Population, en 1920. (Budapest 1928).

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten angaben der Zählung von 1931. Selbsterverlag der Publikationsstelle, Wien, 1943.

1. Madžarska narodna manjšina

Ob priključevanju *»slovenski državi«* dela ozemlja, ki je pred vojno sodil v ogrski del Avtro-Ogrske monarhije in smo ga Slovenci poimenovali Prekmurje, je bilo k *»slovenski državi«* pripojeno tudi strnjeno poselitveno območje *madžarskega naroda*.

Čemu so si naši predniki prizadevali za priključitev ozemlja, ki je bilo skoraj izključno poseljeno z madžarskim življem, ozemlja, ki nima nobenega strateškega pomena, nobenih rudnih bogastev, je razvojno siromašno ter prinaša samo sitnosti in težave, ni jasno. Zgolj pogoltnost, grabežljivost, kompenzacija za izgubljeno zemljo drugje? V tem pogledu nismo bili nič drugačni od pripadnikov političnih elit sosednjih narodov. Le raje smo omenjali početje drugih, da smo s pomočjo zgražanja nad početjem drugih, lažje prikriti naša obnašanje. Kakorkoli že, 28 naselij s pretežno madžarskim prebivalstvom je bilo priključenih k Sloveniji

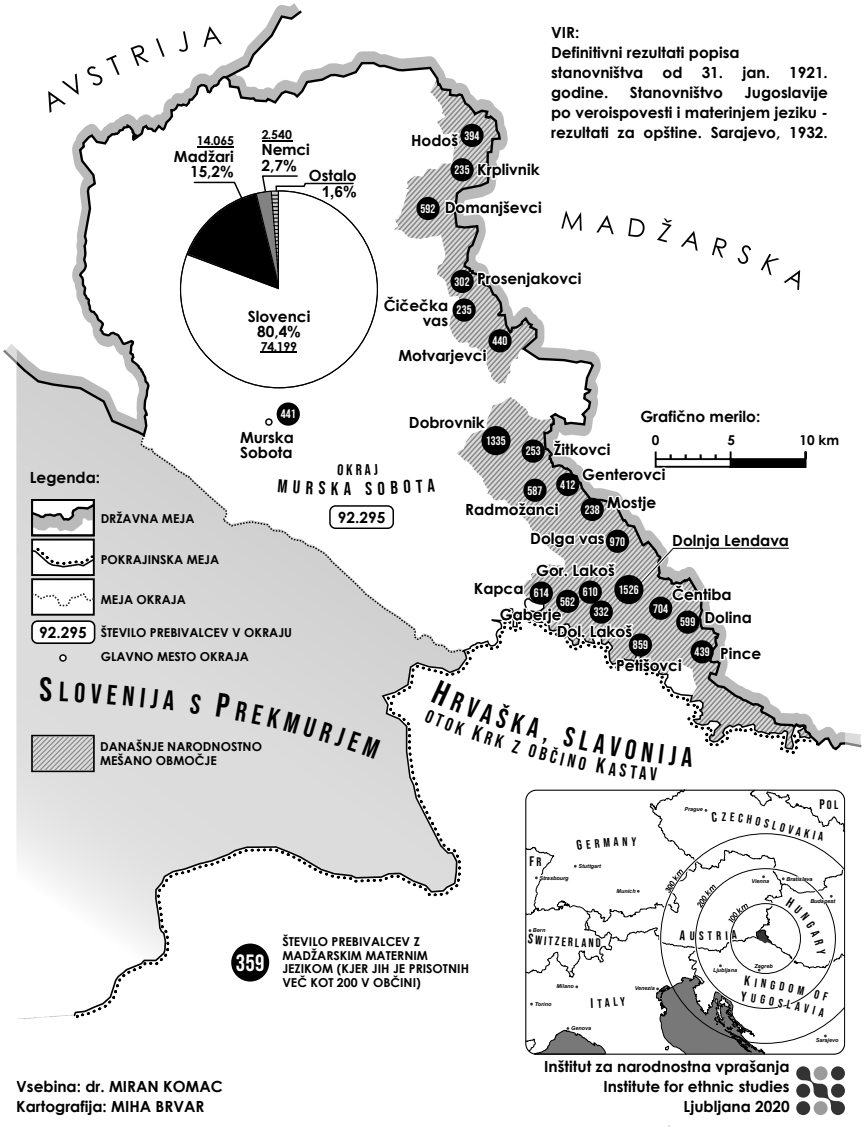
Tabela 8: Naselja z večinskim madžarskim prebivalstvom, popis 1921.

Naselje	Skupaj prebivalcev	Madžari	delež Madžarov [%]
Banuta	131	131	100
Mostje	249	248	99,6
Čičeka vas	239	235	98,3
Genterovci	422	412	97,6
Radmožanci	605	587	97,0
Dolina (pri Lendavi)	622	599	96,3
Pince	456	439	96,3
Motvarjevci	464	440	94,8
Kamovci	160	151	94,4
Gornji Lakoš	655	610	93,1
Krplivnlk	253	235	92,9
Središče	208	193	92,8
Gabrje (Gjertjanoš)	608	562	92,4
Pordašinci	110	101	91,8
Petišovci	939	859	91,5
Dobrovnlk	1503	1335	88,8
Domanjšovci	686	592	86,3
Žitkovci	298	253	84,9
Hodoš	473	394	83,3
Kapca	754	614	81,4
Orešje (Čentiba)	947	704	74,3

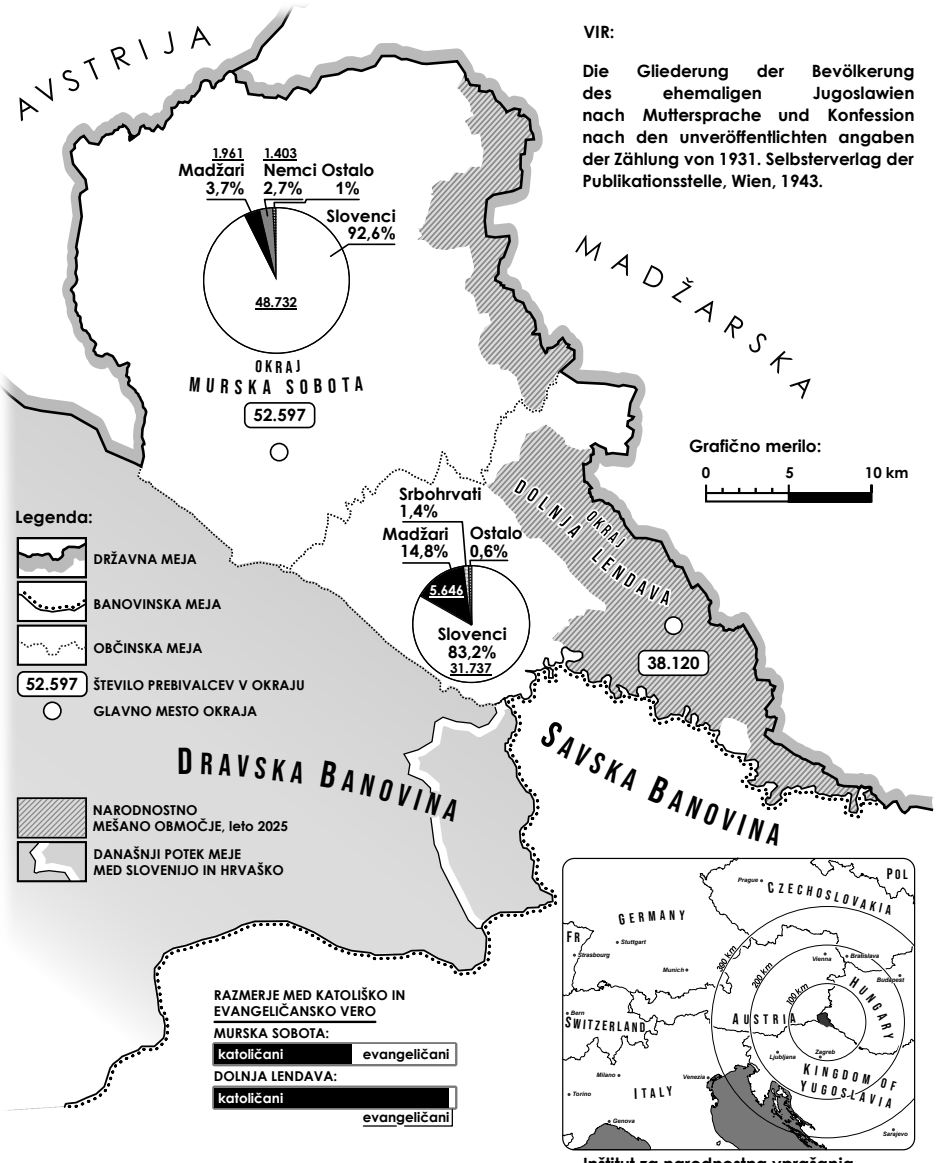
Naselje	Skupaj prebivalcev	Madžari	delež Madžarov [%]
Kot	237	176	74,3
Doljni Lakoš	472	332	70,3
Prosenjakovci	442	302	68,3
Dolga vas	1541	970	62,9
Dolnja Lendava	3027	1526	50,4

Opšta državna statistika, 1932. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*. Opšta državna statistika, Sarajevo.

Zemljevid 7: Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, leto 1921

Zemljevid 8: Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, leto 1931

VIR:

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten angaben der Zählung von 1931. Selbsterverlag der Publikationsstelle, Wien, 1943.

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Kartografija: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2020

Priključevanje Prekmurja Sloveniji so mnogi tamkajšnji prebivalci, tako Slovenci kot Madžari, spremljali z velikimi zadržki. To so ugotavljali tudi odposlanci osrednje oblasti, ki so prihajali iz Ljubljane. Albin Prepeluh je v poročilu o obisku v Prekmurju 8. in 9. septembra 1919 zapisal da,

> slovensko prebivalstvo v Prekmurju (…) nekoliko nezaupljivo gleda na nas in na našo upravo. Ljudje so vsled menjajočih se oblasti po prevratu v lanski jeseni – madžarska republika, boljševiki, bela garda in slednjič mi – politično desorientirani in ne verjamejo, da ostane naša oblast trajno tam. Ta dvom podkrepuje predvsem židovstvo in vsa druga mažaronsko misleča inteligenca v vsem Prekmurju. Naša uprava nima ni v učiteljstvu, ne v duhovništvu opore (…) ti krogi delujejo skrivoma vsi zoper nas in podkrepujejo ljudi z navedenimi dvomi. Odpor proti nam je čutiti zlasti med našimi Slovenci protestantske vere. Ker so njih pastorji vsi madžarsko navdahnjeni. Očitne in velike mržnje proti nam v spodjem delu Prekmurja (Lendava), ki je popolnoma Madžarski in katera mržnja se zdi razumljiva in opravičljiva, niti ne omenjam.
>
> Veliko preglavic nam bodo delali Židje, katerih je samo v Murski Soboti 500, kjer imajo tudi svojo sinagogo. V Dol. Lendavi so vsi trgovci Židje. Treba bo energičnih odredb, da se izkoriščanje teh kar močno omeji.
>
> Kar se tiče jezika, je večina ljudstva zlasti protestanti v gorah, po številu 21.000, nahujskana po svojih, nam nenaklonjenih pastorjih, mnenje, da njih jezik ni slovenščina, temveč prekmurščina in da se ga mora tako ohraniti. Naše oblasti bodo morale pač to mentaliteto ondotnega ljudstva do gotove meje tolerirati in le polagoma, v šolah pa izključno, vpeljati pisno slovenščino.[131]

Kako to misel prevesti v vsakdanjo prakso? Na ravni zamisli ni bilo težav. Izvedba v šolah pa je povzročala mnogo težav. Takole pišeta Miroslav Kokolj in Bela Horvat: učitelji, ki so prihajali iz območij zunaj Prekmurja

> pogosto niso razumeli narečja, tuje so jim bile navade, Prekmurce pa je odbijal njihov vsiljivi »hura-patriotizem«. Prekmurce evangeličane je motilo, da so bili na njihove šole nameščeni učitelji katoličani, katoliški župniki pa niso bili zadovoljni, da so dobili na šolo liberalnega učitelja ali takega, ki se ni znal zbližali z domačini. Učitelj prišlek pa je menil, da se »duša prekmurskega ljudstva še ni spojila z dušo domovine, da srce tamkajšnjega naroda še ne bije s srcem našim. Tako je prišlo do razdvajanja na učitelje »prišleke« in učitelje »domačine«. Slednji so bili prvim vse premalo narodno zavedni, celo krivično označeni kot »madžaroni«, prišleki pa dostikrat hladno sprejeti in izpostavljeni napadom resničnih madžaronov. Oznaki »domačin« so rade sledile politične preselitve iz Prekmurja, v Prekmurje pa so neredko prihajali službovat preganjanci političnih strank. S številnimi premestitvami po kazni in službeni potrebi so politični oblastniki naredili iz tega obmejnega dela Slovenije »Sibirijo«, zdaj za liberalce, zdaj za klerikalce, vedno za komuniste.[132]

Odnos do pripadnikov madžarske narodne manjšine je bil, milo rečeno, narodno odbojen. Idejna zasnova odnosa slovenskih oblasti do pripadnikov madžarske narodne manjšine so nastale kmalu po vključitvi Prekmurja v slovenski državni okvir. Prvič jih najdemo v zaupnem poročilu namestnika direktorja ljubljanske agrarne direkcije Mirka Vratovića, ki je nastalo leta 1921. Vratović piše:

---

131 SI_AS_60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Poročilo o potovanju v Prekmurje, TE Prekmurje IV.
Glej tudi: Kovács, A., Boros, Z., Göncz, L., Zágorhidi, C. B., & Pivar, E., 2015. *Határok mentén: Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből = Obmejna stikanja: poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*. Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség = Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine Moravske Toplice; Nemzetiségi Kutatóintézet = Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 597.

132 Kokolj, M. & Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo*. Pomurska založba, Murska Sobota, 307.

1. Pregnati je treba zavedne madžarske veleposestnike in njihove uslužbence, če so madžarski podaniki; ostale je potrebno onesposobiti.
2. Z območja je treba premestiti vse duhovnike, ki ne podpirajo jugoslovanske nacionalne ideje in jih nadomestiti z narodnozavednimi, izkušenimi duhovniki. Župnije je treba ločiti od škofije v Sombotelu.
3. Na to območje je treba naseliti zavedne jugoslovanske elemente, ki lahko tvorijo dele naselij oziroma samostojna naselja.
4. Potrebni so dobra šola in dobri učitelji, ki bodo postopoma uveljavljali slovenski jezik in na ta način ukinili vpliv madžarskega plemstva.
5. Strogo je treba kontrolirati prekmurske trgovce, pregnati je treba Madžare, ki izvirajo iz drugih krajev.

Protežirati je treba zavedne jugoslovanske elemente.[133]

Za formiranje madžarske manjšine je izjemno pomemben, če že ne ključen podatek, da je tako rekoč celotna inteligenca madžarske narodnosti zapustila Prekmurje

> in se naselila na področju t.im. trianonske Madžarske. Nadalje, pri delitvi grofovske zemlje so madžarsko manjšino v celoti diskriminirali in ponižali s tem, da so njenim pripadnikom dodelili določen kos zemlje le takrat, ko so se izrekli za pripadnike večinskega naroda. Marsikateri pripadnik manjšine se je moral zaradi materialnih težav odreči svoji narodni identiteti.[134]

Pomanjkanje inteligence, med njimi učiteljev, je odločilno vplivalo na razvoj manjšinskega šolstva.

V poročilu višjega šolskega nadzornika Gabrška višjemu šolskemu svetu o razmerah v prekmurskih šolah je podatek, da je v okraju Dolnja Lendava.

Madžarske šole	
4 razredna deš. mešč. šola v Dol. Lendavi	1
Rimo-katoliških	11
Evangeličanska v D. Lendavi	1
Židovska enorazrednica	1
Skupaj	14

> Učiteljstvo v teh šolah je madžarsko, slovenski znajo: dobro 2, precej 1, malo 1. Tudi na teh šolah bo moral ostati učni jezik prva leta na vseh stopnjah iz pedagoških ozirov madžarski; poleg tega pa naj se uvede slovenščina kot obvezen predmet.
>
> Trde madžarske učitelje bo treba odsloviti, namesto njih pa nastaviti prekm. Slovence, ki so vešči tudi madžarščine, seveda pod strogim nadzorstvom.
>
> Čez nekaj let se te šole lahko poslovenijo.[135]

133 Kovács, A., 2004. *Földreform és kolonizáció a Lendva – vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Muvelodési Intézet, Lendava, 385.

134 Göncz, L., 1997. Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje. V Z. Tišljar & A. Širec (ur.) Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija Strpnost do manjšin. Pedagoška fakulteta; Inter-kulturo, Maribor, 8.

135 Kokolj & Horvat. *Prekmursko šolstvo*, 317.

Madžarska manjšina je le s težavo uspela organizirati

> omrežje madžarskih šol. Prav zaradi pomanjkanja primernega učiteljskega kadra je bil nivo pouka izredno slab, nadalje, niti možnosti za poznejše nadaljevanje izobraževanja v madžarskem jeziku ni bilo, in vse to je v veliki meri pripomoglo k razvrednotenju madžarskih šol. Tudi sami madžarski starši so postali nezaupljivi do lastnega osnovnega šolstva. Plod tega je velik osip vpisa otrok v madžarske šole. Ta pojav je bil tako močan, da so v šolskem letu 1938–1939 ukinili madžarske šole. Verjetno ni treba posebej naglasiti, da je oblast naredila vse, da bi do tega dogodka čim prej prišlo in je zaprtje madžarskih šol z veseljem uredila.[136]

V Prekmurju je med obema vojnama izhajalo kar nekaj časopisja, ki so jih slovenski raziskovalci opredelili kot pro-madžarskega:

> Sabatság (Svoboda) 1923–1925; Mörszka krajina ali pozneje Muravidék 1922–1927; Murántul és Muraköz héti ertesitöje (Informativni tednik za Prekmurje in Medžimurje) 1932; Düsevni liszt 1922–1941 in Naše novine z madžarskim dvojnikom Neplap (Ljudski list) 1926–1927.[137]

Glede na to, da je večina časopisja preživela le kratek čas je mogoče sklepati, da država ni namenjala posebne podpore temu časopisju.

Prekmurje je bilo ruralno območje. Veleposestva ter sloj najemnih delavcev brez lastnine so predstavljala pomembno značilnost Prekmurja. Za lendavsko območje, območje, ki so ga naseljevali predvsem pripadniki madžarske narodne manjšine je bila

> značilna dvojnost: na eni strani obsežno Esterházyjevo veleposestvo, na drugi strani pa veliko število malih posestnikov, ki so razpolagali s posestmi, manjšini od 10 katastrskih oralov.[138]

Agrarna reforma je v Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji) potekala, v več valovih, v celotnem življenjskem obdobju medvojne Jugoslavije. Kakšne beneficije so od agrarne reforme imeli pripadniki narodnih manjšin? Resnici na ljubo, zelo, zelo majhne: nedržavotvornim narodnim manjšinam so odrekli pravico do pridobitve zemlje, ki se je sprostila z agrarno reformo.

Pripadnike madžarske narodne manjšine

> iz okolice Lendave so iz agrarne reforme izključili »1. Oktobra 1924 oziroma po preteku roka, določenega v odloku o štiriletnem zakupu veleposestniške zemlje. Sklep o tem je Okrožni agrarni urad v Mariboru sprejel že 4. Oktobra 1923, ko je agrarno zemljo, ki so jo najele osebe slovenskega rodu, pustil v njihovi lasti. Agrarno zemljo, ki so jo imeli v zakupu Madžari ali druge osebe neslovenskega rodu, so odvzeli in jo dodelili upravičencem slovenske narodnosti oziroma jo namenili za potrebe kolonizacije. Za Madžare z lendavskega območja je bil odvzem pravice do zakupa agrarne zemlje velik udarec, saj so jih vzeli edini vir preživetja. Proti sklepu so protestirale agrarne skupnosti 17 naselij z madžarskim prebivalstvom. V svoji argumentaciji so se sklicevali na ustavo, ki je vsem državljanom zagotavljala enake pravice in dolžnosti. V pritožbi so se sklicevali tudi na gospodarska, socialna in politična dejstva. Kljub temu sta tako Agrarna direkcija v Ljubljani kot Ministrstvo za agrarno reformo zavrnila pritožbo madžarskih naselij iz okolice Dolnje Lendave.[139]

136 Göncz. *Madžarska manjšina*, 81.

137 Fujs, M., 1991. Značilnosti Madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika* 39 (1/2), 64.

138 Kovács. *Földreform és kolonizáció*, 381.

139 Prav tam, 386.

Še en proces velja omeniti: *naseljevanje slovenskega življa* na strnjen poselitveni prostor madžarske narodnosti. Res je sicer, da je bilo to kolonizacijo možno »opravičevati« z razreševanjem usode (povečini) primorskega slovenstva, ki je bilo prisiljeno emigrirati pred agresivnim italijanskim fašizmom; vendar je prav tako res, da je načrtno naseljevanje neavtohtonega slovenskega življa pomenilo politiko etnične bonifikacije novo priključenih ozemelj. Gre za politiko, ki je močno sorodna politiki, ki so jo avtoritarni režimi sosednjih držav implementirali na področjih strnjene slovenske poselitve in so jo v državi »matičnega naroda« močno obsojali.

Slika 1: Primorski kolonisti in nekaj domačinov po mlačvi v Kamovcih poleti 1937.

Ena od redkih ohranjenih fotografij iz let po končanem priseljevanju: Primorski kolonisti in nekaj domačinov po mlačvi v Kamovcih poleti 1937.

Vir: Király, J. M.

Naselbine kolonistov so najprej nastale v Pincah, Benici, Petišovcih, Gaberju in Mostju. Kasneje so nastale še kolonije v Kamovcih in v Dogi vasi. Raziskovalci procesa kolonizacije ugotavljajo, da je bila

> nenačrtna in nepremišljena. Med kolonizacijo bi bilo pravega sodelovanja med organi, ki so jo izvajali, kolonisti in veleposestvom, kar je imelo za posledico veliko trenj in spopadov. Pri kolonizaciji obravnavanega območja so se upoštevali predvsem nacionalni razlogi. Država si je s kolonizacijo prizadevala izoblikovati zanesljiv slovenski sloj prebivalstva ob madžarsko-jugoslovanski meji na lendavskem območju, hkrati pa razrahljati tukajšnje strnjeno omrežje madžarskih naselij. Pri kolonizaciji niso upoštevali gospodarskih vidikov, kar je privedlo do tega, da je bila večina gospodarstev v kolonijah življenjsko nezmožnih. (…) 80 % kolonistov zaradi nenačrtna in nepremišljena. Med kolonizacijo ni bilo pravega sodelovanja med organi, ki so jo izvajalo, slabega gospodarskega in premoženjskega stanja ne bi moglo preživeti brez izdatne državne pomoči.[140]

140 Kovács. *Földreform és kolonizáció*, 393.

Tabela 9: Naselja kolonistov v Prekmurju

Naselje	Število družin	Število družinskih članov	Agrarna zemlja razdeljena kolonistom
Pince	43	224	323 kat. Oralov 1.227 kv. Sežnjev
Gaberje	38	186	280 kat. Oralov 533 kv. Sežnjev
Mostje	73	399	484 kat. Oralov 1.476 kv. Sežnjev
Benica	32	164	267 kat. Oralov 685 kv. Sežnjev
Petišovci	35	176	288 kat. Oralov 519 kv. Sežnjev
Dolga vas	12	55	90 kat. Oralov
Kamovci	21	101	178 kat. Oralov 287 kv. Sežnjev
Skupaj	254	1.305	1.912 kat. Oralov 1.527 kv. Sežnjev

SI_AS_71, Esterházy, Fasc. 69, Fasc. 68, Fasc, 56.[141]

Prekmurje je v prvih desetletjih 20. stoletja predstavljalo zakladnico izseljevanja.[142] Svoj delež so k vsoti izseljenih prispevali tudi prekmurski Madžari. Slab gospodarski položaj Prekmurja v obdobju med obema vojnama, diskriminatorno izvedena agrarna reforma, naseljevanje kolonistov ter pritiski slovenskih oblasti na madžarsko prebivalstvo so pospeševali izseljevanje madžarskega prebivalstva.

Madžarke okupacijske oblasti so oktobra leta 1941 izvedle v Prekmurju popis prebivalstva; ta je prinesel kopico zanimivih podatkov. V primerjavi s popisom prebivalstva leta 1931[143] je opazen skoraj 10 % upad prebivalstva. Raziskovalci vzroke za upad prebivalstva pripisujejo v veliki meri metodologiji zajema podatkov; popisovalo se je samo ob popisu prisotno prebivalstvo. Mnogi Prekmurci so bili za časa popisa na sezonskem delu izven Prekmurja.

Bolj kot upad števila prebivalcev zbujajo pozornost podatki o narodni pripadnosti in maternem jeziku.

Tabela 10: Prebivalstvo Prekmurja po narodni pripadnosti, leto 1941

Okraj	Narodna pripadnost			
	Slovenci	Madžari	Ostali	Skupaj
Murska Sobota	5311	40591	683	46585
Lendava	11909	23574	332	35815
Skupaj	17220	64165	1015	82400

Sebők, L. b. d. *Muravidék (Szlovénia) településeinek etnikai statisztikája: 1870–2002*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, https://kisebbsegkutato.tk.elte.hu/adatbazis/muravidek-szlovenia-etnikai-statisztikaja-1870-2002 (dostop 16. 2. 2026).

141 Kovács. *Földreform és kolonizáció*, 396.

142 Glej o tem na primer: Černy, D., 1953. Rast prebivalstva v Prekmurju: pregled gibanja prebivalstva od leta 1869 do leta 1948. *Kronika* 1 (2), 131–137.

143 Komac, M., 2020. Prekmurski narodnomanjšinski rebus 1920-1941. V P. Štih, K. Ajlec & A. Kovács (ur.) *»Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 378–428.

Tabela 11: Prebivalstvo Prekmurja po materinem jeziku, leto 1941

Okraj	Materni jezik			
	Slovenci	Madžari	Ostali	Skupaj
Murska Sobota	39638	5589	1358	46585
Lendava	24166	11263	386	35815
Skupaj	63804	16852	1744	82400

Sebők, L. b. d. *Muravidék (Szlovénia) településeinek etnikai statisztikája: 1870-2002*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, https://kisebbsegkutato.tk.elte.hu/adatbazis/muravidek-szlovenia-etnikai-statisztikaja-1870-2002 (dostop 16. 2. 2026).

Kam je izginilo dobrih 16000 tistih, ki so leta 1931 izjavili, da je njihov materni jezik slovenščina? Od kod se je vzelo dobrih 16000 oseb, ki so izjavili, da je njihov materni jezik madžarščina? Teh je skoraj 10000 več kot leta 1931. Emigracija je pomembno krojila usodo medvojnih Prekmurcev, tako Slovencev kot Madžarov. Očitno pa je bilo tudi mnogo narodnega konvertitstva. Attila Kovacs pravi (osebna korespondenca dne 30. 8. 2021),

> v soboškem okraju (predvsem na Goričkem) je med tedanjimi ljudmi še bilo veliko t.i. »hungarus« zavedanja, torej, da so Slovenci (vendi), vendar imajo neko identiteto pripadnosti k madžarstvu.[144]

2. Nemška narodna manjšina

Na ozemlju Slovenije je živela tudi zajetna *skupina Nemcev*; živeli so na Kranjskem, Štajerskem, v Prekmurju in v Podravju. Ob popisu prebivalstva leta 1921 so v Sloveniji našteli 41.514 oseb, ki so izjavili, da je njihov materni jezik nemški, kar je predstavljalo slabe 4 % prebivalstva Slovenije.

Nemško populacijo so sestavljali tako agrarni poselitveni *otoki*, kot tudi urbana populacija delavstva, trgovcev, obrtnikov, industrialcev in pripadnikov svobodnih poklicev. Z izjemo

> Nemcev v Bosni in Hercegovini so bili Nemci v Sloveniji številčno najneznatnejša nemška narodnostna manjšina v novi državi, zato pa gospodarsko in nacionalno zdaleč najmočnejši, najbolje organizirani, z bogato kulturno in politično tradicijo, z močno poudarjeno narodno zavestjo.[145]

V posesti Nemcev so bili mnogi industrijski obrati, bančni zavodi in posojilnice, stanovanjska in druga poslopja (v nekaterih mestih skoraj 60 %); izredno močna je bila nemška veleposest. Prav zaradi gospodarske moči in bogatih organizacijskih izkušenj je nemštvo na Slovenskem odločilno vplivalo na izgradnjo nemških manjšinskih organizacij v Jugoslaviji.

Močna je bila *nemška prisotnost v mestih*. Največ nemškega življa je bilo v Mariboru, Celju in na Ptuju.

144 Attila Kovács, osebna korespondenca dne 30. 8. 2021.

145 Biber, D., 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 14.

Ruralno nemško prebivalstvo je mogoče najti v Prekmurju (občine Serdica, Fikšinci, Ocinje in Kramarovci) ter na območju Štajerske, imenovanem *Apaška kotlina.*[146]

Po popisu leta 1910 je na omenjenem območju živelo 7370 prebivalcev, od teh 6197 Nemcev in 715 Slovencev; enajst let kasneje (leto 1921) je popis Kraljevine SHS ugotovil 7.835 prebivalcev, od teh 4.773 Nemcev in 2950 Slovencev. Temeljni vzrok skokovitega etničnega obrata leži v emigraciji nemškega življa in imigraciji Slovencev iz Prekmurja. Malo pa se je zaradi tega obrata spremenila lastniška struktura: zemljiška posest se je še vedno nahajala povečini v nemških rokah, Slovenci pa so tvorili skoraj izključno agrarni proletariat.

Obsežno območje so Nemci poseljevali tudi na *Kočevskem*. Po popisu prebivalstva leta 1921 je tam živelo 12.610 Nemcev, od teh 1062 v mestu Kočevje. Po popisu prebivalstva leta 1931 je na Kočevskem živelo še 18.002 prebivalcev, od tega 11.775 Nemcev[147] in že 6.456 Slovencev. Voditelji Kočevski Nemcev so leta 1940 našteli 12.498 pripadnikov nemške manjšine na Kočevskem.

Življenje v teh krajih ni bilo nikoli lahko.

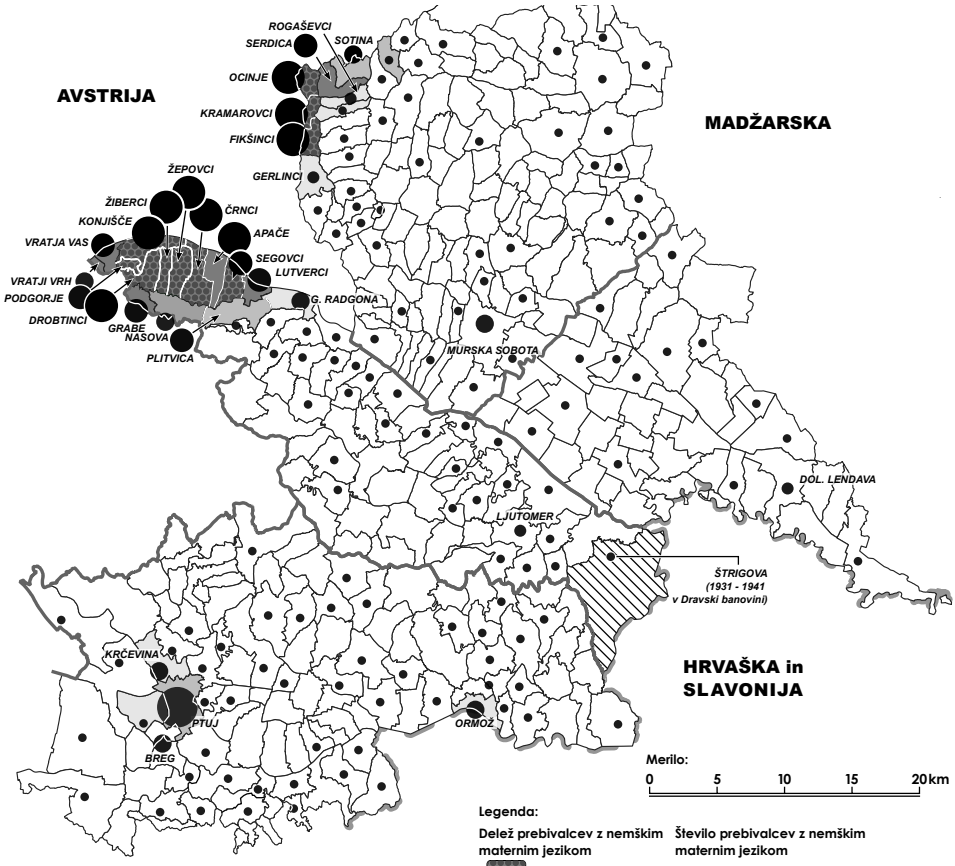
> Ne tej zemlji, visoko v hribih, so se otepali z revščino vse čase, dokler so tlačili to zemljo. K temu ni pomagala le skopa rast, suša in zmrzal, pač pa tudi tisti, ki niso živeli v revščino zato, ker so s svojimi biriči in uradniki sesali tudi iz teh revnih skled za svojo moč in premoč. Gospodarili so jim Ortenburžani, Celjski grofje, že v petnajstem stoletju Habsburžani, v sedemnajstem stoletju pa so jo kupili Auerspergi.[148]

146 Ferenc, M., 2005. *Kočevska, pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana, 13–14.

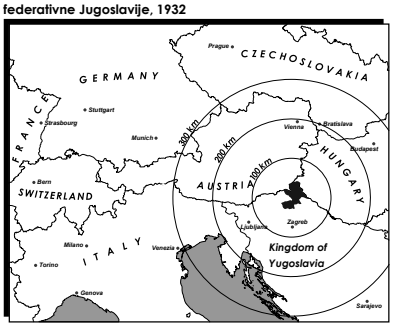
147 Ferenc, M. & Repe, B., 2004. Nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama = Die deutsche Minderheit in Slowenien in der Zwischenkriegszeit. V D. Nećak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilec & P. Vodopivec (ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 147–160, 149.

148 Černač, J., 1998. *Kočevska: gozdnata in skrivnostna dežela*. Dolenjska založba, Novo mesto, 84.

Zemljevid 9: Nemška narodna manjšina v Prekmurju in spodnjem Podravju, leto 1921

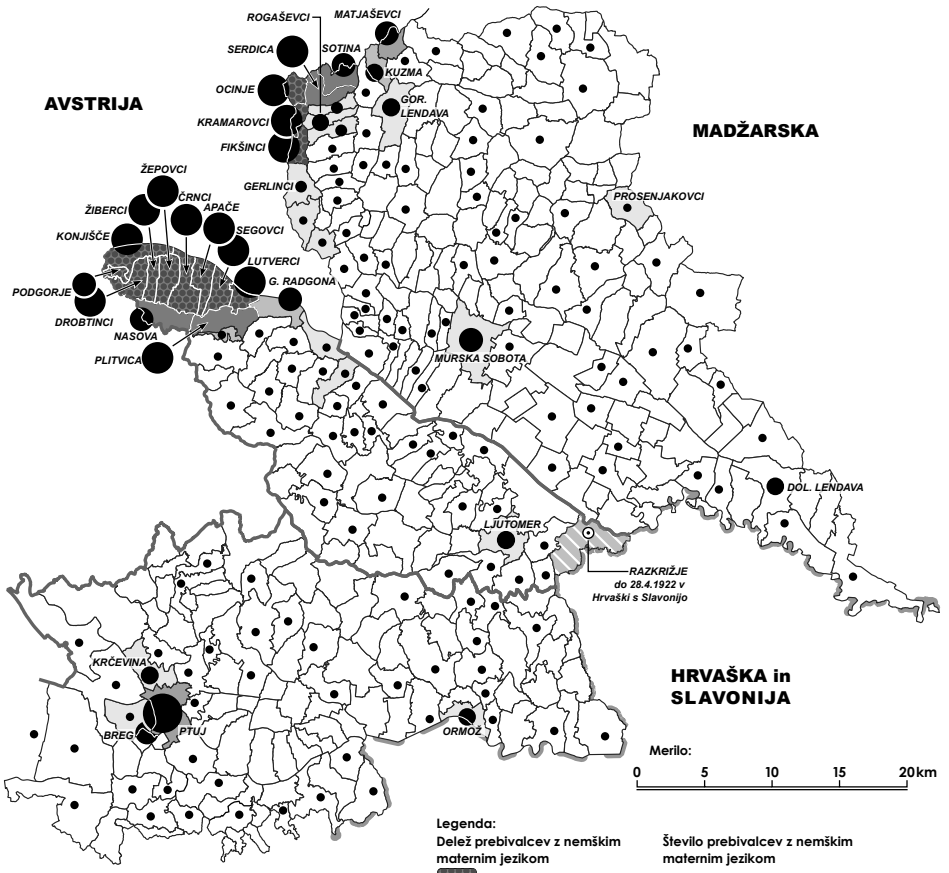
Viri:
Prebivalstvo po veri in materinem jeziku po popisu od 31.3.1931. leta. Slovenija - pregled po občinah (Demografska statistika, ser. 2, zv. 4). Beograd, Državni statistični urad Demokratske federativne Jugoslavije, 1932

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 10: Nemška narodna manjšina v Prekmurju in spodnjem Podravju, leto 1931

Legenda:
Delež prebivalcev z nemškim maternim jezikom

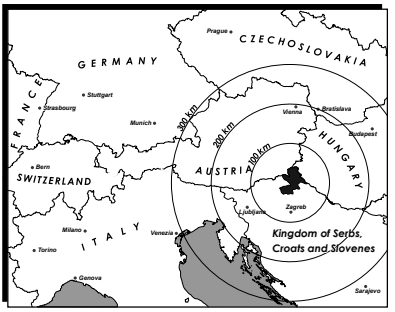
- 50,0 % in več
- 30,0 - 49,9 %
- 20,0 - 29,9 %
- 10,0 - 19,9 %
- 3,0 - 9,9 %
- 0,1 - 2,9 %
- 0,0 %

Število prebivalcev z nemškim maternim jezikom

- 24 in manj
- 25 - 49
- 50 - 99
- 100 - 199
- 200 - 438
- 968 (Ptuj)

- državne meje
- meje pokrajin
- meje okrajev
- občinske meje

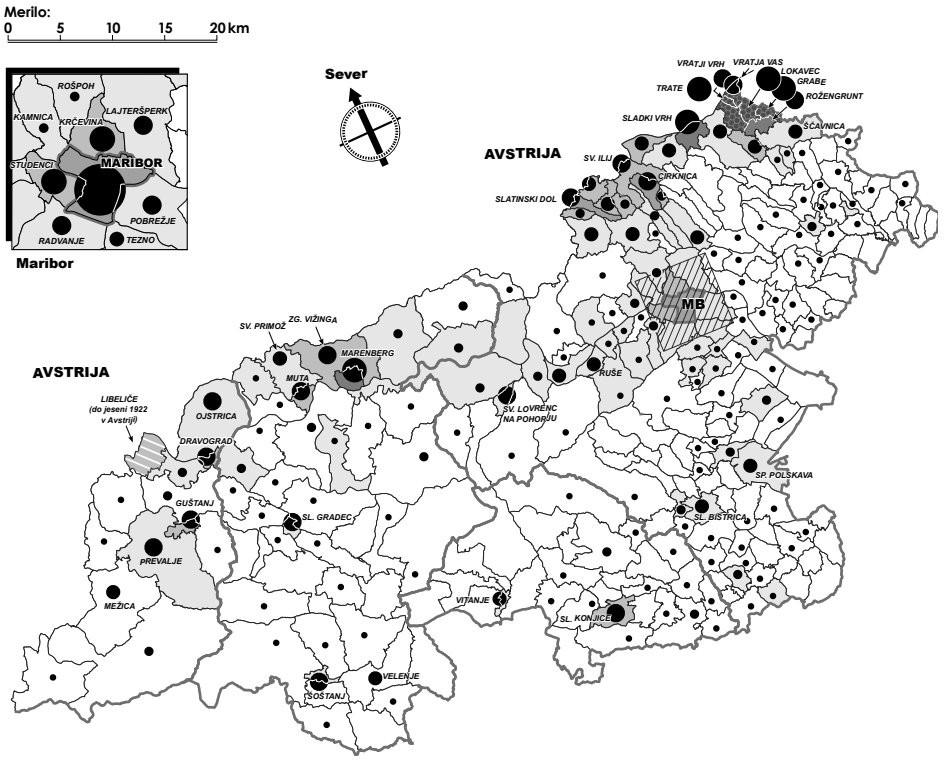
Viri:
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921. Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku: rezultati za opštine. Sarajevo, Državni statistički ured, 1932

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 11: Nemška narodna manjšina ob meji z Avstrijo na Štajerskem, leto 1921

Legenda:

Delež prebivalcev z nemškim maternim jezikom

- 50,0 % in več
- 30,0 - 49,9 %
- 20,0 - 29,9 %
- 10,0 - 19,9 %
- 3,0 - 9,9 %
- 0,1 - 2,9 %
- 0,0 %

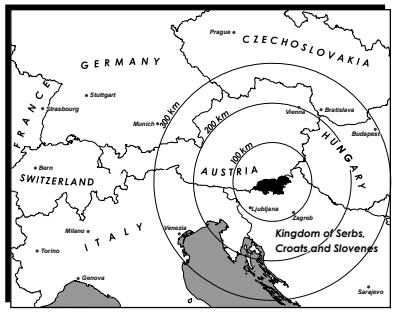
Število prebivalcev z nemškim maternim jezikom

- 24 in manj
- 25 - 49
- 50 - 99
- 100 - 199
- 200 - 232
- 6.595 (Maribor)

- državne meje
- meje okrajev
- občinske meje

Vir:

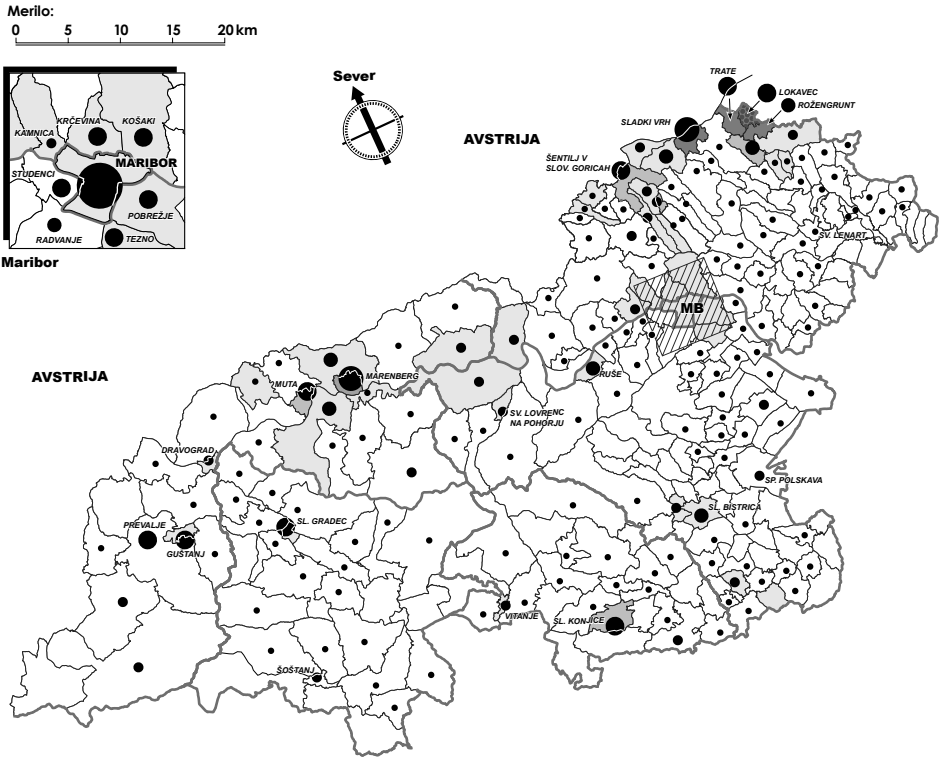
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921. Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku: rezultati za opštine. Sarajevo, Državni statistički ured, 1932

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 12: Nemška narodna manjšina ob meji za Avstrijo na Štajerskem, leto 1931

Legenda:

Delež prebivalcev z nemškim maternim jezikom

- 50,0 % in več
- 30,0 - 49,9 %
- 20,0 - 29,9 %
- 10,0 - 19,9 %
- 3,0 - 9,9 %
- 0,1 - 2,9 %
- 0,0 %

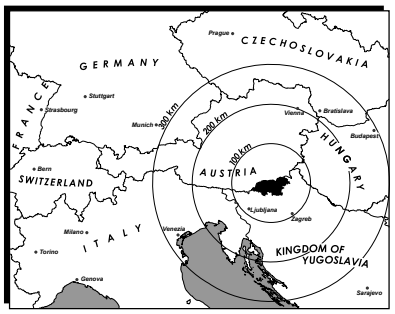
Število prebivalcev z nemškim maternim jezikom

- 24 in manj
- 25 - 49
- 50 - 99
- 100 - 199
- 200 - 232
- 2.741 (Maribor)

- državne meje
- meje okrajev
- občinske meje

Vir:

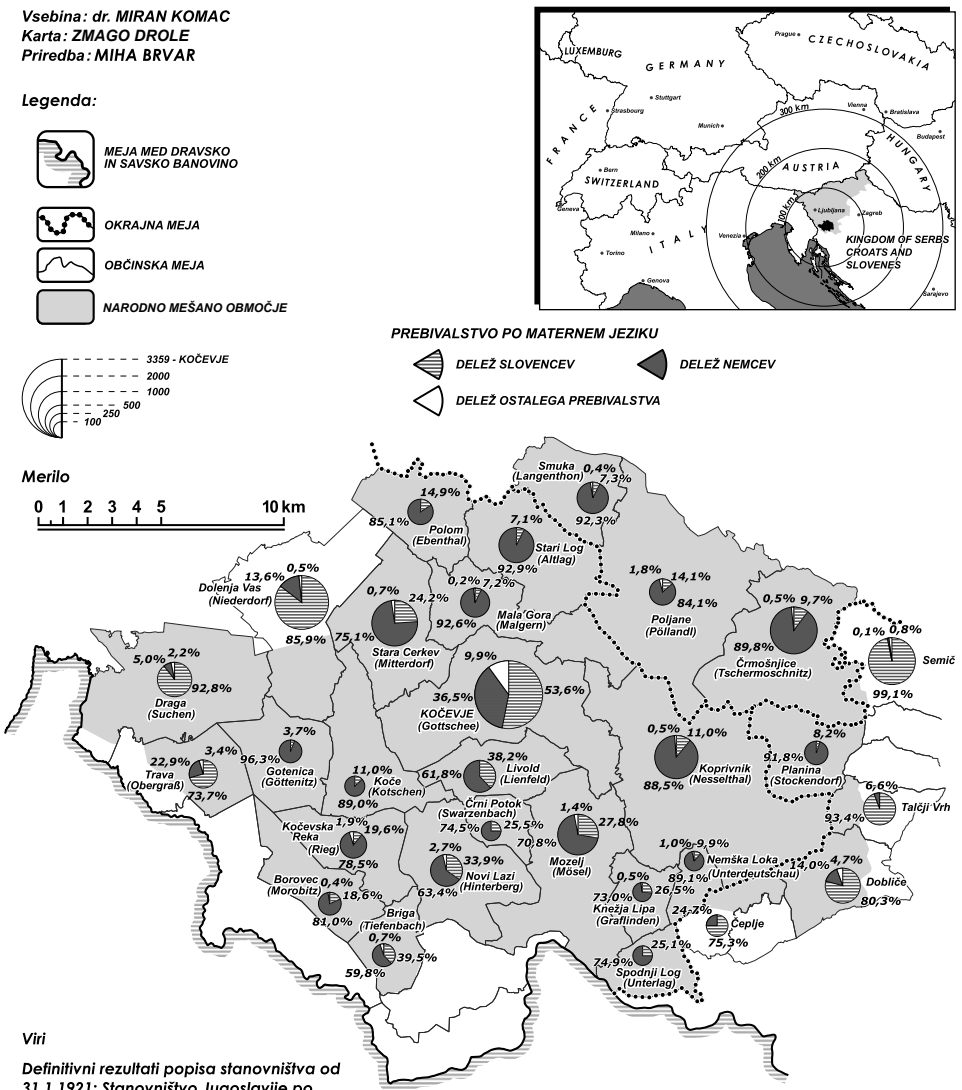
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921. Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku: rezultati za opštine. Sarajevo, Državni statistički ured, 1932

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 13: Nemška narodna manjšina na Kočevskem, leto 1921

Viri

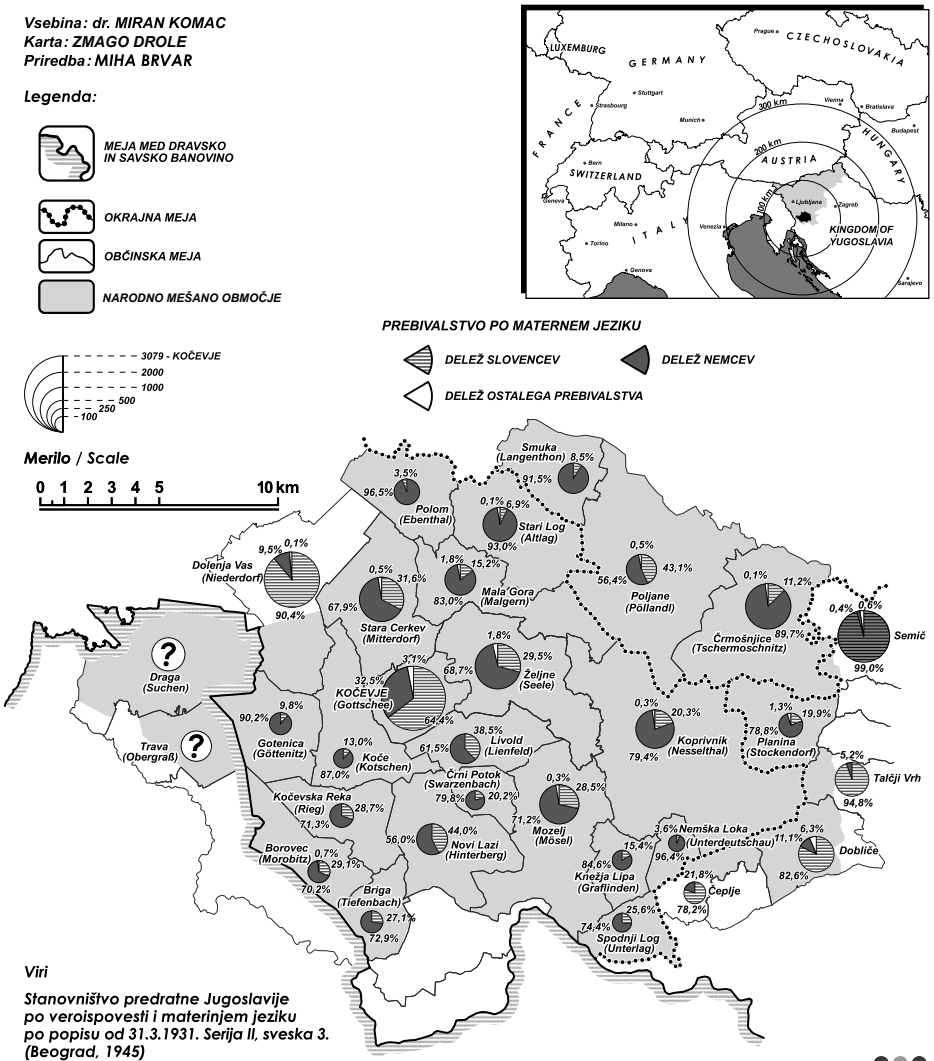
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921: Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku. (Sarajevo, 1932)

Splošni pregled Dravske banovine (Ljubljana, 1939)

Ferenc M. Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev: Ljubljana, 1993. Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine; 1993. str. 112.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 14: Nemška narodna manjšina na Kočevskem, leto 1931

Viri

Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku po popisu od 31.3.1931. Serija II, sveska 3. (Beograd, 1945)

Splošni pregled Dravske banovine. (Ljubljana, 1939)

Ferenc M. Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev: Ljubljana, 1993. Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine; 1993. str. 112.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Vzroke za priseljevanje nemškega življa na Kočevsko, razlagajo na več načinov, ugotavlja Janez Černač.

> Prva razlaga, ki je bila posebej dopadljiva v revolucionarnih časih, je taka: da so bili to uporni kmetje iz sedanjih avstrijskih in nemških dežel, ki so jih fevdalni gospodarji zato po kazni pregnali v te kraje. Novejša razlaga, ki se imenitno prilega opevani politiki tržnega gospodarstva, pravi, da so fevdalci, ki so bili lastniki teh nenaseljenih in pragozdnih širjav, potrebovali svoje podložnike za desetino in za gonjače na imenitnih lovih. Tretja razlaga za poselitev Kočevske, ki bi bila še posebno všeč sedanjim zavodom za zdravstveno varstvo, pa je, da so v časih poselitve po evropskih deželah razsajale in morile kuge, pred katerimi so bežali ljudje iz mest in okuženega gosto naseljenega podeželja v nove kraje. Morda se bo kasneje našla še kakšna nova razlaga za takratno poselitev.
>
> Zakaj pa ne bo začeli opevati teh krajev za začetek že s tem, ko bi postavili trditev, da so si v tistih revnih časih ljudje v severnih deželah začeli iskati bogatejših krajev, kjer bi imeli boljše pogoje zase in za svoje rodove. Ta trditev je še najbolj po kmečki pameti, kakršna je prevladovala takrat in med tistimi ljudmi. Ljudje se vendar že od nekdaj selijo v tiste kraje, kjer pričakujejo boljše življenje.[149]

Znotraj zgoraj opisanih okvirjev je mogoče brati razlage naselitve, ki jih pišejo pripadniki kočevskih Nemcev. Po njihovih razlagah naj bi poseljevanje tega redko naseljenega območja z nemškimi kolonisti potekalo v več valovih. Prvi val naseljevanja

> še vedno pretežno praznega kočevskega gozda se je začel ob koncu 13. stoletja. Kolonizatorji so prihajali s Tirolskega, Koroškega in iz drugih delov nemškega kraljestva. Prihajali so v dovolj velikih skupinah, da so bili sposobni absorbirati redko naseljene Slovence. Ti prvi prišleki so opravili začetno krčenje in tako poskrbeli, da so imeli tisti, ki so prihajali za njimi, osnovne pogoje za gradnjo.[150]

Drugi val priseljevanja se je vršil v letih 1547 do 1618,

> ko so kočevarsko zemljo dobili od Habsburžanov v zakup hrvaški grofje Blagaji. S seboj so pripeljali uskoške naseljence, ki so se stopili s kočevarskimi vasmi, posebno v vzhodnem delu enklave.[151]

Skozi stoletja se je območje nemške kolonizacije postopoma širilo, tako da je nemški jezikovni otok obsegal približno 800 kvadratnih kilometrov; sredi 18. stoletja naj bi na Kočevskem

> prebivalo 22.898 prebivalcev. Število je v naslednjih letih še nekoliko naraslo ter doseglo višek leta 1855, pred vdorom kolere na Kočevsko.[152]

149 Černač. *Kočevska*, 73–74.

150 Tschinkel, J., 2010. *Zvonovi so umolknili*. Modrijan, Ljubljana, 64.

151 Prav tam, 66.

152 Ferenc, M., 1993. *Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev: [Cekinov grad, Muzej novejše zgodovine, Ljubljana, september-oktober 1993] = Gottschee: das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen: [Cekinov grad, Muzej novejše zgodovine, Ljubljana, September-Oktober 1993]*. Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana, 23.

Zemljevid 15: Nemško poselitveno območje na kočevskem, leto 1878

Wikipedija. 2005. *Jezikovni otok Kočevarjev leta 1878*. 27. 8. 2005, https://sl.wikipedia.org/wiki/Ko%C4%8Devarji#

Zaradi neugodnih terenskih in klimatskih razmer za poljedelstvo je bila poleg živinoreje pomembna gospodarska panoga Kočevske izrabljanje gozda. Glavni vir zaslužka pa je prihajal od krošnjarstva. Leta 1492 je cesar Friderik III Kočevcem dovolil, da

> smejo tržiti z živino, s platnom in drugimi izdelki po Hrvaškem in drugih pokrajinah. Od tistega časa so se z dušo in telesom vdali trgovini, in sicer ne toliko doma, kakor v tujini, na primer na Dunaju, v Trstu, Pragi, Varšavi, kjer imajo velike trgovske hiše. Polje obdelujejo doma le ženske, moški le tedaj, ako se na pomlad vrnejo domov. V jesen gredo krošnjarji z doma in vso zimo tržijo po tujih deželah. Mnogi pa izostanejo po več let in le denar domov pošiljajo.[153]

Janez Vajkard Valvazor je v svojem delu Slava Vojvodine Kranjske takole opisal njihov »narodni značaj«:

> Kočevci ne dajejo dobrih vojakov, ker so nekoliko boječi in je med njimi več krotkih ovčic ko deročih volkov. Pač pa postanejo tisti, ki študirajo, razumni in kaj učeni, tako da dadó marsikatero izvrstno osebnost in zelo učenega moža. Čeprav nimajo takega nagnjenja do orožja ko do knjige, pa vendar ne gre zaničevati dobrih Kočevcev ali jih manj ceniti mimo drugih prebivalcev v deželi, ker so, četudi brez posebnega veselja do pravih vojská, vendar prikladni za boj zoper sovražnike duha,

153 Gruden, J., 1992. *Zgodovina slovenskega naroda*. Mohorjeva družba, Celje, 254.

namreč zoper nevednost, divjost in malopridnost; tak boj pa in zmaga nad samim seboj je glede na zmagoslavje več kot vse vnanje bitke.

Če nastane na Kočevskem nevihta, gredó možje in žene iz hiš, pokleknejo, iztegnjejo roke proti nebu, vpijejo in prosijo, da bi jim milostljivi Bog prizanesel in namesto kazni poslal milost. Pri tej pobožni prošnji kažejo veliko ponižnost in zaupanje, zakaj, čeprav jim dež a glavo pada in jih toča bije, nič ne marajo, temveč kar naprej k Bogu vsemogočnemu z moledujočim vpitjem pobožno in glasno molijo. Imajo pa tedaj tudi neko prazno vero. Ker mislijo kakor drugi Kranjci, da dela nevihto, zlasti hudo, coprniška zalega, pritečejo nekateri s starimi metlami, gnojnimi vilami in s podobnim vaškim in domačim orodjem ter drezajo z njim v zrak proti temnim oblakom zoper hudiča in njegov privesek, češ da ga bodo z njegovimi coprnicami vred pregnali. Naj bo to kljubovanje še tako trapasto, vendar ni tako nesmiselno in zločinsko kot pri starih Tračanih, ki so pri grmenju streljali s puščicami v zrak in grozili nebesom, naj nehajo z divjanjem.[154]

Koliko opisanega vraževerja se je ohranilo v prvih desetletjih 20. stoletja, ne vemo.

Nastajanje države južnih Slovanov nemškemu življu ni ustrezalo. Najprej so se potegovali za priključitev k nemški Avstriji, nato pa so hoteli svojo *kočevsko republiko*, ki naj bi bila pod ameriškim protektoratom. Toda kočevske Nemce je v novi državi čakal podoben odnos, kot ga je Avstrija imela do koroških Slovencev. *Vzajemnos*t se je kazala v razpuščanju društev, šol, dijaškega doma. V nemške osnovne šole je bila uvedena slovenščina kot obvezni predmet. Javna raba nemščine je bila omejena, nemška toponomastika je bila poslovenjena. Takšna politika integracije, ki je bila, posebej po nacističnem prevzemu oblasti še dodatno reelaborirana in kontaminirana z velikonemškimi načrti, je podžigala težnje kočevskih Nemcev k

vpeljevanju narodne avtonomije. Ni je večje njihove razprave, ki ne bi primerjala Kočevske z manjšimi državicami Evrope. Vsaka ugotavlja, da je Kočevsko, ki meri blizu 780 km, prostornejše od teh in da bi zato tudi njemu samostojnost izvrstno pristajala. Ker ima današnja Nemčija (mišljena je Nemčija po anšlusu Avstrije Nemškemu rajhu leta 1938 – op. M. K.) do Kočevja le 70, a Kočevsko do morja le 28 km zračne razdalje, imenujejo nekateri Kočevsko močen steber nemškega mostu do Adrije.[155]

Odnos slovenskih oblasti je bil do pripadnikov nemške manjšine podobno odbojen, kot je bil odbojen do pripadnikov madžarske manjšine. V obdobju med obema vojnama se je nadaljevala

uveljavljena politika »reasimilacije« nekdaj izgubljenih sinov, ki se je kazala v:

- ukinjanju nemških privatnih šol in redukciji nemškega pouka na manjšinske oddelke pri državnih šolah;
- ukinitvi večine nemških društev;
- omejitvi rabi nemščine v javnem življenju;
- omejitvi posedovanja zemljiške posesti v obmejnem pasu.[156]

154 Valvazor, J. V., 1984. *Slava Vojvodine Kranjske*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 126.

155 Rus J., 1939. Jedro kočevskega vprašanja: zgodovina, sedanjost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag. V *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, Ljubljana, 146.

156 Cvirn. *Nemci na Slovenskem*, 66. Glej tudi: Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 59–112.

Prav verjetno je, da je zbir vseh skiciranih dogajanj pripomoglo k temu,

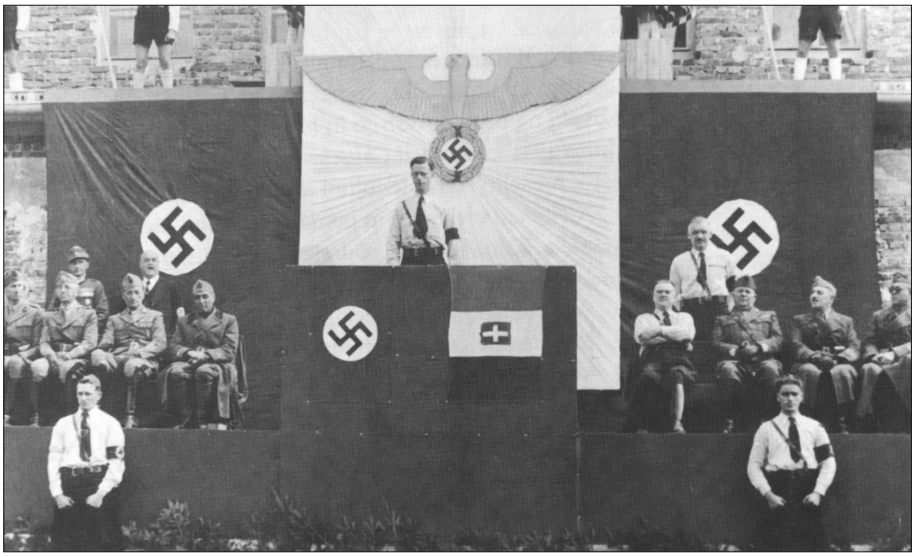
> da so (kočevski Nemci – op. M. K.) v tridesetih letih tako naglo in množično postali pristaši nacizma.[157]

Temu velja dodati, da je k zaostritvi nemškega vprašanja med obema vojnama obilno prispevala še kopica historičnih in *tekočih* izkušenj v mednacionalnih odnosih:

> nerešeno slovensko narodno vprašanje, usoda koroških Slovencev, reminiscence na narodnostne boje v stari Avstriji, nezadovoljstvo slovenskih Nemcev spričo izgube politične oblasti, njihova neokrnjena gospodarska moč in njihove aspiracije za revizijo meje, vse to je ustvarjalo ozračje stalnih trenj okrog manjšinskega vprašanja tako na notranjem kot na zunanje političnem področju med obema državama (med Jugoslavijo in Avstrijo – op. M. K.).[158]

Ideologi nacionalsocializma, ki so Kočevskim Nemcem obljubljali rodovitno zemljo in boljše nastanitvene pogoje v »*matični domovini*«, so dodali pomemben, odločilen razlog k odločitvi sonarodnjakov za preselitev.

Slika 2: Praznovanje Hitlerjevega rojstnega dne 20. aprila 1941 pred Sokolskim domom v Kočevju, govornik Wilhelm Lampeter.

Vir: Ferenc, M., 2005. Kočevska, pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev. Modrijan, Ljubljana, 119.

157 Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 27. O nacifikaciji kočevski Nemcev glej tudi: Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 79–97.
158 Biber. *Nacizem in Nemci*, 31.

Mnogo spodbud na poti v nacifikacijo (Kočevskih) Nemcev je prišlo tudi od zunaj. Nacifikacija Nemčije v 30. letih XX. stoletja, z več kot očitnimi težnjami po »osvoboditvi neodrešenih bratov« po Evropi, je močno pljusknila tudi med slovenske Nemce tako, da so vse bolj drseli v *peto kolono.*

> Kako vzneseni so bili, ko so poslušali, da so vendar eno ljudstvo, ki ima en rajh z eno špraho in enega firarja. Nacistični voditelj kočevskih Nemcev je 13.aprila 1939 poslal iz Gradca Hitlerju brzojavko s prošnjo, da naj Kočevsko čimprej priključi Nemčiji, kakor je to storil z Avstrijo. Na večer 19. aprila 1939 so pred firerjevo petdesetletnico po vseh kočevskih vaseh proslavljali. Kurili so kresove in spuščali rakete, paradirali v uniformah in vzklikali svoja bojna gesla. V Kočevju so bile velike proslave s sprevodi.
>
> Organizirali so se v polvojaške oddelke, ki so jih imenovali šturmi. Že pred začetkom vojne so imeli doma spravljene nacistične črne hlače, rjavo srajco s kljukastim križem in škornje.
>
> Ošabno so postopali v rjavih srajcah in belih dokolenkah, tratili čas na zborih in s korakanjem po Kočevju, Kočevski Reki, Grčaricah in drugod ter grozili, da bodo tlakovali ceste s trdimi kranjskimi bučami.[159]

Nič kaj dobra popotnica za urejanje položaja nemške manjšine po koncu vojaškega spopada, ki se je razplamteval po Evropi.

Slika 3: Eden izmed 25 šturmov Volksdeutsche Mannschaft, Kočevje 20. 4. 1941

Šturm št. 1 z vodjo Franzem Tschinklom.
Vir: Ferenc, M., 2005. Kočevska, pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev. Modrijan, Ljubljana, 119

159 Černač. *Kočevska*, 96.

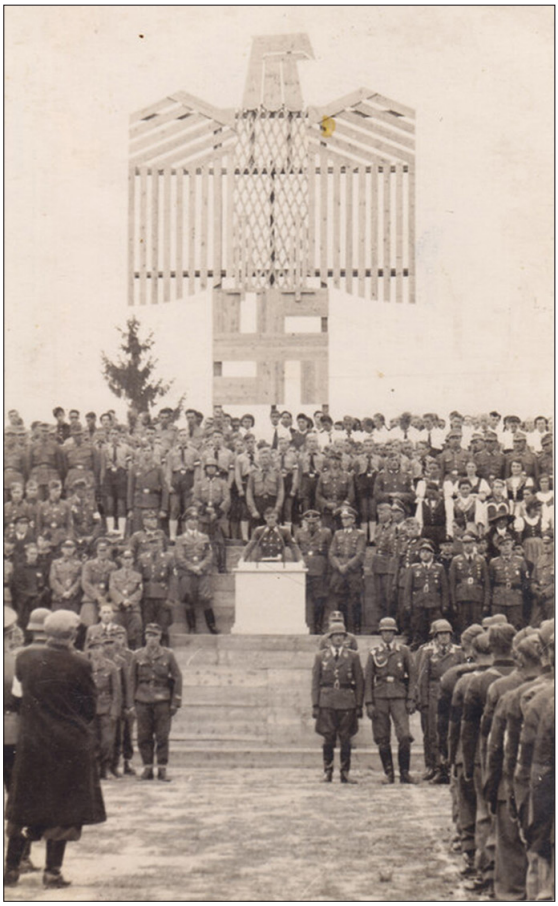
Vdanost nacistični Nemčiji so pripadniki Nemške manjšine izkazovali po nemški okupaciji, kot nam kaže fotografija iz Brežic iz leta 1942.

> Kakšen narod, sem pomislila že tisočič, in ni mi bilo jasno, kam so izginili tisti ljudje, ki sem jih nekoč poznala. Temna sila, ki se jih je polastila, jih je dobesedno uročila.[160]

Vodstvo kočevskih Nemcev

> nosi torej veliko zgodovinsko krivdo, ker je prežeto z nacistično ideologijo to ideologijo še pred zlomom stare Jugoslavije in po njem zavestno in nasilno vcepljalo v glave in srca svojih sonarodnjakov, jih sililo k preselitvi z njihovih šeststoletnih domov na grudo, ki so jo več kot tisoč let obdelovali slovenski ljudje.[161]

Slika 4: Miting folksdojčerjev v Brežicah 18. 10. 1942 (Okrožni dan).

Vir: Posavski muzej Brežice

160 Karlin, A. M., 2007. *Moji izgubljeni topoli: spomini na drugo svetovno vojno*. Mladinska knjiga, Ljubljana; Muzej novejše zgodovine, Celje, 41.

161 Ferenc, T., 1968. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Obzorja, Maribor, 591.

Pa vendar, bilo bi zelo neobičajno, če bi se celotna populacija pridružila nacistični ideologiji. Tudi med Kočevskimi Nemci so se našli nasprotniki nacizma. Po nacistični okupaciji Slovenije so se mnogi pridružili odporniškemu, partizanskemu gibanju. Zdravko Troha zapiše, da

> je bilo od približno 312 kočevskih Nemcev (brez ljubljanskih Nemcev), ki se niso izselili na spodnjo Štajersko ob Savi in Sotli, kar 56 v partizanih, manjše število pa je bilo zvestih in zavednih aktivistov Osvobodilne fronte slovenskega naroda, posebno žene in mladina. Povprečno vsak šesti kočevski Nemec je bil član NOV kot borec ali aktivist OF.[162]

I.

Popis nemških zarez v slovenski poselitveni prostor ne bo celovit, če ne omenimo še nemške naselbine na Tolminskem. Na redko poseljen med Voglom in Poreznom na Tolminskem (iz okolice mesta Innichen, sedaj na Južnem Tirolskem v Italiji) je dal pripeljati leta 1218 patriarh Berthold Anderški iz svojih posestev na Tirolskem mnogo svojih kmetov ter jih naselil na področju, kjer

> se sedaj nahajajo vasi: Koritnica, Grand, Stržišče, Kal, Znojle, Obloke, Hudajužna, Podbrdo, Kuk, Ternik, Bača in Petrovo brdo. Slovenci so pravili tem naselnikom »Nemškorutarje«. Od patriarha so dobili višje pravice in svoboščine, kakor pa navadni kmetje. Ni jim bilo treba biti podložen; bili so svobodni posestniki na svojih tleh. Smeli so hoditi oboroženi in po svojih gozdovih prosto loviti. Patriarhu so plačevali le neko malo vsoto za davke in v slučaju vojske so morali poslati deset oboroženih mož v obrambo tolminskega gradu.[163]

Priseljenci so neposeljeno območje zgornjega dela Baške grape izkrčili

> ter osnovali 12 vasi in mnoge zaselke. Zgodovinski viri navajajo, da je bila naselitev nagrada za zmago v pomembni bitki. Priseljenci so se ponašali s kar precejšnjimi pravicami – smeli so prosto loviti po gozdovih, bili so svobodni posestniki, oproščeni davkov in deloma dajatev, poleg tega pa so spadali v posebno upravno enoto – Rihtarijo. Njen sedež je bil v tedanji Nemški Koritnici, Nemškem Rutu, danes preprosto Rutu, načeloval pa ji je rihtar – vaški župan in sodnik. Simbol njegove sodne oblasti je bil meč, ki ga hranijo v tolminski muzejski zbirki.
>
> Potomci priseljencev so se skozi stoletja poslovenili, vendar priimki (Kemperle, Ortar, Štendler, Dakskobler, Trojer, Loncner), ledinska imena (Lajte, Flančnk, Pajnta, Žbentre…) in drugi izrazi (oubrhtat, žlite, falaude, binkla, pejkl, frjajžn…) še pričajo o njihovem izvoru. Posebnost rutarskega narečja je, da ne poznajo sičnikov c, s in z, namesto njih rabijo šumnike č, š in ž, vendar pa danes to uporabljajo le še starejši. Včasih niso poznali presežnika in zato so ga izražali s podvajanjem besed, pomanjševalnice pa so tvorili z dodajanjem končnice -le.[164]

Potomci priseljencev so se skozi stoletja poslovenili, zavedanje o nemških koreninah pa ni čisto splahnelo. Nemških korenin se je zavedal tudi Simon Kos, eden izmed članov protifašistične organizacije Tiger. Na t.im. drugem tržaškem procesu leta 1941 so ga obsodi na smrt in ga skupaj s še štirimi obsojenimi ustrelili 15. 12. 1941. V tržaškem zaporu je sestavil pesnitev, nekakšno rutarsko himno, ki je pozneje romala od jetnika do jetnika in priromala tudi do njegovih domačih. Takole je Simon skušal ovekovečiti dogodke zadnjega leta:

162 Troha, Z., 2003. *Kočevski Nemci -partizani*. Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler, Ljubljana, 3.

163 Gruden. *Zgodovina slovenskega naroda*, 108.

164 https://web.archive.org/web/20090502005335/http://www.grantinvest.si/zgodovina.htm (dostop 25. 1. 2025) .

Lansko leto na Tolminskem
sredi naših lepih gor,
v Nemškem Rutu zgodovinskem
smo pripravljali upor.
Kot je znano, dedje naši
iz Tirolov so prišli,
b´li so Nemci v onem času,
toda zdaj več nismo mi. (…).[165]

Sonarodnjaki Nemcev v Rutu so kolonizirali tudi *ozemlje pod Ratitovcem*. Tudi prvotna domovina Soriških Nemcev

> je bila južna Tirolska. Mesti, kjer na 1192 metrih izvira reka Drava, Innichen (1173m) in Toblach (1250 m), sta v Pustriški dolini (Pultertatal – Pusta dolina. (…) Da bi del ozemlja dajal gospostvu (oglejskemu patriarhatu, op. M. K.) dohodke, je škof Emiho začel leta 1283 naseljevati nemške priseljence iz Pustriške doline na hriboviti svet pod Ratitivcem. Kar nekaj ustnih trditev je, zakaj se je pričelo preseljevanje. Najbolj verjetna je ta, da so se v stari domovini Innichnu proti koncu 13.stoletja zaradi prevelikega števila ljudi pričele drobiti hube (kmetije), zato je začelo primanjkovati zemlje. To je bil verjetno povod, da je del podložnikov moral iskati novo zemljo. V novi domovini pa so jim gozdovi in pašniki omogočili takšen način gospodarjenja, kot so ga bili vajeni. Naseljevali so se od zahoda proti vzhodu in zavzeli svet do Prtovča in Podlonka, kjer so živeli Slovenci.[166]

Med »*Nemške vasi*« pod Ratitovcem se običajno prištevajo: Spodnje Danje, Zgornje Danje, Zabrdo, Torka, Ravne, Sorica, Spodnja Sorica, Zgornja Sorica.[167]

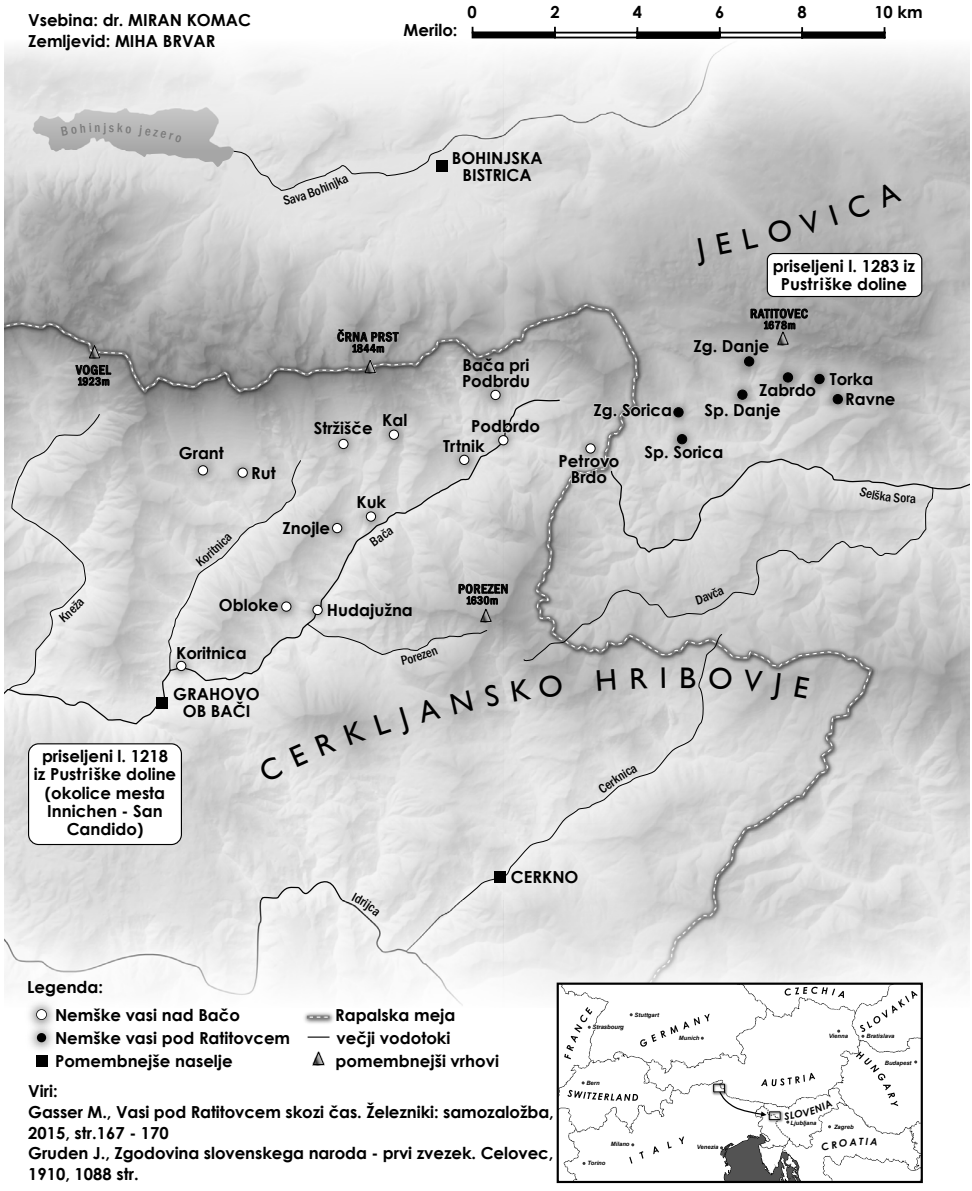
Ko je bila določena meja z Italijo (Rapalska meja) so »Nemci« v Rutu ostali v Italiji, »*Nemci*« v vaseh pod Ratitovcem pa so pripadli Državi SHS.

165 Kragelj, J., 1991. *Simon iz Ruta*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 162.

166 Gasser, M., 2015. *Vasi pod Ratitovcem skozi čas*. Samozaložba, Železniki, 14.

167 Prav tam, 167–170.

Zemljevid 16: *»Nemci«* ob Rapalski meji (nad Baško grapo in pod Ratitovcem)

Viri:

Gasser M., Vasi pod Ratitovcem skozi čas. Železniki: samozaložba, 2015, str.167 - 170

Gruden J., Zgodovina slovenskega naroda - prvi zvezek. Celovec, 1910, 1088 str.

3. Judovska narodna manjšina

Prisotnost Judov na slovenskem poselitvenem prostoru je v pisnih virih izpričana že od 13. stoletja dalje: v Piranu, Ljubljani, Mariboru, Gornji Radgoni, Slovenj Gradcu, Ptuju, Gorici in Trstu.

Judje so bili izključeni iz krščanske cehovske družbe, zato so bili prisiljeni ukvarjati se s trgovino. Zaradi odklonilnega stališča cerkve do obresti so prevzemali tudi denarne posle.

V habsburški monarhiji niso smeli biti člani državnih in političnih organov. Izključeni so bili iz določenih gospodarskih dejavnosti, poljedelstva na primer, nekaterih industrijskih vej, pa tudi iz šol ter fakultet. Za nameček pa so jim nalagali še dodatne, posebne davke.

Zahteve štajerskih in koroških deželnih stanov po izgonu Judov so se okrepile z nastopom

> cesarja Maksimiljana I. V letu 1496 je cesar Maksimiljan I. izdal odlok o izgonu Judov iz dežele Koroške in odlok o izgonu judov iz Štajerske. Kot skrajni rok za odhod je bil določen 6. januar 1497, ko so morali tudi Mariborski Judi zapustiti mesto. V letu 1515 so bili Judi izgnani še iz Kranjske.[168]

Pregnani Judi so v naslednjih stoletjih še vzdrževali stike z okoljih, od koder so bili izgnani.

> Vendar se na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem zaradi prepovedi niso več naseljevali. Šele v 18. stoletju so se Judi pričeli ponovno naseljevati v slovenske dežele; največ se jih je naselilo v Prekmurju, ki je pri pripadalo ogrskemu delu avstro-ogrske monarhije. Vse do druge svetovne vojne sta največji novoveški judovski skupnosti na Slovenskem živeli v Murski Soboti in Lendavi.[169]

Slovenci nismo imeli posebej prizanesljivega odnosa do Judov. Marko Štepec piše, da so

> novice julija 1865 poročale o zasedanju seje mestnega odbora oziroma o seji trgovsko obrtne zbornice, na kateri je J.N.Horak postavil vprašanje v zvezi z židovskim kramarstvom in naseljevanjem: «Kako je to, da čedalje več Judov kramari po naši deželi?« Ob tem je izrazil bojazen, da bo kupčija na Kranjskem prešla popolnoma v židovske roke, če bo šlo tako naprej. Novice so v svojem poročilu s seje navedle nekaj »zgodovinskih argumentov« proti bivanju Židov na Kranjskem, namreč da si je Kranjska dežela pravico, da »Jud, razen sejma, ne sme bivati na Kranjskem, leta 1515 kupila od cesarja z dragim denarjem« in da »nobena deželna postava še ni ovrgla te prepovedi«. Zapis je služil kot poziv deželni vladi, da »ukaže c.k. policiji, da – razen v času sejma – odpravi judovske barantače iz Ljubljane. Horakov predlog o omejitvi židovskega krošnjarjenja in naseljevanja, ki so ga podpirali tudi ostali slovenski zastopniki, so Novice pospremile s komentarjem, da bi bila »res nadloga velika, ako se jud ugnezdi v našo deželo. V drugi polovici šestdesetih let 19.stoletja se v časopisih pojavljajo opozorila v zvezi z naseljevanjem Židov (…) Junija 1868 je dopisnik iz Haloz poslal v Slovenski narod članek z naslovom »Židovi se selijo na slovensko Štajersko«. V dopisu je novo državno zakonodajo, predvsem šesti člen državnega zakona o splošnih pravicah, sprejetega decembra 1867, označil kot povod in vzrok za neprijetno dejstvo, da se » počinajo kazati in pripravljati, kakor jeseni črni kavrani, ter naseljevati židovi na slovenskem Štajerskem«. V članku je tudi zapisal, da »ljudstvo v skrbi pravi, da ne bode nič več dobrega na svetu, če se že

168 Bedrač, M., 2011. *Sinagoga Maribor: ob desetletnici delovanja*. Sinagoga, center judovske kulturne dediščine, Maribor, 18.

169 Prav tam, 20. Glej tudi: Gašpar, M. & Lazar, B., 1997. *Židje v Lendavi = A lendvai zsidóság.* Lindplast, Pince, Lendava.

židovi nastanjajo med nami ter otožno poprašuje po pomočkih s kterimi, bi se dala zabraniti ta kazen«. Zapis je zanimiv, ker skuša avtor v nej točkah povzeti, zakaj Slovenci tistega časa ne marajo Židov. Kot glavne razloge navede njihovo oderuštvo in splošno škodljivost za razvoj naroda, med katere se nasele. Kot pomemben argument proti židovski naselitvi mu služi tudi po njegovem nikoli preklicana in z dragim denarjem kupljena pravica do izgona Židov in prepoved njihove naselitve.[170]

Kot odgovor na judovsko oderuštvo se počasi rojeva teorija »svoji k svojim« – kot da bi bila velika razlika, če te namesto Juda *odere* Slovenec!

Slika 5: Judovska sinagoga v Murski Soboti

Vir: Pomurski muzej Murska Sobota, Z-14.[171]

Sinagogo so Judje zgradili tudi v Lendavi.

170 Štepec, M., 1994. Strah pred židovskim naseljevanjem: poročanje slovenskih časopisov o priseljevanju Židov v drugi polovici 19. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 34 (2), 149–150.

171 Slike sinagoge objavljajo tudi:
– Obal, F., 1982. *Arhitektura v obdobju 1900–1941 v Murski Soboti*. Kulturni center, Murska Sobota, 12.
– Kološa – Kološ, J., 1991. *Sobota moje mladosti*. Pomurska založba, Murska Sobota, 44.
– Brumen, B., 1995. *Na robu zgodovine in spomina: urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Pomurska založba, Murska Sobota, 45.

Slika 6: Panorama (Dolnje) Lendave s sinagogo in rimokatoliško cerkvijo (detajl razglednice, Sztankó, 1943)

Vir: Galerija-muzej Lendava

V drugi polovici 19. stoletja, ko se vse bolj uveljavljajo različne statistične primerjave, je mogoče tudi s temi podatki *dokazovati* širjenje Judov med Slovani in Slovenci. Eden izmed pomembnih vzrokov vztrajne rasti Judov naj bi bila velika rodnost judovskih žena. Po

> trditvah Slovenskega naroda naj bi bile »Judinje za 50% rodnejše nego naše žene. V svoji razpravi o židovstvu iz leta 1886 je Josip Apih problematiki židovskega širjenja namenil posebno poglavje, ki ga je naslovil »Razmnožba Židov«. V prvem stavku poglavja je zapisal, da se »Židovsko vedno, neprenehoma in hitro množi. Po njegovem je glavni razlog židovskemu narastaju treba iskati v »statistično dokazani razplodnosti, ki se ima tudi prištevati plemenskim svojstvom Židovstva«. Za slovenske dežele je zapisal, da je v naših slovenskih pokrajinah absolutno malo Židov, a narastaj je vendar jako pomenljiv.[172]

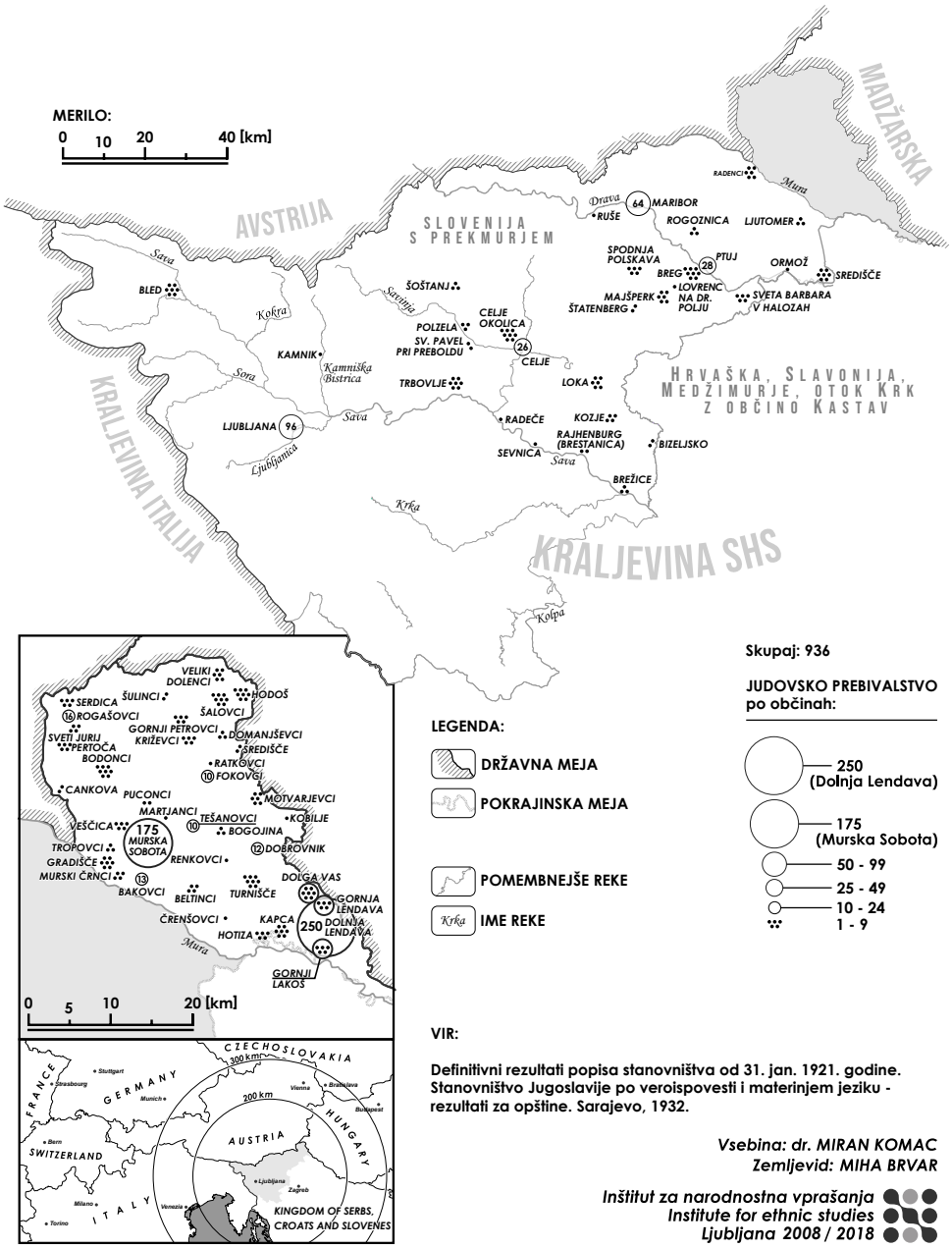
Prijaznih besed za Jude se ni našlo. Časnik Slovenski narod je 16. 3. 1889

> v prispevku z več nadaljevanji pod naslovom »Judovska popačenost« zapisal, »da naša domovina slovenska ni še mnogo poplavljena z judovskim življem. Vendar pa s tem ne pravimo, da so nam ti kar jih imamo Judov, bili kdaj dobro došli gostje. Slovenec se je tega mrčesa branil vselej in povsod, kjer se je mogel.« Pisec tudi v tem primeru dodaja, da so »slovenski in nemški trgovci na Kranjskem zadovoljni in iz svojega nagiba plačali 5000 cekinov samo za to, da nobeden Jud ni smel bivati dalj časa v Ljubljani, nego samo 48 ur. Branili so se torej Judov, kakor se še danes branimo Ciganov.[173]

Po popisnih podatkih iz leta 1921 je v Sloveniji živelo 936 Judov, deset let kasneje 1931 je v Dravski banovini živelo še 820 oseb judovske veroizpovedi.

172 Štepec. *Strah pred židovskim naseljevanjem*, 151.
173 Štepec. *Strah pred židovskim naseljevanjem*, 153.

Zemljevid 17: Judovska narodna manjšina, leto 1921

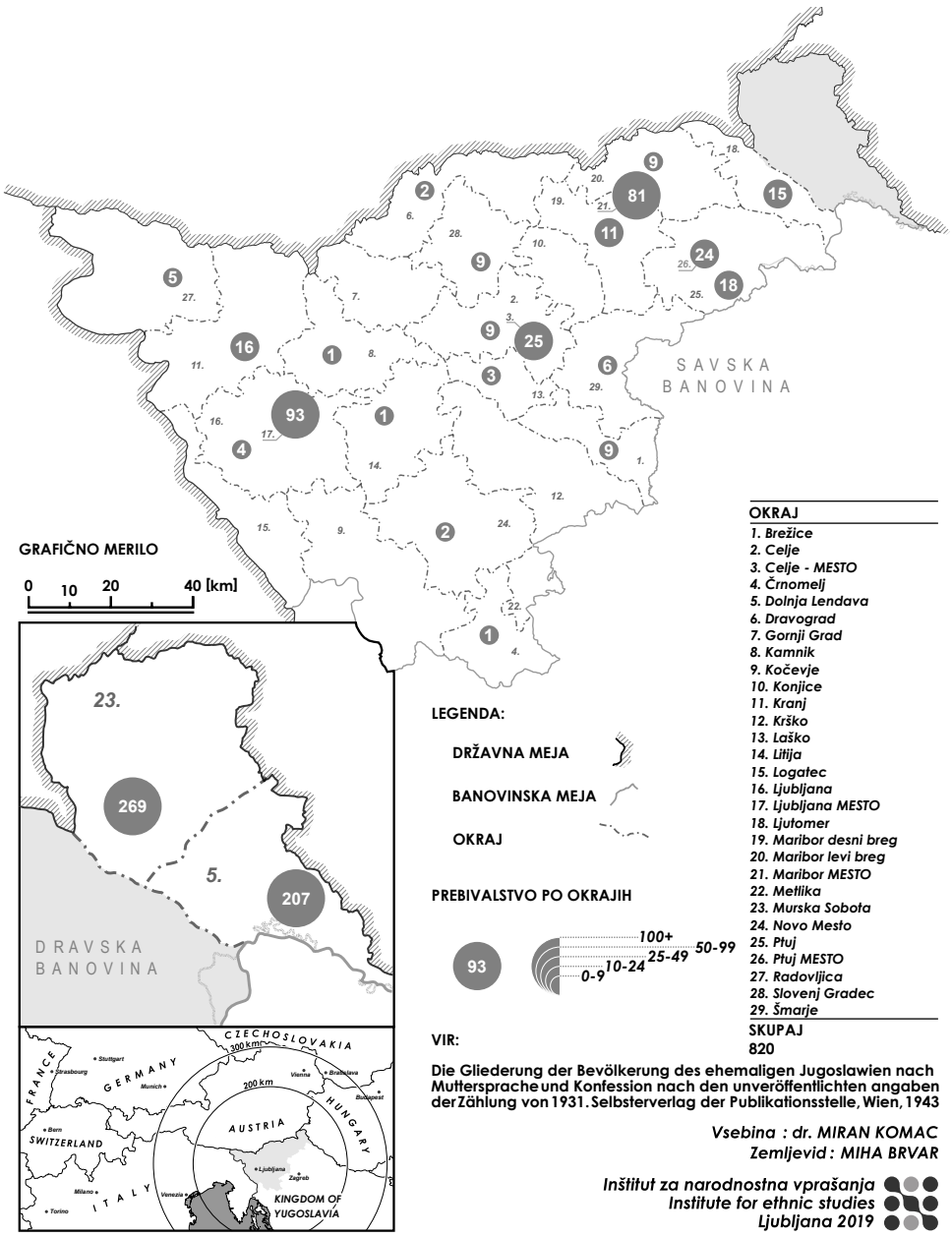
VIR:

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. godine. Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku - rezultati za opštine. Sarajevo, 1932.

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

Zemljevid 18: Judovska narodna manjšina, leto 1931

OKRAJ

1. *Brežice*
2. *Celje*
3. *Celje - MESTO*
4. *Črnomelj*
5. *Dolnja Lendava*
6. *Dravograd*
7. *Gornji Grad*
8. *Kamnik*
9. *Kočevje*
10. *Konjice*
11. *Kranj*
12. *Krško*
13. *Laško*
14. *Litija*
15. *Logatec*
16. *Ljubljana*
17. *Ljubljana MESTO*
18. *Ljutomer*
19. *Maribor desni breg*
20. *Maribor levi breg*
21. *Maribor MESTO*
22. *Metlika*
23. *Murska Sobota*
24. *Novo Mesto*
25. *Ptuj*
26. *Ptuj MESTO*
27. *Radovljica*
28. *Slovenj Gradec*
29. *Šmarje*

SKUPAJ
820

VIR:

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten angaben der Zählung von 1931. Selbsterverlag der Publikationsstelle, Wien, 1943

Vsebina : dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid : MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2019

Podatki o številu Judov na ozemlju medvojne Slovenije se močno razlikujejo. Poleg uradnih podatkov, pridobljenih ob popisih prebivalstva leta 1921 in 1931, so na razpolago še podatki, ki jih navajajo judovske organizacije in/ali raziskovalci judovskih tematik.

Po podatkih Zveze judovskih občin Jugoslavije so v jugoslovanski Sloveniji (Dravski banovini) leta 1938 našteli 760 članov judovskih verskih občin. Po drugih podatkih Zveze judovskih občin Jugoslavije sta imeli judovski verski občini iz Slovenije leta 1940 845 članov, od tega verska občina Murska Sobota 711 in Lendava 134. Ti podatki se torej skoraj povsem ujemajo, zaradi česar bi lahko upravičeno sklepali, da je v jugoslovanski Sloveniji v 30. letih 20. stoletja živelo okoli 800 Judov. Toda prav vsak raziskovalec, ki se je ukvarjal z zgodovino Judov pred in med drugo svetovno vojno, bo ta dva podatka smatral za prenizka. Pri popisih prebivalstva bi bilo namreč potrebno prišteti še vse tiste osebe in njihove družinske člane, kateri so zapustili judovsko vero, pri članih judovskih verskih občin pa dodatno še vse tiste judovske vernike, ki niso bili člani judovskih občin iz slovenskega ozemlja, čeprav so prebivali v Sloveniji. Toda med raziskovalci ni enotnega mnenja o tem, koliko je bilo v jugoslovanski Sloveniji pred drugo svetovno vojno v resnici vseh Judov. Jaša Romanov je tako podatke Zveze judovskih občin iz leta 1940 korigiral na okoli 1000. Klemen Jelinčič Boeta je prepričan, da bi bilo potrebno to število dvigniti na okoli 1500. Še več, po nekaterih ocenah naj bi bilo tedaj pri nas živelo okrog 4.000 Judov.[174]

Največji judovski skupnosti na Slovenskem živeli v Murski Soboti in Lendavi.[175]

V obdobju med obema vojnama so Judje predstavljali pomemben segment slovenske družbe. Judje so bili vplivni v

gospodarskih krogih, saj je imel judovski kapital močan vpliv v pivovarni Union, v trboveljski Premogokopni družbi in še kje. Število Judov se je postopoma vidno zmanjševalo, saj jih je na primer v Lendavi pred izbruhom druge svetovne vojne živelo samo še 143 ali 4,2 % skupnega števila prebivalcev Lendave (mesto se je takrat imenovalo Dolnja Lendava). V tem obdobju se je zmanjšalo tudi število Judov v Murski Soboti, saj so iz strahu pred pogromi nad Judi v deželah Hitlerjevega rajha proti koncu 30. let 20. stoletja pričeli množično vstopati v Evangeličansko in Katoliško cerkev in menjavati priimke s »krščanskimi«.[176]

Pogrom nad Judi v Kraljevini Jugoslaviji se je najavil relativno pozno, ob koncu leta 1940. oktobra 1940

je tudi jugoslovanska vlada izdala dve antisemitski uredbi. Z eno so omejili vpis judovskih učencev na univerze, visoke šole z veljavnostjo univerz, višje, srednje, učiteljske in druge strokovne šole. Število judovskih učencev na teh šolah naj bi bilo v sorazmerju s številom judovskega prebivalstva v krajih, kjer so bile te šole nastanjene. Z drugo uredbo so Judom prepovedali odpirati živilska grosistična trgovska podjetja, judovskim lastnikom že obstoječih trgovskih obratov pa je bilo mogoče prepovedati nadaljnje obratovanje ali pa so jim postavili komisarje za vodenje poslov. Zlasti slednja uredba je prizadela kar nekaj judovskih trgovcev.

174 Pančur, A., 2011. *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*. Zgodovinsko društvo, Celje, 5–6.

175 O Prekmurskih Judih glej:
– Gašpar, M. & Lazar, B., 1997. *Židje v Lendavi – A Lendvaj zsidozag.* Lendava: Lindplast, Pince.
– Toš, M., 2012. *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni SAZU, Ljubljana.
– Komac, M., 2020. Prekmurski narodnomanjšinski rebus 1920–1941. V P. Štih, K. Ajlec & A. Kovács (ur.) *»Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.

176 Toš, M., 2013. Holokavst in zgodovinski spomin na slovenske Jude. V N. Lešnik & M. Toš (ur.) *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst II: razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013*. Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, Maribor, 10.

> Po drugi strani pa uvedba »numerus clausus« za judovske učence in študente praktično ni veljala dovolj dolgo, da bi lahko pokazala svojo pravo moč, ki bi jo imela predvsem v okoljih z večjo koncentracijo judovskega prebivalstva. Tako je moralo npr. kar nekaj judovskih dijakov zapustiti gimnazijo v Murski Soboti.[177]

Pri popisovanju goreče odklonskosti do narodnih manjšin v evropskem okolju, pri čemer Slovenija ni nobena izjema, Judov še posebej, se je vredno spomniti na besede španskega avtorja Lopeza, ki opisuje ogromno škodo, ki je nastala potem, ko so bili iz Iberijskega polotoka izgnani pripadniki manjšin (Mavri in Judi) v procesu rekonkviste v 15. in 16. stoletju. Tega bi se morali zavedati tudi na slovenskem. Morda še bolj, ker pri nas vsak glas šteje. Robert S. Lopez je v svojem delu »Rojstvo Evrope« o posledicah tega početja zapisal:

> če iberijskih ljudstev ne smemo grajati, da so bila v isti zmoti kot večina Evropejcev, pa je gotovo, da je bila zanje usodnejša kot za druge. Krivoverci so tako množično kot s svojo kulturo zavzemali znatno mesto v Španiji in na Portugalskem. Na novo graditi brez njih je bila silno težka naloga. Brez dvoma jo je olajšala bolj ali manj samohotna spreobrnitev dela nevernikov in doseljevanje neiberijskih kristjanov. Ko pa je »petero kraljestev« omejilo dejavnost verskih manjšin, je s tem oslabilo sodelovanje, ki ga je le težko pogrešalo. Ko je pregnalo s svoje zemlje manjšine, je odprlo v lastnih vrstah vrzeli, ki jih ne bo nikoli več zaprlo.[178]

4. … in še o Romski[179] in Sintski narodni manjšini

Romi so med nami vse od 14.stoletja. Niso prišli v enem naselitvenem valu in niso prišli samo po eni poti. Posebej zaželeni niso bili, ustaliti se jim ni bilo dano. Tako so večinoma ostali večni popotniki. Raziskovalci so to (pogosto) prisiljeno nomadstvo predstavili kot tako rekoč prirojeno željo po popotništvu, svobodi. O številu Romov v Sloveniji (Dravski banovini) imamo zelo skope podatke.

Pavla Štrukelj ugotavlja, da je bilo zbiranje podatkov pomanjkljivo, izpuščene so bile celo cele regije, na primer Bela krajina in Posavje.

Tabela 12: Romi na Dolenjskem, leto 1930

Dolenjska			
Kraj	Število	Kraj	Število
Črmošnjice	21	Ruperč vrh	50
Novo mesto	30	Toplice	48
Prečna	52	Trebnje	33

Štrukelj, P., 1980. *Romi na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 60.

177 Pančur. *Judovska skupnost*, 85.

178 Lopez, R. S., 1969. *Rojstvo Evrope*. DZS, Ljubljana, 282.

179 Poimenovanje Romov in Sintov v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno z izrazom Cigani je bilo na Slovenskem splošno sprejeto. V tej luči bi bila raba pojma Cigani v pričujočem besedilu upravičena. Težko pa bi jo sprejeli pripadniki romskega naroda, ki izraz Cigan štejejo za zmerljivko. Zato bomo rabili pojem Rom, Rominja, Romi, Sinti. Pojem Cigan bomo ohranili v virih in literaturi, če je bil v teh gradivih rabljen pojem Cigan, Cigani.

Še več je težav z ugotavljanjem števila Sintov na Gorenjskem. Pavla Štrukelj ugotavlja, da so bile

> ciganske družine v 19.stoletju večinoma v naslednjih krajih: Kranjska gora, Jesenice, Radovljica, Brezje, Kropa, Kamna gorica, Koroška Bela, Žirovnica, Zgornja Lipnica, Sp. Dobrava. Razen nekaterih so danes bivališča teh Ciganov ostala ista.[180]

Tabela 13: Sinti na Gorenjskem, leto 1941

Gorenjska	
Kraj	Število
Kranjska gora	?
Log	5
Gozd	?
Jesenice	38
Podkočna	…
Polšica	…
Rečica pri Bledu	…
Bled	6
Zapotoki (Žirovnica)	…
Radovljica (Langova)	…
Kamna gorica	…
Kropa	…
Kranj	…

Štrukelj, P., 1980. *Romi na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 61.

Še največ gradiva imamo o Romih v Prekmurju. V arhivu Pokrajinske in študijske knjižnice se nahaja popis Ciganov v Srezu Murska Sobota, ki ga navajamo v nadaljevanju. Žal arhiva Sreza Dolnja Lendava nimamo. Verjetno bi se v tem arhivu tudi našel podatek o Romih v Dolnji Lendavi in njeni okolici, ki bi zaokrožil število Romov v Prekmurju.

180 Štrukelj, P., 1980. *Romi na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 56.

Tabela 14: Število Romov v Srezu Murska Sobota

Tek. Št.	Občina	Število ciganov	Tek. Št.	Občina	Število ciganov
1.	Andrejci	11	17.	Murska Sobota	13
2.	Bakovci	13	18.	Murski Črnci	2
3.	Borejci	30	19.	Nemčevci	9
4.	Cankova	7	20.	Otovci	7
5.	Černelavci	158	21.	Pertoča	53
6.	Doliči	30	22.	Prosenjakovci	6
7.	Dolina	13	23.	Ropoča	10
8.	Domajinci	27	24.	Serdica	50
9.	Fokovci	6	25.	Sotina	14
10.	Gor. Črnci	38	26.	Središče	9
11.	Gor. Slaveča	3	27.	Šalovci	40
12.	Hodoš	21	28.	Vadarci	40
13.	Krašči	30	29.	Vanča vas	76
14.	Krplivnik	2	30.	Zenkovci	52
15.	Kuštanovci	29	31.	Ženavlje	4
16.	Lemerje	15			

Komac, M., 2020. Prekmurski narodnomanjšinski rebus 1920-1941. V P. Štih, K. Ajlec & A. Kovács (ur.) *»Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 404.

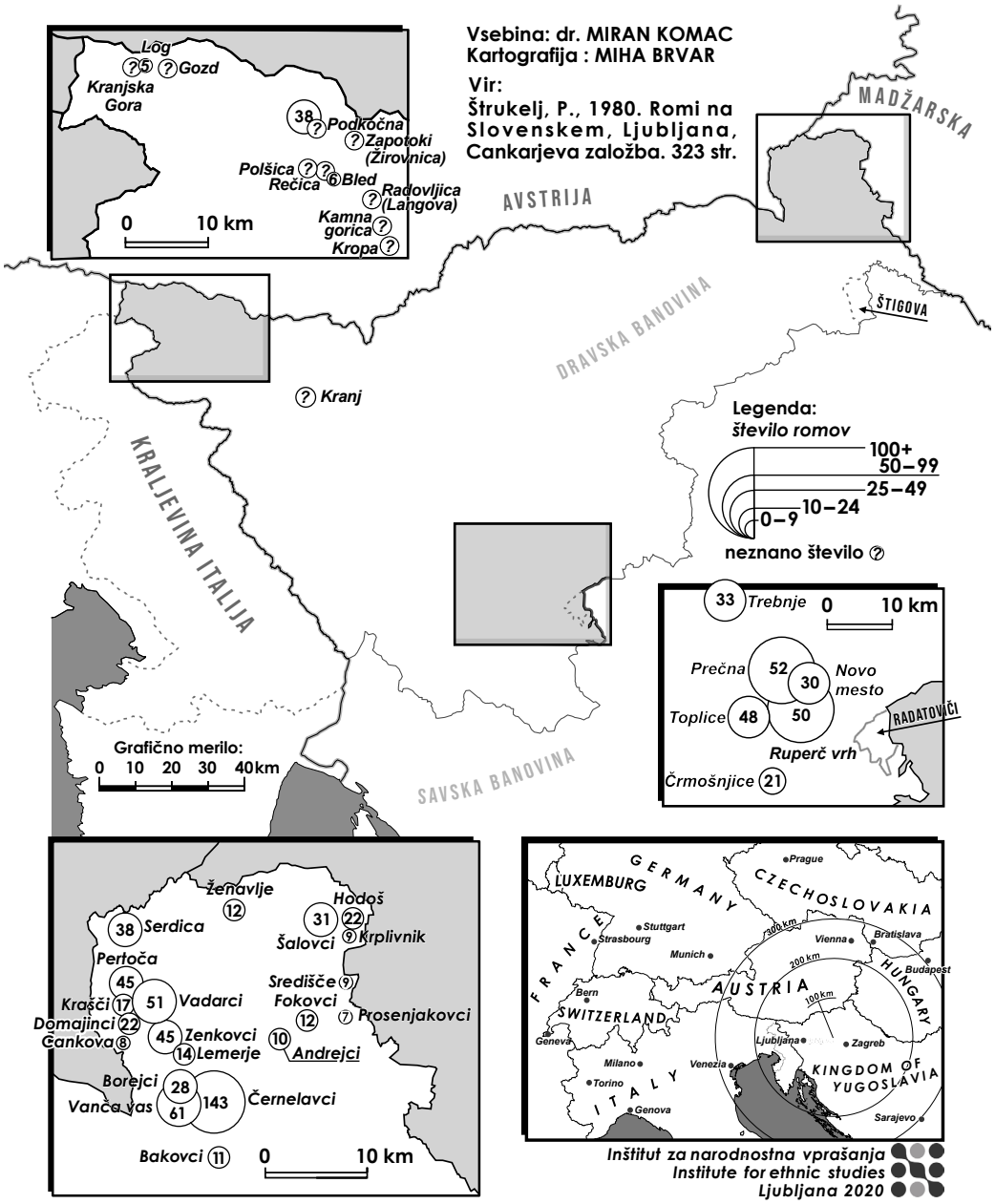
Na podlagi navedenih podatkov je nastal zemljevid št. 19.

V obdobju po prvi svetovni vojni velikega uspeha z reševanjem *ciganskega vprašanja* ni bilo. Popotništvo in občasna dela sta bili glavni značilnosti življenja Romov. V časopisnih poročilih tedanjega časa je pogosto govor o kriminaliteti Romov, pa tudi zapisi, da je potrebno urediti prebivališča Romov, jih zaposliti, jih izobraziti. Program bi moral, ugotavlja Pavla Štrukelj,

> pokazati uspehe, če bi ga opravljali z večjo strpnostjo in vztrajnostjo. Kakor je znano, pa se je pred drugo vojno pojavila huda gospodarske kriza, ki je cigansko vprašanje postavila v ozadje. Cigani so še dalje živeli osamljeni in v revščini, saj niso bili zaposleni. Izdali so posebne ukrepe, da se ne smejo oddaljevati od svojih bivališč.[181]

181 Štrukelj. *Romi na Slovenskem*, 88–89.

Zemljevid 19: Romi in Sinti v Dravski banovini (*Sloveniji*)

Za slovenske oblasti Romi niso predstavljali *narodno-manjšinski problem*, zato slovenske oblasti niso čutile potrebe, še manj obveze do ohranjanja jezika in kulture Romov; bilo bi pa krivično zapisati, da ni bilo čisto nobenega hotenja po urejanju ciganskega vprašanja. V enem izmed predlogov iz Prekmurja beremo naslednje.

> Prekmurski Cigani so imeli v tem času že mnogo stalnih bivališč, otroci pa so neredno obiskovali šoli. Menili so, da bi jim iz Ljubljane pomagali zgraditi posebno šolo za ciganske otroke. Po končani osnovni šoli bi mladino učili nekaterih obrti in kmetovanja, dekleta pa bi še posebej vzgajali za dobre gospodinje.[182]

V osnovi pa je bilo romsko vprašanje predstavljeno kot varnostni problem. In to varnostni problem za večinsko prebivalstvo, ne za Rome. Klateštvo in potepuštvo sta predstavljali, po mnenju tedanjih oblasti, ključni varnostni problem. Takole je zapisano v eni izmed okrožnic Velikega župana ljubljanske oblasti:

> Potepuštvo in brezdelje sta največja opasnost za javno varnost in red. Od potepuštva do zločina često ni niti en korak in potepuhi dajejo največ zločincev.
>
> Radi tega se že samo potepuštvo in brezdelje preganja in kaznuje.
>
> Znano je, da se mnoge ciganske družine tudi sedaj klatijo iz enega kraja v drugi, a kadar jih kaka policijska oblast zasači v svojem področju na klatenju in jih začne navajati, da se na gotovem kraju naselijo, trdijo, da so se še na drugem nastanili, a to jim je samo izgovor, da se izognejo stalni naselitvi in nadaljujejo potepuško življenje.
>
> Isto tako nadaljuje večji del ciganov potepuško življenje z objavami, ki jih dobivajo od posameznih političnih oblasti pod pretvezo, da gredo v ta ali oni kraj radi dela, a njim ni do tega, ker ne prevzamejo nikjer nobenega posla, ampak se klatijo iz kraja v kraj, se vdajajo prosjačenju, goljufiji in tatvini, kar je vse na škodo splošne varnosti in v breme oblastvom.
>
> Ob priliki zadnjih čestih gozdnih požarov so neke politične oblasti dognale, da so te požare zanetili cigani, ki so bili nastanjeni v gozdovih.
>
> Da bi se to zabranilo, so se že večkrat izdali političnim oblastem razni razpisi in ob teh prilikah so se priporočale tudi razne mere s pomočjo katerih bi se enkrat za vselej ostavilo klatenje ciganov, a vseeno se dogaja, da nekatere ciganske družine žive v potepuštvu in brezdelju, zapuščajo svoja stalna bivališča in ogrožajo na ta način varnost oseb in imovine v krajih, kjer se pojavljajo.
>
> V zvezi s prej izdanimi odredbami proti ciganom in povodom nastalih predlogov in pritožb kakor tudi zaradi slabih posledic, ki iz načina življenja ciganov nastajajo za javno varnost, ukazujem, da se napravi konec ciganskemu klatenju, ki se je vršilo v prvi vrsti radi nezadostnega nadzorstva oblastev nad cigani in ker se s cigani ni postopalo tako, kakor je bilo zapovedano.[183]

Romi so bili nadloga, nič več kot to! Na dnu etnične lestvice. Nihče se ni pretirano trudil, da bi se njihov socialni status (temeljito) izboljšal.

182 Prav tam, 88.

183 Okrožnica (U.br.6270/2, 1928). Ureditev ciganskega vprašanja. Objavljena v: Klopčič, V. & Novak-Lukanovič, S. (ur.), 1991. *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

5. Pestra Bela krajina

Narodno, jezikovno in versko pestro je ozemlje Bele krajine. Tu živijo Slovenci, Hrvati, Srbi in Romi. Govorijo različna narečja, po veroizpovedi pa so rimokatoliki, pravoslavci in grkokatoliki.

Pojavljanje Turkov na Balkanskem polotoku je pognalo mnoge prebivalce južnega Balkana v beg. V 16.stoletju so dosegli tudi »slovenske kraje«. Čeprav so se begunci – uskoki v

> Sloveniji naselili tako v Prekmurju, na Štajerskem in na Primorskem, so se tu večinoma asimilirali in na njihov prihod kažejo samo še posamezni relikti. Drugače je bilo v Beli krajini, kjer uskoške jezikovne, pesemske in sploh kulturne prvine živijo še danes in ta uskoška ljudska kultura deloma ohranja še svojo kontinuiteto, ob vsakokratnih sprotnih vplivih in prepletanjih etnij na tem obmejnem področju.[184]

Josip Gruden je zapisal, da

> so se imenovali ti ljudje Vlahi[185] ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem.
>
> Po narodnosti so bili večinoma Srbi iz Bosne ali nekdanje kraljevine srbske in pravoslavne vere, deloma pa tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (*adiuncti*). Tu in tam pa nahajamo med Vlahi celo Rumune onega plemena, ki je še dandanes naseljeno v večjih ali manjših skupinah po Macedoniji in Albaniji in ki jih imenujejo Kucovlahe ali Zinzare.[186]

O uskokih v Beli krajini najdemo zapis tudi v delu Janeza Vajkada Valvazorja Slava Vojvodine Kranjske, o katerih je zapisal:

> Da, skoraj vsi so dobri vojaki. Ni jim treba plačevati davkov in kontribucij, morajo pa zato služiti vojake in, kadarkoli je potreba in jim glavar ukaže, morajo v boj zoper dednega sovražnika ali stražiti dan in noč na lastne stroške. Od tega dvojega najrajši prvo storé, namreč da se odpravijo zoper dednega sovražnika, ker jim upanje na dober plen izmika nevarnost izpred oči.
>
> Sicer se hranijo povečini z živinorejo, z govedom, s kozami in kozli, zlasti pa imajo veliko koristi in hrano od ovac, ki jih ima marsikdo po dve sto, torej celo čredo. Mnogi tudi trgujejo na žegnjanjih s konji, volmi in drugo živino, ki jo ali zamenjavajo ali prodajajo; tudi sicer na ta ali oni način kupčujejo in skušajo kaj pridobiti.
>
> Zlasti so izvrstni mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek izgubi, in voljno vzeti, preden človek dá. Vendar se to ne more vsem pripisati, kajti tudi med njimi so pošteni in vrli ljudje, ki si ne pomagajo samo s krajo, temveč s pošteno obrtjo in delom.
>
> Prav nekaj navadnega pa je, da vtikajo nos prav globoko v vrčke in kozarce in da radi spreminjajo želodec v vinsko klet in jedilno shrambo. Navadno pojedó in popijejo jeseni vse, kar so pridelali vina in žita. Vse je treba takoj pognati! Hodijo od hiše do hiše, goltajo, požirajo in žro, dokler je še kaj. Od tega imajo vsaj to korist, da jim nič ne splesni, ne strohni ali Turkom v roke pade. Ko so vse pojedli in ima golt

184 Terseglav, M., 1996. *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 7.

185 Ime Vlahi so stari Srbi, pa tudi drugi Slovani, uporabljali kot splošno ime za romanske narode, Srbi pa še posebej za balkanske Romane. V srbskih srednjeveških državah je bilo precej takšnih Vlahov, vendar so bili že takrat v veliki meri »posrbljeni« in tako je prišlo v navado, da so kot Vlahe označevali tudi Srbe, ki so bili po poklicu in družbenem položaju enaki pravim Vlahom. Tudi Turki so z Vlahi poimenovali Srbe, ki so bili v njihovi vojaški službi. Vir: Filipović, M. S., 1970. Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji). *Radovi = Travaux – Akadémie des sciences et des arts de Bosnie Herzegovine. Section des sciences sociales*, 161.

186 Gruden. *Zgodovina slovenskega naroda*, 586.

delopust, gredó na plen. Če ga ne dobé pri dednem sovražniku, iščejo križem po deželi, kje bi ga našli. (Ne trdim pa tega o vseh.) Zato nastanejo zaradi njih v deželi često velike nevšečnosti. Držé skupaj kakor veriga in se za kak naklep tako zvežejo, da nihče drugega ne zapusti. Povrh so dobri tekači in mnogi tako dirkajo, ga jih noben nemški konj ne dohiti; zato jih često zaman zasledujejo. Če koga zasačijo, ga vržejo v ječo, naj si bo posvetni ali duhovni, pop ali kaludjer.[187]

Če gre verjeti Ivanu Tavčarju nam uskoki niso ostali dolžni:

(…) uskoški poveljnik (…) žali Kranjce kot slabe pivce: »Leži jih nekaj Kranjcev v Karlovcu, a povem vam, da so to puste stvarce, in če ti tako revče izpije vina za orehovo lupino, telebne pod mizo, kot bi se bilo najhujšega strupa nasrkalo. Sramota za deželo, da ima take sinove!«[188]

Z uskoki so imeli oblastniki pogosto obilo sitnosti:

Uskoki, rekli so jim tudi graničarji, so bili dolga desetletja velika nadloga na kranjski strani Gorjancev. V prvih desetletjih 16. stoletja, ko so se naseljevali pri nas, jih ni mikala tuja lastnina. Ker pa fevdalna gosposka ni izpolnila danih obljub, ki so jih dajali emisarji v njihovem imenu, so si začeli Uskoki s silo jemati vse tisto, kar so potrebovali. Med ostalim so napadali tudi gradove in cerkve, niso pa se dotaknili preprostih ljudi, ker so vedeli, da trpijo enako kot oni. Posebno so jim dišale cerkve, ki so bile slabo varovane, v njih pa se je vedno dalo najti kaj vrednega, kar so seveda »pretopili« v denar. V nekem vizitacijskem zapisu iz leta 1606 piše, da cerkve v tistih časih niso imele oken, ker se je duhovščina bala grabežljivih Uskokov.

Župnik Anton Lesjak iz Šentjerneja je med drugim zapisal: »Uskoki so večkrat udarili, pa naj je bilo podnevi, ali ponoči. Enega takih napadov je ovekovečil tudi slikar samouk Jožef Rangus z Gornjega Vrhpolja pri Šentjerneju, in sicer leta 1875, ko je bil star oseminšestdeset let. Pod sliko je zapisal, da so Uskoki leta 1829 napadli obmejne stražnike – financarje. Bilo jih je šestnajst, ko so v nedeljo ob veliki maši zvečer napadli grencvahto, kjer se je vnel spopad. Enega graničarja so obstrelili, drugi je pokazal betrijo (zadnjico) in ušel skozi okno, pobegnil je celo korporal.« Po napadu so se Uskoki umaknili v Gorjance, vendar brez pričakovanega plena. Za vodiča so si »sposodili« enega od domačinov, ki je ugotovil, da tudi Uskoki niso vsi odnesli cele kože.[189]

Potomce uskoških prednikov v Beli krajini je mogoče po veroizpovedi razdeliti na grkokatolike in na pravoslavce. Je to tudi dovolj močan element za opredelitev po narodni pripadnosti?

5.1. Naselja s prebivalci *grkokatoliške* veroizpovedi

Prebivalci Bele krajine, ki se po veroizpovedi opredeljujejo kot *grkokatoliki*[190] so populacija, ki se je izvorno priselila iz sosednje hrvaške obmejne regije Žumberk. Zanje se pogosto sliši tudi ime *grkokatoliški Žumberčani v Sloveniji.*

187 Valvazor. *Slava Vojvodine Kranjske*, 123.

188 Tavčar, I. 2012. *Janez Sonce*. Genija, Ljubljana, 170–171.

189 Dokl, S. 1994. Napad na grencvahto. *Dolenjski list*, 5. 5. 1994, 10.

190 Grkokatoliki, včasih se jih imenuje tudi uniati, so pripadniki grkokatoliške Cerkve, priznavajo katoliški nauk ter papeža kot vrhovnega poglavarja. Pri svojem bogoslužju uporabljajo vzhodno liturgijo, zato se zanje uporablja tudi ime katoliki vzhodnega ali bizantinskega obreda.

Žumberčani so večinoma grkokatoliško ali uniatsko prebivalstvo z naselitvenim jedrom v hrvaškem Žumberku. V hrvaški literaturi se za območje uporablja tudi izraz Žumberačka Gora. Žumberčani so potomci priseljenega uskoškega prebivalstva z območij Balkanskega polotoka v tridesetih letih 16. stoletja. Deloma so se umikali pred prodorom otomanske vojske, deloma pa so jih kot plačane vojake vabili na območje kot živi obrambni zid pred turškimi vpadi. Ob priselitvi naj bi bili pravoslavne veroizpovedi, vendar so večinoma postali grkokatoliki (katoliki z vzhodnim obredom) že leta 1611 (Knežević Hočevar, 2004: 132). Grkokatoličtvo je poleg kompaktne naseljenosti v Žumberku tudi najpomembnejši element njihove identitete. Etnično so se v zgodovini, predvsem pa pri različnih popisih prebivalstva, različno opredeljevali – regionalno, kot Srbi, Hrvati, v času nekdanje Jugoslavije tudi kot Jugoslovani. Teorija jih včasih opredeljuje s terminom »hrvaški subetnikum« (…) Zgodovinski razvoj jih je povezal v homogeno in notranje močno povezano skupino. Sprva je bilo to povezano z dejstvom, da je bilo njihovo območje del Vojne krajine, oni sami pa plačano vojaško osebje. Živeli so v družinskih zadrugah, ki so upravljale s skupnim premoženjem, še posebej z zemljišči. Po razpustitvi Vojne krajine leta 1881 so se na podoben način prilagajali na nove in od začetka manj ugodne gospodarske razmere – postali so pred-vsem krošnjarji in trgovci.[191]

Uskoki so bivali tudi zunaj tradicionalne naselitve v Žumberku. Naselili so se v nekaterih vaseh v Beli krajini. Marko Zajc poroča o vtisih Stanka Vraza iz potovanja v Belo krajino leta 1841.

Na poti proti Novem mestu so se popotniki ustavili v Hrastu. Vrazu so bile zanimive etnične razmere v vasi, ki se razteza na obeh straneh ceste proti dolenjski me tropoli: »Sa ljeve strane obitavaju sami prvoseoci Kranjci, a s desne strane takozvani Uskoci kao najkrajna zapadna prestraža tih naseonika.« Po Vrazovih informacijah »Vlahi« ne živijo samo v Žumberku, ki spada pod vojaško oblast, ampak tudi v »/…/ obližnjim kranjskim selima 36 kuća, a ono u Hrastu, u Mačkovcu, Božićevem vrhu, Jugorju, Malinju i Škemovcu«. Od tega naj bi bil samo Škemljevec povsem »vlaški«, v ostalih vaseh pa naj bi bilo »više manje Kranjaca«. Na obrazu krčmarja v Hrastu je takoj opazil »uskočku krv«. Glede imena Uskok je Vraz pripomnil, da jih tako imenu je zgolj politika: »Ako pitaš Uskoka: Šta si ti? Kazat će ti: Ja sam Vlah! Onako isto zovu jih Beli Kranjci.« Sicer pa je bil povsem raznežen ob moralni drži Uskokov, ki jih je imel za »čiste« v svoji »prirođenoj naravi«: »Toli krasna te stvori Bog, a svijet te nazivlje barbarom.[192]

V Vrazovem zapisu je omenjena tudi vas Drage. V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno,

okrog leta 1930 (Šuklje, 1937: 176–177) je npr. v naseljih suhorske občine Dole, Sela pri Jugorju, Hrast, Jugorje in Škemljevec živelo 203 Žumberčanov. Za ista naselja v popisnih podatkih za leto 1991 naštejemo le 45 Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu. Po drugi strani isti vir navaja, da se je v istem obdobju število Žumberčanov v mestu Metlika šele začelo krepiti. Iz podatkov je po sredno mogoče sklepati, da se je med zgodnjimi priseljenci in predvsem njihovimi potomci precejšen del versko in etnično asimiliral. Deloma upad števila lahko razložimo tudi z upadanjem celotnega števila prebivalstva podeželskih naselij na račun Metlike.[193]

191 Repolusk, P. 2007. Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* (25), 70.

192 Zajc, M. 2007. Problem »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* (25), 18–19.

193 Repolusk. *Nekatere demografske značilnosti*, 75.

Nekateri avtorji dodajo k naseljem, ki so navedena v zgornjih citatih še kakšno naselje. Zaokrožen spisek naselij, v katerih bi v Beli krajini živeli priseljeni Žumberčani in njihovi potomci bi tako bil: Drage, Dole, Škemljevec, Hrast pri Jugorju, Maline pri Štrekljevcu, Jugorje pri Metliki, Brezovica pri Metliki in Malo Lešče. Živijo pa tudi v Metlika in Novem mestu.

V Metliki so grkokatoliško cerkev sv. Cirila in Metoda pričeli graditi leta 1898 (*prva slika levo na razglednici*).

Slika 7: Razglednica Metlike z grkokatoliško in katoliško cerkvijo

Flajšman, B., 2015. *Podobe časa : Metlika na razglednicah*. Mestna skupnost, Metlika.

Gradilo jo je 6 družin, dokončali so jo v petih letih. Druga slika prikazuje cerkev sv. Roka v Metliki, ki je nastala v času kuge 1441. Razglednica je bila 15. 11. 1903 poslana v Črnomelj. Založil jo je trgovec Anton Mucha.[194]

Med hrvaškimi raziskovalci se pogosto zasledi mnenje, da so prebivalci Bele krajine, potomci *uskokov*, v krajih pod Gorjanci, posebna *sub-etnična skupina znotraj hrvaškega narodnega korpusa.*[195]

194 Slika je dostopna na Kamra, 2020. *Cerkev sv. Cirila in Metoda in cerkev sv. Roka Metlika*, 2. 6. 2020, https://www.kamra.si/mm-elementi/cerkev-sv-cirila-in-metoda-in-cerkev-sv-roka-metlika/ (dostop 22. 03. 2025)

195 Hranilović, N., 1990. Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme* 6 (4), 593–612.

O Hrvatih pod Gorjanci in v Beli krajini piše Valvazor:

> Ti se zopet nosijo na poseben način, namreč kakor pravi Hrvatje; tudi njih jezik je pravilno hrvaški. Imajo lepa, velika in zelo dobra polja, najboljše vinske gorice in izvrstno pašo. Hodijo tudi često na rop v Turčijo, zlasti tisti, ki prebivajo okoli Vinice in Podbrežja; za to je tudi njih telesni ustroj kaj pripraven, ker so čvrsti, zdravi, močni ljudje in konjeniki.[196]

Valvazor posebej hvali njihovo neustrašnost:

> Orožje jim je dobra sablja in puška, prav tako senjska sekira in čekan. Imenitniki nosijo tudi šestoper ali buzdovan.
>
> Njihov jezik je prava hrvaščina in se od kranjščine nekoliko razlikuje.
>
> Povečini imajo sicer velike vasi, toda slabe in lesene hiše; vendar do ponekod nekoliko boljše in čednejše.
>
> Lase si dajejo striči, spredaj pa pusté majhen, toda dolg šop. Brado si navadno povsod počedijo, razen pod nosom, kjer imajo samo brki pravico in čast, da zrastejo v dolžino in visé v obliki majhnega loka navzdol. To prostost tako izrabijo, da se zdi, kakor bi pri nekaterih hoteli nadomestiti odsotnost svoje tovarišice, brade, in pokriti goloto ust na obeh straneh, saj pri mnogih tako globoko segajo, da ni mogoče videti ust. V obliki brkov so Hrvati skoraj enaki Perzijcem in turškim janičarjem, ki večinoma tudi strižejo spodnjo brado, a zgornji tako dolgo rast privoščijo, da objema s svojima luninima rogljema obe strani podbradka, ki jo tako rekoč za roge drži.
>
> S tem si prizadevajo za moški, iskri videz, in res boš v bitkah in vojnih pohodih našel pri njih moško srce. Marsikdo ima sicer dolgo, ogromno brado, a majhen, kratek in onemogel pogum; to pa ne gre misliti o naših kranjskih Hrvatih; le-ti imajo tem več korajže, čim bolj je Kočevcem primanjkuje. V boju in tudi sicer dokazujejo v dovoljni meri s sabljo in nezgrešljivo puško, da imajo v prsih ogenj, ki ga ne bodo pogasili drugače ko s sovražnikovo krvjo, če se je treba boriti. Dajejo namreč izvrstne vojake kakor njihovi sosedje in rojaki, prebivalci Hrvatske, katerih bojevitost in hitra ježa je znana povsod po Evropi, zlasti pa na Turškem, kjer se bojé njihove sablje ko gotove smrti. Le – tem sledé v pogumu in neustrašenosti tudi naši kranjski Hrvatje.[197]

Od tedaj, ko je Valvazor popisal poselitveno območje Hrvatov in njihov značaj, pa do oblikovanja Države SHS, je minilo zajetnih par stoletij. Mnogo tega se je spremenilo; prišle so nove generacije, z drugačnimi potrebami in interesi.

5.2. Naselja s prebivalci *pravoslavne* veroizpovedi

Predniki pretežnega dela prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči na skrajnem jugovzhodu Bele krajine naj bi se na ozemlja ob Kolpi naselili v 16. stoletju.

Natančnih podatkov o nastanku današnjih pravoslavnih vasi v Beli krajini nimamo. Kot piše Terseglav,[198] je z dokumenti podprto le naseljevanje Marindola, glede naseljevanja drugih treh naselij – Bojancev, Miličev in Paunovičev – pa se zgodovinopisje opira le na predvidevanja.

196 Valvazor. *Slava Vojvodine Kranjske*, 37.

197 Valvazor. *Slava Vojvodine Kranjske*, 127–128.

198 Terseglav, M., 1996. *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 21.

Vasi Miliči in Paunoviči urbarji do 18. stoletja ne omenjajo, upoštevajo le del doline ob Kolpi s skupnim imenom Marindol. Uskoški prebivalci Marindola so na celotnem področju ustanavljali svoje zadruge, ki so jih poimenovali po najstarejšem članu skupnosti. Ko je prebivalstvo v zadrugah začelo naraščati, so se te spremenile v zaselke z več hišami. Ti zaselki so predvsem konec 18. stoletja in v začetku 19. stoletja dobili samostojna krajevna imena, ki so se razvila iz zadružnih oziroma osebnih imen.[199] Med njimi so bili tudi Miliči in Paunoviči. Območje vasi Marindol, Miliči in Paunoviči je bilo v tem obdobju sestavni del *Vojne krajine*, po njeni ukinitvi leta 1871 pa je pripadlo Hrvaški. Po zgodovinskem pravu bi sicer moralo pripasti Kranjski, h kateri je sodilo tudi pred priključitvijo Vojni krajini. Ker pa prebivalci teh vasi niso bili Slovenci, ga Hrvati niso želeli prepustiti Kranjski. V nasprotju s tem so bili Bojanci v vsem tem obdobju pod jurisdikcijo Kranjske.[200] Pravoslavje je pomenilo močno vezivo narodnega opredeljevanja, opredeljevanja za pripadnost srbskemu narodu.

Ob nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so bile uskoške vasi dodeljene Sloveniji.

Slika 8: Bojanci, Cerkev Usjekivanje glave Svetog Jovana Krstitelja (Cerkev Obglavljenja sv. Janeza Krstnika)

Vir: Komac, M., 1999

199 Terseglav. *Uskoška pesemska dediščina,* 24.

200 Županić, N., 1912. Žumberčani i Marindolci: prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. Beograd, 7–8.

Slika 9: Miliči, Cerkev Sv. Petra in Pavla

Vir: Komac, M., 1999

Slika 10: Miliči, napis na Cerkvi Sv. Petra in Pavla

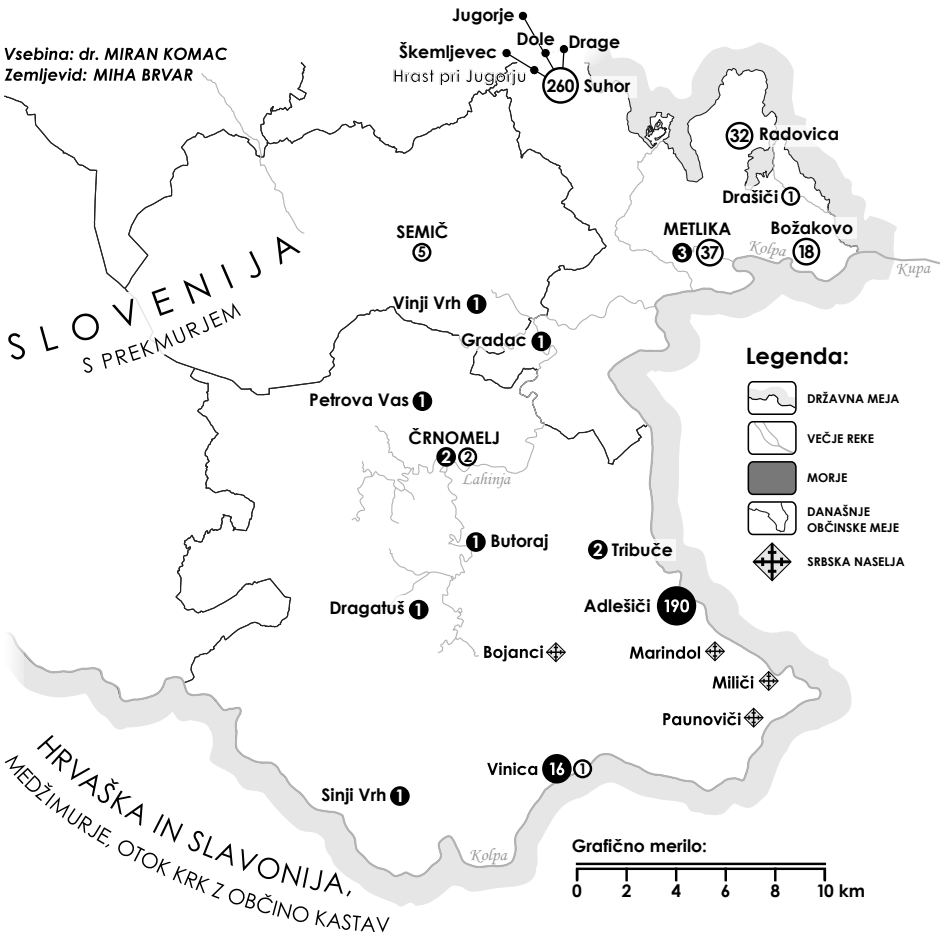

Prevod napisa na tabli:

Srbska pravoslavna občina v Marindolu
je z lastnim trudom in lastnimi sredstvi obnovila ta hram
svetega apostola Pavla ob znatni državni
pomoči v višini 2600 FOR: ob posredovanju slavne gospode:
general majorja Gedeona viteza Zastavnikovića, polkovnika Teodorja
viteza Majna, kapetana Stanka Rašića
duhovnika Ilije Muždeka in cerkvenih očetov:
Nikole Milića in Nikole Dragičevića, leta 1868.
slava Bogu in presvetlemu cesarju.

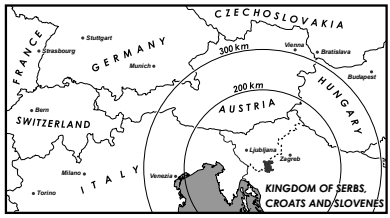
Vir: Komac, M., 1999

Zemljevid 20: Naselja v Beli krajini s pravoslavnim in/ali grkokatoliškim prebivalstvom, popis 1921

VIR/SOURCE:

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. godine. (Sarajevo, 1928).

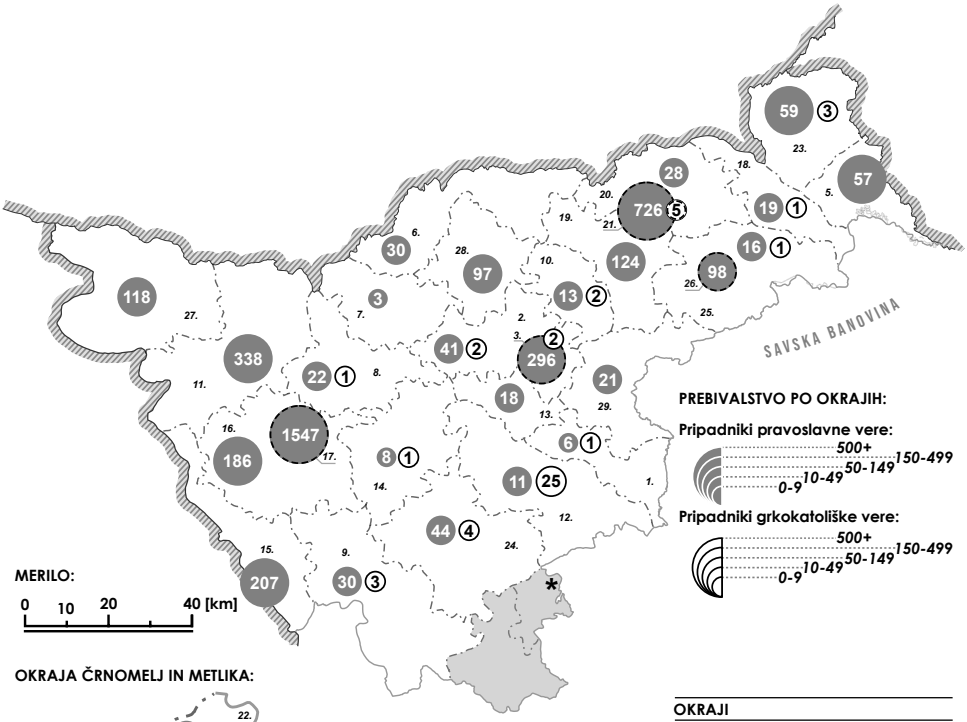
Krajevne skupnosti v Črnomeljskem okraju;

s pravoslavnim prebivalstvom	z grkokatoliškim prebivalstvom
1 – 9	1 – 9
10 – 99	10 – 99
100 +	100 +

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2019

Prebivalce Slovenije, ki so se opredelili kot Srbo-Hrvati in obenem kot pravoslavci oziroma grkokatoliki, so bivali tudi drugod po Sloveniji.

Zemljevid 21: Dravska banovina, prebivalstvo pravoslavne ali grkokatoliške veroizpovedi, opredeljeni kot Srbo-Hrvati, popis 1921 (upravna ureditev po 28. 8. 1931)

OKRAJI

1. Brežice	*16. Ljubljana*
2. Celje	*17. Ljubljana MESTO*
3. Celje - MESTO	*18. Ljutomer*
4. Črnomelj	*19. Maribor desni breg*
5. Dolnja Lendava	*20. Maribor levi breg*
6. Dravograd	*21. Maribor MESTO*
7. Gornji Grad	*22. Metlika*
8. Kamnik	*23. Murska Sobota*
9. Kočevje	*24. Novo Mesto*
10. Konjice	*25. Ptuj*
11. Kranj	*26. Ptuj MESTO*
12. Krško	*27. Radovljica*
13. Laško	*28. Slovenj Gradec*
14. Litija	*29. Šmarje*
15. Logatec	

SKUPAJ:
4.384 pripadnikov pravoslavne vere
2.254 pripadnikov grkokatoliške vere

*** Porast števila prebivalcev grkokatoliške veroizpovedi leta 1931 je posledica priključitve občine Radatovići (18 pravoslavcev, 1883 grkokatolikov) k okraju Metlika.**

VIR:

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten angaben der Zählung von 1931. Selbsterverlag der Publikationsstelle, Wien, 1943

Vsebina : dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid : MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2020

6. Hrvati ob slovensko – hrvaški meji

Bilo bi močno nenavadno, če bi bila slovensko – hrvaška meja jasno razpoznavna črta, ki bi natančno razdelila poselitveni prostor na slovenski in hrvaški del. Meje med narodi niso jasno razpoznavne mejne črte, ampak narodno mešana ozemlja. In ob slovensko – hrvaški meji ne more biti nič drugače.

Hrvati so prebivali tudi vzdolž celotne slovensko hrvaške meje. Sklepanje o (približnem) številu Hrvatov v Sloveniji je nastalo na podlagi križanja podatkov o veroizpovedi in maternem jeziku, pridobljenih s popisom leta 1921 in leta 1931. Pri določanju njihovega števila naletimo na podobne težave, kot smo jih spoznali pri določanju števila Srbov. Hrvati so se lahko opredelili tudi drugače kot pripadniki rimokatoliške veroizpovedi, najpogosteje kot grkokatoliki, lahko so bili tudi ateisti.

Hrvati niso bivali samo na obmejnem območju, najdemo jih, v večjem ali manjšem številu na celotnem območju Slovenije (Dravske banovine).[201]

Na podlagi popisnih podatkov (Pregled), ob upoštevanju vseh navedenih opomb lahko sklepamo, da je v Sloveniji med obema vojnama živelo približno 17.000 Hrvatov. Število se močno približuje številu, ki so ga leta 1941 navajali predstavniki nemških okupacijskih oblasti.

> »Po podatkih tukajšnjih vladnih uradov na vašem območju število Hrvatov ni večje od 20.000 …«[202]

Društveno organiziranje Hrvatov v Sloveniji se je pričelo kasno, tako rekoč na predvečer 2. Svetovne vojne. V Sloveniji je delovalo društvo Napredak.

> Hrvaško kulturno-prosvetno društvo (HKD) »Napredak« je bilo ustanovljeno leta 1902 v Sarajevu z namenom, da skrbi za kulturni dvig Hrvatov in njihovo izobraževanje, kjerkoli že živijo. Zato je pričelo že zelo zgodaj ustanavljati podružnice in poverjeništva izven območja Bosne in Hercegovine. Ena najpomembnejših podružnic »Napredka« je delovala v Zagrebu, njeni člani pa so močno vplivali na v Sloveniji živeče in delujoče Hrvate, da so tudi oni ustanovili svoje podružnice. V Sloveniji so le-te nastale dokaj pozno – v Ljubljani leta 1936, v Mariboru pa 1937.[203]

V Ljubljani se je število članov gibalo okoli 130, v Mariboru je bilo članov društva dobrih 170 oseb. Naloge društva so bile namenjene druženju članov ob sočasni organizaciji kulturnih dogodkov. Prireditve so imele, tako organizatorji, tudi

> *»nacionalni značaj kao manifestacija za zbližavanje Hrvata i Slovenaca.«*[204]

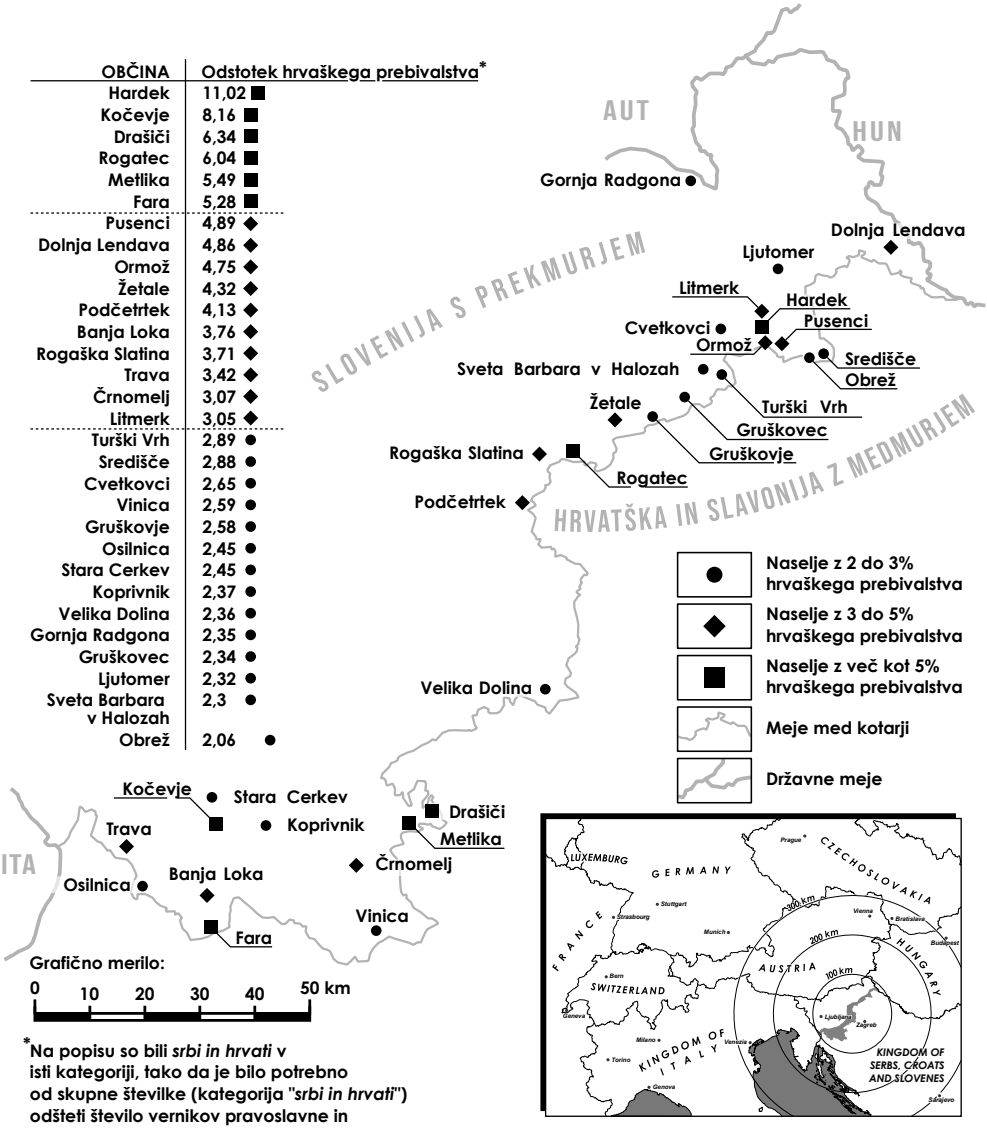
201 Glej tudi: Josipovič, D., 2025. Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu. V J. Pirc & L. Sorgo (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi IV*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 127–146.

202 Ferenc. *Nacistična raznarodovalna politika*, 251.

203 Kujović, M., 2011. Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« – podružnice v Ljubljani in Mariboru (1936–1937). *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10, https://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/radenci2011/32_kujovic_2011.pdf (dostop 10. 6. 2015), 353.

204 Prav tam, 364.

Zemljevid 22: Hrvati v krajih na obmejnem prostoru s Hrvaško, leto 1921 (ocena)

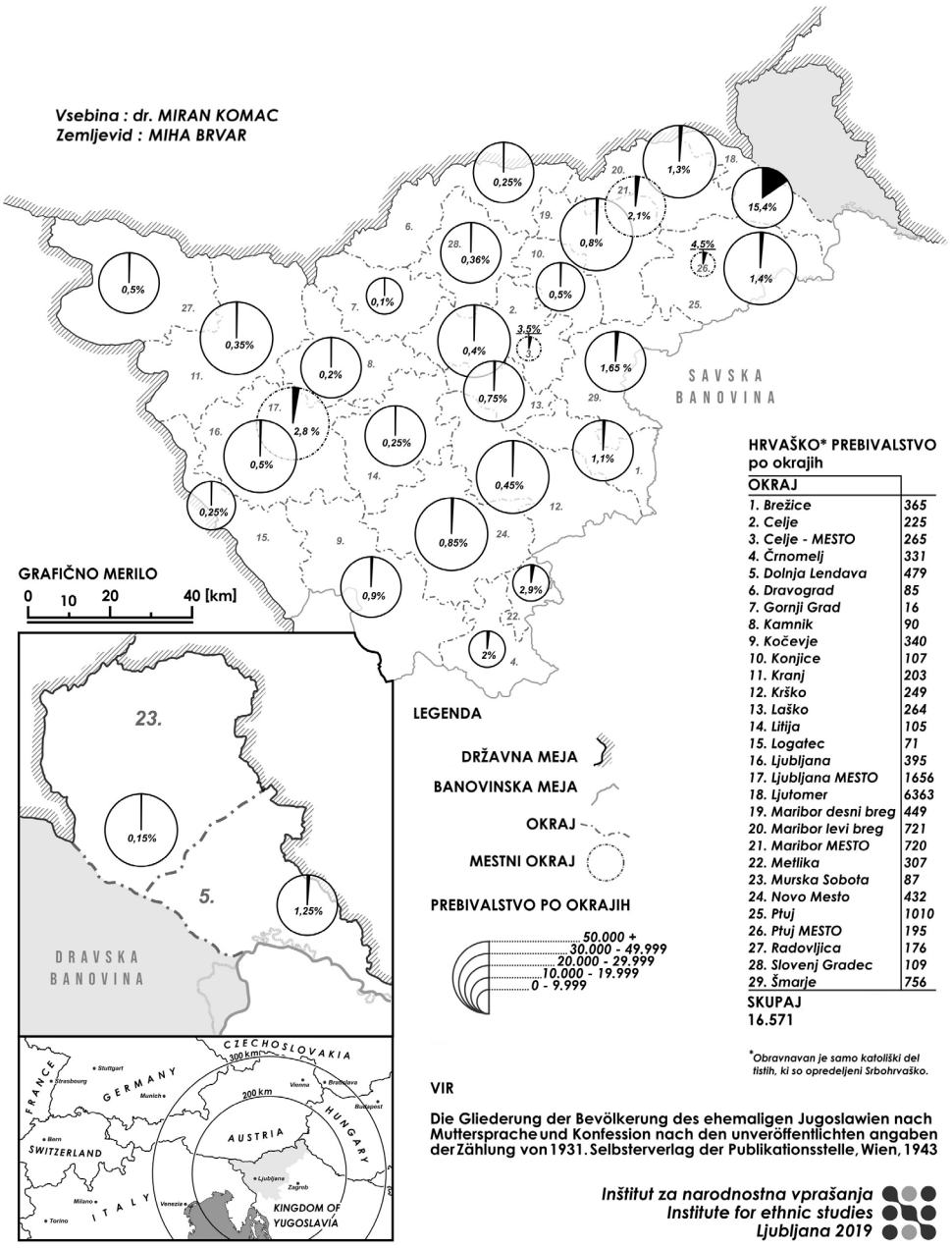
*Na popisu so bili *srbi in hrvati* v isti kategoriji, tako da je bilo potrebno od skupne številke (kategorija "*srbi in hrvati*") odšteti število vernikov pravoslavne in grko-katoliške veroizpovedi

Viri / Sources:
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921: Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku. (Sarajevo, 1932)

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Risal: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2018

Zemljevid 23: Hrvati v Dravski banovini, leto 1931

HRVAŠKO* PREBIVALSTVO po okrajih

OKRAJ	
1. Brežice	365
2. Celje	225
3. Celje - MESTO	265
4. Črnomelj	331
5. Dolnja Lendava	479
6. Dravograd	85
7. Gornji Grad	16
8. Kamnik	90
9. Kočevje	340
10. Konjice	107
11. Kranj	203
12. Krško	249
13. Laško	264
14. Litija	105
15. Logatec	71
16. Ljubljana	395
17. Ljubljana MESTO	1656
18. Ljutomer	6363
19. Maribor desni breg	449
20. Maribor levi breg	721
21. Maribor MESTO	720
22. Metlika	307
23. Murska Sobota	87
24. Novo Mesto	432
25. Ptuj	1010
26. Ptuj MESTO	195
27. Radovljica	176
28. Slovenj Gradec	109
29. Šmarje	756
SKUPAJ	16.571

*Obravnavan je samo katoliški del tistih, ki so opredeljeni Srbohrvaško.

VIR

Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten angaben der Zählung von 1931. Selbsterverlag der Publikationsstelle, Wien, 1943

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2019

Avtorica prispevka še ugotavlja, da sta bili društvi razpuščeni leta 1941. Eden izmed pomembnih razlogov je predstavljal nastanek NDH, zaradi česar so se mnogi Hrvati vrnili na Hrvaško.[205] Posebnih narodno manjšinskih pravic pripadniki Srbov in Hrvatov v Sloveniji niso imeli. Razlog gre iskati v ustroju jugoslovanske države. Prva jugoslovanska ustava, sprejeta 28. 6. 1921 (t.im. Vidovdanska Ustava) je vpeljala narodni unitarizem, ki je

> Slovencem, Hrvatom in Srbom (drugih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) odvzemal narodno individualnost in jih kot izmišljeno (jugoslovansko) nacionalno celoto brezdušno vpenjal v strogo centralistični jugoslovanski državni okvir. To je že izoblikovane narodne entitete obsojalo na formalnopravni nacionalni izbris, s čimer je seveda vidovdanska ustava že v prvih letih obstoja Kraljevine SHS zaostrila nacionalno vprašanje do njegovih skrajnosti.[206]

Načelo narodne enotnosti, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvatje in Srbi zgolj *plemena* enega samega, t.i. jugoslovanskega naroda ni omogočalo posebnega narodno manjšinskega varstva. Dominantnemu in suverenemu narodu pač ne pripadajo ugodnosti iz naslova posebnih narodno manjšinskih pravic.

7. Še o *butičnih* narodnih manjšinah, Čehih in Slovakih (Čehoslovakih)

Imenovati Čehoslovake *butična narodna manjšina* je morda predrzno. Že zato, ker je bila njihova ekonomska moč v Sloveniji velika. V Jugoslaviji

> je obstajalo močno Češkoslovaško naselitveno jedro v Hrvatski, Slavoniji, Banatu in Bački, tam so nastajale manjšinske organizacije in od tam je prišla tudi marsikatera pobuda za delovanje Čehov v Sloveniji. Toda med tem, ko je bilo to naselitveno področje naseljeno s strnjenim kmečkim prebivalstvom, so bili Čehi v Sloveniji najštevilčnejši med obrtniki, izobraženci, kvalificiranimi delavci in podjetniki. Izjema je predvsem ptujski okoliš, kjer so bili Čehoslovaki številni tudi v posameznih vaseh in manjših krajih na podeželju (Brestovec, Mala Vas, Ormož, Sv. Lovrenc na Dravskem Polju).
>
> Precej Čehov je na slovensko ozemlje prišlo že v času Avstroogrske. Že takrat je šlo predvsem za obrtnike, kvalificirane delavce, trgovce in izobražence. Takrat so se že oblikovala njihova naselitvena jedra: Maribor, Celje, Ptuj in Ljubljana. V Mariboru in Ljubljani sta nastali že tudi češki manjšinski organizaciji. Naseljevali pa so se tudi drugje, predvsem po mestih in trgih.
>
> Starim naselitvenim jedrom v Sloveniji se je z razvojem tekstilne industrije po prvi vojni pridružil še Kranj, kjer je že prej živelo nekaj čeških družin. Medtem, ko sta bili obe češki društvi v Ljubljani in Mariboru ustanovljeni že pred prvo vojno, so kranjsko ustanovili šele 1931.[207]

205 Prav tam, 362.

206 Perovšek, J. 1993. Unitaristični in centralistični znalaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino* (1/2), 19.

207 Keršič-Svetel, M., 1996. *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.* Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 39.

Tabela 15: Prisotno Češkoslovaško prebivalstvo v Sloveniji s Prekmurjem, popis 1921 (pregled po okrajnih glavarstvih)

Okrajno glavarstvo	Število Čehoslovakov
Brežice	41
Kamnik	63
Konjice	45
Kočevje	40
Kranj	56
Krško	35
Litija	29
Logatec	30
Ljubljana	126
Ljutomer	60
Maribor	161
Murska Sobota	61
Novo mesto	63
Prevalje	23
Ptuj	585
Radovljica	94
Slovenj Gradec	65
Celje	236
Črnomelj	14
Mesto Ljubljana	605
Mesto Maribor	397
Mesto Ptuj	46
Mesto Celje	64
skupaj	2.941

Keršič-Svetel, M., 1996. *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.

O zahtevah po konstituiranju Čehov in Slovakov kot narodne manjšine ni podatkov. Kot ugotavlja Marjeta Keršič – Svetel, je bilo težko govoriti o skupnih političnih ciljih in težnjah

> Čehoslovakov na Slovenskem — bili so pač odvisni od socialnega položaja posameznika, od okolja in še marsičesa. Med izobraženci je imelo velik vpliv masarykovstvo. V domovih Ljubljanskih Čehov je bila Masarykova slika zelo pogost, če že ne kar obvezen del inventarja. Vsekakor je res, da so se številni mojstri in vodilni delavci v podjetjih s češkim kapitalom izkazali nasproti domačim delavcem kot reakcionarni. Delavska pravica je o njih takole pisala: »… Še eno je, kar nas boli: tujci, ki uživajo gostoljubje naše dežele in jedo naš kruh, so navadno najhujši priganjači naših ljudi.

> S svojim obnašanjem ponižujejo našo čast in se sploh obnašajo kakor gospodarji v kaki koloniji. Naj omenimo le številne Čehe v naši tekstilni industriji, ki bi lahko samo koristili ugledu ČSR med našim delovnim ljudstvom – toda s svojim početjem le prevečkrat vzbujajo sovraštvo do sebe in razumljivo tudi nerazpoloženje do svoje domovine.[208]

Njihova organiziranost kaže vzorce obnašanja, ki jih opazimo pri vseh izseljenskih, oziroma priseljenskih skupnostih – kulturno (po)ustvarjanje, ki naj med člani društva ohrani prinesene kulturne vzorce in jezik ter socialne vezi.[209]

Druga svetovna vojna, oziroma čas po njej, je prinesel tudi zaton Češko – Slovaške skupnosti. Po koncu vojne se je večina družin vrnila na Češkoslovaško, mnogi so odšli po svetu, nekateri so se stopili s slovensko družbo. Ob zadnjem popisu prebivalstva, ko se je še spraševalo o narodni pripadnosti, leta 2002, je bilo Čehov 273, Slovakov pa 216.

8. Slovenci pribežniki iz sosednjih držav

Omenimo še en proces, imigracijo Slovencev iz ozemelj, ki so po koncu prve svetovne vojne pripadla Italiji in Avstriji. So bili *matični Slovenci* do *lastnih narodnih bratov* bolj prijazni, kot so bili do pripadnikov neslovenskih narodnih manjšin?

Danijel Grafenauer ugotavlja, da je po

> razpadu avstro-ogrske monarhije in nastanku države južnih Slovanov leta 1918 ter po plebiscitu 1920 prišlo do znatnih politično in ekonomsko pogojenih migracij, ko se je iz avstrijskih upravnih, univerzitetnih in industrijskih središč »vrnilo« veliko ljudi v južnoslovanske dežele. Zaradi odkritega protislovenskega pritiska – v manjši meri pa zaradi boljših zaposlitvenih in življenjskih možnosti – je Koroško zapustilo nekaj tisoč koroških Slovencev. Ta »eksodus« skoraj vse intelektualne elite označuje historična literatura kot najtežji poplebiscitni udarec za koroške Slovence.[210]

Odnos »matičnih Slovencev« do slovenskih pribežnikov iz Avstrije naj bi bil dobrohoten.

> Koroški Slovenci so povečini doživeli pozitiven sprejem svojih rojakov v Sloveniji in so se aktivno vključili v družbeno in kulturno življenje nove domovine. V Mariboru z okolico, ki naj bi po nekaterih ocenah pritegnila kar tretjino koroških emigrantov, se je ohranilo nekoliko spremenjeno predvojno »beljaško omizje« z rednim prijateljskim tedenskim ali mesečnim shajanjem v tradicionalnem lokalu. Takšno pol-formalno druženje je dolga desetletja ostajala značilnost mariborskih Koroščev; enako vztrajnega shajanja v drugih slovenskih krajih ni bilo.[211]

208 Keršič-Svetel. *Češko-slovenski stiki*, 253.

209 O kulturnem organiziranju Čehov in Slovakov. Glej: Keršič-Svetel. *Češko-slovenski stiki*, 427–454.

210 Grafenauer, D., 2010. Koroški Slovenci – begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 474–487.

211 Grafenauer. *Koroški Slovenci*, 480.

Še zajetnejše je bilo število priseljenih Slovencev iz Julijske krajine. Milica Kacin Wohinz pravi, da naj bi bilo

> po ocenah jugoslovanske historiografije v Jugoslaviji do druge svetovne vojne okoli 70.000 emigrantov iz Julijske krajine, 30.000 pa naj bi jih bilo v drugih državah. Morda je to število preveliko, objavil ga je emigrantski časopis Istra, in nihče ga nikoli ni preverjal. Po ocenah italijanskih diplomatov je bilo 1934 okrog 50.000 emigrantov. Po uradnem policijskem podatku je bilo leta 1931 11.800 primorskih emigrantov. [212]

Odnos do priseljenih Slovencev iz Italije se je po začetni naklonjenosti pričel spreminjati.

> Če je bilo javno mnenje čustveno izredno občutljivo za zatirane Primorce, posebno ob sodnih represalijah leta 1930, je bilo nenaklonjeno primorski emigraciji, ki je domačinom odjedala kruh. Kam z delavci, s kmečkimi sinovi, služkinjami, z uradniki in učitelji, ki so se na tisoče zgrinjali v Slovenijo? Leta 1933 je poročal italijanski konzul iz Ljubljane, da so »dragi bratje in slavni mučeniki« postali nezaželeni, ker tarnanje bolj pritiska na slovenske žepe kot na srca. Slovenci so zamerili tistim, ki so podili za državnimi stolčki, pa tudi onim, ki so brezposelni tavali iz kraja v kraj in povečevali bedo. Prve so zmerjali s »koritarji«, druge z »zamorci«. »Noben razred … v dravski banovini ne gleda prijazno prihajanje in predvsem naseljevanje »prekletih Primorcev«, ki začenjajo z zahtevami po podporah in končajo z zasedbo pozicij na škodo domačinov«, je ugotavljal konzul v Ljubljani. Ta odnos potrjujejo tudi spominski viri, zmerjali in žalili da so jih z imeni kot so: K… primorske, Abesinci, zamorci, pritepenci, delomrzneži«, ker so bili nekateri prepričani, da so emigranti krivi za gospodarsko krizo v Jugoslaviji, tembolj, ker so nekateri res pribežali in avanturizma in so prosjačili ter kradli, namesto, da bi sprejeli kakršnokoli delo.[213]

212 Kacin-Wohinz. *Prvi antifašizem*, 328.
Glej tudi: Purini, P. 1998. Raznarodovanje slovenske manjšine v Trstu (problematika ugotavljanja števila neitalijanskih izseljencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni). *Prispevki za novejšo zgodovino* (38), 23–41.

213 Kacin-Wohinz. *Prvi antifašizem,* 328.

Obdobje med 1. in 2. svetovno vojno in varstvo narodnih manjšin

Kraljevina SHS je sodila v kategorijo novonastalih ali povečanih držav, ki so z združenimi silami *morale* sklenile posebne pogodbe,

> s katerimi so se zavezale k spoštovanju manjšinskih pravic kot predpogoju za mednarodno priznanje (torej na podoben način, kot je deloval sistem varstva manjšin v obdobju po berlinskem kongresu leta 1878.[214]

Posebna pogodba o zaščiti narodnih manjšin v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je temeljila na določilih 51. člena Senžermenske mirovne pogodbe (pogodba z Avstrijo) in 44. člena Trianonske mirovne pogodbe (pogodba z Madžarsko). Posebna pogodba je bila sklenjena 5. 9. 1919, v Službenih novinah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca je bila pogodba objavljena 19.6.1920 (Službene novine št.133a), v Sloveniji pa šele 29. 9. 1921 (Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, letnik III, Ljubljana, 29. september 192).

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je sodila v kategorijo novonastalih ali povečanih držav, ki so šele urejale različne sestavine lastne državnosti. Vprašanje *državljanstva pripadnikov etničnih manjšin* je bilo izjemno pomembno. Potrebno je bilo preprečiti, da bi novonastale države odrekle pravico do državljanstva pripadnikom manjšin, ki so v mnogih primerih pripadali do dominantnim vodilnim narodom. V pogodbi z Državo SHS je bila problematika državljanstva urejena v členih 3 in 4.

Mnogim sporazumom je bila dodana še pravica do opcije, ki je omogočala, da posamezniki, pripadniki manjšin ohranijo državljanstvo države, kateri so do tedaj pripadali. Ta pravica je bila v Pogodbi z Državo SHS določena v 5 petem členu. Res pa je, da je uresničitev pravice do opcije pomenilo, da se mora oseba obvezno preseliti v državo za katero je optirala (3. odstavek, 3. člena pogodbe z Državo SHS).

V pogodbi je bila posebna pozornost posvečena zagotavljanju *formalne enakopravnosti in zaščiti pred diskriminacijo* (zagotavljanje državljanskih in političnih pravic, nediskriminatorna obravnava pri sprejemanju v javne službe, opravljanju služb in poklicev). V ta sklop sodijo še pravica do zaščite življenja in svobode ter pravica do javnega izražanja vere (2. člen pogodbe z Državo SHS). Pogodba je imela še določbo (10. člen), s katero se je Država SHS zavezala, da bo ščitila pravice muslimanov.

214 Roter, P., 2009. *Narodne manjšine v mednarodnih odnosih*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 69.

Včasih so se med t.im. posebne pravice štele tudi pravice narodnih manjšin, da na lastne stroške ustanavljajo in upravljajo dobrodelne, socialne in verske ustanove, šole in vzgojne ustanove. Pa tudi, da svobodno rabijo jezik in da svobodno prakticirajo verske obrede (8. člen pogodbe z Državo SHS). V obeh primerih bi težko govorili o posebnih pravicah manjšin. Prej bi veljalo govoriti o *toleranci* države gostiteljice, kar pa je le poseben vidik *splošne enakopravnosti*.

Katere t.im. posebne manjšinske pravice je mogoče izluščiti iz pogodbe o varstvu manjšin z Državo SHS? To bi bile tiste pravice, ki jih država ni dolžna samo dopuščati, tolerirati, ampak jih mora z ustreznimi politikami tudi zagotavljati. Zdi se, da je v omenjeni pogodbi mogoče najti samo tri t.im. posebne narodno manjšinske pravice: a) pravica do rabe manjšinskih jezikov, v pisni ali ustni obliki pred sodišči (4. odstavek, 7. člena);[215] b) pravica do osnovnošolskega pouka v jeziku manjšin (9. člen)[216] in c) pravica do ustrezne udeležbe pri sredstvih iz javnih fondov (4. odstavek 9. člena).

> Pristojnosti za nadzor nad izvajanjem sprejetih določb pogodbe je imel Svet Društva narodov in Permanent Court of International Justice (PCIJ).[217] Vloga obeh inštitucij je bila določena v členu 11 pogodbe s Kraljevino SHS.
>
> Ključno vlogo je imel Svet, ki je bil garant – tako za zaveze, ki so izhajale iz pogodb, ki so bile sprejete pod okriljem Društva narodov, kot za določila pogodb, sklenjenih izven Društva narodov, za katere pa je Svet vlogo garanta pridobil naknadno, in sicer s sprejemanjem posebnih resolucij (de Azcárate 1945, 177). Svet je lahko na pobudo ali zahtevo države članice tako razpravljal o kršitvah manjšinskih zavez in tudi ustrezno ukrepal. Vendar pa sama pogodbena določila niso bila jasna, kako mora postopati Svet, ko ugotavlja, ali je prišlo oziroma utegne priti do kršitev teh določb. Svet je zato poskušal s sprejemom več resolucij pritožbeni postopek doreči (Heyking 1927, 88-9; Stone 1932). Vendar so te spremembe, kot je poudaril Heyking (1927, 88), »žal skoraj vedno zniževale raven varstva manjšin.[218]

Versajsko ureditev so pripadniki nemške in madžarske narodne manjšine sprejemali kot krivično. Medetnični odnosi so bili že ob rojstvu nove države kontaminirani z etnično distanco in negativnim nabojem nacionalizma. Etnični konflikt je tako nujno predstavljal gibalo medetničnih odnosov v Sloveniji.

---

215 Začasni zakon z dne 10. maja 1920 o pogodbi med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, podpisani v Saint Germainu-en-Laye dne 10. septembra 1919. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo. Ljubljana, 29. septembra 1921. Člen 7, 4. odstavek: Tudi navzlic določiti enega službenega jezika po vladi Srbov, Hrvatov in Slovencev se dajo primerne olajšave srbsko-hrvatsko-slovenskim pripadnikom drugih jezikov, a ne službenega, da smejo svoj jezik, ustno, bodisi pismeno, rabiti pred sodišči.

216 Začasni zakon z dne 10. maja 1920 o pogodbi med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, (…), člen 9: Glede javnega pouka v mestih in okrajih (srezih, districts), v katerih stanujejo v znatni meri srbsko-hrvatsko-slovenski pripadniki drugih jezikov, a ne službenega, daje vlada Srbov, Hrvatov in Slovencev primerne olajšave, da se deci teh srbsko-hrvatsko-slovenskih pripadnikov zavaruje pouk na osnovnih šolah v njih lastnem jeziku. To določilo ne ovira vlade Srbov, Hrvatov in Slovencev, da ne bi uvedla pouka službenega jezika kot obveznega na omenjenih šolah.
V mestih in okrajih (srezih, districts), kjer prebivajo v znatni meri srbsko-hrvatsko-slovenski pripadniki, ki pripadajo manjšinam, etničnim, po veri ali jeziku, se tem manjšinam zagotavlja pravičen delež pri ukoriščanju in dodeljevanju onih vsot, ki bi mogle biti iz javnih fondov z državnim proračunom, občinskimi ali drugimi proračuni namenjene vzgojnim, verskim ali dobrodelnim svrham.
Določila tega člena veljajo samo za ozemlja, dodeljena Srbiji ali državi Srbov, Hrvatov in Slovencev izza dne 1. januarja 1913.

217 Kratica PCIJ – Permanent Court of International Justice/Stalno sodišče mednarodne pravice, oziroma Stalno meddržavno sodišče.

218 Roter. *Narodne manjšine*, 75.

Zaključek

Slovenska država je za pripadnike narodnih manjšin predstavljala *tujino,* zgodovinska stanja, ki so povzročila nastanek manjšin so krivična in jih je zato potrebno čim prej popraviti. Status manjšinskosti je za pripadnike manjšin zgolj stanje začasnosti, obdobje, v katerem se je potrebno temeljito pripraviti na novo preurejanje državnih meja. Poleg tega gre omeniti še posebno stanje duha, ki se je razraščalo med pripadniki narodnih manjšin v Sloveniji v obdobju med obema vojnama: občutek frustriranosti, saj so se v položaj manjšin skorajda čez noč prelevili pripadniki do tedaj vladajočih narodov (Nemcev, Madžarov), kar je bilo možno omiliti le z *vitaliziranjem* ideje o začasnosti s Senžermensko in s Trianonsko mirovno pogodbo določenih državno-teritorialnih rešitev.

Takšno obnašanja je rojevalo proti-reakcijo: osorno, asimilacijsko reakcijo slovenske strani, redukcijo tujerodcev na *petokolonaše,* na osebe, ki so v službi interesov sosednjih držav, zato jih je potrebno vedno imeti na očeh in jih nadzorovati. Slovenski državi so bili blizu *neodrešeni bratje za mejo,* pripadniki slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.

Za dokončno izostritev medetničnih odnosov in transformacijo manjšin v *uničevalce* nacionalnih držav je bila potrebna le še ustrezna ideologija oziroma njena državniška inkarnacija. Nastop *fašizma* in *nacizma* je zapolnil tudi to vrzel.

II.

Druga svetovna vojna: etnično čiščenje in očiščenje

Uvod

Morija na evropskih tleh je 6. aprila 1941 dosegla tudi Kraljevino Jugoslavijo. Vsega je bilo kmalu konec – Jugoslavija je kapitulirala 17. aprila 1941.

> Okupacija in razkosanje slovenskega ozemlja, ki so si ga priključile sosednje države je pomenila najnižjo točko v slovenski novejši zgodovini. Že pred okupacijo so Slovenci živeli v štirih državah (Jugoslaviji, Italiji, Avstriji oz. Nemčiji in Madžarski) in je bila tretjina narodnega telesa izven matične države Jugoslavije izpostavljena asimilacijskim pritiskom. Po okupaciji pa slovensko ozemlje ni bilo razkosano le med štiri okupatorje, temveč še znotraj zasedenega ozemlja razdeljeno na 11 upravnih enot od katerih je le Ljubljanska pokrajina imela središče na ozemlju današnje Republike Slovenije. Dolgoročni cilj vseh okupatorjev, čeprav so se razlikovali po metodah, je bila raznaroditev Slovencev – etnocid, zato za Slovence kot etnično enoto ni bilo prostora v novem evropskem redu, ki so ga ustvarjale sile osi. Tako stanje je potrjevala tudi pogodba o nasledstvu bivšega jugoslovanskega prostora iz leta 1942, kjer Slovenci in Slovenija, za razliko od Hrvaške in Srbije sploh niso bili omenjeni.[219]

Dravsko banovino so si razdelile štiri sosednje države: Nemčija si je prisvojila 10.261 km slovenskega ozemlja (Gorenjsko, Mežiško dolino, Spodnjo Štajersko, severni del Dolenjske in vasi ob bivši avstrijsko-jugoslovanski meji v Prekmurju z nemškim življem). Italija si je pripojila ozemlje 4.550,66 km^2) med rapalsko mejo ter novo mejo med Kraljevino Italijo in nemškim rajhom, kot jo je menda zarisal sam Adolf Hitler. Madžarska je dobila 997,54 km^2 Prekmurja.[220]

Nezavisna država Hrvatska (NDH), ustanovljena 10. aprila 1941, si je uspela prigrabiti le *drobtinice*, približno 20 km^2 predvojne Dravske banovine. Čeprav so bili apetiti Hrvaške mnogo večji.

> Ustaši so sicer pred vojno imeli ambicije celotno Slovenijo vključiti v veliko Hrvaško, tako so risali tudi zemljevide, pri čemer so za slovenski del ozemlja predvidevali nekakšen referendum, ampak Nemci so hitro omejili njihove apetite na del obmejnega pasu ob Bregani.[221]

219 Godeša, B., 2010. Izseljevanje Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem v luči primerjave položajev Slovencev in Hrvatov v okviru nacističnega novega reda. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 274.

220 Göncz. *Madžarska manjšina*, 82–83.

221 Ajlec, K. & Repe, B., 2021. *Razkosana Slovenija: okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 92.

K NDH so bila priključena naselja Bregansko selo,[222] Nova vas pri Bregani (danes Nova vas pri Mokricah), Jesenice (na Dolenjskem), Obrežje, Rajec in Čedem. Hrvaške oblasti so dne 27. 9. 1941 priključene kraje združile v novoustanovljeno občino Bregana. V Halozah pa so k NDH priključili vas Velika Varnica. So pa Hrvati imeli mnogo večje apetite. Poleg celotne Bele krajine so k NDH želeli priključiti

> še ozemlje preko Gorjancev, vključno z Novim mestom. Velja omeniti, da so ustaški apetiti segali še mnogo dlje od navedenega, ker je ustaško gibanje prevzelo pravaško teorijo, da so Slovenci alpski Hrvati. Zahteve Anteja Poveliča, poglavarja NDH-ja, da se deli Slovenije priključijo NDH-ju, so izhajala iz načrtov, ki jih je eden od ideologov ustaškega gibanja, minister za zunanje NDH-ja dr. Mladen Lorkovič, navedel že v svoji knjigi iz leta 1939 z naslovom *Narod i zemlja*. V njej je postavil hrvaške meje na zahod do Soče, na severu pa do Beljaka in Celovca. Pavelićeve zahteve niso naletele na nikakršno podporo in ustaši so morali prenehati s kampanjo za priključitev delov Slovenije k NDH-ju.[223]

Zaradi slabe povezanosti Marindola z drugim bregom Kolpe je bila med 2. svetovno vojno meja postavljena na reko Kolpo, pri čemer so južni breg nadzorovali ustaši, severnega pa Italijani. Tako so vasi Marindol, Paunoviči in Miliči z večinskih srbskim življem prišle pod italijansko zasedbeno območje.

Morda je ta logistična poteza Italijanov rešila Srbe pred ustaškim pogromom.

> Po določitvi meje je nemška uprava v skladu z načelom o obrambni liniji nemškega rajha obmejni pas etnično očistila. Iz obmejnega območja ob Sotli in Savi je deportirala Slovence in naselila kočevske Nemce ter zgradila in vojaško zavarovala večino svoje mejne linije. Začetna utrjevalna dela so se zaključila do pozne jeseni 1941, sestavljali pa so jo tako bodeča žica, vmesne graničarske stražarnice kot minska polja. Marca 1943 so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražarskih stolpov, ki so segali tudi do 30 metrov visoko. Žico, ki je bila visoka do dveh metrov, so namestili na lesene stebre, ki so bili ob rečni strugi zabiti enakomerno na vsakih nekaj metrov. Širina linije minskega polja ob žici je znašala približno od dva do štiri metre.[224]

Razdelitev Dravske banovine med štiri sosednje države[225] je prikazana na zemljevidu št. 24.

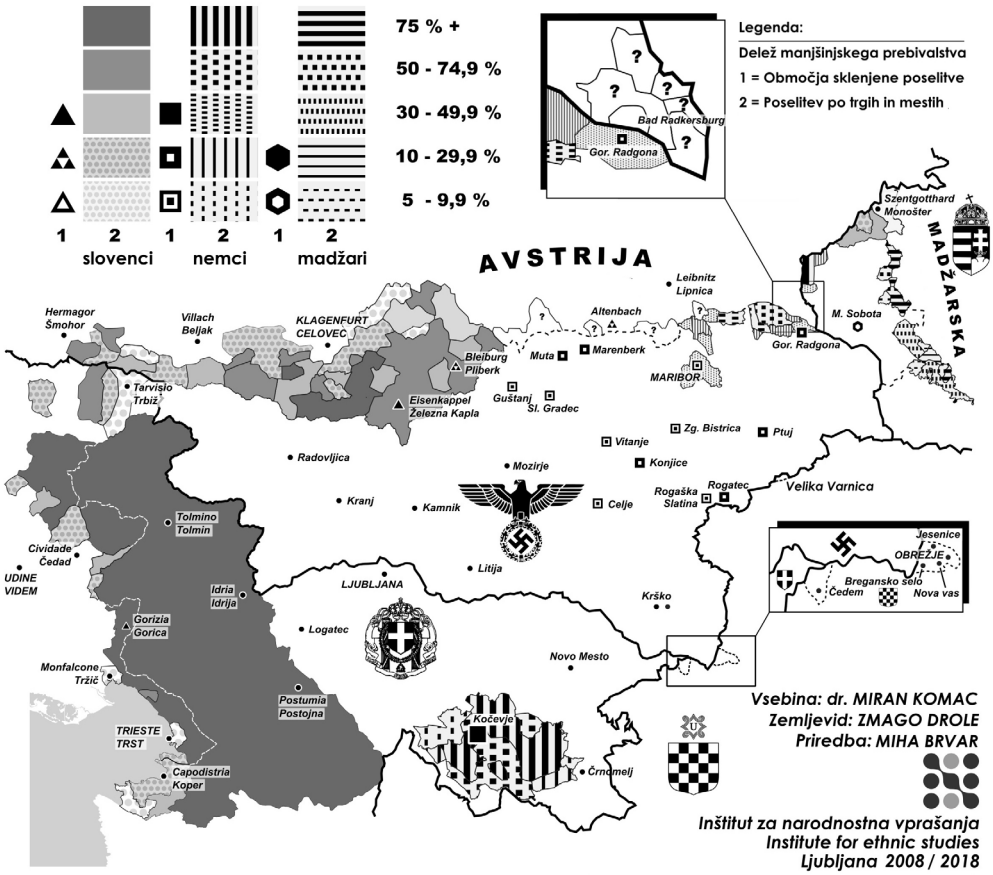
222 Ime naselja Bregansko selo je bilo 13. februarja 1993 preimenovano v Slovenska vas.

223 Flajšman, B., 2024. Mrzla tujčeva krogla: podoba Bele krajine 1941–1945. V J. Weiss (ur.) *Temelj našemu narodu: podobe in pomen Črnomlja za časa 2. svetovne vojne: zbornik zgodovinskih razprav ob 80-letnici zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju*. Mestna muzejska zbirka Črnomelj, Črnomelj; RIC Bela krajina, Občina, 144.

224 Ajlec & Repe. *Razkosana Slovenija*, 95.

225 O razdelitvi slovenskega ozemlja. Glej:
– Repe, B., 2019. Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. *Zgodovinski časopis* 73 (1/2), 158–192.
– Ajlec & Repe. *Razkosana Slovenija.*

Zemljevid 24: Razkosanje Dravske banovine leta 1941

Viri

Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1^{0} dicembre 1921. (Roma 1926). ; Prebivalstvo po maternem jeziku po popisu od 31. marca 1931. leta (Beograd 1945) ; Statistische Überschniten für den Reichsgau Kärnten (Wien, 1941); Recensement Général de la Population, en 1920. (Budapest 1928).

Genocid nad Slovenci

Kakorkoli stvari obračamo drži, da so *Slovencem fašistični režimi sosednjih držav (Italije, Nemčije, Madžarske in Hrvaške) namenili narodno smrt*.[226] Medsebojno so se razlikovali le po tempu realizacije te temeljne ideje in po metodah njene realizacije. Za odnos Hrvatov oziroma NDH do Slovencev raziskovalci ugotavljajo,

> da je bila politika oblasti v NDH do Slovencev od vseh sosednjih držav, ki so zasedle Slovenijo, slovenstvu še najmanj škodljiva, tako da ta medvojna izkušnja ni pustila trajnejših negativnih posledic med sosednjima narodoma.[227]

Vojna je dejavnost, polna neznank, ki jih kabinetno planiranje ne more nikoli povsem zaobseči. Načrt dokončne razrešitve slovenskega vprašanja so morali okupacijski režimi prenesti na povojni čas, medtem ko so med vojno uspeli opraviti le *najnujnejši* posel. Nemci so tako izgnali le približno tretjino (cca. 80.000 oseb) za izgon predvidene slovenske populacije.

Madžari so po zasedbi Prekmurja najprej obračunali z Nemadžari, ki so se v Prekmurje priselili med obema vojnama. Na podlagi določil Zakona XX/1941, ki ga je 16. decembra 1941 sprejel madžarski parlament, je sledila internacija primorskih oz. istrskih kolonistov v Sárvár. (…) Zakon je začel veljati od 27. decembra dalje in sicer za vse osebe, naseljene po 31. oktobru 1918 na ozemlju kasnejše Kraljevine Jugoslavije (Slavko Valenčič, Internacijsko taborišče Sárvár, Murska Sobota 1992, str. 13). Oglas *Na Znanye* se v primeru Prekmurja glasi takole:

> »Zapovedano je priglasili se vsem državljanom in članom njihovih družin, kakor tudi vsem tistim, ki so po 31. oktobru 1918. leta prišli, ali se naselili na ozemlju, ki gaje madžarska vojska zasedla od Jugoslavije. Nadalje se morajo priglasiti tudi vse osebe, ki, so semkaj prišle po tistem, koje bila oblast prevzeta od vojske. Vsi tisti so dolžni, se v 24. urah javili pri državni policiji, kjer se le-ta nahaja, v ostalih krajih pa pri vaškem predstojniku. Kdor ne bo upošteval te zapovedi v doslednem času ali pa bo navedel napačne podatke, s katerimi, bi nameraval »prelisičiti« oblast, bo ostro kaznovan. To velja tudi za tiste, ki sprejemajo na stanovanje druge tujce, ki bi se v tem primeru morali priglasiti, pa tega niso storili v predvidenem roku, ampak so na skrivaj nastanjeni.« (16. maj 1941, Béla Novákovits, general – poveljstvo vojaške uprave za Južne pokrajine; dokument hrani Arhiv sreskega načelstva, Murska Sobota – PISK, fasc. 5).[228]

226 Glej o tem več v: Ferenc. *Nacistična raznarodovalna politika.*

227 Godeša, B., 2018. Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno. V M. Zajc (ur.) *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 163–164.

228 Kerec, D., 2000. Judje v Murski Soboti v letih 1934–1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71 = 36 (4), 601.

Nacisti niso *pozabili* niti na slovensko narodno obrobje, na Slovence v Avstriji. Ob napadu na Jugoslavijo so

> nacistične oblasti zaprle in pregnale slovensko duhovščino in ostali del slovenskega izobraženstva ter nekatere vidne organizatorje slovenskega kulturnega, gospodarskega in političnega dela na Koroškem. Vendar, bili so pač funkcionarji slovenskih organizacij, ki so jih oblasti pavšalno obsodile državi sovražnega delovanja.[229]

Kasneje se pričnejo tudi dejavnosti za izgon (pregon) Slovencev s Koroške. Himmlerjeva odredba z dne 25. 8. 1941 o preselitvi optantov iz Kanalske doline[230] na Koroško je predvidevala,

> da je treba za rešitev narodno političnega položaja posebej pritegniti dvojezično področje Koroške (bivše plebiscitno ozemlje). Dokument je govoril o okoli 200 slovenskih družinah, ki so znane po svojem sovraštvu do naroda in države.[231]

Nacistične oblasti so 14. in 15. aprila 1942 iz različnih krajev na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem odpeljale v zbirno taborišče v Žrelec pri Celovcu 186 slovenskih družin. Od teh je bilo 15., 16. in 17. aprila 1942 deportiranih 178 družin (917 oseb) v taborišča na območju dežel Brandenburg in Franken.[232]

Inventura nacifašističnega pustošenja po slovenskih tleh razkrije, da so Italijanske, nemške, madžarske in hrvaške okupacijske enote povzročile najmanj 38. 000 žrtev. Od tega:

Tabela 16: Smrtne žrtve druge svetovne vojne

Nemške okupacijske enote:	30. 728 oseb
Nemške okupacijske enote v sodelovanju s protipartizanskimi in tujimi enotami:	772 oseb
Italijanske oborožene enote (okupacijske enote, policija in vojska na Primorskem):	6. 212 oseb
Italijanske oborožene enote v sodelovanju s protipartizanskimi enotami:	29 oseb
Oborožene enote NDH:	823 oseb
Madžarske okupacijske enote:	203 oseb

Deželak Barič, V., 2014. Posledice vojnega nasilja: smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. V N. Troha (ur.) *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 17.

229 Domej, T., 1992. O ponemčevanju južne Koroške za časa nacizma in odmevi nanj (1938–1942). V A. Malle & V. Sima (ur.) *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942*. Drava; Mohorjeva družba, Celovec, 219.

230 Kanalsko dolino, ozemlje v trikotniku med Avstrijo, Italijo in Slovenijo so pred prvo svetovno vojno skoraj izključno naseljevali »pripadniki slovenske in nemške narodnosti. Leta 1918 je dolina prišla v sklop kraljevine Italije. S prihodom fašizma na oblast (1922) se je začelo načrtno doseljevanje Italijanov in Furlanov. Narodnostna podoba doline se je začela korenito spreminjati. 1939 sta fašistična Italija in nacistična Nemčija sklenili sporazum za izselitev »tujerodnega« prebivalstva iz Italije. Za Nemčijo je optirala ogromna večina prebivalstva iz Kanalske doline. 1940–1942 se je precej ljudi tudi izselilo, vendar je vojna preprečila dosledno izselitev. Opcije so globoko zarezale v tkivo doline, saj so Slovenci in Nemci postali manjšina na lastnih tleh«. Glej: Pahor, M., 1987. Opcije v Kanalski dolini 1939–1942. *Zgodovinski časopis* (2), 320.

231 Domej. *O ponemčevanju južne Koroške*, 220.

232 Malle, A. & Sima, V. (ur.), 1992. *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942*. Drava, Mohorjeva družba, Celovec.

Med nasilne ukrepe, po katerih je posegel nemški okupator, sodijo množični izgoni in internacije narodno zavednega prebivalstva,

vpoklici za orožje sposobnih moških v obvezno nemško delovno službo (RAD) in vojsko (Wehrmacht in Waffen SS), dalje in v manjši meri v polvojaško formacijo »vermanšaft« in na prisilno delo t. i. zaščitencev v sosednje avstrijske pokrajine ter popolno ponemčenje preostalega prebivalstva. Nacisti so v Srbijo, Neodvisno državo Hrvaško in Nemčijo izgnali približno 10 % prebivalstva; iz Posavja (Brežiško -krške kotline) in Obsotelja je bilo izgnanih in preseljenih 37.000 ljudi, spraznjeno ozemlje pa so pozimi 1941–1942 ne v enakem obsegu poselili z nemškim prebivalstvom s Kočevskega in od drugod, skupaj jih je bilo 13.000. Med letoma 1942 in 1944 je bilo v Nemčijo izgnanih še 8.000 sorodnikov partizanov in sorodnikov ustreljenih talcev; del prebivalstva (po ocenah približno 17.000 oseb) je zaradi pretečih aretacij in izgonov okupacijskih oblasti zbežal v Ljubljansko pokrajino. Sredi leta 1942 je kršeč mednarodno pravo uvedel vojaško obveznost in mobiliziral v letih 1942–1945 22 letnikov moških v uniformirano delovno službo 33 (Reichsarbeitdienst, RAD) in nemško vojsko, na Gorenjskem in Mežiški dolini pa je vpoklical 11 letnikov, skupaj približno 38.000 vojakov.[233]

233 Deželak – Barič, V., 2013. *Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 32–33. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WJ2TZO12 (dostop 22. 1. 2023).

Obračunavanje z narodnimi manjšinami

V kolesje naci-fašistične etno-očiščevalne politike so se ujeli tudi pripadniki narodnih manjšin: Judi, Romi, Sinti in Hrvati.

Pri etničnem čiščenju Judov in Romov so sodelovali tudi pripadniki partizanskega gibanja in pripadniki slovenskih kolaborantskih enot.

V tej tragediji vsesplošnega preseljevanja in etničnega čiščenja so tragični konec doživeli tudi slovenski Nemci. Njihovi nacistični sonarodnjaki niso imeli prav nikakršnih pomislekov, da jih ne bi pretvorili v narodno obrambni zid na meji z barbarskim slovanskim svetom.

1. Usoda Nemcev

Kočevski Nemci,

> Nemci v enklavi so bili veseli, da so rešeni države, ki jim je, kakor so trdili, vseh trindvajset let svojega obstoja odrekala njihovo narodnost in jih skušala asimilirati.[234]

Tedanji ravnatelj kočevske gimnazije Anton Burgar je zapisal, da so

> na Veliki petek 1941 popoldne prvič zavihrale grozotne in veličastne Hitlerjeve zastave s kljukastim križem. Bilo jih je čuda veliko in dajale so mestu strašno slovesen obraz. Na cestah se je začelo nervozno tekanje Kočevarjev, ki so s krikom in vikom oznanjali, da je prešla oblast v njihove roke. Zasedli so okrajno glavarstvo, urade, občino, pošto in povsod namestili svoje ljudi.
>
> Kočevarjem, ki so se komaj dobro pripravili na represalije proti Slovencem, je kaj kmalu minila doba gospodovanja. V četrtek po Veliki noči so začele korakati skozi mesto italijanske čete v nepreglednih kolonah … Ko so se ugnezdili v okolici, so se prav na široko zasidrali tudi v mestu. Trpeli so zlasti zavodi in prosvetni domovi. Po vojaški zasedbi je kmalu prišla tudi civilna uprava. Kočevski Nemci so morali predati svoje posle.[235]

Odločitev o pripojitvi Kočevske Ljubljanski pokrajini, ki je bila maja 1941 priključena Italiji, je kočevske Nemce, posebej njihovo vodstvo, razočaral, saj so se kar nekaj let pripravljali na priključitev k *matični domovini*. Prihajalo je do

> nasprotij med italijanskimi okupacijskimi organi, ki pa so se polagoma polegla, kajti že 23. aprila 1941 so se odposlanci kočevskih Nemcev sporazumeli s H. Himmlerjem v Brucku na Muri za preselitev svojih rojakov v nemški rajh. Nemško vodstvo

234 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 97.

235 Černač. *Kočevska*, 102.

jim je obljubilo, da se bodo kočevski Nemci lahko preselili od vasi do vasi in od kmetije do kmetije (…). Obljubljeno jim je bilo naselitveno območje ob Savi in Sotli (postali naj bi torej nekakšni mejaši, op. M. K.), s katerega so nacisti nameravali izgnati večino slovenskega življa, Hrvate in druge pa odstraniti s pomočjo medvladnih sporazumov. Šlo je za okoli 100 km dolg in okoli 10-15 km širok pas nasproti Ljubljanski pokrajini in t. i. Neodvisni državni Hrvaški.[236]

V zimi 1941/1942 je večina kočevskih Nemcev optirala za preselitev

iz svoje šeststoletne domovine, vlakovnemu »tranfserju« pa se je po navedbah Balduina Sarie pridružilo še okoli 1000 ljubljanskih Nemcev, torej »celotno nemško prebivalstvo Ljubljane«. To, čemur se je v jeziku nacionalsocialističnega režima reklo »ethnische Flurbereinigung«, ni pomenilo nič drugega kot odselitev skorajda vseh Nemcev iz t. i. »Ljubljanske pokrajine«, ki je pripadla Italiji, in njihovo pretežno naselitev na območju Posavja, odkoder so nacisti predhodno izgnali okrog 35.000 Slovencev. Toda »živa meja« Tretjega Reicha, ki naj bi trajal naslednjih tisoč let, ni preživela nemškega zloma spomladi 1945. »Finis Germaniae« je na Slovenskem pomenil tudi abruptni in v marsičem tragični konec lokalnega nemštva, ki se je že pred drugo vojno v veliki meri vpreglo v pogubni voz ekspanzionistične nacionalsocialistične politike.[237]

Vodstvo kočevskih Nemcev je z močno propagando in če to ni bilo dovolj učinkovito je temu dodalo še ustrahovanje in grožnje s koncentracijskimi taborišči, prepričalo sonarodnjake, da so optirali za nemški rajh, kar je zapečatilo njihovo usodo na slovenskih tleh.

Ko tako hodiva po teh zaraščenih strminah«, pravi v svojem zapisu T. Lekše, »niti ni težko razumeti, da so si ljudje želeli drugam, da so jih vabile ravnine, kjer je bil kruh lažje dostopen. Zato so imeli »folksdojčer-ji«, Hitlerjeva predhodnica, lahko delo, ko so jih lovili v svoje mreže. Le redki so bili med njimi, ki so se upirali omamljajoči skušnjavi in razmišljali trezno. Milan se spominja starega Zamide, ki je bil pred vojno nekaj časa v Nemčiji pa je na lastne oči videl, kaj Hitlerjev nacizem v resnici je. »Poslušajte ljudje«, jim je govoril, »Hitler nima nič, obljublja pa veliko. Če bo hotel vam kaj dati, bo moral vzeti drugim.

Redki so ga poslušali, precej se jih je navdušeno odselilo na domove pregnanih Slovencev v Zasavju, nekaj jih je bilo tudi takih, ki niso hoteli, pa niso zdržali pritiska večine in so jim sledili v negotovost. Vse, ki so odšli, je zadela usoda pregnanstva, tiste pa, ki so ostali, je za dela usoda osamljene, umirajoče doline.[238]

Med Kočevarji so bili tudi nasprotniki preselitve.

Več mož, med njimi že pokojni župnik Joseph Gliebe, je bilo pripravljenih nasprotovati preselitvi. V vaseh Gotenica, Kočevska Reka in Grčarice, so zbrali podpise in naslovili vlogo na nemškega konzula v Ljubljani. Opozorili so, da med vojno ne sme priti do preselitve Ta vloga je sprožila močno gonjo proti možem iz nasprotnega tabora. Ljudi so dejansko tako zastrašili, da je bila akcija neuspešna /…/.

Grozili so jim, da jih bodo (Italijani) odpeljali v južno Italijo ali celo v Abesinijo, če se ne bodo odzvali preselitvi.

Trditev Tirolca Lotharja von Sterbacha, (…), da je grožnja s prisilno preselitvijo na jug pripravila k odhodu več ljudi kot nacistična propaganda, je tako kot za Južno Tirolsko držala tudi za enklavo.[239]

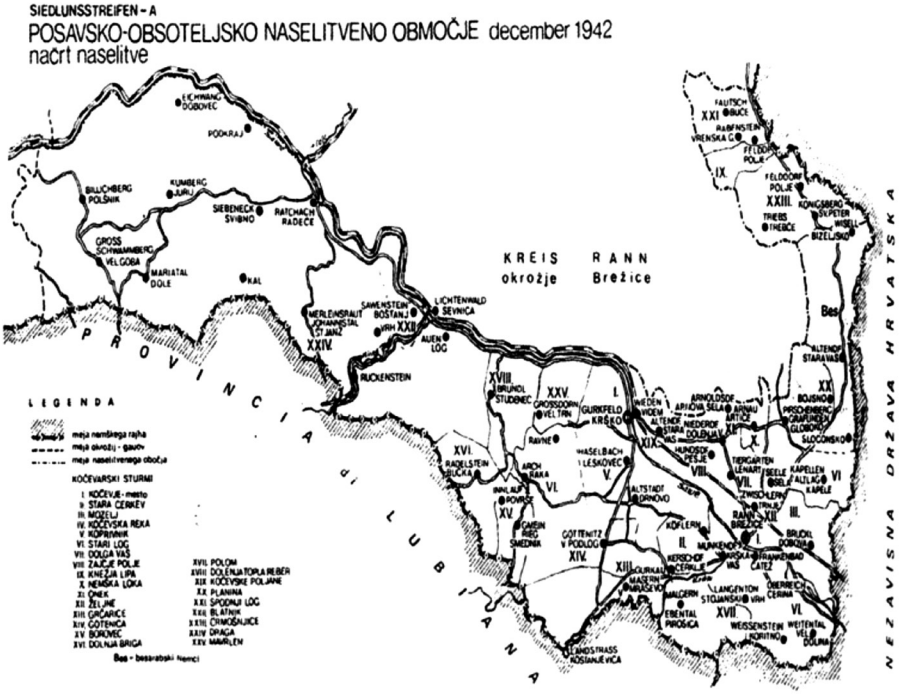
236 Ferenc. *Kočevska: izgubljena kulturna*, 31.

237 Kristen, S., 1992. Nemci v Sloveniji po letu 1945: statistični oris. *Razprave in gradivo* 26/27, 276.

238 Lekše, T., 1989. Samo v kamnu je še spomin. *Dolenjski list*, 10. 8. 1989, 6.

239 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 291.

Zemljevid 25: Glavni načrt naselitve kočevskih in besarabskih Nemcev ob Savi in Sotli

Vir: Ferenc, M., 2005. *Kočevska, pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana, 146.

V skladu s sporazumom med vladama nemškega rajha in Kraljevine Italije z dne 31. avgusta 1941 in na podlagi ocene osrednjega selitvenega urada se je po opravljenem rasnem pregledu na kočevski železniški postaji se je pozimi v letih 1941–1942, preselilo v Posavje 2833 družin kočevskih Nemcev, ki so štele 11.509 oseb, v Nemčijo pa je bilo preseljenih le 571 oseb.[240]

Nastanili so jih večinoma na posestva in v hiše, v katerih so še nekaj dni nazaj živeli pravi lastniki, Slovenci po narodni pripadnosti. Da bi pripravili dovolj prostora za prihajajoče Nemce, so iz Obsoteljskega območja izselili 36.126 Slovencev.

> Temnilo se je. Mama je prižgala petrolejko, ki je visela na stropu vedno toplejše kuhinje, in začela pripravljati večerjo iz živil, ki smo jih dobili v Brežicah. Hišo je kmalu napolnil vonj po mesu in omaki iz konzerv. In medtem ko se je hlad, ki ga je skozi vhodna vrata za kratek čas drgetaje prinesel oče, izgubljal, smo jedli prvi obrok v hiši, ki je bila zdaj, čeprav le začasno, naša, v kateri pa smo se počutili kot vsiljivci.[241]

240 O preselitvi kočevskih Nemcev glej tudi: Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 117–152.

241 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 319.

Noč je čas za počitek:

> Tako smo se spravili spat v vse toplejšo spalnico s sveže postlanimi posteljami, v katerih je samo nekaj dni prej druge enako skrbelo za njihovo prihodnost.[242]

Vse nepremičnine Kočevarjev je odkupila italijanska družba Emona – Instituto immobiliare di Lubiana.

> Vestni uradniki v Berlinu ter na izpostavi urada v Ljubljani so spravljali v red vse potrebne papirje za pogodbe, ki so bile predvsem politični posel. Za vsakega bivšega lastnika in za vsako parcelo so izpisali vsak stavek v nemščini, italijanščini in slovenščini. Račun je bil izstavljen in plačan v višini 227.786.000 milijonov takratnih lir. S seboj so Kočevarji smeli odpeljati le tretjino živine in kolikor so zmogli drugega, vse ostalo so morali pustiti na tedaj italijanskem ozemlju.[243]

Z odselitvijo kočevskih Nemcev se je Kočevski Rog spremenil v neposeljen, prazen prostor, ki je nudil odlično zaščito borcem slovenskega partizanskega gibanja. Odporniško gibanje je postalo spomladi leta 1942 za Italijane že tako moteče, da se je italijanska vojska odloči za veliko ofenzivo, ki naj bi uničila odporniško gibanje v Kočevskem Rogu. Da bi preprečila naseljevanje partizanskih enot, je italijanska vojska načrtno požigala stavbe v izpraznjenih vaseh kočevskih Nemcev. Skoraj sto vasi je uničila italijanska vojska.[244] Cinično, Italijani so požigali lasten stavbni fond. In kar je še posebej pomembno, namesto popolnega uničenja partizanskega gibanja je izpraznjeni Kočevski Rog po koncu italijanske ofenzive postal osrednje uporniško območje na Slovenskem.

Mnogi Kočevski Nemci, ki so se ognili preselitvi in ostali na svojih domovih, so se odločili za sodelovanje z odporniškim gibanjem, kot vojaško aktivni partizani ali kot sodelavci v oskrbovalni verigi.

> Med njimi je bil na primer 24. 3. 1927 v Podstenicah rojeni Henrik Dralka v partizanih od leta 1943 do konca vojne maja 1945. Njegov zadnji čin je major. Prejel je tudi Medaljo za hrabrost, Orden zaslug za narod III, Orden Rada sa srebrnim vencem in Red za vojaške zasluge z zlatimi meči. V partizanih je bil tudi Rudolf Pahinger iz Starih Žag, rojen 22. 1. 1925, leta 1918 rojeni Rudolf Štimac iz Malega Riglja pa je bil prav tako v partizanih od leta 1943 do 1945. Njegov sovaščan Ernest Samida da je v partizanih padel. V partizanih je bil tudi leta 1916 rojeni Rudolf Kapš iz Občic in drugi.[245]

Profesor Tschinkel v odprtem pismu v časopisu Gottscheer Zeitung dne 15. 7. 2003 sporoča vsem nekritičnim opravičevalcem *lastne krivde* da s(m)o Kočevarji izgubili

> domovino, ker smo preveč zaupali goljufivim fanatikom.[246]

---

242 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 319.

243 Černač. *Kočevska*, 104.

244 Glej podrobneje: Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna.*

245 Makarovič, M., 2005. *Črmošnjiško – Poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost.* Založba ZRC, ZRV SAZU, Ljubljana, 230.
O Kočevskih Nemcih v partizanih glej tudi: Troha. *Kočevski Nemci – partizani*.

246 Auersperger, A., 2004. *Iskalci grala: poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji*. Modrijan, Ljubljana, 299.

Spomin na rodno grudo je ostal. Opisuje Alenka Auersperger srečanje med Kočevarjem domačinom in izseljenim Kočevarjem:

> Moža sta se srečala s pogledi in si rekla po kočevarsko: »Guatn tokh.« Potem sta se prepoznala.
>
> »Daj, povej. Kako je kaj tle. Je res tako hudo? Se živi?« je vprašal prišlek.
>
> »Živi se,« je odvrnil domačin.
>
> »Misliš, da bi smel – če bom živ in zdrav – še kdaj priti sem, v Slovenijo? Rad bi videl svojo hišico. Mi lahko zagotoviš, da bom prišel nazaj in brez komplikacij?«
>
> »Kdo bi ti pa branil? In kdo bi ti kaj storil?[247]

Alenka Auersperger opisuje srečanje med Kočevarjem domačinom in izseljenim Kočevarjem, ki se je po izselitvi leta 1941 prvič vrnil na Kočevsko. Ime mu je bilo Jože Šmit (Josip Schmidt).

> Tudi Šmit je bil med tistimi, ki so leta 1941 z ljubeznijo govorili, da gredo k Očetu, k Hitlerju. Naložili so na vozove imetje, kot je dovoljeval predpis, se odpeljali na železniško postajo v Semič, v Stražo in od tam v rajh. Od tistega trenutka ob odhodu, pomešanega s strahom, solzami na eni strani in ponosom, radostjo ter velikim pričakovanjem na drugi, ni bilo dneva, ki bi ne bil izpolnjen s hrepenenjem po rojstnem kraju.[248]

2. Usoda Judov – holokavst (shoah)

Pogrom nad Judi v Kraljevini Jugoslaviji se je najavil relativno pozno, ob koncu leta 1940. oktobra 1940

> je tudi jugoslovanska vlada izdala dve antisemitski uredbi. Z eno so omejili vpis judovskih učencev na univerze, visoke šole z veljavnostjo univerz, višje, srednje, učiteljske in druge strokovne šole. Število judovskih učencev na teh šolah naj bi bilo v sorazmerju s številom judovskega prebivalstva v krajih, kjer so bile te šole nastanjene. Z drugo uredbo so Judom prepovedali odpirati živilska grosistična trgovska podjetja, judovskim lastnikom že obstoječih trgovskih obratov pa je bilo mogoče prepovedati nadaljnje obratovanje ali pa so jim postavili komisarje za vodenje poslov. Zlasti slednja uredba je prizadela kar nekaj judovskih trgovcev. Po drugi strani pa uvedba »numerus clausus« za judovske učence in študente praktično ni veljala dovolj dolgo, da bi lahko pokazala svojo pravo moč, ki bi jo imela predvsem v okoljih z večjo koncentracijo judovskega prebivalstva. Tako je moralo npr. kar nekaj judovskih dijakov zapustiti gimnazijo v Murski Soboti.[249]

Ob začetku druge svetovne vojne je v Ljubljani pod italijansko zasedbo živelo večje število Judov, ki so pribežali z območij pod nemško zasedbo in z območij Nezavisne države Hrvatske (NDH).

> Judovski begunci niso bežali proti Italiji, ker jih tam ne bi preganjali, temveč preprosto zato, ker se jim na italijanskem ozemlju (še ni) bilo potrebno bati za življenje. Italijanski fašizem namreč ni bil imun pred preganjanjem Judov. V praksi je bila stopnja italijanskega protijudovskega nasilja v primerjavi z nacistično Nemčijo med leti 1938 in 1943 izredno majhna, vendar to še ne pomeni, da rasne zakonodaje niso izvajali. Klub temu je v tem času judovsko prebivalstvo lahko na italijanskem ozemlju veliko lažje preživelo kot npr. v sosednjem nemškem rajhu in sosednjih

247 Auersperger. *Iskalci grala*., 7.

248 Prav tam, 7.

249 Pančur. *Judovska skupnost*, 85.

balkanskih ozemljih. Za relativno bolj ugoden položaj Judov v Italiji in na italijanskih okupiranih območjih je bila odgovorna mešanica različnih vzrokov, od nepripravljenosti fašistične Italije na izvedbo holokavsta, do nemško-italijanskega rivalstva in antagonizma, ki se je tekom vojne vedno bolj krepil, korupcije in podkupljivosti pristojnih italijanskih organov ter nenazadnje sočutja in poguma posameznikov.[250]

Kolonija ljubljanskih Judov se je pričela krčiti v drugi polovici leta 1941.

V skladu s svojo rasno zakonodajo je italijanski okupator tako kmalu začel judovske begunce in druge Jude s tujim državljanstvom iz Ljubljanske pokrajine internirati v Italijo. Poleg tega je visoki komisar konec oktobra 1941 zaradi širjenja oboroženega partizanskega upora med drugimi policijskimi ukrepi odredil tudi internacijo ali izgon vseh Judov in državljanov sovražnih držav. Iz Ljubljane sta novembra 1941 odpeljala dva velika transporta ljubljanskih judovskih beguncev, prvi 8. novembra v internacijsko taborišče Ferramonte di Tarsia in drugi 25. novembra v Alessandrio. Novembra 1941 je kvestura ukazala tudi nekaterim ljubljanskim Judov z domovinsko pravico v Ljubljani, da naj v določenem roku skupaj s svojimi družinami zapustijo mesto in se preselijo v Italijo. Zato so ljubljanski občani Karl in Evgen Bolaffio, Adolf in Oton Lorant, Feliks Moskovič in Viljem Steinberg zaprosili občino, če lahko posreduje pri visokemu komisarju, da jim dovoli ostati v mestu. Vse kaže, da so ti ljubljanski Judje, ki niso bili begunci, nato lahko ostali v mestu, saj nekatere od njih zasledimo v Ljubljani še do leta 1944, ko so jih aretirali Nemci.[251]

Nad judovsko skupnost so se spravili Italijani, Nemci, Madžari obilno pa so jim pri tej črni raboti pomagali tudi slovenski domobranci. Nemške okupacijske oblasti so 26. aprila 1944 in kasneje še v oktobru in novembru 1944 z deportacijami v Auschwitz praktično uničile judovsko skupnost v Prekmurju.

Spomladi 1944 so bili v kontekstu množičnih deportacij Judov na Madžarskem na udaru tudi Judje v Prekmurju. Treba je poudariti, da so Madžari sicer izvajali protijudovsko politiko in ukrepe, a holokavsta vse do leta 1944 ne. Povsem drugačna, ostra in radikalna politika zoper Jude na Madžarskem je zavladala po vkorakanju nemških čet 19. marca 1944. Takrat je bila postavljena Nemčiji naklonjena oblast, ki je začela sistematično preganjati in uničevati Jude, in v tem kontekstu je bila skoraj docela uničena tudi predvojna judovska skupnost v Prekmurju.[252]

Marjan Toš zapiše,

Aprila 1944 se je v Lendavi prikazal odposlanec madžarske vlade in izdal nalog za takojšnje zbiranje Judov v sinagogi, ki je stala v Spodnji ulici. Aretacije Judov v Prekmurju so potekale od 2. do 27. aprila 1944. Iz Lendave so sedeminpetdeset judovskih družin s tovornjakom odpeljali v Čakovec in jih predali gestapu. Iz Čakovca so jih prek Nagykanizse odvedli dalje v Birkenau in v Auschwitz.[253]

Transport Judov iz Prekmurja se je odvil v treh valovih.

Prvi transport v Čakovec je bil 16. aprila, drugi je sledil 2. maja, tretji pa 20. oktobra. Internacije so potekale pod nadzorom žandarmerije oz. matične madžarske policije, ki je zjutraj ob štirih zahtevala, da se vsa ter vsaka judovska družina v Murski Soboti (in drugod po Prekmurju) obleče in pripravi za »potovanje.« S sabo je bilo dovoljeno vzeti do 20 kg osebne prtljage. Zbirno mesto je bilo v sinagogi (na zdajšnji Lendavski cesti), nakar jih je večerni vlak odpeljal proti Čakovcu od tam pa jih je po treh dneh, ko so bili (od Nemcev) deležni preiskave in odvzetja vrednostne lastnine,

250 Podberščič, Renato. Pisno pojasnilo z dne 27. 12. 2021.

251 Prav tam.

252 Toš, M., b. d. Ob 27. januarju, mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta. *Svobodna beseda*, https://www.svobodnabeseda.si/zgodilo-se-je-torej-se-lahko-spet-zgodi/ (dostop 24. 10. 2020).

253 Toš. *Zgodovinski spomin,* 73.

vlak odpeljal do Nagy Kanizse. Tu so može, stare do petdeset let ter zmožne za delo, ločili od žena, otrok in starcev. Po treh tednih (!) »bivanja« v Kanizsi so tudi druge odpeljali naravnost v »Vernichtungslager – Birkenau.« Večina Sobočanov je bila usmrčena v maju 1944.[254]

Istega leta, leta 1944, se je dogodil še obračun z Judi v Ljubljani. Pri tej raboti so aktivno sodelovali slovenski domobranci.

V domobranski ideologiji je bil antisemitizem globoko zasidran ideološki temelj.

Antisemitizem je bil eden izmed temeljev domobranske ideologije kljub minornemu deležu Judovskega prebivalstva na Slovenskem. Desno in katoliško usmerjen tisk – zlasti osrednji slovenski časnik Slovenec – je že v desetletjih pred drugo svetovno vojno, in posebej med vojno, obsežno objavljal antisemitske vsebine. Militantni antisemitizem je dosegel svoj vrhunec med vojno, pri čemer je Lambert Ehrlich utelešal stališča izjemno konservativnega političnega katolicizma in je vodil kampanjo proti »judovskemu satanizmu«, za katerega je trdil da si skuša prilastiti zaklade drugih narodov. Propagandna gonja proti Judom v domobranstvu je bila tako osrednja njihovem političnem programu, da Leon Rupnik v prav nobenem objavljenem govoru ni mogel prebiti brez napadov na Jude. Časopis Slovensko domobranstvo je objavil: »Judovstvo hoče zasužnjiti ves svet. Zasužnjiti bi ga moglo, če bi narode tudi gospodarsko uničilo. Zato je pognalo narode v vojno, da se uničujejo in s tem služijo judovskim koristim. Najzvestejši izvrševalec judovskih ukazov sta komunizem in liberalna demokracija. Obe ideji so ustvarili Judje za ne Judovske narode. Tudi slovenski narod hoče Judovstvo z moralnim razkrojem in obubožanjem spraviti na kolena.« Domobranska policija je direktno sodelovala pri izvajanju holokavsta na Slovenskem; leta 1944 je aretirala in okupatorskim oblastem predala še preostanek ljubljanskih Judov, ki niso bili deportirani že v obdobju italijanske okupacije.[255]

Aretiranih je bilo skupaj 32 Judov, ki so se med italijansko okupacijo uspeli izogniti fašističnim krempljem. Nemci so jih poslali v Auschwitz. Druga svetovna vojna je pomenila zaton slovenskega judovstva.

Judje na slovenskih tleh poznajo tudi navdihujoče zgodbe. Božidar Flajšman v delu Mrzla tujčeva krogla, v razdelku z naslovom Judovski padalci, opisuje naslednji dogodek:

Na osvobojeno ozemlje v Beli krajini je spomladi 1944 skočilo sedem judovskih padalcev iz sestava angleških oboroženih sil. Cilj je bil, da ob pomoči partizanov pridejo na Madžarsko in organizirajo vstajo tamkajšnjih Judov in antifašistov proti takratnemu fašističnemu režimu. Med sedmerico padalcev je bila tudi izraelska heroina Hannah Szenes. V Fuksovi hiši v Metliki sta našla zatočišče Joel Palgi in Perez Goldstein.[256]

Ostali padalci Reuven Dafni, Hannag Szenes, Yona Rosen Rosenfeld, Aba Berdichev in Rehavam Zabludovski so bivali v drugih krajih Bele krajine. Usoda Hannah Szenes je tragična. Iz Bele krajine se je po krajšem bivanju med belokranjskimi partizani odpravila peš na Madžarsko. Žal jo je na meji meseca junija aretirala žandarmerija. Bila je obsojena na smrt in pri 23 letih pogubljena.[257]

254 Kerec. *Judje v Murski Soboti*, 607–608.

255 Judje v Sloveniji. Dostopno na: https://sl. wikipedia. org/wiki/Judje_v_Sloveniji (dostop 14. 12. 2022).

256 Flajšman. *Mrzla tujčeva krogla*, 193.

257 O življenju Hannah Szenes glej podrobneje: Syrkin, M., 2004. *Hannah Szenes: Zionist, Paratrooper and Poet*, Yad Vashem, https://www. yadvashem. org/from-our-collections/hannah-szenes. html (dostop 2. 2. 2025).

3. Usoda slovenskih Sintov in Romov – Slovenski porajmos / samudaripen

Khonik nane sar tu, rajo Devel.
Ker o kamibe e bibahtale Romeske.
Sa o them te merel, a tu Devla đivdin.
E godji te šereste, kana palpale o them keres.[258]

Po razkosanju Dravske banovine leta 1941 so Sinti prišli v nemško okupacijsko področje, Romi v okolici Ljubljane, na Dolenjskem in v Beli krajini so prišli pod italijansko zasedbo, Romi v Prekmurju pa so pristali v madžarskem okupacijskem režimu. Po ciganskih plečih je padalo od vsepovsod. Nad Rome so se spravili Italijani, Nemci, Madžari in pripadniki slovenskega odporniškega gibanja (partizani).

Nemška vojska

Nemci naj bi prvega Roma ubili v prvi polovici aprila 1941, ob prodiranju nemške vojske v Belo krajino.

> Pod Krvavčjim Vrhom so Nemci naleteli na Rome, ki so taborili v steljniku na Lokvah. Cigani so našli vojaško puško z naboji. V svojem ciganskem gnezdu so streljali in ravno tedaj je prispela po cesti vojaška motorizirana kolona. Ta se je ustavila misleč, da streljajo. Z mitraljezom so vžgali po njih in se razpršili, eden od Romov pa je bil ranjen in je obležal v jarku ob cesti. Do njega so prišli nemški vojaki in ga takoj ustrelili. Zaradi tega so imeli še vaščani Krvavčjega Vrha neprijetnosti, ker so jih Nemci sumili, da so oni streljali nanje. Dejstvo je, da je bil na območju občine Semič in celo v Beli krajini prva žrtev okupatorja Rom Pepe Hudorovac s Podrebri.[259]

Nemci so se reševanja romskega vprašanja lotili že kmalu po okupaciji, maja 1941. Prvotna namera Nemcev je bila, da Sinte preprosto izženejo iz Gorenjske in jih prepustijo Italijanom. Maja leta 1941 je kranjski politični komisar Jochum izdal *Odredbo o izgonu Ciganov*, v kateri je določil:

> Orožniškim postajam v okrožju
>
> Zadeva: ciganska svojat, zatiranje.
>
> Pozivam, da se s seznami popišejo cigani, ki se zadržujejo na območjih posameznih postaj, in se tukaj predložijo, skupaj z *Leermeldungen* [sporočili, da takšnih oseb tam naj »ne bi bilo«, op. prev.].

258 Gospod Bog, vsemogočni, Usliši prošnjo ubogemu Romu, Naj ves svet pomre, samo Ti, Bog, preživi! Ko boš pa naslednjič ustvarjal svet, pa ravnaj po pameti. (Romska narodna pesem)
Povzeto po: Lujanović, N., 2018. *Oblak kožne barve*. Cankarejva založba, Ljubljana. Iz romskega jezika v slovenski jezik prevedla Samanta Baranja.

259 Konda, A., 2007. *Življenje pod semiško goro.* Občina, Semič, 245–246.

> Cigane naj se nato od postaje do postaje pospremi v smeri italijanske meje pri Ljubljani in se jih tam na nenadzorovanem mestu neopazno napoti čez mejo. Pri tem naj se ciganom naroči, da se ne smejo vrniti na zasedeno območje, ker da bodo morali biti v nasprotnem primeru prepeljani v koncentracijsko taborišče.
>
> Politični komisar:
>
> Jochum
>
> Okrožni orožniški poročnik.[260]

Zdi se, da se je namera okrožnega orožniškega poročnika vsaj deloma uresničila. Okrožni komisar okrožja Logatec je 30. 6. 1941 poročal Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino,

> da se je v tukajšnjem okraju v zadnjem času pojavilo precejšnje število Ciganov, ki so prej bivali na ozemlju Hrvatske, odnosno na slovenskem ozemlju, ki je bilo zasedeno po nemški vojski. Hrvatske in nemške oblasti so cigane izgnale s svojega ozemlja in zatekli so se naravno v kraje, kjer so bili rojeni.[261]

Pavla Štrukelj poroča o drugačni usodi gorenjskih Sinitov. Gorenjski Siniti so bili

> leta 1941 popisani v Begunjah, kjer so bili Cigani zaprti in kasneje odpeljani v Srbijo. Popis je zajemal Cigane na Gorenjskem in Koroškem; naštetih pa je bilo 107 ljudi.[262] Podatki so natančni, navedeni so rojstvi datumi in kraji, poklic in pristojnost. Prav tako so zajeta vsa rodbinska imena, ki sodijo v to skupino; nekaj posameznikov ima slovenske priimke, ti pa so prišli z Dolenjskega.[263]

Transport Sinitov v Srbijo se je res zgodil, in to v dveh valovih. Prvi transport Sinitov se je zgodil kot dodatek transporta Slovencev iz Gorenjske v Srbijo, transport št. 1 (6. 7. 1941), kjer je na koncu natančnega seznama deportirancev pripisana še zadnja zaporedna številka: »Da zu 27 Zigeuner!«[264] Podoben zapis je mogoče najti tudi v seznamu transporta št. IV (9. 7. 1941). Čisto na koncu seznama je dodano: »Zigeuner, 27 Personen.«[265]

Tone Ferenc v obsežnem delu *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* izgona Romov ne omenja.

Kakšna je bila usoda gorenjskih Sinitov v Srbiji, ni znano. So bili deležni podobne usode kot preostali slovenski izseljenci? So morda končali v kakšnem koncentracijskem taborišču? Srbske Rome so zbirali v taborišču Sajmište v Beogradu. Ker so bili srbski Romi v taborišče pripeljali decembra 1941 in ker je bilo tam okoli 500 romskih žena z otroki, bi težko govorili o gorenjskih Sintih.

260 Komac, M., 2021. Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 75 (1/2), 221.

261 SI_AS, BAN 13–19 (1941). Alto commissariato per na provincia di Lubiana. Capitanato distrettuale di Longatico. Cigansko vprašanje, ureditev. No. 1524/1.

262 Število popisanih Ciganov (Pavla Štukelj navaja število 107) se ne sklada s seznamom popisanih oseb na seznamu zapornikov. Tu je popisanih 63 oseb z oznako »zigeuner«.

263 Štrukelj. *Romi na Slovenskem,* 61.

264 SI_AS_1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t.e. 10, p.e. 157.

265 SI_AS_1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t.e. 12, p.e. 160.

Transporti izseljenih iz Slovenije so potekali do Slavonskega Broda ter skozi Bosno do Čačka in Arandelovca v Srbiji. Ti Romi bi bili bliže taborišču Crveni krst v Nišu, kjer je prav tako bilo veliko zbirno taborišče za srbske Rome. V objavljenem spisku interniranih v tem taborišču[266] ni podatkov, ki bi kazali na to, da so bili v tem taborišču internirani tudi gorenjski Sinti.

Po italijanski kapitulaciji so italijansko zasedbeno območje zasedli Nemci. Kmalu je prišlo na vrsto tudi *cigansko vprašanje*.

Dva Valentina

Valentin iz Prečne

> Jeseni 1943. leta so Nemci iz romskega naselja v Prečni odpeljali najprej sedem odraslih Romov, med njimi tudi Valentina (Brajdiča[267], op. M. K.), kasneje pa še ostale ženske in otroke. Valentina so internirali v taborišče blizu Berlina, druge Rome pa v Auschwitz. Natančni Nemci so vestno pisali sezname in iz zapiskov lahko preberemo, da so 2. decembra 1943 pripeljali v taborišče 77 dolenjskih Romov in vse pokončali v plinskih celicah. Med njimi so bili tudi Valentinova žena in otroci. Nikoli več jih ni videl.[268]

Spomladi 1944 je Valentinu Brajdiču, skupaj še z dvema jetnikoma uspelo pobegniti.

> Na begu je bil tri mesece. Ponoči je potoval, podnevi pa se je skrival. Ves čas je trpel hudo lakoto. Nemci so ga ujeli nekje na Češkem, ko je poskusil potovati z vlakom. Zaprli so ga, potem pa poslali delat na neko farmo, kjer je dočakal konec vojne. Ko se je vrnil v Prečno, je bil romski tabor skoraj prazen. Odšel je v Trebnje k sorodnikom, si postavil šotor, začel delati ter se ponovno oženil. Rodilo se mu je 10 otrok. Zdaj njegov rod šteje 32 vnukov, pravnukov pa mu še ni uspelo prešteti.[269]

Nemci so se romskega vprašanja v Sloveniji dotaknili še enkrat, 2. decembra 1943. Tedaj so Nemci poslali v Auschwitz transport Romov iz okolice Novega mesta. Spisek prispelih in evidentiranih Romov v taborišče je objavljen v zborniku *Koncentracijsko taborišče Auschwitz – Birkenau (Oswiecim Brzezinka)*, v Sloveniji objavljenem leta 1982.[270] Na seznamu je popisanih 77 Romov. O organizaciji tega transporta ne vemo nič. V Arhivu Slovenije podatkov o tem transportu ni. Ničesar ne najdemo niti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti za Dolenjsko in Belo krajino.[271] Nobenih podatkov ne najdemo niti v arhivu

266 Ozimič, N., Dinčič, A., Simovič, B. & Gruden Milentijević, I., 2014. *Žrtve lagera Niš.* Niški kulturni centar; Narodni muzej; Medivest KT, Niš.

267 Valentin Brajdič (Trebnje) roj. 12. 2. 1910, smrt 28. 8. 2008

268 Padovan, M., 1995. Najstarejši med dolenjskimi Romi. *Dolenjski list*, 5. 4. 1995, 12.

269 Prav tam, 12.

270 Kovač-Zupančič, M. & Ksela, L. (ur.), 1982. *Auschwitz - Birkenau = (Oswiecim - Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. Obzorja, Maribor; Borec, Ljubljana, 564–566.

271 V odgovoru na povpraševanje avtorja M. K. o tem dogodku v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto, z dne 13. 9. 2020, je zapisano: »Žal nimamo nobenih podatkov o transportu Romov v taborišče Auschwitz.«

Policijskega varnostnega zbora, zato ne vemo, kako so Nemci prišli do Romov, kdo je Nemcem pri iskanju Romov pomagal – če sploh kdo – in kako je potekala tehnična izvedba transporta.

Na koncu že omenjenega spiska Romov, prepeljanih v *Auschwitz – Birkenau (Oswiecim Brzezinka),* je dopisano: »Ni znano, da bi kdo preživel.« Zapisano ne drži. Vrnil se je Valentin Brajdič[272] iz Vavte vasi.

Valentin iz Vavte vasi

V taborišču Auschwitz – Birkenau (Oswiecim Brzezinka) so jih nastanili v poseben predel taborišča namenjen izključno Romom, t. im. Familienzigeunerlager ali skrajšano Zigeunerlager. Za razliko od ostalih taboriščnikov Romov niso delili na moške in ženske. Družine so ostale skupaj. Niso jih preoblačili v taboriščne uniforme, ohranili so oblačila, ki so jih prinesli s seboj. So jim pa vtetovirali registracijske številke. Morali so opravljati različna dela. Nekega dne so jih odpeljali na popravilo cest, ki so bile poškodovane po letalskih napadih. Na robu ceste so ležala trupla v napadih ubitih civilistov. V trenutku, ko se je stražar obrnil in odkorakal na drugo stran delovišča, se je nemudoma ulegel med dve trupli ubitih civilov. Stražarji ga niso odkrili, saj ga je ščitila civilna oblika. Ciganov verjetno niso tako natančno preštevali kot ostale taboriščnike. Ponoči se je odpravil do bližnjega gozda. In od tam proti domu. Njegovo mladostniško bivanje po Dolenjskih gozdovih mu je privzgojilo veščine, ki so mu bile v pomoč pri potovanju iz Poljske proti Sloveniji. Kamor se je tudi uspel vrniti, po treh mesecih potovanja.[273]

Med romsko populacijo na Dolenjskem krožijo še druge zgodbe o nemškem pobijanju Romi. Ena izmed njih govori o poboju romske družine iz naselja Jablan. Potek dogodkov je opisan v dokumentu Upravne enote Trebnje št. 0200316/2003:

Nemci so v Jablanu ubili celo romsko družino (…). Niso jih spraševali, kam bodo šli v internacijo, ampak so pokazali, kakšen je njihov namen, to je, vse pobiti. Nekaj Romov je padlo mrtvih, nekaj pa jih je bilo smrtno ranjenih in so še dolge dneve umirali. Stranka pove, da je med mrtvimi ostala tudi majhna punčka Žinka. Na begu jo je pokril strankin brat Miha, ki je padel smrtno zadet, ona pa je obležala nepoškodovana pod njim. Ker so vsi, ki so zmogli, zbežali naprej, je ona ostala sama z mrtveci celo noč, dokler niso prišli civilni prebivalci Jablana in jo odpeljali domov. Pobiti so bili na lojtrniku odpeljani in zakopani v jamo na pokopališču v Mirni peči brez krste.[274]

V matični knjigi umrlih župnije Mirna Peč je za leto 1943 podatek,

da so dne 29. decembra 1943 v gozdu pri Jablanu umrli 4 Romi.[275]

272 Valentin Brajdič (Vavta vas) roj. 24. 10. 1928, smrt 1998.

273 Zgodbo pripoveduje hčerka K. J. iz Šentjerneja.

274 Upravna enota Trebnje, 2.

275 Upravna enota Trebnje, 3.

Italijanska vojska

Področje, ki so ga zasedli Italijani (okolica Ljubljane, Dolenjska, Bela krajina), je bilo tudi področje bivanja slovenskih Romov. Primernejše bi bilo zapisati: področje *tradicionalnega popotovanja* dela slovenskih Romov.

Okrožni komisar za okrožje Logatec v že omenjenem dopisu (Romsko vprašanje, ureditev. No. 1524/1) med drugim ugotavlja, da občinske oblasti

> (…) ciganom ne priznavajo domovinske pristojnosti kljub temu, da so bili rojeni na ozemlju poedinih podrejenih mi občin iz razloga, kjer rojstvo na ozemlju poedine občine po zakonu o občini ni merodajno za pridobitev občinskega članstva, nego so to isto merodajni razni drugi vidiki, predvsem pristojnost staršev, odnosno moža najmanj 5 let, odnosno 10 letno stalno bivanje v občini in končno šele kraj rojstva. Ugotavljanje domovinstva ne bi privedlo do zaželjenega uspeha glede na nestalnost bivanja ciganov in bi bilo potrebno ugotavljati domovinstvo očeta, matere dedov, pradedov itd. da bi se na ta način ugotovilo domovinstvo poedinega cigana. Ker kr. Karabinerji ciganom ne dopuščajo potovanja iz kraja v kraj, se obračajo na tuk. Okrajno glavarstvo s proš- njami, da bi se jim izdalo dovoljenje za kroženje, za ugotovitev domovinstva itd. Bavijo se cigani deloma z raznimi rokodelskimi obrti n. pr. brusaškim, popravljanjem dežnikov, izdelovanjem kotlov, gotovo pa je, da je med njimi tudi precej takih, ki se ne preživljajo na poštev način. Vsled beračenja in prosjačenja so v veliko nadlego prebivalstvu. Smatram, da bi bilo ta socialni problem rešiti enotno za vso ljubljansko pokrajino in prosim Visoki komisarijat,
>
> da to vprašanje vzame v pretres in s posebno uredbo enotno uredi njih pristojnost, kakor tudi vprašanje kretanja po ljubljanski pokrajini, odnosno njih stalne naselitve in način preživljanja.[276]

Italijanski fašizem Judom in Romom ni namenil tako tragičnega konca, vsaj na začetku ne, kot so to načrtovali izvesti nemški nacisti. Povsem indiferentni do njih pa vseeno niso bili. Namenili so jim omejeno gibanje, bivanje v koncentracijskih taboriščih. Ta sicer niso bila tako sofisticirano zgrajena kot nemška, tudi uničevalna niso bila. Kljub temu pa je bilo veliko smrtnih žrtev zaradi bolezni, lakote in izjemno slabih bivalnih razmer. Italijanske okupacijske oblasti v Ljubljanski pokrajini so že leta 1941 razmišljale o

> internaciji Romov, saj da gre za družbeno nevarne cigane, ki so vsi slovanskega izvora ter brez definiranega državljanskega statusa, za katere se predlaga internacija v koncentracijskem taborišču. Nastali so konkretni predlogi za internacijo Romov, ki so se zadrževali na območju vzhodne italijanske meje in na okupiranih območjih.[277]

Romi iz Ljubljanske pokrajine so bili internirani vsaj v treh taboriščih: v največji meri v Gonarsu[278] in Tossicii, nekateri tudi na Rabu. Zdravnik v Gonarsu dr. Cordara v svojih spominih zapiše, da so Romi

> bili zelo čisti in niso bili okuženi z garjami, ušmi in podobnimi zadevami kakor drugi interniranci. Bili so samo žalostni, ker niso smeli naokrog, vendar so se tolažili z igranjem in prepevanjem ter so zabavali druge zapornike s svojimi igrami.[279]

276 SI_AS BAN 13–19 (1941). Alto commissariato, No. 1524/1.

277 Toš, M., 2015. Porrajmos, pozabljeni holokavst. *Delo*, 24. 1. 2015, 14–15.

278 O taborišču Gonars več: Kersevan, A., 2010. *Un campo di concentramento fascista: Gonars (1942-1943)*. Kappa Vu, Udine.

279 Lo Sterminio dei Sinti e dei Rom, b.d., *Memorie Cordaro*. Dostopno na: http: //porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/memorie-cordado 0001.pdf, 36 (dostop 21. 11. 2018).

Zajetna skupina slovenskih Romov je bila internirana v koncentracijskem taborišču v kraju Tossicia[280] v južni Italiji; taborišče so italijanski fašisti namenili internaciji Judov (tujih državljanov), Kitajcev[281] in Romov.

Prefekt Terama je 5. avgusta 1942 obvestil italijansko zunanje ministrstvo o internaciji večje skupine Romov z območja Ljubljane:

> 78 ciganov, ki so sem prispeli 22. julija zjutraj, je bilo nameščenih v koncentracijsko taborišče Tossicia. Seznam prijetih sledi. Ob tej priložnosti potrjujem tudi, da v provinci ni več možnosti sprejema drugih ciganov.[282]

Objavljen je spisek 78 oseb (moški, ženske, otroci), ki so bili pripeljani v taborišče Tossicia. V dokumentu je govora o *Zingari provenienti da Lubiana* (torej o Ciganih iz Ljubljane), pa tudi o *Zingari provenienti dalla Provincia di Lubiana* (torej o Ciganih iz Ljubljanske pokrajine).[283]

Nič pa ne vemo o tem, kako so Italijani prišli do Romov. Ker so potovali ali bivali strnjeno, jih ni bilo težko najti. Italijani so lahko o njihovi lokaciji povprašali kakšnega domačina, orožnika. V italijansko vojsko so bili vključeni tudi Slovenci, pripadniki obsežne manjšine v Italiji, ki so gotovo lažje komunicirali z lokalnim prebivalstvom. Glede na odnos, ki ga je imelo večinsko slovensko prebivalstvo do Romov, je mogoče sklepati, da so jim italijanski vojaki prišli kar prav, da so se *rešili ciganske nadloge.* Koliko Romov se je po kapitulaciji Italije vrnilo v Slovenijo, ne vemo. Vemo pa, da se jih je nekaj naselilo v okolici Vidma (Udine) v Italiji.

Italijanska internacija Romov v italijansko taborišče na začetku velike italijanske poletne ofenzive (od 16. julija do 4. novembra 1942) odpira vprašanje v povezavi s partizanskim pobijanjem Romov. Partizani so namreč trdili, da so Rome pobili zato, ker so izdajali Italijanom podatke o gibanju partizanskih enot oziroma, v nekaterih primerih so jih pobili *na zalogo*, da Italijanom ne bi izdajali partizanskih položajev, nekoč v prihodnosti. Partizansko opravičevanje pobojev z izdajstvom Romov je na trhlih nogah. Bilo bi zelo nenavadno, da bi Italijani odgnali v italijanska taborišča dejanske ali potencialne informatorje. Naredili bi si neprecenljivo strateško škodo. Zato je treba vzroke za partizansko pobijanje Romov iskati drugje.

280 V Arhivu Republike Slovenije gradiva o koncentracijskem taborišču Tossicia ne hranijo. Zato ne moremo pojasniti, zakaj so Italijani internirali Cigane. Tega podatka ne najdemo niti v resda skromnih virih, objavljenih v Italiji.

281 O usodi Kitajcev v Italiji v času fašizma. Glej: Kwok, P. W. L., 1984. *I cinesi in Italia durante il fascismo*. T. Marotta, Napoli.

282 Toš. *Porrajmos.*

283 Zingari provenienti da Lubiana. Campo di Concentramento di Tossicia, Elenco degli zingari provenienti dalla provincia di Lubiana internati in questo campo di concentramento. Dostopno na: http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/presenze-nel-campo-1942.pdf (dostop 21. 11. 2018).

Madžarska vojska

Madžarske okupacijske oblasti so prekmurske Rome uporabile kot delovno silo in tudi za članstvo v vojaških enotah.

> Med drugo svetovno vojno je doletelo tudi prekmurske Rome prisilno delo na madžarskih poljih. Nekateri so dezertirali, tiste, ki so jih prijeli, so ustrelili, nekatere pa deportirali v Nemčijo.[284]

Neodgovorjeno ostaja vprašanje, v katerem taborišču so bili prekmurski Romi. Po zagotovilih raziskovalcev prekmurskih Romov gotovo ni bilo v taborišču Sarvar.

> V Sarvar so madžarske oblasti prvenstveno internirali koloniste, za to pa so imeli »pravno podlago« v tem, da so za »staroselce« smatrali osebe, ki so imeli na dan 31. oktobra 1918 naslov v Prekmurju in vsi, ki so se naselili po tem, so jih imeli za »prišleke«. Romi so živeli že v času stare Ogrske v Prekmurju, na podlagi tega jih ne bi smeli deportirati v Sarvar. Je pa vprašanje, zakaj in kako so jih deportirali.[285]

V madžarska taborišča je bilo odpeljanih najmanj 27 prekmurskih Romov,[286] 6 Romov pa so Madžari ustrelili kot talce 27. 2. 1945 v Turnišču. To je mogoče razbrati iz podatkov, objavljenih v publikaciji Zveze Romov Slovenije z naslovom Porajmos.[287] Navedba, da so bili ustreljeni kot talci, ne drži. Ustreljeni so bili kot vojaški obvezniki, ki so se izmikali vojaški službi.

Dogodek opisuje župnik Ivan Jerič:

> Tretji dan po svojem prihodu v Turnišče so orožniki zalotili v polanskem logu 6 mladih ciganov, ki se niso odzvali pozivu k vojakom. Privlekli so jih v Turnišče. Komandant jih je vseh 6 obsodil na smrt. Poklical je okrožnega beležnika, da je pobral od njih podatke za mrliško knjigo. Beležnikova žena mi je prišla povedat, da so vsi obsojeni na smrt.[288]

Župnik Jerič tudi zapiše, da so morali madžarski orožniki Rome

> (…) strahotno pretepati. Obraze so imeli vse plave od udarcev, oči vse v krvi, po glavi debele otekline, roke polomljene od udarcev, prsti so jim viseli polomljeni kot cunje. Obleke so bile vse krvave. Ob tem groznem prizoru so mi solze zalile oči. Ko sem jim povedal, da so na smrt obsojeni, se niso dosti zmenili za to. Potem sem jih pozval, naj obude kesanje in sem jim dajal odvezo. Po odvezi so jih takoj gnali na morišče. Deset orožnikov jih je spremljalo. Postrojili so jih ob izkopan grob. Šest strelov in šest mučenikov se je zgrudilo v grob. Ker se je eden še v grobu gibal, mu je orožnik dal dva strela v glavo. Streli so odmevali ob župnijskem gozdu. Nato je nastala grobna tišina, v kateri se je slišal krohot orožnika, ki je vprašal svoje zverinske pajdaše: 'Ste videli, kako so cepale mrcine?[289]

284 Kuzmič, F., 2013. Holokavst in Prekmurski Romi. V N. Lešnik & M. Toš (ur.) *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst II*. Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, Maribor, 74.

285 Pojasnilo Attile Kovacsa z dne 10. 11. 2020.

286 Vsi internirani Romi so umrli v koncentracijskih taboriščih (informacija Darka Rudaša).

287 Horvat, J., Acković, D. & Đurić, R., 2015. *Porajmos*. Romani Union, Murska Sobota, 29–30.

288 Jerič, I., 2000. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota, 234.

289 Jerič. *Moji spomini*, 234–235.

Slovenski Romi v hrvaških koncentracijskih taboriščih

O slovenskih Romih v hrvaških taboriščih imamo dve povsem drugačni mnenji. Marjan Toš zapiše, da so »Cigane iz zapora v Begunjah vozili tudi v ustaško taborišče Jasenovac.«[290] O slovenskih Romih v taborišču Jasenovac pa imamo tudi zapis dr. Nikole Nikoliča,[291] zdravnika v Jasenovcu, ki navaja, da v koncentracijskem taborišču Jasenovac ni bilo nobenega slovenskega Roma. Ta problemski sklop zato kliče po natančni raziskavi.

Partizansko gibanje

O partizanskem pobijanju Romov je mogoče najti zapise tako v strokovni kot memoarski literaturi, ki je izšla že pred letom 1990. Zapise o partizanskih pobojih najdemo tako na partizanski[292, 293, 294] kot na protipartizanski strani.[295]

Partizani so Rome zelo kmalu obtožili izdajstva in vohunstva za potrebe italijanske vojske. Sledilo je opozorilo štaba 3. grupe odredov. Ta je v drugi številki svojega glasila Glas partizanov 22. maja 1942 razglasil:

> Zaradi pogostih denunciacij s strani Ciganov opozarjamo vse ciganske skupine, da se, dokler traja na slovenskem ozemlju vojno stanje, morajo zadrževati izključno v svojih domovinskih občinah. Vse terenske organizacije in posebno Narodno zaščito pa pozivamo, da sodeluje pri vračanju Ciganov v njihove rajone. Po potrebi naj se obrnejo po moč k najbližji partizanski četi. Ciganski skupini, ki bi se temu ukrepu upirala, se odvzamejo konji in ostala imovina.[296]

Toda kdo lahko zagotovi, da je obvestilo doseglo nepismene Rome? Pa tudi če bi jih, kdo bi jim besedilo lahko prebral?

Glede na vojni čas se zdi, da je partizansko opozorilo blago; kakor da ne bi povsem verjeli v romsko izdajstvo. Prepričanje o romskem izdajstvu je morda bolj kot na dejstvih temeljilo na stereotipni predstavi večinskega prebivalstva o Romih.

Ferenc nadaljuje pripoved o partizanskem pobijanju Romov z besedami, da je

> (…) proletarska udarna četa in dve četi Šercerjevega bataljona 10. maja blizu tabora v Gabrju na Mačkovcu naletela na skupino Romov z dvema paroma konj. Romi so imeli italijansko dovolilnico za prosto gibanje po Ljubljanski pokrajini in jih je italijanska obveščevalna služba uporabljala za vohunske posle. Partizani so vseh devet Romov, polovljenih 10. maja, in še enega, ki so ga prijeli dva dni pozneje, usmrtili na Mačkovcu. Ne vemo, kje je Šercerjev bataljon prijel in usmrtil še 46 Romov, saj je v glasilu »Krim« navedel številko 56: »Likvidirali smo tudi 56-člansko organizirano ciganso vohunsko in roparsko tolpo, ki je že dalj časa ustrahovala prebivalstvo

290 Toš, M., 2013. Romi holokavst. V: Nuša Lešnik, Marjan Toš (ur.). *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst II*. Maribor, 2013, 71.
291 Nikolić, N., 2015. *Jasenovački logor*. Žagor; NNK Internacional; Konras, Beograd.
292 Polič, R., 1975. *Belokranjski odred*. Partizanska knjiga, Ljubljana; Odbor Belokranjskega odreda, Črnomelj.
293 Semič, S., 1971/1972. *Najboljši so padli. Spomini*. Samozaložba, Ljubljana.
294 Strle, F., 1980. *Tomšičeva brigada. Uvodni del*. SPUB Toneta Tomšiča, Partizanska knjiga, Ljubljana.
295 Klemenčič, J., Milavec, C. & Žakelj, F., 1973. *Revolucija pod Krimom*. [F. Žakelj], Buenos Aires.
296 Ferenc, T., 1987. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. 1, Država v državi*. Borec; Partizanska knjiga, Ljubljana, 366–367.

na našem ozemlju.« Če je pristno poročilo štaba Šercerjevega bataljona 18. maja 1942, /…/ je njegova 1. četa 18. maja »likvidirala po zaslišanju organizirano ciganško tolpo, ki je štela 42 članov«. Druga množična usmrtitev Romov je bila v Beli krajini. Dne 19. julija zgodaj zjutraj je prišla skupina belokranjskih partizanov v romsko naselje Kanižarica pri Črnomlju in odpeljala 61 Romov ter jih usmrtila, baje v Draginji vasi.[297]

Po osamosvojitvi Slovenije so se polagoma razkrili še drugi množični poboji. Partizanske enote so izvršile vsaj pet pobojev. V literaturi je mogoče najti zapise o petih pobojih: 1. Mačkovec (Bukovec pri Mačkovcu na Bloški planoti) 10. 5. 1942; 2. Iška vas (Benkov travnik, 17. 5. 1942); 3. Sodražica (Boncar pri Podklancu) 29. 5. 1942; 4. Horjul (Žažar, 14. 6. 1942 (?)); 5. Kanižarica (odpeljani iz naselja 19. 7. 1942, pobiti na Mavrlenu (?)).[298]

1. Mačkovec (Bukovec pri Mačkovcu na Bloški planoti), 10. 5. 1942

Strle opiše poboj Romov na robu Bloške planote z besedami:

> Proletarska udarna četa in dve četi bataljona Ljuba Šercerja sta se 10. maja 1942 vračale z Lužarjev, so blizu taborišča v Gabrju pri Mačkovcu naletele na skupino ciganov z dvema paroma konj. Cigani so imeli dovolilnico za prosto gibanje po ozemlju Ljubljanske pokrajine in so bili na Mačkovec poslani, da bi vohunili za partizani v korist italijanske obveščevalne službe. To je priznal eden od pobeglih ciganov, ki je bil ujet 12. maja. Cigani so s seboj vodili in prodajali par ukradenih konj, ki ju je prepoznal Ludvik Praznik - Suljo. Uslugo, da so jim karabinjerji tatvino spregledali, so morali cigani plačati tako, da so se pustili vpreči v škripav italijanski vohunski voz, s tem pa so jo plačali z življenjem. Partizani si v tedanjih razmerah niso smeli dovoliti nobene prizanesljivosti, zato so vseh devet ciganov, polovljenih 10. maja, in tistega, ki so ga ujeli 12. maja 1942, pokončali na Mačkovcu. Prigoda z zajetimi cigani je pomembna zategadelj, ker je porodila misel na partizansko konjenico. Ciganom odvzete konje so odpeljali v taborišče Proletarske udarne čete. Ukradeni par so Dakijevi borci sicer vrnili lastniku, toda pri kmetih so nabrali več konj, ki so ostali od bivše jugoslovanske vojske. Z njimi so laže obvladovali obsežen operativni prostor in hitreje prenašali obveščevalna poročila.[299]

297 Ferenc. *Ljudska oblast na Slovenskem*, 367.

298 O usodi Romov med 2. svetovno vojno glej še:
- Dežman, J. (ur.), 2019. *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011–2018*. Družina, Ljubljana, 293–339.
- Maček, J., 2001. Zamolčani genocid. *Zaveza* 11 (4), 13–24.
- Toš. *Romi holokavst*, 71.
- Podbersič, R., 2014. Žrtve revolucije med Romi na Slovenskem. V M. Čoh Kladnik (ur.) *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 78–94.
- Studen, A. & Gabrič, A. (ur.), 2015. *Neprilagojeni in nevarni: podoba in status Ciganov v preteklosti*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 177–180.
- Možina, J., 2019. *Slovenski razkol: okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora*. Medijske in raziskovalne storitve, J. Možina, Ljubljana; Celjska Mohorjeva družba, Celje, 120–129.
- Zalar, V., 2015. *Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: diplomsko delo*. [V. Zalar], Ljubljana.
- Košir, U., 2020. When violins fell silent: archaeological traces of mass executions of Romani people in Slovenia. *European journal of archaeology* 23 (2), 250–271.
- Žajdela, I., 2013. Partizani klali z noži. *Demokracija* 18 (46), 43.
- Vodopivec, P., 1990. Janez Jezeršek – Sokol [intervju]. *Nova revija IX*, 873–878.

299 Strle. *Tomšičeva brigada*, 271.

Stane Semič Daki, udeleženec teh dogodkov, je dogajanje opisal in objavil že v 70. letih prejšnjega stoletja. Takole pravi:

> Ko smo se po dveh dnevih bivanja v Loški dolini vračali proti Mačkovcu, smo srečali v Rovtah oziroma v hosti Mačkovca šest ciganov: tri ženske in tri moške. Zdelo se nam je, da vohunijo za nami. Vprašali smo jih, kaj počno tukaj. Odgovorili so nam: Semkaj so nas poslali Italijani in zahtevali, da se nazaj ne smemo več vrniti. To se nam je zdelo res sumljivo. S seboj so vodili tudi par zelo lepih konj, ki so ju prodajali.[300]

Raziskovalci partizanskih pobojev so k zapisanemu dodali še nove opise. Ivo Žajdela piše, da so

> proletarska udarna četa in dve četi Šercerjevega bataljona 10. maja 1942 blizu tabora v Gabrju na Mačkovcu naleteli na skupino Romov z dvema paroma konj. Obtožili so jih vohunstva in nekje na Mačkovcu deset pobili (…) Takrat so bile v Mačkovcu pobite romske družine z otroki vred. Streljal jih je Zgonc (Mrzlak) iz Sela. Naj ob tem zapišem še to, kar so mi povedali domačini. Kmalu ob vhodu v Mačkovec z bloške strani, za križiščem Pragozd, so domačini v dolinici levo od ceste še nekaj časa po vojni videvali na žico obešene kosti nesrečnikov, ki so jih tam obesili partizani.[301]

V Poročilu o ekshumaciji posmrtnih ostankov usmrčenih oseb na območju Mačkovca je o najdbah na tem grobišču zapisano:

> Na grobišču severozahodno od Mačkovca (911 m) so bili odkriti posmrtni ostanki 11 žrtev, morda tudi 12. Točnega števila se ne da ugotoviti, ker je bil zaradi nepazljivega sondiranja predhodno uničen ves osrednji del grobišča (glej skelete 5, 5a in 6; najmanj trije, lahko tudi več), poškodovani pa so bili tudi skeleti na severnem delu (skeleta 9 in 10). Vsi odkriti skeleti pripadajo odraslim osebam, 8 moškim, 1 ženski in 2 domnevnima ženskama. Obstaja pa možnost, da so nekatere kosti na uničenem delu (ženska in domnevno ženska okostja, skeleti 5, 5a in 6) pripadale starejšim otrokom ali mladostnikom. Moški skelet št. 4 je imel kompliciran zaceljen zlom leve stegnenice, domneven vzrok smrti so strelne rane (skelet 3 in 4, pri skeletu 2 pa je bila v predelu vratnih vretenc najdena krogla). Zaradi skoraj popolne odsotnosti predmetov ne moremo trditi, če je šlo izključno za civiliste ali vojake, glede na ženske posmrtne ostanke pa lahko trdimo, da so civilisti predstavljali vsaj del žrtev. Med najdbami izstopa lasnica in par okrašenih uhanov, ki so bili odkriti ob lobanji moškega skeleta, kar lahko nakazuje na romsko poreklo vsaj enega posameznika.[302]

2. Iška vas (Benkov travnik), 17. 5. 1942

Brutalno suhoparno opiše poboje Gestrin:

> Kot potencialne ovaduhe, kar je med njimi kdo tudi res bil, so v tem času poslali v smrt družine ciganov iz Vrbljen in Podpeči. Na Notranjskem so partizanske enote na osvobojenem ozemlju usmrtila vsaj okoli 70 Romov.[303]

300 Semič. *Najboljši so padli*, 233.

301 Žajdela. *Partizani klali z noži*, 43.

302 Košir, U., Leben, P. S. & Rupnik, J., 2016. *Poročilo o eshumaciji posmrtnih ostankov usmrčenih oseb na območju Mačkovca*. Avgusta d.o.o., Ljubljana, 15.

303 Gestrin, F., 2016. *Svet pod Krimom*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 69.

Najgrše so naredili z Romi, navaja Klemenčič, v času poboja župnik na Igu:

> Pod Krimom, v Vrbljenju in Podpečju se je zadrževala večja družba ciganov. Te so komunisti dne 17. maja vse prignali v Iško. Silno vpitje se je slišalo, ko so jih gnali. Na Benkovem travniku so postrelili vse: otroke, mlade, stare, moške in ženske. V skupnem grobu jih leži 43. Smrkavci so se na njih učili streljati s strojnico.[304]

Ekshumacija posmrtnih ostankov v Iški vasi med vojno pobitih Romov leta 2017 je razkrila (…)

> sedem grobov, v katerih je bilo odkritih 53 skeletov, na Gornjem Igu pa je bil odkrit še skelet ženske, ki naj bi sprva pobegnila moriji v Iški. Trije od odkritih grobov v Iški so vsebovali po en skelet (…), dva po dva skeleta (…), preostala grobova pa sta bila množična, manjši z 12 skeleti (…) in večji s 34 skeleti pobitih žrtev (…). V manjšem množičnem grobu (…) so bili odkriti tudi posmrtni ostanki dveh psov. Del žrtev je bil zagotovo umorjen s strelom v glavo, pri preostalih posmrtnih ostankih pa ob ekshumaciji ni bilo opaznih drugih strelnih ran. Med žrtvami je bilo 26 odraslih (nad 20 let), dva mladostnika (15–17 let) in 24 otrok (pod 15 let). Med 26 odraslimi je bilo 14 moških in 12 žensk, med katerimi je bila ena na koncu osmega meseca nosečnosti. Večinoma gre za mlajše ljudi, stare med 20 in 30 let. Starejši (nad 40 let) so bili zlasti moški v individualnih grobovih ter redki posamezniki v obeh množičnih grobovih (v glavnem ženske). Med 25 otroki je bil eden še nerojen, deset je bilo starih med ena in šest let ter 14 starih med sedem in 13 let.[305]

V grobišču naj ne bi bili pokopani samo Romi. Teh naj bi bilo skupno

> 47 (ena nosečnica), preostalih pet žrtev pa ni bilo romskih družin. V virih se sicer pojavljata številki 42 in 43, vsekakor pa je zaradi velikega števila majhnih otrok lahko prišlo do napačnih ocen žrtev.[306]

Slika 11: Grobišče romov v Gornjem Igu

Vir: Pečovnik, M., 2017, Avgusta d.o.o

304 Klemenčič. *Revolucija pod Krimom*, 43.

305 Košir, U. & Leben-Seljak, P., 2019. Grobišče Romov v Iški in Gornjem Igu. V J. Dežman (ur.) *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana, 305.

306 Prav tam, 305–306.

3. Sodražica (Boncar pri Podklancu), 29. 5. 1942

Stane Semič – Daki se v že omenjenem delu Najboljši so padli še enkrat dotakne ciganskega vprašanja, ko opiše poboj Romov v Sodražici.

> Ko smo se potem opoldne nasitili, saj smo bili že potrebni izdatnega obroka, smo pričeli s preiskavo ciganov, ki so nas izdali Italijanom. Priznali so, da so povedali Italijanom, da se zbiramo pri Sv. Gregorju, in da so od ljudi zvedeli, da se nameravamo polastiti Sodražice. Še več. Cigani so bili nekaka predhodnica Italijanov. Ko smo se začeli premikati proti Sodražici, so nas opazili in obvestili Italijane, da se bližamo njihovi postojanki v Sodražici. Tako jim je uspelo, da so se pravočasno umaknili. Za prevoz ciganov smo uporabili privatni avtobus in lastnik avtobusa je moral ponoči prepeljati ujete cigane iz dvorane hranilniških prostorov, kjer smo jih imeli zaprte, v Boncer hosto. Spremljali so jih motoristi z ročno strojnico. V Boncerju so jih predali našemu vodu, ki je bil na položaju proti bloškim vojašnicam, ki je izvršil sodbo nad izdajalci. Tako je končala italijanska predhodnica ciganov – izdajalcev in odslej se cigani niso več pojavljali na našem osvobojenem ozemlju.[307]

V Poročilu o ekshumaciji posmrtnih ostankov z grobišča pod Boncarjem pri Podklancu so raziskovalci zapisali.

> Na grobišču pod Boncarjem (Podklanec) [ID 671] je so bili odkriti materialni sledovi poboja iz leta 1942. Najdena je bila mikrolokacija eksekucije in štirje ločeni grobovi, v katerih je bilo pokopanih 20 žrtev. V vsakem izmed dveh množičnih grobov je bilo pokopanih po devet žrtev, v preostalih dveh grobovih pa po ena. Posmrtni ostanki so pripadali štirim moškim, štirim ženskam in enajstim otrokom, starimi med pol in štirinajstimi leti. V prekopanem grobu (grob št. 3) so bili odkriti le drobci lobanje, ki pa so verjetno pripadali Francu Kozini iz Zapotoka, ki je bil prekopan že tekom vojne. Žrtev v grobu št. 4 je bila morda Ladislav Lesar iz Sodražice. Posmrtni ostanki v grobovih št. 2 in 4 so bili poškodovani zaradi povojnega prekopavanja ob iskanju lobanj. Glede na spolno in starostno strukturo žrtev sta bili v množičnih grobovih pokopani dve romski družini s psoma. Glede na odkrite predmete je razvidno, da so bile žrtve oblečene, nekatere pa so bile brez obuval, vendar ni mogoče dokazati, če so jim bila le-ta odvzeta ali jih sploh niso imeli. Grobišče pod Boncarjem tako predstavlja že tretje odkrito in ekshumirano grobišče romskih žrtev na območju Slovenije, ki so posledica revolucionarnega nasilja nad civilnim prebivalstvom.[308]

4. Horjul (Žažar), 14. 6. 1942 (?)

Partizanski zločin se je zgodil tudi v Horjulu. Po zapisu Janka Mačka naj bi se zgodilo naslednje.

> Leta 1941 je bila družina pri kamnolomu v velikem strahu pred Nemci. Govorilo se je namreč, da bo meja, ki je bila ob zasedbi potegnjena med Lučinami in Šentjoštom, pomaknjena v Horjulsko dolino. Cigani so bili tedaj stalno pripravljeni, da bi se hitro umaknili, če bi izvedeli za približevanje Nemcev. Toda spomladi 1942 se je pojavila nova nevarnost, na katero prej niso niti pomislili. Na Rupah, v gozdu nad Žažarjem, se je utaborila skupina partizanov, ki so kmalu dobili ime Horjulska četa in kasneje postali del Dolomitskega odreda. Prav mimo kamnoloma na robu Lipalice je vodila njihova pot proti Lesnemu Brdu in naprej na znani Ključ. Lahko domnevamo, da so se na taki poti kdaj ustavili tudi v baraki in prebivalce opozorili na dolžnost molka.

307 Semič. *Najboljši so padli*, 271–272.

308 Košir, U. & Leben, P. S., 2019. *Poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov z grobišča pod Boncarjem pri Podklancu*. Avgusta d.o.o., Ljubljana, 46.

V noči na 14. junij so prebivalci kamnoloma morda slišali strel in smrtne krike, ko so partizani nekaj sto metrov od njih ubili župana Bastiča in njegovo ženo. Potem se je slišalo škripanje težko naloženega voza in topot korakov v smeri proti Lesnemu Brdu. Naslednjo soboto so nekateri domačini še videli barako in nekaj njenih prebivalcev, čez noč pa je vse izginilo. Namesto barake je bilo le še pogorišče, malo vstran je stal voz, ljudje in konji pa so izginili brez sledu. Potem je od nekod pricurljala vest, da so vse stanovalce barake odpeljali v taborišče na Rupah in jih tam pokončali. Menda je pred tem v baraki poleg »tastarega« in njegovega sina bilo še dvanajst žensk in nekaj otrok. Njihovega groba na Rupah do konca vojne niso odkrili; odkrili niso niti grobov nekaterih domačinov, ki so leta 1942 tudi izginili na Rupah. Po vojni so postavili obeležje v spomin na partizansko taborišče, grobovi žrtev pa so do danes ostali neoznačeni, čeprav ljudje iz okolice zanje vedo.[309]

5. Kanižarica – odpeljani iz naselja 19. 7. 1942 (pobiti na Mavrlenu?)

Poboj Romov iz Kanižarice pri Črnomlju je *kultni dogodek na črni listi* partizanskega obračunavanja z Romi. Opisujejo ga avtorji, ki so blizu partizanskemu gibanju, pa tudi avtorji drugačne ideološke provenience. Opis Toneta Ferenca smo že omenili. Dodajmo še opis Radka Poliča, ki partizanski zločin v Kanižarici opiše takole:

V nedeljo, 19. julija 1942, ob pol šestih je prišla skupina partizanov v cigansko vasico v Kanižarici pri Črnomlju, zbudila prebivalce in jim velela, naj se zberejo na cesti, nakar so jih odpeljali. Devetnajstletni Hudorovac Matija, ki je zaslutil, da se jim najbrž ne piše nič dobrega, je zbežal. Partizan, ki se je pognal za njim, je streljal nanj in ga zadel v levo roko in desno lice. Fant je vseeno pribežal v Črnomelj; spravili so ga brž v italijansko vojaško bolnišnico, hkrati pa je izpovedal, kaj se je zgodilo v Kanižarici. Okoli poldneva se je tja odpravila močnejša vojaška patrulja s karabinjerji – z njimi je bil tudi »ciganski poglavar« Jure, ki se je že nekaj časa udinjal Italijanom v Črnomlju kot špicelj in ovaduh najslabše vrste in se pri tem prav gotovo okoriščal z nekaterimi svojimi sovaščani iz Kanižarice, pa je prav to spodbujalo naraščajoči gnev krajevnih partizanov in aktivistov ter tamkajšnjih štabov, odborov in komitejev do vse »ciganske zalege« – in ugotovila, da so partizani odpeljali po cesti proti Kanižarici 61 oseb obeh spolov.[310]

Janko Maček predstavlja dogajanje v Kanižarici z drugega kota.

»Nekateri prizori te nedeljske procesije so se ljudem Dragovanje vasi še posebno vtisnili v spomin. Starejša Ciganka, vaščani so jo poznali kot Andrejčko, je verjetno omagala in blizu križišča med gozdno potjo in cesto izstopila iz kolone. Partizan je stopil za njo in jo kar tam ustrelil. Prišel je dobliški mežnar in mrtvo Andrejčko odpeljal na dobliško pokopališče. – V sprevodu je stopala tudi mlajša ženska, ki je bila noseča in je v rokah nosila komaj eno leto starega otroka. Ko so šli skozi vas, je dobila porodne krče in ni mogla več hoditi. Stražar je nameril puško, da bi jo ustrelil, ona pa ga je na kolenih prosila, naj jo zaradi otrok pusti pri življenju. Njeni prošnji se ni mogel upreti. Rekel ji je, naj izgine, nekajkrat ustrelil v zrak in se uvrstil nazaj v kolono. Žena je zbrala moči in odtavala od tam. Nekje na poti do Črnomlja, ki je od tam oddaljen približno pet kilometrov, je rodila in z dvema otrokoma v naročju prišla v mesto. – Pretresljiv je bil pogled na ženske z otroki v naročju, drugi otroci pa so se mamic držali za krilo in jokali. Kako pretresljiv je šele bil prizor dva dni kasneje, ko so te mamice in otroke pobijali. Nenavadna je bila tudi slika zvezanih moških, ki so na ramah nosili zaklane kozličke.[311]

309 Maček. *Zamolčani genocid*.

310 Polič. *Belokranjski odred*, 238.

311 Maček. *Zamolčani genocid*.

Dodajmo še zapis Tadeje Tominšek Čehulić:

> Latentna, a vedno bolj odkrita nasprotja med tamkajšnjo partizansko enoto in kanižarskimi Romi, so vrh dosegla 19. julija 1942, ko je partizanska skupina pri Mavrlenu postrelila več romskih družin, naselje pa požgala. Po podatkih iz raziskave Inštituta za novejšo zgodovino gre za vsaj 41 oseb, a po podatkih iz dokumenta italijanskih karabinjerjev, ki navajajo pričanje pobeglega Matije Hudorovca, vsaj 61. Do obračuna z njimi je prišlo, ker naj bi vaški starosta z nekaterimi drugimi sovaščani zaradi lastnih koristi opravljal ovaduško službo za italijanske okupacijske oblasti. Italijanski komisar za Belo krajino jih je tedaj res označeval za »disciplinirane in lojalne«, a naj ne bi bilo drugih dokazov o ovaduštvu posameznikov. V partizanske vrste naj bi vneslo preplah zlasti dejstvo, da je ušel iz kleške čete na italijansko postojanko eden od kanižarskih Romov in nato sodeloval v italijanskih akcijah. Sicer naj bi se ta romska skupnost že dlje časa zavedala, da je trn v peti tamkajšnjim partizanom, zato naj bi se zatekla pod italijansko zaščito. Italijanske okupacijske sile so nato omenjenega Matijo Hudorovca kmalu zatem, ko jim je poročal o poboju, internirale na Rab in je tam slabega pol leta kasneje umrl. Skupina pobitih kanižarskih Romov je bila najmnožičnejša skupina pobitih na območju Bele krajine s strani partizanov, čeprav ta dogodek menda tedaj ni imel večjih političnih razsežnosti. Verjetno je na to vplival tudi odnos Belokranjcev do romskih skupnosti, ki so po nekaterih podatkih ob začetku vojne v Beli krajini štele 288 Romov, saj naj bi bil ta namreč tedaj, a tudi kasneje, odklonilen.[312]

O dogajanju v Kanižarici obstoji tudi pričevanje Romov.

> Zjutraj so prišli v naselje prišli partizani, sami domačini. Romom so ukazali naj vsi pridejo iz barak. To so Romi tudi naredili, razen ene majhne, drobne deklice, ki se je pritajila v eni izmed barak in skozi špranjo opazovala dogajanje na cesti. Kasneje je o tem pripovedovala drugim Romom. Navedbe, da so partizani požgali naselje ne držijo. Barake so ostale, vanje so se kasneje naselili Romi, ki so se priseljevali od drugod. Rome iz Kanižarice so odgnali proti Mavrlenu, zadnja v koloni je bila moja stara mama, v visoki nosečnosti. Ker je zaostajala za kolono je poveljnik izdal ukaz o njeni likvidaciji. Kdo jo bo, je vprašal poveljnik? Jaz jo bom, se je ponudil Ferdo, partizan doma povsem blizu romskega naselja. Ko sta se z Angelco odtavala v gozd je Ferdo malo večjem jarku Angelci rekel naj se uleže v jarek. Pokril jo je z vejevjem in ji naročil, naj posluša, kdaj bo streljanje na Mavrlenu ponehalo. Tedaj naj se odpravi nazaj proti Črnomlju. Sam je ustrelil dvakrat v zrak in se vrnil v enoto. Moja stara mama se je proti večeru odpravila proti Črnomlju, vendar je že kmalu imela popadke. Rodila je zdravo deklico, mojo mamo. Ferdo je po vojni prihajal v romsko naselje v Kanižarici. Enkrat je prišel tudi do moje mame in ji rekel: Jaz sem tisti, ki te je med vojno rešil.[313]

Pripovedovalec o moriji kanižarskih Romov pripoved zaključi z besedami:

> Iz jame se je čez kakšen dan izkopala mala deklica. Partizani so streljali samo odrasle, otroke so pobijali s koli. Verjetno jo je udarec s kolom samo onesvestil. Vsa krvava se je po čudežu priplazila do neke hiše. Ob šterni je bilo korito z voda. Ko je začela piti je iz hiše prišla partizanka. Partizanka je očitno takoj ugotovila od kje je Rominja prišla. Prijela jo je pod roko, jo odvlekla do brezna, tam jo je ustrelila in jo porinila ponovno v brezno.[314]

Koliko kanižarskih Romov je bilo pobitih 19. 7. 1942 bi razkrila le ekshumacija. Na Seznamu umorjenih oseb po partizanih na področju Občine Črnomelj (No.1208/43–XXI., z dne 30. 6. 1943) je navedenih 39 kanižarskih Romov.

312 Tominšek, T. Č., 2010. Druga svetovna vojna in njene posledice za Belokranjce (1941–1945). V M. Preinfalk (ur.) *Iz zgodovine Bele krajine*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 866–867.

313 Pripoved Bojana Tudije (6. 6. 2024).

314 Prav tam.

Pomorjeni naj bi bili v gozdu nad Jernejo vasjo. Navaja se tudi področje pri izseljeni kočevski vasi Zagradec, »200 metrov pod lovskim domom«. Med Romi kroži število 62, tudi »več kot 62«.

Poboju kanižarskih Romov naj bi botrovalo izdajanje podatkov o gibanju partizanskih enot italijanski vojski. Izdajstvo naj bi zagrešil ciganski poglavar Jure, dezerter iz partizanskih vrst, od česar naj bi imel tudi osebne koristi. Odgovor na to početje, resnično ali umišljeno, je bil masaker nad celotno romsko skupnostjo iz naselja Kanižarica. Romkinja Marjana Hudorovac je v intervjuju, ki sta ga opravila Božidar Flajšman in Maja Weiss 2. 10. 1988 v Kanižarici dejala:

> Če je on izdajal, bi mogli njega dobit, pa njega ubit. To ni bilo lepo.[315]

Še druge zgodbe o pobijanju Romov

Jože Možina piše, da je bila

> dne 16. julija 1942 (…) v Boričevem pri Novem mestu umorjena Rominja Frančiška Brajdič.[316]

Med Romi na Dolenjskem in v Posavju živijo zgodbe, ki govorijo še o drugih partizanskih pobojih. Tako naj bi partizani umorili dva Roma na Dobravi (naselje med Žužemberkom in Dobrničem), umorili naj bi romskega mladeniča, ki je kot hlapec delal na kmetiji v okolici Krškega, ter izvedli poboj obsežne družine Brajdič. Družino naj bi partizani zajeli pri Šentjerneju, jo en dan imeli zaprto, naslednji dan pa naj bi jo postrelili pred pokopališčem v Šentjerneju. Ker naj bi v partizanskih vrstah sodeloval tudi Rom iz družine/klana Hudovorac, ki naj bi po tej pripovedi sodeloval pri odločitvi o poboju družine Brajdič, med družinama še danes vlada smrtno sovraštvo.

Najbolj tragičen del te pripovedi govori o usodi Rominje, deklice, ki je bila privezana za roko enega od staršev. Ker je bila manjše postave, je streli niso dosegli in tako je živa zgrmela v jamo. Kasneje se je jami približala domačinka in opazila živo deklico. Odšla je do partizanov in prosila, naj deklico osvobodijo. Zagotovila jim je, da bo ona skrbela zanjo. Stražar je odšel do jame in z nekaj streli pokončal otroka.[317]

V Beli krajini so raziskovalci pri eni izmed intervjuvank, Rominji starejše generacije, zapisali izpoved lastne izkušnje

> iz obdobja med drugo svetovno ali neposredno po njej, ko je bila skupaj z drugimi okoliškimi Romi že praktično postavljena *pred jamo* v Kočevskem rogu z namenom ustrelitve. V zadnjem trenutku pa naj bi prišel ukaz nadrejenih, da je treba Rome izpustiti, saj so tudi oni ljudje kot vsi ostali.[318]

315 Flajšman, B. & Weiss, M., 2025. *Kanižarica, 19. julij 1942 – spomin na poboj Romov* [Dokumentarni film]. Youtube, 9. 11. 2025, https://www.youtube.com/watch?v=WnKFKVyoTi4 (dostop 14. 11. 2025).

316 Možina. *Slovenski razkol*, 125.

317 Iz dopisovanja s šentjernejskim župnikom je razvidno, da se tega dogodka v Šentjerneju nihče ne spominja. Pisnih virov, župnijskih knjig pa ni na razpolago.

318 Pirc, J., 2013. *Od skritosti do točke na zemljevidu: socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 73.

Pretresljiva je zgodba, ki so jo pripovedovali na Dolenjskem (kraj dogodka in čas dogajanja nista določljiva):

> Ciganka, v spremstvu mladostniškega sina, pride do partizanov s prošnjo za pomoč v hrani. V zameno ponuja prehranske bone. Pristopi partizanska komisarka, pogleda bone; ti naj bi bili po njenem mnenju ponarejeni. Ker je Ciganka želela s prevaro priti do hrane, ji je komisarka z bajonetom odrezala jezik. Odrezani jezik je komisarka pribila na bližnje drevo kot opozorilo vsem, ki bodo želeli prevarati partizansko oblast. Cigankin mladoletni sin je s prizorišča pobegnil in se je zatekel k domobrancem. Postal naj bi strašno zagrizen borec proti partizanom z imenom Tinica. Po vojni se je uspel umakniti iz Slovenije, živel naj bi v Ameriki, kjer je tudi umrl.[319]

Opisane poboje je težko preveriti. Datumov pobojev in krajev pokopa žrtev (še) ne poznamo. Tudi najstarejši prebivalci iz vrst večinskega naroda se dogodkov ne spominjajo. V do zdaj pregledanih pisnih virih ni nobenega zapisa, ki bi potrjeval ustno izročilo.

Še citat iz prispevka Janje Kastelic z naslovom S knjigo nad zapostavljanje. Zakaj se je Janko Potokar odločil napisati knjigo – *Videl sem odsekane glave cigančkov:*

> Ciganka Marija je prekašala vsa dekleta v Beli krajini. Torej ni čudno, da je bila paša za oči vsej gospodi v hlačah. Tako se je rodil premožnežu 1935. leta Janko Potokar. Komaj je shodil, že je moral prosjačiti. Mama je delala za kos kruha pri kmetih, moški, ki je živel z njo pa se ni menil za delo, čeprav je družina naraščala. Živeli so v leseni bajtici; bilo je hudo. Zato se je Janko odločil: pastir bom, slabše, kot mi je, mi ne more Na pastirjevanje ima zdaj grenke spomine. »Spal sem v jaslih, dobival hrano za svinje, če pa sem že sedel pri mizi, so me med južino tako zaničevali, da sem odšel raje v steljo in se razjokal. Saj se skoraj ne da povedati, koliko solza sem prelil! Mati je šla zdaj v to, drugič spet v ono naselje ciganov. Obupal pa nisem. Ko mi je bilo najhuje, sem se zaklel: vse to bom nekoč imel, še več! Moji otroci ne bodo nikoli nastavljali dlani za košček opsovanega kruha!« Kako je začel živeti drugače? »Delal sem, vsepovsod, kot redni delavec. Nazadnje sem se zaposlil kot miner. Ne nedelje, ne praznika nisem poznal. Nadur mi niso kot ubogemu ciganu nikjer priznali. Tudi v šolo sem hodil. Ko pa sem jo končal, so me vrgli ven. No, zdaj imam pokojnino. Toda delovna žilica mi ne da miru. Odkupujem gobe in zelišča. Letos je bila bera slaba, toda to mi ni vzelo volje. Bo pa drugo leto bolje!« Korajžen in vztrajen je Potokar. Ko sem se razgledovala po kuhinji, tako urejeni in čisti, kot bi bila na razstavišču, me je stisnilo: tukaj ni pravega zadovoljstva. Boj za prestiž je silil iz vsakega kota. In tudi v njegovih črnih očeh ni bilo iskrice ognja, veselja. »Štiri otroke imava z ženo. Najbolj me boli, da me zaradi porekla hči noče niti videti. Tudi vnukov ne smem spoznati. Zato sem se odločil, da napišem knjigo o svojem življenju. Posebno veliko vem o drugi svetovni vojni, ko so nas vsi hoteli iztrebiti. Kot pastir sem na lastne oči videl, kako so sekali glave cigančkom. Bilo je toliko žalostnih dogodkov, da se na kratko ne da povedati. Prav zato bom pisal knjigo o tem, kar sem moral prestati, kar sem videl, pa sem moral molčati, da sem še živ. Vem veliko povedati, spomin imam odličen.« Ko sem odhajala, se je smehljal in šalil, ampak v očeh je še bolj zažarela mukotrpna pot od pastirja do spoštovanja vrednega človeka.[320]

Antisemitizem in anticiganizem sta predstavljala pomemben temelj fašistične in nacistične ideologije. Odbojnost nemških, italijanskih in madžarskih okupatorjev do slovenskih Romov se nam v tej luči kaže kot pričakovano obnašanje.

---

319 Ime in priimek pripovedovalca v osebnem arhivu M. K.

320 Kastelic, J., 1994. S knjigo nad zapostavljanje: zakaj se je Janko Potokar odločil napisati knjigo – »Videl sem odsekane glave cigančkov«. *Dolenjski list*, 29. 9. 1994, 15.

Kaj pa obnašanje pripadnikov slovenskega odporniškega, partizanskega gibanja, ki ga tudi srečamo v moriji nad slovenskimi Romi? Kje so razlogi za krvavo obračunavanje partizanskega gibanja s Romi?

Poboji se zgodijo ob pripravah na veliko italijansko vojaško ofenzivo in med njenim potekom v poletnih mesecih leta 1942. Partizani bi Rome postrelili zato, *ker se pa ja ve!,* da so Romi rojeni ovaduhi. Rome so postrelili na podlagi globoko zasidranega stereotipa, da so Romi tatinsko in ovaduško ljudstvo. Šlo naj bi za tako imenovane *preventivne likvidacije* v smislu: postrelimo jih vnaprej, na zalogo, da se res ne bi zgodilo kakšno izdajstvo!

Takšno razmišljanje naleti na ugovor: nemški in italijanski okupatorji so Rome že leta 1941, pa leta 1942 in še leta 1943 pognali v izgnanstvo ali smrt v koncentracijskih taboriščih. Če bi bili za Nemce in Italijane informacijsko in logistično uporabni, se jih gotovo ne bi znebili.

Poboji, ki so jih izvedli partizani, so bili izvedeni v kratkem časovnem obdobju, od maja do julija 1942. Glede na časovno zgoščeno pobijanje Romov in glede na to, da se pobijanje dogaja na celotnem poselitvenem prostoru Romov, od Horjula pa vse do Kanižarice v Beli krajini, je mogoče sklepati, da je šlo za organizirano in *od zgoraj* zaukazano morijo.

Dodajmo še eno možno razlago partizanskega pobijanja Romov. Partizanska vojska je bila v začetku leta 1942 relativno šibka. Vojaškega zmagoslavja ni bilo na pretek. Mnogo je bilo začetniških napak. Verjetno je, da je bilo marsikatero partizansko poveljniško zmoto, slabo organizacijo, površno logistiko in kilavo varovanje najlažje pripisati drugim, tudi *izdajalskim* Romom, populaciji s *prirojenim občutkom za laž, krajo in izdajstvo!*

Branje zapisov o partizanskem početju vzbuja vtis, da se partizansko pobijanje ni zdelo nikomur problematično. Pisci poboje opisujejo kot anomalije, odklonskosti, stranpoti, ne pa s pravim imenom: *zločin, masaker, genocid.*

> Poznavalci razmer menijo, da je šlo za vojni zločin partizanov nad Romi in ne za genocid, saj slovenske oblasti niso nikoli načrtno ubijale Romov. Torej niso zagrešile holokavsta, kot je bilo doslej zabeleženo v delu slovenske publicistike.[321]

Vzroke za takšno pojmovanje je treba iskati tudi v ohranjanju mita o partizanskem gibanju kot o gibanju brez napak, o gibanju brez madeža; grde stvari so se dogajale samo na *drugi strani.* V tej luči je treba razumeti razlago Poliča, ki se mu odpiranje starih ran ne zdi potrebno:

> Predvsem je težka ugotovitev, da so vse odvedene pripadnike ciganskega naselja po najkrajšem postopku obsodili na smrt in jih tudi usmrtili. Tudi ne kaže danes niti pozneje prizadevno brskati po zaceljeni rani in ugotavljati, kdo je bil za to grdo zadevo predvsem odgovoren, zakaj to bi sicer zadostilo zgodovinski resnici in pravici, zapustilo pa bi tudi pri vseh njenih poglavitnih izvajalcih neizbrisen madež za izpeljavo bridke stvari, ki so jo očitno opravili v najboljši, čeprav pretirani veri in prizadevnosti za zaščito temeljne varnosti osvobodilnega boja in njegovih udeležencev na ogroženem območju.[322]

321 Toš. *Romi holokavst*, 71.

322 Polič. *Belokranjski odred*, 238.

Ves trud za opravičevanje nepotrebnega zločina je zaman. Genocid nad Romi, (*porajmos/samudaripen*) je bil storjen. Le priznati bi ga bilo treba! Tudi kot opozorilo na sodobni odnos Slovencev do Romov.

Slovenci namreč ne najdemo prijaznih besed za Cigane – Cigani so potepuško, umazano, tatinsko, delomrzno ljudstvo, skratka, ničvreden rod. Anticiganizem se je na Slovenskem ohranil še desetletja po drugi svetovni vojni. Vanek Šiftar navaja:

> Na območjih, kjer živijo Romi, se lahko zasliši, *vzdih:* Škoda, da Hitler ni likvidiral tudi teh![323]

Morda je tudi to eden izmed razlogov, da je zgodovina sodelovanja Romov v slovenskem odporniškem gibanju dolgo ostala povsem zamolčana. Prve zapise o vlogi Romov v NOB je mogoče najti šele ob koncu 80. let 20. stoletja.

> O Romih pa vemo zelo malo, kolikšen je bil njihov prispevek v NOB. Iz borbe so prišli nekateri kot nosilci spomenice 1941 (eden je bil proglašen za narodnega heroja) in kot oficirji (na Dolenjskem sedem). Še manj pa je znano, da je na Dolenjskem nekaj borcev NOB brez ugotovljene krivde kar na hitro likvidiralo tri večje skupine Romov – od novorojenčkov do starčkov. Redko kje in kdaj se sliši beseda o njihovi udeležbi v NOB in o izredno tragični usodi, ki so jim jo pisali madžarski in nemški okupatorji ter njihovi kvislingi.[324]

Ljudsko pripoved o tem, kako naj bi Rom postal pripadnik domobranske vojske in znotraj nje naj bi dosegel tudi zelo visok oficirski položaj, smo že zapisali. Vita Zalar zapiše:

> Četudi so nemške okupacijske oblasti temeljito, sistematično in množično aretirale in deportirale gorenjske Sinte (ki so jih seveda dojemale kot »Cigane«), so na območju nekdanje Ljubljanske pokrajine ob formiranju enot Slovenskega domobranstva dopustile, da so bile rekrutirane osebe, v pristopnih seznamih Slovenskega domobranstva izrecno označene kot »Zigeuner/Cigan«. Tovrstna diskrepanca je težko razumljiva, še posebej zato, ker so nemške okupacijske oblasti izvedle internacije tudi med Romi v Ljubljanski pokrajini. Avtorici ni uspelo ugotoviti, na podlagi katerih kriterijev so bili določeni »Cigani« internirani in obsojeni na smrt, določeni pa sprejeti kot borci, primerni za vojaško organizacijo, neposredno podrejeno nemškim oblastem. So morda v domobranstvo rekrutirali vse zdrave romske moške (v zahtevani starosti med 18. in 35. letom), ostale, neprimerne za fizične napore boja, pa internirali v taborišča?[325]

323 Šiftar, V., 2011. *Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog: ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti: (1919–1999–2009)*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci; Svet romske skupnosti Republike Slovenije, Murska Sobota, 113.

324 Šajnovič, R., 1989. Kako je bilo z Romi med vojno? Spomnimo se kdaj romskih borcev in žrtev, kot ljudje so si to zaslužili. *Dolenjski list*, 22. 6. 1989, 9.

325 Zalar. *Romi in Sinti*, 63.

4. Usoda Srbov v Beli krajini

Na začetku druge svetovne vojne

> so bili v Miličih nastanjeni tako italijanski vojaki kot hrvaški ustaši. Italijanska postojanka je bila v župnišču oziroma parohiji, ustaši pa so bili nastanjeni pri nekem domačinu. Zagreb in Rim sta se zaradi slabe povezanosti Marindola z drugim bregom Kolpe sporazumela, da bodo mejo prestavili na reko Kolpo. Tako so se ustaši že julija 1941 umaknili s tega brega Kolpe, s čimer so Italijani prebivalce teh vasi rešili pred ustaškim preganjanjem. Leta 1941 pa se je zaradi gonje ustašev proti vsemu pravoslavnemu, iz Miličev umaknil pravoslavni duhovnik.[326]

Vojna zna spisati prav čudne zgodbe. Eno izmed njih pripoveduje Marija Starešinič, Belokranjka, o tem, zakaj italijanska vojska ni požgala vasi Bojanci, čeprav so bili prebivalci vasi na strani partizanskega gibanja, vas pa je bila središče upora proti Italijanom. »Krivdo« za ta benevolenten odnos Italijanov do Bojančanov pripisujejo dekletu iz Bojancev, Zora ji je bilo ime, ki se je zagledala v italijanskega podoficirja in on vanjo.

> (…), ona je rešila Bojančane da niso prišli na Rab, zato što je on, taj maršal,[327] hodil na Bojance i on lahko je branil; tamo (na Bojancih, op. M. K.) pa je bilo glavno partizansko gnezdo. Ona je štitila Bojančane da niso Italijani zažgali ali pa na Rab odpeljali, zakaj on ne bi bil smel tam hodit. Brat je pa ščitil isto njega da ni Italijana ustrelil, zakaj da ga je kdo ustrelil, Taljani bi bili se maščevali, bili bi talci in požgali bi bili. Tako da Bojančani so ostali čisti i niso šli na Rab. Kada je končala vojska so pa oba dva pobegnili, ta Zora i maršal skupa, niso bežali na tu stranu, nego so bežali na Hrvaško proti Srbiji, Bojančani so bili u Srbiji, pravoslavni, potle so rekli da negde dole su jih oba prijeli i obadva ubili, i to Zoru i njega.[328]

5. Usoda Hrvatov

Na nacističnem spisku za izselitev z zasedenih območij Gorenjske in Štajerske so se znašli tudi Hrvati. Hrvati so imeli »srečo«; njihova matična domovina NDH je bila del nacistične koalicije, zato je bila njihova usoda milejša od usode Slovencev.

> Ustaška delegacija pri nemških okupacijskih oblasteh je skrbela za to, da je z dajanjem podatkov preprečevala aretacije Hrvatov. Kljub temu se je dogajalo, da so skoraj vsak dan pripeljali v taborišče nekaj Hrvatov, ki so jih nato po preverjanju izpustili. Šele avgusta je preseljevalni štab privolil v to, da policijske enote pustijo doma vse tiste Hrvate, ki se lahko izkažejo s člansko izkaznico hrvaškega kulturnega društva »Napredak«.

Nacisti so se poleti 1941 sicer odrekli nasilnemu deportiranju Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske, niso pa se odrekli načrtom, da Hrvate prej ali slej odstranijo iz teh dveh pokrajin. Himmler je sicer še sredi oktobra 1941 v

326 Tomažin, M., 2005. Uskoško prebivalstvo v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. *Razprave in gradivo* 46, 223–224.

327 Italijanski vojak je imel čin maresciallo, ki je v italijanski vojski najnižji podoficirski čin. Običajni ljudje zunaj italijanskega govornega področja čin *maresciallo* preprosto prevedejo v *maršal,* ki je v mnogih vojskah najvišji oficirski čin.

328 Intervju z Marijo Starešinič. Dostopono na: zgodovina. si, 2020. *Vinceremo, videt čemo* [Dokumentarni film]. Youtube, 15. 10. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=Zu-GeZmV3EE (dostop 28. 3. 2025).

svoji odredbi o deportacijah slovenskega prebivalstva iz obsavskega in obsoteljskega pasu napovedal, da bo »o izselitvi okoli 3000 tamkaj živečih Hrvatov izšlo posebno povelje«, vendar tega povelja ni nikdar izdal in so se morali nacisti pogajati z ustaško vlado o prostovoljnem preseljevanju Hrvatov iz slovenske Štajerske in Gorenjske.[329]

> V prvotnih nacističnih dokumentih o izganjanju iz zasedenega slovenskega ozemlja iz aprila in začetka maja 1941 se nikjer ne omenja tudi preseljevanje hrvaškega prebivalstva. Kljub temu je bilo nekaj posameznih preselitev Hrvatov in njihovih družin v sklopu splošne izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki jih je izvedla nemška policija. Zato je vlada N D H protestirala pri nemškem poslanstvu v Zagrebu, ki ga je vodil Siegfried Kasche, od kjer je ta obvestili nemško vlado v Berlinu. Tu se je izkazalo, da obstajajo tudi načrti o preselitvi hrvaškega prebivalstva iz Spodnje Štajerske in zaplembi njihove lastnine. O tem je Hitler obvestil štajerskega gauleiterja Siegfrieda Uiberreitherja in dodal, da se mora preseljevanje izvršiti v dogovoru z ustaško vlado, tako da se bo ugodilo hrvaškim preseljencem. Nato je tudi nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop ukazal Kascheju, da se o tem vprašanju razpravlja na sestanku 4. junija 1941, kjer je sicer bila glavna tema razgovorov med nemškimi in ustaškimi predstavniki izgon Slovencev iz nemškega zasedbenega ozemlja na Hrvaško in Srbijo ter Srbov iz Hrvaške v Srbijo. Na podlagi dokumentov lahko sklepamo, da se je tedaj razpravljalo tudi o preselitvi Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja, ker sta bila s strani vlade N D H dodeljena državnemu namestniku v Mariboru dva poverjenika. Hkrati je bilo sklenjeno, da bosta na enak način dodeljena tudi dva poverjenika hrvaške vlade tudi državnemu namestništvu na Bledu.[330]

Pogajanja ali vsaj izmenjava mnenj med vlado NDH in nemškimi okupacijskimi oblastmi v Mariboru je sicer potekala, vendar so Nemci vedno ravnali v skladu z lastnimi interesi. Hrvate so še vedno zapirali skupaj s Slovenci v izseljenska taborišča. Pomoč so jim poskušali nuditi predstavniki hrvaškega kulturnega društva Napredak. Tako je

> predsednik društva Dragutin Paljaga konec meseca junija 1941 obvestil Ministrstvo za zunanje zadeve NDH, da so njihove intervencije »skoraj iluzorne«, zato so uspeli iz taborišča rešiti le majhno število oseb.[331]

Avgusta in septembra leta 1941 sta se hrvaška in nemška stran dogovorili za pravila, ki naj veljajo ob preseljevanju Hrvatov iz Reicha na Hrvaško. Temeljno načelo je bilo, da naj se preseljevanje vrši izključno na prostovoljni osnovi. Prebivalci, ki dokažejo, da so Hrvati imajo pravico, da se povsem svobodno izselijo s področij bivše Jugoslavije, ki so pripadla nemškemu Reichu. Preselili so se lahko »Hrvati po državljanstvu« in tisti, ki so se opredelili kot »Hrvati po narodnosti«. Za razliko o izseljenih Slovencev so imeli izseljeni Hrvati možnost likvidiranja svojih nepremičnin in podjetij v Sloveniji ter pridobljena sredstva prenesti na Hrvaško prek kliringa.

329 Ferenc. *Nacistična raznarodovalna politika*, 251–252.

330 Godeša. *Izseljevanje Hrvatov*, 278–279.

331 Karakaš Obradov, M., 2011. *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom drugog svetskog rata i poraća: doktorski rad*. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/object/hrstud:1848, 45.

V sporazumu se omenjajo tudi »hrvaška naselja, ki so ostala na nemški strani po razmejitvi med nemških Reichom in NDH«. Žal naselja niso poimensko navedena. Prebivalce teh naselij bi preselili kasneje, na podlagi posebnega sporazuma. Tedaj, ko bodo prometne povezave to dopuščale.[332]

Zaradi različnih razlogov se je preseljevanje vršilo počasi, vse do leta 1944. Tega leta je potekalo preseljevanje iz

> okraja Brežice/Rann. Sestavljali so se spiski po odhodnih/zbirnih mestih(Reichenburg/Brestanica, Lichtenwald/Sevnica, Steinbrück/Zidani Most, Römerbad/Rimske Toplice, Trifail/Trbovlje i dr.) zaradi primopredaje imovine in preselitve. Toda pojavil se je problem, saj se prebivalstvo po večini ni želelo preseliti in ni se hotelo opredeliti po narodni pripadnosti. Posebej tisti iz mešanih zakonov (npr. oče Nemec in mati Hrvatica), pa tudi starejše osebe, ki so bili Hrvati, vendar se tako niso želeli javno opredeliti, ker so otroci ali družinski člani pridobili državljanstvo Tretjega Reicha. Želeli so ostati z njimi.[333]

Preseljeni Hrvati iz brežiškega okraja naj bi se naselili na posestva izseljenih Nemcev iz Kutine, Novske, Kostajnice, Bosanske Gradiške (Brestovčina), Siska, Lipovljana in Samobora (Rude). Toda pojavil se je nov problem. Na posestvih, predvidenih za naselitev Hrvatov iz Slovenije so bili že naseljeni begunci iz Like ter Bosne in Hercegovine. Januarja leta 1944 bi se moralo s področja Krškega izseliti 28 družin s 140 osebami. Še 240 hrvaških družin bi se moralo na podlagi sporazuma med NDH in nemškimi oblastmi izseliti iz Brežic in Trbovelj. NDH

> zavod za kolonizacijo je moral zagotoviti prevoz imovine povratnikov od železniške postaje do kraja začasne nastanitve. Predlagano je bilo, da se začasna nastanitev povratnikov uredi na posestvu Junuševac v Savskem Marofu, zgradba župnije sv. Marka v Zagrebu pri mestni mitnici Sv. Duh – Šestine, ter nekaj privatnih zgradb pri Sv. Duhu in Bijeniku.[334]

Preseljevanje prebivalstva v vojnih razmerah je težavno opravilo.

> Hrvaška stran je zaradi raznih težav zavlačevala celo s preseljevanjem tistih Hrvatov, ki so se že odločili za preselitev. V Bosni, kamor naj bi se preselila večina Hrvatov, večina posestev, ki so jih zapustili Nemci, zaradi delovanja partizanskega gibanja, ni bila več pod nadzorom ustaških oblasti. Zato se je preselilo le okoli 160 družin s 545 družinskimi člani. To je bil seveda le del tistih Hrvatov, ki so živeli na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, tako da nacistom ni uspelo izvesti načrta o odstranitvi Hrvatov iz zasedenih ozemlje.[335]

332 SI_AS_1769, Preseljenje Hrvata iz krajeva bivše Jugoslavije, koji so pripojeni Njemačkome Reichu.

333 Karakaš Obradov. *Dobrovoljna i prisilna preseljenja*, 47.

334 Prav tam, 47.

335 Godeša. *Izseljevanje Hrvatov*, 281.

Obdobje po kapitulaciji Italije septembra leta 1943, obračunavanje z Italijani

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je

> prenehala njena suverenost nad Ljubljansko pokrajino, nad Julijsko krajino pa formalno še ne. Dejansko se je fašistična oblast tam sesula, vojska, italijanski fašistični uradniki in priseljenci iz dvajsetih in tridesetih let, ki so jih sem naselile oblasti zaradi italijanizacije, so se začeli vračati domov. Partizani z bežečimi vojaki in civilisti večinoma niso nasilno postopali, medtem ko so se maščevali predvsem ujetim fašističnim funkcionarjem, kolaborantom in konfidentom. Temu je botrovalo preživeto obdobje fašističnega nasilja in tudi večstoletna socialna in nacionalna nasprotja. Maščevalnost je v največji meri izbruhnila v hrvaški Istri. Tam in na drugih območjih so postrelili nekaj sto ljudi – ocene segajo od 500 do 700, nato pa jih pometali v kraška brezna ali »fojbe«. Po drugih ocenah naj bi jeseni 1943 samo na Primorskem partizanske formacije postrelile do 350 »slovenskih fašistov«, kolaborantov in drugih nasprotnikov. Poimensko je bilo mogoče ugotoviti 64 oseb, ki so bile ustreljene septembra 1943, pri katerih je šlo večinoma za civilno prebivalstvo.[336]

Kapitulacija Italije septembra leta 1943[337] vodi v preoblikovanje okupacijskih con, postavljenih leta 1941. Po 10. septembru 1943, po kapitulaciji Italije je bila Ljubljanska pokrajina vključena v Operacijsko cono Jadransko primorje (Operationszone Adriatisches Küstenland – OZAK),[338] s sedežem v Trstu.

Pravni status Operacijske cone Jadransko primorje je ostal dvoumen, ugotavlja Denis Cerkvenik. Kdo je bil lastnik suverenosti? Tretji rajh ali Italijanska socialna republika?

> Uradno je OZAK vedno bila del RSI, saj so nacisti Italijanom ter tuji javnosti želeli dajati vtis zaveznika, ne pa nekoga, ki je okupiral in dejavno upravljal del italijanskega ozemlja. Hkrati pa so si želeli tega območja, zato so med obstojem OZAK želeli kar se da spodkopati italijansko suverenost in vpliv na tem območju.[339]

Kapitulacija Italije 8. septembra 1943 je pomenila osvoboditev izpod 20 letne fašistične etnocidne in genocidne politike. Posebne popustljivosti in prizaneslji-vosti do pripadnikov italijanskega življa ni bilo pričakovati. Nakopičen gnev do Italijanov je klical po obračunu in maščevanju.

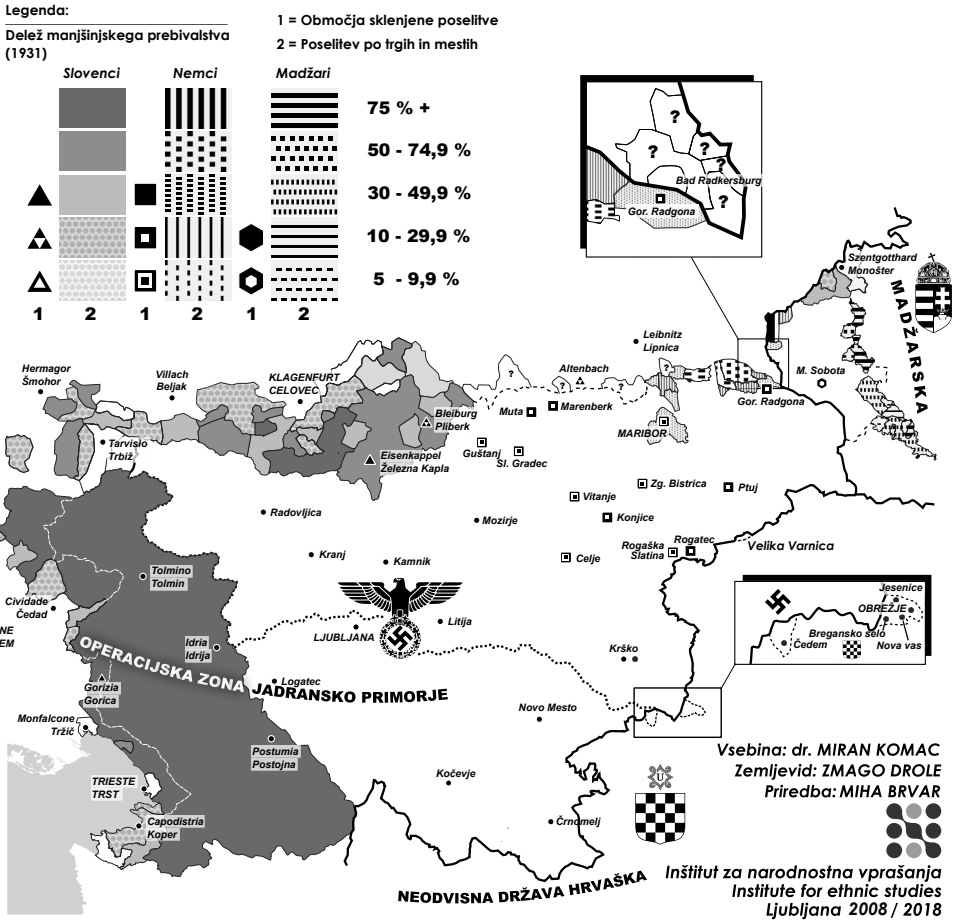
336 Deželak. *Pregled mrliških matičnih*, 68.

337 O dogajanju v obdobju po kapitulaciji Italije. Glej: Pirjevec, J., Bajc, G. & Klabjan, B. (ur.), 2005. *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče, Založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.

338 V Operacijsko cono Jadransko primorje so bile vključene Ljubljanska, Goriška, Tržaška, Videmska, Puljska in Reška pokrajina.

339 Cerkvenik, D., 2023. Med rasizmom in nujo: 1943–1945. *Historia 46*, 7.

Zemljevid 26: Razkosanje Slovenije po kapitulaciji Italije septembra 1943

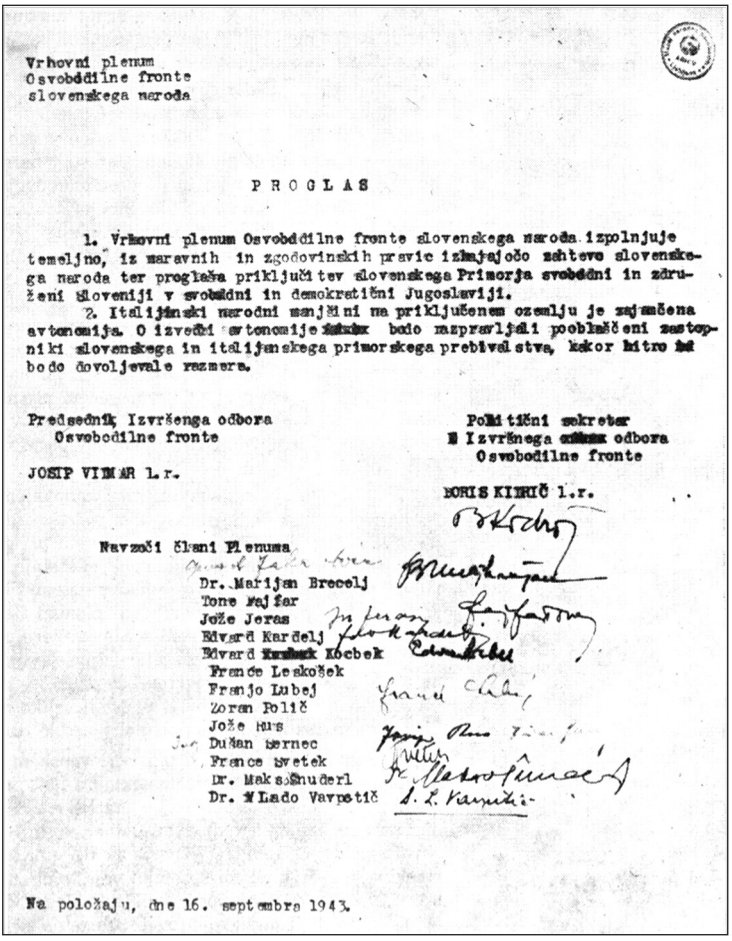

Viri:

Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 1^{0} dicembre 1921. (Roma 1926). ; Prebivalstvo po maternem jeziku po popisu od 31. marca 1931. leta (Beograd 1945) ; Statistische Überschniten für den Reichsgau Kärnten (Wien, 1941); Recensement Général de la Population, en 1920. (Budapest 1928).

Po kapitulaciji Italije je na območju Istre prišlo do spontanega maščevanja lokalnega prebivalstva nad fašisti, med katerim pa je bilo ubitih tudi nekaj nedolžnih ljudi. V celotni Istri je bilo ubitih okrog 470 ljudi, v slovenskem delu 26. Glej MAE, AP 1930–1945, Jugoslavija. To dogajanje je prvo, ki je dobilo oznako ubojev v fojbah.[340]

Zanimivo je, da so na partizanski strani v istem obdobju razmišljali o usodi italijanske manjšine po koncu vojne. Očitno so bili prepričani, da se bo dogodil obilen pomik slovenske (jugoslovanske) državne meje daleč proti zahodu s priključitvijo Gorice in Trsta. To bi pomenilo, da bo v slovenski državni okvir priključeno tudi ozemlje, ki so ga naseljevali pripadniki italijanskega naroda. Nova oblast pa jim bo zagotovila avtonomijo, kot jo je določil Proglas Vrhovnega plenuma OF.

Vrhovni plenum
Osvobodilne fronte
slovenskega naroda

P R O G L A S

1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahteve slovenskega naroda ter proglaša priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščeni zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bo bodo dovoljevale razmere.

Predsednik Izvršenga odbora
Osvobodilne fronte

JOSIP VIDMAR l.r.

Politični sekreter
Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

BORIS KIDRIČ l.r.

Navzoči člani Plenuma

Dr. Marijan Brecelj
Tone Fajfar
Jože Jeras
Edvard Kardelj
Edvard Kocbek
Franc Leskošek
Franjo Lubej
Zoran Polič
Jože Rus
Dušan Sernec
Franc Snetek
Dr. Maks Šnuderl
Dr. Lado Vavpetič

Na položaju, dne 16. septembra 1943.

Dokument: Proglas Vrhovnega plenuma OF z dne 16. 9. 1943 o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji.
Vir: Petelin, J. Gradnikova brigada. Založba Borec, *Naša obramba,* Ljubljana, 1983, 169.

340 Troha, N., 1996. Oris položaja v Koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945–1947. *Prispevki za novejšo zgodovino* 36 (1/2), 77.

Kaj storiti s pripadniki narodnih manjšin po koncu vojne?

Glede na usodo, ki so jo Slovencem namenili različni okupatorji (ob sodelovanju dela pripadnikov manjšinskih skupnosti, živečih v Sloveniji), se samo po sebi zastavlja vprašanje, kakšno usodo so Slovenci namenili tujerodnemu življu po vojni?

Okupatorji so namenili Slovencem narodno smrt, nakopali so si gnev bogov in maščevanje Slovencev!

Proglas Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte govori o tolerantnem odnosu Slovencev do pripadnikov (vsaj) italijanske manjšine. Toda, iz objavljenih razprav je mogoče razbrati, da odpuščanje in sprava nista sodila v repertoar bodočih odnosov med večinskim slovenskim narodom in manjšinskim prebivalstvom, ne glede na to, katera opcija bi na Slovenskem osvojila politično oblast. Prvi so se z idejami o povojnem obračunu s *tujerodci* začeli ukvarjati

> nekateri razumniki iz vrst liberalnega tabora, med katerimi je bil najbolj aktiven ing. Janko Mačkovšek. V letih 1941–1943 je izdelal celo vrsto elaboratov, spomenic itd., v katerih se je poleg vprašanj v zvezi s povojnim prevzemom oblasti in ureditve Slovenije dotaknil tudi povojne usode »tujerodcev« na slovenskem ozemlju. V elaboratu *Kolikšna je življenjska moč in kolikšne so latentne in strokovne rezerve Slovencev radi prevzemanja posestev in poslov, ki jih imajo tujerodci na slovenskem ozemlju* z dne 11. oktobra 1941 je tudi zapisal, da »na našem slovenskem področju ne more ostati nikak tujerodec, vse naše zemlje je treba očistiti« (v krepki tisk postavil M. M.). Enako zahteva je bila postavljena tudi v *Projektu deklaracije Slovenske zaveze,* ki je nastal februarja ali marca 1942. Četrta točka deklaracije je kot enega izmed ciljev Slovenske zaveze postavila očiščenje vsega slovenskega ozemlja *od tujega elementa vsake vrste.*[341]

Naslednje leto, leta 1942, so bili še odločnejši:

> Okupatorji so nam pokazali s svojim barbarskim postopanjem pota in sredstva, s katerimi jim moramo povrniti milo za drago, in to v taki meri, da si bodo za vedno zapomnili našo osveto … Ako bi mi pustili manjšinam na našem teritoriju po zopetni vzpostavitvi Jugoslavije njihovo imovino v njihovi lasti, potem bi se naši (izgnanci op. p.) vrnili kot berači in ostali berači. Tujerodci pa obdržali vso svojo imovino nedotaknjeno in celo pomnoženo. Zato je neobhodno potrebno jih razlastiti in nato izgnati brez vsega.[342]

341 Mikola, M., 2009. *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 10–11.

342 Nećak, D., 1996. Nemška narodnostna skupnost kot nacionalni in razredni sovražnik. V A. Gabrič (ur.) *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov [z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani]*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 72.

Leta 1944 je o usodi pripadnikov narodnih manjšin pričel premlevati tudi partizanski tabor. Posebna študijska komisija je pripravila poseben »*Predlog za postopanje s tujerodci*«. Partizanski tabor je o usodi pripadnikov manjšin razmišljal podobno kot njihovi politični nasprotniki v protipartizanskemu taboru.

> Na podlagi Odloka o izrednih merah proti pomagačem okupatorja, švabobrancev in drugih veleizdajnikov je Pokrajinski odbor OF za Štajersko 31. avgusta 1944 sprejel Odlok o izgonu od nemških oblasti naseljenih tujcev in odvzemu ter zaplembi njihove imovine. Z njim odredil izgon s slovenskega ozemlja vseh naseljencev in njihovih družin nemške in drugih tujih narodnosti z območja Pokrajinskega odbor OF za Štajersko, ki so jih nemške okupacijske oblasti naselile na posestvih pobitih, izgnanih, preseljenih in odseljenih Slovencev. Med temi priseljenci so daleč prevladovali kočevski Nemci (Kočevarji), nekaj pa je bilo tudi Nemcev iz Besarabije (Besarabci) in drugih nemških kolonistov. Za izvajanje navedenega odloka je Pokrajinski odbor OF za Štajersko izdal več navodil oziroma okrožnic. V eni od njih, datirani s 1. septembram 1944, so podana tudi navodila, kako ravnati s Kočevarji, Besarabci in drugimi priseljenci pri njihovem izgonu iz domov pregnanih Slovencev. Glede tega je okrožnica opozarjala: »Pri izgonu upoštevajte, da naš postopek ne bo brutalen, kot je bil Nemški. Poskrbite, da si bodo izgnani lahko vzeli s seboj toliko hrane, da otroci ne bodo stradali, in da bodo imeli potrebno obleko. Paziti je, da ne bo nobenih incidentov, zlasti pa spozab nad otroci, ker bi to metalo slabo luč na nas.[343]

Usoda tujerodcev je bila »določena« v elaboratu o odnosu do tujerodcev ob prevzemu oblasti in po njem, ki so ga po naročilu študijske komisije pri Predsedstvu SNOS napisali dr. Fran Zwitter, dr. Luka Sienčnik, Lojze Ude in dr. Lavo Čermelj. Elaborat so člani predložili 25. novembra 1944. Člani komisije so predlagali:

> da se določijo za izgon tudi vsi tisti Nemci, ki so delali proti našim narodnim interesom, ne glede na to, ali so bili pripadniki kakšne narodno socialistične organizacije in da se izženejo tudi vsi tisti Nemci, ki so se naselili na ozemlju bivše jugoslovanske Slovenije po letu 1941. Že elaborat je predvideval, da bo izgnana »skoraj vsa nemška manjšina«. (…) Glede Madžarov je že navedeni elaborat predvideval izgon vseh po 6. aprilu priseljenih Madžarov in tudi tistih, ki so se pregrešili proti slovenskemu narodu in proti jugoslovanski državi; predvideval je, da »bi bilo število izgnanih Madžarov majhno«. Glede Italijanov in Furlanov je elaborat predvideval izgon vseh, ki so se na slovenski zemlji naselili po 3. novembru 1918, in onih, ki so sodelovali pri nasilni italijanizaciji in zatiranju Slovencev in Hrvatov.[344]

Kakorkoli stvari obračamo velja, da je bilo očiščenje slovenskega ozemlja od pripadnikov italijanske, nemške in madžarske manjšine, *sorodnikov* italijanskih fašistov, nemških nacistov, madžarskih nyilašev, del slovenske povojne narodne vizije ne glede na to, katera politična opcija bi se dokopala oblasti.

Kdor je po štirih letih morije pričakoval drugačno, bolj demokratično rešitev, je moral biti zelo, zelo naiven.

343 Mikola. *Dokumenti in pričevanja*, 11.

344 Ferenc, T., 1996. Priprave na konec vojne. V A. Gabrič (ur.) *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov [z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani]*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 19.

III.

Sestaviti je bilo potrebno državo, *drugič*

Uvod

Vonj po *Zedinjeni Sloveniji* se je meseca maja 1945 razlil od Trsta in Gorice preko Karavank do Celovca. Navdušenje je bilo nepopisno, fašizma ni več, Trst, Gorica in Celovec so naši! Tako so si mnogi Slovenci zamišljali svobodo, ne glede na njihovo politično ali svetovno nazorsko provenienco. Slovenski duhovniki iz Gorice so v časniku Slovenski Primorec zapisali:

> (…) izjavili smo, da hočemo Združeno Slovenijo, da hočemo federativno Jugoslavijo, ki bo po zgledu velikih demokracij grajena na resničnih demokratičnih temeljih (…) S tem je jasno, da odklanjamo priključitev k italijanski državi. Da ne bo posebno v tem zadnjem vprašanju nobenega dvoma, se nam zdi potrebno, da jasno in nedvoumno povemo, zakaj slovenski Primorci nočemo biti priključeni k Italiji:
>
> 1. Ker smo Slovenci in Jugoslovani in zato z neštetimi vezmi povezani z ostalimi našimi slovenskimi in južnoslovanskimi brati. Združena Slovenija v veliki Jugoslaviji je naš stoletni sen, do čigar uresničitve imamo naravno pravico.
>
> 2. Ker nam je fašistična Italija skozi 25-letno zatiranje prizadela tako težke in nepopravljive posledice, da si je za vedno odbila in dokončno odtujila naše ljudstvo (…)
>
> 3. Ker smo zgubili vsako zaupanje celo v demokratično Italijo (…) Imeli smo vtis, kot da vsi Italijani tiho soglašajo s fašističnim zatiranjem in se skrivaj veselijo našega narodnega pogina. Tudi sedanja demokratična Italija nam kljub zagotovilom in obljubam ne nudi dovolj jamstva za naš narodni obstoj (…) Iz teh razlogov smatramo, da ne moremo italijanski državi zaupati usode našega ljudstva, čeprav ne gojimo nobenega sovraštva do Italije in do italijanskega ljudstva. Iskreno se veselimo, ker se je tudi ono končno otreslo fašističnega jarma in stopilo na pot demokratičnega razvoja. Kljub temu pa smo globoko prepričani, da je za nas vse najbolje, ako se naša pota ločijo.[345]

Vonj po *Zedinjeni Sloveniji* je bil preveč opojen, da bi dolgo ostal v zraku. Spopadanje kolonialnih metropol (London, Pariz, Moskva, Washington) za razdelitev vojnega plena po drugi svetovni vojni je vodilo v hladno vojno. Jugoslavija in z njo Slovenija se je znašla v sovjetskem vplivnem območju.

V luči zavarovanja lastnih interesov v Sredozemskem in Jadranskem morju zahodni zavezniki niso imeli namena prepustiti Jugoslaviji (in tako posredno ruskemu vplivu[346]) niti kvadratnega centimetra ozemlja.

345 Slovenski Primorci in Italija, 1946. *Slovenski Primorec 2* (11), 14. 2. 1946, 1.

346 Sporazum med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo o prijateljstvu in medsebojni pomoči, podpisan v Moskvi 11. aprila 1945 je še dodatno okrepil prepričanje zahodnih zaveznikov o globokem vpletanju Sovjetske zveze v jugoslovanske zadeve.

Določanje meja s sosedi

Jugoslovansko vojsko so zahodni zavezniki prisilili, da se je umaknila s Koroške za predvojno mejno črto med Kraljevino Jugoslavijo in Republiko Avstrijo; umik jugoslovanske vojske se je dogodil 20. maja 1945. V slovensko državno ozemlje so se vrnile vasi ob slovensko avstrijski meji, poseljene pretežno z nemškim prebivalstvom – Ocinje, Kramarovci, Serdica, ki so bile leta 1941 priključene nemškemu rajhu.

Če se je morala jugoslovanska vojska iz Trsta in Gorice umakniti z grda ali z lepa, ima umik jugoslovanske vojske iz Koroške maja leta 1945 mnogo temnih lis. Odhod jugoslovanske vojske ni bil rezultat anglo-ameriškega ultimata ali vojaške grožnje. Anglo – Američani bi težko izpeljali nasilen izgon jugoslovanske vojske s Koroške tudi zato, ker je bila sovjetska armada, podpornica jugoslovanske vojske in Josipa Broza Tita že prisotna v Avstriji. Odhod jugoslovanske vojske s Koroške je rezultat političnega barantanja: jugoslovanska vojske se je umaknila s Koroške v zameno za vrnitev beguncev, ki so se pred jugoslovansko vojsko zatekli na Koroško. Za jugoslovansko politično vodstvo je bilo iztrebljanje političnih nasprotnikov očitno pomembnejše od tekmovanja za slovensko zemljo med Karavankami in Celovcem.

> Nigel Nicolson piše v svojih spominih, da so bile repatriacije beguncev v zameno za umik jugoslovanske vojske iz Avstrije »kravja kupčija« v katero so bili vpleteni najvišji organi.[347]

Na predvojno mejo se je leta 1945 vrnila tudi meja med Slovenijo (Jugoslavijo) in Madžarsko.

Meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško po letu 1945 ni bila določena. Sporne točke v Istri, Beli krajini in na področju Štrigove so ostale. Jugoslovansko ministrstvo za konstituanto je septembra 1945 poročalo,

> da po podatkih vlad Hrvaške in Slovenije še vedno ni rešeno vprašanje pravilne razmejitve med Hrvaško in Slovenijo v vprašanju meje v Istri. Kot drugi problem je omenilo mejno vprašanje v občini Štrigova, kjer je po mnenju Ministrstva za konstituanto ravno nerešeno mejno vprašanje izzivalo hude spore in obračunavanja med prebivalstvom.[348]

347 Rulitz, F. T., 2013. *Vetrinjska in bleiburška tragedija : nasilje partizanskih enot nad begunci v maju 1945 na avstrijskem Koroškem.* Mohorjeva družba, Celovec.

348 Gabrič. *Ustvarjanje meje*, 69–88.

V letih po koncu 2. svetovne vojne problematika urejanja meja med republikami ni sodila med prvokategorne probleme, s katerimi se je ukvarjalo tedanje vodstvo Jugoslavije.

> Kako malo pozornosti je bilo namenjeno natančni razmejitvi med posameznimi republikami, je razvidno tudi iz zapisnikov vodilnih političnih organov v državi. Ko so jugoslovanski, slovenski ali hrvaški politiki razpravljali o Primorski oz. zahodni meji, so seveda razpravljali le o meji z Italijo. Politbiro centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije vprašanja meje s Hrvaško tako v povojnih letih sploh ni imel na dnevnem redu. Hrvaški politbiro pa je problem, ko se je pojavil, obdelal zelo na kratko in na seji 13. januarja 1946 na hitro obravnaval pod točko razno na koncu seje. Omenili so le, da bodo mejo pri Štrigovi rešili »gore«, torej neposredno na terenu, in da bo treba rešiti še vprašanje, ki se je nanašalo na »nekaj vasi preko Kolpe – okraj Karlovac«, s čimer bi lahko bilo mišljeno področje Marindola. Odsotnost tehtnih razprav na osrednjih političnih forumih samo po sebi priča, kako (ne)pomembno je bilo za vodilne jugoslovanske politike vprašanje (notranjih) meja med federalnimi enotami.[349]

Mejo med Slovenijo in Hrvaško je določil šele Arbitražni sporazum leta 2017.[350] Največje spremembe so se dogodile na zahodnem delu Slovenije, na meji z Italijo.

Izrivanje jugoslovanske vojske iz Trsta in komunikacij proti Avstriji se je zavleklo v mesec junij 1945. Na podlagi *beograjskega sporazuma*, ki so ga 9. 6. 1945 podpisale vlade ZDA, Velike Britanije in Jugoslavije je bilo ozemlje Julijske krajine (it. Venezia Giulia) razdeljeno na dve coni: cono A, pod upravo Zavezniške vojaške uprave (ZVU), in cono B, pod upravo jugoslovanske vojske (VUJA); ločila ju je t. im. Morganova linija.[351]

Z umikom jugoslovanske vojske za Morganovo linijo se je končalo štiridesetdnevno bivanje jugoslovanske vojske v Trstu. Obdobje različni akterji različno imenujejo: Slovenci mu pravimo *osvoboditev*, Italijani *okupacija* in obdobje izvajanja *genocida* Slovanov nad Italijani.

Slovenci so se tega obdobja spominjali s ponosom in veseljem. V Trstu in Gorici je bilo mogoče brez strahu pred fašističnim maltretiranjem govoriti slovensko; obe mesti, v katerih je slovenski živelj že za časa Avstro-ogrske monarhije predstavljal pomemben del mestnega prebivalstva,[352] tudi premožnega, so Slovenci naenkrat imeli na dlani; verjetno je bila to prava vsebina svobode – fašizma ni več, Gorica in Trst sta naša!

---

349 Gabrič. *Ustvarjanje meje*, 77. Glej tudi: Celar, B., 2021. *Slovenija in njene meje v treh zgodovinskih obdobjih: 1914–1920, 1941–1975, 1991–2021*. Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Ljubljana.

350 Arbitražni sporazum dostopen na: https://www.gov.si/assets/vlada/Projekti/Arbitraza/Dokumenti/Arbitrazna-razsodba/99e9b8fa33/Izrek-razsodbe-arbitraznega-sodisca-v-zvezi-z-mejo-med-Hrvasko-in-Slovenijo.pdf

351 Med novejšimi deli, ki obravnavajo Tržaško vprašanje velja omeniti: Montini, F. T., 2024. *Trsta ne damo!: Jugoslavija in tržaško vprašanje 1945–1954.* Založba ZRC, Ljubljana.

352 Slovenci so na začetku 20. stoletja v obeh mestih postavili mnoge kulturne ustanove, ki so pričale o njihovi prisotnosti. V Gorici Trgovski dom leta 1904, v Trstu Narodni dom leta 1904 in Narodni dom pri Svetem Ivanu leta 1903.

Italijani imajo na ta čas grenke, trpke, tragične spomine. Predvsem zaradi dogajanj, ki imajo skupni imenovalec v pridevniku *foibe,*[353] v slovenski jezik bi pridevnik prevedli kot *brezna*. Med italijanskim življem je pojem fojbe rabljen kot sinonim (simbol) za načrtno in sistematično pobijanje Italijanov v obdobju od kapitulacije Italije, septembra 1943, pa do pozne pomladi leta 1945. Posebej brutalno naj bi bilo obdobje jugoslovanske okupacije Trsta (tako Italijani). V slovenskem zgodovinopisju prevladuje prepričanje, da je bilo v izvensodnih pobojih usmrčenih okoli 1500 oseb. Na italijanski strani so ocene mnogo višje: v nacionalističnih organizacijah navajajo število med 10 do 20 tisoč, medtem ko italijanski zgodovinarji govorijo o številu med štiri in pet tisoč. Italijanska država je osrednje nacionalno obeležje *»infoibiranim«* postavila v Bazovici nad Trstom na mestu opuščenega Bazoviškega šohta (rudniški jašek) in ga preimenovala v »Foiba di Basovizza«.[354]

Razlogi za takšno početje so gotovo večplastni. Brez umestitve teh pojavov v več- desetletno *etnocidno politiko italijanske države* do Slovencev v obdobju med obema vojnama, brez upoštevanja italijanske *etnocidne* in *genocidne politike* do Slovencev in Hrvatov v obdobju 1941–1943, ostane problem fojb brez zgodovinskega okvirja. V tej luči bi fojbe lahko bile zgolj *maščevanje* za gorje, ki so ga fašisti storili Slovencem in Hrvatom v dolgem, skorajda četrt stoletnem bivanju v skupni državi. Opraviti imamo s pojavom *naravnega revanšizma*. Takšno razmišljanje je blizu slovenskim zgodovinarjem. Toda to je le del razlage medvojnega in povojnega pobijanja. Vida Deželak Barič pravi,

> da so bili med pobitimi tudi italijanski protifašisti iz vrst CLN (Comitato di Liberazione Nazionale), ki se niso strinjali s priključitvijo Julijske krajine k Jugoslaviji. Naposled med pobitimi najdemo tudi predvojne primorske protifašiste, torej člane Tigra, tedaj obtožene vohunjenja za zahodne zaveznike (1 žrtev), pa tudi Primorce, sodelujoče v zavezniških enotah in službah. Na splošno so raziskave pokazale, da pri povojnem obračunu v Julijski krajini vendarle ni šlo v prvi vrsti za obračunavanja na etnični osnovi, temveč predvsem na osnovi »omadeževanosti« s fašizmom, pri čemer tudi med izvajalci pobojev niso bili le pripadniki slovenskih oziroma jugoslovanskih vojaško-policijskih formacij.[355]

353 O problematiki *fojb* glej:
– Cernigoi, C., 2005. *Operazione foibe: tra storia e mito*. Kappa Vu, Udine.
– Pupo, R. & Spazzali, R., 2004. *Foibe*. B. Mondadori, Milano.
– *Foibe: revisionismo di stato e amnesie della Repubblica: atti del convegno: Foibe: la verità, contro il revisionismo storico, Sesto San Giovanni (MI), 9 febbraio 2008*, 2008. Kappa Vu, Udine.
– Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & Franzinetti, G., 2012. *Fojbe*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
– Gobetti, E., 2022. *No, kaj pa fojbe?* Sophia, Ljubljana.

354 Italijanska država ima praznik posvečen spominu na odhajanje Italijanov iz Istre ter spominu na tiste, ki so bili po vojni pobiti in vrženi v brezna. Glej: Zakon št. 92 z dne 30. marca 2004: »Ustanovitev ‚Dneva spomina' v spomin na žrtve foib, julijsko-dalmatinski eksodus, dogodke na vzhodni meji in podelitev priznanja sorodnikom žrtev foib« (*Gazzetta Ufficiale* št. 86 z dne 13. aprila 2004).

355 Deželak-Barič, V., Dobaja, D., Rendla, M. & Tominšek Čehulić, T., 2025. *Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej [Elektronski vir] : zaključno poročilo projekta iz leta 2012 skupaj z objavljenimi raziskovalnimi podatki*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, https://sistory.github.io/zv2-projekt4/ (dostop 27. 1. 2026), 73.

Politični interesi velikih sil so uspešno »oklestili« priborjeno usklajenost političnega prostora s slovenskim narodno poselitvenim prostorom. Obseg Slovencev za mejo se je v primerjavi z obdobjem pred drugo svetovno vojno sicer močno zmanjšal, vendar so manjšine ostale element slovenskega narodnega vprašanja. Za razreševanje sodobnega slovenskega narodnega vprašanja je pomembna ugotovitev, da

> smo Slovenci – pač zaradi svojega zemljepisnega položaja – plačali v smislu etničnega ravnotežja za italijansko manjšino v hrvaškem delu Istre z ostankom svojih ljudi na drugi strani meje (…) Skupni račun i.im. etničnega ravnotežja (po popisu 1910) smo zagotovo plačali Slovenci z veliko žrtvijo za Jugoslavijo, ki pa je bila hkrati povezana z najbrže edino možnostjo osvoboditve večine Slovenskega primorja.[356]

Do kod naj sežejo meje slovenske države po drugi svetovni vojni, je bilo znano vsem slovenskim političnim opcijam – do meja *Združene Slovenije*. V (kasneje) zmagovitem partizanskem gibanju so problem slovenskih meja obravnavali

> na sestanku v Semiču 20.marca 1944. Osrednji elaborat je bil Zwittrov Problemi bodočih slovenskih meja, v katerem se je zavzel za razmejitev po etničnem načelu, pri čemer ni priznaval asimilacije od srede 19.stoletja dalje, priključil je mesta in pristanišča k njihovim zaledjem ter predlagal konkretno mejo za vsako pokrajino posebej, izjavil se je za avtonomijo italijanske manjšine, razen doseljenih političnih eksponentov.[357]

Meje bodoče slovenske države naj bi torej temeljile na narodnostnem načelu

> z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi, in z upoštevanjem manjših popravkov zaradi prometnih, drugih gospodarskih in strateških razlogov.[358]

Potrebno je bilo urediti tudi *mejo med Slovenijo in Hrvaško*; tudi ta naj bi sledila narodni meji. V Arhivu Slovenije, v fondu CK ZKS je dokument z naslovom *Narodnostna meja med Slovenci In Hrvati v Istri,* v katerem je narodna meja opisana takole:

> Pričenši na zapadu pri Jadranskem morju tvori reka Dragonja, ki se izliva v morje v Sičjolskem zalivu (Valbone Sicciola) narodnostno mejo med Slovenci in Hrvati od samega izliva navzgor proti izviru in sicer do točke, ki leži na reki Dragonji južno od frakcije Herpeljci (Kat. Občina Boršt), vendar pa tako, da se je po zadnjem popisu prebivalstva (december 1947) tudi prebivalstvo naselja Škudilin (kat. Občina Kaštel) ki leži južno od reke Dragonje priznalo Slovencem.
>
> Južno od frakcije Hrpeljci narodnostna meja zapušča Dragonjo, se obrne proti jugovzhodu, ter pusti vas Kućibreg (kat. Občina Topolovo na Hrvaškem, a vasi Topolovec in Hrvoj (kat. Občina Topolovec) na slovenskem narodnostnem ozemlju. Ko prekorači državno mejo med STO in Jugoslavijo, se v ostrem klinu obrne proti jugu, ter tako obide naselje ruval ja Močunigi (kat. Občina Topolovec) ki imajo hrvaško prebivalstvo. Južno od Abitantov (kat. Občina Gradinja), ki so slovensko neselje, se nadaljuje narodnostna maja v pravcu vzhoda, pri čemur so Toniši (kat. Občina Šalež) slovenska, a Kluni (kat. Občina Zrenj) hrvaška frakcija. Frakcije Baniči ostanejo na hrvaškem ozemlju, a frakcija Radini (severno od Salež), imajo mešano slovansko in hrvaško prebivalstvo.

356 Grafenauer, B., 1993. *Miti o »Istri« in resnica istrskega polotoka*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper = Capodistria, 42.

357 Ferenc, T., 1998. Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945. *Act Histriae* (6), 303–304.

358 Prav tam, 304.

Severno od vasi Štrped, ki ima hrvaško prebivalstvo, prekorači narodnostna meja državno cesto Sočerga – Buzet, pusti naselje Sveti Duh na hrvaškem ozemlju, ter se nato v severo-vzhodnem pravcu nadaljuje do kote 882 vzhodno od Rakitovca, ki je slovenska vas. Tu zadobi narodnostna meja severo-zapadni pravec, ter nato v velikem polkrogu obide celo katastralno občino Jelovice, ki imajo hrvaško prebivalstvo, pusteč na severu v slovenskem narodnostnem ozemlju katastralno občino Podgorje in katastralno občino Golac z vsemi svojimi frakcijami (Brdo, Gojaki, Golac in Zagrad).

Od kota 1025 se nadaljuje narodnostna meja v ravni črti proti vzhodu preko kot 856,901,312, tako da katastralna občina Mune s kraji Vele in Male Mune ostanejo hrvaške, a vasi Poljane(kat. Občina Poljane), Podgrad (kat. Občina Podgrad), Račice (kat. Občina Račice), Starad (kat. Občina Starad), Pasjak (kat. Občina Pasjak) in Šapjane (kat. Občina Šapjane) slovenske.

Južno od železniške postaje Šapjane prekorači narodnostna meja železniško progo Št. Peter na Krasu – Reka, a južno od vasi Rupa (kat. Občina Rupa) magistralo Trst – Reka.

Severno od vasi Lipa (kat. Občina Lipa), ki je hrvaška vas, spremeni narodnostna meja pravec iz E v NEE, ter južno od Sušaka (kat. Občina Sušak), ki je slovenska vas in sevamo od Lisca (kat. Oblina Lisac), ki ja hrvaška vas, prehaja v redko, ali pa sploh ne naseljeno hribovito ozemlje Snežniškega masiva, dokler ne doseže staro Jugoslovansko-italijansko državno mejo.[359]

Slovenskih želja po pomikanju meje čez medvojno rapalsko mejo med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo ni nihče od zahodnih zaveznikov obravnaval v luči slovenskega uresničevanja pravice do samoodločbe, torej kot akt obrambnega početja.

Jugoslovanske (slovenske) želja, hotenja in zahteve po italijanskem državnem ozemlju se je tolmačilo kot akt agresivnega početja, kot akt pomikanja ruskih meja vpliva daleč čez določbe jaltskega dogovora, ki so ga Rusi tako ali tako neprestano kršili.

Sporazum o prijateljstvu in sodelovanju, ki sta ga 11. 4. 1945 podpisala v Moskvi Stalin in Tito je bil za zahodne zaveznike dokaz, da je Tito Stalinova figura. Jugoslovanska vojska pa zgolj podaljšek Rdeče armade. Podpis sporazuma je sprožil ostro reakcijo med zahodnimi zavezniki in verjetno zapečatil usodo jugoslovanske (slovenske) državne meje za zahodu (meja z Italijo) in na severu (meja z Avstrijo).

Vpletanje Jugoslavije v odnose v Albaniji, Bolgariji in Grčiji je kazalo na rojevanje avtoritarnega voditelja Josipa Broza Tita s hegemonskimi ambicijami na Balkanu. Zahodni zavezniki so zato naredili vse, da so Jugoslavijo izrini iz delitve vojnega plena v Italiji in Avstriji. V borbah med zahodnimi in vzhodnimi rivali se je opojni vonj po *Združeni Sloveniji*, ki se je meseca maja razlezel od Gosposvetskega polja prek Gorice do Trsta, pretvoril v trpke sanje.

Anglo-Američani so jugoslovansko vojsko prisilili, da se je 9. junija 1945 umaknila za t.i. Morganovo linijo, ki je delila ozemlje Julijske krajine. Linija je bila določena z Beograjskim sporazumom 9. junija 1945. V tem sporazumu so se

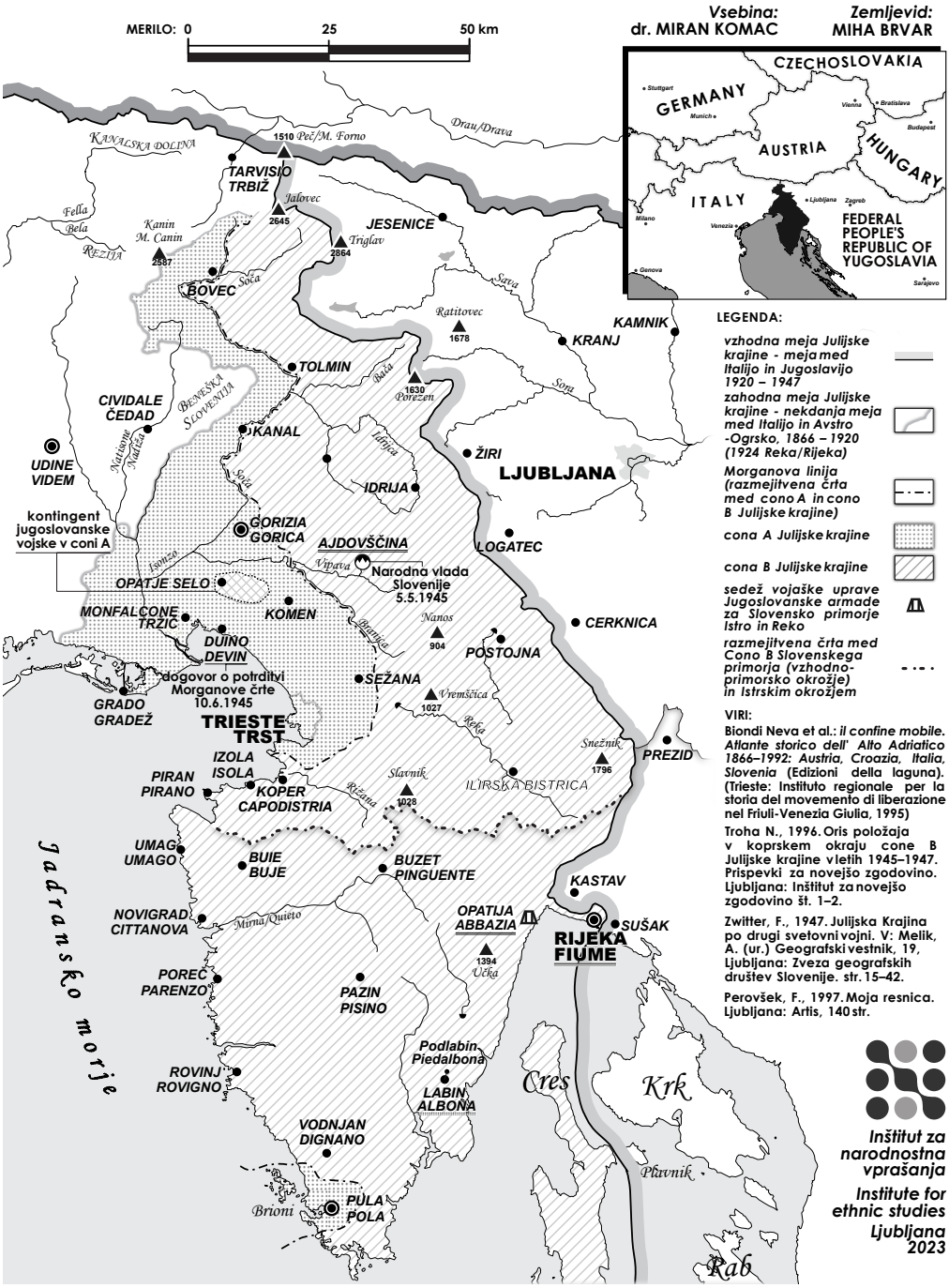
359 SI AS 1589/III. Narodnostna meja med Slovenci in Hrvati v Istri.
O problematiki slovensko – hrvaške meje glej tudi: Kristen, S., 2002. *Istrsko vprašanje: iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri.* Društvo 2000, Ljubljana; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 162.

Jugoslavija, Združeno kraljestvo in ZDA dogovorili o začasni delitvi in začasnem upravljanju Julijske krajine.

Julijska krajina je tvorila ozemlje med bivšo jugoslovansko Italijansko mejo (Rapalska meja), brez Kanalske doline, in mejo med Kraljevino Italijo ter Avstrijsko monarhijo iz leta 1866. Ozemlje je bilo razdeljeno na dve coni, cono A, ki jo je upravljala Zavezniška vojaška uprava (ZVU) in na cono B, ki jo je upravljala Vojaška uprava jugoslovanske armade (VUJA).

Cona B Julijske krajine se je delila na slovenski in hrvaški del. Civilno upravo v slovenskem delu je predstavljal Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) za Slovensko Primorje. Hrvaški del cone B pa sta upravljala Narodnooslobodilački odbor (NOO) za Istru in Mestni NOO za Reko (Gradski narodnooslobodilački odbor – NOO). Razmejitvena črta med slovenskim in hrvaškim delom Cone B je potekala po črti, po kateri teče današnja meja (z nekaterimi popravki) med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško.

Zemljevid 27: Julijska krajina 1945–1947

A. Zgodovinske narodne manjšine

Prva leta po koncu 2. svetovne vojne so bila za pripadnike narodnih manjšin, posebej tistih, ki so v narodnem smislu pripadale okupatorjem, na mnogih koncih Evrope, mračna, brutalna, tudi krvava.

> V mnogih regijah so se kazali nacionalistični refleksi v obliki politike maščevanja nad poraženci in celo manjšinami, ki so preživele leta nacističnega nasilja. Nacionalizem je imel globoke in močne korenine, marsikje si je odel novo ideološko lice. Gradnja večjezične ali večkulturne družbe ni bila prevladujoč koncept prvega povojnega obdobja. Zagotavljanje manjšinskih pravic znotraj evropskih držav, ki so se slej ko prej imele za nacionalne, ni bil glavni cilj družbene prenove. Manjšinska zaščita torej nikakor ni bila 'causa prima' povojnega obdobja v mnogo narodni Evropi. V ospredju je stala delitev kontinenta na interesne sfere z družbeno ureditvijo, ki je odgovarjala vsakokratni dominantni velesili.[360]

Znotraj tega okvira je treba misliti tudi narodno manjšinsko problematiko na Slovenskem. Prvi meseci po koncu vojne so bili *določeni* za obračun s pripadniki narodnih manjšin, z ostanki narodov, ki so nam *stregli po življenju*.

360 Domej, T., 2020. Na poti k Avstrijski državni pogodbi in njenemu 7. členu. V D. Grafenauer & B. Jesih (ur.). *Avstrijska državna pogodba in slovenska narodna skupnost v Avstriji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 19–32.

Italijanska narodna manjšina

Obalno območje od Miljskega hriba pa do Sečovelj, ki ga je zasedla jugoslovanska vojska, je prostor *zgodovinske italijanske poselitve*. V priobalnem pasu med Ankaranom in reko Dragonjo je *živela obsežna skupina Italijanov staroselcev*, po večini meščanov, kot nam kažejo rezultati popisa prebivalstva iz leta 1945.

Slovenci smo se na zahodnih obronkih (sedanjega) slovenskega državnega prostora srečali s podobno situacijo kot ob koncu prve svetovne vojne na vzhodnem robu slovenskega državnega prostora, v Prekmurju: tam smo brez kančka sramu priključili *ozemlje s strnjeno poselitvijo madžarske* in *nemške manjšine*. In tudi na zahodu, v priobalnem pasu, se nismo branili »*tuje zemlje*«, tokrat italijanske.

Zgodovinski poselitveni prostor Slovencev ob Jadranskem morju poteka od izliva reke Timava v Tržaški zaliv pa do Miljskega hriba. Da obala južno od Miljskih hribov ne sodi v slovenski narodni okvir se strinja tudi dr. Jože Pirjevec:

> Tito je razumel, da je Trst za Jugoslavijo prevelik zalogaj in da ga ne bomo dobili. Mislim, da je to dojel že leta 1944, ko se je v Neaplju srečal s Churchillom. Politiko, ki jo je vodil v naslednjih mesecih, je zastavil predvsem zato, da se ne zameri Slovencem. Toda brez te politike ne bi imeli meja, ki jih imamo, vključno z obalo. Se pa strinjam – za Tita Trst ni imel tolikšnega pomena, kot ga je imel na primer za Kardelja. On je hotel, da ima Slovenija dostop do morja, pri čemer si tedaj nihče ni mogel predstavljati drugega kot pristanišče v Trstu. O Kopru se nikomur ni niti sanjalo.
>
> Zakaj?
>
> Ker je bil Koper popolnoma onstran našega miselnega obzorja, mi s Koprom nikoli nismo imeli nič; naša obala je bila od Trsta do Devina.[361]

Na ozemlju med Valdoltro in Sečovljami, v upravnem smislu je bil to okraj Koper,[362] se je po koncu 2. svetovne vojne ohranila obsežna italijanska narodna manjšina.

Vojne vihre so italijanski živelj v veliki meri obšle. Italijani so v

> mestnih središčih Kopra, Izole in Pirana v zadnjih letih Avstro-Ogrske sestavljali več kot devetdeset odstotkov prebivalcev. V celotnem Koprskem okraju cone B julijske krajine pa je po popisu leta 1910 živelo 24.669 Slovencev in 31.706 Italijanov, po popisu iz leta 1945 32.160 Slovencev in 22.769 Italijanov, po ocenah Carla Schiffrerja pa 28.300 Slovencev in 29.000 Italijanov (AS, i, 1, 25–27, Schiffrer 1946).

361 Intervju dr. Jože Pirjevec, 2011. *Dnevnik*, 27. 8. 2011, 15.
O problematiki določanja meje z Italijo, glej tudi: Pirjavec, J., 2007. *»Trst je naš!«: boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Nova revija, Ljubljana, 490.

362 Glej podrobneje v: Beltram, V., 1989. Povojni razvoj slovenske Istre – koprski okraj 1945–1947: (s poudarkom na delovanju organov ljudske oblasti). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 37 (1/2), 108–116.

> Tudi Okrožni komite KPS za Vzhodnoprimorsko okrožje je avgusta 1945 poročal, da so mesta v danes slovenskem delu Istre italijanska in da je deloma italijanska tudi njihova okolica, zlasti okolica Izole in Pirana (AS, I, 3).[363]

V memoarski literaturi, ki so jo spisali vidni predstavniki slovenskih oblasti povojnega obdobja na območju med Valdoltro in Sečovljami, je mogoče prebrati, da

> odnosi med pretežno slovenskim in hrvaškim zaledjem ter mestnimi središči niso bili dobri. Marsikaj je ostalo v zavesti izkoriščanih ljudi iz prejšnjih časov, češ da vse slabo prihaja iz mestnih središč. V resnici je v središčih živelo le nekaj intelektualcev ter nekaj trgovcev in obrtnikov, v večini pa so bili kmetje, mornarji in ribiči. V Izoli tovarniški delavci. Tisto, kar je bilo v resnici slabo, so bili nesprejemljivi odnosi med Italijani, Slovenci in Hrvati, ki so jih povzročali imperialisti in razvijali fašisti skoz dolgo dobo poitalijančevanja s svojim oholim obnašanjem in poudarjanjem tako imenovane višje italijanske kulture. V zavesti podeželja so bila zato mestna središča prava gnezda zatiralcev, od koder se je širilo poniževanje in zapostavljanje slovanstva kot nižje rase brez vsaka kulture.[364]

Dodajmo še zapis Nevenke Troha:

> V koprskem okraju so bili Italijani, z izjemo Izole, kjer je bilo nekaj delavstva, večinoma predstavniki srednjih in nižjih meščanskih slojev, trgovci, obrtniki, medtem ko je bilo zelo premožnih med njimi malo. Tu se je izrazilo nasprotje med mestom in podeželjem, ki je, za razliko od Trsta in Gorice ter njune okolice, veljalo za Istro in je bilo poistoveteno z nacionalnim nasprotjem. Guido Miglia je leta 1994 zapisal: »Tudi meni se zdi, da se je v teh krajih italijanski del prebivalstva vedno postavljal na stran tistih, ki so imeli oblast v rokah in da se je vedno čutil povezanega s to oblastjo, pa naj so to bili Habsburžani, Beneška republika, nato italijanski nacionalizem, fašistični režim in nacistična oblast ter da sta ga vedno vodila »protislovansko« sovraštvo in zaničevanje. (…) Veljal je slogan o meščanih, ki prinašajo civilizacijo na deželo, ki je necivilizirana in skoraj suženjska. (…) Šlo je za razkol med italijanskimi mesti in slovanskim podeželjem, med večvrednimi in manjvrednimi, med tistimi, ki jim je bilo usojeno, da bodo ukazovali in tistimi, ki jim je bilo usojeno, da bodo ubogali, služili ali pa molčali.« Sedaj pa so tisti, ki jim je bilo v očeh Proitalijanov usojeno molčati in ubogati, postali oblast.[365]

Zid med dvema narodnima skupinama je bil visok, zelo visok, previsok. Občutek, celo prepričanje Slovencev, da so jim Italijani vse od zasedbe tega ozemlja k Italiji (leta 1918) pa vse do kapitulacije Italije leta 1943 želeli narodno smrt, ni prispevalo k narodnem sobivanju.

Odnos italijanskega življa v medvojnem času do Slovencev v Italiji so opisali slovenski duhovniki v dolgem pismu, objavljenem v časniku Slovenski Primorec. Iz pisma navajamo le en stavek:

> (…) Imeli smo vtis, kot da vsi Italijani tiho soglašajo s fašističnim zatiranjem in se skrivaj veselijo našega narodnega pogina.[366]

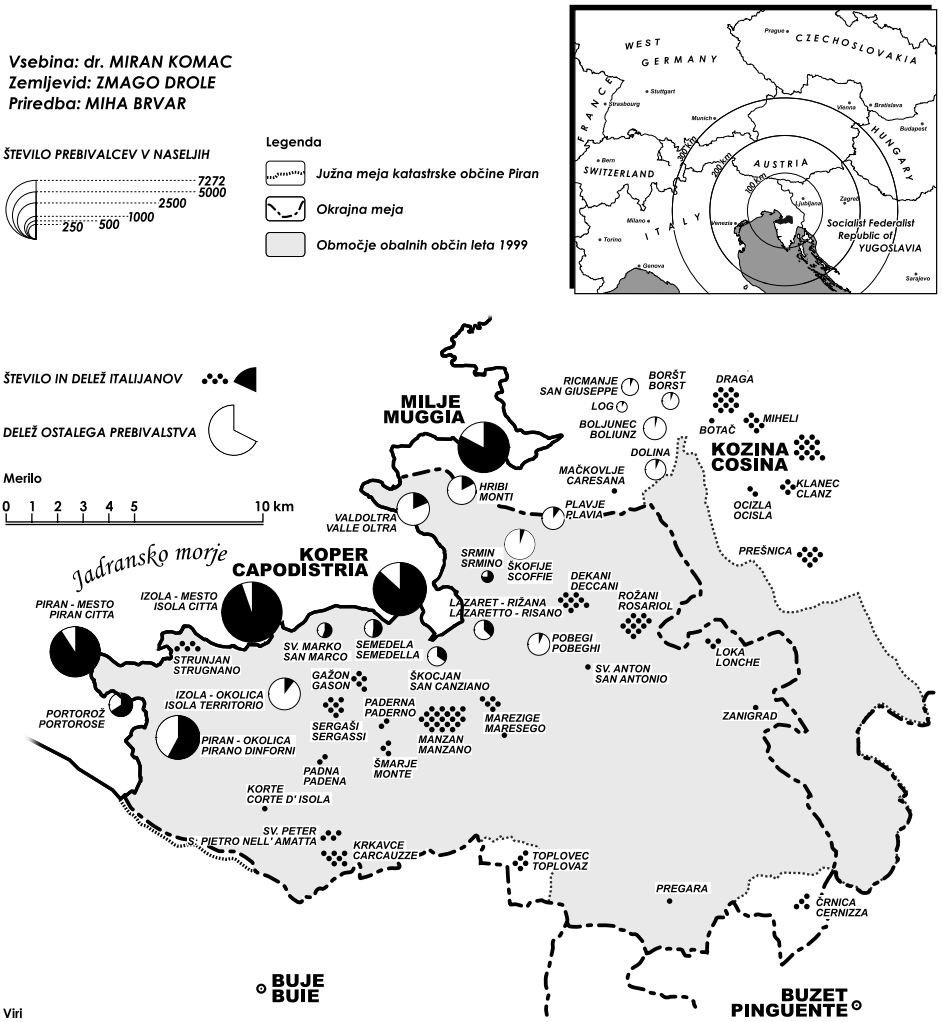
363 Troha, N., 2000. Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 10 (1=10), 205.

364 Beltram, J., 1986. *Pomlad v Istri : Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947–1952*. Založništvo tržaškega tiska, [Trst], 33.

365 Troha. *Oris položaja*, 77.

366 Ob prihodu razmejitvene komisije, 1946. *Slovenski Primorec*, 7. 2. 1946, 1.

Zemljevid 28: Prebivalci Koprskega okraja Cone B STO, po narodni pripadnosti, popis 1. 10. 1945

Viri

Cadastre national L'Istrie d'apres le recensement du 1ER octobre 1945. Sušak, 1945
Sporazum izmedju ambasadora sjedinjenih država i Velike Britanije i Jugoslovenskog ministra inostranih poslova. Beograd, 9. juna 1945.
Sporazum izmedju savezničkog vrhovnog komandanta za sredozemlje i vrhovnoh komandanta jugoslovenske armije. Devin, 20. juna 1945.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Proces slovenizacije obalnega območja se je začel kmalu po slovenskem prevzemu oblasti. Še preden je bilo ozemlje med Hribi in Sečovljami priključeno Sloveniji. V slovenskih medijih je mogoče najti zapise o večplastnem diskriminatornem obnašanju Zavezniške vojaške uprave do Slovencev v coni A Julijske krajine, ki naj bi izrazito favorizirala italijansko stran, se odnos slovenskih oblasti do italijanskega življa v Koprskem okraju cone B ni nikoli problematiziral. Popolna cenzura tiska, ta je bil v prvi vrsti prenašalec partijskih obvestil in ne poročevalec dogajanj v družbi, je oblikovala prikrojeno podobo o italijanski manjšini v Koprskem okraju. VUJA in

> civilni upravni organi so v okviru politike slovensko-italijanskega bratstva priznavali italijanskemu življu avtohtonost in na načelni ravni uvedli dvojezičnost. Ob tem moram poudariti, da je uvedba dvojezičnosti za italijansko prebivalstvo v skoraj popolnoma italijanskih istrskih obalnih mestih pomenila poseganje v njihove dotlej nedotakljive pravice. Kljub sprejetim načelnim opredelitvam pa dvojezičnost v praksi do septembra 1947 dejansko ni bila uvedena, saj je vse dotlej italijanščina v obalnih mestih ostajala prevladujoč jezik. Slovenščina je bila oktobra 1945 predlagana kot fakultativni jezik v nižji strokovni šoli (avviamentu) v Izoli in Kopru, medtem ko je bila na italijanske srednje šole uvedena kot obvezen predmet šele aprila 1947. Ob tem moramo upoštevati, da so se, ker v preteklih dvajsetih letih ni bilo slovenskih šol, tudi številni Slovenci v pisani besedi lažje izražali v italijanščini kot v materinščini.[367]

V obdobju od konca druge svetovne vojne, pa do podpisa mirovne pogodbe, ni bilo množičnega odseljevanja Italijanov iz Koprskega okraja cone B. V obdobju med aprilom 1945 in koncem leta 1947

> se je po podatkih VUJE izselilo iz koprskega okraja 1617 ljudi ilegalno in 451 legalno, skupaj 4,7 % prebivalcev, v veliki večini Italijanov. (…) Jugoslovanske oblasti so v času mirovnih pogajanj te preselitve skušale preprečiti, ker so jim zaradi propagande, da se v okviru njenega režima ne more živeti, med drugim slabile pogajalski položaj.[368]

Večina italijanskega prebivalstva je čakala, kako se bodo razpletla pogajanja o dokončni ureditvi meje med Italijo in Jugoslavijo. Tako kot je večina Slovencev v Italiji upala, da bo meja med obema državama čim bolj skladna z narodno mejo, so se podobne rešitve nadejali tudi Italijani v Koprskem okraju. Na koncu se je izšlo v splošno nezadovoljstvo vseh!

367 Troha. *Oris položaja*, 73–74.

368 Prav tam, 78.

1. Mirovna pogodba z Italijo in narodno – manjšinska problematika

Po koncu druge svetovne vojne Italija ni imela tako srečne roke kot po koncu prve svetovne vojne. Čeprav se je formalno že leta 1943 otresla fašizma se je ob koncu vojne znašla na strani poraženih agresorskih držav in zato jo je doletela ustrezna *kazen*. Izgubila je precejšnje ozemlje, ni se uspela izogniti reparacijam, morala pa je tudi sprejeti obveze do varovanja nemške manjšine.

Svobodno tržaško ozemlje (STO)

Mirovna pogodba z Italijo ustanavlja še Svobodno tržaško ozemlje (STO) – 21. člen pogodbe. Posebnih manjšinskih pravic, ki bi zadevale slovensko manjšino v Italiji in italijansko manjšino v Jugoslaviji, mirovna pogodba nima. Stalni statut STO govori le o splošni pravici do nediskriminacije, ki je zapisana v 4. členu Stalnega statuta Svobodnega tržaškega ozemlja[369] v 4. členu določa:

> Ustava Svobodnega ozemlja zagotavlja vsem osebam pod jurisdikcijo Svobodnega ozemlja, ne glede na narodnost, poreklo, spol, jezik ali vero, uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s svobodo verskih obredov, jezika, govora in objavljanja, izobraževanja, zbiranja in združevanja. Državljanom Svobodnega ozemlja se zagotavlja enakost glede primernosti za opravljanje javne funkcije.[370]

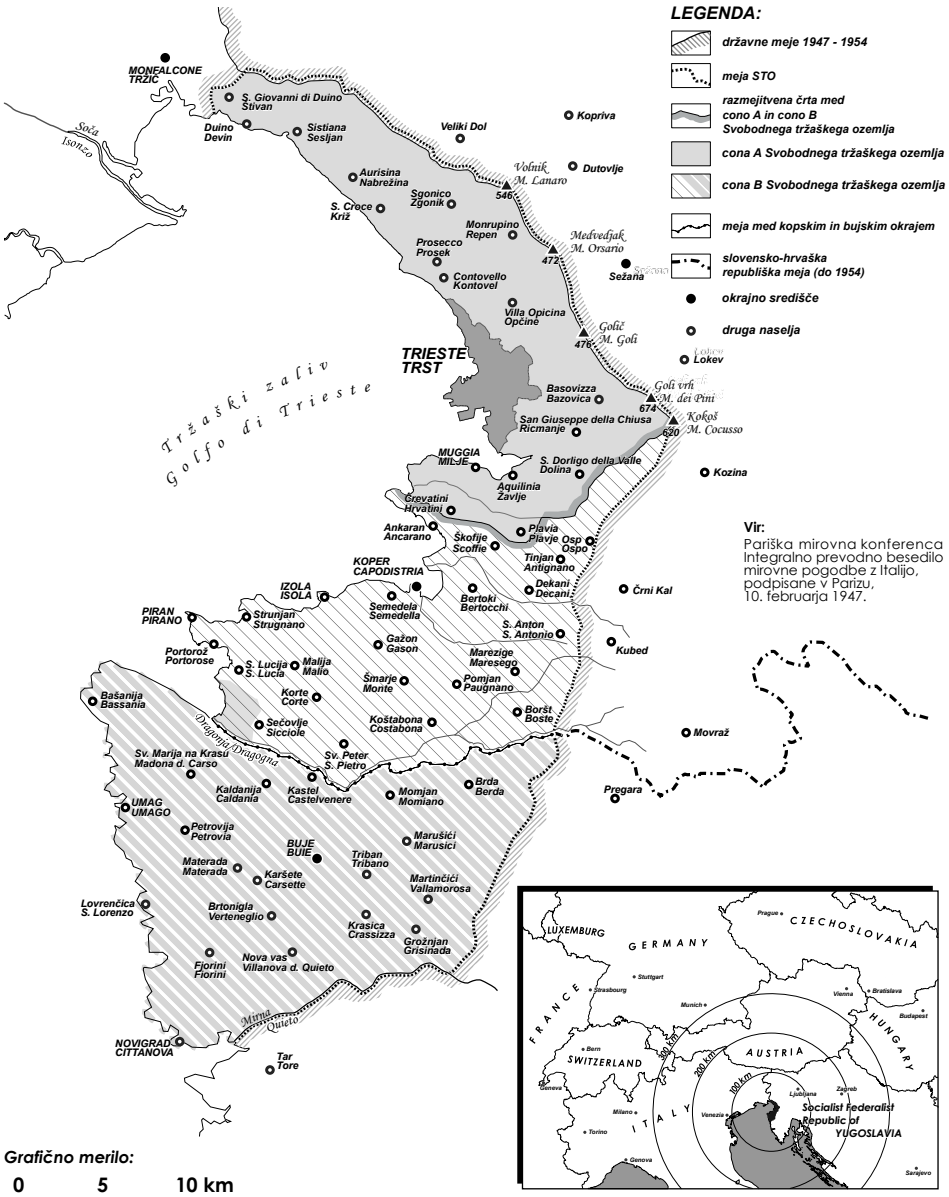
Uradna jezika STO sta bila italijanščina in slovenščina, ustava STO pa naj bi določila, v katerih primerih bi se uporabljala hrvaščina kot tretji uradni jezik (7. člen stalnega statuta STO).

Z ustanovitvijo STO je prenehala italijanska suverenost nad tem ozemljem; ozemlje je ostalo pod upravo zavezniških vojaških poveljstev, dokler guverner ne bo prevzel dolžnosti. Na tem ozemlju, ki je merilo 738 km^2, je italijanska večina živela skoraj izključno v mestih, ki med seboj niso bila povezana v etnično strnjen prostor. Močna slovenska in hrvaška narodnostna skupnost sta predstavljali skoraj celotno podeželsko prebivalstvo, poleg tega pa tudi znaten del prebivalstva mesta Trst. Celovitost in neodvisnost Svobodnega tržaškega ozemlja je zagotavljal Varnostni svet OZN. Varnostni svet je bil odgovoren zlasti za varstvo temeljnih človekovih pravic prebivalcev STO in za vzdrževanje javnega reda in varnosti.

369 Glej: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997. *Pariška mirovna pogodba : integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRJ in STO*. Ministerstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, 63–72.

370 Prav tam, 64.

Zemljevid 29: Svobodno tržaško ozemlje (STO) 1947–1954

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Odnosi med slovenskimi upravljalci istrskega okrožja[371] cone B STO in pripadniki italijanske manjšine so bili (oziroma so ostali) po podpisu mirovne pogodbe napeti. Verjetno/morda je večina italijanskega življa menila, da so rešitve z nastankom STO-ja začasne narave, zato emigracija Italijanov ni dosegla apokaliptičnih razsežnosti. Pripadniki italijanske manjšine so ob koncu leta 1947 še vedno predstavljali večino prebivalstva. Absolutno večino so imeli v mestih Koper, Izola in Piran.

Slabo ekonomsko stanje, ideološki naboj komunizma, pospešena slovenizacija in odkriti ali subtilni nacionalizem so vplivali na *odhajanje* prebivalstva iz koprskega okraja cone B po letu 1947, na legalen ali nelegalen način. V največji meri so odhajali Italijani, odhajali pa so tudi Slovenci. Velja omeniti še močno propagando italijanske države, ki je spodbujala pripadnike italijanske manjšine, da se preselijo v Italijo. In mnogi so temu pozivu sledili. Naseljevanje priseljenih Italijanov iz Istre in Reke je italijanska država pogosto uporabila za sekanje strnjenega poselitvenega prostora Slovencev v Italiji. Med naselja Slovencev je vrinila naselbine priseljenih Italijanov.[372]

Politični upravljalci cone B so se obnašali tako, kot da bi bilo ozemlje cone B že dokončno priključeno Jugoslaviji, kot da bi Koprski okraj že bil slovenska last.

> Vso zakonodajo za Istrsko okrožje so usklajevale pravne službe v Ljubljani in se je kolikor mogoče ravnala po republiški.[373]

Tabela 17: Koprski okraj, statistika prebivalstva, 15. december 1947

Št.	KLO Skupaj	Skupaj 45.305	Slovenci 20.905	Italijani 23.993	Hrvati 363	Drugi 44	Moški 21.639	Ženske 23.666
1.	Ankaran	698	395	302	–	1	364	334
2.	Bertoki	815	522	289	4	–	403	412
3.	Boršt	823	832	–	–	–	403	420
4.	Četore	391	390	1	–	–	176	215
5.	Dekani	1.058	1.011	39	7	1	527	531
6.	Gažon	777	761	16	–	–	372	405
7.	Hrvoji	238	236	2	–	–	109	129
8.	Ižola	8.141	446	7.681	–	14	3.952	4.189
9.	Kampel-Salara	975	822	137	16	–	485	490
10.	Koper	6.940	232	6.695	11	2	3.074	3.866
11.	Korte	957	950	7	–	–	451	506
12.	Koštabona	841	840	–	1	–	393	448
13.	Krkavce	661	654	2	5	–	315	345
14.	Malija	405	405	–	–	–	210	195

371 Glej o tem, na primer: Beltram. *Pomlad v Istri*.

372 Glej podrobneje: Vovk, S., 1999. *Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963*. Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko, Koper; Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 290.

373 Beltram. *Pomlad v Istri*, 161.

Št.	KLO Skupaj	Skupaj 45.305	Slovenci 20.905	Italijani 23.993	Hrvati 363	Drugi 44	Moški 21.639	Ženske 23.666
15.	Marezige	1.087	1.086	1	–	–	522	565
16.	Nova vas	318	318	–	–	–	165	153
17.	Osp	423	423	–	–	–	200	223
18.	Padna	397	394	3	–	–	199	198
19.	Piran	5.408	188	5.150	64	6	2.467	2.941
20.	Pobegi	795	769	24	–	2	386	409
21.	Pomjan	471	471	–	–	–	216	255
22.	Portorož	1.274	578	633	52	11	613	661
23.	Salet	581	559	22	–	–	292	289
24.	Santoma	561	369	192	–	–	276	285
25.	Semedela	1.013	521	488	1	3	512	501
26.	Sičjole	1.692	549	966	177	–	890	802
27.	Strunjan	760	402	358	–	–	370	390
28.	Sv. Anton	1.104	1.103	1	–	–	503	601
29.	Sv. Jernej	702	332	358	10	2	361	341
30.	Sv. Lucija	1.194	675	515	2	2	579	615
31.	Sv. Peter	662	649	5	8	–	321	341
32.	Škofije	938	873	61	4	–	464	474
33.	Šmarje	1.000	994	5	1	–	486	514
34.	Tinjan	391	391	–	–	–	188	203
35.	Vanganel	814	774	40	–	–	395	419

SI AS 1164, Statistika o prebivalstvu Istrskega okrožja po stanju z dne 15. decembra 1947. Koper, 1948.

Viden pokazatelj takšnega prepričanja je bila *slovenizacija toponomastike* (Uradni list LRS, 24/52). Ta se je vršila še pred dokončno ureditvijo državne suverenosti nad tem teritorijem. Poleg slovenizacije se je vršilo še *ideološko usklajevanje*, novo poimenovanje se je moralo skladati s socialistično ideologijo. Tako je določil Zakon o imenih naselij in označbi trgov, ulic in hiš. V 3. členu je zakon določal:

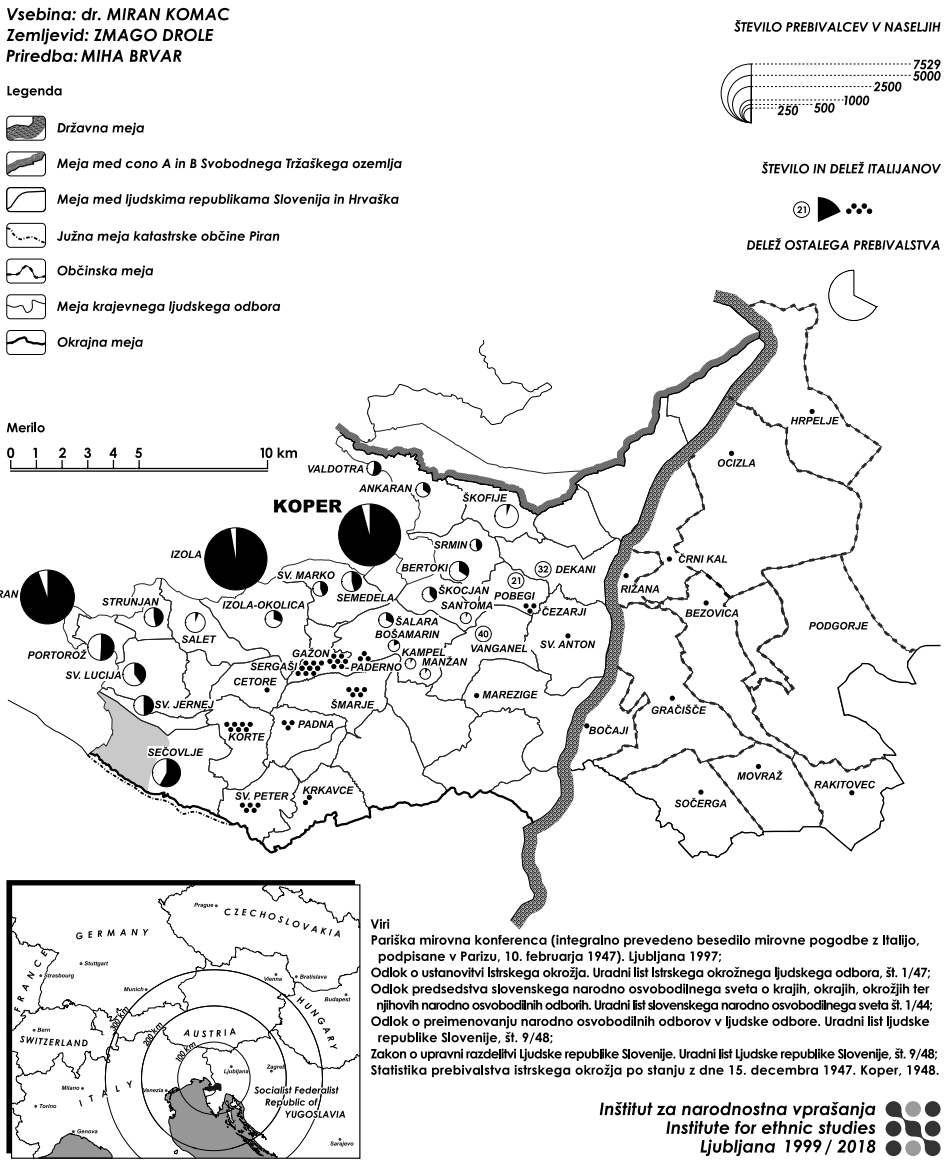
> Naselja ne smejo imeti imen, ki niso v skladu z današnjo družbeno in narodnostno stvarnostjo, ali ki žalijo narodnostni čut slovenskega naroda ali drugih narodov Jugoslavije.[374]

Slovenizacija toponomastike se je dogajala že mnogo pred sprejetjem omenjenega zakona. V Kopru so glavni trg, ki je leta 1946 nosil ime Piazza del Duomo (v zgodovini je trg imel različna imena: Plathea comunis, Plathea comunitas, Piazza, Piazza Roma, Piazza Grande), preimenovali v Titov trg že 25. maja 1946. V Piranu je bil osrednji trg, Piazza vecchia, preimenovan v Trg 1. maja.

374 *Zakon o imenih naselij in o označbi trgov, ulic in hiš*. Uradni list LRS 10 (1948), 24. 2. 1948, https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO2706 (dostop 27. 1. 2026), 115.

Zemljevid 30: Delež Italijanov v Koprskem okraju Cone B STO, leto 1947

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: MIHA BRVAR

Viri

Pariška mirovna konferenca (integralno prevedeno besedilo mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu, 10. februarja 1947). Ljubljana 1997;
Odlok o ustanovitvi Istrskega okrožja. Uradni list Istrskega okrožnega ljudskega odbora, št. 1/47;
Odlok predsedstva slovenskega narodno osvobodilnega sveta o krajih, okrajih, okrožjih ter njihovih narodno osvobodilnih odborih. Uradni list slovenskega narodno osvobodilnega sveta št. 1/44;
Odlok o preimenovanju narodno osvobodilnih odborov v ljudske odbore. Uradni list ljudske republike Slovenije, št. 9/48;
Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 9/48;
Statistika prebivalstva istrskega okrožja po stanju z dne 15. decembra 1947. Koper, 1948.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Velik pretres je pomenila agrarna reforma. V Koprskem okraju

> je bilo razlaščenih 626 posestnikov zemlje in lastnikov na dražbah kupljenih posestev. Nad 4000 ha zemlje je agrarna komisija razdelila 1058 kolonom in spolovinarjem.
>
> Delitev zemlje je bila dosledna in nepristranska. V koprskem okraju je dobilo zemljo mnogo italijanskih kolonov – med njimi 24 italijanskih družin, ki so se naselile na ankaranskem področju v letih 1940 in 1943. Ker se niso kompromitirale pod fašizmom in so sodelovale v protifašističnem boju, so jim vaščani priznali pravico do zemlje.[375]

S takšno skoraj idilično predstavo o medetničnih odnosih v Koprskem okraju se Italijani niso nikoli sprijaznili. V delu Storia di un Esodo avtorica Gianna Nassisi zapiše, da je bila

> na grob in arbitraren način vpeljana agrarna reforma, ki je vojaške oblasti nikoli niso uradno priznale, je sama razkosala gospodarstva; in namesto da bi sladila zadružnim načelom, je v bistvu potrdila pojem lastništva. Ta reforma je v mnogih primerih pomenila le odvzem zemlje Italijanom in njeno izločitev Slovanom, novim prišlekom.[376]

Fulvio Tomizza se delitve zemlje v hrvaškem delu Istre spominja takole:

> Je že res, da je z Osvoboditvijo bila zemlja razdeljena kolonom, tudi takim, ki so si jo bili zapravili s kvartanjem po gostilnah, da so jim jo potem zarubili in prodali na dražbi za nekaj fickov. 'Zemljo tistim, ki jo obdelujejo, tistim, ki so jo vedno obdelovali!' so govorili. Tako so se tudi Sinkòvi vrnili na svoja polja in naložili na voz žito, ki ga je posejal in na svoje stroške požel Nando (počakali so celó, da ga je požel, da se jim ne bi bilo treba odveč truditi). In ko je on z zapravljivčkom prihitel na njivo, da bi ugovarjal, so mu pod nosom pomagali s srpom in mu z bičem ošinili konja, rekoč, naj se drugič pazi, preden stopi na tujo zemljo.[377]

Odvažanje strojev in opreme iz izolskih tovarn Ampelea in Arrigoni ter vse ribiške flote v lasti italijanskih lastnikov je močno prizadelo ekonomsko bazo italijanske manjšine. Razlog več za odhajanje pripadnikov italijanske manjšine v Trst. Razloge za odvoz opreme iz izolskih tovarn za predelavo rib pojasnjujejo tedanji partijski veljaki takole:

> Da se vsaj malo omili škoda zaradi izropane imovine v Pulju, je bil sprejet sklep, da se odpelje polovica opreme sicer revne industrije iz cone B STO, ki je ostala pod vojaško upravo. V Ampelei je 9. 2. 1947 nekaj 100 delavcev in delavk poslušalo obrazložitev oficirja JA brez vsakega navdušenja in nepreprično, da s svojo žrtvijo prispevajo k utrditvi gospodarstva, socializma in ljudske oblasti v Jugoslaviji. V zapisniku mestne celice PK v Izoli z dne 12. 2. 1947 beremo: »Glede odpeljave strojev v zaledje moramo pokazati ljudstvu, da niso delavci s tem oškodovani, ker bodo dobili 3 mesece plačo v slučaju brezposelnosti in da bi jih drugače itak gospodarji odpeljali v kapitalistične dežele ter jih rabili proti socialističnim in s tem škodovali vsem delavcem. Moramo pojasnjevati, da je večina delnic v Ampelei in v Arrigoniju ter drugih tovarnah v rokah zahodnih kapitalistov. Moramo ne le pomiriti ljudstvo, ampak si ga pridobiti z jasnimi dokazi.[378]

---

375 Beltram. *Pomlad v Istri,* 23.

376 Nassisi, G., 1980. La zona B del TLT della ratifica del Trattato di pace alla rottura del Cominform. V: C. Columni, L. Ferrari, G. Nassisi & G. Trani (ur.) *Storia di un esodo*. Istria 1945–1956, Trieste, 340.

377 Tomizza, F., 1989. *Materada*. Lipa, Koper, 14.

378 Beltram. *Pomlad v Istri*, 32.
Glej tudi:
– Kramar, J., 1992. Ribja industrija v Izoli v letih 1945–1954. *Annales : anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin = annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* 2 (2), 175–182.

Podoben razmislek/opravičevanje plenjenja industrijske opreme v Koprskem okraju in odnašanje te opreme na Hrvaško kot kompenzacijo za opremo, ki so jo iz Pule odpeljali odhajajoči Italijani, najdemo še v enem memoarskem zapisu tedanjega visokega partijskega voditelja:

> Hrvati so se odločili zlasti za ribjo industrijo in njeno ladjevje v Izoli, pa tudi za bolnišnico v Valdoltri, rudnik črnega premoga v Sečovljah in še nekatere druge objekte. Izvrševalci te odločitve so svoje ravnanje utemeljevali tudi s tem, da bo v STO prevladal kapitalizem, zaradi česar je prav, da se precejšen del industrijske in ostale opreme odpelje v Jugoslavijo oziroma na Hrvaško, kjer je socializem v vzponu.[379]

Slovenski politični veljaki so že tedaj kazali povsem nerazumljiv servilen odnos do Hrvatov. Civilna uprava v Koprskem okraju je bila izrazito komunistična, zato je bilo opravičevanje prenašanja strojev na Hrvaško s strahom pred vrnitvijo kapitalizma močno za lase privlečeno. Da navedba o servilnosti drži priča tudi podatek, da so samo tri dni pred podpisom mirovne pogodbe (7. 2. 1947) iz bolnišnice v Valdoltri preselili v Rovinj celotno opremo, bolnike in inštitut!

Obilico težav je v Koprskem okraju povzročila potreba po namestitvi kontingenta jugoslovanske vojske v obsegu 5000 mož v coni B. Vojaštvo naj bi bilo v pomoč guvernerju STO v prvih 45 dveh po prevzemu njegovih dolžnosti.[380] Ker obalna mesta niso imela vojašnic, je oblast zasegla mnoga stanovanja, hiše, vile. Izseljenim stanovalcem so dodelili

> novo bivališče, ki je skoraj vedno komaj zadostilo osnovnim zahtevam življenja in bivanja. (…) Iz lastnih stanovanj so bili preseljeni mnogi intelektualci, pomorščaki, bolje stoječe družine, zdravniki, ki pa niso hoteli sprejeti zasilnih bivališč, in so se izselili v Trst ali kam drugam, kakršne so pač imeli možnosti.[381]

O podobno servilnem, ponižnem odnosu slovenskih partijskih veljakov do hrvaških sosedov je mogoče govoriti tudi pri urejanju dela meje s Hrvaško v slovenski Istri, ko je po podpisu mirovne pogodbe z Italijo, Hrvaški pripadel del okraja Sežana.

> Okrajni ljudski odbor je 2. aprila 1947 z dopisom št. 268/1/47 obvestil KLO Pregara, Gradin in Črnica, da so priključeni k hrvaški republiki: »Obveščamo vas, da je vaše ozemlje z dnem 1. 4. 1947 izločeno iz sežanskega okraja in priključeno k okraju Buzet.
>
> V krajevni ljudski odbor Pregara spadajo naselja Pregara, Reparec.
>
> V krajevni ljudski odbor Gradin spadajo naselja: Gradin, Abitanti, Brezovica, Kortina, Pavliči, Širči in Rošiči.
>
> V KLO Črnica spadajo: Črnica, Požane, Konti, Mlini, Goričica, Ugrini, Jakši, Kodelje, Perci, Podreček in Santiči.
>
> Naročamo vam, da takoj stopite v zvezo z okrajnim ljudskim odborom v Buzetu, ki vam bo dal nadaljnja navodila.«

– Terčon, N., 1990. Razvoj industrijskega ribištva na slovenski obali v letih 1945-1959. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 37 (1/2), https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q0OQIO0G (dostop 27. 1. 2026), 123–135.

– Volpi, B. L., 2001. Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru. Konzerviranje in soljenje rib. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 11 (1=24), 135–150.

379 Perovšek, F., 1997. *Moja resnica : spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani.* Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana, 131.

380 Mirovna pogodba z Italijo, 1947. *Priloga VII: Instrument za začasni režim Svobodnega tržaškega ozemlja, 5. člen*. 10. 2. 1947.

381 Beltram. *Pomlad v Istri*, 151.

> Sporočilo je v vseh vaseh povzročilo veliko nezadovoljstvo, rekli bi pravi odpor. Ljudje so na vse mogoče načine protestirali, rotili, prosili, toda sklep oblasti je bil nepreklicen. Toda odpisani se niso potolažili vseh 8 let, kolikor je trajala »vojna« proti nezaslišani krivici. Med tem časom so se dogajale hude in nerazumljive stvari; nad 70 ljudi je bilo zaprtih. Nekateri so bili obsojeni na več kot 3 leta zapora. Nad 200 ljudi se je izselilo in razselilo po svetu. Prvih 7 mesecev ni nihče vzel živilskih nakaznic. Če je kdo pokazal na Nanos ali Slavnik, češ tam je naša domovina, so ga odpeljali z »marico« v Buzet vsaj za teden dni.[382]

Boj za priključitev naselij k Republiki Sloveniji je potekal vse do leta 1956, ko so bila naselja iz Krajevnih ljudskih odborov Gradin in Pregara vrnjena Sloveniji, naselja v Krajevnem ljudskem odboru Črnica pa so ostala v Republiki Hrvaški.

Odlok o soglasju k odloku Sabora Ljudske republike Hrvatske o spremembi meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo z dne 6. marca 1956 je določil, da

> Ljudska skupščina Slovenije daje soglasje k odloku Sabora Ljudske republike Hrvaške z dne 15. decembra 1955, št. 8293, o spremembi meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo, s katerim se vasi Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močunigi, Pregara in Sirči, ki so zdaj v sestavi Ljudske republike Hrvatske v občini Buje, okraj Pula, izločijo iz sestave Ljudske republike Hrvatske in priključijo k ozemlju Ljudske republike Slovenije.[383, 384]
>
> II
>
> Ta odlok začne veljati ko ga potrdi Zvezna ljudska skupščina.[385]

Spremembo meja med dvema republikama je Zvezna skupščina potrdila s posebnim odlokom, ki ga je Zvezna ljudska skupščina sprejela 27. marca 1956. V Uradnem listu je bil objavljen 4. aprila 1956.[386]

Ni se še povsem posušilo črnilo na podpisih mirovne pogodbe z Italijo, ni se še zaključil val izseljevanja po uveljavitvi mirovne pogodbe z Italijo, že se je odprla nova fronta – *informbiro.* Zadela je tudi pripadnike italijanske manjšine. Za podporo resoluciji informbiroja se je odločilo mnogo posameznikov iz vrst italijanske manjšine, predvsem intelektualcev in kulturnih delavcev, ki so po vojni prišli pomagat slovenskim in hrvaškim komunistom graditi socializem. Mnogi so delovali v manjšinskih organizacija na področju informativne dejavnosti, šolstva in kulture. Njihov odhod v Italijo je pustil občutno vrzel. Posebno skupino priseljenih Italijanov so predstavljali tehnično visoko podkovani delavci, ki so prišli iz Tržiča (it.Monfalcone), oprijel se jih je nadimek *Monfalkonezi.*

> Ti so v mnogih primerih prevzeli tudi vodilne vloge znotraj narodne skupine, ki je medtem postala manjšina.[387]

382 Beltram. Pomlad v Istri, 111.

383 *Odlok o soglasju k odloku Sabora Ljudske republike Hrvatske o spremembi meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo*. Uradni list LRS 7 (1956), 69.

384 *Odlok o potrditvi spremembe meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo*. Uradni list FLRJ 15 (1956), 1.

385 *Odlok o soglasju k odloku Sabora Ljudske republike Hrvatske o spremembi meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo*. Uradni list LRS 7 (1956).

386 *Odlok o potrditvi spremembe meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo*. Uradni list FLRJ 15 (1956).

387 Ivetić, A. (ur.), 2009. *Istra kroz vrijeme : pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku.* Centar za povijesna istraživanja, Rovinj = Rovigno, 579.

Skoraj enotno so se opredelili za resolucijo informbiroja, kar so javno in glasno izkazovali. Ob tem početju jugoslovanska partija ni ostala ravnodušna. Partija je kmalu ukrepala tako, da

> so bili najpomembnejši ***Monfalkonezi*** nevtralizirani in poslani v notranjost Jugoslavije (Tuzla, Zenica), nekatere pa so aretirali in med drugim poslali tudi na Goli otok. Precej jih je tudi ostalo in se pozneje vrnilo v Italijo.[388]

2. Londonski memorandum o soglasju (1954)

Ker se Jugoslovani, Italijani, Anglo-Američani niso uspeli dogovoriti o guvernerju STO, se je v coni A nadaljevala anglo-ameriška vojaška uprava, v coni B pa jugoslovanska. Nerešeno mejno vprašanje je na takšen ali drugačen način vplivalo tudi na urejanje manjšinskega statusa in položaja narodnih manjšin na obeh straneh meje.

Oktobra leta 1953 je jugoslovansko italijanski spor o meji dosegel vrelišče. Ameriška in britanska vlada sta 8. oktobra objavili uradno sporočilo, da nista več pripravljeni nositi odgovornosti za upravo v coni A in da sta se zato odločili ukiniti britansko-ameriško vojaško upravo, umakniti svoje oborožene sile in prepustiti upravo v coni A italijanski vladi na dan, ki bi ga šele določili. Sklep, o katerem se obe zahodni velesili prej nista posvetovali z jugoslovansko vlado, so posredovali italijanski vladi, hkrati pa ji tudi tajno sporočili, da je s tem aktom tržaško vprašanje dokončno rešeno. Jugoslovanska vlada je v protestni noti anglo - ameriški sklep o prepustitvi cone A STO Italiji obravnavala kot enostransko kršitev mirovne pogodbe z Italijo. Zahtevala je preklic izjave in sporočila, da si pridržuje pravico, da zaščiti interese Jugoslavije na tržaškem območju. Morebitno italijansko okupacijo cone A bo v skladu z ustanovno listino OZN obravnavala kot agresiven akt. V tem primeru bi Jugoslavija imela na osnovi 51. člena ustanovne listine OZN pravico legitimne samoobrambe, kar bi vključevalo tudi uporabo oborožene sile. Razkazovanje moči se je na koncu izšlo v kompromisno rešitev, ki je bila blizu rešitvi, ki so jo predstavile Velika Britanija in ZDA. Kompromisno rešitev je predstavljal *Memorandum o soglasju podpisan v Londonu dne 5. oktobra leta 1954.* Sporazum so prizadete strani v skladu z določbami 9. člena memoranduma notificirale pri Varnostnem svetu OZN, na pobudo ZDA pa je bil 25. aprila 1958 registriran pri sekretariatu Generalne skupščine OZN. Italija Londonskega memoranduma ni nikoli ratificirala, medtem ko je Jugoslavija sporazum z vsemi prilogami kmalu po podpisu tudi ratificirala in objavila v Uradnem listu.[389]

Ozemlje STO je bilo razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo. Mejno črto med Cono A in Cono B STO so popravili v korist Jugoslavije v dolžini približno 22 kilometrov tako, da je Jugoslavija pridobila še del Cone A v obsegu 11,5 km^2, na

388 Giuricin, L., 1988. Resolucija IB je močno prizadela tudi italijansko manjšino. *Primorske novice* (33/34), 29. 4. 1988, 29.

389 *Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*. Uradni list FLRJ 6 (1954), 27. 10. 1954.
Glej : Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste. 1956. *United Nations Treaty Series* 235, (3297). https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20235/v235.pdf (dostop 9. 2. 2026).

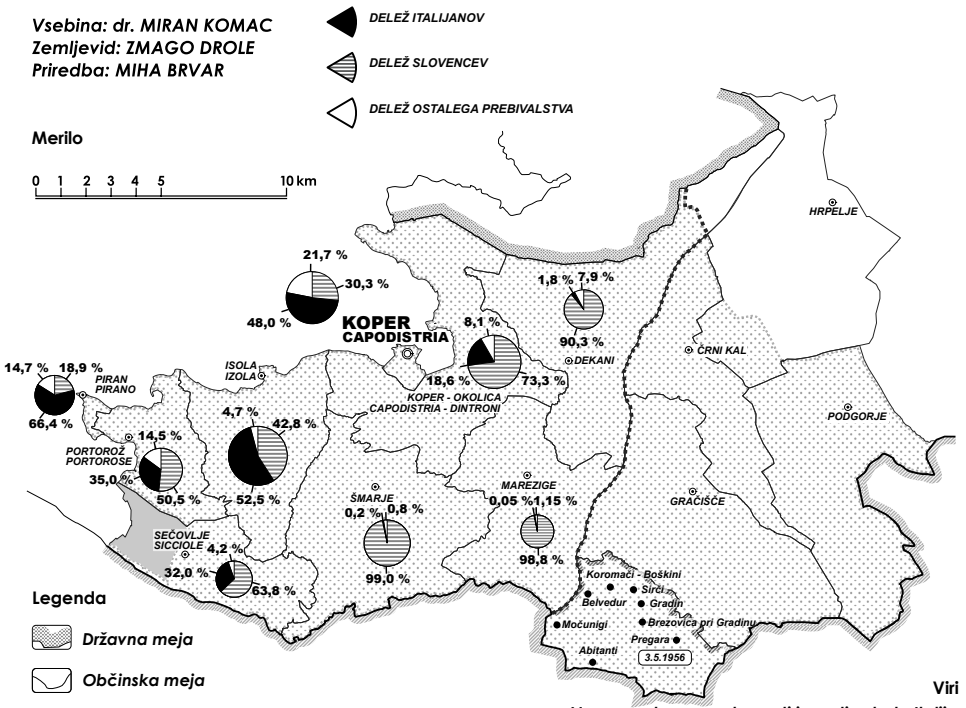
katerem je prebivalo približno tri tisoč oseb. Memorandum o soglasju izrecno govori o novi meji (new boundary). Zato je tudi bilo določeno, da mora to mejo natančneje določiti posebna bilateralna razmejitvena komisija. Nova meja je bila določena leta 1957.

Londonski sporazum je imel tudi tri dodatke, in sicer: izmenjava pisem med Jugoslavijo in Italijo, da bo Italija dala na razpolago 506 milijonov lir za zgraditev slovenskega kulturnega doma v Trstu; izmenjava pisem med Jugoslavijo in Italijo, s čimer se je Italija zavezala plačati Jugoslaviji v treh letih 30 milijonov dolarjev na podlagi poravnave medsebojnih terjatev, ter izmenjava pisem med Anglo-Američani in Italijo o ustanovitvi slovenskega denarnega zavoda v Trstu.

Pripadnikom italijanske manjšine v Sloveniji (in na Hrvaškem) niso bile omogočene nikakršne posebne gospodarske in bančne beneficije. Težko bi zanikali, da niso bila določila Londonskega memoranduma *diskriminatorna do pripadnikov italijanske manjšine*, ko jih primerjamo z določbami v korist slovenske manjšine v Italiji. Res pa je tudi, da je italijanska država ostanke Italijanov v Istri in Reki *odpisala iz narodnega telesa.* Brez diplomatske pomoči Italije pa več kot so dosegli, ni bilo mogoče pričakovati.

Z uveljavitvijo Londonskega memoranduma o soglasju smo dokončno pridobili *v last in posest* ozemlje, ki ga nikoli nismo želeli imeti, ki ga v nobenem narodnem programu nismo načrtovali imeti; poseljevalo ga je prebivalstvo, ki ga nikoli nismo ne želeli, ne hoteli. Ampak sedaj je tukaj in njihova usoda je v naših rokah – *Italijanska narodna manjšina.*

Zemljevid 31: Delež Italijanov v Koprskem okraju, leto 1954

Viri

Memorandum o saglasnosti izmedju vlada Italije, ujedinjene kraljevine, sjedinjenih država i Jugoslavije o slobodnoj teritoriji Trsta. London 5. oktobra 1954.

Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine. Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 11/52.

Odlok o razdelitvi istrskega okrožja na okraje in občine. Uradni list istrskega okrožnega ljudskega odbora, št. 6/52

Odredba o spremembi odloka o razdelitvi istrskega okrožja na okraje in občine. Uradni list vojne uprave JNA, št. 5/53 in št. 4/54.

Odlok o priključitvi katastrske občine Gradin, kat. občine Pregara in kat. občine Topolovec (del) k ljudski republiki Sloveniji. Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 12/56.

Številčni pregled stalnega prebivalstva bivšega okraja Koper ob popisu Londonskega sporazuma. (Arhiv INV, Ljubljana)

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

3. Londonski memorandum o soglasju (1954) – *Posebni statut*

Memorandumu o soglasju je bil dodan *Posebni statut* (priloga II Memoranduma),[390] zbir »posebnih« pravic, ki so bile zagotovljene pripadnikom Italijanske manjšine na območju Cone B STO ter »Jugoslovanske etnične skupine« na območju Cone A STO. Posebni statut vsebuje poleg načelne zagotovitve splošnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin še zbir posebnih manjšinskih pravic, ki sta jih Jugoslavija in Italija dolžni spoštovati. Posebni statut izhaja iz zagotovitve splošnih človekovih pravic, pri čemer se podpisnici izrecno zavezujeta ravnati v skladu z načeli Splošne deklaracije OZN o pravicah človeka, ki je bila sprejeta 10. decembra 1948. Obenem se pogodbenici zavezujeta, da bosta zagotovili pripadnikom manjšin enakopravnost z ostalimi prebivalci področja STO.

Morda bil nekdo sklepal, da je Posebni statut posebna oblika uresničitve avtonomije, ki jo je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte obljubil pripadnikom italijanske manjšine leta 1943. Sklepanje bi bilo napačno, pripadniki italijanske manjšine, ki jih omenja Vrhovni plenum osvobodilne fronte so živeli v Trstu, Gorici, Trbižu, če bi se dokopali Kanalske doline.

Posebni statut je veljal za celotno območje STO, za cono A in cono B. Cona B je bila razdeljena na koprski in bujski okraj, ki sta pripadla Sloveniji (Koprski okraj), oziroma Hrvaški (Bujski okraj).

Enakost v pravicah je Posebni statut Londonskega memoranduma o soglasju opredelil takole:

> Pripadniki jugoslovanske etnične skupine (Yugoslav ethnic group) na območju, ki ga upravlja Italija, in pripadniki italijanske etnične skupine (Italian ethnic group) na območju, ki ga upravlja Jugoslavija, bodo uživali enake pravice in ravnanja kakor ostali prebivalci obeh področij.
>
> Ta enakost pomeni, da bodo uživali:
>
> a) Enakost z drugimi državljani glede političnih in državljanskih pravic kakor tudi drugih človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zajamčenih s členom1;
>
> b) Enake pravice v pridobivanju ali opravljanju javnih služb, funkcij, poklicev in časti;
>
> c) Enakost glede stopanja v javne in upravne službe; v tem oziru se bosta italijanska in jugoslovanska uprava ravnali po načelu ‚da bo jugoslovanski etnični skupini, oziroma italijanski etnični skupini pod njuno upravo omogočeno, da bosta pravično zastopani na upravnih položajih, zlasti na področjih, kakor so šolski inšpektorati, kjer gre zlasti za korist teh prebivalcev;
>
> d) Enakost ravnanja v opravljanju svojih dejavnosti ali poklicev v kmetijstvu, trgovini, industriji ali na kakem drugem področju, kakor tudi v organiziranju in vodenju poslov gospodarskih združenj in organizacij v te namene. Takšna enakost v ravnanju se bo nanašala tudi na vse davke in dajatve. V tem oziru se bodo lahko ljudje, ki se zdaj ukvarjajo s kako dejavnostjo ali poklicem, pa nimajo potrebne diplome ali spričevala za opravljanje teh dejavnosti, v štirih letih od dneva parafiranje te Spomenice o soglasju pridobili potrebno diplomo ali spričevalo. Teh ljudi ne bo nihče oviral v opravljanju njihove dejavnosti ali poklica zato, ker nimajo potrebnih dokumentov, razen v primeru, če si jih niso pridobili v omenjenem obdobju štirih let;

390 Italija Londonskega memoranduma o soglasju ni nikoli ratificirala.

e) Enakost v ravnanju pri uporabi jezika, kakor je določeno v spodaj navedeni točki 5;

Enakost z drugimi državljani na področju socialnega skrbstva in pokojnin (dajatve za primer bolezni, pokojnine za primer starosti, invalidske pokojnine, vštevši pokojnine za vojne invalide in pokojnine članom družin tistih, ki so padli v vojni).[391]

Narodnim manjšinam je bil zagotovljen neoviran kulturni razvoj:

Etnični značaj in neoviran kulturni razvoj jugoslovanske etnične skupine na območju pod italijansko upravo, kakor tudi italijanske etnične skupine na območju pod jugoslovansko upravo, bosta zaščitena.

a) Te etnične skupine bodo imele pravico do lastnega tiska v svojem materinem jeziku;

Prosvetne, kulturne, družbene in športne organizacije obeh skupin bodo lahko svobodno delovale v skladu z veljavnimi zakoni. Takšne organizacije bodo deležne enakega ravnanja kakor druge ustrezne organizacije na zadevnih območjih, zlasti glede uporabe javnih poslopij, radia in pomoči iz javnih finančnih sredstev; italijanske in jugoslovanske oblasti pa si bodo prizadevale zagotovite takšnim organizacijam stalno uživanje ugodnosti, ki jih uživajo zdaj, ali drugih enakopravnih ugodnosti.[392]

Posebni statut je zagotavljal šolanje v materinem jeziku pripadnikov narodnih manjšin:

b) Obe skupini bosta imeli pouk v materinem jeziku v otroških vrtcih, v osnovnih, srednjih in strokovnih šolah. Takšne šole dodo v vseh krajih območja pod italijansko upravo, kjer so otroci, ki pripadajo jugoslovanski etnični skupini, in v vseh krajih območja pod jugoslovansko upravo, kjer so otroci, ki pripadajo italijanski etnični skupini. (…)[393]

Priložen je bil spisek šol za pripadnike manjšin. Na območju bivše cone B so bile pripadnikom italijanske manjšine zagotovljene enote predšolske vzgoje (vrtci) in šole:

1. Otroški vrtec: Koper

2. Italijanski razredi v otroških vrtcih: Izola, Buje, Novi grad, Piran, Sečovlje, Umag

3. Osnovne šole: Umag, Kostajnica, Koper, Sv.Lucija, Buje, Momjan, Semedela, Brtonigla, Novi grad, Piran, Sečovlje, Sv. Nikolaj in Prade.

4. Strokovne šole: (osemletke): Koper, Izola, Sečovlje, Buje, Umag, Novi grad dveletna šola, italijanski razred v triletni ženski obrtni šoli v Kopru.

5. Srednje šole: Klasična gimnazija Koper, Realna gimnazija Piran, Dveletna trgovsko tehnična šola Izola.

Zagotovljena je bila raba jezika v odnosih z oblastmi.

Pripadniki jugoslovanske etnične skupine na območju pod italijansko upravo in pripadniki italijanske etnične skupine na območju pod jugoslovansko upravo bodo lahko svobodno uporabljali svoj jezik v osebnih in uradnih stikih z upravami in sodnimi oblastmi obeh območij. Imeli bodo pravico prejemati od oblasti odgovore v

391 Posebni statut Londonskega memoranduma o soglasju. Glej: Jeri, J. (ur.), 1975. *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana; Primorski tisk, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 546.

392 Prav tam, 546–547.

393 Prav tam, 551.

istem jeziku, pri ustnih odgovorih bodisi neposredno ali po tolmaču; v korespondenci morajo oblasti zagotoviti vsaj prevod odgovora.

Javnim dokumentom, nanašajočim se na pripadnike teh etničnih skupin, vštevši sodne razsodbe, bo priložen prevod v ustreznem jeziku. Isto velja za uradna obvestila, javne razglase in publikacije.[394]

Pomembno določilo v Posebnem statutu se nanaša na javne napise.

V tistih volilnih enotah tržaške občine in v tistih drugih občinah na območju pod italijansko upravo, v katerih prebiva znaten del pripadnikov jugoslovanske etnične skupine (najmanj četrtina), bodo napisi na javnih ustanovah ter imena mest in ulic v jeziku jugoslovanske etnične skupine kakor tudi v jeziku oblasti, ki ima v rokah upravo; v tistih občinah na območju pod jugoslovansko upravo, v katerih prebiva znaten del pripadnikov italijanske etnične skupine (najmanj četrtina-poudaril M. K.) prebivalstva, bodo ti napisi in imena v italijanskem jeziku kakor tudi v jeziku oblasti, ki ima v rokah upravo.[395]

Pripadnikom narodnih manjšin je bil zagotovljen gospodarski razvoj, prepovedan je bil t.im *gerimandaring*.[396] Morda sodi ustanovitev občine Ankaran leta 2011 prav v ta pojem; če je temu tako, pomeni ustanovitev občine Ankaran kršitev Posebnega statuta Londonskega memoranduma o soglasju. Izvrševanje določb sporazuma je spremljal poseben mešani jugoslovansko-italijanski odbor. Naloga odbora je bila

da bo pomagal in dajal nasvete o vprašanjih, ki se tičejo zaščite jugoslovanske etnične skupine na območju pod jugoslovansko upravo. Odbor bo tudi proučeval prošnje in vprašanja posameznih pripadnikov ustreznih etničnih skupin glede uporabe tega statuta.

Jugoslovanska in italijanska vlada bosta omogočili odboru, da bo obiskoval območja pod njuno upravo in mu nudil vse olajšave pri izpolnjevanju njegovih dolžnosti.[397]

Odbor je deloval vse do podpisa Osimskega sporazuma leta 1975.

394 Jeri. *Slovenci v Italiji*, 552.

395 Prav tam, 552.

396 »7. Na območjih, ki prideta pod civilno upravo Italije ali Jugoslavije, niso dovoljene nobene spremembe meja osnovnih administrativnih enot z namenom, da bi ogrozili etnično sestavo ustreznih enot«. Glej: Jeri. *Slovenci v Italiji*, 552.

397 Prav tam, 553.

4. Dvajset zasedanj jugoslovansko italijanskega mešanega odbora[398]

V obdobju med letoma 1957 in 1973 se je odbor sestal 20. krat. Odbor je bil pomožni in posvetovalni organ obeh vlad, kar pomeni

> da lahko obema vladama daje le priporočila. V praksi je soglasnih priporočil bilo relativno malo. Nasprotja so se pokazala zlasti pri načelnih vprašanjih, tako v pogledu uveljavitve Sp(ecialnega) St(atuta), prilagoditve zakonodaj, pri vprašanju uporabe jezika, pri uvedbi dvojezičnih javnih napisov, pri vprašanjih, ki se nanašajo na pravično zastopanost, pri raznih gospodarskih diskusijah, pri vprašanju finančnih podpor raznim kulturnim ustanovam, pa tudi pri raznih drugih vprašanjih, ki so se obravnavala v MO od primera do primera.[399]

Vsaka stran v mešanem odboru je poudarjala problematiko *»lastne manjšine«*, jugoslovanska stran Slovencev v Italiji, italijanska stran, Italijanov v Sloveniji in na Hrvaškem. V tistem obdobju je še veljala (nacionalistična) ureditev, ki je matično državo obravnavalo najpogosteje sosednjo državo. Njeno vmešavanja v narodno manjšinsko politiko sosednje države je bilo vedno predstavljeno kot dolžna skrb za rojake za mejo in ne kot neodgovorno vmešavanje v notranje zadeve sosednje države.

Italijanska stran je na mnogih zasedanjih

> -zlasti v zadnjih letih – skušala dramatizirati položaj italijanske manjšine pri nas; pri tem je kritično omenjala razne pomanjkljivosti glede šol, poudarjala pomanjkanje sredstev za italijanske kulturne krožke ali za italijansko gledališče na Reki, iznašala je razna ekonomska vprašanja, sklicevala se je na migracijske pojave in podobno; pri tem je včasih izražala zaskrbljenost za usodo italijanske manjšine sploh (!). Pojavile so se tudi trditve, da se na jugoslovanski strani daje prednost dobrim predpisom v korist manjšine, da pa praksa ni vedno adekvatna.[400]

Jugoslovanska stran se s temi očitki ni strinjala, zavračala jih je.

> Jugoslovanska stran zlasti ni dopuščala diskusije, kadar so se z italijanske strani skušale delati primerjave med pravno ureditvijo v Italiji in ono v Jugoslaviji. Izrecno se je poudarilo, da Jugoslavija Sp. St. priznava in izvaja, da daje narodnim manjšinam iz lastnih načelnih pobud v mnogih ozirih celo več, kot ji to nalagajo mednarodne obveznosti, poudarjalo se je pa tudi, da Sp. St. ne more vplivati v nobenem pogledu na razne konkretne rešitve v nasprotju z jugoslovansko pravno ureditvijo, ki se v načelnih pogledih razlikuje od tiste v Italiji.[401]

398 Naslov razdelka je povzet po prispevku Murko, I., (1975). Dvajset zasedanj jugoslovansko italijanskega mešanega odbora. V Jeri. *Slovenci v Italiji*, 336–368. V zajetni študiji avtor natančno popiše problemske sklope, ki so bili predmet obravnave na zasedanjih mešanega odbora.
Glej tudi: Škorjanec, V., 2001. Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973. *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 55 (3/4), 465–487.

399 Murko. *Dvajset zasedanj*, 343.

400 Prav tam, 345.

401 Prav tam, 345.

Delovanje slovensko italijanskega mešanega odbora ni imelo velikega vpliva na spreminjanje manjšinskega vsakdana na bolje. Povsem nekoristno pa tudi ni bilo. Če drugega ne so sosednje drug drugega opominjali na prisotnost narodnih manjšin na njihovem ozemlju in na dolžnost države, da z ustreznimi ukrepi preprečuje asimilacijske procese.

5. *Eksodus* iz (in novo naseljevanje) Koprskega okraja

> Naj bi po tvoje ostal, potem ko sem jih videl , kako vdirajo v hiše, razbijajo vsevprek, pretakajo kri, klofutajo starce, ki bi lahko bili njihovi dedje? In potem ko so dekleta, godna za možitev, vlekli za lase? Naj bi po tvojem ostal s to svojatjo, s tistim Benčijem, hujšim od nesreče in od kače, ki jih je vodil od hiše do hiše ter jim kazal, kam naj vstopijo in kje naj razbijajo, sam pa se je pri tem skrival za vrati in se delal, kakor da se je le slučajno znašel tam? Naj bi ostal s tistim nikoli sitim Ročanom, hujšim od kobilice! In ki zdaj – kar oglej si ga! – prihaja med poštene ljudi, kakor da ni prav on vodil svoje pomagače iz *skupčine* na Sitarjevo dvorišče! Ne, ne, ne bom ostal s to drhaljo![402]

Fulvio Tomizza opisuje dogajanje v hrvaškem delu Istre. Na slovenski strani »naj ne bi bilo« tako hudo, hm, ampak italijanska manjšina je vseeno skoraj izginila …

Po podatkih, ki jih je o izseljevanju Italijanov objavila slovensko – italijanska zgodovinska komisija, je

> v povojnem času z istrskega ozemlja, ki je prešlo pod slovensko suverenost, odšlo več kot 27.000 oseb, ali z drugo besedo malone vse tamkajšnje italijansko prebivalstvo, hkrati pa tudi več tisoč Slovencev, ki so se pridružili množici beguncev, v veliki večini Italijanov[403] (novejše ocene se sučejo med 200.000 in 300.000 osebami), iz hrvaške Istre in Dalmacije, to je z območij pod hrvaško suverenostjo. Med Italijani, ki se niso odselili (8 % skupnega prebivalstva), je bilo največ starejših delavcev in kmetov, razumnikov iz levičarskih vrst in povojnih političnih priseljencev.
>
> Med vzroki za odselitev velja upoštevati predvsem pritisk oblasti, saj so te s svojo totalitarno naravo onemogočale tudi svobodno izražanje narodne samobitnosti, odklonitev prerazporeditve vodilnih vlog v narodnem in družbenem pogledu v Istri ter zavračanje korenitih sprememb v gospodarstvu. Bolj kot propagandno delovanje krajevnih italijanskih agentur tudi mimo kakršnih koli navodil italijanske vlade je zatirane in preplašene ljudi hočeš nočeš zvabila sosednja demokratična italijanska nacionalna država, čeprav se je italijanska vlada nekajkrat zavzela za to, da bi odseljevanje zaustavila ali vsaj omejila. Ne gre zanemariti tudi za socialistične družbe sicer značilnega poslabšanja življenjskih razmer, le da so k temu prispevali tudi pretrgani stiki s Trstom, kar je Italijane v Istri navdalo tudi s strahom, da se bodo dokončno znašli na napačni strani »železne zavese«. Italijanski živelj je tako prišel do spoznanja, da mu v razmerah, kakršne mu je ponujala jugoslovanska država, ne bo dano ohraniti lastne narodnostne samobitnosti kot skupka življenjskih navad in čustvovanj, ki daleč presega golo politično-ideološko razsežnost in je odselitev doživljal kot izbiro za svobodo.[404]

402 Tomizza. *Materada*, 30.

403 Za odseljene Italijane se v Italiji običajno rabi pojem »*ezuli*« (pregnanci, izgnanci, begunci). Takšnemu poimenovanju na slovenski strani oporekajo. Govori se o optantih za italijansko državljanstvo, o legalnih, prostovoljnih izseljencih v Italijo. Temu se še doda, da je nekaj tisoč oseb odšlo tudi ilegalno.

404 Wohinz. *Slovensko-italijanski odnosi*, 56.

Ob prikazovanju tragedije italijanskega življa ostaja v senci odhajanje Slovencev.

> Naj dodam še primer iz Brkinov, ki so v prvih letih po priključitvi k Sloveniji in ukinitvi okrožij doživeli pravo tragedijo. Nezaposlenost je bila visoka, zdravstvena zaščita slaba, med prebivalstvom pa se je širilo prepričanje, da je edini izhod izselitev v tujino. (…) Prišlo je do velikega izseljevanja in to v neposrednem zaledju zahodne državne meje, kjer bi se moralo narodno telo utrjevati in rasti. Prav grozljive so bile pripovedi mojih primorskih prijateljev (…). Povedali so, da je nek visok republiški funkcionar – ko je slišal, kaj vse se dogaja v Brkinih – celo rekel, naj se ljudje iz teh krajev kar izselijo, ker jih je tam že tako preveč.[405]

Odhajanje Italijanov (*eksodus*)[406] iz ozemlja, ki ga danes poznamo kot Slovenska Istra se je pričelo leta 1943, v letu vojaškega poraza Kraljevine Italije. In se je nadaljevalo tja do sredine 50. let. Izseljevanje je potekalo v več valovih.

> Italijani so se odseljevali vse od konca vojne, a ti odhodi vse do tržaške krize oktobra leta 1953 niso bili tako množični kot odselitve z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška. Ohranjeni so podatki VUJE o odhodih iz koprskega okraja v letih 1945-1950, ko je skupaj odšlo 5.591 oseb. Od leta 1945 do 5. oktobra 1953 se je odselilo 9.008 oseb. Med 5. oktobrom 1953 in letom 1958, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, je odšlo 16.062 oseb. Skupaj se je v povojnem obdobju do leta 1958 iz koprskega okraja legalno ali ilegalno izselilo 25.062 oseb. Iz dela cone A STO, ki je bilo priključen Sloveniji (miljski Hribi) je odšlo 2.748 ljudi, večinoma Slovenci. Skupaj je območje, ki je bilo oktobra 1954 priključeno Sloveniji, tako zapustilo 27.810 oseb. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnost navedena le na vlogah po oktobru 1953.[407]

Pogled skozi očala pripadnika italijanske manjšine pravi, da je *bila raba pojma eksodus v Sloveniji tako rekoč prepovedana*. Bolj kot odkrivanje pravih vzrokov za eksodus Italijanov (pa tudi mnogih Slovencev), se raje navajajo *opravičila*, ki naj pripadnike večinskega naroda povsem operejo krivde za odhajanje Italijanov:

> Odšli so, ker so bili fašisti, odšli so zaradi ekonomskih razlogov, odšli so, ker so bili »kolonisti« (***regnicoli***), ki so prišli v te kraje zato, da bi poitalijančili slovensko zemljo, odšli so povsem prostovoljno, odšli so zato, ker jih je zavedla ***(forviati***) italijanska propaganda in so odšli zato, ker niso mogli sprejeti dejstva, da ne morejo več ukazovati. V naracijah Slovenske večine o izpraznjenju Istre in ostalih področij, ki so prišle pod jugoslovansko upravo, je mogoče najti tisoč načinov in tisoč opravičil za trditve, da Italijani niso bili izgnani in da je bil njihov odhod njihova spontana izbira.[408]

405 Perovšek. *Moja resnica*, 126–127.

406 Raziskovalci različnih narodnih provenience, sestavljajo obsežen nabor del o migracijskih procesih v Slovenski Istri:
- Columni C., Ferrari L., Nassisi G. & Trani G., (ur.). *Storia di un esodo*. Istria 1945–1956, Trieste.
- Verginella, M., 2000. L'esodo istriano nella storiografia slovena. V M. Cattaruzza M. Dogo & R. Pupo (ur.) *Esodi: trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*. Edizioni scientifiche italiane, Roma, 269–277.
- Gombač, J. & Žitnik Serafin, J. (ur.), 2005. *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Hrobat Virloget. *V tišini spomina*.
- Pupo, R., 2005. *Il lungo esodo*. Rizzoli, Milano.
- Volk, S., 2004. *Esuli a Trieste: Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale*. Kappa Vu, Trieste.
- Medica, K., 1987. Socialno demografske značilnosti Slovenske Istre po letu 1945. *Razprave in gradivo* 20, 81–92.

407 Troha, N., 2000. Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (1), 260–261.

408 Lusa, S., 2022. *Istria slovena: dopo l'esodo, in cerca di una propria identità*. Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, 10. 2. 2022, https://www.balcanicaucaso.org/aree/Slovenia/Istria-slovena-dopo-l-esodo-in-cerca-di-una-propria-identita-215722 (dostop 30. 12. 2022).

Nono Bepi, 95 let je že dočakal,[409] kmet iz zaledja Pirana se spominja, da je po mirovni pogodbi leta 1947 in posebej po letu 1954 med Italijani zavladala prava *masovna histerija,*

> Ma sej ne vem, če ti bodo sploh pustili živet. Komunisti ti bodo pobrali vse, tudi zemljo. Ne boš imel kje prodajat, kar boš pridelal na njivi, so govorili. U Trst ne boš več mogel hodit, ker bo meja. In so šli. Je šla ena druživa, pa še druga in tako so šli skoraj vsi.

Verjetno bi marsikateri starejši pripadnik italijanske manjšine ponovil misel Stefanove none, ki je znala reči:

> Maledetti druxi e chi li ga fatti![410]

On ni odšel. Pravi, da ni čutil nobenega pritiska s strani Slovencev. Življenje na vasi z razpršeno poselitvijo je bilo očitno različno od življenja v mestu. Ko je bila agrarna reforma, so jih vso zemljo *pobrali,* nacionalizirali. Da so ustanovili zadrugo. Kasneje so nekaj zemlje dobili v najem, nekaj so jo tudi vrnili.

Nona Bianca iz Parecaga se konfliktov med Italijani in Slovenci domačini ne spominja. Ali pa se preprosto ne želi spomniti. Tako, mimogrede omeni:

> Ma ja, včasih zjutraj ko smo šli u šolo al smo šli iz šole je kašn mulo na drugi strani ceste kričal, Taljani fašisti, bejšte proč!!

Nekje je moral slišati te besede, a ne!! Od nekoga se jih je moral naučit.

Odbojnost do pripadnikov italijanske manjšine je očitno tlela med večinskim prebivalstvom. Najboljša obramba pred konflikti je, da v javnosti postaneš neviden in ne prepoznan. Učinkovita metoda na poti v asimilacijo, etnocid.

So se pa pojavljali konflikti med Italijani in priseljenimi Slovenci. Do njihovega obnašanja je presenetljivo tolerantna in popustljiva. Nona Bianca pravi:

> Ma tudi oni so bli siromaki, na silo so jih zvlekli iz cele Slovenije, niso se znali obnašat v novem okolju.

Plodno nabiranje informacij se običajno zgodi kakšen dopoldan, med tednom, na dan, ko po dolgem obdobju kislega vremena in neprijetnega vetra, posije sonce. Tudi tokrat sem izbral takšen dan *»za terensko pohajkovanje«.* Bilo je zgodaj jeseni, leta 1998 ali 1999. In v Beli križ nad Piranom (Portorožem) sem se napotil. Avto na skrajni rob ceste, majhno blazinico vzamem iz prtljažnika in položim na skale, ki bi lahko bile tudi stare stopnice. Pogled proti zalivu je pomirjujoč. Upal sem, da se bo pojavil kakšen starejši, upokojeni prebivalec naselja. Sredi tedna, dopoldan je, vsi so odšli po opravkih, ostal je sam, rabi družbo za »*malo počakulat*«. Ni trajalo prav dolgo, že so se mi uresničile želje.

> Živijo, kej si pršu gledat morje, pravi prihajajoči možak, v letih, ampak še pri močeh.
>
> Živijo, ma ja, je biu že zadnji cajt, da sm vidu en malčk sonca, mu odgovorim.
>
> Od kje si, je bilo naslednje, naravno vprašanje. Ne govoriš po žabarko? Obrne pogovor na hec.

409 Intervju opravljen 26. 4. 2023.

410 »Salamenski tovariši in tisti, ki jih je ustvaril«. Pojem druxi/tovariši je rabljen v ideološkem in ne etničnem pomenu. Glej več: Lusa, S., 2023. Božiček ne obstaja! *Dnevnik*, 20. 12. 2023, 12.

Iz Gorice, odgovarjam. Ma targu imaš pej ljubljansku, pokaže z očmi v registrsko tablico na mojem avtomobilu, kako to?

Delam u Ljubljani, odgovorim in razložim kje.

Odgovora o mojem domicilu je bil vidno vesel, bil je iz Solkana, mesteca poleg Gorice. V Koper je bil premeščen leta 1947, miličnik po poklicu.

Ma tle okoli je še kej Taljanou, vprašam?

Neki malga, tista hiša tam, pokaže z roko, una tam zadi, obne glavo v smeri hiše.

Ma ku ste pršu iz Sukana jih je blo pa dosti, a? Nadaljujem pogovor. Ja tkrt pa, sami Taljani, ti rečem.

In pole so šli, sami al ste jih zalovili proč?

Ma, neki jih je šlo samih, dosti pa smo jih taku prestrašli, da so se pobrali. Smo meli taktiku, veš, proti večeru smo šli do kašne družine in smo rekli gospodarju, smo znali govort po taljansko ja, sej smo usi hodili u taljanske šole: »posluši, sm slišu na milici, da vas bo ponoči pršla UDBA pospravit. Jst ti predlagam, da se čimprej poberete, če česte odnest živu glavu«. Je blo strašno učinkovito veš! Zjutro je bla hiša prazna!!

Dvojezična tabla je pej stršno razbita, pokažem s prstom na tablo z označbo kraja.

Ma, ja, sej veš, mularija daj!

Otroci, ja!!

V arhivskem gradivu obstajajo dokumenti, ki pričajo o tem, da je med upravitelji slovenskega in hrvaškega dela cone B obstajala pomembna razlika. *Upravitelji koprskega okraja so se* opredelili za

izselitev (izgon) čim večjega števila italijanskega prebivalstva, iz političnih razlogov.[411]

Spodbujanje izseljevanja je dobilo politični blagoslov in dovoljenje za rabo vseh mogočih sredstev za dosego temeljnega cilja – izgon Italijanov.

Z Marcom so kmalu zatem, ko se je z ženo Hrvatico in astmatičnim triletnim sinom, Cescovim starejšim bratom, iz Pulja preselil v Koper, v cono B Svobodnega tržaškega ozemlja, stopili v stik udbovci, pripadniki jugoslovanske politične policije.

»Tovariš Marco, ti si naš, ne? Izvoli, tu je spisek Koprčanov, ki smrdijo po fašizmu in reakciji. Do njih ne želimo biti nasilni, in ti jih boš, kot Italijan, znal prepričati, naj rajši odidejo po mirni poti, ne? Na vas, poštene Italijane, se zanesemo.«

»Koprčani, ki smrdijo po fašizmu, leta 1953?! Saj so jo fašisti pobrisali takoj po vojni! Nekatere pa so likvidirali in pometali v okoliške fojbe! Kdo so ti fašisti! Se pišejo Depangher, Parovel, Deponte, Marsich, Demori, Steffè, Apollonio, Zetto, Scher, Riosa, Urbanaz, Derin, Grio, Vascon, Favento, Riccobon …? So to oni? Veliko jih poznam, obrtniki, trgovci, učitelji, peki, *paolani,* ribiči so, sami dostojni ljudje, ki so prezirali fašizem. Sicer ne bi ostali tukaj. Ne, tovariš, to mi ne diši. Poštenjaki so in še Koprčani, domačini, le zakaj bi morali oditi?!«

Odposlanec v elegantnem površniku iz črnega usnja ni odgovoril. Nekaj dni zatem je Marco prejel anonimno, nepodpisano pismo, ki pa mu je uradnost podeljeval nezgrešljivi pečat Ministrstva za notranje zadeve:

Tovariš Marco Torossi, izhajajoč iz neregularnosti vaše navzočnosti v coni B STO in dejstva, da vam je bil priznan status političnega begunca, vas dajemo 48 ur, da zapustite STO in se po lastni olji preselite bodisi v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo bodisi v Italijo. V primeru, da se odločite drugače, boste z družino preseljeni v zbirno taborišče v Sežani.[412]

411 ARHIV ZSZZ, Beograd, dok. št.18075 (1955), 14.

412 Juri, F., 2010. *Vrnitev v Las Hurdes : vojne, ljubezni, črne štorklje in oddaljeni Istrani*. Sanje, Ljubljana, 86–87.

V hrvaškem delu cone B STO je prevladalo stališče, da takšen radikalen izselitveni poseg ni potreben. Ostajanje Italijanov so opravičevali z ekonomskimi razlogi (prebivalstva za novo kolonizacijo ni bilo enostavno zbrati!), poleg tega pa so upravičeno ugotavljali,

> da so se tisti, ki so se kompromitirali za časa fašizma med vojno, že tako ali tako odselili.[413]

Koščki preteklosti sestavljeni v narodno podobo povojne slovenske Istre pravijo, da so slovenski politični upravitelji v letih po 2.svetovni vojni, z različnimi metodami, *izgnali* tako rekoč celotno italijansko manjšino!!

Politični razlogi, ki so jih navajali upravitelji v Koprskem okraju, so bili pogosto v opreki z (teoretičnim) zavzemanjem za ohranjanje narodne pluralnosti. Komunistični partiji je bila blizu narodno homogena država, ki so jo ustvarjali s pomočjo različnih oblik etno-inženiringa: uboji, preselitve, izgoni narodnih manjšin, tudi s pomočjo mednarodnih sporazumov. Jugoslavija je sporazume o izselitvi pripadnikov manjšin sklenila z Madžarsko, Poljsko, Ukrajino in Češkoslovaško.

Prazna bivališča v obmorskih mestih so se polnila s priseljenimi

> iz štajerskega konca, iz Maribora so se veliko izseljevali in tudi iz Gorenjskega, Jesenice. To ni naključje. Maribor, je bilo veliko industrijske izobraženih ljudi. Jesenice zaradi železarne pa verjetno tudi … Ti ljudje, ta kader, je bil izredno dobrodošel, ker se je Kopru, v Izoli kasneje, začela mehanizacija zaradi Tomosa. To se je zelo polnilo. V drugem delu osemletke (…). Tam smo že imeli sošolce, ki so bili iz cele Slovenije. Torej ob mojem prihodu sem bila sama. Potem pa se je vsulo mladih družin od vsepovsod.[414]

Z izgonom mestnega prebivalstva, Italijanov , pa tudi Slovencev, ki komunističnim oblastem niso bili po godu, je izginilo meščanstvo in okoliški italijanski kmečki živelj. Nadomeščali so jih najprej Slovenci, proletarci in kmetje od vsepovsod, ki so si življenje v mestu uredili po kmečko in še malo po proletarsko!! Kasneje se je vsul plaz prišlekov »od Vardara pa do Triglava«. Nastajajo »novi Primorci«, lastniki skozi pasirko »*lokalne obmorske kulture*« zgnetenih prinesenih kulturnih vzorcev. Mnogim volj po morju in sol v zraku ne deneta zelo dobro!!

Očetovega brata so v 50.letih preselili iz zgornje Soških rovt v Piran. Dodelili so mu stanovanje na Trgu 1. maja. Avtohtoni italijanski živelj je trg poznal z imenom Piazza vecchia. Dobili smo priložnost za »sanjske družinske počitnice« na »*slovenski Obali*«. Piran je bil v 60. in 70. letih neurejen, zanemarjen kraj. Kdo bi se brigal za ohranjanje in nujno obnovo stanovanjskega fonda, ki mi ne pripada. Šestdeset let kasneje mi podobno zgodbo pripoveduje Franco Juri:

413 Arhiv ZSZZ, Beograd, dok.št.18075 (1955), 14.

414 Hrobat Virloget. *V tišini spomina*, 177.
O priseljevanju v slovensko Istro glej tudi:
– Kalc, A., 2019. The Other Side of the »Istrian Exodus«: Immigration and Social Restaration in Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini* 49, 145–162.
– Centrih, L., 2019. »Maribor ob morju«: Zveza komunistov Slovenije in vprašanje poselitve Koprskega okraja v letih 1945-1965. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* (50), 147–162.

> Hiše v zgodovinskem mestnem jedru, kamor so se naseljevale slovenske in jugoslovanske družine, so bile stare, vlažne, polne ščurkov in prikazni, vendar so za večino prišlekov predstavljale razkošje, ki se ga nikoli ne bi nadejali. Zraven pa je bilo še sinje morje, izgubljeno pri Trstu in pod Krasom, tam, kjer je kraljevala čupa, staro plovilo, izdelano iz enega debla, nekakšna piroga slovenskih ribičev iz Nabrežine, Sesljana in Križa, toda pridobljeno v tem delu Istra, kjer so ribiči govorili v beneškem narečju kakor tisti iz Milj in Chioggie. V mestu je bilo tudi ogromno vrtov; bili so nekakšna zapuščina otoške samozadostnosti, njihova rodovitna prst je osrečevala večino priseljencev kmečkega porekla. Gojili so solato, krompir, korenja, cvetačo, fižol, peteršilj, nekaj paradižnika in veliko čebule. Te zaplate zemlja med mestnimi hišami so bile kakor nebeška mana. Mnogi priseljenci nikoli dotlej niso videli morja in zaznali njegove slanosti, kaj šele, da bi kdaj slišali za Beneško republiko s krilatim levom, ki je več kot šest stoletij bolj ali manj neposredno obvladovala to območje. Čutili so, da se njihove negotove korenine, ki so jih izruvali v imenu boljše prihodnosti in so zato nemočno obvisele v zraku, zdaj pogrezajo v mrakobo tal in vase srkajo tuj svet. Trpeli so za kompleksom mitološkega Anteja. Samo istrska gruda jim je lahko vlila novo moč. Zanje je Italija v različnih oblikah pomenila zgolj okrutno nizanje nadutih zavojevalcev, ki so podjarmljali in zasužnjevali Slovane. Učiteljice so razlagale učencem, da so Benetke izrabile in osiromašile Dalmacijo. Beneška republika je bila vedno narodna in razredna sovražnica. V času fašizma so mnogi Italijani kolonizirali bližnja ozemlja. »Poštenih Italijanov« je bilo malo, bili so krotki in ubogljivi, dobrohotno in vdano so se smehljali ter bili pravzaprav – takšne govorice je zvijačno širila nova ljudska oblast – Slovani, ali pa so to bili vsaj v preteklosti, preden jih je okupator s prevaro poitalijančil. Zdaj pa se, nesrečniki, niso niti zavedali vseh razsežnosti svojega nesmiselnega, neosvobojenega položaja. Nihče jim tega ni pojasnil, niti prebrisani Benečani ne. Zdaj se je bilo treba zdramiti iz stanja zadržane voljnosti, prišel je čas za odrešitev in osvoboditev. Davne korenine in kri so klicali k vstaji.[415]

Tartinijev trg je bil piranska avtobusna postaja. Tam smo pred spomenikom Tartiniju skupaj z mlajšo sestro in mlajšim bratom sedeli na zajetnem kovčku in v ranih jutranjih urah čakali na odhod avtobusa proti Novi Gorici. Kakšnega velikega navdušenja nad Piranom ni bilo. Spomini so zbledeli, ostali so najbolj trpki. Da so Piran zgradili Italijani nam ni nihče govoril. Italijanske govorice ni bilo slišati. Nacionalno najbolj »zavedni, zagrizeni Slovenci«, so svoj narodni pogum izkazovali vsak dopoldan, ko se je mimo Pirana peljala ladja z imenom Edra.[416] Včasih se je mimo pripeljala tudi krajša ladja z imenom Dionea. Mimo piranske punte je plapolala italijanske zastava, ladijska sirena je sveže Primorce podžigala k glasnemu zmerjanju. Ne spomnim se, čemu smo se bolj smejali, praznemu italijanskemu nastopaštvu, ali zmerjanju novodobnih Primorcev v pokvečenem primorskem dialektu. Širokega O, jim nikakor ni uspelo sestaviti!!!

Po dokončni priključitvi Koprskega okraja Cone B STO je nastala geografska enota *Istra s pridevnikom Slovenska.* Sestavljena iz ožjega priobalnega pasu, *od koder smo izgnali avtohtono italijansko prebivalstvo*, kraški rob ter področje hribovite Istre. Na tem območju je kakšnih 120 naselij.[417]

415 Juri. *Vrnitev v Las Hurdes*, 161–162.

416 Ladja Edra je svojo delovno dobo pričela 26. septembra leta 1962. Plula je na relaciji od Trsta, preko Kopra, Pirana, Umaga, Poreča, Rovinja do Pule.

417 Vesna Mikolič ugotavlja, da so se za poimenovanja za pokrajino med Valdoltro in Sečovljami »od druge svetovne vojne dalje zvrstila številna imena: Slovensko primorje, Primorje, Koprsko primorje, Koprsko, Koprska regija, Slovenska obala, Obala, Obalna regija, Slovenska Istra, Istra, Obmorska regija, Istrska Slovenija, Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje (z različnim zapisom velike začetnice, npr.: Slovensko primorje in Slovensko Primorje, Slovenska obala in Slovenska Obala, Slovenska Istra in slovenska Istra itd.). V italijanščini se za to območje pojavljajo naslednja imena: *Litorale*, *Litorale slovено* (tudi *Litorale Sloveno*), *Istria, Istria slovena* (tudi *Istria Slovena*). Večini omenjenih imen se včasih pridružita tudi imeni

Za italijansko manjšino je bil odhod inteligence posebej tragičen. Z odhodom inteligence so odšli tvorci *naracij*, nastala je narodna manjšina brez *zgodb*. Ostali so idealno postavljeni pravni okviri in številke, v katere ni nihče javno podvomil, številke, ki jih ni nihče kritično ovrednotil. Z odhodom inteligence je odšla prihodnost italijanske manjšine. Italijani v Sloveniji so postali *nema manjšina.*

V Sloveniji smo se pogosto pritoževali nad diskriminatornem, narodno odbojnim, skoraj da rasističnim odnosom italijanskih oblasti do Slovencev v Italiji. Teh pojavov ni bilo malo. Toda imeli so, za razliko od politične ureditve z avtoritarnimi nastavki v Sloveniji, možnost svobodnega ekonomskega, političnega in predvsem kulturnega ustvarjanja. Zrasla je množica ustvarjalcev na področju kulturne, pisatelje, slikarjev, ki so s svojimi deli govorili o slovenski prisotnosti v Italiji. Italijanska manjšina teh možnosti ni imela. Za nekaj naslednjih desetletij je ostala *amorfna masa,* ki jo bo generacija mladih italijanskih intelektualcev pričela prebujati šele sredi 80. let XX. stoletja.

6. Narodno očiščena dežela

S priključitvijo Koprskega okraja Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja k Sloveniji meseca oktobra leta 1954, je bilo zaenkrat konec prerekanja s sosedi za zemljo in ljudi.

Ob koncu viharja in po končanem ruvanju za meje je bilo ozemlje Slovenije večje za skoraj 25 % v primerjavi z ozemljem Slovenije iz leta 1920. Pravijo, da kdor seje veter, žanje vihar! Pripadnikom italijanske, nemške in madžarske v Sloveniji je bila *naložena krivda* za vse grozote, ki so jih okupatorske vojske storile Slovencem med vojno.

Resnici na ljubo, nihče ni posebej obžaloval njihovega odhajanja. Če je bilo le mogoče, s(m)o jim celo pomagali oditi.

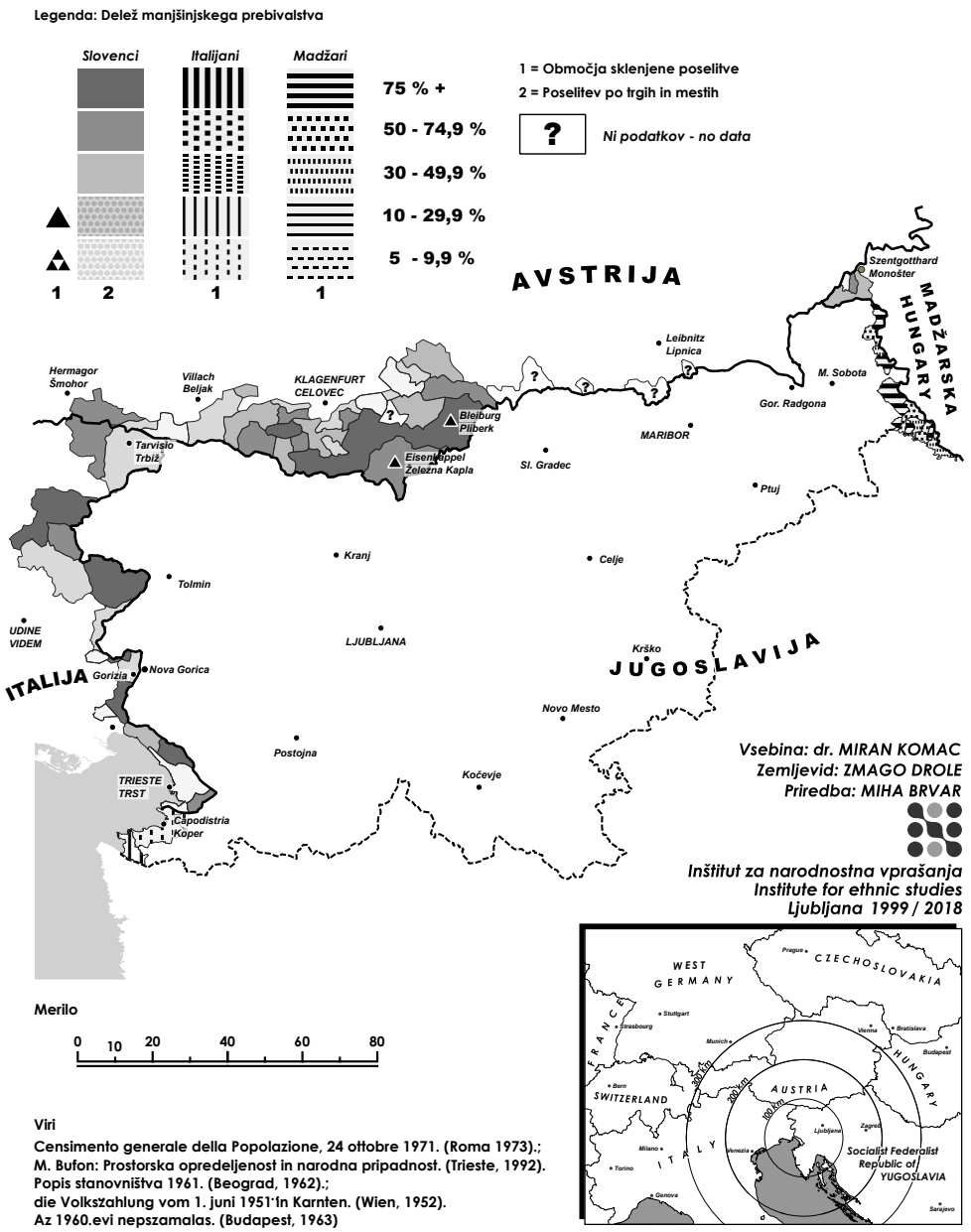
Odhajanje pripadnikov manjšin, na takšen ali drugačen način, je predstavljalo tudi metodo »*prvobitne akumulacije kapitala*« po drugi svetovni vojni.

Slovenci smo bili v preteklih 35. letih med-etničnega obračunavanja *žrtve*, tvorci totalitarnih režimov so nam namenili bridki konec, toda ne pozabimo, da smo bili tudi *krvniki*!!

Tri desetletja intenzivne menjave vlog žrtve in krvnika, je kopičilo védenje o preteklih dogodkih in procesih brez nujno potrebne kritične analize, brez čiščenja balastnih usedlin. Za takšno opravilo ni bilo dovolj časa, pa tudi potrebe ne, saj je bilo z *motno preteklostjo* lažje pojasnjevati in opravičevati lastno delovanje v sedanjost.

Primorska in južna/Južna Primorska, a obe zajemata širši prostor, in sicer prvo zajema ves slovenski zahodni prostor, drugo pa vsaj še Kras in Bistriško. Glej: Mikolič, V., 2021. Jezik, kultura, identiteta – prepletanja skozi čas. V M. Guštin & S. Žitko (ur.) *Slovenska Istra. 2, Zgodovina in družba*. Slovenska matica, Ljubljana; Libris, Koper, 295.

Zemljevid 32: Slovenija in narodne manjšine, leto 1954

Viri

Censimento generale della Popolazione, 24 ottobre 1971. (Roma 1973).;
M. Bufon: Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. (Trieste, 1992).
Popis stanovništva 1961. (Beograd, 1962).;
die Volkszahlung vom 1. juni 1951 in Karnten. (Wien, 1952).
Az 1960.evi nepszamalas. (Budapest, 1963)

Po koncu procesov narodnega (o)čiščenja, je uradni status narodnih manjšin pripadel le Italijanom in Madžarom. Italijanom tudi zato, ker je bila Jugoslavija zavezana k varstvu italijanske narodne manjšine z mednarodnima pogodbama, ki so sočasno govorile tudi o položaju pripadnikov slovenske manjšine v Italiji. Madžari so po neuspelem izgonu (p)ostali največja narodna manjšina.

7. Nismo bili samo okradeni, bili smo tudi tatiči

Slovenci radi stokamo in jamramo, kaj vse so nam krvoločni sosedje ukradli!! Koliko zemlje in ljudi. Vendar, kraje tuje zemlje in tujerodcev smo se posluževali tudi mi, če smo le imeli priložnost. Po prvi svetovni vojni smo si priključili prostor ob slovensko – madžarski meji. Strnjeno naseljen z madžarskim življem. Brez strateške in gospodarske vrednosti. Nakopali smo si, povsem brez potrebe same sitnosti. Ob slovensko – avstrijski meji v Prekmurju smo Avstrijcem »*ukradli*« tri naselja naseljena z večinskim nemškim življem. Po drugi svetovni vojni so bila ta naselja *slovenizirana.*

Po drugi svetovni vojni smo si prisvojili obalni pas od Valdoltre do Sečovelj, ki nam v nobeni različici slovenskega narodnega programa ni pripadal. To je bilo območje, kot smo še ugotavljali, zgodovinske poselitve italijanskega življa. Pa se ga kljub temu nismo sramovali vzeti. Po koncu druge svetovne vojne smo tudi to območje, podobno kot na vzhodu, brez kančka slabe vesti intenzivno *slovenizirali.*

V povojnem obdobju (1955–1990) si je režim krčevito trudil ostati na oblasti. V veliko pomoč mu je pri tem bila policija, vidna in tajna, po potrebi tudi vojska; pa tudi omamljanje prebivalstva, z neprestanim *spreminjanem družbene ureditve »na bolje«*. Neprestano je bilo potrebno spreminjati, da se nič ne bi spremenilo, bi lahko povzeli misel[418] italijanskega pisatelja G.T.di Lampedusa.

Da bo rek kar pravi bo razvidno iz prikaza pravnih rešitev na področju manjšinskega varstva na lokalnem (občinskem) nivoju v obdobju 1955–1990. V tem obdobju se je neprestano nekaj spreminjalo in dopolnjevalo, da bi v resnici vse ostalo *po starem.*

418 »Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi«, je v romanu »Il Gattopardo« zapisal Giuseppe Tomasi di Lampedusa.

Intermezzo
povzetek 30. letne morije

Z odhajanjem, *izgonom* Italijanov se je zaključil proces 35. letnega med-etničnega obračunavanja na slovenskem poselitvenem ozemlju, ki je zajel:

1. Fašistični/nacistični *etnocid* nad Slovenci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem v letih 1920–1941; fašistični teror nad Slovenci v Italiji je spodbujal odpor slovenskega prebivalstva. Leta 1927 je nastala protifašistična in narodno obrambna organizacija TIGR. V obdobju prevlade Komunistične partije Slovenije 1945–1990 je bil TIGR zamolčana organizacije.[419]

2. *Eksodus* Slovencev iz Italije in Avstrije v letih 1920–1941.

3. *Etnocidne* politike slovenskih oblasti do pripadnikov madžarske, nemške, judovske, romske in sintske manjšine v letih 1920–1941.

4. *Genocid* (italijanski, nemški, madžarski) nad Slovenci 1941–1945.

5. *Eksodus* nemške manjšine, 1941–1950;

6. *Porajmos/samudaripen*, zločin nad slovenskimi Romi in Sinti.

7. *Holokavst (shoah),* zločin nad slovenskimi Judi.

8. *Fojbe*, pobijanje Italijanov 1943–1945, in pripadnikov drugih neslovenskih narodov.[420]

9. *Emigracija* nasprotnikov partizanskega gibanja, domobrancev in civilov, na Koroško in v Trst maja – junija 1945.

10. *Politicid*,[421] poboj vrnjenih domobrancev in civilistov iz Avtrijske Koroške maja-junija 1945; ne gre pozabiti tudi na poboje posameznikov v Slovenije, ki niso bili po godu ali so bili nasprotniki nastajajočemu boljševističnemu režimu; s pobijanjem nasprotnikov komunistične partije, pravim in izmišljenim, je slovenska Komunistična partije pričela že leta 1941. V borbi za oblast je Komunistična partija pobila tudi nekatere pripadnike organizacije TIGR, ki so bili preveč narodnjaki in malo ali nič revolucionarni.

---

419 O protifašističnem boju Slovencev pod Italijo in o organizaciji TIGR glej podrobneje:
– Kacin-Wohinz, M.,1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935: bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici*. Lipa, Koper.
– Rejec, T., 1995. *Pričevanja o tigru*. Slovenska matica, Ljubljana.

420 Podbersič, R., 2012. Goriški Judje med žrtvami fojb. V M. Čoh Kladnik & N. Strajnar (ur.) *Represivne metode totalitarnih režimov: zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta, [Maribor, 9.–10. maj 2012] = Repressive methods of totalitarian regimes: collection of scientific papers of international scientific conference, [Maribor, May 9–10, 2012]*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 101–112.

421 Načrtno pobijanje političnih nasprotnikov in oponentov. Avtorstvo pojma se pripisuje ameriškima politologoma Barbari Harff in Tedu Robertu Gurr-u.

11. Ideje o *preselitvi* pripadnikov madžarske manjšine iz Prekmurja na Madžarsko.
12. *Izgon* prebivalcev vasi Petišovci decembra 1948 in aprila 1949.
13. *Eksodus* pripadnikov italijanske manjšine 1943–1955.

Po letu 1955 grobega, masovnega obračunavanja z narodnimi manjšinami ni bilo več. Žal pa je ostala živa zajetna zbirka pojavov, ki govorijo o tem, da je priznavanje narodne raznolikosti na slovenskem še vedno v povojih: mnogo je sovražnega govora, stereotipov, predsodkov, ksenofobije, diskriminacije in celo rasizma.

8. Italijanska manjšina v političnem v obdobju 1955–1990

Po ukinitvi STO in priključitvi cone B Jugoslaviji, so bili pripadniki italijanske manjšine razdeljeni med dve republiki, ki sta imeli tudi različno narodno zaščitno filozofijo.[422] Položaj italijanske manjšine se je po priključitvi obalnega pasu k Sloveniji leta 1954 povsem spremenil.

> Iz številčnega, gospodarsko in socialno močnejšega ter vladajočega naroda so od leta 1945, v času jugoslovanske vojaške uprave, postajali, po množičnih izselitvah pa postali maloštevilna narodnostna manjšina, zaznamovana z izredno neugodno demografsko, socialno in gospodarsko strukturo. Italijani so se težko vživeli v dejstvo, da so od tedaj po številu predstavljali le manjšino in ne več »ekonomsko in številčno prevladujoč faktor«. Ker so ostali skoraj brez učiteljev, so mladino vzgajali slovenski in hrvaški učitelji z znanjem italijanščine. Kot politični aktivisti so med manjšino delovali priseljeni bivši partizani iz hrvaške Istre in nekateri politični pregnanci iz notranjosti Italije, ki jih domačini niso imeli za svoje prave predstavnike. Obenem so jugoslovanske oblasti od njih zahtevale popolno lojalnost komunistični oblasti, ker pa se niso izselili, so v očeh italijanskih oblasti postali »rdeči« izdajalci domovine, za katere se le-te dolga leta niso zanimale.[423]

Ostanki italijanske manjšine so bili številčno skromni.[424] Negativen odnos večinskega, sedaj dominantnega slovenskega prebivalstva do italijanskega življa, *slovenizacija* in brisanje stoletne prisotnosti Italijanov na pridobljenih ozemljih, samovoljno in povsem arbitrarno odločanje o uresničevanju t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic, odsotnost institucionalnih zaščitnih mehanizmov, spodbujanje izseljevanja, je počasi *navlekel strah v kosti pripadnikom italijanskega življa*. Navedimo primer ošabnega, brutalnega obnašanja slovenskega uradništva do pripadnikov italijanske manjšine. Govori o vpisu v šole z italijanskim učnim jezikom v Izoli:

422 Glej o tem podrobneje: Borme, A., 1966. La posizione del Gruppo etnico Italiano della Jugoslavia. *Razprave in gradivo* 4/5, 285–303.

423 Troha, N., 2002. Italijanska narodnostna skupnost v Sloveniji med letoma 1954 in 1990. *Zgodovinski časopis* 56 (3/4), 451. Glej tudi: Ivetic, E. (ur.), 2011. *Istra skozi čas: priročnik regionalne zgodovine Istre z navedbami o mestu Reka*. Unione Italiana, Fiume; Università popolare, Trieste; Centro di Ricerche Storiche, Rovigno, 651–652.

424 Glej o tem še: Lavrenčič, L., 2012. Demografska slika italijanske manjšine v Kopru po poteku roka za izselitev leta 1956. *Acta Histriae* 20 (3), 505–532.

> Druga neumnost je bila izdati ukaz, ki je narejal šolarjem s slovenskim priimkom, da morajo obiskati slovenske šola, čeprav je bil njihov običajni jezik italijanski. Otroci, ki so obiskovali III. ali IV. razred so bili poslani v slovenske šole, s čimer so povzročali nevšečnosti tudi direktorjem in učnemu osebju teh šol, ker niso vedeli kaj bi z njimi. Da ne govorim o starših: sam sem videl neko mater, ki je jokajoč rotila sekretarja prosvetnega oddelka v Izoli, naj pusti njenega otroka v italijanski šoli, ker ni znal slovensko.[425]

Pripadniki italijanskega življa so po eksodusu postali številčno skromna manjšina, ostali so *brez ekonomske baze, brez intelektualne baze* in *brez meščanstva*. Nova elita italijanske manjšine v Sloveniji, in z njo celotna italijanska manjšina, je (z)rasla v socialističnem in skoraj izključno v slovenskem kulturnem miljeju, kar daje sodobni italijanski identiteti nove poudarke.

Priseljevanje je spremenilo

> identiteto teh krajev. Obmorska mesta so bila nekoč mali dragulji arhitekture, običajev. Sedaj pa…
>
> To je razumljivo. Če si rojen v nekem kraju, če imaš prednika, si čustveno navezan nanj in ti je veliko do njega: skrbiš za čistočo, za urejenost za prijetnost in živahnost bivanja. Če pa v takem kraju nimaš korenin, pa te zanj ne briga.[426]

Ostanki nekoč zajetne skupine Italijanov so se polagoma *institucionalizirali*. Postali so povsem *pacifizirani, disciplinirani*. V javnosti so se pričeli obnašati tako, kot so od njih pričakovali novi gospodarji, prišleki od vseh vetrov.

> Najprej smo se morali prilagoditi prišlekom iz Slovenije, sedaj pa se moramo prilagajati tistim, ki prihajajo iz drugih krajev Jugoslavije. Nikoli se ni zgodilo, da bi se kdo drug prilagodil nam.[427]

Italijanskost se je umikala v zasebne sfere, bleščeč nabor t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic je bila bolj ali manj fasada za katero se je skrivala slaba volja Slovencev, ko so morali poslušati plahe ugovore predstavnikov italijanske manjšine, da v vsakdanjem življenju pa le ni vse tako idealno, *»kot je zapisano v papirjih«*.

Naj kar pogledajo, kako se godi Slovencem za mejo!!!, so komentirali pripadniki večinskega naroda vsako opombo pripadnikov italijanske manjšine o velikem razkoraku med zapisanem v pravnih določbah in vsakdanjim življenjem.

Če jim ni kej prou, naj se poberejo še oni!, so za nameček momljali v brado. Režim je pripadnike italijanske (podobno velja tudi za madžarsko manjšino) manjšine dodobra zastrašil.

425 Argenti Tremul, A., 2016. *Odnos uprave Slovenskega Primorja (Cona B STO) do italijanskega prebivalstva: Koper 1945–1957: doktorska disertacija = L'amministrazione del Litorale Sloveno (Zon[a] B del TLT) nel rapporto con la popolazione italiana: Capodistria 1945–1957: tesi di dottorato*. [A. Argenti Tremul], Koper = Capodistria.

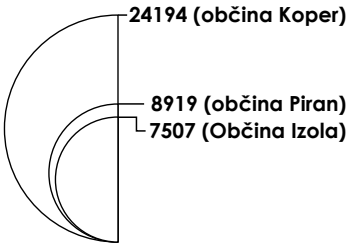
426 Crollini, E. & Škrlj, R., 1989. Živeti kot italijanska manjšina: Skupina 88 ne bi smela ostati zunaj Unije Italijanov. *Primorske novice*, 6. 1. 1989, 5.

427 Prav tam, 5.

Zemljevid 33: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran po narodni pripadnost, *predhodni podatki o registraciji prebivalstva,* 25. 4. 1956

Vsebina: dr. Miran Komac
Zemljevid: Miha Brvar

ŠTEVILO PREBIVALCEV PO OBČINAH

Koper mesto

	SLO	DRUGI	ITA
●	4646	568	503
%	81,3	9,9	8,8

Koper občina

	SLO	DRUGI	ITA
●	21928	1142	1124
%	90,7	4,7	4,6

Izola mesto

	SLO	DRUGI	ITA
●	4542	741	516
%	78,3	12,8	8,9

Izola občina

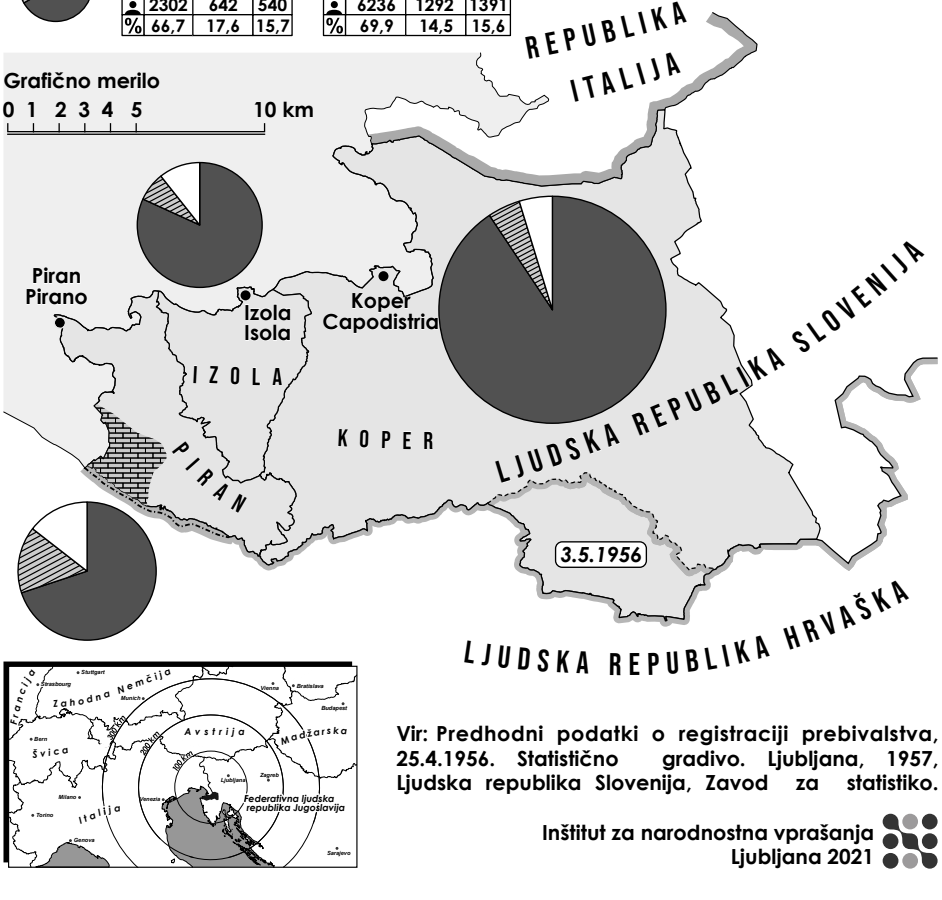
	SLO	DRUGI	ITA
●	6142	802	563
%	81,9	10,7	7,4

Piran mesto

	SLO	DRUGI	ITA
●	2302	642	540
%	66,7	17,6	15,7

Piran občina

	SLO	DRUGI	ITA
●	6236	1292	1391
%	69,9	14,5	15,6

Vir: Predhodni podatki o registraciji prebivalstva, 25.4.1956. Statistično gradivo. Ljubljana, 1957, Ljudska republika Slovenija, Zavod za statistiko.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Ljubljana 2021

Slovenske oblasti so pazljivo spremljale dogajanja znotraj italijanske manjšine. Podatki o številu pripadnikov italijanske manjšine[428] in o njihovi socialni strukturi so se pogosto preverjali. Leta 1956 so lokalni popisovalci zbrali naslednje podatke:

Tabela 18: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran po narodni pripadnost, dne 25. 4. 1956

Občina	Skupaj	Slovenci	Hrvati	Ostali Jugoslovani	Italijani	Ostali Nejugoslovani
Koper	24.184	21.928	807	310	1.126	25
Izola	7.507	6.142	729	63	563	26
Piran	8.929	6.236	1.083	180	1.351	23
Skupaj	40.620	34.306	2.609	553	3.073	74

SI_AS_537, Predhodni podatki o registraciji prebivalstva dne 25.4.1956, t .e. 1622(1091), a. e. 2670.

V Poročilu o kulturno-prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v LRS[429] iz leta 1959 je zapisano, da v okraju Koper živi le 2.475 Italijanov, v občini Koper 794 Italijanov, v občini Izola 528 in v občini Piran 1.153 Italijanov. Torej le slaba desetina tistih, ki so se po koncu druge svetovne vojne znašli na ozemlju koprskega okraja. Res pa je, da se podatki v različnih dokumentih razlikujejo. V poročilu Komisije za narodnostna vprašanja Centralnega komiteja ZKS z dne 3. 7. 1959[430] se navaja, da v okraju Koper živi 3.318 Italijanov. O njihovem izvoru ne vemo nič: so to *avtohtoni* Italijani, ali so v tej številki tudi Italijani, ki so se v koprski okraj priselili iz Istre in iz Italije.

V »*Poročilu P 43*« O medetničnih odnosih v Koprskem okraju pisec poročila ugotavlja, da so se na obali formirale tri skupine prebivalcev:

> italijanske manjšine, Slovencev-domačinov in priseljenih Slovencev. Naj navedem za primer, da so primorski Slovenci često branili kakega Italijana, če so ga napadli priseljeni Slovenci. Do teh stvari ni prišlo samo med kmeti. Obžalovanja vredne stvari, ki so brez potrebe obteževale delo oblasti in ki so zavirale mirno vključevanje (integracijo) cone.[431]

Ob koncu 50. let je nastopil trenutek, ko se je bilo vredno ozreti v obdobje 1945–55. V poročilu o dogajanju v Koprskem okraju, ki ga je pripravil neznan avtor in ga najdemo v Arhivu Slovenije, med drugim piše:

> Do leta 1952 je italijanska manjšina živela zelo svobodno, po mojem mnenju preveč svobodno, hočem reči, da oblast ni skrbela mnogo, da bi pripravila prebivalstvo na eventuelno vključitev cone v Jugoslavijo. Vse je bilo storjeno tako, kakor da naj bi status cone ostal večno tak. Poleg tega je obstojal na kulturnem področju smešen

428 Raziskovalci narodno manjšinskih odnosov vedo, da so s podatki o narodni pripadnosti *križi in težave.* S podatki, ki jih navajamo v nadaljevanju v tem razdelku ni nič drugače. Različni viri, različne potrebe vodijo do številk, ki se običajno ne skladajo povsem. Ta pojav je zelo značilen za zbiranje podatkov v *Slovenski Istri* v obdobju 1945–1961. Da bi bila *volk sit in koza cela* smo se odločili za navajanje vseh podatkov, ki smo jih našli v arhivskih virih in pri različnih raziskovalcih. Če drugega ne, podatki govorijo o velikem interesu politike in znanosti za usodo Italijanske manjšine v obalnem pasu med Valdoltro in Sečovljami.

429 SI_AS_1589/III, Poročilo o kulturno-prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v Sloveniji.

430 SI_AS_1589/III, Komisija za narodnostna vprašanja. Št. 485/2-59, z dne 3. 7. 1959.

431 SI_AS_1677/1/146 – 2800. Poročilo, P. 43, 5.

strah pred tem, da bi dvigali prah v Trstu. V šolah bi lahko že od vsega začetka izvajali postopen pritisk glede učenja slovenščine.

Največja slabost pa je bilo pomanjkanje določene linije glede odnosa do manjšine. Tega pomanjkanja se ni čutilo v mirnem obdobju, postalo pa je odločilno v trenutku, ko so se stvari zaostrile.

Do polovice 1954 so bili uradniki birokratskega aparata, prosvete in javne uprave v glavnem Italijani ali pa Slovenci, ki so dobro obvladali italijanščino. Šole, ne pa svet za prosveto in kulturo, so bile praktično v rokah Italijanov, ki v večini niso bili naklonjeni Jugoslaviji, do aprila 1953, ko so na pritisk tržaške škofije pobegnili v Trst. Dvojezičnost je bila spoštovana.«

Ker so najbolj osovraženi italijanski intelektualci pobegnili in so jih nadomestili z učitelji v glavnem iz bivše Julijske krajine, ki so bili po rodu Slovenci, je svet za kulturo spet lahko trdno prijel vajeti v svoje roke. Jasna linija bi v tistem trenutku morda lahko preprečila množično emigracijo ribičev in kmetov, pripadnikov manjšine, do katere je prišlo kasneje (omenjam ribiče in kmete, ker ti niso imeli interesa emigrirati). Če bi iskreno izvajali določbe ustave glede manjšin in predvsem, če bi bolj pametno uporabljali denar, ki ga je cona dobivala v izobilju.[432]

Preostanek tradicionalnega, zgodovinskega poselitvenega prostora italijanske narodne manjšine je bil preimenovan v *narodno mešano območje* (ozemlje).

Torej narodnostno mešana območja niso oz. ne bi smela biti določena predvsem zaradi določenega številčnega razmerja med »večino« in »manjšino«, marveč upoštevajoč zlasti dejstvo, da so na takem območju od nekdaj živeli in da še živijo pripadniki narodnostne skupine kot avtohtona skupina prebivalstva skupaj s pripadniki drugega naroda oziroma narodnosti. Narodnostno mešana območja so torej predvsem zgodovinska kategorija in ne toliko vprašanje sedanjega številčnega razmerja.[433]

Popis prebivalstva leta 1961 je bil prvi popis, ki je bil izveden na celotnem ozemlju Republike Slovenije in po enotni metodologiji. Podatki o narodni pripadnosti so bili objavljeni samo na nivoju občin. Za občine Koper, Izola, Piran so bili pridobljeni naslednji podatki:

Tabela 19: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran, po narodni pripadnosti, popis 1961

	Koper	Izola	Piran
Skupaj	**29228**	**9339**	**11410**
Srbi	405	76	144
Hrvati	1774	1025	1794
Slovenci	25900	7693	8114
Makedonci	11	2	11
Črnogorci	45	5	22
Muslimani	12	1	0
Jugoslovani neopredeljeni	49	2	2

432 SI_AS_1677/1/146 – 2800, Poročilo, P. 43., 1

433 Polič, S., 1975. Družbenopolitični, pravni in samoupravni položaj narodnosti (narodnih manjšin) v Jugoslaviji ter še posebej v SR Sloveniji. V J. Jeri (ur.) *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana; Primorski tisk, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 320.

	Koper	Izola	Piran
Šiptari	11	0	14
Madžari	36	9	30
Turki	5	6	1
Slovaki	2	1	1
Romuni	6	1	2
Bolgari	26	33	17
Italijani	872	467	1208
Čehi	6	1	4
Ostalo in neznano	68	17	46

SIStat, b. d. *Priseljeni v občine Koper, Izola, Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_09.pdf (dostop 20. 1. 2026).

V arhivskih virih pa je mogoče najti za obalne občine Izola, Koper, Piran, zelo podrobne popisne rezultate na nivoju popisnih okolišev. Rezultati popisa nosijo naslov »*Popis prebivalstva 31.marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine*«.[434] V tem popisu pa je mogoče najti tudi podatke o številu Italijanov.

Tabela 20: Prebivalstvo občin Koper, Izola, Piran: Popis 1961. Prvi rezultati popisa za občine

Naselja	Skupaj	Italijani
Ankaran	923	72
Bertoki	726	82
Boršt	235	–
Četore [1]	105	–
Dekani	934	7
Gažon	332	–
Hrvoji	Ni podatka	–
Ižola	7071	465
Kampel-Salara	40	–
Koper	7502	379
Korte	253	–
Koštabona	273	–
Krkavče	421	1
Malija	222	–
Marezige	402	–
Nova vas	212	–
Osp	239	–

434 SI_AS_1164, Federativna ljudska Republika Jugoslavija. Zvezni zavod za statistiko. Popis prebivalcev 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine. Beograd 1994.

Naselja	Skupaj	Italijani
Padna	210	–
Piran	5197	459
Pobegi	462	9
Pomjan	134	–
Portorož	1481	82
Salet	48	2
Santoma	Ni podatka	–
Semedela	2271	81
Sičjoče	541	69
Strunjan	102	12
Sv. Anton[2]	511	–
Sv. Jernej[3]	653	121
Sv. Lucija	971	206
Sv. Peter[4]	335	–
Škofije	1273	27
Šmarje	651	2
Tinjan	172	–
Vanganel	168	–
Skupaj		**2076**

1 Danes: Cetore. Do leta 1957 je naselje nosilo ime *Četore,* med leti 1957–1988 pa Vinica.
2 Sv. Anton so leta 1957 preimenovali v Pridvor.
3 Sv. Jernej (itl. San Bartolo) so leta 1958 preimenovali v Seča.
4 Sv. Peter so leta 1954 preimenovali v Raven.

SI_PAK. »Popis prebivalstva 31.marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

V primerjavi z letom 1947 je leta 1961 v Slovenski Istri živelo samo še dobrih 8 % pripadnikov Italijanske narodne skupnosti!!!

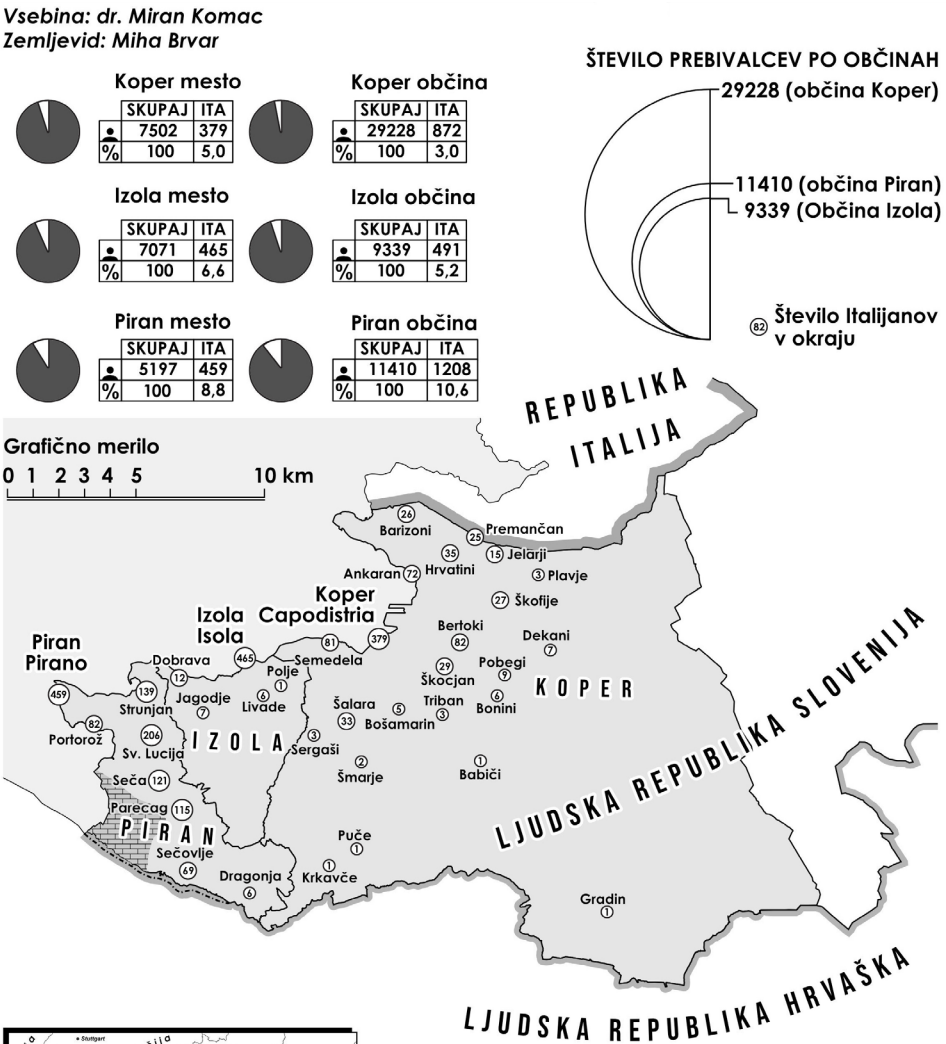
V popisni akciji, kakor so evidentiranje pripadnikov italijanske manjšine imenovale slovenske oblasti

> v jeseni leta 1963 in se je zaključila 30. 11. 1963, so matični uradi v vseh treh obalnih občinah ugotovili 2.043 prebivalcev italijanske narodnosti, od tega na področju občine Koper 674, Izole 433 in 936 Pirana.[435]

V dokumentu je naveden podatek, da je v Slovenski Istri živelo samo še 1.733 avtohtonih Italijanov, ostali naj bi bili priseljenci. Nekaj več podatkov o pripadnikih italijanske manjšine je navedenih v spodnji tabeli.

435 SI AS 537/270, O manjšinah in narodnostno mešanih območjih v SR Sloveniji.

Zemljevid 34: Prebivalstvo občin Koper, Izola, Piran, popis 1961 *(Prvi rezultati popisa za občine)*

Vir:
PAK KP: 360 TE 351. Federativna ljudska republika Jugoslavija, Zvezni zavod za statistiko, Popis prebivalcev, 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Ljubljana 2021

Tabela 21: Pripadniki italijanske manjšine po spolu in kraju rojstva, popis 30. november 1963.

Kraj rojstva	Moški	Ženske	Skupaj
Avtohtoni	870	863	1.733
Priseljeni iz drugih krajev SFRJ	92	114	206
Priseljeni iz Italije	56	48	104
Skupaj	**1.018**	**1.025**	**2.043**

SI_AS_537/270, O manjšinah in narodnostno mešanih območjih v SR Sloveniji.

Po letu 1947, posebej intenzivno pa po letu 1954, se je pričelo množično priseljevanje v obalne kraje iz vseh koncev Slovenije, tudi iz sosednje Hrvaške, kasneje še iz preostalih Jugoslovanskih republik.[436] Zapisali smo, da je polagoma nastajala gmota *(novih) Primorcev*, ki je iz mešanice prinesenih kulturnih vzorcev »*iz vseh vetrov*« in (pogosto nerodne) *imitacije* lokalnih (italijanskih) kulturnih vzorcev gnetla *(novo) primorsko identiteto;* ta je povsem preoblikovala italijansko podstat – nastal je slovenski Piran, slovenske soline, nastal je mandrač, slovenski Tartini, (…).[437]

Oseba primorskih korenin na sprehodu po zgodovinskih jedrih Kopra, Izole, Pirana kmalu opazi, da se *kamen in obrazi* ne skladajo. Čutiš, da tu nisi doma. Da gre za mesta brez slovenskih korenih. Korenine čutiš v Števerjanu, Gorici, Štandrežu, Sovodnjah, Barkovljah, Nabrežini, Kontovelu …

Kraje *Slovenske Istre* je

> zgodovinsko zaznamovala pluralnost, obenem pa ne bi bili, kar so, brez večstoletne navzočnosti in prispevka italijanske kulture, jezika, tradicije, običajev in navad. Ta navzočnost je globoko prepojila omenjeno območje, začrtala meje človeške prisotnosti in ji podelila neponovljiv, neizbrisen pečat. Urbanizem, arhitektura, likovna umetnost, glasba, književnost – tukajšnje italijansko prebivalstvo je ustvarilo izvirne dosežke na tako rekoč vseh področjih snovne in nesnovne kulture, odlikuje pa se tudi v znanosti, s čimer se prepoznavno vpisuje v zgodovino.[438]

Hoja po Kopru prikliče Fulivija Tomizzo in njegovo pripoved o Kopru in njegovih meščanih:

> Živeti v mestu, ki ga je Serenissima določila za glavo Istre, ni izključevalo le vsakršnega stika s Slovenci, ki so z gričev iz peščenjaka prodrli vse do morske obale, pač pa je vodilo celo k zavračanju resničnega sorodstva z drugimi obalnimi naselji, da ne omenjamo drugih krajev v notranjosti, ki so prav tako imeli svoje beneške kapetane – podestate –, sodišča in skladišča, na zvonikih pa so še vztrajali levi z odprtim evangelijem. Poleg tega se je capo ujemal s cavo, to je s koncem Istre, tik

436 O priseljevanju in odnosih med priseljenci in domačini več v:
– Kalc. *The Other Side*, 145–162.
– Hrobat Virloget. *V tišini spomina.*

437 O spreminjanju demografske strukture glej tudi:
– Medica. *Socialno demografske značilnosti*, 81–92.
– Medica, K., 1989. *Narodnostna in migracijska problematika slovenske Istre* [Magistrska naloga]. samozaložba, Ljubljana.
– Sedmak, M., 2005. Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji: družbena (samo)umestitev. *Teorija in praksa* 42 (1), 93.

438 Tremul, M., 2014. Predgovor. V: Zudič Antonič, N. *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*. Italijanska unija: = Unione italiana, Koper; = Capodistria, 5.

pred avstrijskim in večjezičnim Trstom, katerega verska svetišča in različne veroizpovedi so slabo prikrivale njegovo bolj agnostično kot laično naravo, če je niso že celo poudarjale.

Ta privilegirani položaj seveda ni bil neutemeljen, kakor je dokazoval skoraj vsak vogal ulice s svojimi gotskimi loki, balkoni iz marmorja, železnimi rešetkami, grbi, doprsnimi kipi, geometrijskimi in alegoričnimi okraski, s tisoči napisov, ki so svoj najvišji izraz dosegli na trgu s stolnico, pretorsko palačo in ložo. Tudi meščanstvo ni kazalo, da si ga ne bi zaslužilo; drugi napisi so razkrivali, da je dalo mesto Italiji in Evropi pomembne genije na vseh področjih, od Vittoreja Carpaccia, čigar rojstno hišo je ohranilo, do humanista Petra Pavla Vergerija starejšega, od Andrea Diva, ki je v latinščino prevajal homerske epe in so jih proučevali celo na Sorboni, do pesnika Muzia, čigar razpravo o dvoboju citira Manzoni v svoji umetnini, do ekonomista Gian Rinalda Carlija iz milanske skupine iluminatov, do zdravnika Santoria, ki je z Galilejem izumil termometer in ga prvi uporabil pri človeku; da ne govorimo o tiskarjih, pomorščakih, svetnikih, trgovcih, vojščakih, ki so se odlikovali v Lepantu, o grofu iz Kopra, ki je bil predsednik prve grške republike, in končno o obsežnem seznamu mučencev velike vojne, iz katerega se pokaže lik Nazaria Saura. In če plemstvo onkraj vprašljivih izključnih pravic vedno zagotavlja, kot se zdi, intelektualno živahnost in okus, ne moremo izpustiti imen Gravisi, de Madònizza, Derin, Elio, Grisoni, Tacco, Vida, ki so za seboj pustili renesančne in baročne palače, da jih občudujejo poznejši rodovi. Patricijskih družin je bilo nesorazmerno veliko, kar potrjuje posebno kopičenje oblasti na tem beneškem obrobju z značajem kolonije, hkrati pa priča tudi o duhovnem ozračju, ki je ustrezalo častihlepnim zemljiškim posestnikom. Toda če so številni med njimi propadli ali če se drugim, njim enakim, ni nikoli nasmehnila sreča, pa med ribiči in rokodelci ni manjkalo De Carlijev, Depangherjev, Depontejev, Destardijev.[439]

Tabela 22: Priseljeni v občino Koper v obdobju 1946–1961, popis 1961

Obdobje priselitve	Iz druge občine v Sloveniji	Druge jugoslovanske republike	Iz tujine
1946–1952	1003	222	190
1953–1957	4020	1396	105
1958–1961	2466	1012	32

SIStat, b. d. *Priseljeni v občine Koper, Izola, Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_09.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Tabela 23: Priseljeni v občino Izola v obdobju 1946–1961, popis 1961

Obdobje priselitve	Iz druge občine v Sloveniji	Druge jugoslovanske republike	Iz tujine
1946–1952	281	46	14
1953–1957	3482	833	43
1958–1961	989	343	9

SIStat, b. d. *Priseljeni v občine Koper, Izola, Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_09.pdf (dostop 20. 1. 2026).

439 Tomizza, F., 2015. *Zlo pride s severa: roman o škofu Vergeriju*. Beletrina, Ljubljana, 11–12.

Tabela 24: Priseljeni v občini Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961

Obdobje priselitve	Iz druge občine v Sloveniji	Druge jugoslovanske republike	Iz tujine
1946–1952	468	182	38
1953–1957	2817	1273	71
1958–1961	1433	688	16

SIStat, b. d. *Priseljeni v občine Koper, Izola, Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_09.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Tabela 25: Prebivalci po kraju rojstva, popis 1961

Občina	Skupaj	Živijo v istem naselju od rojstva	Priseljeni iz				Tip naselja odselitve		
			Naselje Iste občine	Druge občine v Sloveniji	Druge republike	Tujine	Kmečko	Mešano	Mestno
Koper	29228	12314	5563	7770	2865	509	9059	1472	5577
Izola	9339	2340	557	4987	1315	98	3977	644	2224
Piran	11410	2888	859	5042	2409	177	3742	817	3717

Prebivalstvo po selitvenih značilnostih. Dostopno na: https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_08.pdf (16. 12. 2022).

Največ priseljencev je v obdobju do leta 1961 prišlo iz Hrvaške. Žal nimamo podatka o tem, kako so se priseljenci opredeljevali po narodni pripadnosti. Gotovo pa so bili v tej kvoti tako Hrvati (v pretežni meri) kot Italijani.

Permanentno reformiranje pravkar reformiranega

Skromno, pomanjkljivo premišljene zamisli o družbeno politični ureditvi jugoslovanske družbe, ki so vodile v zgrešene rešitve v praksi, so rojevali potrebo po permanentnem spreminjanju, dograjevanju pravkar sprejetega. Nova reforma je običajno sledila še preden se je na papirju stare reforme povsem posušilo črnilo.

V začetku 60.let 20.stoletja je bila izvedena prva vsejugoslovanska ustavna reforma. Slovenska ustava sprejeta leta 1963 je lastništvo nad slovensko državo dodelilo slovenskemu narodu. V Odloku o razglasitvi ustave Socialistične republike Slovenije, je med drugim zapisano:

> Izhajajoč iz tega:
>
> – da je slovenski narod pod vodstvom delavskega razreda in s Komunistično partijo na čelu, združen v vseljudsko organizacijo Osvobodilne fronte, v svojem osvobodilnem boju neločljivo povezan z narodi Jugoslavije in progresivnimi silami v svetu, zmagal nad silami fašistične agresije in notranje reakcije, zrušil red, ki je temeljil na gospodarskem izkoriščanju, političnem zatiranju in nacionalni neenakopravnosti, izbojeval socialistično revolucijo in začel graditi nove, socialistične odnose med ljudmi;

– da je v svojem osvobodilnem boju in socialistični revoluciji, uresničujoč zgodovinske težnje svojih najprogresivnejših sil, na podlagi pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve, prvič v zgodovini, *po tisoč letih hlapčevanja* (podčrtal M.K.), utemeljil svojo lastno državo – ljudsko republiko Slovenijo v okviru federativne državne skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije.

(…).[440]

V Ustavi iz leta 1963 se je urejalo tudi vprašanje narodnih manjšin:

> Novo ustavno obdobje (po letu 1963) bo, po vsem sodeč, pomenilo tudi sistematično uzakonitev posebnih garancij narodnim manjšinam in njihovim pripadnikom, povsod, kjer je to potrebno; z drugimi besedami: dozoreli so potrebni pogoji za vskladitev že obstoječe prakse z sistematičnim juridičnim sankcioniranjem. Uveljavljena pa bodo nekatera nova izhodišča. Pomembno vlogo pri tem bo imela dopolnilna zakonodaja, še posebej pa statuti občin in okrajev, pa tudi drugih n.pr. delovnih skupnosti, kjer Italijani in Madžari v Sloveniji žive.[441]

Ustava iz leta 1963 vpelje novo poimenovanje narodnih manjšin. Pojem *narodnih manjšin* nadomesti pojem *narodnost.* Resnici na ljubo *pojmovna alkimija*, ki je predstavljala temelj kardeljanske *Potemkinove* teorije preobrazbe jugoslovanske družbe, ni v ničemer spremenila dejanskega položaja novo nastalih *narodnosti*, kot bomo prikazali v nadaljevanju.

Poimensko sta bili v Ustavi navedeni samo italijanska in madžarska narodna manjšina, ki jima Slovenija zagotavlja možnost (tako Ustava) vsestranskega razvoja in napredka. Ustava je tudi določala (77. člen), da

> Italijanski in madžarski narodnosti, ki živita na območju SR Slovenije, zagotavlja SR Slovenija enakopravnost in možnost vsestranskega razvoja in napredka.
>
> Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom in statutom občine se določi način uresničevanja pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.
>
> SR Slovenija skrbi za razvoj šolstva, tiska, radia, in kulturno prosvetnega dela italijanske in madžarske narodnosti in zagotavlja v ta namen potrebno pomoč.[442]

Obseg narodno mešanega območja v obalnih občinah je bil določen v statutih občin.[443]

Statut občine Koper (sprejet 9. 4. 1964), 7. člen:

> Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenske narodnosti tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega naselja Koper mesto, Škocjan, Semedela, Bertoki (Sermin), Ankaran in Hrvatini, je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom. Občina zagotavlja in varuje to enakopravnost po določbah petega poglavja.[444]

---

440 *Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS (1963), 2. 9. 1998.

441 Petrič, E., 1964. *Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953–1962. 1, Pravni del*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2.

442 Glej člen 77 v *Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS (1963), 2. 9. 1998.

443 O problematiki urejanja narodno-manjšinskih tematik v statutih občin, na različnih krajih v Jugoslaviji glej:
– Petrič, E., 1966. The Rights of National Minorities as Defined in the Statues of the Communes. *Razprave in gradivo* 4/5, 75–102.

444 *Statut občine Koper*. Uradni glasnik okraja Koper 13 (1964), 9. 4. 1964.

Tabela 26: Naselja dvojezičnega območja občine Koper, statut z dne 9. 4. 1964, popis 1961

Naselje	Skupaj	Slovenci	Italijani*
1. Koper mesto	8053	6723	379
2. Škocjan	577	456	29
3. Semedela	2444	2032	81
4. Bertoki (Sermin)	744	596	82
5. Ankaran	995	844	72
6. Hrvatini	700	546	35

*Podatki so povzeti iz: PAK KP: 360 TE 351. Federativna ljudska republike Jugoslavija, Zvezni zavod za statistiko, Popis prebivalcev, 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

Statut občine Izola (sprejet 27. 10. 1967), 5. člen:

Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega naselje Izola, je v javnem in družbenem življenju je italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.

Občina zagotavlja in varuje to enakopravnost po določbah petega poglavja tega statuta.[445]

Tabela 27: Naselja dvojezičnega območja občine Izola, statut z dne 27. 10. 1967, popis 1961

Naselje	Skupaj	Slovenci	Italijani*	Ostali
1. Izola	7413	5995	465	953

*Podatki so povzeti iz: PAK KP: 360 TE 351. Federativna ljudska republike Jugoslavija, Zvezni zavod za statistiko, Popis prebivalcev, 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

Statut občine Piran (sprejet 13. 4. 1964), 12.člen:

Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega naselja Piran, Portorož, Lucija, Strunjan, Seča, Sečovlje, Parecag in Dragonja je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.

Občina zagotavlja in varuje to enakopravnost po določbah V. poglavja tega statuta.[446]

Tabela 28: Naselja dvojezičnega območja občine Piran, statut z dne 13. 4. 1964, popis 1961

Naselje	Skupaj	Slovenci	Italijani*
1. Piran	5474	3946	459
2. Portorož	1564	1199	82
3. Sv.Lucija	1004	605	206
4. Strunjan	470	245	139
5. Seča	664	390	121

445 *Statut občine Izola*. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 19 (1968), 27. 10. 1967.

446 *Statut občine Piran*. Uradni glasnik okraja Koper 23 (1964), 18. 12. 1964.

Naselje	Skupaj	Slovenci	Italijani*
6. Sečovlje	564	362	69
7. Parecag	693	421	115
8. Dragonja	185	164	6

*Podatki so povzeti iz: PAK KP: 360 TE 351. Federativna ljudska republike Jugoslavija, Zvezni zavod za statistiko, Popis prebivalcev, 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

Leta 1974 se je v Jugoslaviji ponovno vršila temeljita ustavna, politična in upravna reforma. Dopolnjevanje občinskih statutov v skladu z ustavo iz leta 1974, je prineslo tudi spremembe pri določanju obsega narodno mešanega ozemlja.

Občina Koper

Statut občine Koper (sprejet 7. 3. 1974): 7. člen

Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega mesto Koper in naselja Škocjan, Semedela, Šalara, Bertoki, Ankaran, Hrvatini, Kolomban in del naselja Spodnje Škofije (Valmarin) je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.[447]

Statut občine Koper (sprejet 23. 2. 1978): 7 člen

Na narodnostno mešanem območju občine, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega mesto Koper in naselja Škocjan, Semedela (staro naselje), Šalara (staro naselje), Bertoki, Ankaran, Hrvatini, Kolomban in del naselja Spodnje Škofije (Valmarin) je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.[448]

Občina Izola

Statut občine Izola (sprejet 12. 3. 1974): 7. člen

Na območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega naselja: Izola, Polje, Livade, Jagodje in Dobrava pri Izoli (dvojezično območje), je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.[449]

Statut občine Izola (sprejet 7. 3. 1978): 2 . člen

Občina obsega mesto Izola in naselja Baredi, Dobrava pri Izoli, Dvori nad Izolo, Jagodje, Livade, Malija, Polje pri Izoli, Šared in Vinica nad Izolo.

Narodnostno mešano območje občine obsega mesto Izola in naselje Dobrava pri Izoli, Jagodje, Livade in Polje pri Izoli. Na tem območju je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom. Vsi javni in drugi napisi na tem območju morajo biti napisani v obeh jezikih, upoštevajoč pravilno rabo obeh jezikov. (…).[450]

447 *Statut občine Koper*. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 6 (1974), 25. 3. 1974.

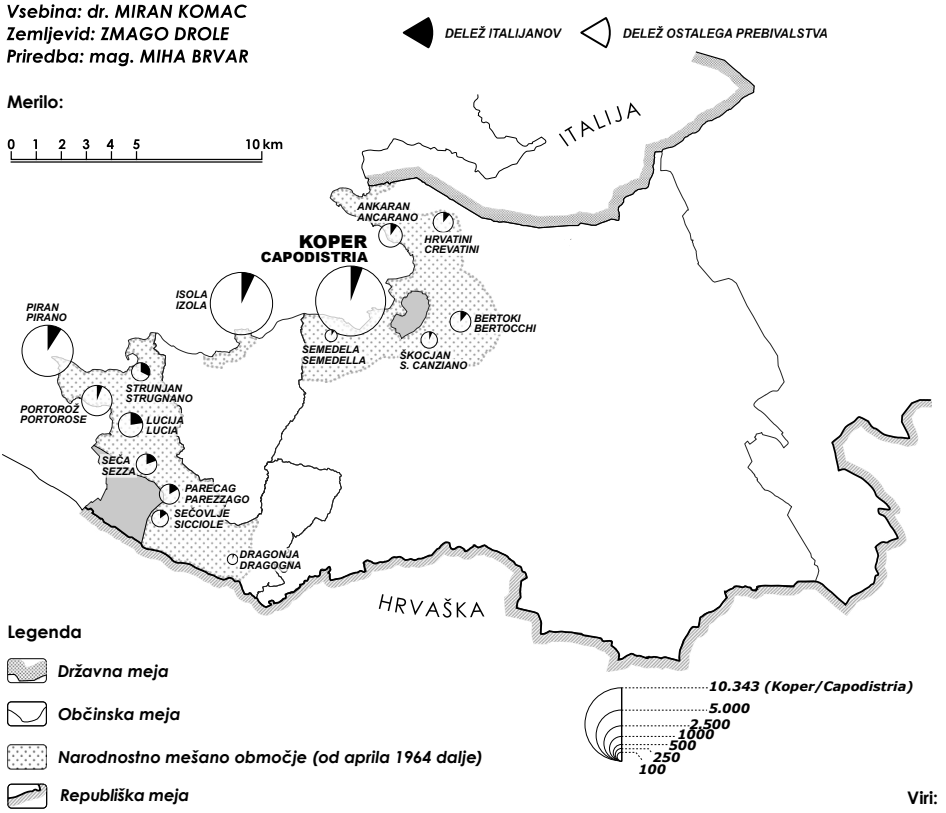
448 *Statut občine Koper*. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 22 (1978), 6. 10. 1978.

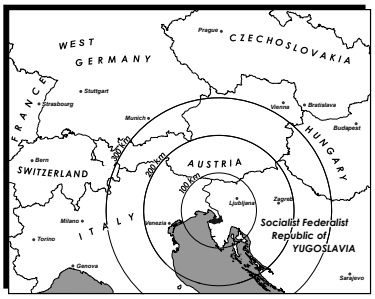
449 *Statut občine Izola*. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 7 (1974), 27. 3. 1974.

450 *Statut občine Izola*. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 5 (1978), 17. 3. 1978.

Zemljevid 35: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran (upravna ureditev 1964–1967), popis prebivalstva leta 1961

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: mag. MIHA BRVAR

Viri:

Zakon o območjih okrajev in občin v ljudski republiki Sloveniji. Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 37/60.

Statut občine Izola (Statuto del commune di Isola). Uradne objave, št. 19/67.

Statut občine Koper (Statuto del commune di Capodistria). Uradni glasnik okraja Koper, št. 13/64.

Statut občine Piran (Statuto del comune di Pirano). Uradni glasnik okraja Koper, št. 23/64.

Popis stanovništva 1961. Knjiga VI: Vitalna, Etnička i Migraciona obeležja. Beograd, 1967.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Občina Piran

Statut občine Piran (sprejet 12. 3. 1974): 7. člen

Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske narodnosti, in ki obsega naselja Piran, Portorož, Lucija, Strunjan, Seča, Sečovlje, Parecag in Dragonja (dvojezično območje), je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.[451]

Statut občine Piran (sprejet 6. 3. 1978): 8. člen

Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega naselja Piran, Portorož, Lucija, Strunjan, Seča, Sečovlje, Parecag in Dragonja (dvojezično območje), je v javnem in družbenem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.[452]

Popis prebivalstva leta 1971 je spraševal tudi o narodni pripadnosti prebivalstva. Podatke o številu pripadnikov večinskega naroda in Italijanov (ter vseh ostalih) v naseljih narodno mešanega območja prikazujemo za vsako občino, prikazujemo v tabelah številka 29, 30 in 31.

Tabela 29: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 23. 2. 1978, popis 1971

Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Koper	17116	13430	467	3219
Škocjan	401	266	10	125
Semedela	492	256	40	196
Šalara	289	118	23	148
Bertoki	1136	788	92	256
Ankaran	1177	956	42	179
Hrvatini	884	624	67	193
Kolomban	344	231	36	77
Spodnje Škofije	1148	940	32	176
Skupaj (NMO)	**22987**	**17609**	**809**	**4569**
Skupaj (celotna občina)	**35445**	**28584**	**877**	**5984**

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

451 *Statut občine Piran*. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 6 (1974), 25. 3. 1974.

452 *Statut občine Piran*. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 12 (1978), 26. 5. 1978.

Tabela 30: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 7. 3. 1978, popis 1971

Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Izola	8603	6777	415	1411
Polje	195	142	5	48
Livada	183	107	18	58
Jagodje	325	218	10	97
Dobrava pri Izoli	178	91	26	61
Skupaj (NMO)	**9484**	**7335**	**474**	**1675**
Skupaj (celotna občina)	**10488**	**8170**	**485**	**1833**

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 31: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 6. 3. 1978, popis 1971

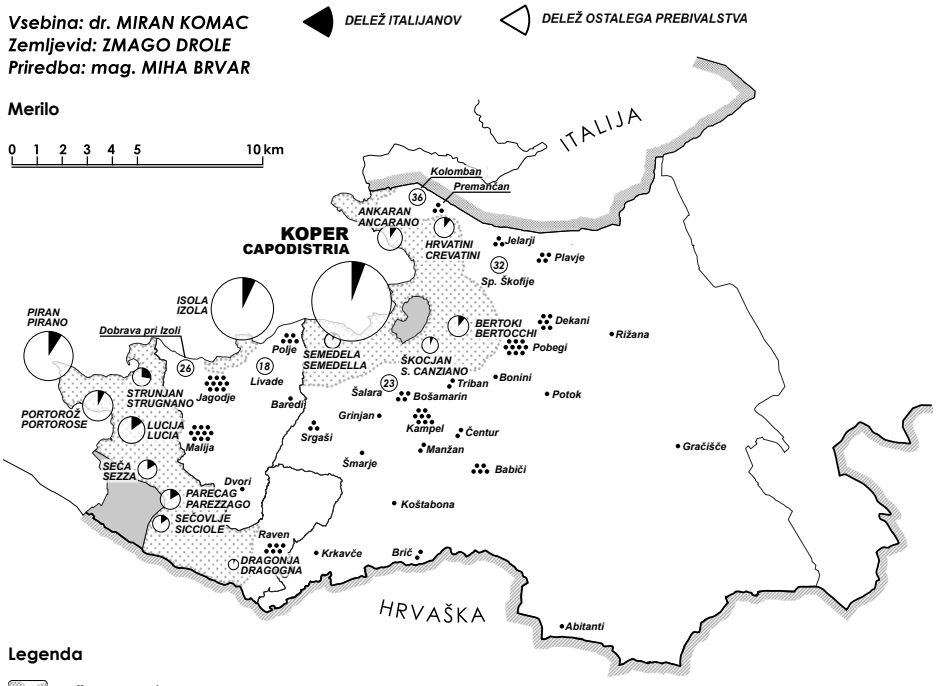
Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Piran	5483	3865	365	1253
Portorož	1948	1464	138	346
Lucija	1667	1063	234	370
Strunjan	471	260	120	91
Seča	721	449	129	143
Sečovlje	663	381	73	209
Parecag	685	394	127	164
Dragonja	181	155	14	12
Skupaj	**11819**	**8031**	**1200**	**1964**
Skupaj (celotna občina)	**12359**	**8649**	**1206**	**3128**

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

Oba podatka, narodno mešana naselja določena v statutih občin in podatke o narodni pripadnosti, pridobljenih ob popisu leta 1971 smo združili na zemljevidu št. 36.

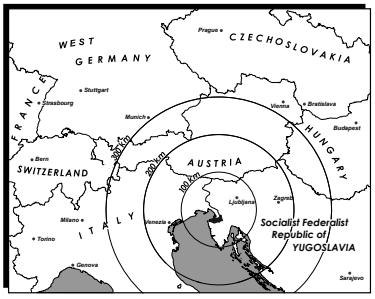
Zemljevid 36: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran, upravna ureditev 1974, popis prebivalstva leta 1971

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
Priredba: mag. MIHA BRVAR

Legenda

- *Državna meja*
- *Občinska meja*
- *Narodnostno mešano območje (od aprila 1964 dalje)*
- *Republiška meja*

Viri:

Zakon o območjih okrajev in občin v ljudski republiki Sloveniji. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 45/64.

Statut občine Izola (Statuto del commune di Isola). Uradne objave, št. 19/67.

Statut občine Koper (Statuto del commune di Capodistria). Uradni glasnik okraja Koper, št. 13/64.

Statut občine Piran (Statuto del comune di Pirano). Uradni glasnik okraja Koper, št. 23/64.

Popis stanovništva 1971. Nacionalni sastav stanovništva. Statistički bilten 727. Beograd, 1972.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Sredi 70. let XX. stoletja je prišlo v Evropi do blage otoplitve med blokovskih tenzij. *Detánt* je bilo čutiti tudi v italijansko jugoslovanskih odnosih. Nastopil je čas, da se dokončno uredi vprašanje meje med državama. Vprašanje meja je bilo razrešeno z *Osimskim sporazumom.*

9. Osimski sporazum

Italija in Jugoslavija sta 10. novembra 1975 podpisali v kraju Osimo pri Anconi, bilateralni sporazum, ki je poleg dokončne ureditve mejne problematike urejal še kopico drugih odprtih vprašanj. Za našo razpravo je zanimivo vprašanje, kako se je pristopilo k reševanju manjšinskega vprašanja. Nič posebno novega se ni dogodilo, nivo zaščite za italijansko manjšino v Jugoslaviji in slovensko manjšino v Italiji je ostal zacementiran v okviru določb Posebnega statuta Londonskega memoranduma o soglasju iz leta 1954. Tako določa 8. člen Osimskega sporazuma:

Člen 8:

> Takrat, ko neha veljati specialni statut, priložen k londonskemu memorandumu o soglasju z dne 5.oktobra 1954, izjavi vsaka stran, da bo ohranila v veljavi notranje ukrepe, ki jih je že sprejela pri izvajanju omenjenega statuta, in da bo v okviru svojega notranjega prava zagotovila pripadnikom zadevnih manjšin, enako raven varstva, kot jo je določal specialni statut, ki neha veljati.[453]

Narodno manjšinska problematika je bila v jugoslovansko – italijanskih odnosih drugotnega pomena.

10. Somrak jugoslovanske ideje in narodne manjšine

V 80-ih letih 20. stoletja reform lokalne samouprave ni bilo. Jugoslavija in z njo Slovenija sta bredli v globoko gospodarsko in politično krizo. Lokalna samouprava ni bila predmet posebnega zanimanja, nabor jugoslovanskih manjšinskih vprašanj se je polagoma zreduciral na srbsko-albanski konflikt.

Problematika obeh slovenskih klasičnih manjšin, italijanske in madžarske, je bila bolj na obrobju družbenega dogajanja v Sloveniji. Medetnične napetosti v Sloveniji so zaznamovali odnosi med priseljenimi populacijami iz drugih jugoslovanskih republik in večinskih prebivalstvo. O teh odnosih bomo govorili v nadaljevanju. Pred tem pa dolgujemo še prikaz narodno manjšinske slike v treh obalnih občina ob popisu leta 1981 in leta 1991.

453 Kolenc, Č. (ur.), 1977. *Osimski sporazum*. Založba Lipa, Koper.

Podatki o narodni pripadnosti prebivalcev občin Koper, Izola, Piran, popis 1981

Tabela 32: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 23. 2. 1978, popis 1981

Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Koper	23581	16833	474	6274
Semedela (spada pod Koper)				
Škocjan	357	246	5	106
Šalara	355	117	10	228
Bertoki	1254	950	76	228
Ankaran	1735	1326	26	383
Hrvatini	870	603	47	220
Kolomban	320	215	18	87
Spodnje Škofije	1239	1032	21	186
Skupaj (NMO)	**29711**	**21322**	**677**	**7712**
Skupaj (celotna občina)	**41843**	**31649**	**727**	**9467**

Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 33: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 7. 3. 1978, popis 1981

Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Izola	8694	6024	289	2381
Polje	184	147	3	34
Livada	1076	827	36	213
Jagodje	1323	1011	8	304
Dobrava pri Izoli	258	140	19	99
Skupaj (NMO)	**11535**	**8149**	**355**	**3031**
Skupaj (celotna občina)	**12513**	**8987**	**358**	**3168**

Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 34: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 6. 3. 1978, popis 1981

Kraji	Skupaj	Slovenci	Italijani	Ostali
Piran	4951	3155	199	1597
Portorož	2949	2129	127	693
Lucija	4072	2832	220	1020
Strunjan	477	257	97	123
Seča	722	463	68	191
Sečovlje	569	422	22	125
Parecag	667	415	73	179
Dragonja	210	162	9	39
skupaj (NMO)	**14617**	**9835**	**815**	**3967**
skupaj (celotna občina)	**15235**	**10417**	**816**	**4002**

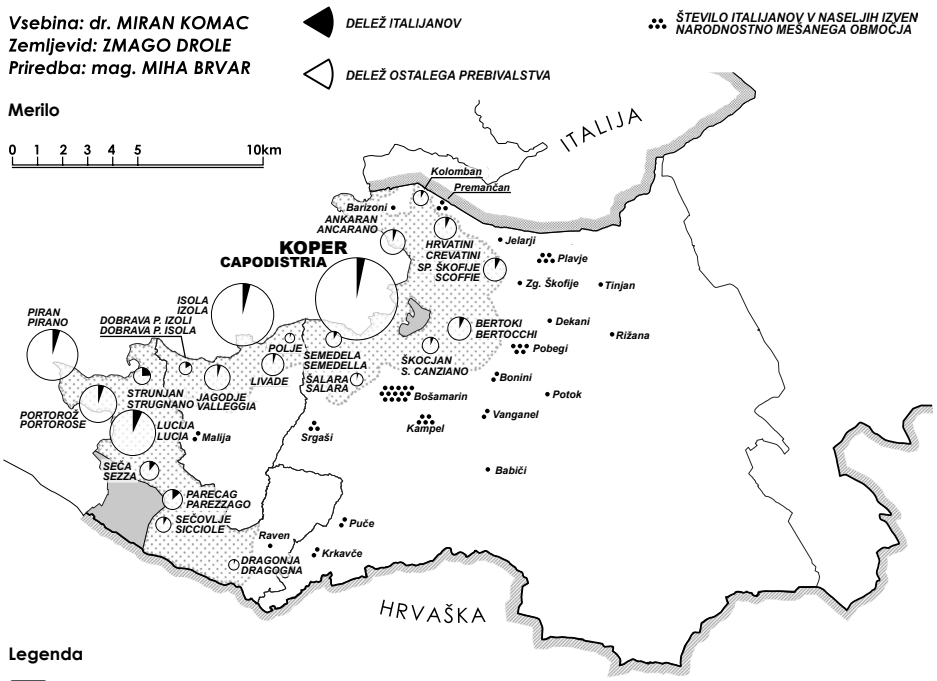
Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

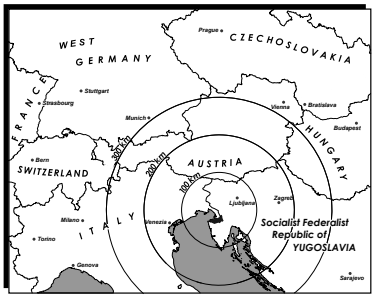
Podatki kažejo, da Italijani postajajo izrazita manjšina tudi v primerjavi s priseljenimi drugorodci iz ostalih jugoslovanskih republik. Podatek, ki je že začel razmislek na temo, zakaj peščica *Italijanov* vse, *mi* pa ničesar!

Oba podatka, narodno mešana območja in rezultati popisa prebivalstva za leto 1981 sta prikazana na zemljevidu št. 37.

Tik pred zatonom Socialistične federativne republike Jugoslavije je potekal še zadnji popis prebivalstva v skupni državi, marca meseca 1991. Na narodno mešanem območju občin Koper, Izola in Piran se je izrisala narodna slika, kot je prikazano v tabelah št. 35, 36 in 37. V tabelah navajamo zajetnejši nabor narodno opredeljenih. V obdobju 1955–1991, se je narodna slika Slovenske Istre povsem spremenila. Slovenska Istra je postala izrazito narodno pestra – *pravo narodno mešano območje.* Ko se to močno spremenjeno narodnostno sliko poveže z naborom t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic, ki so dodeljene samo eni, *italijanski*, narodni skupnosti, ki je tudi na narodno mešanem ozemlju pogosto v manjšini, je vonj po konfliktu kmalu v zraku.

Zemljevid 37: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran, statuti občin 1974–1978), popis prebivalstva leta 1981

Viri:

Zakon o postopku za ustanovitev, združitev oziroma spremembo območja občin ter o območjih občin. Uradni list socialistične republike Slovenije, št. 28/80.

Statut občine Izola (Statuto del commune di Isola). Uradne objave, št. 7/74 in št. 5/78.

Statut občine Koper (Statuto del commune di Capodistria). Uradne objave, št. 9/74 in št. 22/78.

Statut občine Piran (Statuto del comune di Pirano). Uradne objave, št. 6/74 in št. 12/78.

Popis prebivalstva 1981. Prebivalstvo po narodnosti. Ljubljana, 1982.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Tabela 35: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, popis 1991

Kraji	Narodno opredeljeni											Drugi
	Skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Srbi	
Koper	24704	17095	604	32	0	55	101	1977	83	660	1341	2756
Škocjan	416	324	9	1	0	0	1	21	0	12	6	42
Semedela	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
Šalara	347	147	10	0	0	0	1	49	0	31	47	62
Bertoki	867	585	70	0	0	1	0	56	1	7	36	111
Ankaran	2659	1782	49	1	0	10	18	242	5	69	225	258
Hrvatini	1008	724	68	0	0	1	3	87	1	16	35	73
Kolomban	391	274	17	0	0	0	1	37	0	0	32	30
Spodnje Škofije – Valmarin	1202	959	36	2	0	0	2	60	4	19	29	91

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 36: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, popis 1991

Kraji	Narodno opredeljeni											Drugi
	Skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Srbi	
Izola	10284	6712	408	13	1	27	33	990	41	324	469	1266
Polje	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
Livade	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
Jagodje	1835	1406	74	1	0	2	3	118	12	19	30	170
Dobrava Pri Izoli	215	125	34	0	0	0	0	16	0	2	5	33

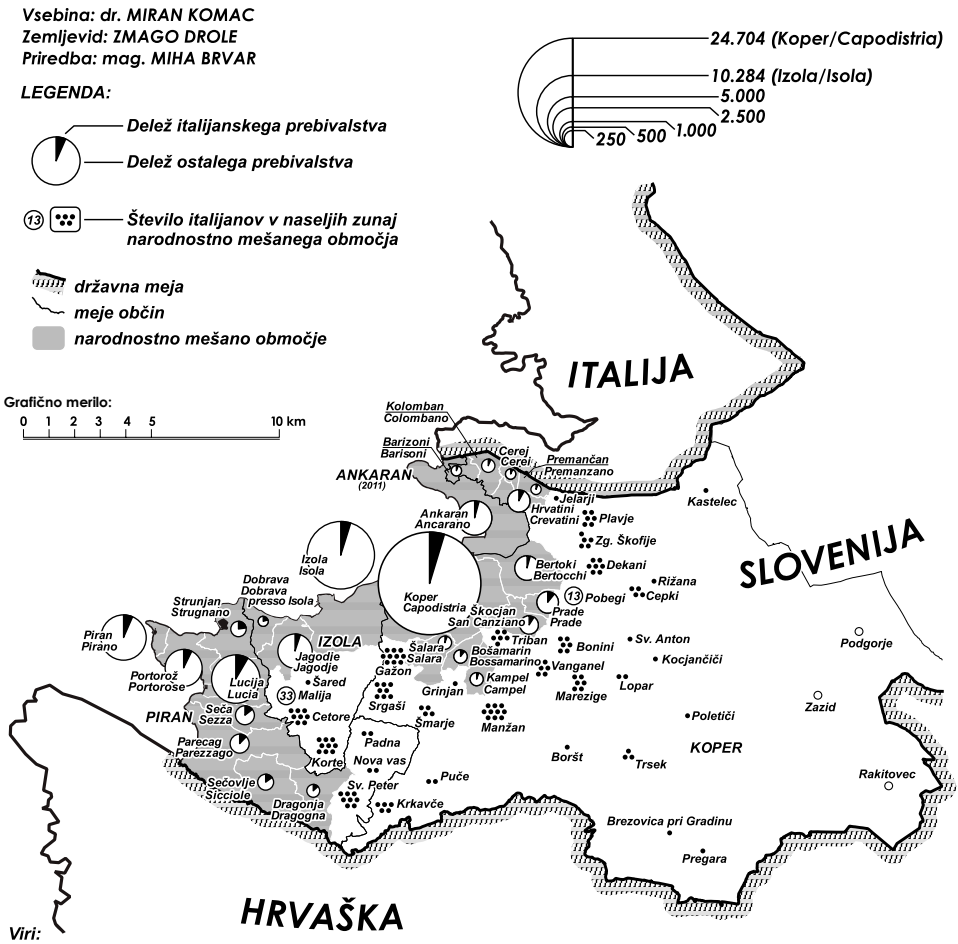
Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 37: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, popis 1991

Kraji	Narodno opredeljeni											Drugi
	Skupaj	Slovenci	Italijani	Madžari	Romi	Albanci	Črnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Srbi	
Piran	4788	2981	220	16	0	73	30	497	8	180	238	545
Portorož	3073	2082	177	2	0	10	29	243	3	22	107	398
Lucija	5426	3626	348	6	3	13	21	523	14	51	183	638
Strunjan	510	307	109	1	0	0	3	38	0	0	8	44
Seča	799	470	112	0	0	1	10	47	1	5	7	146
Sečovlje	543	347	69	0	0	0	4	45	0	4	8	66
Parecag	760	480	97	0	0	3	1	66	2	0	10	101
Dragonja	257	157	25	0	0	0	2	2	0	20	2	49

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Zemljevid 38 : Narodno mešano območje občin Koper, Izola in Piran, popis 1991

Viri:

Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS, št. 72/93, 57/94 in 14/95;
Zakon o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij. Uradni list RS 60/94 in 69/94;
Statut občine Izole [Statuto del Comune di Isola]. Uradne objave, št. 4/82;
Statut občine Koper [Statuto del Commune citta di Capodistria], Uradne objave št. 9/95;
Statut občine Piran [Statuto del Comune di Pirano]. Uradne objave, št. 12/78;
Popis prebivalstva 1991: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, Statistični urad RS, 1992.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2000 / 2018

Tabela 38: Število pripadnikov italijanske narodnosti v letih 1961–1991

	Delež Italijanov po naseljih [%]				Število Italijanov po naseljih			
	1961	1971	1981	1991	1961	1971	1981	1991
Ankaran	7,4	4,3	1,5	1,8	72	51	26	49
Barizoni	5,9	0,8	0,9	0,9	26	2	1	1
Bertoki	35,5	11,7	6,1	8,1	289	133	76	70
Prade	…	…	…	2,8	…	…	…	18
Bošamarin	7,2	4,5	6,6	3,7	5	4	14	11
Cerej	…	2,5	0,0	1,0	…	4	0	1
Hrvatini	5,0	8,6	5,4	6,7	35	76	47	68
Kampel	…	6,5	2,0	1,8	…	13	5	6
Kolomban	…	12,2	5,6	4,3	…	42	18	17
Koper	4,8	4,4	2,0	2,4	379	759	474	604
Premančan	4,3	0,0	2,1	1,5	25	0	3	2
Šalara	7,1	16,3	2,8	2,9	33	47	10	10
Škocjan	5,0	6,5	1,4	2,2	29	26	5	9
Spodnje Škofije	2,0	4,8	1,7	3,0	27	55	21	36
Izola	6,3	6,3	3,3	4,0	465	539	289	408
Dobrava	6,6	16,9	7,4	15,8	12	30	19	34
Jagodje	…	3,4	0,6	4,0	…	11	8	74
Piran	8,4	8,5	4,0	4,6	459	468	199	220
Portorož	3,5	9,3	4,3	5,8	30	182	127	177
Lucija	10,8	17,1	5,4	6,4	27	285	220	348
Strunjan	37,7	26,1	20,3	21,4	40	123	97	109
Seča	19,0	20,2	9,4	14,0	72	146	68	112
Sečovlje	7,9	15,8	3,9	12,7	11	89	22	69
Parecag	4,7	18,7	10,9	12,8	4	128	73	97
Dragonja	…	7,7	4,3	9,7	…	14	9	25

*Spodnje Škofije so bile zajete leta 1961 kot »Škofije«

Vrnimo se ob koncu razdelka za trenutek v 50. leta, v obdobje, ko je novo nastala meja krepko zareza v življenje prebivalcev ob novonastali jugoslovansko – italijanski meji. Da bi olajšali življenje ob novo nastali meji sta Italija in Jugoslavija sprejeli vrsto sporazumov, ki so opredeljevali tako osebni promet kot izmenjavo blaga v obmejnem pasu. Prvi sporazum o maloobmejnem prometu med Federativno Narodno Republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo je bil podpisan 3. februarja 1949 v Vidmu.[454] Leta 1955, 31. marec, sta bila podpisana v Rimu t.im. goriški in tržaški sporazum.

454 *Sporazum o malograničnom prometu između Federativne narodne republike Jugoslavije i Republike Italije.* Službeni list FNRJ 7 (1956), 10. 5. 1956.

Goriški sporazum[455] je določal izmenjavo blaga med obmejnimi področji na Jugoslovanski (Slovenski) strani, Sežana, Nova Gorica in Tolmin, ter področji na Italijanski strani, Gorica in Videm.

Tržaški sporazum[456] je podoben goriškemu, podpisan je bil isti dan in določa lokalno gospodarsko menjavo med območjem Trsta na italijanski strani ter Kopra, Sežane, Nove Gorice na slovenski strani ter Buje na Hrvaški strani.

Avgusta leta 1955 je bil sprejet še t.im. *Videmski sporazum*.[457]

Sprejem sporazuma je nalagal obema državama Londonski memorandum o soglasju, posebej njegov 7. člen. Italija je na začetnih pogajanjih vztrajala, da se sporazum o maloobmejnem prometu sklene samo za območje bivšega STO. Kasneje pa so pristali na jugoslovanski predlog, da je maloobmejni sporazum raztegne ob celotni slovenski, deloma tudi hrvaški meji in italijanski meji. S pomočjo »prepustnic« so prebivalci s stalnim bivališčem v obmejnem pasu lažje prehajali preko državne meje. Na začetku štirikrat mesečno. Nabavljanje različnih dobrin v Italiji, ki jih je v Jugoslaviji primanjkovalo ali jih sploh ni bilo mogoče dobiti, je lajšalo življenje obmejnega prebivalstva v real socializmu.

Odprtih je bilo 57 maloobmejnih prehodov, večinoma ob slovensko italijanski meji zunaj območja nekdanjega STO, kar je ugodno vplivalo na ohranjanje stikov pripadnikov slovenske manjšine v Italiji[458] s slovenskim zaledjem v Jugoslaviji. Sporazum je tudi blagodejno vplival na ekonomski in družbeni razvoj slovenskega obmejnega območja.

Uspešno obmejno (gospodarsko) sodelovanje je Slovenija kasneje razvila tudi z Avstrijo, skromnejše z Madžarsko.

> Slovenija je bila med vsemi jugoslovanskimi republikami najtesneje povezana in vključena v evropski prostor. Poleg skrbi za manjšino v zamejstvu je bilo gospodarsko sodelovanje tisto, ki je opredelilo njena prizadevanja za povezovanje preko državnih meja. Njeno gospodarsko napredovanje je bilo v marsičem odvisno od uspešnega trgovanja in sodelovanja s sosedami, zlasti z Avstrijo in Italijo. Razne dvostranske oblike obmejnega gospodarskega sodelovanja so postopoma prerasle v večstransko regionalno sodelovanje. Najpomembnejša in najuspešnejša oblika regionalnega sodelovanja Slovenije je bila Delovna skupnost Alpe-Jadran, ki je bila ustanovljena leta 1978.[459]

455 *Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Italijanske Republike o lokalnoj razmeni između graničnih zona Goriva – Videm i Sežana – Nova Gorica – Tolmin*. Službeni list FNRJ 11 (1956), 5. 7. 1956.

456 *Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije I Italijanske Republike o lokalnoj razmeni između pograničnih zona Trsta, sa jedne strane I Buja, Kopra, Sežane i Nove Gorice, s druge strane*. Službeni list FNRJ 11 (1956), 5. 7. 1956.

457 *Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Republike Italije za regulisanje prometa lica, kao i kopnenog i pomorskog prevoza i saobraćaja između područja Trsta i područja koja s njim graniče*. Službeni list FNRJ 3 (1957), 18. 2. 1957.

458 Glej: Lokar A., 1982. Gospodarsko sodelovanje obmejnih področij Italije in Jugoslavije in možnosti vključevanja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. *Razprave in gradivo* 15, 99–114.

459 Prinčič, J., 2006. Obmejno gospodarsko sodelovanje Slovenije z Avstrijo, Italijo in Madžarsko (1945–1991). *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (1), 413–424.

11. Posebne pravice pripadnikov italijanske narodne manjšine (idealno urejeno manjšinsko varstvo, oziroma problemi pod preprogo)

Nastavki varstva italijanske narodne manjšine segajo v obdobje po drugi svetovni vojni. Najdemo jih v določilih mirovne pogodbe, kasneje tudi v Posebnem statutu Londonskega memoranduma o soglasju leta 1954. Postavljeni so bili minimalni standardi, ki jih slovenske oblasti niso smele zaobiti.

Posebne pravice italijanske manjšine so bile opredeljene v posebnih poglavjih občinskih statutov, že leta 1964.[460, 461, 462, 463] Določajo rabo italijanskega jezika na različnih področjih javnega življenja (javna uprava, sodstvo, policija, vidna dvojezičnost/toponomastika) problematiko šolstva, kulturnega udejstvovanja ter sodelovanja s t.im. *matičnim narodom.*

Zunaj določb o posebnih pravicah italijanske manjšine so bile določbe o samostojni gospodarski aktivnosti in avtonomni politični participaciji. Gospodarstvo in politična participacija v Sloveniji in Jugoslaviji sta bila pod strogim nadzorom Komunistične partije. Gospodarski model in gospodarska ureditev nista dopuščali uveljavljanje različnosti in individualnih/skupinskih potreb in interesov mimo partijskih okvirjev. Zato ni bilo mogoče pričakovati posebnih razvojnih programov in celo finančnih spodbud za narodno manjšinske gospodarske aktivnosti. Ker so bili v podobnem položaju tudi pripadniki večinskega naroda, bi težko govorili o formalno-pravnem zanemarjanju ali celo diskriminiranju italijanske narodne manjšine. Toda, narodne manjšine (tudi Italijanska) brez *pozitivne diskriminacije,* težko enakopravno sodelujejo v gospodarskih in družbenih procesih, ki jih urejajo pripadniki večinskega naroda. V tej luči je odsotnost avtonomnih gospodarskih temeljev in avtonomnega političnega zastopstva oblika asimilacije italijanske narodne manjšine.

Branje arhivskega gradiva ne razkriva nezadovoljstva ali celo kritik pripadnikov italijanske manjšine do sistema v katerem živijo. Ker se je pripadnikom italijanske manjšine v povojnem času dogodilo mnogo hudega, se zdi njihovo pohlevno obnašanje neobičajno. Ali pa tudi ne. Italijanska manjšina se je ponovno sestavljala »*iz vseh vetrov*«, od 50. letih prejšnjega stoletja dalje. Poleg *ideološke torture* so bili Italijani deležni še dodatne, *narodne torture.* Italijani so bili opredeljeni kot populacija z genocidnimi nameni. Verjetno so jih, v prvi vrsti slovenski prišleki, znova iz znova »opozarjali«, kaj vse se jim lahko dogodi, če ne bodo ponižni in pohlevni do novih oblastnikov!!

460 *Statut občine Koper*. Uradni glasnik okraja Koper 13 (1964), 9. 4. 1964.

461 *Statut občine Izola*. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 19 (1968), 27. 10. 1967.

462 *Statut občine Piran*. Uradni glasnik okraja Koper 23 (1964), 18. 12. 1964.

463 Glej še: Petrič. *The Rights of National*, 75–102.

Odsotnost inteligence, veznega člena vsakega naroda, je italijanski manjšini predstavljal velik razvojni hendikep. V poročilu Organizacijsko-političnega sekretariata Zveze komunistov Slovenije z naslovom »*O kulturno – prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v LRS*« iz leta 1959, je pod točko d) Manjšinska inteligenca zapisano:

> Z ozirom na to, da se je večina italijanske inteligence izselila leta 1955 v Trst, ima manjšina pri nas le malo svoje inteligence. Ta je v glavnem v vrstah učiteljev in profesorjev, ki so prišli iz drugih krajev Istre.[464]

Postavljati pravni okvir varstva narodnih manjšin je bilo relativno enostavno opravilo. Kar je bilo dogovorjeno znotraj Zveze komunistov Slovenije, je bilo sprejeto tudi v parlamentarnem postopku. Brez kakršnih posebnih analiz, simulacij o možnih posledicah sprejetih odločitev ali upoštevanja opozicijskih mnenj. Podpornih politik za uresničevanje posameznih sklopov manjšinskih pravic tudi ni bilo. Sprejemanje t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic je potekalo pod diktatom večinskega prebivalstva, brez aktivne in kritične participacije narodnih manjšin. Rezultat takšne politike je bil velik razkorak med sprejetimi pravnimi rešitvami in njihovim uresničevanjem v vsakdanjem življenju. Ta razkorak so opazili tudi tvorci modela iz vrst Zveze komunistov Slovenije. V Poročilu o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981–1985, beremo:

> Žal pa ta normativna ureditev ne doživlja pričakovane doslednosti pri izvajanju v okolju, kjer narodnosti živita. Tudi tukaj prihaja do izraza naša nezaželjena značilnost, to je razkorak med zakonskimi rešitvami in vsakdanjo prakso. To velja predvsem na področju dvojezičnosti, torej za uveljavitev dejanske celovite dvojezičnosti kot načina življenja na narodnostno mešanih območjih. Ker je to temeljni pogoj za resnično sožitje med večino in manjšino, smo pravico do enakopravnosti jezika narodnosti v poročilu podrobno obdelali. Res je, da se stvari popravljajo, res pa je tudi, da bo potrebno še marsikaj storiti za ustrezno politično osveščenost in pripravljenost večinskega naroda za skupno življenje z manjšino. Mnogo problemov narodnosti ne bomo nikoli rešili, če večinski narod ne bo spoznal, da ni dovolj zaželeti narodnostima, naj se počutita kot doma, temveč da sta tukaj med nami doma kot enakopravni etnični skupnosti in ne kot folklorna redkost, ki je potrebna zaščite. Velikokrat Se ne zavedamo dovolj pomena dvojezičnosti, da rastemo in živimo v sozvočju dveh jezikov in dveh kultur. Dvojezičnosti ne ustvarjamo samo zato, da bi imeli trdnejšo podlago za uresničevanje enakopravnosti narodnosti, ampak tudi za nekaj, kar daje prednost tudi sami večini. Tega bogastva se ne zavedamo dovolj, ker je pač tukaj in se zanj ni potrebno potruditi. Menim, da bi morali predvsem pripadniki večinskega naroda narediti več, da bi življenje enega ob drugem resnično spremenili v skupno življenje, v pravo aktivno sožitje. Stara resnica je, da moramo šibkejšemu nuditi na startu ugodnejše pogoje, če resnično želimo, da imata oba enake možnosti in da prideta skupaj na cilj. Enotnost ni v startu, temveč v cilju. To bomo morali v prihodnje bolj upoštevati, ko bomo narodnostima zagotavljali posebno varstvo njihovih pravic in interesov.[465]

464 SI_AS_1589/III, t.e. Poročilo, 4.

465 Govor predsednika komije Skupščine RS Slovenije za narodnosti Draga Žerjala. V: *Poročilo o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981-1985* = Relazione sulla realizzazione dei diritti particolari degli appartenenti alle nazionalità italiana ed ungherese nella Repubblica socialista di Slovenia nel periodo 1981-1985 = Beszámoló a Szlovén SZK-ben élő olasz és magyar nemzetiség külön jogainak megvalósításáról az 1981-1985-ös időszákban, 1986. Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Ljubljana, 9.

Iz poročila je mogoče razbrati, da sestavljavci poročila vzrokov za življenje enega ob drugem, pripadnikov manjšin ob večinskem slovenskem narodu, niso iskali v sistemskih napakah (nič ni narobe s političnim sistemom, nič ni narobe s koncepcijo slovenskega naroda, oziroma slovenske nacije); vzroki so povsem človeške narave, ki jih je možno odpraviti z edukativnimi prijemi!!

Propagandno – neanaliticen pristop je za ocenjevanje vsakdanjih pojavov v družbi, značilen za vse avtoritarne režime. Jugoslovanski model ni bil nič drugačen. Le posamezni raziskovalci in publicisti so si upali govoriti o pravih problemih, odklonskostih od demokratičnih načel in stranpoteh narodno manjšinske politike.

Poseben sklop narodno manjšinskih pravic je po večini ostajal mrtva črka na papirju. Člani obalne samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo italijanske narodnosti so ob obravnavi poročila (29. 6. 1989) o uresničevanju posebnih pravic italijanske narodnosti zapisali, da se

> (…) stalno ponavljajoča se opozorila o neizvajanju dvojezičnosti brez učinka izgubljajo v vsakdanjosti obalnih mestec. (…) Marsikdo je ugotavljal, da ni nikakršnih sankcij za tiste, ki dvojezičnosti ne upoštevajo (…). V tem trenutku pa se zdi, da je za mnoge dvojezičnost samo neka neprijetna nadležnost.[466]

Razpravljavci na tem srečanju so (ponovno?) poudarjali, da se italijansko manjšino obravnava,

> kot nekaj obrobnega, kot na nekaj, kar je pač treba sprejeti kot dejstvo (neprijetno?), ne vidi pa se, da je italijanska kultura, jezik, običaji, tu doma, da ima polno domovinsko pravico in da pravice niso odvisne od številčnosti te manjšine.[467]

Pripadnikom italijanske manjšine so spomini na obračunavanje po koncu 2. svetovne vojne, na informbiro, na proces intenzivne slovenizacije, na eksodus in novo priseljevanje od vsepovsod, *vtkale strah v kosti*. Tega ni uspel sprati niti obsežen nabor posebnih narodno manjšinskih pravic, ki naj bi pripadnikom manjšine nudil pravo »zlato kletko«, v katero naj bi se pripadniki manjšine sami zaprli, kot je položaj italijanske manjšine poimenoval Milan Rakovac, hrvaški pisatelj iz Istre. Vendar vsakdanje življenje je bilo vse prej kot zlata kletka.

> Vendar kletka nikakor ne zlata in vanjo Italijani niso šli prostovoljno In slednjič, v tej kletki niso peli, kot pojejo ptice pevke. V njej je vladal molk (…).[468]

Za večino je bilo zato udobneje in varneje, da so se *priučili nojevske drže*. Spremembe so se dogodile šele z vstopom v javni prostor skupine mlajših intelektualcev iz vrst italijanske manjšine (in nekaj Slovencev in Hrvatov), ki so si nadeli ime »*Gruppo 88*«. Bolj kot navzven, v odnosu do večinskega naroda in uveljavljenih, dominantnih političnih organizacij, je nastanek »Skupine 88«, razburkal tokove znotraj italijanske manjšine.

466 Italijanska manjšina kot stara plošča: »Dvojezičnost postaja samo nekaj nadležnega«, 1989. *Primorske novice* (52), 7. 7. 1989, 5.

467 Prav tam, 5.

468 Škrlj, R., 1989. O pozlačenih kletkah in odrezanih jezikih. *Primorske novice*, 7. 7. 1989, 19.

> Velika zasluga Skupine 88 je v tem, da je zdramila italijansko narodnost iz pogubnega dremeža, v katerega jo je zazibala Unija s svojim anemičnim, flegmatičnim delovanjem.[469] (Robert Škrlj)

Razlog za oglašanje pripadnikov mlajše generacije pripadnikov italijanske manjšine je bil predlog Socialistične republike Srbije, da se na nivoju Jugoslavije sprejmeta dva zakona, ki ju je pripravila Srbija: *Zakon o jezikih narodnosti* ter *Zakon o zastavah narodnosti.* Srbija je želela z zveznim zakonom urediti vsaj delček izredno perečega kosovskega vprašanja. Ker bi zvezni zakon imel neposredne posledice tudi na urejanje položaja narodnosti (manjšin) v Sloveniji so slovenski delegati glasovali proti tem predlogom. Kmalu so se s pozivom proti sprejetju zveznega zakona oglasili še pripadniki italijanske manjšine.

V javnem pismu z naslovom *»Apel javnosti in institucijam«*[470] so pisci besedila, kasneje prepoznani kor *Gruppo 88,* med drugim zapisali:

> Predlog o izoblikovanju zveznega zakona, ki bi omejeval dvojezičnost in s tem zaviral podružabljanje jezikov narodnosti na narodnostno mešanih območjih, predlog, ki ga je nedavno v Beogradu predložila SR Srbija in ki je bil v prvi instanci sprejet s 128 glasovi proti majhni in vse bolj osamljeni skupini slovenskih delegatov, ni strela z jasnega.
>
> Gre vendar za nov in zaskrbljujoč simptom težnje, ki se v zadnjih letih vse bolj uveljavlja: težnje, naj se model decentralizirane odprte in večnarodnostne države zamenja s centralizirano in unitaristično, čim manj heterogene, tudi z jezikovnega vidika. Globoka ekonomska kriza, v kateri se naša družba nahaja, omogoča, da so take težnje vse očitnejše; zapleteno stanje na Kosovu pa jih legitimizira tudi na institucionalni ravni. Ob vsem tem doživlja italijanska narodnostna skupnost v Jugoslaviji, ki jo delno predstavlja tudi večina podpisnikov tega dokumenta, dobesedno agonijo. (…) Italijani v Jugoslaviji številčno zdesetkani, sprva zaradi odseljevanja v petdesetih letih, nato pa zaradi »tihe asimilacije«, ki jo olajšujeta slaba demografska struktura ter pomanjkanje ekonomske samostojnosti, tvegajo, tako kot druge narodne skupnosti, da izgubijo tudi kar so z dolgoletno aktivno vključitvijo v družbenem življenju uspeli doseči, lasti v RS Sloveniji, kjer je za manjšinske zahtevke največ razumevanja (ni naključje), Slovenci tvegajo, da bodo po tej poti kmalu postali tudi sami »manjšina«.
>
> Še preden smo uspeli uresničiti in utrditi pravice, ki jih uživajo Italijani v SR Sloveniji tudi v Hrvaški Istri in Reki (da ne govorimo o Cresu-Cherso in Lošinju-Lussino, kjer se italijansko govorečega prebivalstva sploh ne jemlje v obzir), se v Beogradu utrjuje manever omejevanja narodnomanjšinskih pravic manjšin. Vse to pa se dogaja ob robu Evrope (tradicionalno nacionalnih držav), kjer je parlament v Strasburgu ravnokar sprejel izredno napredno listino o pravicah manjšin.[471] Kakšna ironija zgodovine! Jugoslavija, do sedaj osamljen borec in zgled etničnih in jezikovnih različnosti, se usmerja v anahronistično nasprotno smer.
>
> Globoko smo razočarani in ogorčeni nad tem, kar se pri nas dogaja, še posebej, če pomislimo, da kot avtohtona narodnostna skupnost zmeraj prisotna v Istri, tvegamo, da bomo izbrisani še preden bo javnost, slovenska, hrvaška in jugoslovanska sploh izvedela za naš obstoj in za pogoje, v katerih skupnost životari.

469 Crollini. & Škrlj. *Živeti kot italijanska manjšina,* 5.

470 Integralno besedilo je bilo objavljeno v: Primorske novice (99), 18.12.1987, 2; in v Delo (Sobotna priloga), 19. 12. 1987, 31. V časniku Delo je naslov zapisa *Poziv javnosti in institucijam*. Pod pozivom je podpisan Roberto Apollonio, Koper in 70 drugih podpisnikov. V drugih sredstvih obveščanja so bili objavljeni, če so bili, samo deli *Poziva.*

471 Op. M. K.: Gre za resolucijo Evropskega parlamenta: *Resolution on the languages and cultures of regional and ethnic minorities in the European Community*. Official Journal of the European Communities C 318 (1987), 30. 11. 1987, 160–164, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:1987:318:TOC (dostop 20. 1. 2026).

> Ne zahtevamo nemogoče! Le pravico do obstoja v napredni in demokratični družbi. Kakršenkoli korak nazaj pri uresničevanju narodnostnih pravic, kakršnokoli omejevanje le-teh z zveznim zakonom o dvojezičnosti, bi pomenilo nevaren presedens za vse: danes za narodnostne skupnosti in manjšine, jutri za manjšine narode.[472]

Razprava, ki je sledila objavi apela Skupine 88/Gruppo 88, se je dotaknila mnogih področij življenja Italijanske manjšine: politične reprezentativnosti, demografskega upada, različnih modelov zaščite v Sloveniji in na Hrvaškem, ekonomske šibkosti, kilavega uresničevanja posebnih narodno manjšinskih pravic. Odprle so se stare rane o obračunavanju oblasti, v prvi vrsti hrvaških (ob pomoči slovenskih) z liberalnimi voditelji italijanske manjšine (primer Antonio Borme) v 70. letih XX. stoletja. Antonio Borme, tedanji predsednik Unije Italijanov za Istro in Reko se je zavzemal za podobne rešitve na področju participativnega modela na Hrvaškem, kot se je uveljavil v Sloveniji.

Preden se je iz teh razprav izcimilo kaj uporabnega je pričela Jugoslavija drveti v zaton. Slovenija se je iz jugoslovanske godlje želela najprej rešiti z uveljavljanjem v ustrezne stopnje avtonomije. Nastali so Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije, sprejeti 27. 9. 1989. Amandma št. LV je v celoti posvečen urejanju problematike italijanske in madžarske narodne manjšine. Predstavili ga bomo kasneje, ko bomo govorili o umeščanju narodno manjšinske problematike v nov ustavni okvir leta 1991. Pred tem pa dolgujemo še opis razvoja madžarske narodne manjšine v obdobju 1945–1990.

472 Apel javnosti in institucijam, 1987. *Primorske novice*, 15. 12. 1987, 5.

Madžarska narodna manjšina med letoma 1945 in 1990

Meja med Jugoslavijo in Madžarsko se je po letu 1945 vrnila na meddržavno mejo iz leta 1941. S staro mejo se je vrnila tudi madžarska narodna manjšina. Medvojnega obračunavanja madžarskih okupacijskih oblasti s Slovenci ni bilo mogoče kar pozabiti.

> Mi, otroci, smo po 2. svetovni vojni odraščali skupaj s streli, ki so leteli sem ter tja čez mejo, in s podložnostjo tukajšnjega prebivalstva, saj smo se celo v šoli učili, da smo mi, Madžari, »okupatorji«.[473]

Revanšistični pritiski, šikaniranje in nadlegovanje pripadnikov madžarske manjšine so postali manjšinski vsakdan. Pričelo se je kmalu potem, ko so sovjetske vojaške enote vkorakale v Prekmurje.

> Po tistem, ko so zbrali večino vodij puščičarjev (10–12 oseb), so oblast predali krajevnim partizanom. To je bilo obdobje, ko so morali prekmurski Madžari preživeti največ krivic. Prvo, kar so partizani naredili, je bilo, do so v vseh madžarskih vaseh zbrali vaške veljake ter člane stranke puščičastih križev. Nekatere so zadržali v dolnjelendavskem gradu, druge pa so odpeljali v tabor za »usposabljanje in prevzgojo« v Filovcih. Tri leta za tem, ko so primorske koloniste internirali v Sárvár, je v Prekmurju prišlo do novih množičnih deportacij. Sprememba je bila samo v tem, da so sedaj v zbirni tabor v Hrastovcu internirali 558 oseb madžarske narodnosti. V začetku septembra 1945 so ujetnike iz lendavskega gradu, prebivalce filovskega tabora in Madžare iz hrastovškega tabora izpustili, tako da so se lahko vsi vrnili na svoje domove. To pa se je zgodilo takrat, ko je centralna oblast v državi celotno usmerjanje vzela v svoje roke in prekinila samovlado lokalnih voditeljev. Deportacije, internacije in ustrahovanja so v prekmurskih Madžarih, ki so se leta 1945 znova znašli v manjšinskem položaju, pustili globoke sledove, kar je bilo med drugim opazno tudi pri popisu leta 1953.[474]

Da začetki povojnega sobivanja Madžarov in Slovencev niso bili prijetni, ugotavlja tudi Laszlo Göncz:

> Iz vasi dolnjelendavskega okraja so še aprila 1945 odpeljali več oseb, predvsem tistih, ki so v zadnjem obdobju druge svetovne vojne vstopili v Stranko puščičastih križev (Nyilaskeresztes Párt), znano po svojih ekstremističnih pogledih, in jih odpeljali v filovsko koncentracijsko taborišče. Druge so junija 1945 odpeljali v koncentracijsko taborišče, ki si ga uredili v gradu Hrastovec blizu Maribora. Mnoge med njimi so pozneje prepeljali v taborišče v Strnišču (današnje Kidričevo). Iz poročil zloglasne OZNE, varnostno-obveščevalne službe enostrankarskega režima, izvemo,

473 Bence, L., 2016. Leto šestinpedeset je postalo naša skupna stvar … V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? – Világnak!: Szlovénia és az '56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai kutatóintézet, Ljubljana, 12.

474 Kovácz, A., 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48/49, 18.

da so poleti 1945 iz Prekmurja odpeljali 225 madžarskih družin. S taboriščniki madžarske narodnosti so ravnali enako kruto kakor z Interniranimi Nemci in Slovenci. Na prostost so jih spustili v različnih terminih jeseni 1945.[475]

Živa je bila tudi ideja, da bi se odrešili celotne madžarske manjšine. Namreč, po koncu vojne je bila na jugoslovanski strani resna namera, da se na podlagi dogovora z madžarsko državo pripravi sporazum o izmenjavi prebivalstva. O tej nameri je jugoslovanska delegacija obvestila madžarsko stran v posebnem pismu dne 21.8.1946. Madžarska stran je v odgovoru zapisala, da so v luči dobrososedskih odnosov pripravljeni skleniti sporazum o izmenjavi prebivalstva. Sporazum bi lahko sklenili leto dni po podpisu mirovne pogodbe, izmenjava prebivalstva pa bi se izvršila v naslednjih treh letih.[476] S pripravo sporazuma o izmenjavi prebivalstva sta državi pohiteli, saj sta ga podpisali že 22. septembra leta 1946. Določal je izgon do 40.000 oseb, pripadnikov manjšin, iz obeh držav v naslednjih treh letih. Po madžarskih podatkih naj bi Jugoslavija izgnala kar 84.800 Madžarov.[477]

Po letu 1948 pa je načrte o usklajevanju političnih in narodnih meja verjetno preprečila železna zavesa in ideološko spopadanje med Jugoslavijo in članicami vzhodnega bloka.

Izganjanje pripadnikov madžarske manjšine je potekalo tudi brez sporazumov. Izganjanje Madžarov leta 1945 opisuje dr. Milko Mikola:

Iz dokumenta, ki je nastal v zvezi z izgonom madžarskega prebivalstva, in je datiran s 15. junijem, je razvidno, da je bilo iz posameznih narodnostno mešanih vasi na območju lendavskega okraja izgnanih skupaj 558 Madžarov, med njimi 185 otrok, mlajših od 15 let. Iz posameznih vasi jih je bilo izgnanih naslednje število: iz Dolnje Lendave 65, Trimlinov 5, Dolge vasi 18, Dolnjega Lakoša 11, Gornjega Lakoša 45, Gaberja 70, Kapce 37, Kota 10, Banute 2, Mostja 20, Žitkovca 1, Dobrovnika 39, Motvarjevcev 44, Čentibe 31, Doline 24 in iz Pinc 81. Od teh 558 interniranih Madžarov je bilo 35 % otrok (vsi mlajši od 15 let), 44 % žena in 21 % moških. Edina narodnostno mešana vas v okraju Lendava, iz katere tamkajšnjega madžarskega prebivalstva niso izgnali, je bila vas Petišovci. Izgon Madžarov iz te vasi naj bi preprečila člana tamkajšnjega krajevnega odbora OF, Grča in Muhvič, oba kolonista, ki sta se postavila v bran svojim madžarskim sovaščanom.[478]

475 Göncz, L., 2015. Pártosfalva és Szentlászló vidéke a 19. század közepétől a 20. század utolsó negyedéig = Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev od srede 19. do zadnje četrtine 20. stoletja. V A. Kovács (ur.) *Határok mentén : Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből = Obmejna stikanja : poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*. Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség = Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine, Moravske Toplice; Nemzetiségi Kutatóintézet = Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 331–332.

476 Odgovor vodje madžarske delegacije, János-a Gyöngyösi-ja Edvardu Kardelju, vodji jugoslovanske delegacije na pobudo o glede sporazuma o zamenjavi prebivalstva. Verjetni datum: konec avgusta ali začetek septembra 1946. Vir: Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztérium. Magyar Békedelegáció. X1X-J-1-c. 28. doboz. 11-15. tétel. 419/Konf. 1946. 1468. p. (Madžarski državni arhiv. Zunanje ministrstvo. Oddelek za pripravo mirovne pogodbe. XIX-J-1-a. škatla št. 28. 11-15. čl. 419/Konf. 1946. 1468. p.).

477 Janjetović, Z., 2010. Položaj Mađara u Vojvodini na kraju drugog svetskog rata i njegovi uzroci. *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)/Promena Imperije u Vojvodini 1944 godine,* http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1342/07_polozaj_madara_u_vojvodini_na_kraju_drugog_svetskog_rata_i_njegovi_uzroci.pdf (dostop 30. 11. 2020).

478 Mikola. *Dokumenti in pričevanja*, 17.

1. Izgon prebivalcev vasi Petišovci decembra 1948 in aprila 1949

Nekaj let kasneje, leta 1948 in 1949, pa se prebivalci vasi Petišovci preselitvi (izgonu) niso uspeli izogniti. Povod za izgon naj bi bila nevarnosti eksplozije, ki bi lahko nastala pri črpanju nafte iz novih vrtin. Prebivalci naselja so takšni odločitvi odločno nasprotovali, saj se vse od začetkov črpanja nafte ni dogodila prav nobena nesreča. Toda vse je bilo zaman. Ker ni šlo z lepa, je šlo zgrda!

> V partijskih dokumentih in v dokumentih oblasti se sicer govori, da so bili Petišovčani preseljeni, vendar je glede na način, kako je bila njihova »preselitev« izvedena dejansko šlo za izgon in ne preselitev. Domove so morali zapustiti pod prisilo in ne da bi jim oblast priskrbela druga ustrezna bivališča ter jim za razlaščeno premoženje plačala primerno odškodnino, s katero bi si lahko ustvarili pogoje za bivanje v kakšnem drugem kraju.
>
> Izgon prebivalcev Petišovcev je potekal v dveh etapah. V prvi etapi decembra 1948 so izgnali vse tiste družine, iz katerih takrat ni bilo nikogar med zaposlenimi v podjetju Izvor nafte Dolnji Lendava, v drugi etapi aprila 1959 pa tudi tiste, ki so imele koga zaposlenega pri tem podjetju. Kot vsaka nasilna preselitev je tudi »preselitev« prebivalcev Petišovcev predstavljala nasilno dejanje, o čemer govorijo številna pričevanja, ki jih hrani vladna Komisija za izvajanje zakona o popravi krivic pri Ministrstvu za pravosodje Republike Slovenije. Še posebej brutalen je bil izgon družin decembra 1948. Te družine so morale svoje domove zapustiti v roku treh dni, čemur so se nekatere med njimi uprle. Najupornejše iz teh družin sta vojska in Udba zaprli v lendavske zapore, njihove družine pa skupaj z najnujnejšimi stvarmi naložili na tovornjake in jih odpeljali na določeno lokacijo, kjer so jih prepustili, da so se znašli, kakor so vedeli in znali.[479]

Oblasti so izgnancem dovolile povratek na domove po letu 1951, kar postavlja razlage za izgon prebivalcev pod velik vprašaj – nevarnosti za ekološko katastrofo ni bilo leta 1951 nič manj kot leta 1948/1949. Vzroke je potrebno iskati drugje. Narodna pripadnost izgnancev je imela pomembno vlogo pri izgonu, uresničil se je slovenski rek, *da kri ni voda!*

> Izgon Petišovčanov se je namreč dogajal v času, ko je prišlo do hude zaostritve med Komunistično partijo Jugoslavije in ostalimi članicami Informbiroja (Kominforma), kar se je odrazilo tudi v zaostritvi odnosov med Jugoslavijo in Madžarsko. Jugoslovanske oziroma slovenske oblasti so verjetno predvidele, da bi Madžarska lahko izrabila pripadnike madžarske manjšine v Petišovcih za izvedbo sabotaže na tamkajšnjih napravah za črpanje nafte in jih je zato sklenila preventivno od tam odstraniti. Tudi če je takšna možnost resnično obstajala, pa je bil način, kako je oblast to izvedla, tudi za tedanji čas nesprejemljiv. Krivico, ki so je utrpeli prebivalci Petišovcev, je slovenska oblast priznala in delno popravila šele pred leti, ko je njihove primere obravnavala Komisija Vlade RS za izvajanje zakona o popravi krivic in jim priznala status žrtev nasilja komunistične oblasti.[480]

479 Mikola. *Dokumenti in pričevanja*, 25.

480 Prav tam, 28.

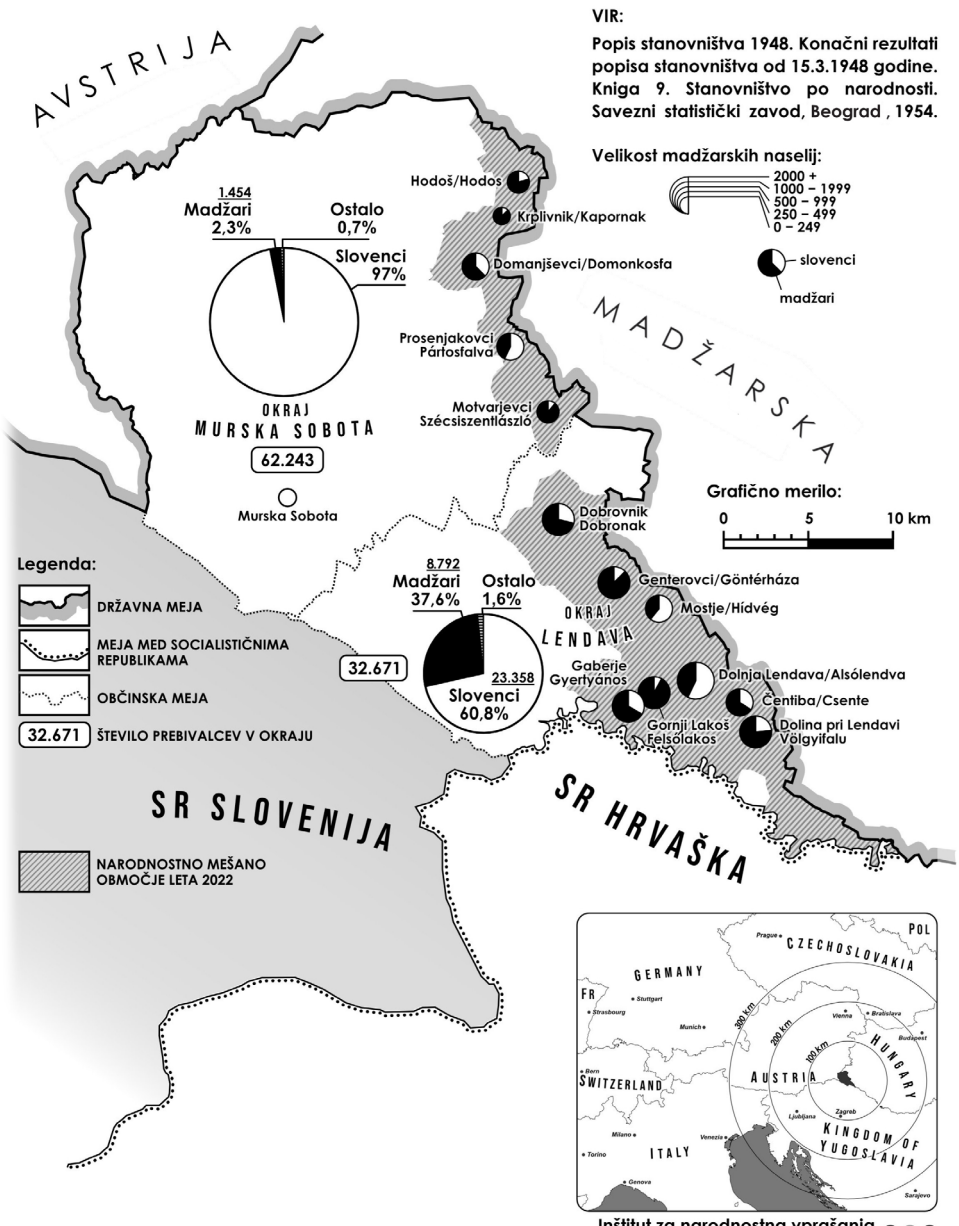
Primerjava popisov prebivalstva v letih 1921 in 1948 pokaže, da se je število prebivalcev Prekmurja, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske manjšine zmanjšalo za slabo tretjino. Slab ekonomski položaj, asimilacijski pritiski, migracije in vojne vihre so terjale svoj davek. Primerjava podatkov o narodni pripadnosti za leto 1921 in 1948 je prikazana v tabeli št. 39. Poselitveni prostor madžarske narodne manjšine, ob popisu 1948 je prikazan na zemljevidu št. 39.

Tabela 39: Naselja z večinskim madžarskim prebivalstvom v Prekmurju ob popisih leta 1921 in 1948

	Naselje	Skupaj 1921	Madžari 1921	% Madžarov 1921	Skupaj 1948	Madžari 1948	% Madžarov 1948	Razlika
Soboški okraj	Čikečka vas	239	235	98,3	/	/	/	
	Domanjšovci	686	592	86,3	587	367	62,5	-23,8 %
	Hodoš	473	394	83,3	429	341	79,5	-3,8 %
	Krplivnik	253	235	92,9	240	209	87,1	-5,8 %
	Pordašinci	110	101	91,8	/	/	/	
	Prosenjakovci*	442	302	68,3	850	364	42,8	-25,5 %
	Središče	208	193	92,8	/	/	/	
Lendavski okraj	Banuta	131	131	100	/	/	/	
	Čentiba*	947	704	74,3	2050	1349	65,8	-8,5 %
	Dobrovnik	1503	1335	88,8	1660	1180	71,1	-17,7 %
	Dolga vas	1541	970	62,9	/	/	/	
	Dolina (pri Lendavi)*	622	599	96,3	1185	904	76,3	-20 %
	Dolnja Lendava	3027	1526	50,4	3824	1639	42,9	-7,6 %
	Doljni Lakoš	472	332	70,3	/	/	/	
	Gaberje*	608	562	92,4	1746	1161	66,5	-25,9 %
	Genterovci*	422	412	97,6	1110	972	87,6	-10,1 %
	Gornji Lakoš*	655	610	93,1	1045	962	92,1	-1,1 %
	Kamovci	160	151	94,4	/	/	/	
	Kapca	754	614	81,4	/	/	/	
	Kot	237	176	74,3	/	/	/	
	Mostje*	249	248	99,6	765	299	39,1	-60,5 %
	Motvarjevci	464	440	94,8	342	304	88,9	-5,9 %
	Petišovci	939	859	91,5	/	/	/	
	Pince	456	439	96,3	/	/	/	
	Radmožanci	605	587	97,0	/	/	/	
	Žitkovci	298	253	84,9	/	/	/	
	Skupaj – celo Prekmurje	92295	14065	15,2	94914	10246	10,8	-4,4 % (-27,1%)

*Znatna sprememba obsega zajetega naselja v letu 1948

Zemljevid 39: Poselitveni prostor madžarske narodne manjšine, popis 1948

Vsebina : dr. MIRAN KOMAC
Risal: MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2022

Madžarom se je dogodila podobna usoda kot se je dogodila pripadnikom italijanske manjšine. Po letu 1945 so ostali *brez intelektualnega sloja*. Na Madžarsko se je preselila vsa inteligenca, ki se je oblikovala v obdobju med obema vojnama. Preostanek madžarske manjšine je oblast *pacifizirala*, v kosti jim je *vsadila strah* pred kaznovanjem, ki bi ga lahko doživeli kot pripadniki okupatorskega naroda.

Ekonomsko socialni položaj pripadnikov madžarske manjšine se v prvem desetletju po drugi svetovni vojni ni spremenil na bolje. Verjetno tudi zato, ker urejanje problematike kmetijstva, kamor je večina Madžarov še vedno sodila, ni predstavljalo prioritetnega cilja v izgradnji socializma. Kmečki živelj je za novo komunistično oblast predstavljal plast prebivalstva, ki nujno potrebuje *preobrazbo* iz zaostalega ruralnega okolja.

V arhivskem gradivu je mogoče najti zapise, ki govorijo o splošni zaostalosti pripadnikov madžarske manjšine. Dokument z naslovom *Kulturno – prosvetni problemi madžarske manjšine v mursko – soboškem okraju,* pripravljeno leta 1959, je med drugim zapisano:

> V našem okraju živi okrog 12.000 pripadnikov madžarske narodnosti; v veliki večini je to kmečki živelj, sorazmerno maloštevilni pa so delavci (Proizvodnja nafte, Lendava itd) in intelektualci. Glede na tako strukturo prebivalstva, in tudi sicer spada ta etnična skupina na robu panonske nižine med najbolj zaostali del madžarskega življa. Za časa okupacije Prekmurja so Madžari v veliki meri bazirali svojo politično in strogo nacionalistično prosvetno dejavnost na izbranem kadru iz notranjosti Madžarske. Ob osvoboditvi med Madžarsko manjšino ni bilo takorekoč nobenih pozitivnih kulturno – prosvetnih institucij ali organizacij ter prav tako ne kakih tovrstnih tradicij. Bedno zapuščino okupacije je predstavljalo le večje oziroma manjše število v svetoštefanskem duhu spisanih knjig po redkih knjižnicah in šolah ter nacionalistični kompleksi v glavah enega dela teh ljudi, ki so jih že svoj čas porajali ukrepi režima v stari Jugoslaviji.[481]

Vključevanje v slovensko politično okolje je potekalo polagoma. V gradivu Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) iz leta 1957 je mogoče prebrati, da

> se državljani madžarske narodnosti odtegujejo od organizacij SZDL (…) Pri nekaterih manjšincih ni jasna internacionalna platforma Socialistične zveze delovnih ljudi. Pri nekaterih, ki so sodelovali v fašističnih madžarskih organizacijah je opaziti miselnost, da je SZDL slovenska organizacija in da nimajo Madžari v njej kaj iskati.[482]

V prvem obdobju po drugi svetovni vojni (1945–1963) je bila narodno manjšinska problematika omenjena le v Ustavi. Posebnih narodno manjšinskih določb v področnih zakonih ni bilo. Razen na področju šolstva.[483] Na ostalih področjih manjšinskega življenja se najdejo samo drobci. Tako je na primer Zakon o občinskih ljudskih odborih določil,

> če prebiva v kakšni občini znatna narodna manjšina, se mora ime občinskega ljudskega odbora glasiti v slovenskem jeziku in v jeziku narodne manjšine.[484]

481 SI_PAM, 13_001-01 MB, Kulturno – prosvetni problemi madžarske manjšine v mursko – soboškem okraju, 07-146/1-1959, a. š. 116.

482 SI_PAM, AŠ 33_001-05 MB, Zapisnik komisije za manjšinska vprašanja pri OO SZDL Murska Sobota, 14.junij 1957, 1–2.

483 O razvoju narodno manjšinskega šolstva za pripadnike madžarske manjšine glej: Medvešek, M., Munda Hirnök, K., Kovács, A., Novak-Lukanovič, S., Kolláth, A. & Rudaš, J., 2020. *Vloga dvojezičnega šolstva pri ustvarjanju podlag za uresničevanje institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanem območju v Prekmurju: ciljno raziskovalni projekt: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

484 *Zakon o občinskih ljudskih odborih*. Uradni list Ljudske republike Slovenije 19 (1952), 9. 7. 1952.

Je mogoče dikcijo *znatna narodna manjšina,* pretvoriti v odstotke? V Sloveniji ta pretvorba ni bila opravljena. Imamo pa določbo v Posebnem statutu Londonskega memoranduma o soglasju iz leta 1954, v kateri je znatno število postavljeno na 25 % prebivalstva določene upravne enote:

> Javni napisi
>
> V tistih volilnih enotah in v tistih drugih občinah na območju pod italijansko upravo, v katerih prebiva znaten del pripadnikov jugoslovanske etnične skupine *(najmanj četrtina,* podčrtal M. K.) prebivalstva, bodo napisi na javnih ustanovah ter imena mest in ulic v jeziku jugoslovanske etnične skupine kakor tudi v jeziku oblasti, ki ima v rokah upravo; v tistih občinah na območju pod jugoslovansko upravo, v katerih prebiva znaten del pripadnikov italijanske etnične skupine *(najmanj četrtina,* podčrtal M. K.) prebivalstva, bodo ti napisi in imena v italijanskem jeziku kakor tudi v jeziku oblasti, ki ima v rokah upravo.[485]

V arhivskem gradivu, fond Sándorja Varge, je v enem izmed njegovih zapisov mogoče prebrati naslednji zapis:

> Skupščina občine Lendava je v letu 1954, kljub temu da tega ni določal noben statut[486], za podpredsednika občinske skupščine izvolila pripadnika madžarske narodnosti. V obrazložitvi je bilo zapisano, da se na ta način v večji meri uveljavljajo ustavne pravice v občini živeče madžarske manjšine.[487]

Formalno-pravno je bila zagotovljena enakopravnost vseh, ne glede na narodno pripadnost posameznika. V vsakdanji praksi pa je bilo pogosto drugače. Koprena *tihe asimilacije* je neprestano lebdela v zraku.

Sredi 50. let XX. stoletja je dogajanje v Prekmurju stresel val *madžarske vstaje*. Upor proti madžarskemu boljševističnemu režimu leta 1956, ki se je ohranjal na oblasti ob obilni pomoči ruske vojske, so vojske držav varšavskega pakta kmalu zatrle. Obračunavanje z uporniki je sprožilo val emigracije.

> Po zatrtju madžarske vstaje leta 1956 je Madžarsko zapustilo okoli 200.000 ljudi in si zatočišče poiskalo v sosednjima Avstriji in Jugoslaviji. Večina beguncev je zbežala v Avstrijo (90 odstotkov), preostalih 10 odstotkov pa v Jugoslavijo. Od 19.857 beguncev v Jugoslaviji jih je 2.361 zatočišče poiskalo v najsevernejši republiki Sloveniji.[488]

Jugoslovanski režim, ureditev z mnogimi stalinističnimi nastavki, ni bil posebej navdušen nad erupcijo ljudskega nezadovoljstva, kdo ve, morda bi kaj podobnega prišlo na misel tudi komu v Jugoslaviji. Za Josipa Broza Tita je bila

> sovjetska intervencija nujna, pri tem pa se je opravičeval, češ da vmešavanja v notranje zadeve drugih držav jugoslovansko vodstvo nikoli ni podpisalo, a bi brez tega socializem kot »*najvišjo vrednoto*« doletel hud udarec.[489]

---

485 Spomenica o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju: Posebni statut, 1954. V J. Jeri (ur.) *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 552.

486 *Statut okraja Murska Sobota*. Uradni vestnik okraja Murska Sobota 3 (1956), 28. 12. 1955, madžarske manjšine ne omenja).

487 Varga, S., 1980. *20 let komisije za narodnosti = A Nemzetiségi Bizottság húsz éve*. Pomurski medobčinski svet SZDL, Komisija za narodnostna vprašanja in obmejne stike, Lendava, 10.

488 Kovács, A., 2016. Madžarski begunci v Sloveniji leta 1956 in 1957. V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? – Világnak!: Szlovénia és az '56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai kutatóintézet, Ljubljana, 18.

489 Bence. *Leto šestinpedeset*, 11.

Takšno stališče je mogoče tudi razumeti kot prikrito grožnjo vsem nasprotnikom jugoslovanskega režima, da je partijska elita pripravljena za ohranitev lastnega položaja in privilegijev uporabiti tudi vojaško silo.

Da bi lažje razumeli odnos jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do madžarske manjšine velja ugotoviti, da je bila

> madžarska manjšina (tudi v Prekmurju) o dogodkih v matični državi informirana z jugoslovanskega vidika. Takšen »pogled« je oblasti ugajal, saj je pripomogel k slabljenju narodne zavesti madžarske manjšine, ob tem pa je popuščala tudi njihova navezanost na matično državo.[490]

So dogodki na Madžarskem kaj omehčali jugoslovanske (slovenske) partijske voditelje v smislu oblikovanja bolj naklonjenega odnosa oblasti, in lokalnega prebivalstva, do narodno manjšinske (madžarske) populacije? Arhivski viri ne potrjujejo zapisanemu vprašanje v zgornjih vrsticah. V zapisu Komisije za narodnostna vprašanja Zveze komunistov Slovenije z dne 3. 7. 1959 je zapisano:

> V delu okraja Murska Sobota (občina Lendava), kjer živi madžarska narodnostna manjšina, so se pojavile določene težave med Slovenci, tudi komunisti, predvsem med intelektualci in primorskimi kolonisti, ki se zoperstavljajo predvsem uvajanju dvojezičnega šolstva. Govorijo o tem, da bi uvajanje dvojezičnega šolstva pomenilo padec kvalitete pri pouku, jačanje madžarskih nacionalističnih tendenc, ki bi lahko omajala njihovo lojalnost in ogrozila nacionalno samozavest Slovencev na tem področju. Podoben položaj je bil v narodnostno mešanih občinah okraja Koper, kjer živi italijanske narodnostna manjšina. Tudi tu so predvsem intelektualci operirali z bojaznijo, da bo padla kvaliteta pouka in z vlogo italijanskega jezika pri potujčevanju Slovencev v obdobju fašizma, ko so bila področja pod Italijo. Za obe narodnostno mešani področji pa je značilno, da so bili nosilci takih negativnih stališč in tendenc predvsem priseljenci, še posebno v vrstah inteligence, medtem ko je sklepe in napotila sprejelo avtoktono prebivalstvo vseh narodnosti pozitivno in z razumevanjem.[491]

2. Madžarska narodna manjšina, prostor in ljudje

Urejanje lokalne samouprave v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne je bilo izjemno dinamično,[492] če smemo uporabiti ta izraz. Nova upravna ureditev se je pisala še preden se je črnilo povsem posušilo za zakonskih določbah prejšnje ureditve. Preobrat se dogodi leta 1955, ko je bil na zveznem nivoju sprejet zakon o ureditvi občin in okrajev. V Sloveniji je bil Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji[493] sprejet 28. 6. 1955. Slovenija je bila po tem Zakonu razdeljena na 11 okrajev in 130 občin. Poselitveni prostor madžarske manjšine je

490 Göncz, L., 2016. Pomoč beguncem. Madžarska vstaja iz prekmurskega zornega kota. V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? - Világnak!: Szlovénia és az '56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai kutatóintézet, Ljubljana, 66.

491 SI_AS_1589/III, Komisija za narodnostma vprašanja, štev. 485/2-59, z dne 3. 7. 1959, t.e. 69.

492 Glej o tem podrobneje: Grafenauer, B., 2000. *Lokalna samouprava na Slovenskem: teritorialno - organizacijske strukture*. Pravna fakulteta, Maribor, 300.

493 *Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji*. Uradni list LRS 24 (1955), 30. 6. 1955.

ostal v okraju Murska Sobota,[494, 495] v treh občinah: Lendava, Murska Sobota in Petrovci – Šalovci.[496] V statutih občin (Lendava,[497] Murska Sobota,[498] Petrovci-Šalovci[499]) madžarska narodna manjšina ni omenjena. Imena krajev z večinskim ali pretežno madžarskim prebivalstvom so se *pisala le v slovenskem jeziku*.

V obdobju po letu 1956 se je reorganizacija lokalne samouprave nadaljevala. Neprestano se je spreminjalo število okrajev in občin. Do leta 1964 se je število okrajev zmanjšalo na 4 (štiri), število občin pa na 62.[500] Poselitveni prostor madžarske manjšine je bil razdeljen v dve občini Lendava in Murska Sobota. Za našo razpravo je pomembno, da je tega leta problematika madžarske narodne manjšine vstopila v lokalno zakonodajo.

V statutu *občine Lendava*, sprejet 8. aprila 1964, 13. člen, je bilo določeno, da *dvojezično območje* tvorijo

> naselja na območju občine Lendava, v katerih živijo občani slovenske in madžarske narodnosti, naselja, v katerih živijo samo občani madžarske narodnosti, in naselja, zajeta v šolske okoliše dvojezičnih šol, (…).[501]

Poimensko je navedenih 25 naselij *narodno mešanega območja*:

> Banuta, Benica, Čentiba, Dobrovnik, Dolga vas, Dolgovaške gorice, Dolina, Dolnji Lakoš, Gaberje, Genterovci, Gornji Lakoš, Kamovci, Kapca, Kot, Kobilje, Lendava, Lendavske gorice, Mostje, Pince, Pince Marof, Radmožanci, Strehovci, Žitkovci, Petišovci in Trimlini.[502]

Med naselja narodno mešanega območja so bila vključena tudi nekatera naselja z neznatnim številom madžarskega življa (Kobilje, Strehovci), kar je pri Slovencih povzročalo nemalo slabe volje in neprestane zahteve, da se njihova naselja izključi iz narodno mešanega območja.

V dopisu Urada za narodnosti z dne 22.1.1965 pojasnjujejo, zakaj so v narodnostno mešano ozemlje vključeni tudi kraji z zanemarljivim številom pripadnikov madžarske manjšine:

> (…) v enem izmed teh (Benica) ne živi noben prebivalec madžarske narodnosti, v dveh pa minimalno število (Kobilje 5, Strehovci 7) prebivalcev madžarske narodnosti. Navedena naselja smo morali vključiti v dvojezično območje, zaradi geografskega položaja, ki onemogoča vključitev teh naselij v okoliše slovenskih šol.[503]

494 *Statut okraja Murska Sobota*. Uradni vestnik okraja Murska Sobota 3 (1956), 28. 12. 1955.

495 *Statut okraja Murska Sobota*. Uradni vestnik okraja Murska Sobota 11 (1961), 31. 3. 1961.

496 *Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji*. Uradni list LRS 24 (1955), 30. 6.1955.

497 *Statut* občine Lendava. Uradni vestnik okraja Maribor 25 (1964), 22. 11. 1957.

498 *Statut* občine Murska Sobota. Uradni vestnik okraja Maribor 22 (1964), 22. 11. 1957.

499 *Statut občine Petrovci-Šalovci*, sprejet 16. 11. 1957.

500 *Zakon o območjih krajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji*. Uradni list SRS 35 (1964).

501 Glej 12. člen v *Statut občine Lendava*. Uradni vestnik okraja Maribor 25 (1964), 30. 6. 1964.

502 Prav tam, glej 13. člen.

503 SI_PAM, Skupščina občine Lendava: Poročilo o položaju občanov madžarske narodnosti v vaši občini. Št.018-1/65., a. š. 451-04, 1.

V Statutu občine Lendava so bila naselja zapisana samo v slovenskem jeziku. Naslednje leto (leto 1965) so bila naseljem na dvojezičnem območju dodana še izvorna madžarska imena. Posebna komisija je pripravila dokument z naslovom »Določitev originalnih madžarskih krajevnih imen« (z dne 28. 12. 1964):

Tabela 40: Slovenska in madžarska imena krajev na narodno mešanih območjih

Številka	Slovensko ime	Madžarsko ime
1.	Banuta	Bánuta
2.	Benica	Benica
3.	Čentiba	Csente
4.	Dobrovnik	Dobronak
5.	Dolga vas	Hosszúfalu
6.	Dolgovaške gorice	Hosszúfaluhegy
7.	Dolina	Voloyifalu
8.	Donji Lakoš	Alsólakos
9.	Gaberje	Guertyános
10.	Genterovci	Götérháza
11.	Gornji Lakoš	Felölakoš
12.	Kamovci	Kámaháza
13.	Kapce	Kapca
14.	Kot	Kót
15.	Kobilje	Kebele
16.	Lendava	Lendva
17.	Lendavske gorice	Lendvahegy
18.	Mostje	Hidvég
19.	Pince	Pince
20.	Pince Marof	Pincemajor
21.	Radmožanci	Radamos
22.	Strehovci	Strelec
23.	Žitkovci	Zsitkóc
24.	Petišovci	Peteshaza
25.	Trimlini	Hármasmalom

SI_PAM/0602, Skupščina občine Lendava, 015-1/65 - Določitev originalnih madžarskih krajevnih imen, a. š. 4.

Dodajmo še število pripadnikov madžarske manjšine, kot je bilo ugotovljeno v popisu leta 1961:

Tabela 41: Naselja dvojezičnega območja občine Lendava, podatki po narodni pripadnosti, popis 1961

Naselje	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Banuta	117	8	109
2. Benica	105	88	0
3. Čentiba	811	190	603
4. Dobrovnik	1276	231	1020
5. Dolga vas	780	144	622
6. Dolgovaške gorice	607	449	139
7. Dolina	537	69	461
8. Dolnji Lakoš	345	98	243
9. Gaberje	765	329	432
10. Genterovci	339	19	312
11. Gornji Lakoš	571	21	545
12. Kamovci	193	98	94
13. Kapca	566	105	456
14. Kot	177	48	127
15. Kobilje	904	882	4
16. Lendava	2561	1353	850
17. Lendavske gorice	475	427	37
18. Mostje	506	347	150
19. Pince	369	4	359
20. Pince marof	201	75	32
21. Radmožanci	491	15	472
22. Strehovci	386	379	7
23. Žitkovci	274	31	240
24. Petišovci	861	196	579
25. Trimlini	267	48	210

Republiški statistični urad Srbije, 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961.godini. Nacionalni sastav stanovništva. FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama. Knjiga III*, http://publikacije.stat.gov.rs/G1961/Pdf/G19614001.pdf (dostop 20. 1. 2026).

V statutu *občine Murska Sobota* (sprejet 4. aprila 1964) je bilo *narodnostno mešano območje* opredeljeno v 151. členu. V narodno mešano območje je bilo določenih enajst (11) naselij.

> Na narodnostno mešanem območju, kjer živijo občani madžarske in slovenske narodnosti, sta slovenski in madžarski jezik enakopravna.
>
> V ta območja spadajo kraji: Berkovci, Čikečka vas, Domanjševci, Hodoš, Ivanjševci, Krplivnik, Lončarovci, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče.[504]

Tabela 42: Naselja dvojezičnega območja občine Murska Sobota. Podatki o narodni pripadnosti, popis 1961

Naselje	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Berkovci	93	93	0
2. Čikečka vas	190	42	147
3. Domanjševci	558	165	391
4. Hodoš	465	86	360
5. Ivanjševci	102	102	0
6. Krplivnik	208	19	189
7. Lončarovci	163	161	0
8. Motvarjevci	356	39	316
9. Pordašinci	86	66	20
10. Prosenjakovci	353	216	130
11. Središče	150	52	96

Republiški statistični urad Srbije, 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva. FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama. Knjiga III*, http://publikacije.stat.gov.rs/G1961/Pdf/G19614001.pdf (dostop 20. 1. 2026).

V občinskih statutih, sprejetih leta 1964, so bile prvič navedene tudi t.im. posebne narodno manjšinske pravice.

V statutu občine Murska Sobota je v poglavju z naslovom *E. Organi madžarske narodnosti*, obsežen del določb (členi od št. 148 do št. 157) namenjen posebnim pravicam madžarske manjšine. Te določbe naj bi, tako je določeno v 148. členu, občanom madžarske narodnosti zagotavljale enakopravnost in možnost

> vsestranskega razvoja in udejstvovanja na vseh področjih družbenega življenja. Zagotovljena jim je uporaba njihovega jezika v družbenem življenju, kakor tudi pri opravljanju družbenih funkcij in drugih dolžnosti ter v upravnih in sodnih postopkih.[505]

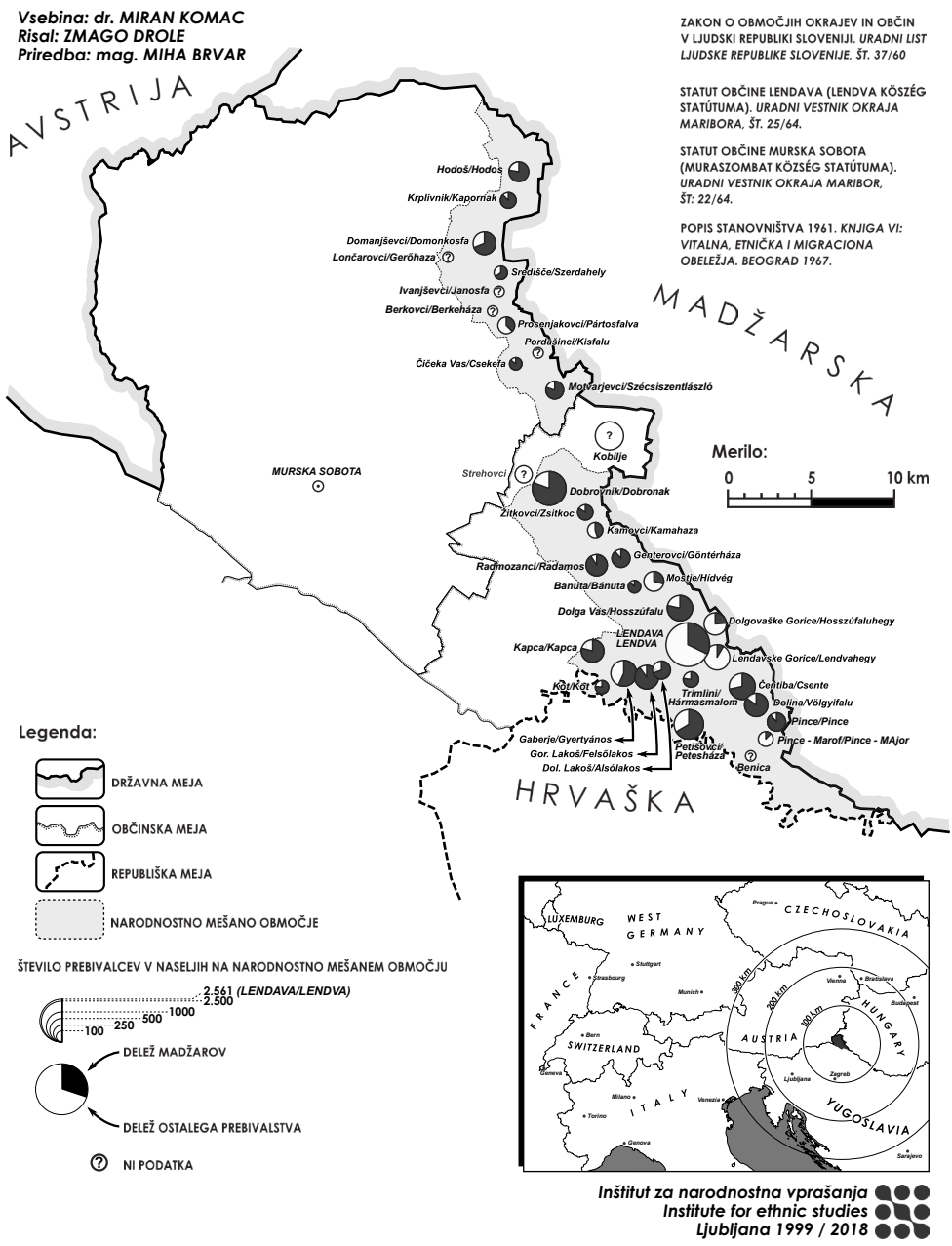
Zanimivo je, da so pisci statuta občine Lendava, kjer je živela večina madžarskega življa, izbrali drugačen pristop : posebne pravice madžarske manjšine niso zapisane (združene) v enem poglavju, ampak jih je mogoče najti na različnih mestih v statutu, v okviru različnih programskih sklopov.[506]

504 *Statut občine Murska Sobota*. Uradni vestnik okraja Maribor 22 (1964), 15. 6. 1964.

505 Glej 148. člen v *Statut občine Murska Sobota*. Uradni vestnik okraja Maribor 22 (1964), 15. 6. 1964.

506 *Statut* občine Lendava. Uradni vestnik okraja Maribor 25 (1964), 22. 11. 1957.

Zemljevid 40: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, leto 1964

Imena krajev z večinskih madžarskim prebivalstvom so bila tudi v murskosoboškem statutu zapisana le v slovenskem jeziku. V občini *Murska Sobota* je bil odlok o določitvi madžarskih imen naselij na narodnostno mešanem območju sprejet dve leti kasneje, leta 1966. V odloku je bilo določenih enajst (11) naselij, ki so jim bila tudi uradno priznana imena v madžarskem jeziku:

> Berkovci-Berkeháza, Čikečka vas- Csekefa, Domanjševci-Domonkosfa, Hodoš -Hodós, Ivanjševci-Jánosfa, Krplivnik-Kapornak, Lončarovci-Geröháza, Motvarjevci-Szentlászló, Pordašinci-Kisfalu, Prosenjakovci-Pártosfalva, Središče-Szerdahely.[507]

Mnogi Slovenci se z vključitvijo njihovega naselja v narodno mešano območje niso strinjali. Posebej tam, kjer je bilo Madžarov nizko. V občini *Lendava* se z vključitvijo v narodno mešano območje niso strinjali v Kobilju, Strehovcih, Benici.

Leta 1971 se je vršil popis prebivalstva, tudi z rubriko *narodna pripadnost*. Ko postavimo podatke tega popisa v komunalno ureditev iz leta 1974, dobimo naslednjo sliko:

Tabela 43: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1971

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Berkovci/Berkeháza	85	81	2
2. Čikečka vas/Csekefa	165	31	133
3. Domanjševci/Domonkosfa	474	113	358
4. Hodoš/Hodós	418	95	322
5. Ivanjševci/Jánosfa	84	79	4
6. Krplivnik/Kapornak	183	22	157
7. Lončarovci/Geröháza	148	141	4
8. Motvarjevci/Szentlászló,	320	42	276
9. Pordašinci/Kisfalu	79	41	38
10. Prosenjakovci/Pártosfalva	263	106	155
11. Središče/Szerdahely	124	24	98

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 44: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1971

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Banuta/Bánuta	114	9	105
2. Čentiba/Csente	732	163	553
1. Dobrovnik/Dobronak	1207	270	895
4. Dolga vas/ Hosszúfalu	780	160	588

507 *Odlok o določitvi madžarskih imen naselij na narodnostno mešanem ozemlju v občini Murska Sobota*. Uradni vestnik Pomurja 7 (1966), 12. 5. 1966.

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
5. Dolgovaške gorice /Hosszúfalu	463	352	102
6. Dolina/ Völgyifalu	473	18	438
7. Dolnji Lakoš/ Alsolakos,	362	50	300
8. Gaberje/ Gyertyános	665	253	396
9. Genterovci/Gonterhaza	305	17	280
10. Gornji Lakoš/ Felsólakos	560	51	479
11. Kamovci/ Kámaháza	167	80	86
12. Kapca/Kapca	540	94	170
13. Kot/Kót	140	23	120
14. Lendava/Lendva	3044	1617	943
15. Lendavske gorice/ Lendvahegy	432	368	39
16. Mostje/ Hidvég	517	361	145
17. Petišovci/Petesháza	884	279	513
18. Pince/Pince	300	7	288
19. Marof/Pince major	182	74	41
20. Radmožanci/ Radamos	467	23	440
21. Trimlini/Hármasmalom	237	43	180
22. Žitkovci/Szitkóc	242	29	200

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

Z ustavno reformo leta 1974 so se končno izenačile pravice italijanske in madžarske narodne manjšine. Razen na področju izobraževanja.

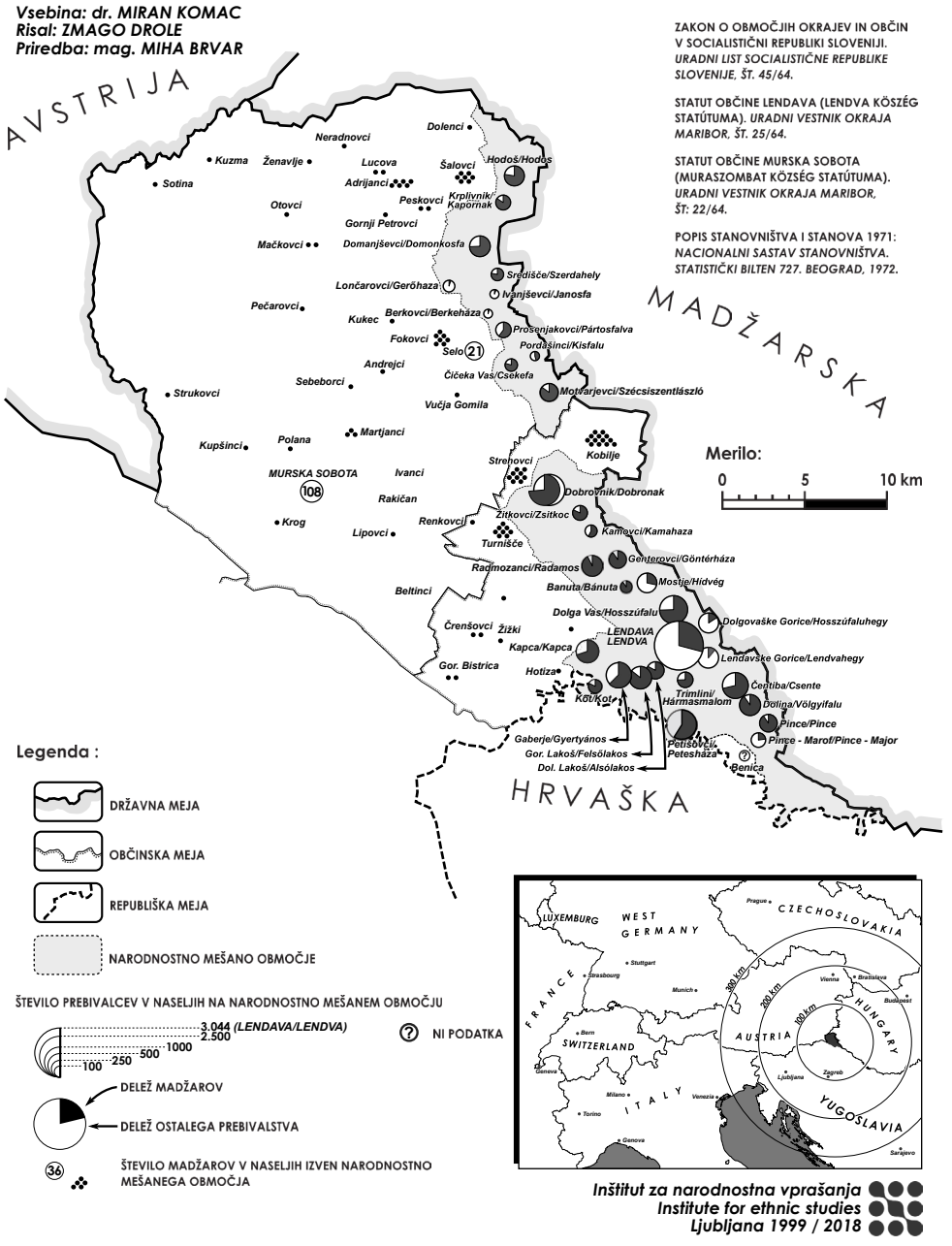
Statuti občin, ki so bili sprejeti kmalu po sprejemu ustave SR Slovenije leta 1974, so vsebovali zajetne določbe o varstvu narodnih manjšin.

Statut občine Lendava, sprejet 5.marca 1974,[508] obravnava problematike madžarske narodnosti (narodne manjšine) v posebnem, 14.poglavju, »*Položaj in pravice madžarske narodnosti in njenih pripadnikov*«. Statut je določal, da so pripadnikom madžarske narodne skupnosti, na narodnostno mešanem območju, zagotovljene predpisane *pravice in dolžnosti* (podčrtal M.K.). Narodnostno mešano ozemlje je prvič izrecno opisano v statutu. Sestavljeno je iz območij 22 naselij, ki so izrecno navedena.

Iz seznama naselij, ki so do leta 1974 tvorila narodnostno mešanega območja so bila črtana 3 naselja z večinskim slovenskim prebivalstvom: Benica, Kobilje in Strehovci.

508 *Statut občine Lendava*. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 8 (1974), 5. 3. 1974.

Zemljevid 41: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1971

Prvič so bila v Statutu občine Lendava navedena tudi imena v madžarskem jeziku. Narodnostno mešano območje je tako obsegalo naselja:

> Banuta-Bánuta, Čentiba – Csente, Dobrovnik – Dobronak, Dolga vas – Hosszúfalu, Dolgovaške gorice – Hosszúfalu, Dolina – Völgyifalu, Dolnji Lakoš – Alsolakos, Gaberje – Gyertyános, Genterovci – Gonterhaza, Gornji Lakoš – Felsólakos, Kamovci – Kámaháza, Kapca – Kapca, Kot – Kót, Lendava – Lendva, Lendavske gorice – Lendvahegy, Mostje – Hidvég, Pince – Pince, Pince Marof – Pince major, Radmožanci – Radamos, Žitkovci – Szitkóc, Petišovci – Petesháza, Trimlini – Hármasmalom.[509]

Omenili smo, da statut omenja tako *pravice kot dolžnosti* madžarske narodne manjšine; toda kasneje, ko statut podrobno obravnava nabor posebnih pravic, pa je govora le o pravicah pripadnikov madžarske narodnosti, dolžnosti so izginile. Posebne pravice so zapisane v člen 158–170. Določbe govorijo o rabi jezika madžarske narodne manjšine, o dvojezičnosti, ki je predpisana v vseh segmentih javnega življenja. Statut določa, da morajo biti delovna mesta v državnih in lokalnih organih , delovnih organizacijah,

> na katerih delavci redno prihajajo v stik z občani madžarske narodnosti, sistematizirana in zasedena tako, da je obvezno znanje slovenskega in madžarskega jezika.
>
> V državnih organih in drugih javnih službah na območju občine, mora biti pripadnikom madžarske narodnosti na stroške organa, zagotovljene uporaba njihovega jezika. (161. člen Statuta)

Zagotovljene so bile še pravice do izobraževanja, kulture, sredstev množičnega obveščanja. Ni pa omenjena raba narodnih simbolov. Pomemben sklop narodno manjšinskih pravic je urejal participativni model. Temelj participativnega modela so predstavljale t.im. *Samoupravne interesne skupnosti.* Te organizacije sodelujejo pri

- razvoju dvojezičnega otroškega varstva in šolstva;
- načrtovanju kulturnega razvoja v občini, posebno na narodnostno mešanem območju;
- ustanavljanju kulturnih in vzgojno-varstvenih ustanov na narodnostno mešanem območju;
- razvijanju narodnostnega tiska, radia in založništva ter drugih sredstev javnega obveščanja;
- stikih z matičnim narodom.[510]

Podobne rešitev najdemo tudi v statutu občine Murska Sobota, sprejet 4. marca 1974[511]. V poglavju statuta z naslovom »*Položaj in pravice madžarske narodnosti in njenih pripadnikov*« je določeno, da v narodnostno mešano območje spada 11 (enajst) naselij, ki so bila v to območje uvrščena že sredi 60. let 20. stoletja:

> Berkovci, Čikečka vas, Domanjševci, Hodoš, Ivanjševci, Krplivnik, Lončarovci, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče.[512]

509 Glej 157. člen v *Statut občine Lendava.* Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 8 (1974), 5. 3. 1974.

510 Prav tam, glej 169. člen.

511 *Statut občine Murska Sobota.* Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 5 (1974), 4. 3. 1974.

512 Prav tam, glej 99. člen, 2. odstavek.

Za razliko od ureditve v občini Lendava so v statutu občine Murska Sobota imena krajev navedena samo v slovenskem jeziku, kar je nenavadno glede na to, da je bil poseben odlok o dvojezičnem poimenovanju imen krajev v občini Muska sobota sprejet že leta 1966.

Preurejanja komunalne ureditve v obdobju Socialistične republike Slovenije, ni bilo nikoli dovolj. Nove spremembe so se pojavile že leta 1981. Glede ureditve položaja madžarske narodne manjšine (Madžarske narodnosti) ni bilo sprememb, v primerjavi z letom 1974. Narodno mešano ozemlje, na katerem imajo pripadniki narodnih manjšin zagotovljen nabor t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic, je ostalo temelj narodno manjšinskega varstva. V statutu občine Lendava, sprejet leta 1981, je bilo narodno mešano območje določeno v 6.členu. Narodno mešano ozemlje je sestavljalo 22 naselij, ki so bila v statutu posebej navedena, dvojezično, v slovenskem in madžarskem jeziku.

> Del območja občine na katerem živijo pripadniki slovenske in madžarske narodnosti je narodnostno mešano. Narodnostno mešano območje obsega naselja:
>
> Banuta-Bánuta, Čentiba – Csente, Dobrovnik – Dobronak, Dolga vas – Hosszúfalu, Dolgovaške gorice – Hosszúfalu, Dolina – Völgyifalu, Dolnji Lakoš – Alsolakos, Gaberje – Gyertyános, Genterovci – Gonterhaza, Gornji Lakoš – Felsólakos, Kamovci – Kámaháza, Kapca – Kapca, Kot – Kót, Lendava – Lendva, Lendavske gorice – Lendvahegy, Mostje – Hidvég, Pince – Pince, Pince Marof – Pince major, Radmožanci – Radamos, Žitkovci – Szitkóc, Petišovci – Petesháza, Trimlini – Hármasmalom.[513]

Statut občine Murska Sobota je bil sprejet 11. 4. 1980. Kar zadeva področje našega zanimanja velja poudariti, da se je z novim statutom dogodila pomembna sprememba: naseljem na narodno mešanem območju, ki so bila v statutu iz leta 1974 zapisana samo v slovenskem jeziku so v statutu iz leta 1980 dodali še madžarska imena.

Narodno mešano območje občine Murska Sobota, sestavljeno iz območja 11 naselij, je določeno v 6. členu statuta:

> (…) Občanom madžarske narodnosti zagotavlja občina v skladu z ustavo in s tem statutom predpisane pravice in dolžnosti na območju, ki je določeno kot narodnostno mešano območje.
>
> V to območje spadajo naselja: Berkovci-Berkeháza, Čikečka vas- Csekefa, Domanjševci-Domonkosfa, Hodoš-Hodós, Ivanjševci-Jánosfa, Krplivnik-Kapornak, Lončarovci-Geröháza, Motvarjevci-Szentlászló, Pordašinci-Kisfalu, Prosenjakovci-Pártosfalva, Središče-Szerdahely.[514]

Leta 1981 je potekal popis prebivalstva, ki je tudi vseboval vprašanje o narodni pripadnosti prebivalcev Slovenije. Ko povežemo rezultate popisa z komunalno ureditvijo iz leta 1980/1981, dobimo zemljevid št. 53.

513 Glej 6. člen v *Statut občine Lendava*. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 37 (1981), 29. 9. 1981.

514 Glej 6. člen v *Statut občine Murska Sobota*. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 12 (1980), 11. 4. 1980.

Tabela 45: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1981

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Berkovci/Berkeháza	73	70	2
2. Čikečka vas/Csekefa	131	31	97
3. Domanjševci/Domonkosfa	440	137	295
4. Hodoš/Hodós	339	89	242
5. Ivanjševci/Jánosfa	76	72	3
6. Krplivnik/Kapornak	156	38	118
7. Lončarovci/Gerőháza	105	100	5
8. Motvarjevci/Szentlászló,	274	26	244
9. Pordašinci/Kisfalu	77	35	42
10. Prosenjakovci/Pártosfalva	257	83	170
11. Središče/Szerdahely	118	33	85

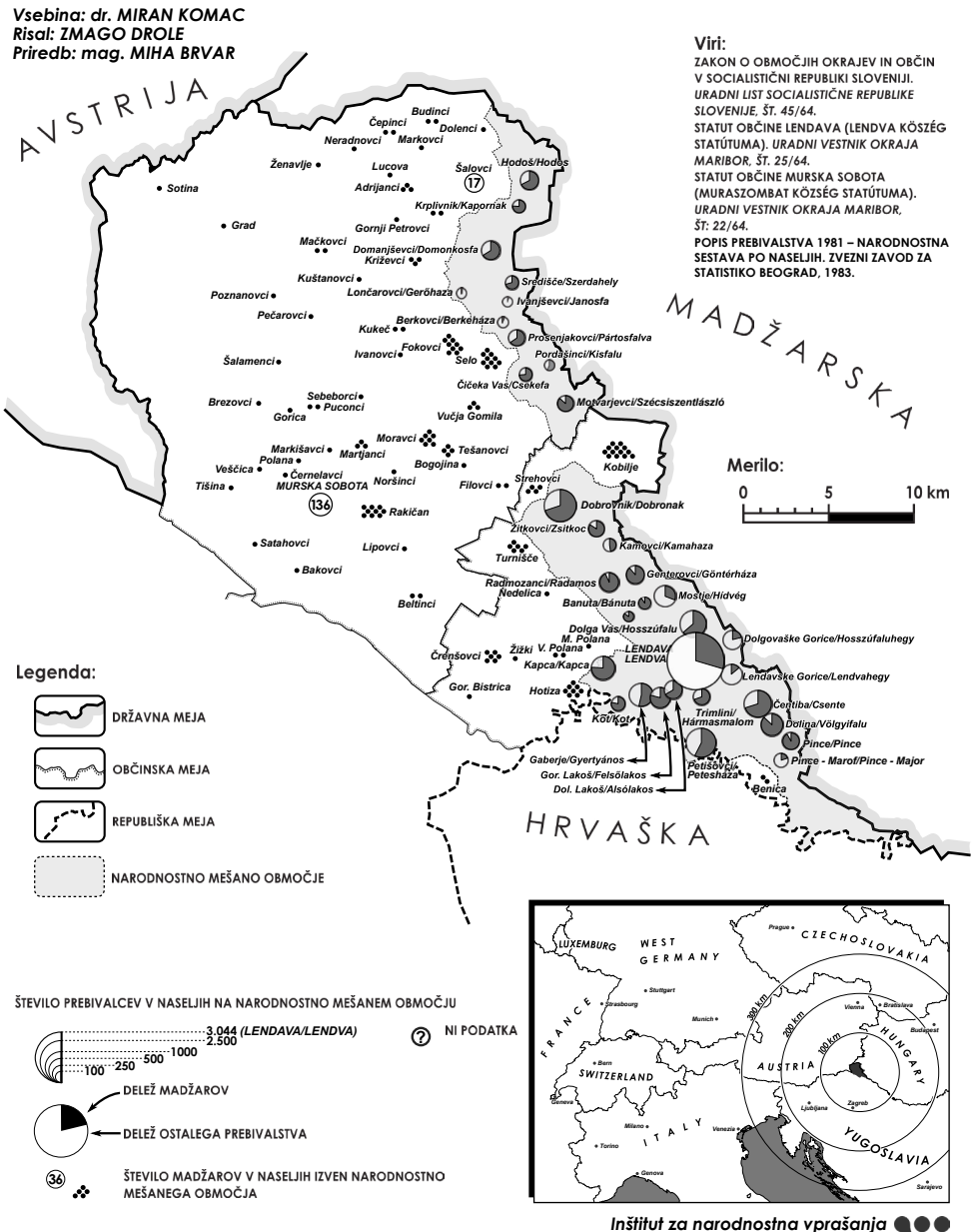
Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 46: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1981

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Banuta/Bánuta	103	11	92
2. Čentiba/Csente	724	179	517
3. Dobrovnik/Dobronak	1185	316	838
4. Dolga vas/ Hosszúfalu	826	173	519
5. Dolgovaške gorice /Hosszúfalu	335	252	72
6. Dolina/ Völgyifalu	450	44	389
7. Dolnji Lakoš/ Alsolakos,	353	80	237
8. Gaberje/ Gyertyános	649	277	354
9. Genterovci/Gonterhaza	273	20	248
10. Gornji Lakoš/ Felsólakos	516	98	406
11. Kamovci/ Kámaháza	160	77	79
12. Kapca/Kapca	540	113	405
13. Kot/Kót	148	26	111
14. Lendava/Lendva	3669	1840	1018
15. Lendavske gorice/ Lendvahegy	461	372	61
16. Mostje/ Hidvég	478	337	132
17. Petišovci/Petesháza	886	232	513
18. Pince/Pince	280	12	262
19. Marof/Pince major	145	43	26
20. Radmožanci/ Radamos	398	18	375
21. Trimlini/Hármasmalom	271	57	190
22. Žitkovci/Szitkóc	205	18	177

Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

Zemljevid 42: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1981

Osemdeseta leta 20. stoletja so bila izjemno turbulentna. Narodnostna problematika je postajala tematika, ki je vse bolj določala odnose v jugoslovanski federaciji.

Tabela 47: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1991

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Banuta/Bánuta	92	10	78
2. Čentiba/Csente	785	229	498
3. Dobrovnik/Dobronak	1124	295	774
4. Dolga vas/ Hosszúfalu	764	209	454
5. Dolgovaške gorice /Hosszúfalu	287	180	63
6. Dolina/ Völgyifalu	385	25	314
7. Dolnji Lakoš/ Alsolakos,	289	95	167
8. Gaberje/ Gyertyános	635	279	325
9. Genterovci/Gonterhaza	244	30	204
10. Gornji Lakoš/ Felsólakos	485	91	372
11. Kamovci/ Kámaháza	125	64	52
12. Kapca/Kapca	495	143	328
13. Kot/Kót	135	31	94
14. Lendava/Lendva	3807	1952	1062
15. Lendavske gorice/ Lendvahegy	508	381	71
16. Mostje/ Hidvég	419	296	110
17. Petišovci/Petesháza	891	324	404
18. Pince/Pince	243	25	207
19. Marof/Pince major	127	54	14
20. Radmožanci/ Radamos	356	29	321
21. Trimlini/Hármasmalom	309	104	169
22. Žitkovci/Szitkóc	175	17	154

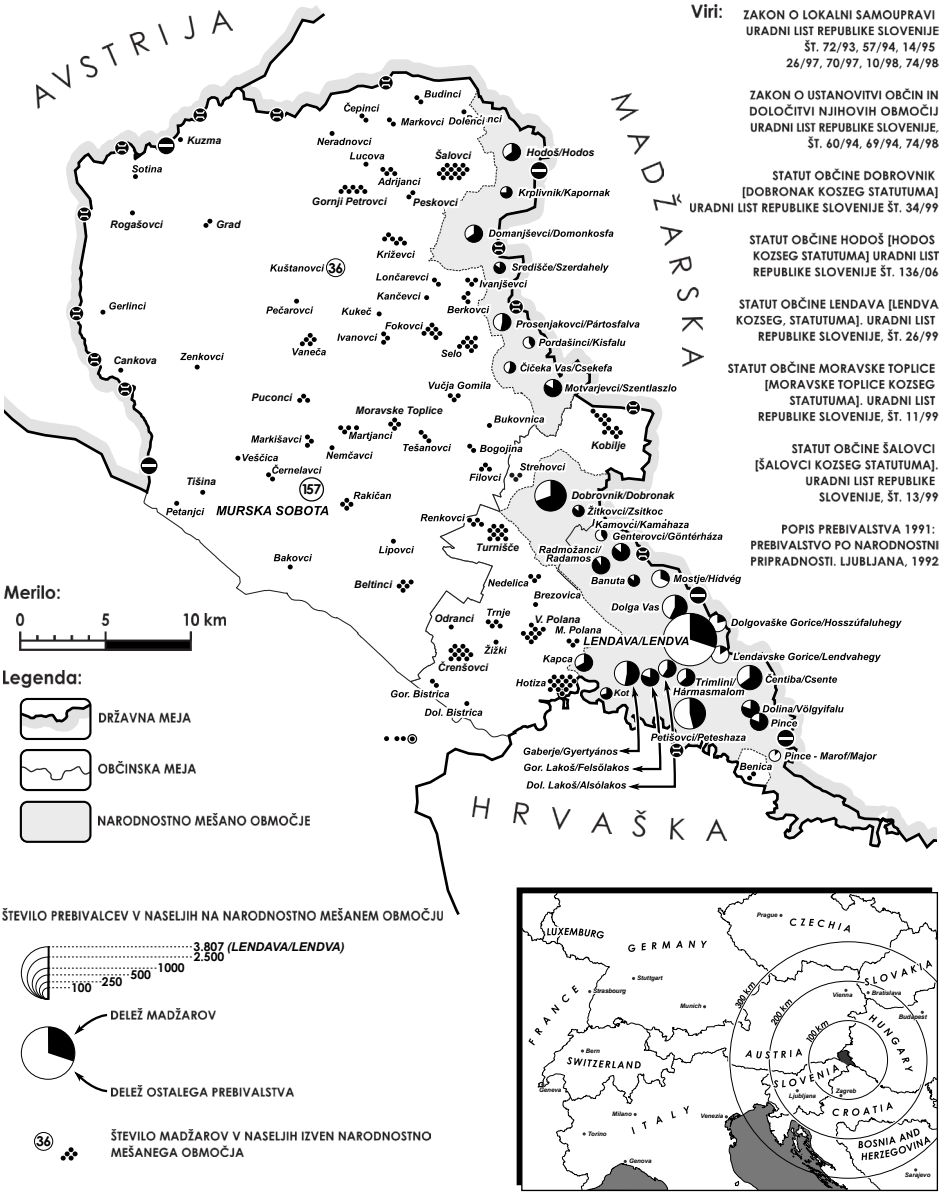
Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Tabela 48: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1991

Kraji	Skupaj	Slovenci	Madžari
1. Berkovci/Berkeháza	63	57	3
2. Čikečka vas/Csekefa	112	51	60
3. Domanjševci/Domonkosfa	350	89	223
4. Hodoš/Hodós	326	88	218
5. Ivanjševci/Jánosfa	69	63	3
6. Krplivnik/Kapornak	133	30	98
7. Lončarovci/Geröháza	84	79	2
8. Motvarjevci/Szentlászló,	230	36	188
9. Pordašinci/Kisfalu	68	34	29
10. Prosenjakovci/Pártosfalva	222	94	118
11. Središče/Szerdahely	87	12	72

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Zemljevid 43: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1991.

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Risal: ZMAGO DROLE
Priredba: mag. MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Naj pred vstopom v novo državno tvorbo opravimo še statistični prikaz gibanja števila pripadnikov madžarske narodne manjšine. V preteklih 90. letih se je število Madžarov skrčilo za približno tretjino. Vzroke za upad števila pripadnikov madžarske manjšine je potrebno iskati na mnogi straneh: prisilnem in prostovoljnem izseljevanju, upadanju natalitete, pa procesom tihe asimilacije.

Tabela 49: Naselja narodnostno mešanega območja v Prekmurju (1921–1991)

Madžarske vasi v Prekmurju	Skupno 1921	Madž. 1921	[%] Madž. 1921	Skupno 1991	Madž. 1991	[%] Madž. 1991	Razlika [%]	Razlika v številu Madž.
Banuta	131	131	100	92	78	84,8	-15,2	-53
Čentiba	947	704	74,3	785	498	63,4	-10,9	-206
Čikečka vas	239	235	98,3	112	60	53,6	-44,7	-175
Dobrovnlk	1503	1335	88,8	1124	774	68,9	-19,9	-561
Dolga vas	1541	970	62,9	764	454	59,4	-3,5	-516
*Dolgovaške gorice**	…	…	…	287	63	22,0	…	…
DOLGA VAS (skupni obseg)	1541	970	62,9	1051	517	49,2	-13,7	-453
Dolina (pri Lendavi)	622	599	96,3	385	314	81,6	-14,7	-285
(Dolnja) Lendava	3027	1526	50,4	3807	1062	27,9	-22,5	-464
*Trimlini**	…	…	…	309	169	54,7	…	…
*Lendavske gorice**	…	…	…	508	71	14,0	…	…
LENDAVA (skupni obseg)	3027	1526	50,4	4624	1302	28,2	-22,2	-224
Doljni Lakoš	472	332	70,3	289	167	57,8	-12,5	-165
Domanjševci	686	592	86,3	350	223	63,7	-22,6	-369
Gaberje	608	562	92,4	635	325	51,2	-41,2	-237
Genterovci	422	412	97,6	244	204	83,6	-14,0	-208
Gornji Lakoš	655	610	93,1	485	372	76,7	-16,4	-238
Hodoš	473	394	83,3	326	218	66,9	-16,4	-176
Kamovci	160	151	94,4	125	52	41,6	-52,8	-99
Kapca	754	614	81,4	495	328	66,3	-15,1	-286
Kot	237	176	74,3	135	94	69,6	-4,7	-82
Krplivnik	253	235	92,9	133	98	73,7	-19,2	-137
*Mostje**	249	248	99,6	419	110	26,3	-73,3	-138
Motvarjevci	464	440	94,8	230	188	81,7	-13,1	-252
Petišovci	939	859	91,5	891	404	45,3	-46,2	-455

Madžarske vasi v Prekmurju	Skupno 1921	Madž. 1921	[%] Madž. 1921	Skupno 1991	Madž. 1991	[%] Madž. 1991	Razlika [%]	Razlika v številu Madž.
Pince	456	439	96,3	243	207	85,2	-11,1	-232
*Benica**	…	…	…	86	2	2,3	…	…
*Pince – Marof**	…	…	…	127	14	11,0	…	…
PINCE (skupni obseg)	456	439	96,3	456	223	48,9	-47,4	-216
Pordašinci	110	101	91,8	68	29	42,6	-49,2	-72
Prosenjakovci	442	302	68,3	222	118	53,2	-15,1	-184
Radmožanci	605	587	97	356	321	90,2	-6,8	-266
Središče	208	193	92,8	87	72	82,8	-10,0	-121
Žitkovci	298	253	84,9	175	154	88,0	3,1	-99
SKUPAJ	16.501	13.000	78,8	14.294	7.243	50,6	-28,2	-5.757

*odcepljene ali novoustanovljene vasi

3. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne manjšine

Za razliko od Italijanov, ki so v slovenski državni prostor stopili šele leta 1954, so pripadniki madžarske manjšine *vrnili k nam* po koncu 2. svetovne vojne. Za razliko od določil v mirovni pogodbi z Italijo, mirovna pogodba z Madžarsko, podpisala leta 1947, ne vsebuje nobenih posebnih določil o varstvu narodnih manjšin. Razen splošne določbe o prepovedi diskriminacije. Varstvo madžarske manjšine je bilo tako v celoti v zamisli tedanjih slovenskih oblastnikov.

Slovenske oblasti so ugotavljale, da v Prekmurju živi

> okoli 12.000 prebivalcev madžarske narodnosti; v veliki večini je to kmečki živelj, sorazmerno maloštevilni pa so delavci (proizvodnja nafte, Lendava, itd) in intelektualci. Glede na tako strukturo prebivalstva, in tudi sicer spada ta etnična skupina na robu panonske nižine med najbolj zaostali del madžarskega življa. Za časa okupacije Prekmurja so Madžari v veliki meri bazirali svojo politično in strogo nacionalistično prosvetno dejavnost na izbranem kadru iz notranjosti Madžarske. Ob osamosvojitvi med madžarsko manjšino ni bilo takorekoč nobenih pozitivnih kulturno – prosvetnih institucij ali organizacij ter prav tako ne kakih tovrstnih tradicij. Bedno zapuščino okupacije je predstavljalo le večje oz. manjše število v svetoštefanskem duhu spisanih knjig po redkih knjižnicah in šolah ter nacionalistični kompleksi v glavah enega dela teh ljudi, ki so jih že svojčas porajali ukrepi režima v stari Jugoslaviji.[515]

515 SI_AS_1589/III, Poročilo o kulturno – prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v LRS (22. 9. 1959), t.e. 69.

Varstvo madžarske manjšine se je najprej dotaknilo šolstva v madžarskem jeziku. Že jeseni leta 1945 so nastale osnovne šole za otroke pripadnikov manjšine. Po podobnem modelu, kot je bil oblikovan za otroke pripadnikov italijanske manjšine – učni jezik je madžarščina, nekaj ur tedensko pa je bilo namenjenih učenju slovenščine. Model je imel mnoge hibe : strokovno skromen učiteljski kader, skromna šolska infrastruktura, in omejen nabor šolskih pripomočkov je vodil v postopen osip vpisa za manjšinske šole. Pomembna slabost enojezičnih šol naj bi bila tudi v tem, da so učenci pridobili skromen nivo znanja slovenskega jezika, kar jim je močno otežilo pot v srednješolsko izobraževanje, ki je bilo izključno v slovenskem jeziku. Razen za pripadnike italijanske manjšine seveda.

4. Obvezno dvojezično šolstvo

Na nekaterih področjih je bil vpis v manjšinske šole tako skromen, da je grozila nevarnost zaprtja šol. To se je ponekod tudi dogodilo. Da bi zaustavili erozijo manjšinskih šol je bila leta 1959 sprejeta ureditev,[516] ki je uveljavila *obvezno dvojezično izobraževanje na narodno mešanem ozemlju.* Za vse šoloobvezne otroke na narodno mešanem ozemlju ne glede na njihovo narodno pripadnost. Takšna rešitev ni bila sprejeta z navdušenjem. Nasprotovali so ji pripadniki večinskega naroda. V dokumentu Komisije za narodnostna vprašanja pri Centralnem komiteju komunistične partije, med drugim beremo:

> V delu okraja Murska Sobota /občina Lendava/, kjer živi madžarska narodnostna manjšina, so se pojavljale določene težave med Slovenci, tudi komunisti, predvsem intelektualci in primorskimi kolonisti, ki se zoperstavljajo predvsem uvajanju dvojezičnega šolstva. Govorijo o tem, da bi uvajanje dvojezičnega šolstva pomenilo padec kvalitete pri pouku, jačanje madžarskih nacionalističnih tendenc, ki bi lahko omajala njihovo lojalnost in ogrozila nacionalno samozavest Slovencev na tem področju. Podoben položaj je bil v narodnostno mešanih občinah okraja Koper, kjer živi italijanska narodnostna manjšina. Tudi tu so predvsem intelektualci operirali z bojaznijo, da bo padla kvaliteta pouka in z vlogo italijanskega jezika pri potujčevanju Slovencev v obdobju fašizma, ko so bila ta območja pod Italijo. Za obe narodnostno mešani območji pa je značilno, da so bili nosilci takih negativnih stališče in tendenc predvsem priseljenci, še posebno v vrstah inteligence, medtem ko je sklepe in napotila sprejelo avtoktono prebivalstvo vseh narodnosti pozitivno in z razumevanjem.[517]

516 Glej 75. člen v *Zakon o osnovni šoli*. Uradni list LRS 32 (1959), https://www.iusinfo.si/zakonodajna-knjiznica/zakon/Z590A5GB/clen/1 (dostop 15. 1. 2026).
»Na območju, na katerem živijo pripadniki narodnostne manjšine skupaj s pripadniki slovenske narodnosti, lahko okrajni ljudski odbor določi šolske okoliše, na katerih se ustanovijo dvojezične šole.
Na dvojezičnih šolah se poučuje v slovenskem jeziku in v jeziku narodnostne manjšine.«

517 SI_AS_1589/III, Dokument 485/2–59, t.e. 69, z dne 3. 7. 1959.
O razvoj manjšinskega šolstva glej tudi:
– Petrič, E., 1962. Ob zakonu o manjšinskem šolstvu. *Naši razgledi,* 144.
– Gabrič, A., 2006. Šolska reforma 1953-1963. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 156–173.

V dopolnjenem zakonu o izobraževanju otrok pripadnikov italijanske in madžarske manjšine iz leta 1965 so bile poimensko navedene šole,[518] v katerih poteka pouk v slovenskem in madžarskem jeziku. V dvojezične šole so se morali vpisati vsi učenci, ki so živeli v dvojezičnem šolskem okolišu, ne glede na narodno pripadnosti.

V zakonu je bilo še določeno (13. člen), da mora biti pouk organiziran tako

> da si učenci pridobijo enakovredno znanje obeh jezikov in da se enakovredno seznanijo z glavnimi pri dobitvami zgodovine in kulture obeh narodov.
>
> S predmetniki in učnimi načrti dvojezične šole se določi, katero učno gradivo se poučuje hkrati v obeh jezikih in katero samo v enem ali drugem jeziku.

Zajetna skupina prebivalcev Lendave in okolice (skupaj 681) pripadnikov večinskega naroda je menila, da so določbe zakona v neskladju z ustavo Socialistične republike Slovenije in določbami jugoslovanske ustave. Kratena naj bi jim bila ustavna pravica do izobraževanja v maternem jeziku, ker na narodno mešanem območju določa obvezno šolanje v šolah z dvojezičnim izobraževanjem. Nasprotniki dvojezičnega izobraževanja so menili, da dvojezično izobraževanje znižuje nivo osvojenega znanja pri otrocih, da je dvojezično izobraževanje manj kvalitetno, pomisleke o dvojezičnem izobraževanju je izrazilo tudi slovensko slavistično društvo.

Najbolj eminentni zagovornik nasprotnikov dvojezičnega izobraževanja je bil prekmurski pisatelj Ferdo Godina. V javnem izstopanju je poudarjal, da je projekt dvojezičnega izobraževanja izsiljen politični projekt brez strokovnih argumentov in brez privolitve staršev. Slabi učni rezultati učencev v teh šolah se namenoma prikrivajo le zato, da bi ohranili vpeljani model. Starši učencev v dvojezičnih šolah so trdili,

> da njihovi otroci slabo izhajajo v nadaljnjem šolanju, da je redovanje v teh osnovnih šolah nerealno in testi neresnični, ker so jih napravili zato, da utrjujejo pozicije dvojezičnega šolstva. Nobeden izmed učiteljev, ki poučuje na dvojezičnih šolah v dveh jezikih, torej v slovenščini in madžarščini, nima odgovarjajočega izpita iz obeh jezikov. Večina madžarskih učiteljev, ki poučujejo tudi v slovenščini, je končala učiteljišče v Subotici; nekateri med njimi niso bili kos navadnemu slovenskemu pogovornemu jeziku. Pri slovenskih učiteljih, ki so končali učiteljišče v Murski Soboti ali Mariboru, je z madžarščino najbrž isto.
>
> Ko sem starše otrok opozarjal na njihove pravice, so mi dejali, da na njih zelo pritiskajo. Vsakega, ki se po sestanku ali občinski skupščini oglasi glede nevzdržnega stanja na teh šolah, proglasijo za šovinista. Videl in izkusim sem, da je bil pritisk glede dvojezičnih šol res izredno hud. Celo meni so v Ljubljani skušali nekateri ljudje z najvišjih mest v prosveti preprečiti neki članek, še preden sem ga napisal

518 Glej 10. člen v *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o dvojezičnih šolah in šolah z učnim jezikom narodnostnih manjšin v Ljudski republiki Sloveniji*. Uradni list SRS 7 (1965), (25. 2. 1965), št. 7. Dvojezične šole s slovenskim in madžarskim učnim jezikom so:
- zavodi za predšolsko vzgojo: Domanjševci, Hodoš, Lendava, Lendava oddelek v Dobrovniku in Lendava oddelek v Gaberju;
- osnovne šole: Dobrovnik, Domanjševci, Fokovci oddelek v Prosenjakovcih, Fokovci oddelek v Motvarjevcih, Genterovci, Kobilje, Lendava I, Lendava I oddelek v Čentibi, Lendava I oddelek v Dolini, Lendava I oddelek v Petišovcih, Lendava I oddelek v Pince Marofu, Lendava II, Lendava II oddelek v Gaberju in Šalovci oddelek v Hodošu.

Navedene šole se lahko odpravijo samo z zakonom.

> in oddal. Ko sem v Lendavi zapisoval izjave staršev, se izmed staršev nihče ni upal pod svojo izjavo za javnost dati svojega imena. Šele pozneje, ko je bila javnost seznanjena z njihovim položajem, so dobili pogum in razgrnili slabosti in težave, ki jim jih je prinesla dvojezična šola.[519]

Celotna razprava na temo za in proti dvojezični šoli je bila vodena in usmerjena tako, da je potrjevala s strani komunistične partije podprto rešitev o obstoječem dvojezičnem izobraževanju. Ustavno sodišče pač ni moglo odločiti drugače. V odločbi št. U 31/69 z dne 30. 6. 1970 je odločilo, da

> Zakon o šolah z italijanskim oziroma madžarskim učnim jezikom in o dvojezičnih šolah v Socialistični republiki Sloveniji (Uradni list SRS, št.7-44/65) ni v nasprotju z ustavo Socialistične republike Slovenije in se postopek za oceno njegove skladnosti z ustavo Socialistične republike Slovenije ustavi.

Obvezna dvojezična šola je ostala.

Po letu 1960 se postopno uveljavljajo tudi ostale posebne pravice, posebej pravica do rabe madžarskega jezika v komunikaciji z oblastmi na narodno mešanem ozemlju, postopoma se uveljavlja dvojezična toponomastika, polagoma se pričenja tvoriti tudi inteligenca madžarske narodne manjšine. Manjšinska inteligenca raste znotraj ideološkega okvirja, ki ga diktira Zveza komunistov pod parolo *bratstva in enotnosti.*

Tudi v primeru madžarske narodne skupnosti se je pokazala podobna razvojna hiba, kot smo jo srečali pri pripadnikih italijanske narodne skupnosti - zdi se, da so bili manjšinski voditelji najprej partijski delavci in šele nato tisto, kar so res bili – pripadniki narodne manjšine. Kritične inteligence, kot so jo premogli na primer pripadniki slovenske manjšine v Italiji in v Avstriji, med madžarsko manjšino ni bilo.

Odnos slovenskih oblasti do pripadnikov madžarske manjšine, ki je bil vsaj v prvih desetletjih po 2.svetovni vojni netoleranten, bi moral pustiti posledice na medetnične odnose v Prekmurju.

Na pripadnico madžarske manjšine, mlajše generacije, sem naslovil naslednje vprašanje: Ko prebiram gradivo o madžarski manjšini in o odnosu večinskega prebivalstva do nje, pogosto berem o skoraj idiličnem odnosu med obema skupnostima. Odnos se mi zdi nenavaden, neobičajen, da med obema različnima skupinama ni prihajalo do etničnih tenzij. Ko sem brskal po arhivih za dokumenti o usodi italijanske manjšine, sem naletel na medetnične tenzije na Obali. Nekateri zapisniki obravnav pri sodniku za prekrške so prav zabavni, sodnik ne more razumeti, da so se »avtohtoni« Slovenci postavili na stran Italijanov tedaj, ko so se nanje spravili priseljeni Slovenci.

Vrnil se je zanimiv odgovor:

> Sedaj pa še malo o odnosu med Madžari in Slovenci. Ne vem, kako je na Primorskem, ampak pri nas jaz res nikoli nisem občutila nekih etničnih tenzij. V OŠ niti nisem prav vedela, če sem Slovenka ali Madžarka. Lahko trdim, da večina prebivalstev nikoli ni delala in ne dela »zdrah«. Res pa je, da so bili vedno posamezniki, ki so delali tenzije. Ampak kolikor vem, le-te niso nikoli obrodile nekih sadov, ali pa

519 Godina, F., 1969. Zakaj v Prekmurju samo dvojezične šole? *Jezik in slovstvo* 14 (8), 261.

> da bi cela množica ljudi stopila na njihovo stran in še stopnjevala te njihove ideje ali mišljenja. Pa tu mislim na obe strani, tako Madžare kot Slovence. Se mi zdi, da je morda tega celo zdaj več kot v preteklosti – vsaj po kakšnih komentarjih sodeč pod raznimi prispevki v lokalnih elektronskih medijih. Ne spomnim se niti, da bi moji stari starši kdaj grdo govorili o Slovencih, pa sta babica in dedek bila rojena leta 1924 in 1930. Edina stvar, ki jo je objokoval dedek, je bil razpad Jugoslavije. Babica npr. niti ni znala slovensko. Z našo sosedo, ki je bila Slovenka, sta komunicirala vsaka v svojem jeziku, pa sta se vse uspeli zmeniti in si povedati. Jaz mislim, da vsaj v Lendavi in okolici teh tenzij ni bilo oz. so (bile) res res minimalne. Verjetno jih je (bilo) več v slovenskem delu Prekmurja. Ampak tam ne pridejo toliko do izraza, ker so Madžari tam res res v manjšini, če se je kdo preselil tja ali kaj podobnega.[520]

O strpnem sobivanju izvemo tudi od drugih avtorjev:

> (…) prebivalci madžarske narodnosti so poudarjali, da do Slovencev kot do skupnosti, s katero živijo, ne čutijo nobenega sovraštva, kar je veljalo tudi obratno. To je še zlasti veljalo za Motvarjevce, po deležu prebivalstva ene najbolj madžarskih vasi.[521]

Pravo sožitje, ali zgolj previdnost pred javnim opredeljevanjem? »Zdaj ko je svoboda moramo biti previdni! Za eno napačno besedo te lahko zaprejo«, zapiše Tope Partlič v delu *Moja ata socialistični kulak*. »Idealno sestavljen« pravni model, brez aplikativnih podpornih politik, ki ni dopuščal kritik, je pomenil pot v *tiho asimilacijo*.

520 Elektronsko dopisovanje z dne 25.10.2022.

521 Göncz, L., 2015. Pártosfalva és Szentlászló vidéke a 19. század közepétől a 20. század utolsó negyedéig = Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev od srede 19. do zadnje četrtine 20. stoletja. V A. Kovács (ur.) *Határok mentén : Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből = Obmejna stikanja : poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*. Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség = Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine, Moravske Toplice; Nemzetiségi Kutatóintézet = Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 337.

Prezrte (zamolčane) zgodovinske narodne manjšine

1. Nemška narodna manjšina

Umikanje nemške vojske iz Balkana preko Slovenije je najavljalo zaton slovenskega nemštva. Med vojno preseljeni kočevski Nemci na obmejni prostor med Nemčijo in NDH so prvi prišli v stik z umikajočo se nemško vojsko in množico kvizlinških enot.

> Skozi vas so prihajali novi in novi vojaki in vedno so bili presenečeni, ko so sredi Slovenije, potem ko so se prebili čez sovražno ozemlje na jugovzhodu, naleteli na ljubeznive vaščane, ki so govorili nemško. Ko so parkirali tovornjake na našem dvorišču, so začeli pogovor in vsi brez izjeme spraševali očeta, kaj delamo med temi neprijaznim, sovražnim prebivalstvom.
>
> Prav tako brez izjeme so predlagali, naj skupaj z njimi z njihovimi tovornjaki odpotujemo v Avstrijo. Ta predlog je padel po tem, ko jim je oče razložil, kako smo sploh prišli tja. »Pustite vse skupaj, pojdite z nami na varno. Vojne je konec. Titove enote bodo kmalu tu, in ko se Slovenci vrnejo in vas najdejo tukaj, se vam bo slabo pisalo«.
>
> »Gavlajterjev ukaz je, da ne smemo od tod«, je bil odgovor.
>
> Ko so odhajali, običajno naslednje jutro, so nam, zmajujoč z glavami, zaželeli srečo in pomahali v pozdrav.[522]

Vojne je bilo konec, prišel je čas obračuna s Švabi.

Na seji glavnega odbora OF Slovenije 15. decembra 1945 je Boris Kidrič napovedal, da *»nemška manjšina pri nas ne bo imela nobene pravice, ker je ne bo«*.

Nemška manjšina je izginjala na različne načine. Najprej je govora o izvensodnih pobojih.

> Povojno preganjanje in poboji pripadnikov nemške narodne manjšine so bili v funkciji povračilnih ukrepov zaradi ravnanja nemškega okupatorja in nemške manjšine na Slovenskem med vojno, ki se je nacificirala in aktivno podpirala okupatorja. (…) Na Spodnjem Štajerskem so pripadniki Ozne začeli preganjati tam živeče ljudi takoj po koncu vojne: maja, junija in julija 1945 ter jeseni 1945. Že maja so aretirali člane Švabskonemške kulturne zveze – kulturbundovce in funkcionarje Štajerske domovinske zveze, junija in julija pa druge nemške prebivalce-volksdeutscherje in Slovence, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem. V drugi polovici leta 1945 so na podlagi okupatorjevega arhivskega gradiva o članstvu v Kulturbundu in Štajerski domovinski zvezi sestavili nove sezname ljudi za aretacijo. Tako je bilo od maja 1945 do konca januarja 1946 s Spodnje Štajerske usmrčenih 2.723 oseb ali 9 % vseh žrtev Spodnje Štajerske, med katerimi je bilo npr. kar 1.350 oseb ženskega

522 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 436.

spola (skoraj 50 %). Nacionalno pripadnost tistih, ki so se šteli oziroma so jih prištevali k nemški manjšini, pa je zaradi pomanjkanja ustrezne dokumentacije težavno ugotavljati. Če bi osebe, za katere nacionalna pripadnost ni znana, na podlagi priimkov in socialnega statusa šteli za osebe nemške narodnosti (kar pa absolutno ni zanesljiv kriterij!!!), bi bila podoba naslednja: dobra polovica usmrčenih (1.529) ali 56% oseb bi lahko pripadala nemški narodnosti, 1.194 ali 44 % oseb pa so bili Slovenci. Vsekakor je ta segment žrtvoslovne slike na Štajerskem še močno nedorečen in potreben nadaljnjih raziskav.[523]

Druga metoda se je kazala v akcijah izgona nemško govorečega življa. Poleg ostankov avtohtonih Nemcev, ki so še ostali v Sloveniji po izselitvi zajetnega dela Kočevskih Nemcev so v kvoto za izgon bili umeščeni še med vojno priseljeni Nemci (kolonisti) v obdobju 1941–1945,

(največ iz Besarabije), ki so jih nemške okupacijske oblasti naselile na domove izgnanih Slovencev v Posavju in Obsotelju. Prav tako so se med vojno na slovensko ozemlje, ki ga je okupirala Nemčija, naselili tudi številni Nemci (večinoma Avstrijci), ki so prevzeli opravljanje uradniških služb v okupacijski civilni upravi. Večina Nemcev (okoli 15.000 do 16.000) se je že pred koncem vojne iz Slovenije sama umaknila v Avstrijo, preostali so bili – razen redkih izjem – po vojni iz Slovenije izgnani. Po podatkih, ki jih je v svojem Poročilu o selitvah volksdeutscherjev iz LRS v letih 1945 – 1946 leta 1951 navedel major Udbe Zvone Debevec, je bilo iz Slovenije po vojni izgnanih skupaj 9.474 pripadnikov nemške manjšine.[524]

Izgon se je vršil v več valovih. V prvem valu, ki je trajal od maja do septembra 1945,

so bili izgnani kočevski Nemci, Besarabci in drugi nemški kolonisti z območja naselitvenega pasu ob Savi in v Obsotelju. Drugi val izganjanja se je začel septembra 1945 z izgonom Nemcev oziroma folksdojčerjev,12 ki so bili internirani v koncentracijskih taboriščih, in se je zaključil oktobra 1945, ko so taborišča razpustili. Aretacije so potekale od maja 1945 naprej in so zajele člane Švabsko-nemške kulturne zveze – kulturbundovce in funkcionarje Štajerske domovinske zveze. Osrednje od sedmih taborišč za pripadnike nemške manjšine iz cele Slovenije, ki jih je ustanovila in upravljala Ozna, je bilo Strnišče pri Ptuju. V njih so se znašle cele družine, interniranci so bili izpostavljeni stradanju, nalezljivim boleznim in fizičnemu ter psihičnemu trpinčenju; veliko jih je bilo odpeljanih v smrt ali pa so umrli zaradi lakote in nalezljivih bolezni. Tretji val izganjanja je sledil konec decembra 1945 in se je zaključil novembra 1946. Zajel je območje Ljubljane, Gorenjske in Dolenjske, celjsko in mariborsko območje, Apaško dolino in severozahodni del Prekmurja.[525]

O izganjanju Nemcev iz Apaške kotline beremo naslednji zapis:

Ko je kazalo, da je bilo konec leta 1945 najhujše za apaške Nemce že mimo, da bodo lahko živeli naprej v svoji izolirani skupnosti, se je zgodila nesrečna nedelja, 13. januarja 1946.

523 Deželak-Barič. *Pregled mrliških matičnih*, 35–36.

524 Mikola. *Dokumenti in pričevanja*, 10.

525 Čemažar, D., 2013. Izgon prebivalcev iz Sorice, iz Spodnjih Danj, s Torke in iz Davče decembra leta 1945. *Železne niti* 10, 209–218.
Glej tudi:
– Mikola, M., 2009. *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 212.

Med nedeljsko mašo v tamkajšnji župnijski cerkvi so jih zmotili pripadniki komunistične politične policije (KNOJ, OZNA, UDBA), ki so v maniri medvojne preizkušene gestapovske metode zmotili verujoče pri maši in jim jasno povedali, da imajo časa 10 minut, s seboj pa lahko vzamejo le najnujnejše- največ 10 kg. Na vojaške kamione so natrpali 2181 domačinov iz 26 vasi, med njimi je bila vsaj tretjino otrok, najstarejši pa je imel 101. leto. V Gornji Radgoni so jih že čakali živinski železniški vagoni in v januarskem mrazu je 84. polnih živinskih vagonov pričelo svojo odisejado po železnici preko Madžarske najprej na Dunaj. Avstrija pa apaške Nemce ni hotela prevzeti, ker so jih obravnavali kot komunistične pregnance. Obljubljena nova domovina Avstrija je tako ostala zanje kot izgon iz raja. Sledila je vrnitev v živinskih vagonih nazaj do madžarsko jugoslovanske meje, kjer so v hudem mrazu čakali cele tri tedne. V tem času jih je zaradi lakote in ozeblin umrlo 77.

Po treh tednih so jih jugoslovanske oblasti spet prevzele in jih potem mimo domov v Apačah odpeljali po Sloveniji do Jesenic, kjer so jih predali Avstrijcem. Zanimivo je, da je bila selitev apaških Nemcev v vseh potankostih podobna selitvam Slovencev, ki so jih med vojno izvajali nacisti. Torej kot neko maščevanje. V Avstriji so se številni naselili pri sorodnikih in znancih ter več kot desetletje čakali kot drugorazredni državljani na pridobitev novega državljanstva, čeprav so se narodnostno imeli za nemško govoreče.

Izpraznjeni domovi niso dolgo ostali prazni. Vanje so preselili koloniste, ki so naenkrat postali lastniki kmetij oz. odvzete zemlje veleposestnikom.

Dejanja nove komunistične oblasti v Apaški dolini po končani drugi svetovni vojni so čista kopija nacističnega terorja med vojno. »Krivi so da so Slovenci« so novi oblastniki spremenili »Krivi so da so Nemci«. Preizkušeno nacistično vojno taktiko so torej dobesedno kopirali in ohranjena je zbadljivka, da je bilo potrebno paziti le pri podpisu, da niso prepisali SS-Standardenfuhrer in so spremenili v Major OZNE…[526]

Dušan Nećak poroča o

akcijah izgona nemško govorečega prebivalstva, zlasti žensk in otrok, preko jugoslovansko – avstrijske meje. Volksdeutscherje naj bi zbirali v manjše skupine in jih pošiljali preko »zelene meje« v Avstrijo (…) Britanski veleposlanik v Jugoslaviji je namreč januarja 1946 poročal, da jugoslovanske oblasti izganjajo civile skozi predor Podrožca, ko pa so ga Britanci zaprli, pa kar čez hribe, čez mejo, in jih tam prepustijo usodi. (…) Znan je dopis jugoslovanskega ministra za zunanje zadeve 19. 1. 1946 Predsedstvu narodne vlade Slovenije, iz katerega je razvidno, da je Zavezniški svet za Avstrijo protestiral, ker je januarja 1946 skupina 4000 Volksdeutscherjev (trije vlaki) prišla na Dunaj brez predhodnega sporazuma. Zaradi slabega ravnanja je nekaj ljudi, med njimi so bili otroci, umrlo.[527]

Gregor Jenuš pravi, da je bilo

Po podatkih OZNE samo v letih 1945–1946 iz Ljudske republike Slovenije izseljenih več kot 9.400 pripadnikov Volksdeutscherjev, vendar jih je na stotine v enakem obdobju v taboriščih tudi umrlo.[528]

526 Nemško govoreči v Sloveniji, 1946. *Apaška nedelja*, 13. 1. 1946, https://nemsko-govoreci.com/zgodovina/apaska-nedelja/ (dostop 2. 12. 2025).

527 Nećak, D., 1993. Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945. *Zgodovinski časopis* 47 (3), 440.
Glej tudi:
– Nećak, D., 2013. Posebnosti obračuna z »Nemci« na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (1), 109–121.

528 Jenuš, G., 2016. »Nemška manjšina pri nas ne bo imela nobene pravice, ker je ne bo!« (Boris Kidrič, 15. 12. 1945): komunistični obračun z Nemci na Slovenskem in uničenje nemške manjšine. V M. Maučec (ur.) *Leto 1945 – 70 let potem: [monografija znanstvenih prispevkov]*. Državni svet Republike Slovenije, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 154–169.

Tretjo metodo obračunavanja s Volksdeutscherji naj bi predstavljale deportacije na

> prisilno delo v Sovjetsko zvezo. Čeprav nemški viri zanikajo možnost, da bi bili med deportiranci tudi Nemci iz Slovenije, najnovejša raziskovanja kažejo, da je tudi ta oblika izseljevanja Nemcev iz Slovenije verjetna. Seveda pa je potrebno zapisati, da je povojni obračun z Nemci zadeval le ostanke nemštva na Slovenskem, saj je pretežni del Nemcev zapustil Slovenijo skupaj z odhajajočo nemško vojsko.[529]

V razdelku z naslovom *Pot v izgnanstvo*, v knjigi *Zvonovi so utihnili* avtor John Tschinkel odločno opravi z mišljenjem dvomljivcev o tem, čigava je izvorna krivda za zaton nemške enklave na Kočevskem.

> Že od prejšnjega dne nismo ničesar jedli in vsak od nas je Irmino (Jaklitsch, op. M. K.) obilno rezino hvaležno sprejel. Do meje ni več daleč, je rekla, in če pohitite boste tam pred temo. In tako smo šli naprej, saj so medtem prišli drugi in se gnetli okrog dekleta z vedno manjšim hlebcem. Kaj je navedlo trinajstletnico k temu velikodušnemu dejanju, od kod je prišel kruh in kje so bili njeni starši, je ostalo skrivnost. Mislim pa si, da kje blizu in da je bil v ozadju njen oče; v Grčaricah je bil glavni pri prepričevanju vaščanov, naj zamenjajo ljubezen do Boga in domovine za ljubezen do firerja in sprejmejo ponujeno preselitev. Kot vaški voditelj, ki so ga izurili nacisti, je nalogo opravil brez napake in pridobil vse razen nekaj družin, seveda nezaželenih, za preselitev v rajh. Zdaj pa se je previdno skrival, saj se je zavedal, da bi se tisti, ki jih je nekoč vodil in jih spretno osleparil, lahko nasilno odzvali, če bi ga videli.
>
> Mogoče je tudi, da je Franz Jaklitsch, nekdanji šturmfirer v Grčaricah, zdaj, ko je njegov nekdanji fanatizem pripeljal celotno vas v katastrofo, zgolj hotel deliti svoj hlebec kruha z ljudmi, ki jih je tako premišljeno zavedel. Če res ni imel v mislih drugega kot ponižujoče priznanje popolnega poloma nacistične ideologije, je bil gotovo izjema med toliko drugimi, ki tega če do danes niso storili.[530]

Usoda Kočevskih Nemcev, ki so po preselitvi večine Nemcev v letih 1941/42 ostali na Kočevskem, in mnogi so celo sodelovali z odporniškim gibanjem, ni bila prijetna.

> Po vojni se Kočevarjem, ki smo ostali tokaj, ni prav nič dobro godilo. Nismo smeli govoriti kočevarsko. Govorili smo le doma in še to naskrivaj, da nas niso slišali. Bili smo v strahu. … Po vojni našega družinskega gorja še ni bilo konec. Devetindvajsetega januarja 1946, bil je grozen mraz, so k nam prišli udbovci. Že medtem, ko so mamo, brata in mene nagnali na tovornjak, je prišla soseda s košem, da je iz mamine prodajalnice odnesla cigarete, vžigalice in druge drobne potrebščine, ki jih je mama med vojno nabavljala za partizane, po vojni pa jih je tudi prodajala …
>
> Pri nas je živel tudi petinosemdesetletni Kočevar, ki je mami pomagal po svojih močeh. Tista soseda je – še sedaj jo vidim in slišim – pokazala nanj in rekla udbovcem: Ta je tudi Kočevar, še njega odpeljite …
>
> Ko smo bili na tovornjaku, je bilo tam že veliko ljudi, med njimi tudi sodnik Peče iz Črnomlja z ženo, gostilničarka Mimica Skubic iz Črnomlja in še drugi. Ko smo se pripeljali do Polja, so naložili še družino Gril. Menda je bila njihova mama takrat noseča. Odpeljali so nas v zapor v Novo mesto, kjer so bile hode razmere. Hrana slaba, črvi so plavali po redki juhi. Vsi smo se drenjali v eni sobi. Spali smo kar na tleh.

529 Nećak. *Nekaj osnovnih podatkov*, 444.
O problematiki Volksdeutscherjev tudi v članku:
– Nećak, D., 1996. O problemu »razseljenih oseb« (D.Ps) in jugoslovanskih »Volksdeutscherjev« v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947). *Zgodovinski časopis* 50 (4), 561–571.
O »statistični usodi« nemštva v Sloveniji glej: Kristen. *Nemci v Sloveniji*, 276–286.

530 Tschinkel. *Zvonovi so umolknili*, 476.

V naslednjih dneh so po enega in enega zasliševali na sodniji. Po zaslišanju se nekateri niso več vrnili v zapor. Govorilo se je, da so jih pobili brez večjih dokazov.

Čez nekaj časa so nas odpeljali nazaj v mariborsko bogoslovje pod Kalvarijo na Vinarski ulici 14. V tej stavbi je danes Kmetijska šola in vinarstvo. Sem slišala in čitala o različnih zaporih, ampak tega zapora takrat in zdaj ni še nihče omenih. Le zakaj? Tam je bilo že več kot tisoč takšnih zapornikov, kot smo bili mi. Iz različnih krajev Slovenije. Nekateri so tamkaj umrli od mraza in podhranjenosti. Na lastne oči sem videla, ko sem se skupaj z drugimi otroki motala po hodniku, da so zjutraj odpeljali pet do šest iz desk zbitih krst.

V Mariboru smo bili od februarja do sedemindvajsetega maja 1946. Potem so nas spet naložili na tovornjak in nas odpeljali do Dravograda, kjer smo morali poskakati s tovornjaka, nakar so nas napotili čez mejo, rekoč: »Zdaj pojdite poizkusit drug kruh in ne glejte nazaj« …

V času našega pregnanstva je brat mojega očeta Božo Matkovič, ki je bil spomeničar NOB, kar naprej pošiljal prošnje na ustrezna mesta, da bi nas izpustili. Prošnjo je naslovil celo na Titov kabinet v Beograd. Mi slo bili že v Avstriji, ko je bila prošnja ugodno rešena. Tako smo se 14. 6. 1947 vrnili domov po sedemnajstih mesecih. Pregnali smo bili za nič (…).[531]

Končnih podatkov o medvojnem in povojnem obračunavanju s pripadniki slovenskih Nemcev, (še) nimamo. Kakšno bo končno število »obračuna z avtohtonimi Nemci« ne vemo. Poznamo rezultate raziskovanj, ki jih je objavila Vida Deželak Barič. Med žrtvami v skupini domači Nemci,

je bilo mogoče med njimi ugotoviti 780 vojnih in povojnih smrtnih žrtev. Naj na tem mestu omenimo le najbolj izpostavljene skupine: 95 Nemcev je že med vojno padlo v nemški vojaški uniformi, s 66 civilisti so tedaj obračunale partizanske enote, 7 jih je kot sodelavcev partizanskega gibanja izgubilo življenje v spopadu z nemškimi enotami ali pa kasneje v nemških zaporih in taboriščih, naslednjih 25 v bombardiranjih, 18 jih je umrlo za posledicami raznih vojnih nesreč, 2 najdemo celo med žrtvami evtanazije leta 1941 v Hartheimu pri Linzu, 2 pa sta padla na Dolenjskem kot pripadnika vaških straž, medtem ko jih je več pogrešanih še iz vojnega časa, vsaj 529 med 83 njimi pa je povojnih žrtev. Vsaj 111 jih je po vojni umrlo ali so jih usmrtili v zbirnih taboriščih Strnišče, Bresternica, Hrastovec in Teharje, vsaj 112 pa jih je umrlo na izselitvenih transportih, medtem ko jih je 64 vse do danes pogrešanih, drugi pa so bili po večini pobiti brez uvedbe sodnega postopka. Slovensko zgodovinopisje zato ocenjuje, da so trditve avstrijskih in nemških avtorjev o več tisoč umrlih in ubitih pretirane.[532]

Branje spominskih zapisov Kočevarjev o odnosu, po večini priseljenih Slovencev do njih , močno spominja na dogajanje v Koprskem okraju v prvih letih po koncu vojne:

Dokler so bili v vasi vsak dan partizani, ni bilo kakega nasprotovanja Kočevarjem in nobene nestrpnosti, vsaj ne na glas. To se je začelo takoj po vojni. Razlogov je bilo verjetno več. Prvič grozote nacizma in občutek zmage na Nemci. Najbrž je igralo vlogo tudi to, da so kočevarski posestniki odklonili vstop v obdelovalno zadrugo. Prišleki so le redko hodili k maši, Kočevarji pa redno. Tudi to je lahko bil razlog. Nenazadnje tudi zavist, kajti šlo je pretežno za premožnejše Kočevarje.

Dokler smo imeli skupne cilje: pomagati partizanom, ranjencem, beguncem, smo se otroci krasno razumeli. Kali nestrpnosti in sovraštva je bilo čutiti predvsem v prvih dveh, treh letih po osvoboditvi. Zmerjanje in nagajanje je bilo na dnevnem redu. (…)

531 Makarovič, M., 2005. *Črmošnjiško – Poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost.* Založba ZRC, ZRV SAZU, Ljubljana, 232–233.

532 Deželak-Barič. *Pregled mrliških matičnih*, 82–83.

> Izgon družin Kočevarjev v zimi 1946 so nedvomno zakuhali na lokalni ravni, prav tako kot tudi transporte iz novomeškega zapora v Rog v Roške jame (večinoma Rugovski klanci), kar sem osebno doživljal. Enako so nedvomno na lokalno ravni zakuhali razne zaplembe, (…).[533]

Grobo so se slovenske oblasti spravile tudi nad potomce Nemcev v vaseh pod Ratitovcem. Kmalu po koncu vojne je bilo iz teh vasi odpeljanih vsaj 32 gospodarjev kmetij, ki se niso nikoli več vrnili na domove. Kje so »ostali« ne vemo. Decembra leta 1945 pa se je dogodil še izgon Soriških Nemcev.[534] Na avstrijsko Koroški so izgnali 125 prebivalcev teh krajev, od tega 79 otrok. Damjana Čemažar zapiše, da so

> 20. decembra 1945 v Zgornje in Spodnje Danje prišli vojaki Ozne s kamioni in s seznamom za izselitev. V Davčo so prišli ob petih popoldne. Ljudje, ki so bili napisani na seznamu, so imeli deset minut do pol ure časa, da so s seboj vzeli le najnujnejše osebne stvari, kolikor so jih lahko nesli v ročni prtljagi. Hiše so zapečatili. Družine so se v Spodnjih Danjah zbrale na sredi vasi in nato so skupaj odšle peš do Podrošta, od tam pa s kamioni do Škofje Loke. Nekateri omenjajo, da so jih v Škofji Loki peljali na zaslišanje. Po pripovedovanju drugih pa so jim ob selitvi dejali, da gredo v Škofjo Loko na zaslišanje in se bodo kmalu vrnili domov, če niso ničesar storili – vendar pa jih na zaslišanje niso peljali. Iz Škofje Loke do zbirnega centra Hrušica pri Jesenicah so se po pripovedovanju enih peljali s kamioni, po pripovedovanju drugih pa z živinskimi vagoni. V zbirnem centru so v barakah ostali nekaj dni, nato pa so jih z živinskimi vagoni odpeljali do Rateč pri Planici, kjer so se ločili. Družine brez otrok so odšle peš čez Korensko sedlo, družine z majhnimi otroki pa so se s transportom odpeljale do Maribora, od koder so bile poslane peš v Avstrijo. Tam so se razkropili po različnih taboriščih in kmetijah. Večina jih je bila v delovnem taborišču Judenburg, kamor so nekateri prispeli že takoj, drugi pa so se večkrat selili. Omenja se taborišče Wagna v Lipnici (Leibnitz), Spittal, delovno taborišče Admont pri Salzburgu, taborišče Kellerberg, taborišče Firnice, taborišče v Lienzu. Nekateri so delali v taboriščih, drugi so odhajali na delo na kmetije v okolici taborišč, nekateri pa so na kmetijah, kjer so delali, tudi živeli.[535]

Dodajmo še nekaj zgodovinskih dejstev, ki so jih povojne oblasti uporabile kot razlog (povod) za izgon Soriških »Nemcev«, članstvo v Kärntner Volksbundu in sodelovanje v nemških obmejnih (graničarskih) enotah.

> V celotni Selški dolini je bil delež prebivalstva, ki se je vpisal v to organizacijo (Kärntner Volksbundu, op. M. K.), zelo velik. Ciril Zupanc to pripisuje dejstvu, da je bil v Selški dolini »prostovoljni« vpis izveden hkrati z obveznim popisom prebivalstva. Večina prebivalstva je tako imela vpis v stranko za del splošnega popisa. Tudi sicer je bil na Gorenjskem delež vpisanih prek 99 %. Monika Kokalj Kočevar meni, da je bil razlog za tako velik vpis strah pred deportacijami. V Sorici je tamkajšnji Ortsgruppenleiter zagrozil, da bo vsak, ki bo v popisno polo vpisal slovensko narodnost, preseljen. Del Gorenjcev, ki so se prijavili v Koroško ljudsko zvezo, je 27. septembra 1942 dobilo državljanstvo do preklica. Leta 1944 so Nemci med graničarje prisilno mobilizirali domače moške, ki so bili do takrat na svojih kmetijah. Mobilizaciji so se odzvali, ker bi v primeru, če bi šli v partizane, Nemci izselili njihove velike družine z majhnimi otroki.[536]

533 Izpoved Avgusta Grila. Zapisana v: Makarovič. *Črmošnjiško – Poljanska dolina*, 453.

534 O izgonu Soriških Nemcev (prebivalcev vasi pod Ratitovcem) glej tudi: Gasser. *Vasi pod Ratitovcem*, 73–114.

535 Čemažar, D., 2013. Izgon prebivalcev iz Sorice, iz Spodnjih Danj, s Torke in iz Davče decembra leta 1945. *Železne niti* 10, 212.

536 Prav tam, 211.

V izgnanstvu so ostali različno dolgo, nekateri dolgih šest let, ko so se po množici prošenj novim oblastem le lahko vrnili na svoje domove.

> Ljudje se še danes bojijo govoriti o tem, kaj se je takrat dogajalo. Rečejo: Saj to ni res. A je res. To ni samo zgodba o Danjarjih, to je zgodba o neizmernem trpljenju. Ni res, da si samo domišljamo, bili smo odrinjeni, zaznamovani z »belčki«, zapostavljeni, potisnjeni na rob, drugorazredni.[537]

Mnogo je *grdih* zgodb, ki so jih preživeli prebivalci Slovenije, nemškega narodnega pokolenja, na primer usodo škofjeloškega trgovca Zorana Deisingerja. Ta je med okupacijo izdatno pomagal partizanskemu gibanju. Toda po vojni so

> družini Deisinger zaplenili vse imetje, Zorana in njegovo ženo Anico pa kot osebi nemške narodnosti izgnali na Madžarsko, od koder jima je nekako uspelo priti v Avstrijo in se tam v nemogočih razmerah spet postaviti na noge. Zakonca je izgon doletel kljub razsodbi višje instance v Ljubljani, ki ju je pohvalno oprostila obtožb, vendar so v Škofji Loki papirje zatajili in uničili.[538]

Asimilacijski pritisk je bil močan. Poslovenili so jim priimke, prepovedali so rabo njihovega govora.[539]

Brisanje nemštva iz slovenskega ozemlja je bilo več stransko : uničeval se je naselbinski fond, največ na Kočevskem. Izginjale so vasi, močno opustele, mnoge požgane, že med vojno, ali prepuščene zobu časa po vojni; izginjali so sakralni objekti; pokopališča.

> Kraj, kjer je stala vas, razpoznavamo samo še po sadnem drevju, nad katerim vedno bolj prevladuje nasilen gozd, betoniranih vodnjakih, na katerih se ponavadi vidijo letnica izgradnje in začetnici imen lastnika, ostankih vodnjakov in temeljev poslopij, katerih ruševine so večino odstranili. Ti ostanki so značilni za večino nekdanjih naselij. Verjetno bi tudi v Evropi s težavo našli predel, kjer bi kulturna krajina doživela takšne spremembe kot Kočevska.[540]

Kljub prizadevanjem oblasti za očiščenje Slovenije od Nemcev, statistični podatki povojnih popisov kažejo, da Nemci niso povsem izginili iz slovenskega ozemlja. Poleg tistih, ki so se javno opredelili za pripadnost nemški narodni skupnosti (popisi) je gotovo bila še skupina, ki se je *pritajila*. Narodno opredelitev je zamejila s sfero zasebnosti. Razumljivo, nositi etiketo naroda, ki je Slovencem grozil z narodnim poginom, ni bilo prijetno. Velja dodati, da se vsi Kočevski Nemci niso izselili. Ostala je skupina, ki se je že v obdobju do druge svetovno vojne preselila iz prvotnega poselitvenega prostora v slovenske vasi na robu nemškega poselitvenega otoka na Kočevskem ali drugam. Ti niso bili izseljeni.[541]

---

537 Gasser. *Vasi pod Ratitovcem*, 88–89.
Potrebno je omeniti še prispevek iste avtorice v katerih je tudi govora o povojnem izganjanju prebivalcev vasi pod Ratitovcem : Gasser, M., 2020. Božič 1945. *Železne niti: zbornik Selške doline* (17), 101.

538 Slivnik, D., 1996. *Kučanov klan*. Promag, Ljubljana, 248.

539 O odnosu novih oblasti do ostanka Nemcev v Sloveniji glej tudi: Ramšak, J., 2010. Poskus rekonstrukcije položaja preostanka nemške narodne skupnosti na Slovenskem po koncu množičnih izseljevanj (1947–1991). V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 600–614.

540 Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 668–669.

541 O položaju Nemške manjšine v obdobju po koncu 2. svetovne vojne glej:
– Ramšak. *Poskus rekonstrukcije položaja*, 600–614.
– Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 265–287.

Javno izraženih zahtev po priznanju manjšinskega statusa Nemcem ni bilo. Verjetno si nihče od pripadnikov Nemške manjšine v prvih desetletjih po vojni ni upal terjati posebne manjšinske zaščite. Negativne izkušnje Nemcev z novo oblastjo v prvih povojnih letih so bile opozorilo, da je izražanje narodne identitete bolje zapreti v ozek domači okvir. V javnosti pa nastopati kot tihi Slovenci. Ob popisih prebivalstva po 2. svetovni vojni se jih je za pripadnost nemško govoreči skupini opredelilo bore malo.

Tabela 50: Prebivalci Slovenije, opredeljeni po narodni pripadnosti kot Avstrijci in Nemci, popisi 1948–1991

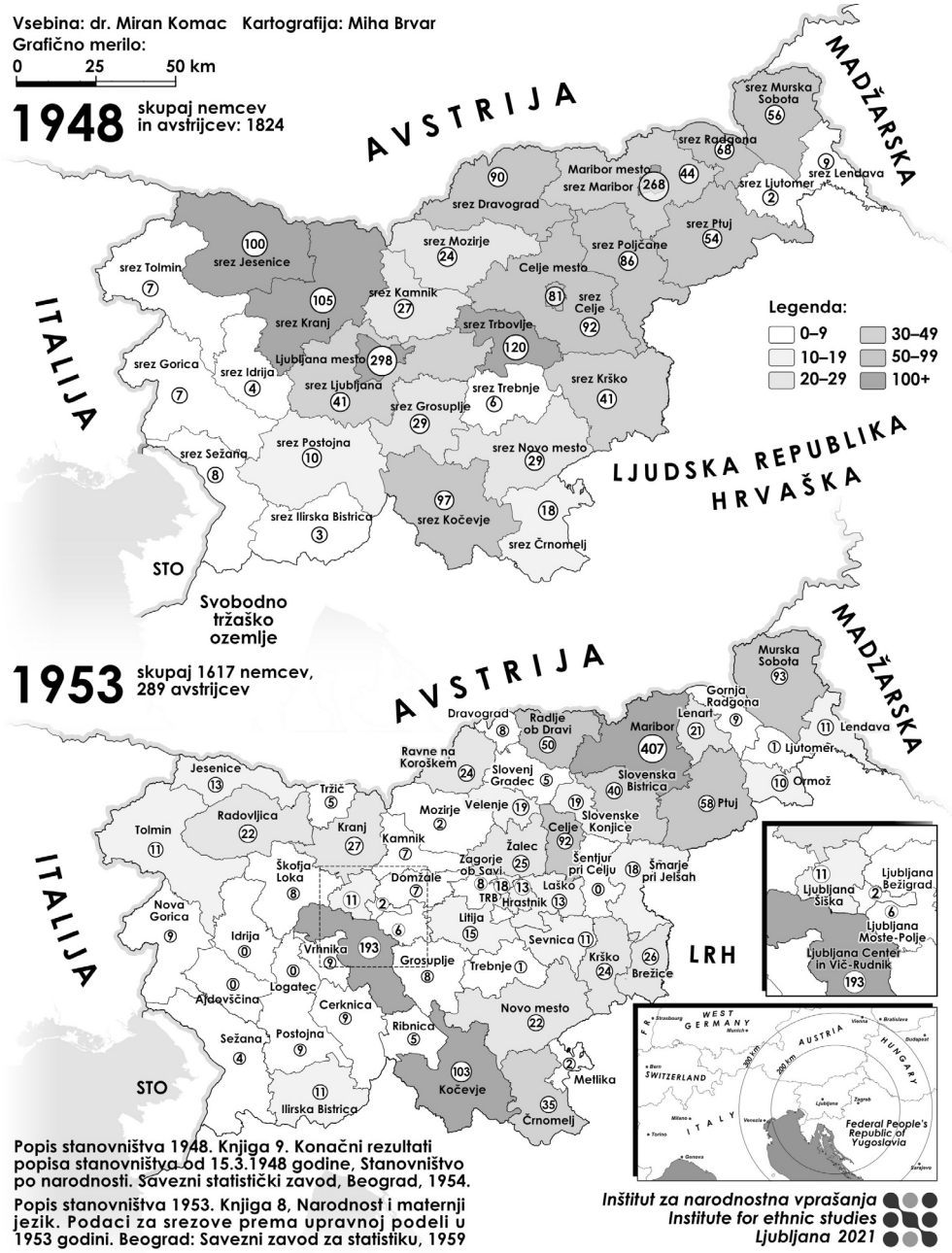
Popis	Avstrijci		Nemci		Avstrijci in Nemci	
Leto	Število	%	Število	%	Število	%
1948	582	0,04	1824	0,13	2406	0,17
1953	289	0,02	1617	0,11	1906	0,13
1961	254	0,02	732	0,05	986	0,06
1971	266	0,02	400	0,02	666	0,04
1981	146	0,01	309	0,02	455	0,02
1991	126	0,01	298	0,02	745	0,03

Tabela 51: Prebivalci Slovenije z nemškim maternim jezikom, popisi 1921–2002

Popis	Nemški materni jezik		Slovenija
Leto	Število	%	Število
1921	41514	3,94	1,054.919
1931	28998	2,53	1,144.298
1948	…	…	1,391.873
1953	2590	0,17	1,466.425
1961	…	…	1,591.523
1971	1322	…	1,679.051
1981	1023	0,05	1,838.381
1991	1093	0,05	1,913.355
2002	1628	0,08	1,964.036

Ob popisu prebivalstva leta 1991 se je za pripadnost k nemško govorečim prebivalcem Republike Slovenije opredelilo 424 oseb (Avstrijcev 126, Nemcev 298). Pomemben je tudi podatek, da je na vprašanje o maternem jeziku, 1093 oseb izjavijo, da je njihov materni jezik nemščina.

Zemljevid 44: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1948 in 1953

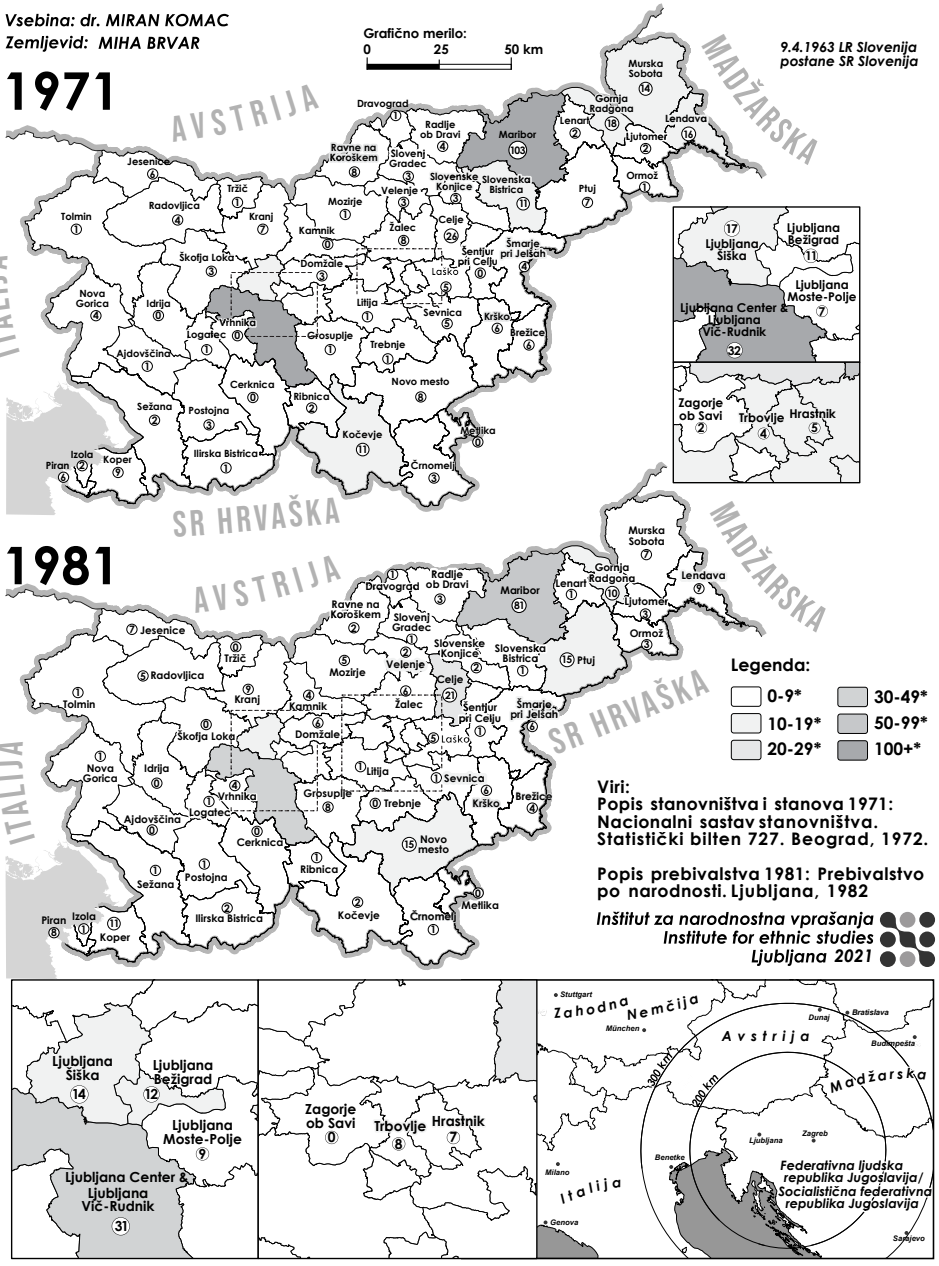

Popis stanovništva 1948. Knjiga 9. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948 godine, Stanovništvo po narodnosti. Savezni statistički zavod, Beograd, 1954.

Popis stanovništva 1953. Knjiga 8, Narodnost i maternji jezik. Podaci za srezove prema upravnoj podeli u 1953 godini. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2021

Zemljevid 45: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1971, 1981

V arhivskih virih povojnih političnih organizacij se problematika nemške manjšine le redko pojavi. Skromen, a pomemben zapis najdemo med Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS z dne 12. 11. 1946. V sklepu številka 22 je zapisano

> Nemci, ki so ostali po preselitvah v Jugoslaviji, so naši državljani in imajo pravico rednega šolanja.[542]

Nič pa ni zapisano o tem, kako naj bi bila (kako je bila) ta pravica uresničena.

Vsako idejo o varstvu nemške narodne manjšine, je omejeval strah pred nemško ekonomsko močjo v preteklosti, tudi strah pred ponovno povrnitvijo nacionaliziranega imetja. To bi prizadelo prenekaterega slovenskega kmeta, bivšega viničarja. V zapisniku sestanka sekretarjev okrajnih komitejev dne 29. 5. 1951 beremo:

> Pri nas je več predstavnikov vinogradniških zadrug postavilo vprašanje glede lastnine vinogradov. Vinogradi v našem okraju (okraj Ljutomer, op. M. K.) so bili večinoma last Nemcev in je sedaj med viničarji pravi preplah, če bodo vinogradi spet pripadli Nemcem. To je v zvezi z obiskom Nemcev v Mariboru, posebno ko je nek avstrijski časopis poročal »Maribor zopet za dva dni nemški«, in je to spravilo ljudi iz ravnotežja.[543]

Zapisi o preživelih Nemcih, o njihovem vključevanju v povojno slovensko družbo, o spopadanju z vsakdanjim življenjem govorijo o tem, da je bil odnos Slovencev do Nemcev podoben odnosu priseljenih Slovencev do ostankov Italijanov v obalnih mestih. Strogo negativen odnos do Nemcev ni bil prevladujoč, se je pa na trenutke razplamtel posebej med mladimi, ki so brez zavor spustili iz jezika vse kar so se *»naučili doma«* o uničevalcih slovenskega naroda.

> tam (v šoli, op. M. K.) pa sem jih pa vedno fasal. Tako kot je običajno pri mladih. Tam pa prekleti Kočevar, pa kurba kočevska, pa Švaba, pa bejž kje kamor spadaš (…) pa bejži, Rusi bodo prišli, te bodo že fentali. »Identifikator« nemškega porekla sta bila tudi ime in priimek. Veronika Haring se je leta 1997 za časopis Delo spominjala: »ko sem pri štirinajstih letih prišla v trgovko šolo, mi je ravnatelj, Primorec, osorno dejal, češ kako sem lahko ostala tukaj, če sem Nemka. Šele takrat so mi starši povedali kakšnega izvora smo.« Pogosto je bil »nemški izvor« tudi sopomenka za razrednega sovražnika, ko so bili otroci predvojnih nemških posestnikov ali meščanov označeni kot potomci eksploatatorjev.[544]

Pripadnikom nemške manjšine se je po koncu 2. sverovne vojne dogodila krivica. Niso jim priznali statusa narodne manjšine, čeprav jih ni bilo izrazito manj od pripadnikov italijanske manjšine (po letu 1955), na primer. Sklicevanje na Nemce kot okupatorje ni najbolj prepričljivo. Italijani in Madžari so oboji etnično blizu italijanskim in madžarskim okupatorjem, pa so kljub temu dobili status narodnih manjšin. Razlog mora biti drugje. Ekonomski razlogi so odločili, kot je razvidno iz zapisov na predhodnih straneh.

542 SI_AS_1589/III/1/979, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, t. e. 35.

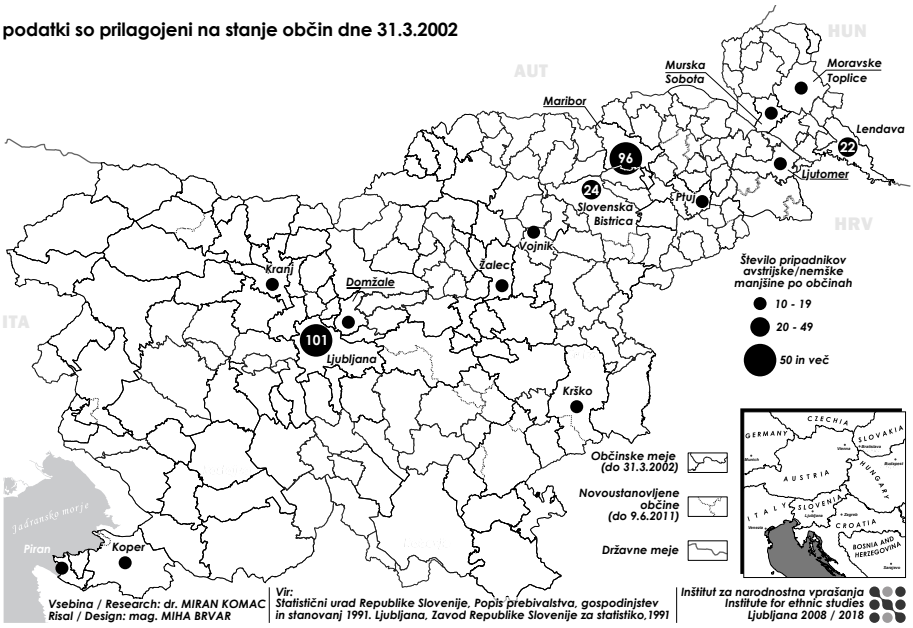
543 SI_AS_1589/III/1/231, Zapisnik konference s sekretarji Okrajnih komitejev, 24.

544 Ramšak. *Poskus rekonstrukcije položaja*, 608.

Če k temu dodamo še obilno zalogo zgodovinskega spomina iz nacionalnih bojev v 19. in 20. stoletju, negativen odnos pripadnikov nemške manjšine do »slovenske države« med obema vojnama, njihova vloga med nacistično okupacijo, globoka negativna predstava o Nemcih v zavesti večinskega naroda, vse to

kaže na nerealnost formiranja nemške narodne skupnosti v času SFRJ.[545]

Zemljevid 46: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1991

2. Romska in sintska narodna manjšina (Slovenski Romi in Sinti)

Naslov razdelka je lahko zavajajoč. Romi s bili poimenovani z vsemogočimi izrazi, le narodna manjšina niso bili. Bili so cigani (z malo začetnico), včasih ciganski rod, v vsakem primeru pa delomrzneži, potepuhi, nagnjeni h kriminalu. Ko so se med vojno razkropljeni Romi pričeli vračati na območja predvojnega domovanja, se je pogosto uveljavila misel, da naj zanje v prvi vrsti poskrbijo miličniki.

Obča politična radikalnost v prvem povojnem obdobju se je kazala tudi v odnosu oblasti do Romov. Romi so bili pač populacija, ki se je še najmanj skladala z vizijo zaukazane harmonične in urejene družbe po željah Komunistične partije; pogosto neulovljivi in, kar je bilo še huje, brez nadzora in kontrole so »tavali« skozi življenje oziroma taborili na robu slovenske družbe. Kolikor so jim lokalni prebivalci ob pomoči miličnikov taborjenje in počitek dovoljevali.

545 Ramšak. *Poskus rekonstrukcije položaja*, 612.

Po koncu 2. svetovne vojne so se v Slovenijo vračali tudi Romi.

> (…) gorenjski Sinti so se vrnili iz Srbije. Romi v Prekmurju so dobili ob agrarni reformi nekaj zemlje, nekaj so jih tudi zaposlili. Uspehi so bili skromni, saj je bilo težko toliko ljudi zaposliti, zato so nekateri prekmurski Romi začeli hoditi na sezonska dela v Vojvodino. Leta 1948 so Rome iz Prekmurja preselili na državna posestva v Banatu. Ta izselitev ni uspela, saj so se ti ljudje vrnili v Prekmurje že naslednje leto. Gorenjski Sinti so bili izseljeni v Kočevje, toda tudi ti so se vrnili na Gorenjsko. Na Dolenjskem pa so ponovno hoteli preseliti romske družine na Gorjance, vendar načrt ni bil izveden.[546]

Seveda, naučiti jih dela, reda in discipline je bila prva namera novih oblasti. Nekdo drug je že ugotovil, da delo osvobaja. Že tolikokrat slišane »*rešitve*«.

> Ti cigani hočejo nadaljevati svoje prejšnje življenje, kar pa nikakor ni v skladu z načeli naše države, v kateri ne sme biti ne beračev, ne delomrznežev. S policijskimi sredstvi se cigansko vprašanje ne da rešiti, enako ne s podporami in humanitarnimi akcijami, temveč bo treba temeljitih ukrepov, da se reši vprašanje trajno, ciganom da dostojna eksistenca enakopravnih med enakopravnimi in jih bodisi zaposli v obrti, če treba tudi prisilno naseli na posebej zanje določenem ozemlju, kjer se bodo preživljali sami deloma z obdelovanjem zemlje, deloma z domačo obrtjo.[547]

Že v obdobju pred drugo svetovno vojno se je političnim upraviteljem zdelo, da je prisilno naseljevanje Romov rešitev *ciganskega problema na slovenskem*. Po drugi svetovni vojni se je izpraznjena Kočevska zdela idealno območje za naselitev izmuzljivih Romov.

> Ministrstvo za notranje zadeve NVS je menilo, da ima še največ možnosti za uspeh prisilna naselitev Romov na Kočevskem. Razlogov za to niso navedli. S predlogom je soglašal tudi KUNI in menil, da bi jih naselili na Kočevskem ne glede na odklonilen odnos Romov do zemlje. Seveda jim ne bi dodelili najboljše zemlje, saj so menili, da si je zaradi nepravilnega vedenja med okupacijo ne zaslužijo. Poleg tega naj bi obstajalo velika nevarnost, da bi ob še tako dobrih ukrepih za varovanje zemlje in njene rodovitnosti opustošili in zanemarili to območje.[548]

Števila »domačih« Romov, včasih je bilo slišati tudi o »slovenskih Ciganih«, slovenski organi oblasti niso uspeli ugotoviti. Za leto 1948 se v gradivih pojavlja številka 2.062 oseb.[549]

V poročilu z naslovom Cigani v LR Sloveniji z dne 25. novembra 1951 je podatek, da je

> vseh Ciganov v LR Sloveniji 2.141. Od teh živi pretežna večina, namreč 1.478 v okraju Murska Sobota. Ostali okraji imajo: Lendava 90, Črnomelj 150, Novo mesto 140, Kočevje 113, Grosuplje 30, Trebnje 18, Radovljica 19, Kranj – okolica 20, Krško 8, Slovenj Gradec 5 in Šoštanj 5.[550]

Dve leti kasneje (10. junij 1953) je v dokumentu z naslovom Problem ciganov v LR Sloveniji, zapisano, da v Sloveniji živi 3.804 Romov. Poročilo ugotavlja,

---

546 Štrukelj, P., 1991. Etnološke raziskave romske populacije v Republiki Sloveniji. *Razprave in gradivo* 25, 41.

547 SI_ARS, KUNI, splošne zadeve A, m. MINOT, dopis min. za not. zadeve. KUNI, 21. 9. 1945. Povzeto po: Ferenc. *Kočevska pusta in prazna*, 466.

548 Ferenc. *Kočevska, pusta in prazna*, 466.

549 SI_AS_1931, II. Pov. 787/2-Sm, Predmet: Poročilo o ciganih, d. 154.

550 SI_AS_1931, Cigani v LR Sloveniji, a.š. 1489, d. 264.

(…) da število ciganov zelo hitro narašča, kar je predvsem pripisovati njihovemu hitremu razplojevanju, ne pa doseljevanju. Tako je od leta 1949 do danes naraslo število ciganov v Sloveniji za približno 1.000. V posameznih okrajih v Sloveniji so cigani razporejeni takole: Murska Sobota 3.000; Črnomelj 232; Novo mesto 234; Kočevje 150; Krško 70; Radovljica 50; Ljubljana – okolica 33; Kranj 16; Slovenj Gradec 8; Ljubljana – mesto 6; Šoštanj 5. Skupaj 3.804. Po prejetih poročilih so vsi ostali okraji brez ciganov, kar verjetno ne bo v celoti držalo, zlasti ne za večje okraje kot Celje – okolica in Maribor – okolica. Znatnejšega števila stalnih ciganov pa gotovo v teh krajih ni. V stari Jugoslaviji je bilo na področju Slovenije mnogo več ciganov. Njihovo razredčenje je pripisovati vojnemu stanju, zlasti masovnemu uničevanju ciganov po nemškem okupatorju.[551]

V nadaljevanju zapisa v tem dokumentu tudi beremo, da je

ljudska oblast morala, posebno v zadnjih letih, poseči po ostrejših ukrepih zoper cigane, ki so se branili poštenega dela in se rajši držali starih tradicionalnih razvad ciganskega življenja, ki je v nasprotju s socialistično zakonodajo. Bolj z izvajanjem strogih ukrepov kot z drugimi metodami je uspelo organom oblasti vsaj deloma zajeziti kršitve predpisov po ciganih. Zlasti je bilo zatrto gibanje ciganov v skupinah na vozovih iz kraja v kraj in je uspelo pritegniti jih na stalno prebivanje v določenih krajih. V neki meri je uspelo zmanjšati potepuštvo, šušmarstvo in delomržnost med cigani. V primerjavi s stanjem v prejšnji Jugoslaviji, se je v letih po osvoboditvi precej ciganov vključilo v delo v raznih gospodarskih panogah. Pomembni uspehi so bili doseženi pri pošiljanju ciganske mladine k rednemu šolskemu pouku.[552]

Z *napredkom* Romov se je oblast ukvarjala že dlje časa, kot je mogoče razbrati iz poročila Republiškega sekretariata za notranje zadeve z dne 25. novembra 1951. Pisci poročila ugotavljajo, da je

kulturno stanje ciganov v Sloveniji (.) še precej nizko, kar velja zlasti za vzhodni del republike. Proti zapadu se to stanje – skladno z višjim kulturnim stanjem domačega slovenskega prebivalstva – dviga. V splošnem so cigani enaki najrevnejšim ali najnižjim plastem domačinov, kolikor take razlike še obstajajo, tu in tam so pa še znatno pod njimi (jugovzhodni rob Slovenije).

V večjih rodovnih skupinah živijo naši cigani le še v novomeškem, črnomeljskem in kočevskem okraju, pa tudi tu ne vsi. Drugje živijo v rodbinah. Rodbinske vezi sicer niso posebno trdne, konkubinatov je dosti, nezakonskih otrok še več. Že 15-letna dekleta prinašajo očetu nezakonskega otroka in prav najrevnejše družine imajo največ otrok (5–10). Ti so seveda velika ovira za ekonomski in kulturni napredek družine. Spolno udejstvovanje ciganov je neobrzdano, ni pa ekscesov in zlasti se ciganke ne udajajo prostituciji.

Analfabetov je med starejšimi cigani še mnogo, na vzhodu večina. Žal ni statistike o tem. Mladina pa ponekod, kjer so cigani stalno naseljeni, redno obiskuje šole. Na to pazi šolska oblast, naprednejši cigani pa se že sami zavedajo važnosti izobrazbe. V oddaljenejših krajih ovira reden šolski obisk, vsaj pozimi, velika revščina (pomanjkanje primerne obleke in obutve). V okraju Murska Sobota, kjer je zdaleč največ ciganov, so prirejali tudi analfa- betske tečaje, ki so je jih cigani z veseljem udeleževali. Le žensk ni bilo. Slabše rezultate javlja Lendava. V Murski Soboti obiskuje 5 mladincev glasbeno šolo, eden pa celo že 4. razred gimnazije. Tudi otroci gorenjskih ciganov so v gimnaziji.

Stanovanja večine naših ciganov so zelo revna, prehrana neredna in pomanjkljiva. Toda cigani so temu privajeni in ne potrebujejo dosti. Najslabše je s higieno. O stanovanjski higieni ni mogoče govoriti, o telesni higieni ni sledu. Najslabša in obče nevarna je v tem pogledu vas Pušča, sklenjeno cigansko naselje, oddaljeno komaj 1,5 km od Murske Sobote in naseljeno s 392 cigani. To naselje je zanemarjeno, ušivo in zasteničeno. V njem razsaja trakom, garjavost in druge bolezni, leta 1946 je

551 SI_AS_1931/ VIII-225/2-51, Cigani v LR Sloveniji, d. 284, 3.

552 Prav tam, 2.

izbruhnil prav tu tifus in zdravstvenim organom povzroča Pušča veliko skrbi in dela. Pušča je verjetno tudi leglo kriminala, ki se čuti v bližnjem mestu. Ne dosti boljši sta ciganski naselbini v Vadarcih in Zenkovcih. Drugje so razmere boljše.

Kakor v drugih pogledih je tudi glede higiene stanje v zapadnih predelih Slovenije boljše in gorenjski cigani se že skoraj ne ločijo od ostalega prebivalstva, ne po obleki, ne po izobrazbi, dasi so tudi oni revni. Da pa cigani povsod napredujejo in se bližajo življenju ostalega ljudstva, se vidi iz primerov, ki bi bili v prejšnji Jugoslaviji nemogoči. Tako je v Črmošnjicah cigan odbornik KLO, v Murski Soboti uslužbenec OLO, v Šoštanju miličnik, in celo dober, napreden in razgledan miličnik.[553]

Socialna izključenost in vrtenje v *začaranem krogu revščine* sta mnoge postavila na prve strani policijskih poročil. Veljalo je prepričanje,

da se cigani, zlasti potujoči, nagibajo kriminaliteti. Najbolj razširjena kazniva delovanja med cigani so kazniva dejanja zoper družbeno in zasebno premoženje (grabež, rop, vlomne tatvine, navadne in majhne tatvine, goljufije in pod.). Mnogo zagrešijo tudi kaznivih dejanj zoper življenje in telo, zlasti telesnih poškodb in sodelovanja v pretepu. Poleg teh so precej podvrženi mazaštvu, prenašanju nalezljivih bolezni, nedovoljenemu trgovanju in krivemu pričevanju.

Natančnih statističnih podatkov o gibanju kriminalitete med cigani nimamo, posebno ne zato, ker ostane velik del raznih kaznivih dejanj neodkrit in nedokazan. Pregon kaznivih dejanj je pri ciganih namreč zelo težaven iz sledečih vzrokov:

a) skoraj nemogoče je postaviti med cigane zaupniško mrežo;
b) cigani so izredno zakrknjeni in skoraj ni primera, da bi cigan dejanje priznal tako, da se mora obsoditi le na podlagi konkretnih dokazov, ki pa se prav težko dobavijo;
c) cigani – kriminalci se poslužujejo po več imen, osebne dokumente pa zatajijo ali pa skrijejo;
č) kot tatovi so izredno spretni, orodje se dobi pri njih redkokdaj in tudi vlome izvršujejo le z najprimitivnejšimi sredstvi, ki pa si jih znajo spretno posluževati;
d) tatvine izvršujejo redkokdaj posamič, temveč vselej v skupinah z dobro organizirano opazovalno službo;
e) organom javne varnosti se znajo dosledno in zelo spretno izmikati in
f) proti zasledovalcem tvorijo močan kolektiv, ki drži skupaj in ne pozna izdajstva.

Zato bo kaznivih dejanj med cigani verjetno mnogo več kot pa je registrirano. Zanimivo je dejstvo, da se v zadnjem času kaznivih dejanj zoper državo med cigani sploh ni, s protidržavnimi bandami se cigani ne družijo, so pa tembolj nevarni tujemu premoženju kot nepoboljšivi tatovi. To velja zlasti za cigane vzhodnih predelov republike, kjer živijo v večjem številu in v večji zaostali. Naprednejši zapadni cigani v glavnem ne kradejo več. Tatvine poljskih pridelkov z njiv pa se pojavljajo še vedno povsod.[554]

Čeprav je bil Romski problem vse prej kot problem kriminalitete, česar so se zavedali tudi v policiji, so se z cigansko problematiko v največji meri ukvarjali prav oni. Zanimiv je naslednji zapis, ki ga najdemo v Poročilu o problematiki Romov v novomeškem okraju.

Prejšnja leta smo cigane takorekoč preganjali, posebno patrole LM. PLM so takoj, ko so opazile, da so cigani iz drugega območja, le-te napotile nazaj v kraj stalnega prebivališča. Tako cigani niso imeli nikjer obstanka in smo s takšnimi ukrepi samo pospeševali njihovo selitev. Če je cigan prišel v Novo mesto, pa zato ni imel razloga ali če je bil zaloten brezdela pri prosjačenju in podobno, smo ga priprli in ovadili sodniku za prekrške. Tudi ta ukrep ni bil zadovoljiv, ker so se miličnikov bali in se

553 SI_AS_1931/ VIII-225/2–51, Cigani v LR Sloveniji, d. 284, 4.
554 Prav tam, 9.

pred njimi skrivali. Poleg tega smo izvajali še vrsto podobnih ukrepov. Toda s tem pričakovanih uspehov nismo dosegli. To narekuje, da policijski ukrepi ne bi smeli biti edino sredstvo za prevzgojo ciganov in pobijanje kriminalitete od strani ciganskih storilcev, temveč bi se tega vprašanja morali lotiti predvsem ljudski odbori, zdravstvene, prosvetne in druge ustanove, pa tudi množične organizacije.[555]

Romi so v policijski klasifikaciji postavljeni ob bok delomrznežem in prostitutkam. Policija je imela navodilo, da se proti romom, posebej tistim, ki so jih prepoznavali kot klateže, pristopa odločno in strogo. V navodilu organom za notranje zadeve iz leta 1952 je zapisano:

> Ponovno naročamo, da pod osebno odgovornostjo načelniki oddelkov za notranje zadeve LO okrajev poskrbijo, da pripadniki LM na licu mesta aretirajo vse potujoče cigane, čim jih izsledijo in ne glede na to, če imajo priložnostno zaposlitev ali dovoljenje za opravljanje kake obrti, kar jim služi le kot krinka za izvrševanje kaznivih dejanj, nereda itd. Zaprejo in predajo naj se v upravno kaznovanje zaradi klateštva tako odrasli cigani kakor ciganke, njihove otroke pa naj se izroči v preskrbo socialnemu skrbstvu. Sodnikom za prekrške naj načelniki oddelkov prikažejo škodljivost potepuštva ciganov in naj poskrbijo, da se bodo izrekle najstrožje zaporne kazni, poleg tega pa še izgon iz dotičnega kraja. Kjer koli se bodo ti cigani -klateži ponovno pojavili, naj se jih takoj ponovno zapre in potem izžene – tako dolgo, da bodo sami uvideli, da jim ne preostane drugega, kakor se stalno zaposliti ali oditi.[556]
>
> To ukrepanje ne sme biti kampanjsko ampak permanentno in ponovno zahtevamo od načelnikov oddelkov za notranje zadeve, da se rešitev problema ciganskega potepuštva osebno lotijo z vso strogostjo in doslednostjo in da v območju svojih okrajev likvidirajo vse primere potikanja ciganov kakor tudi drugih delomrznežev, špekulantov itd. Posebej pa opozarjamo, da likvidiranje klateštva ciganov v okraju ne pomeni odprava teh ciganov v drug okraj, kakor so to oportunistično delali dosedaj nekateri poverjeniki, temveč takojšnjo ukrepanje in najstrožje ter neizprosno kaznovanje takih ciganov in klatežev.[557]

Ker je med letoma 1946 in 1951 število vlomnih tatvin v kmetijske zadruge in magazine (pa tudi v zasebne stavbe), za katere so organi pregona sumili Rome, neprestano naraščalo, je bilo odločeno, da je treba ciganski kriminogenosti narediti konec.

V obsežnih policijskih akcijah v Prekmurju, na Gorenjskem in na Dolenjskem so bili pred sodišča v Kranju[558] in Mariboru postavljeni številni Romi. Obtoženi za kopico kraj, vlomnih tatvin in za grabež, so jih doletele drastične kazni. Hude kazni je bilo tudi pričakovati, saj je MLO, Poverjeništvo za notranje zadeve Maribor – mesto, meseca marca 1952 sporočilo naslednje:

555 SI_AS_ 1931, Zadeva: Problematika v zvezi s cigani, a. š. 1490, d. 397.

556 Dikcija »se stalno zaposliti ali oditi« je nadomestila prvotni zapis (…) zapustiti našo republiko«.

557 SI_AS_ARS 1931, Predmet: Postopanje proti potujočim ciganom. a. š. 1489.

558 Oktobra 1952 je oddelek za notranje zadeve Kranj zaključil preiskavo zoper skupino 16 ciganov – vlomilcev, ki so izvršili skupno 33 vlomov in več drugih tatvin v območju okrajev Kranj, Radovljica, Kočevje in Ljubljana – okolica. Skupno so povzročili nad 4.000.000,00 din škode. Obsojeni so bili na kazni strogega zapora v trajanju od 2–20 let. Poleg navedenih vlomilcev – ciganov je bilo obsojenih še 7 cigank zaradi razpečevanja ukradenega blaga in 4 kmeti zaradi nakupa. Vir.: SI_AS_1931, Problem Ciganov v LR Sloveniji, a. š. 1489, d. 284. Kratko notičko o tej ciganski tolpi je mogoče najti tudi v reviji Kriminalistična služba (Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije). Revija je v tem obdobju nosila oznako »strogo zaupno«. V številki 7, leto III (julij 1952), stran 331, piše: »Aretirana ciganska vlomilska tolpa. Kriminalistični organi v Kranju so z izčrpnimi poizvedbami prišli na sled nevarni vlomilski tolpi ciganov, ki ji je načeloval cigan Huber Anton. Aretiranih je bilo 18 ciganov te tolpe. Njihov kolovodja Huber je doslej priznal 26 vlomnih tatvin, od katerih je 15 bilo izvršenih v kmetijske zadruge, ostalih 11 pa v privatna stanovanja. Nadaljnja preiskava je še v teku.«

> Cigani z njihovo delomržnostjo in nagnjenjem k imovinskim deliktom predstavljajo za Prekmurje in kakor je pokazala preiskava za celo Slovenijo poseben problem. Ljudska oblast ga je skušala rešiti na ta način, da je v letu1946 vse kolonizirala v Banatu, kjer so dobili lepa posestva. Po par mesecih, ko so gospodarstvo uničili, so se pa večinoma vsi zopet vrnili v Prekmurje, kjer so pričeli s starim načinom življenja. Res je, da gredo po par mesecev v letu na sezonsko delo, vendar pa zopet povsod kjer se pojavljajo vlamljajo in kradejo. Predlagamo, da se navedeno grupo vlomilcev zelo strogo kaznuje, da bo kazen služila za vzgled ostalim.[559]

Leta 1952 se je tako dogodil »*veliki ciganski proces*«, proti 30 osebam, 29 Romom in enemu Slovencu.

Proces proti Romom leta 1952 se je pogosto imenoval »zadeva Kokaš Ivan – Hapi in sostorilci«. Kokaš Ivan – Hapi naj bi bil kolovodja »ciganske kriminalne združbe«. S sodelovanjem s preiskovalnimi organi in s priznanjem storjenih dejanj se je verjetno izognil smrtni kazni. So bili to edini vzroki za »omilitev« kazni? Je mogoče k temu še kaj dodati? Morda. Če želimo odgovoriti na to vprašanje, se moramo vrniti na začetek pripovedi.

Število vlomnih tatvin v kmetijske zadruge v Prekmurju in v zasebne stanovanjske hiše v Prekmurju je bilo obdobju med letoma 1945 in 1950 »zmerno«. Storilci so prihajali iz različnih »slojev«: bili so prekmurski kmetje, pripadniki različnih »političnih« tolp, tudi kakšen poslovodja kmetijske zadruge, ki je želel na ta način prikriti lastno upravljavsko nesposobnost, se je našel med njimi. V letu 1951 pa se je sprožil pravi plaz vlomov v kmetijske zadruge. Vlomi so sledili

> bliskovito drug za drugim komaj so se kriminalistični organi vrnili z ogleda kraja dejanja, že jim je bil javljen nov vlom. Zdelo se je, da so organi brez moči nasproti neznanim vlomilcem. Postavljali so zasede, organizirali za- upniško mrežo, ki naj bi javljala, kje se je pojavilo ukradeno blago, toda vse brez uspeha. Ko so postavili zasedo v vasi, kjer so domnevali, da se bo najverjetneje izvršil vlom, se je vlom sicer izvršil, toda v sosednji vasi. Tudi pri poizvedbah glede pojavljanja blaga kriminalistični organi niso imeli sreče, saj se je za blago, o katerem so domnevali, da je ukradeno, izkazalo, da izvira iz nesumljivega nakupa ali iz prekupčevanja in podobno. V vsem letu 1951 so v Prekmurju zaznamovali 76 vlomnih tatvin, od katerih je bilo 37 vlomnih tatvin v poslovalnice kmetijskih zadrug, ostale pa v privatna stanovanja in v vinske kleti. (…) Stanje je bilo porazno, saj je bila v letu 1951 izropana po Prekmurju vsaka tretja zadruga.[560]

Problem vlomov v kmetijske zadruge v Prekmurju je bil tako obsežen, da je postal eden glavnih problemov slovenske kriminalistične službe. Tudi zato, ker so se podobni vlomi začeli dogajati tudi drugod po Sloveniji. »Stari« policijski kadri, tisti, ki so v kriminalistični policiji verjetno delovali že pred 2. svetovno vojno, so s prstom pokazali na rome,

> toda mlajši organi se niso oprijeli njihove domneve. Trdili so, da so cigani v novem družbenem redu vsi zaposleni in da pridno delajo.[561]

559 SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952) MLO, Poverjeništvo za notranje zadeve Maribor – mesto II. št. 1510/3-52,P1/Pir., Predmet: Kokaš Ivan in drugi kaz. dej. po čl. 255 KZ in 265 KZ., a. š. 114. Objavljeno v: Komac, M., 2005. Izvlečki iz slovenske »romologije«. *Razprave in gradivo* 47, 140–141.

560 Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, 1952. Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji. *Kriminalistična služba 3* (7), 296.

561 Prav tam, 296.

»Stari« policijski kadri so pač prisegali na spoznanja klasične »romologije«, ki pravi:

> Tipične telesne značilnosti ciganov so le-te: so vitkega stasa in ne prevelike rasti. Povprečna telesna višina je pri moških 165,4 cm, pri ženskah 153,2 cm. Barva kože je rumenkasta, olivno rumena, rjavkasta ali pa tudi popolnoma rjava. Rdečice na obrazu ni. Lasje so pri čistem ciganskem tipu bleščeče črni, zelo gosti, večinoma nekodrasti in jih nosijo ponavadi dolge. Ni opaziti, da bi jim lasje zgodaj posiveli ali da bi postali plešasti. Zobje so bleščeče beli in, čeprav si jih ne negujejo, so zdravi. Le prav redko in izjemoma so med njimi pojavi plavih las. Oči so skoraj vedno temne barve.
>
> Poleg teh telesnih zunanjih znakov so zanje značilne še naslednje lastnosti: Žene so bogato obdarjene z otroki; kot mlade deklice so čestokrat izredno lepe, toda zelo kmalu odcvetijo; svojevrsten telesni duh ciganov, katerega ojačuje še prirojena jim nečistoča, zelo močno razvit smisel za orientacijo, izredno močna rodovna zavest, po kateri se čutijo povezane z vsakim ciganom kot svojim bratom, medtem ko se pred necigani popolnoma zapirajo, njihovo mišljenje je otročje – predmetno, kar pomeni, da zajema le predstave o konkretnih predmetih, ne pa abstraktnih pojmov, zaradi česar nimajo nikakršnega smisla za preteklost in živijo iz dneva v dan brez skrbi za prihodnost. Čestokrat naletimo pri njih na močno glasbeno nadarjenost, sicer pa so usmerjeni zgolj le na materialne koristi: denar oziroma denarna vrednost je zanje merilo vsega ravnanja. K njihovim rasnim lastnostim spadata nadalje nagon do potovanja, ki je izpričan skozi stoletja, ter nagon k tatvinam, kar prav tako opažamo skozi vsa stoletja nazaj, oba pa sta v zvezi z **njihovo lenobo** (poudaril M. K.). Cigan ima prirojen odpor proti trajnemu težkemu delu in kaže veselje le do določenih lahkih rokodelstev (npr. krpanje kotlov, brusaštvo itd.), pri čemer pokaže posebno spretnost. V ostalem pa se mož rad predaja brezdelju in pošilja svojo ženo na prosjačenje. Sicer pa v svojem osebnem življenju ni preveč potraten, lahko rečemo, da je precej skromen in le ob rodbinskih in rodovnih praznikih prirejajo večje gostije.
>
> Lastnosti njihovega značaja lahko označujemo kot posebno mešanico nečimrnosti in preprostosti, navidezne skromnosti in prave lahkomiselnosti, pri tem kažejo še ponižujočo klečeplaznost v svojem vedenju in ravnanju, preračunano na to, da drugega ukanijo s svojo zvijačo. Niti najmanj se ne ozirajo na resnicoljubnost, marveč lažejo predrzno, kajti ne poznajo nikakršnega sramu. Te lastnosti značaja dopolnjujeta še dve, in sicer maščevalnost – tudi v notranjem življenju ciganov igra krvna osveta še sedaj važno vlog – in zlasti strahopetnost. Pojma cigan in strahopetnost sta nerazdružljiva. Vsi umori, ki so jih doslej storili cigani, so bili storjeni izključno le na spečih osebah, ali iz varnega ozadja ali pa s strupom. Nikoli še ni cigan izvršil umora, pri katerem bi se kot storilec moral izpostaviti nevarnosti. Kot vojaki so večinoma v začetku pripravni in ubogljivi, nagibajo pa se k dezertaciji. Cigani so se doslej že čestokrat izkazali kot dobri vohuni, kar nam potrjujejo primeri iz zgodovine.
>
> Pri doseganju svojega namena pokažejo vso svojo spretnost, gibčnost, drznost, zvijačnost, pretkanost in poželjivost. Le eno oviro poznajo, veter. V vseh razpravah o ciganih se poudarja, da vetra ne morejo prenašati in da so proti njemu tako rekoč brez moči. Drugi tatovi zelo radi kradejo v viharni noči, cigan pa ne, marveč se skrije, kadar veje veter. Če je bila tatvina storjena v zelo viharni noči, lahko sklepamo, da jo ni izvršil cigan.[562]

Tekmo med »staro« in »novo« gardo kriminalistov je odločilo anonimno pismo, ki je 18. septembra 1951 priromalo na policijsko upravo v Murski Soboti. Kriminalisti so pozneje ugotovili, da je avtorica pisma »Ilonka, modernizirana Ciganka«, kot so informatorko opisali policisti. Napisala naj bi ga iz sovraštva do Romov. Še enkrat se je pokazalo, da je najhujši narodni izdajalec običajno konvertit. Takole pravi v svojem pismu Ilonka:

562 Ministrstvo za notranje zadeve. *Ciganska vlomilska tolpa*, 288–289.

> Notranjemu odseku Murska Sobota – Prosim Vas, dajte poiskati tovariša Baranja Milana, kateri je v kratkem stopil v glasbo ciganov. Dajte ga poiskat takoj, ker ta Vam bo dosti povedal. Zadruge, ki so bile pokrajene okrog Prekmurja, to je bil oče treh sinov in je sorodnik rimskih ciganov. Stanuje v Burejcih. Oče od teh treh ciganov, ki ni bil že dolga leta nikjer zaposlen, lahko Vam bo zvedet odkod se je živel. Ta najmlajši sin, ki je obiskoval glasbeno šolo je prejemal od KLO živilske ter oblačilne nakaznice. Vkljub temu on ni mogel vzdrževati očeta ter 3 brate. Tov. Baranja Milan je izročil Baranja Mišku za 3 obleke blaga zato, da ga je sprejel v cigansko glasbo. Prosim dajte se informirati v Puconcih pri krojaču Prkič ali Balažič ta Vam bo še bolj natančneje razjasnil, da so dali za tri pare obleke iz iste bale. Iz blaga, ki so ga dali krojaču so naročili naj naredi smoking obleke. Upam, da boste sedaj prišli do pravih tatov. Tudi v Černelavcih je bil pri Erniji en teden krojač, mu je šival obleke. Toda moje mišljenje je, da krojač en teden nima kaj šivati za tov. Ernija. Stroj je bil sposojen iz Murske Sobote, od tovariša Suk Pleskar. Prosim, da čimprej naredite preiskavo. Nahajajo se v Ljubljani v Nebotičniku – Baru.[563]

Forenzične preiskave so se sicer nadaljevale; ko pa so v starih policijskih kartotekah našli priimke Kokaš, Baranja, Cener in Horvat, ki so bili povečini doma iz Vanče vasi in Borejcev, so se odločili za obsežno akcijo na tradicionalen način. Ker krivcev za vlome niso predhodno identificirali, so se odločili za aretacijo 200 Romov in približno 50 prekmurskih kmetov, o katerih so imeli podatke, da od tatov odkupujejo ukradeno blago. Močne policijske sile so 8. decembra 1951 v ranih jutranjih urah obkolile romska naselja Borejci, Vanča vas, Pušča in Kupšinci. V ranih jutranjih urah,

> so organi začeli s hišnimi preiskavami in aretacijami. Vse prebivalce so izgnali iz hiš in jih uvrstili v vrste pred hišami, tako da so bili moški ločeni od žensk. Že tedaj so organi opazili, da so ciganke metale od sebe razno tekstilno blago. Ko so hoteli ugotoviti, kdo je blago odvrgel, so seveda vsi cigani trdovratno zanikali in nihče ni hotel biti lastnik odvrženega blaga. Ko so bili cigani uvrščeni v vrste, so organi začeli s hišnimi preiskavami.

Slika 12: Romska hiša v Vanča vasi

Vir: Komac, M., 2005. Izvlečki iz slovenske 'romologije'. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 47, 153.

563 Ministrstvo za notranje zadeve. *Ciganska vlomilska tolpa*,299.

> Ob teh se je pokazala vsa revščina in zanemarjenost ciganov. V stanovanjskih prostorih je vladala strahovita nečistoča in smrad. Mnogokdaj je služil isti prostor za kuhinjo, spalnico, svinjak in stranišče obenem, pa tudi za shrambo živil, ki je bila največkrat bogato založena s suhim svinjskim mesom, belo moko, sladkorjem in podobno. Otroci so bili kljub mrazu skoraj popolnoma goli, odrasli cigani, ki so zaradi starosti živeli le doma, pa so bili samo na pol oblečeni. Ta ugotovitev je zanimiva, če pomislimo, da je skozi ciganske roke šlo skoraj tisoče metrov tekstilnega blaga, sami pa si iz tega niso oskrbeli primernih oblačil. Pri preiskavah niso našli skoraj nič ukradenega blaga, saj so cigani blago sproti prodajali svojim stalnim odjemalcem.[564]

Vse Rome in Rominje, ki so jih tega dne aretirali, so naložili na tovornjake in jih odpeljali v naprej pripravljene zapore v gradu Lukavci pri Ljutomeru. Otroke pa so pustili v romskih vaseh sredi zime brez staršev, povsem same! Ne brez razloga. Postali so talci! Preiskovalci so pač računali na to, da se bodo romske matere »zlomile« pod težo odgovornosti za življenje in varnost lastnih otrok.

V obsežni akciji so aretirali tudi večje število prekmurskih kmetov, ki so od Romov odkupovali nakradeno blago. To so bili

> večinoma sami močnejši kmetje, na čelu vseh pa nekdanji trgovec in sedanji gostilničar Kučan Viljem iz Kupšinc. Uspeh preiskav je bil dober, kajti pri vseh so našli večje količine tekstilnega blaga. Tudi ti kmetje so bili odpeljani v grad Lukavci. Tega jutra je bilo aretiranih skupaj čez 200 ljudi.[565]

V preiskovalnem postopku so preiskovalci uporabili vrsto preiskovalnih tehnik: od najbolj subtilnih do zelo grobih. V zapisu, ki smo ga že večkrat citirali, je sicer stavek:

> Pri tem pa je treba poudariti še to, da je bil ves njihov postopek v odnosu do Ciganov vedno človeški in da so uspeli doseči priznanje, ne da bi posegali po kakšnih surovih sredstvih.[566]

Če je res bilo tako, zakaj so pozneje mnogi obtoženci na glavni sodni obravnavi preklicali izjave v preiskovalnem postopku in se pritoževali nad delom kriminalističnih organov? Romi so izjavljali, da so jih zasliševalci med zaslišanjem ustrahovali, silovito mučili, pretepali in trpinčili ter da so njihova priznanja preiskovalci izsilili.[567]

Ker tudi zapisi o drugih procesih v Sloveniji v tistem obdobju govorijo o tem, da je bilo marsikatero priznanje, milo rečeno, izsiljeno, je treba dikcijo »o človeškem odnosu do Ciganov« jemati z veliko mero rezerve. Ko so se v tedanjem času odločili razrešiti kak problem, so k njemu pristopili na zelo radikalen način. Le zakaj bi bili Romi pri tem drugače obravnavani?

Preiskovalci romske kriminalitete so spoznavali tudi temno plat odnosov med Romi in Prekmurskimi kmeti. V članku z naslovom »*Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji*« lahko preberemo tudi tole:

564 Ministrstvo za notranje zadeve. *Ciganska vlomilska tolpa*, 302.

565 Prav tam, 303.

566 Prav tam, 311.

567 SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945-1952), Zapisnik o glavni obravnavi. K 63/52–1017, a. š. 116.

po svojem bistvu pravzaprav še slabši od ciganov. Bili so trmasti, zakrknjeni, surovi in brezobzirni. V ciganu vidijo le manj vredno bitje. Živijo v prepričanju, da je njim dovoljeno vse, a ciganu ničesar, za njihove grehe naj odgovarjajo le cigani. Pri tem pa se kažejo silno verne in imajo na ustih vedno boga. Na vsa vprašanja preiskovalnih organov so odgovarjali eno in isto »*lehko me dol sterlite ali gor vejste, če nejsem pa nejsem kupo blaga*«. Pri tem pa so seveda kričali, da so se skoraj šipe tresle; kako pošteni da so. Ko so jim pri soočenju cigani v obraz povedali, da so od njih kupili blago, so se kmetje obračali do preiskovalcev in dejali: »Kaj ne, gospodje, da ciganom ne verjamete, saj vidite kakšni so.«[568]

Kriminalisti so v svojih beležkah popisali še en odnos:

Poročeni kmetje pa so mlajše ciganke tudi grobo spolno izkoriščali, saj je imel vsakdo izmed njih svojo ciganko, s katero je občeval. Ko je prišla ciganka v hišo kmeta beračiti, jo je ta najprej spolno izkoristil, potem pa ji je dal miloščino. Zato je bilo pri zaslišanju mlajših cigank mnogo primerov, ko je ciganka povedala, da je »paverska« (kmečka hči). Bilo pa je tudi obratno, da so si poročene kmetice izbirale za svoje ljubčke cigane. Tako je bil Horvat Ivan – Limalo ljubček prenekatere kmetice in mnogo srečnih kmečkih očetov ziblje majhnega »Limala«. Limalo je pri zaslišanju izjavljal, da so ga kmetice naravnost prosile za občevanje in da jim seveda tega ni mogel odreči.[569]

Kazni, ki jih je izreklo sodišče so bile res drakonske. Trije romi, po mnenju preiskovalcev – kolovodje, so bili obsojeni na smrt z obešanjem.

Slika 13: Obsojeni na mariborskem procesu

Vlomilska tolpa, slika posneta eno uro pred izrekom sodbe.
Stojijo od leve na desno: Horvat Aleksander-Šandor, Cener Franc, Baranja Franc iz Černelavce, Baranjalvan-Cimba, Cener Jože-Bežan, Horvat Rudolf, Horvat Štefan-Pišta (brat Rudolfa), Horvat Ignac-Naci, Horvat Štefan-Adam, Baranja Jožef-Delino, Kokaš Štefan iz Cenkove, Baranja Ivan-Vanek, Cener Aleksander-Šanji (sin Bežana), Cener Štefan-Jagalo, Kokaš, Jožef (brat Kokaša Ivana-Hapija), Kokaš Štefan, Horvat Ignac-Naci, Baranja Josip-Itam, Horvat Franc
Sedijo od leve na desno: Baranja Andrej-Andraž, Cener Jože-Lenci, Horvat Aleksander-Šanji (brez roke), Kovač Albert, Kûčan Viljem, Horvat Jurij-Mihael-Miško, Kokaš Andrej-Barči (sin Hapija)

Vir: Komac, M., 2005. Izvlečki iz slovenske »romologije«. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 47, 153.

568 Ministrstvo za notranje zadeve. *Ciganska vlomilska tolpa*, 310.
569 Prav tam, 310.

Na sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 17. maja 1952, opr. št. K 63/521018, so se obsojeni pritožili na Vrhovno sodišče.

Vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije je dne 30. 6. 1952 s sodbo številka KZ 239/52-430 le malenkostno spremenilo sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru. Za našo razpravo je pomembna ugotovitev, da so najtežje kazni ostale v veljavi. Rešitev bi na smrt obsojeni lahko dočakali le s pomilostitvijo. Dočakali so jo in to kakšno! Prezidijum Narodne skupščine FNRJ je 16.8.1952 sprejel odločitev, da se prošnja obsojenih na smrt – Horvat Ivana, Baranja Jožefa in Baranja Androša – zavrne. Vendar so »pomiloščeni« v toliko, da se justifikacija izvrši namesto z obešanjem, s streljanjem.[570]

Smrtna sodba je bila izvršena 8. 9. 1952.[571]

Metode ustrahovanja pripadnikov romske manjšine, reševanje romskih problematike s pomočjo represivnih organov, politika kulturne akomodacije z elementi asimilacije ni prispevala k spreminjanju romskega statusa in socialnega položaja »*na bolje*«. Romi so se »*švercali*« skozi življenje, kakor so vedeli in znali.

Nekega dne sva se z romskim svetnikom v Občini Grosuplje skupaj vozila na srečanje Foruma romskih svetnikov v »romsko naselje« Boriha, v Občini Metlika. Ko sva se vozila mimo Trebnjega, je postal poudarjeno nemiren.

Kaj je narobe, sprašujem:

> Teh krajev se ne spominjam z veseljem, strah me je. Se spominjam moje mladosti, ko smo z družino hodili po teh krajih. Ko smo se proti večeru namenili kje ustavit, da si pripravimo tabor za prenočevanje in je mat zakurila, obesila lonc, notr dala vse kaj smo nabral, nafehtal čez dan, že so prdrvel policaji. So bli ven pasji. Vse so nam razbil, nas pa razgnal. Smo bežal vsak drug dan. Včasih tud dvakrat na dan. Nikjer nam niso pustil, da bi se ustalil.
>
> Danes pa praujo, da nam je potovanje v krvi, od rojstva. Če bi nam ljudje pustil, da bi se kje ustalil, če nas ne bi skoz preganjal, ne bi bili skoz na cesti.

Je odgovor na moje vprašanje zaključil Elko. Apatičen je, živi v enem izmed »romskih« naselij v občini Grosuplje. Težko je biti optimist, če živiš v mizerni baraki brez vode, elektrike in kanalizacije; na močvirnati parceli med dvema regulacijskima kanaloma. In prav nič mu ni uspelo spremeniti. Vsak poskus, da bi se njegov status izboljšal, se je končal z neuspehom. Ko te 20 krat posadijo nazaj v blato, tam obsediš, brez volje, upanja, želje in energije.

Zanimivo zgodbo mi je opisoval Rom iz Vanče vasi v Prekmurju, ki so jo skozi desetletja zgradili Romi leži sredi njiv, po drugi svetovni vojni je z njivami upravljala kmetijska zadruga. Največ so sejali koruzo. Takšna je ta črna zgodba:

570 SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945-1952). Prezidium narodne skupštine FNRJ, P. Br. 5389, a. š. 116.

571 SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945-1952). Ljudska republika Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeva. Zap. štev. III-1018/4-52, a. š. 116. V arhivu ni podatka, kje so bili ustreljeni, niti kje so bili zakopani.

Koruzo so v zadrugi želi s kombajnom. Za strojem je vedno ostal kakšen storž. Naši starši so odšli do direktorja kmetijske zadruge in ga vprašali, če lahko to koruzo poberejo in jo uporabijo zase ali pa za krmo za živali. Dovolil jim je. Ko so se z vozim naloženim s koruzo vračali proti domu je direktor poklical milico, da so mu cigani ukradli cel voz koruze. Miličniki so kmalu našli voz »ukradene« koruze. Morali so ga odpeljati v zadrugo, pa še kazen so jim naložili. Prepričevanje miličnikov, da jim je pobiranje koruze dovolil direktor ni nič pomagalo!

Natančnega števila Romov v Sloveniji v 60., 70., letih 20. stoletja ni uspela sestaviti nobena institucija, ne notranje ministrstvo, ne centri za socialno delo. Tudi na podatke popisov prebivalstva se ni mogoče zanesti. Prebivalci *romskih naselij* so se opredeliti različno. Najboljše je bilo opredeliti se za Slovence. Ob popisu prebivalstva leta 1981 se je v celotni Sloveniji opredelilo za Rome le 1453 oseb.

Utapljanje Romov v večinski kulturni krog (*asimilacija Romov*) je bilo počasno, ampak trajno. Zapis iz terenskega raziskovanja med Romi leta 1979:

Miha je član ZB (Zveze borcev, op. M. K.) in dobiva borčevsko priznavalnino. Boril se je v 15. belokranjski udarni brigadi. V povojnih letih se je preživljal tako, da je s konjem vozil kamenje iz kamnoloma na cesto. Romi pravijo, da je veliko več zaslužil, kot drugi, ki so tolkli kamenje ob cestah.

Že Angela še nosi staro nošnjo z dolgim širokim pisanim krilom, opeto bluzo z ruto prek ramen.

Miha se zavzema za to, da bi jezik Romov bilo treba bolj negovati in ohranjati. Vsi njegovi vnuki govore bolj čisto romščino kot Romi iz drugih naselij. Vztraja pri tradicionalnem oblačenju, ker meni, da je potrebno šege in navade negovati, saj mu stapljanje z drugimi občani ni čisto po volji: »*sej kmalm ne bo več razlike med nas in civilih*«.[572]

Povsem drugačno sliko iz romskega vsakdana raziskovalka zabeleži pri drugi romski družini.

Okolica je sorazmerno nepospravljena, saj smeti odlagajo na kup, ki jih veter nosi daleč naokrog.

Dohod do hiše je posut s peskom, kaže prizadevanja, da bi se kot pravijo, civilizirali.

Ljubeznivi in gostoljubni pa niso – tudi to je pridobitev novega načina življenja.

Svoje romsko poreklo raje zatajijo, saj otroci romskega jezika ne poznajo več. Odnos med staro materjo Rezko in vnukinjami ni sprejemljiv ne za njihovo niti našo etiko. Nenehno jo nadirajo in psujejo, tako da Rezka vse noči prejoče in komaj čaka pomladi, da bo po ves dan zdoma nabirala gobe.

Ta družina romsko etiko zavrača in se je sramuje, druga jim ni lastna, razen nagnjenja do potrošništva.[573]

Jože Zadravec je leta 1991 objavil podatke študije, opravljene leta 1982; za te podatke je dopisal,

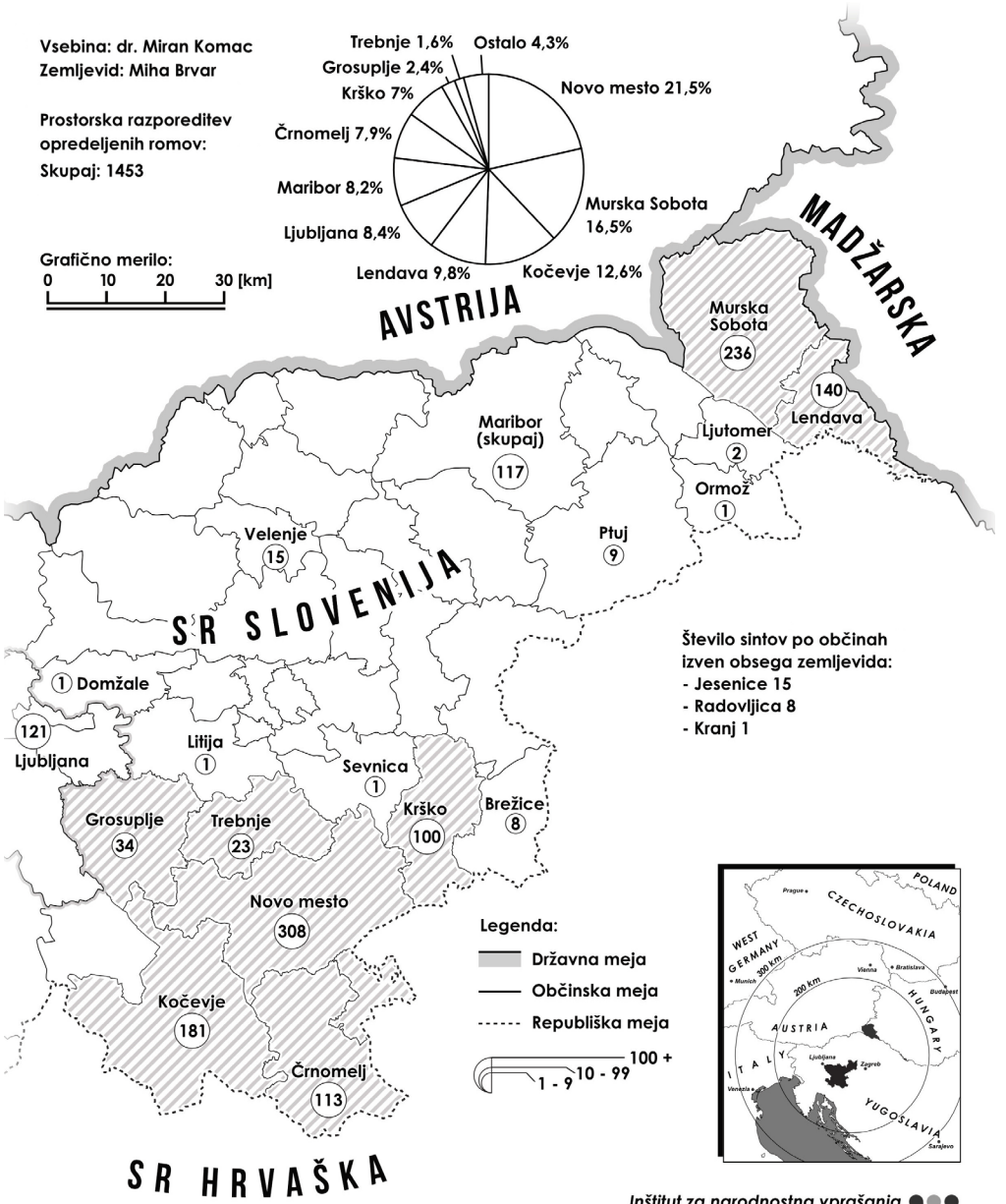
podatki, ki jih navajamo v razpravi, so zbrani na terenu in so verodostojni, čeprav niso uradni.[574]

572 Fux, B., 1979. *Romi v občini Metlika* [Proseminarska naloga]. Samozaložba, Ljubljana, 79.

573 Prav tam, 84.

574 Zadravec, J., 1991. Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 82.

Zemljevid 47: Romi in Sinti v Sloveniji, popis 1981

Vir: Popis prebivalstva 1981: Prebivalstvo po narodnosti. Ljubljana, 1982

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2022

Tabela 52: Romi v Sloveniji, leto 1982

Občina	Število prebivalcev	Št. Romov	Delež Romov	Moški	Ženske
Brežice	25.238	47	0.19	22	25
Črnomelj	17.544	475	2.71	237	238
Grosuplje	25.288	111	0.44	63	48
Kočevje	18.139	321	1.76	169	152
Krško	27.774	145	0.53	75	70
Lendava	26.717	269	1.01	146	123
Metlika	7.860	110	1.40	52	58
Murska Sobota	64.299	2.330	3.62	1.123	1.207
Novo mesto	55.584	563	1.02	293	270
Trebnje	17.288	164	0.96	89	75
skupaj	**258.731**	**4.535**	**1.58**	**2.269**	**2.266**

Zadravec, J., 1991. Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 82.

Na podlagi teh podatkov je nastal zemljevid št. 48.

K statističnim podatkom je Jože Zadravec, dr. med., dodal še nabor lastnih opažanj, ki ji velja navesti:

Romi so se začeli stalno naseljevati v naših krajih v 17. in 18.stoletju. V Sloveniji se jih je stalno naselilo manj kot v drugih republikah. Najbolj pogosto so se naseljevali:

- ob državni meji z Avstrijo in Madžarsko,
- v bližini večjih mest (Murska Sobota, Lendava);
- ob reki Lendavi, potokih, gramoznicah;
- na obrobjih vasi in naselij;
- v zavetju gozdov;
- raje so se naselili v vaseh, kjer so živeli Židje;
- prednost so dajali versko mešanim vasem;
- izogibali so se izrazito katoliških vasi;
- izogibali so se vasi, kjer je bila vojska ali policija;

Nato so se začeli hitro množiti; preživljali so se s prosjačenjem, zdravljenjem ter s priložnostnimi poklici, ki so jim zagotavljali obstoj.[575]

Romom so pripisana, tako pravi Zadravec, mnoga

negativna obeležja:

- populacijska maloštevilnost;
- prostorska omejenost;
- brezdržavnost;
- šibka gospodarska zasnova;
- nerazvita in primitivna družbena struktura;
- družbena nedinamičnost;
- šibke družbene vezi, posebno novejše, so maloštevilne, tiste pa, ki se uveljavljajo, so izredno trajne in trdne;
- brezosebni stiki med Romi v posameznih izolatih;
- Romi se redko naslanjajo drug na drugega;

575 Zadravec. *Demografska in socialna podoba*, 78.

– eden drugemu redko pomagajo, razen v nesreči in bolezni;
– nimajo se radi;
– nimajo enotne vere;
– nimajo enotnega jezika;
– nimajo materine jezika;
– nimajo svoje pisave;
– izgubili so svoje etnične oblike;
– obseg poklicev je omejen;
– izoliranost, omejen stik s svetom;
– pomik na družbeno margino.[576]

Romi in lokalno prebivalstvo so si bili pogosto v laseh, največkrat zaradi samovoljnega poseganja Romov v prostor. Primer iz Žabjeka, naselja z večinskim romskim prebivalstvom v občini Novo mesto:

Romi niso lastniki gozdov, drva pa potrebujejo prav tako ali pa še bolj kot drugi ljudje. V tem stavku tiči jedro številnih nesporazumov, ki jih med drugimi pomaga reševati dipl. inž. Jože Kruljac, gozdarski inšpektor pri novomeški upravi inšpekcijskih služb.

»Romi iz novomeškega Žabjeka,« je povedal Kruljac, »so dobesedno spremenili videz pokrajine. S črnimi poseki v značilni višini pasu so uničili 30 do 40 hektarov gozda. Doslej so na občini ljudi, ki so jim Romi naredili škodo v gozdu ali na polju, oproščali plačila davkov za uničeni nasad ali letino, po novem pa bo občina plačevala odškodnino. To odločitev so prizadeti toplo pozdravili. Zanimivo je, da lastnika gozda, ki na črno poseka svoj les, praviloma pokliče k sebi sodnik za prekrške, Romu, ki seka tuje, pa je vse oproščeno.

Največ škode narede na gosto naseljeni Romi. Primer takega naselja je Žabjek. Tu se zgodi primer je čisto svež – da se romski konji pasejo v mladi pšenici. Dokaj običajen pa je dogodek, ko Rom sredi gnojenega travnika zabije kol in nanj priveže konja. Čez dan je trava v krogu 20 metrov čisto popasena in steptana. Potem se kol preseli 20 metrov naprej.«

S črno romsko sečnjo lesa se v novomeški občini poleg Žabjeka, kjer je gozd po mnenju strokovnjakov degradiran, srečujemo še v Dobruški gmajni. Tam so gozdarji pred 15 leti uredili nasad rdečega hrasta. Dobruški nasad rdečega hrasta je evropska gozdarska posebnost, skoraj nepojmljivo je namreč, da to lepo drevo lahko uspeva na takem terenu. A glej, ravno ta drevesna posebnost je, žal ne iz enakih razlogov, všeč tudi tamkajšnjim Romom. Poleti si sredi gozdiča urede poletno taborišče, pod lonci in kotli pa gore drva iz rdeče hrastovine. Računajo, da je pod romsko sekiro končalo-več kot 150 rdečih hrastov.

Poleg nasada rdečega hrasta je navaden gozd. Okoli 20 hektarov ga je. Lastniki so kmetje iz Tomažje vasi. Inšpektorji so pred kratkim na njihovo zahtevo naredili ogled. Ugotovili so, da so Romi samo zadnjo zimo posekali blizu 150 kubičnih metrov lesa, večinoma hrasta. Če računamo, da stane kubik na rastišču 560 dinarjev, ni težko izračunati, koliko bo morala za odškodnino odšteti novomeška občina. Dipl. inž. Jože Kruljac je tudi povedal, da v drugih občinah z območja novomeške inšpekcije ni črne romske sečnje. Vsaj v večjem obsegu ne. Izjema so le prebivalci Krupske loze v Beli krajini. Nekaj romskih družin se je kljub nasprotovanju gozdarjev naselilo na zemljišču nekdanje drevesnice. Blizu je seveda tudi gozd, ki je romsko navzočnost že krepko občutil. Zgodilo se je celo, da je eden od tamkajšnjih Romov prodajal metrska drva, ne ve se samo, če jih je sam napravil.[577]

576 Zadravec. *Demografska in socialna podoba*, 78–79.

577 M. B., 1982. Romski konji v mladi pšenici: prebivalci Žabjeka uničili najmanj 30 hektarjev gozda – spremenjena pokrajina – pri Dobruški gmajni ogrožen evropsko pomemben nasad rdečega hrasta. *Dolenjski list*, 27. 5. 1982, 8.

Na odgovor na zapisano v zgornjih vrsticah je kmalu prišel odgovor Filipa Dorina. V prispevku z naslovom *Še: Romski konji v mladi pšenici, Pripombe na prispevek s tem naslovom, objavljen v Dolenjskem listu 27. maja*, je zapisal:

> Pod zgornjim poetičnim naslovom ždi v zadnjem Dolenjskem listu (27. maja, 1982) članek, ki je kaj značilen za revolveraški žurnalizem nekaterih naših časnikov, kadar je govor o Romih. Z M. B. ne kaže razpravljati morali že zdavnaj odločno pristopiti in rešiti pravično, dosledno in celovito upoštevaje Rome kot posebno narodnostno (indijsko) manjšino s specifično zgodovino, tradicijo in mentaliteto, dandanes pričakoval, da vsaj ne priliva olja na že tako hud ogenj.
>
> Natanko to pa počne M. B. v svojem članku. Pričakoval bi pristop, ki bi zapleteno zadevo ustrezno problematiziral, ne pa hujskaško in enostransko oznanjal že dolgo poznane resnice. Pisanje v Dolenjskem listu vse preveč spominja na izpade tiska in javnosti v času segregacijskih nestrpnosti na jugu ZDA ali antisemitskih pogromov v Rusiji.
>
> Če bi M. B. poizvedel na občini ali celo še bliže na Centru za socialno delo v Novem mestu, bi na primer zvedel, da se inkriminirana 11-članska družina Valentina Brajdiča v Dobruški gmajni že dve leti in pol nima kje pod milim nebom namestiti, da so otroci in dojenčki pod »streho« iz PVC prezimili že dve dolgi in ostri zimi in da še danes, razen nemočnih poskusov referata za posebna socialna vprašanja pri novomeški občini, nihče s prstom ne gane, da bi se družina Valentina Brajdiča lahko nastanila na primernejšem kraju. Hči Valentinova pa je pri vsem tem pridna delavka v šentjernejski Iskri. Tudi glede sečnje gozda ni tako prekleto jasno (fotografija, ki ste jo objavili v ilustracijo, je sijajen primer sodobne komunikacijske manipulacije), če samo Romi uničijo toliko gozda. Mnogi »naši« namreč znajo spretno-podlo izkoristiti ciganski stil sečnje v svoj prid. Med štirimesečnim intenzivnim delom na filmu o romski problematiki sem bil, žal, mnogokrat priča duhoviti omejenosti, primitivizmu, nespameti in psevdocivilizacijskemu ravnanju in miselnosti premnogih Dolenjcev, kar je po mojem prepričanju ena od osnovnih ovir pri reševanju romskega vprašanja v novomeški občini. To postane jasno zlasti ko se človek sooči s početjem in miselnostjo Pomurcev. Druga ovira so po sili razmer in strahote zgodovine preganjanja in onemogočanja Romi sami, takšni, kot ta čas so. Če bomo še mi še naprej takšni, kakršne nas razodeva M. B.-jev članek, še dolgo dolgo ne bo znosnega sožitja med romskim in večinskim narodom pri nas.[578]

Predloge, da bi Rome za stalno naselili, je lokalno prebivalstvo običajno zavrglo. Tudi v Žužemberku. Prebivalci so

> zavrnili od pristojnih občinskih organov ponujena variantna predloga za izgradnjo romskega naselja Boganja Luža, kjer naj bi bilo prostora za 12 romskih družin, ali naselja V dolinah, kjer bi dobilo dom 11 romskih družin, z utemeljitvijo, da bi gradnja koncentriranega romskega naselja v ničemer ne rešila dejanskega romskega problema, se pravi čimprejšnjega prehoda na civiliziran način življenja z zmožnostjo legalne in dejanske samopreskrbe.
>
> Kaj torej predlagajo Žužemberčani? Kot prvo seveda preprečitev dotoka novih romskih družin na to območje, potem pa razselitev sedanjih osmih romskih družin v že obstoječe vasi, vendar po eno ali največ dve družini v naselje. V ta namen bi se dalo odkupiti opuščene domačije, ki jih je v Suhi krajini dovolj. Pri teh domačijah bi moralo biti dovolj zemlje za ohišnico, hkrati pa bi morali tudi poskrbeti za zaposlitev dela zmožnih odraslih Romov in za ustrezno šolanje romskih otrok. Z drugimi besedami, romskim sokrajanom ponujajo enaka izhodišča, kot jih imajo oni sami.
>
> Do tukaj vse lepo in prav. Tudi pristojni pri občinskih organih, kjer se ukvarjajo z romsko problematiko, pozdravljajo to ponujeno roko sožitja, čeprav predloga uradno še niso obravnavali. Že sedaj pa se porajajo tudi do ločeni dvomi o realni možnosti take rešitve.

578 Robar, F., 1982. Še: Romski konji v mladi pšenici: pripombe na prispevek s tem naslovom, objavljen v Dolenjskem listu 27. maja. *Dolenjski list*, 10. 6. 1982, 5.

> Načelno se je namreč lahko z njo strinjati, nihče pa ne ve, kakšen bo odziv krajanov, ko naj bi prišlo do njene uresničitve, zlasti tistih, ki naj bi v vaškem okolju dobili nove sosede. Bo takrat pripravljenost pri teh res še ostala? Še vedno ostaja možnost, da se bodo Romi na vse kriplje otepali in jih poskušali podtakniti sosednjim vasem. To pa lahko pripelje do novih zdrah, da ne omenimo želja romskih družin, ki bodo imele pri tem vsekakor tudi svojo besedo.[579]

V Žužemberku so *cigansko vprašanje* rešili tako, da so cigansko naselje (šotorišče) domačini požgali. Žužemberški Romi so se raztepli na vse konce in kasneje pristali pri znancih ali sorodnikih v Trebnjem, Novem mestu in Grosupljem.

Slovenski Romi so »*dobrobiti socializma*« preživljali bolj na obrobju slovenske družbe v revščini, v bednih stanovanjskih razmerah, z nizkim ekonomskim, socialnim in kulturnim kapitalom.

> Največ posla imajo z njimi javne službe prisile – policija in socialne službe, ki pa celovitih problemov njihove marginalizacije ne morejo reševati. Obravnavani so predvsem kot problem, ki ga je treba brzdati, ne pa reševati pri koreninah.[580]

Ob pomoči posameznikov iz vrst večinskega naroda se v ranih 80. letih 20. stoletja pričenjajo združevati, organizirati slovenski Romi. Za marsikoga presenetljivo, na Dolenjskem. Ob velikem angažmaju režiserja Filipa Robarja, ki je k sodelovanju pritegnil še ograbek korajžnih, uka željnih mladih Romov iz lokalnega okolja, se je 8. aprila 1982 v Novem mestu dogodil prvi javni nastop Romov v Sloveniji. Filip Robar je ob tej priložnosti zapisal:

> 8. aprila so Romi prvikrat v Novem mestu, če ne celo v Sloveniji, praznovali svetovni dan Romov. Proslava, na kateri je bilo blizu 200 pripadnikov te narodnosti iz skoraj vseh naselij in šotorišč v občini, je bila skromna, dasi čustveno in odzivno presenetljivo nabita, vprašujoča in obenem obtožujoča. Zakaj nismo vedeli? Zakaj nam niso nič povedali? Kaj vse to pomeni? Romi so, očedeni in ozaljšani, a tudi dvomeči in nezaupljivi, z neposrednostjo otroka strmeli v nenadejani kulturni darilni paket. A prišli so. Čeprav je bila organizacija prireditve pomanjkljiva (v rokah dveh, treh posameznikov) in čeprav so žabješke šolarje, na primer drugi otroci strašili, da jih bodo 'čivili' v domu JL A zastrupili s plinom (O, naša duhovna primitivnost!), so se odzvali v zares velikem številu. A čhavalen! Aven! Sumen! (O, romski dečki! Pridite! Poslušajte!).
>
> Drago Miklič, napreden Rom z Ruperč vrha, jih je nagovoril v romščini. Prvič v njihovem življenju na Dolenjskem jih je nekdo izmed njih, čačo Rom, v javnosti, ne pred sodnikom, ne v pričo miličnikov ali socialnih delavcev, ampak v razkošni, rdeči dvorani sredi mesta, za praznik, za katerega je večina sploh prvič slišala, radoživo in prijateljsko, spodbudno nagovoril v njihovem materinem jeziku, romano čif.[581]

Na srečanju v Novem mestu je bilo prisotnih mnogo priznanih Romov iz ostalih jugoslovanskih republik, ki so tedaj aktivno sodelovali pri romskih politikah v Jugoslaviji; delovali pa so tudi v mednarodnih odnosih.

> Toda novomeški Rom tega ni vedel. Tako, kot ni vedel, da je bil tisti dan njegov praznik, da so ga oznanili njegovi phrala taj phena (bratje in sestre), ki jih je danes v svetu več kot 15 milijonov ter v Jugoslaviji blizu milijon, ko so pred več kot desetimi leti v Londonu na prvem svetovnem kongresu Romov začeli široko in dobro

579 Jakše, T., 1989. Ob ponujenem sožitju tudi dvomi. *Dolenjski list*, 22. 6. 1989, 10.

580 Klinar, P., 1991. Romi med revščino in etnično deprivilegiranostjo. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 25.

581 Robar, F., 1982. Ob svetovnem dnevu Romov 8. aprila so Romi v Novem mestu prvič praznovali. *Dolenjski list*, 15. 4. 1982, 2.

organizirano akcijo za emancipacijo Romov v svetu, za ohranitev romske narodne samobitnosti in za polnoveljavno vključitev Romov v okolja, kjer živijo in delajo, ne na način po rasizmu zaudarjajoče asimilacije, marveč z lastnimi močmi, narodnostnimi posebnostmi ter duhovnimi vrednotami. Novomeški Rom ni vedel, da je gibanje Romov v Jugoslaviji še posebnega pomena, ker mora biti za zgled drugim Romom po svetu. Vsega tega novomeški Rom ni vedel, kajti postal je natančno takšen, kakršnega je hotelo in ustvarilo njegovo okolje, okolje večinskega naroda. Neobveščen, neizobražen, neaktiven predmet zastaranih psiholoških in sociooloških asimilacijskih teorij in obravnav, predmet ne ozaveščenega manipuliranja in predsodkov prebivalcev krajevnih skupnosti, preganjan, zmeden, psovan zajec iz ciganske dobrave.[582]

Filip Robar je še dodal, da je bil odziv Romov

spontan in enoten, čeprav je vstala v marsikateri materi in v marsikaterem očetu istočasno tudi skrb – kaj pa vse drugo? Kaj kultura, ko pa naši otroci še vedno dostikrat stradajo, nimajo pitne vode (v Žabjeku, na primer, hodijo Romi po vodo tudi eno uro daleč, pa še tista je skrajno oprečna, saj je še pred nedavnim večji del prebivalcev tega našega največjega romskega naselja zaradi zastrupljene vode preboleval hude prebavne motnje. (…) Kaj kultura, ko pa nas komaj 20 % dela in je do ustrezne zaposlitve vse težje priti? Kaj kultura, ko nas pa oblast za vsako pregreho (teh ni malo, ampak do vseh pride zaradi strahotne stiske, v kateri se znajdemo zlasti pozimi) hudo kaznuje in nas okolica za nič na svetu ne mara! Se bo mar s kulturo kaj spremenilo, premaknilo kaj na boljše? In kako bomo, bedni, neizobraženi in ničvredni, lahko sami kaj pripomogli k izboljšanju? (…)[583]

Dober mesec kasneje so dolenjski Romi stopili tudi na novomeške mestne ulice. V okviru prvič izvedene kulturne prireditve so se Romi v povorki sprehodili po Novem mestu. V časopisnem zapisu je o prireditvi mogoče razbrati.

Romi se že dolgo borimo za svoj obstoj; ta boj je star stoletja. Hočemo živeti! Danes imamo enake pravice kot drugi državljani samouprav ne Titove Jugoslavije, od nas samih pa je odvisno, kako se bomo vključi li v družbo, kajti nimamo samo pravic, marveč tudi dolžnosti,« je vzneseno povedal pred polno dvorano novomeškega doma JLA predstavnik Romov iz Murske Sobote Vlado Rozman, ko je pozdravil gledalce in sodelujoče na veliki kulturno-zabavni prireditvi, ki so jo organizirali ob pomoči družbenopolitičnih organizacij novomeški Romi, zbrani v ustanavljajočem se društvu Rom. Burno ploskanje, ki ga je bilo to soboto, 22. maja, pogosto slišati, je nagradilo govornika, ko je odločno dejal: »Bodimo Romi! Nas ni sram, da smo, kar smo. Mi smo in bomo ostali Romi! Dokazali bomo, da smo sposobni živeti in delati v socialistični samoupravni družbi.[584]

Slovensko časopisje je ljubilo (in gojilo) predvsem zgodbe iz rubrike črna kronika. Ena izmed mnogih:

Že leto dni so se v vrtcu ob Cesti na stadion v Kočevju vrstile tatvine manjših vsot denarja in živil. Denar je izginjal predvsem zaposlenim, živila pa iz shrambe ali kuhinje vrtca. Nikjer ni bilo znakov o nasilnem odpiranju vrat, zato so se v kolektivu začeli sumiti med seboj. Kljub jasno izraženim sumnjam pa tatvine niso prenehale. Kolektiv je sklenil odkriti tatu, zato je na pomoč poklical miličnike, ki so napravili zvit načrt. Tatu so nastavili denar, ki so ga potrosili s posebnim nevidnim prahom, ki bo jasno pokazal, kdo je tat. A glej ga. vraga! Izginil je denar s prahom vred. Kraja je bila tako temeljita in prebrisana, da za tatom spet ni bilo sledu! Miličniki so bili presenečeni, ženske v vrtcu pa zagrizene, da je tatu le treba odkriti. Organizirale so kar

582 Robar. *Ob svetovnem dnevu*, 2.

583 Prav tam, 2.

584 MiM., 1982.„Smo in bomo ostali Romi!„: zanimiva prireditev v Novem mestu -„Imamo vse pravice, vendar tudi dolžnosti!». *Dolenjski list 33*(21), 27. 5. 1982, [24].

posebno samozaščitno dežurno službo, in to celo ob dela prostih dneh. V nedeljo 5.marca se je izkazalo, da z ženskami ni dobro zobati češenj. Ob obhodu vrtca sta ob 17.30 sama upravnica Marija Ačimovič in še ena članica kolektiva zalotili tatu, pravzaprav tatiča, in o odkritju obvestile miličnike.

Ko so miličniki prišli na kraj dogodka so ugotovili, da je prijeti dvanajstletni Rom J. H. iz Podgorske ulice v Kočevju njihov stari znanec, saj so ga obravnavali že zaradi tatvine v osnovni šoli (očitno so mu vzgojno-varstvene in izobraževalne ustanove še posebej pri srcu in da je torej kader na katerega v kočevski občini še posebej računajo). Nadalje so odkrili, da si je na voziček za pripravljanje hrane naložil olje, testenine, konzerve, kruh, jajca, kumarice in jajca, vse iz shrambe vrtca.

Zoper mladoletnika bodo podali poročilo skrbstvenemu organu.[585]

Za razumevanje medetničnih odnosov med večinskih prebivalstvom in Romi na Dolenjskem je potrebno dodati še mnenje Filipa Robarja, ki ga je objavil v zapisu v časniku Dolenjski list junija leta 1982:

Med štiri mesečnim intenzivnim delom na filmu o romski problematiki sem bil, žal, mnogokrat priča duhoviti omejenosti, primitivizmu, nespameti in psevdocivilizacijskemu ravnanju in miselnosti premnogih Dolenjcev, kar je po mojem prepričanju ena od osnovnih ovir pri reševanju romskega vprašanja v novomeški občini. To postane jasno zlasti ko se človek sooči s početjem in miselnostjo Pomurcev. Druga ovira so po sili razmer in strahote zgodovine preganjanja in onemogočanja Romi sami, takšni, kot ta čas so.[586]

Miselnost se je ohranila med dolenjskim življem še dolga desetletja po tem zapisu.

V fondih Urada vlade SRS za narodnosti, ki so nastajali od leta 1959 do leta 1990, je mogoče najti več informacij (zapisov) o romski problematiki. Za našo razpravo je zanimivo poimenovanje Romov in seveda njihov poselitveni prostor. V dokumentu z naslovom »Informacija s posveta o reševanju romske problematike v RS Sloveniji, ki je bil dne 18. 4. 1984 v Grosuplju«, je zapisano:

Posveta, ki je bil 8. povrsti so se udeležili predstavniki OSSS in centrov za socialno delo občin, kjer so Romi *avtohtono prebivalstvo* (podčrtal M. K.):

Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Krško, Kočevje, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Trebnje.[587]

Na istem posvetu so tudi ugotovili, da

ni še razčiščeno, ali obravnavati Rome kot narodnost ali etnično skupino.[588]

Leto 1984 je bilo v Beli krajini pa tako …[589]

V romskem naselju Gradac – kamnolom sva obiskala Janeza Pretnarja, predstavnika Romov v metliški občini. Z velikim zanimanjem je takoj pristal na pogovor.

585 J. P., 1989. Upravnica zalotila tatu: Pojasnjene tatvine v kočevskem vrtcu. Storilec je dvanajstletni Romček J.H. – Znanec miličnikov. *Dolenjski list*, 16. 3. 1989, 12, https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-NGJYL8JW/b434f685-bb64-43a-5-ab46-fcee12155579/PDF (dostop 21. 1. 2026).

586 Robar. Še: Romski konji, 5.

587 SI_AS_2046, Urad vlade RS za narodnosti. Informacija s posveta o reševanju romske problematike v RS Sloveniji, ki je bil dne 18.4.1984 v Grosuplju. 39-8, 27.

588 Prav tam.

589 Leta 1984 sta se mlada dopisnika mladinskega glasila RAZMERJA, glasila OO ZSMS Metlika, Sonja Bezenšek in Božo Flajšman, odločila za intervju z Janezom Pretnarjem, Romom iz romskega naselja Gradac – kamnolom, v Občini Metlika. Intervju povzema vse plati življenja Romov v Občini Metlika. Intervju je bil objavljen v Reviji Razmerja 1984, št. 11. Ker zapis prinaša mnogo ugotovitev, ki jih je mogoče v času nastanka intervjuja najti tudi med Romi drugod po Beli krajini in na Dolenskem, ga na naslednjih straneh objavljamo v celoti.

Razmerja

Kateri problemi so po vašem mnenju največji v metliški občini?

Janez Pretnar

Dve naselji še nista urejeni. Kot prvo, ni vodovoda, ni elektrike. Če nimaš vode, si umazan. Za otroke pa ni dobro, če grejo umazani v šolo. In so tam težave. Naslednji velik problem je pa zaposlitev.

Razmerja

Baje Romi nočete delat.

Pretnar

So težave, drži. Je pa tako: narediš prošnjo za zaposlitev, pa jo zavrnejo. En je delal prošnjo trikrat. Jaz sem mu jo pisal. Večina prošenj se zavrne. Vse so zavrnjene.

Razmerja

Zakaj?

Pretnar

Glej, je kdo od naših dobil službo, delal je kak mesec, potem je pa šel.

Razmerja

Torej zaradi slabih izkušenj s posamezniki…

Pretnar

Poznam take. Ima službo, lepo delo ima in ga opravlja takole tri mesce ali pa čez zimo, takoj ko pa priroda ozeleni, gre nabirat zdravilna zelišča. In ga ni več nazaj. Z zelišči se namreč lahko precej zasluži.

Razmerja

Se ne bi dalo tako urediti, da bi Rom, en tak, delal v tovarni pozimi…

Pretnar

Ja, in ga naslednjo žimo spet vzamejo na delo. Mogoče.

Razmerja

Kaj pa socialna podpora?

Pretnar

Menda jih pet dobiva socialno podporo. Tudi drva dobijo. Jaz nisem za to. Na tak način se daje potuha. Jaz nisem od družbe nikoli nič zahteval. Sam sem kopal jarek za elektriko in vodo. To so mi odobrili, da si napeljem. Govoril sem tudi s socialno delavko. Pravim, zakaj tako? Saj bi ljudje lahko živeli tudi brez podpore. Ona je rekla, da je tak zakon, da je prav, če ljudje dobijo podporo. Jaz tega ne razumem. V Črnomlju pa sploh vse dobijo. Moj brat je šel od ene romske hiše do druge, vse popisal, recimo, en je potreboval štedilnik, en je rabil topli pod…in kar je napisal, je bilo čez štirinajst dni dostavljeno. V Metliki je za takšno podporo namenjenih 15 starih milijonov. Zdaj je pa tako: najbolj kritično je v Rosalnicah /Boriha/. Tamkajšnji bi si morali sami izkopat le jarek za vodovod. Izkop je najbolj važen. Pa ga ne naredijo. No, na Svržakih zdaj imajo vodo, elektrike še ne. Hišo so si naredili. Tam je tista Anica. Če bi vsakdo naredil toliko kot ona, ki je povrh še bolna, tedaj bi bilo povsod vse drugače. Njej vsaka čast. V Rosalnicah pa si probleme ustvarjajo sami. Čisto sami so si krivi. Bajta jim je pokrita s polivinilastimi žaklji. Pa si zaslužijo dosti denarja z zelišči. Ampak zastonj ves denar, če ne znaš z njim gospodarit. Kar zadeva Dobravice, tam je razumljivo, da vode nimajo, saj je tudi vas nima.

Razmerja

S čim se da še zaslužit, razen z zelišči?

Pretnar

Z nabiranjem starega železa. To se splača. Cene so zdaj kar dobre na Dinosu. Baker je po dvanajst jurjev, aluminij osem ali devet, ne vem natančno, se splača.

Razmerja

S čim se vi preživljate?

Pretnar

Jaz imam ta kombi. Prevažam železo za druge. V družini zbirajo zelišča vsi. Jaz bom zdaj začel odkupovat zelišča za Krko. Verjetno bom naredil odkupno postajo v Kanižarici. Včeraj sem bil tam na razgovoru. Moji delajo vsi. Imam dva sina in dve hčerki. Žena je upokojena. Nasploh naši ljudje kar dosti zaslužijo, ampak kmalu se bojo začele veselice, potem, če bo Rom krstil otroka, bo kupil jagenjčka.

Lej, za vsako stvar je slavje, dosti se zapravlja brez potrebe. Eni vse zapravijo. Tedaj pa hajdi na socialno in po potrdila za prehrano. Po moje je to nepravilno z ene in druge strani. Krivi so si ti, ki zapravijo vse, in krivi so tisti, ki jim dajejo podporo.

Razmerja

Vi ste predstavnik naselja. Kako ste bili izbrani?

Pretnar

Jaz sem predstavnik ne za naselje, pač pa za vse Rome v občini Metlika. Tako je bilo: imeli smo sestanek pri Tudiji na Gaugenhribu. Izbrali so me za predstavnika, da bi se vedelo, kam denar gre, kako se pridobiva in troši. Ker eni od naših so dobivali material za gradnjo hiš, recimo Milanova tašča je precej dobila, potem jih je dobilo nekaj, ki tudi niso bili tako zelo potrebni, dejstvo pa je, da rosalniški največ potrebujejo.

Žena

Eni so dobili okna, vrata, potem pa so to razprodali. Ti iz občine, ki so delili vse to, niso šli prej pogledat na kraj sam, kaj človek rabi, kakšno stanovanje ima. So mu dali tako veliko okno, da je bilo čez celo stran barake. In kaj, on je to okno prodal.

Pretnar

Ja, ja.

Razmerja

Kaj ste pa vi sami pripomogli, da se stvari ne bi tako urejale?

Pretnar

Zato smo pa mi tako naredili, da smo šli na socialno. Tam so rekli, naj mi izberejo enega predstavnika, Roma, ki bo nekako bedel nad vsem. Da se bo vedelo, kam gre ves denar in material. No, lani so me na Gavgenhribu izvolili in jaz sem zdaj ta predstavnik.

Razmerja

Kako so zgledale te volitve?

Pretnar

Zbralo se nas je ogromno. Celo iz Črnomlja so prišli gledat to zborovanje. Bil je sklenjen ustmeni dogovor med nami. Potem se je oblikovala šestčlanska komisija, katere predsednik je Brodarič iz Rosalnic.

Razmerja

Kakšna je razlika med vašo in njegovo funkcijo?

Pretnar

Kar mi Romi sklenemo, prenesem jaz tej komisiji. Brez te komisije se zdaj nič ne ukrepa.

Žena

V Črnomlju je pa predstavnik Romov Janezov brat.

Pretnar

V Metliki, to moram reči, je kljub tej komisiji nasploh bolj slabo razumevanje za Rome. Lejte, v Gradacu gasilci niso hoteli sprejeti mojih otrok medse, v svoje društvo. Jaz sem se potegoval, oni pa sploh niso odgovorili. Tod imajo ljudje bolj čuden pogled na Rome. Saj ga ima večina ljudi.

Razmerja

Ali veste, da obstaja društvo za kulturno, prosvetno in socialno dejavnost, imenovano Rom? Imate s tem društvom kako povezavo?

Pretnar

Nobene. Zaenkrat nič.

Razmerja

Ste Romi še selilci?

Pretnar

V glavnem ne. Tisti pri Štirih rokah se še selijo, pa še eni iz Črnomlja, ampak to izumira. Učijo se en od drugega. Kdor hoče, si lahko pomaga, kdor pa noče, ta se še drži romske tradicije.

Razmerja

Kaj pa prav vi še ohranjate od te tradicije?

Pretnar

Nič. Celo prepisat sem se dal. Zdaj se pišem Pretnar. Saj se da z Romi, da se, ampak z nekaterimi zelo težko. Vem pa, da bo problemov počasi vse manj.

Razmerja

Zakaj ste se prepisali?

Pretnar

Zaradi tega, ker so mi zavračali prošnje za zaposlitev. A, to je Hudorovac, preskoči, gremo dalje. Tako je bilo. Nekoč sem prodajal avto v Ljubljani. Mi pravi kupec: imate prometno? Sem rekel, imam. Pogleda on prometno in gre. Ga ni bilo več nazaj. Največ zaradi takih slučajev sem se dal prepisat. Zdaj imam vse dokumente na Pretnar. Je pa res eno: na Gorenjskem gledajo na Rome drugače. Tam Romi stanujejo v blokih. Tukaj pa stanovanja v bloku ne boš dobil, naj si še tako dober delavec

Razmerja

Tako je zaradi slabih Romov, zaradi slučajev?

Pretnar

Kaj pa da. Povej ti, da si Hudorovac, tedaj si ga oplel. Ne bo šlo. Kranj, tam je drugače. Moja sestra tam živi. V lepem stanovanju.

Razmerja

Vaši običaji izumirajo?

Pretnar

Izumirajo. Ohcet je recimo kot vaša. Tudi pogrebi. Moja mati je umrla prejšnji mesec. Pogreb je bil kot pri ostalih. Običajen. Ni razlike. Ponavadi so poroke in pogrebi cerkveni.

Razmerja

Otroci hodijo k verouku?

Pretnar

Hodijo. Kakor kateri. Hodijo tudi k maši. To bolj malo. Taki smo kot vsi. Eni verni, drugi ne. No, kar zadeva pogrebe, so tisti Romi pri Novem mestu drugačni. Še po starem. Vse skupaj je bolj podobno veselici. Harmonika, petje…in tako naprej.

Razmerja

Kakšne pesmi pojejo?

Pretnar

Tudi vesele. Kar jim pride na um. Pri nas pa ne sme nihče peti. Po pogrebu pri nas in tudi v naši hiši muzika ne igra vsaj pol leta. Tudi črno se nosi.

Razmerja

Kako je na ohceti? Znani ste kot dobri pevci in muzikanti.

Pretnar

Ohcet gre približno tako kot vaša. Imamo dva fanta v Črmošnjicah, ki igrata na svatbah. Veliko ljudi pride. Je vabljen ni vabljen, vseeno. Traja pa ples ne več kot dva dni, soboto in nedeljo. Je pa živahno. To so pač naše svatbe.

Razmerja

Koliko je Romov v partiji? Imate podatke?

Pretnar

Imam. Letos so v Črnomlju sprejeli dva. Tam so štirje v partiji. Tam je tudi veliko Romov zaposlenih. Tale …iz občine, ne vem, kako se piše, ta se briga. Oho! Ta jih zaposluje. Gleda, da prav Romi dobijo službo. V Metliki pa evo, dela en fant, ena punca …Samo trije Romi so zaposleni v Metliki. Razgovore smo imeli že dostikrat. Brez uspeha. Vsakdo se boji Roma.

Razmerja

Kako je pa s šolo? Kako kaj romski otroci hodijo v šolo?

Pretnar

Neredno. Na, zdaj je pomlad, zelišča, in obisk v šoli je slab.

Razmerja

To je najbrž dosti odvisno od staršev?

Pretner

Starši, starši! Starševska potuha! Recimo Darko /iz Rosalnic/ ima štiri ali pet otrok. Sem mu rekel: Darko, pusti otroke v šolo. Ampak ne, on z njimi v lozo. Potem pa pridejo domov umazani, lačni, in kaj zdaj? Dobro, tista dva milijona si je res zaslužil s pomočjo otrok, to že, toda denarja ne zna uporabit. In tako od vsega nič koristi.

Razmerja

Vaši so končali šolo?

Pretnar

So. No, po pet razredov imajo, po štiri, tako da …Dokler so sodili v šolo, so hodili redno.

Razmerja

Kje se pa nabirajo ta zelišča?

Pretnar

Kočevje, Postojna, Bled, Karlovac, Virgin most. Cena je pa taka: podlesek je 210 jurjev kila, posušen seveda. Kupuje Krka, Zagreb, Portorož. Ne zasluži se veliko. Jaz zaslužim vedno po 22 do 25 milijonov v roku enega mesca do mesca in pol.

Razmerja

Je na to kak davek?

Pretnar

Nobenega davka. Nič. Ker tale podlesek gre ves za devize.

Razmerja

Zakaj, menite, je prišlo pri nas do take krize, do nezaposlenosti, padanja standarda, tudi do tega, da so nam devize tako potrebne?

Pretnar

Težko vprašanje. To je splošna kriza. Ne le za Rome. Mogoče se bo kaj izboljšalo, toda dvomim. Samo za Rome poznam rešitev: dati jim zaposlitev. Vse mu nudit, Romu, potem pa šele ravnat z njim kot z vsemi ostalimi. Če je dober, prav. Če ni, naj izgubi službo in potem mu nobene pomoči več dat. Potem se naj pa znajde. Nobene sociale.

Razmerja

Kako je to – Romi ali Cigani?

Pretnar

Dobro, če sva midva zdajle skupaj, mi lahko rečeš Cigan. Če pa sva na javnem mestu ali pa v gostilni, tedaj sem Rom. Saj veš, kako je.

Razmerja

Kako se pa zabavate

Pretnar

Otroci hodijo v kino. Mladina gre v kino. To pa za mene ni. Jaz grem v gmajno. Hodim okrog, po gozdu grem. Imam daljnogled, živali gledam. Zdaj sem pripravnik za lovca v gradaški lovski družini. Že eno leto. To me zabava: kegljanje, in to, da bi bil jager.

Razmerja

Jaz ne vidim nikjer nobene živali.

Pretnar

O, jih je. Popoldne če prideš, boš videl tri srne in srnjaka. Še je živali,

Razmerja

Televizor imate. Kaj gledate najrajši?

Pretnar.

Filme. Pa kadar je kakšna muzika. Zdaj ne gledamo. Šest mescev ne bomo gledali, ker je mama umrla.

Razmerja

Kaj bo danes za kosilo?

Žena

Bolj skromno bo. Nič posebnega.

Pretnar

Kar reci. Sarma bo.

Žena

Kupila sem nekaj zelja v Gradacu, pa mesa…

Pretnar

Jaz tudi kuham. To meni ni težko.

Razmerja

Je pri vas kak dober glasbenik?

Pretnar

Prav jaz sem imel ansambel. Pa sem že razprodal instrumente. Fantje niso ravno najbolje igrali. Zdaj imam doma še ozvočenja. Imam notri dva zvočnika po 100 W, orgle sem prodal, bobne, bas kitaro. Igrali smo narodne, pa srbske narodne, pa tudi zabavne. Ampak fantom se ni dalo.

Žena

/pokaže na sina/ Tale je nor na motokros. Čisto sem že obupala. Tekmuje okrog.

Razmerja

Tekmuješ? Si kje včlanjen?

Sin

Sem, v klubu AMD v Črnomlju.

Razmerja

Kaj imaš?

Sin

Najprej sem imel ČZ, potem Yamaho, zdaj imam Suzukija.

Pretnar

Motor mu zdrži za eno dirko, potem gre pa takoj dva milijona za popravilo.

Razmerja

/sinu/ Boš vztrajal? To so ogromna sredstva.

Sin

Bom.

Žena

Bil je lani v Žireh deveti od dvainštiridesetih. Tudi v Orehovi vasi je tekmoval.

Razmerja

Te je kdaj strah? Kros vožnja je divja.

Sin

Nikoli me ni strah.[590]

Ob popisu prebivalstva leta 1991 se je za pripadnost romski narodni manjšini opredelilo 2259 oseb. Da je romski jezik njihov materni jezik pa je izjavilo 2752 oseb.

Sistematičnega, vseslovenskega pristopa k reševanju razvojnih vprašanj romske manjšine ni bilo. Zasledi se leporečje na področju potrebe po izobraževanju Romov. Pot iz romskega zakotja je bila pogosto trnova, kruta. Sovraštvo in hudobija do Romov, rasizem, ki izžareva iz večinske populacije je bil velika ovira za vstop Romov v večinsko okolje. Tudi za šolanje romskih otrok. Belokranjska Rominja Milena Stojkovič opisuje svojo žalostno pot do izobrazbe v svojem knjižnem delu z naslovom Osemnajst nageljnov:

> Prijazni ljudje so me oblačili v ponošene obleke. Včasih so bila to lepa oblačila, včasih pa sem bila v njih zelo štorasta. Na meni so poplesavala dolga, predolga krila. Velikokrat me je bilo sram pred sošolci. Nekega dne me je mati za športni dan oblekla v hlače. Bilo je lepo, toplo vreme. Hlače iz težkega in debelega materiala so bile težje kakor jaz sama. Pot, ki jo je bilo treba prehoditi po soncu, je bila zame mučna. Hodila sem in hodila, pomikala pa sem se kakor polž. Težak oklep mi je venomer lezel dol. Sošolci so veselo tekli mimo in se mi smejali. Na cesti sem ostala popolnoma sama. Solze na licih se lepo čas niso posušile, čeprav je sonce neusmiljeno sijalo.
>
> Iz dneva v dan so se mi sošolci posmehovali vse bolj. Moj pogled je bil uprt v tla. Nikoli nisem spregovorila besedice. Živela sem z molkom. Na poti domov sem v mračni ulici naenkrat zaslišala: »Ciganica, ciganica!« Seveda se nisem menila za te besede, saj nisem vedela, kaj pomenijo in koga se tičejo. Koraki so se bližali. »Ciganica, ciganica!« je odmevalo naokoli. Bilo je po meni. Začeli so me cukati za lase in vlači na vse strani. Občutila sem močno brco, zatem še eno in še eno. Moje že tako uničene krpice so bile v hipu razkosane. Tresla sem se kakor šiba na vodi. Po licih so tekle solze in smrklji hkrati. Grozno pretepena in vsa objokana sem obležala na tleh. Tokrat je bilo to grenko spoznanje novega sveta in novih ljudi.[591]

Varnostno in socialno vprašanje je v veliki meri krojilo odnos slovenske države do Romov. Zato je ostal socialni položaj Romov ob zatonu Socialistične republike Slovenije izrazito:

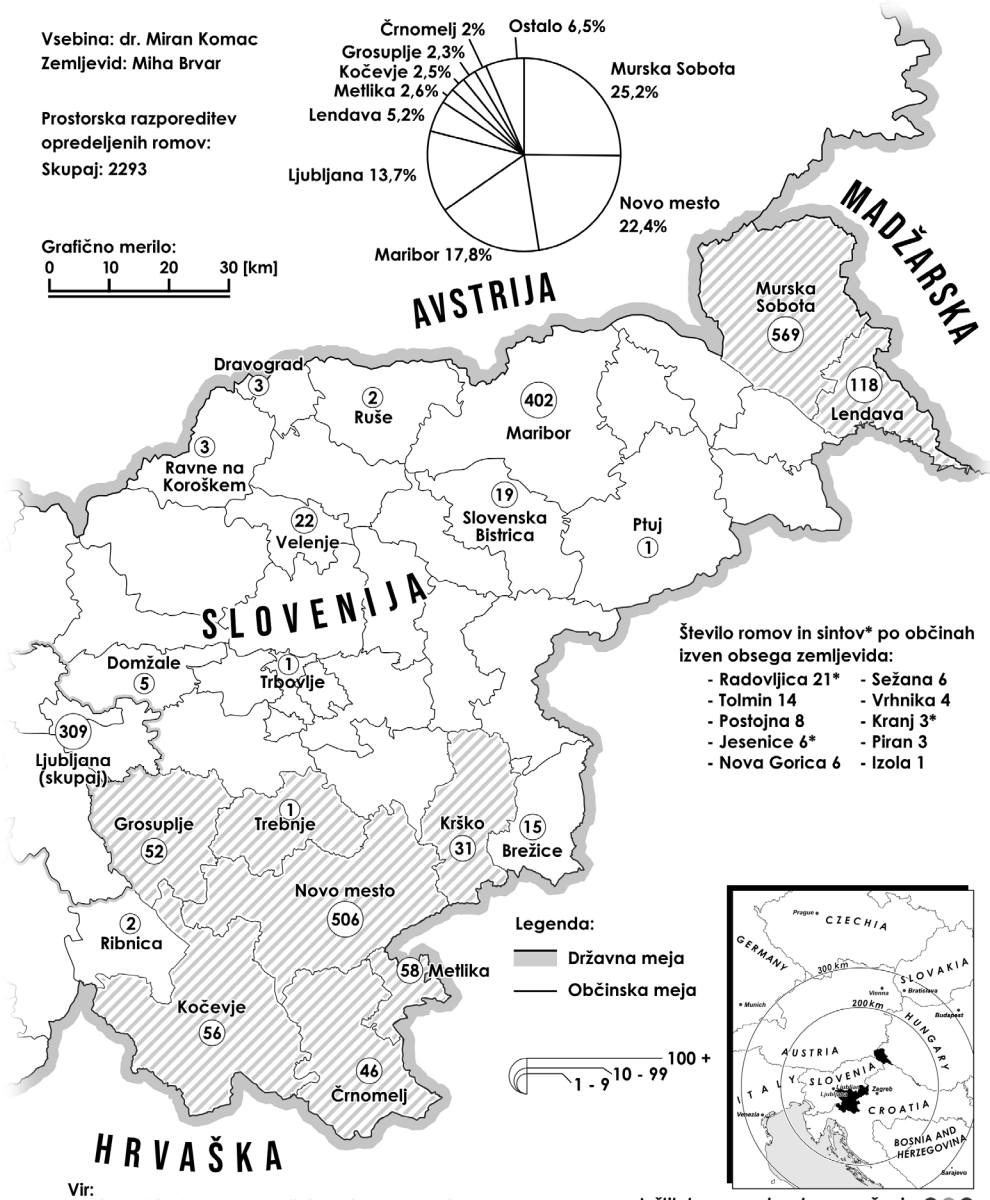
> nižji od socialnega statusa večinskega prebivalstva, kakor tudi od socialnega položaja drugih etničnih manjšin, tako da jih uvrščamo med izrazito socialno ogrožene marginalne skupine. Gornja ugotovitev velja za splošni socialni status, kakor tudi za posebne socialne statuse kot so: materialni, izobrazbeno-kvalifikacijski, poklicni, prestižni posebni socialni statusi. Očitno je, da Romi ne razpolagajo z družbeno močjo, zaradi njihove nevključenosti v ekonomske in politične institucije, kar pomeni, da nimajo skoraj nikakršne pogajalske moči na tržišču dela in pluralističnega političnega tekmovanja.[592]

590 Bezenšek, S. & Flajšman, B., 1984. Intervju: Janez Pretnar. *Razmerja: glasilo OOZSMS* (11). 48–56.

591 Stojkovič, M., 1993. *Osemnajst nageljnov*. Občinska skupščina, Metlika, 13.

592 Klinar. *Romi med revščino*, 24.

Zemljevid 48: Romi in Sinti v Sloveniji, popis 1991

Vir:
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991: Prebivalstvo po narodnostni pripadnosti. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1992.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2022

Romi so ob zapuščanju socialistične družbene ureditve bili *marginalci*. Obrobnost

> je vidna v njihovem bivanju v bednih romskih naseljih, do katerih pogosto ne segajo intervencije javnih služb. Niso vključeni v družbeno dogajanje in ne sodelujejo v institucijah, kar pomeni, da so zunaj glavnih družbenih tokov. So razbiti, med seboj nepovezani in neorganizirani ter nevključeni v obstoječe politične in sindikalne organizacije. Največ posla imajo z njimi javne službe prisile – policija in socialne službe, ki pa celovitih problemov njihove marginalizacije ne morejo reševati. Obravnavani so predvsem kot problem, ki ga je treba brzdati, ne pa reševati pri koreninah.[593]

Okvir slovenske politike (politik) do »romskih tematik« je pozno spomladi leta 1991 predstavil Dušan Plut.

> V novi slovenski ustavi je potrebno opredeliti Rome kot avtohtono etnično skupnost ter v zakonodaji postaviti temelje za uresničitev njihovih posebnih kolektivnih pravic do lastnega jezika, kulture in drugih etničnih posebnosti. Reševanje romskega vprašanja torej ne bo več možno prepustiti zgolj finančnim možnostim in pripravljenosti posameznih občin ali krajevnih skupnosti v katerih živijo Romi. Seveda pa bo potrebno tudi aktivnejše sodelovanje samih Romov, zlasti na področju vzgoje in izobraževanja, zaposlitve in urejanja bivalnih pogojev. Samoorganiziranost je osnova za izboljšanje lastnih razmer ter ohranitev lastne kulturne identitet. Romom je potrebno do novih volitev zagotoviti pravico do neposredne zastopanosti v predstavniških telesih oblasti.
>
> Slovenci kot večinski narod bomo torej v odnosu do Romov morali opustiti kakršne koli asimilacijske pritiske. Pogosto namreč slišimo tako razmišljanje: »Poglej, kako v redu je Cigan N.N. Celo s svojimi otroki ne govori drugače kot slovensko!« Za slovensko družbo bi bilo tragično, da bi torej postala asimilacija in »poslovenitev« Romov njihova edina uspešna pot iz revščine. Etnični pluralizem tudi do Romov mora dobiti v Sloveniji stalno domovinsko pravico. To seveda pomeni dvoplastni proces, ki vključuje ne le tolerantnost večine, temveč tudi pripravljenost Romov, da sprejmejo določene elemente dominantne kulture in hkrati ne opuščajo svojo kulturo, katere obstoj mora dopustiti in podpirati večinski narod.[594]

V sferi znanosti je bilo ob nastajanju samostojne slovenske države jasno izraženo mnenje,

> da se Romom prizna status etnične manjšine. Zavzemanje za razvoj romskih etničnih skupnosti, uveljavljanje procesov adaptacijske akulturacije in doseganja etnične enakosti s prekinitvijo s prekinitvijo skladnosti med etnično in socialno deprivilegiranostjo ter podrejenostjo, kaže na to, da je Romom potrebno priznati pravice, ki so predvidene za druge etnične manjšine. Romom je potrebno priznati pravice, da lahko izražajo in gojijo svojo kulturo, uporabljajo svoje jezik in ustanavljajo v ta namen svoje organizacije. Priznati jim je treba pravico, da razvijajo svoje gospodarske, informacijske in izobraževalne dejavnosti. Romom kot priznani etnični manjšini se naj prizna pravica razvoja samoupravne skupnosti v predstavniških organih oblasti.[595]

V zatonu socialističnega sistema so se pričeli oglašati tudi Romi s predlogi o tem, kako bi veljalo urejati njihov status in položaj:

1. Da pri reševanju nacionalne pravice Romov nima pravice nihče odločati o naši bodočnosti, ali kakorkoli vsiljevati svoje nazore in svojo voljo, razen nas Romov samih.

593 Prav tam, 25.

594 Plut, D., 1991. Uvod. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 7–8.

595 Klinar. *Romi med revščino*, 33.

2. Če je Slovenija dežela, v kateri živimo že tisočletja, smo lahko le enakopravni Slovenci ali kvečjemu nacionalna manjšina kot so Italijani in Madžari (podčrtal M. K.), ki živijo tukaj. Mislim, da nam to dejansko pripada, kajti naši otroci obiskujejo slovenske šola, poleg materinega govorijo tudi slovenski jezik, delamo v slovenskih ustanovah in v podjetjih ter živimo za slovensko družbo in slovenski obstoj in čas.
3. Nočemo in ne želimo biti še nadalje izrinjeni na rob družbe, kjer namesto nas odločajo o naši usodi drugi.

Hočemo svoje pravice do dela, do obveznosti do države in do napredka. Hočemo se naslanjati predvsem na svoje lastne moči, si izboljšati življenjsko raven, oblikovati izobrazbo in svoje življenje na slovenski ravni. Želimo biti del slovenske družbe, katero sestavljamo in v kateri živimo.[596]

Kako so se te zamisli uresničile v novi slovenski državi bo predstavljeno v naslednjem poglavju.

3. Slovenski Sinti

Sinti so skupina potomcev nekdanjih indijskih nomadov,

ki so se naselili na evropski celini. Zaradi nomadskega načina življenja nimajo pisnih dokazov o svoji prvotni domovini, zato o tem obstajajo samo številne teorije različnih proučevalcev njihove kulture. V Evropi so najštevilčnejši Sinti, ki so se naselil v Alzaciji (nemška skupina Gaygikani), Franciji (Vasikani) in Italiji (Piemontesi). Manjše število družin te skupnosti prebiva v Sloveniji, med drugim tudi na Gorenjskem (v Kranjski Gori, na Jesenicah, na Bledu, v Radovljici, Kranju in Ljubljani). Skupina gorenjskih Sintov izhaja iz nemškega matičnega plemena, ki se je naselilo v Avstriji (Judenburg, Beljak, Celovec) in Sloveniji. Od drugih romskih skupin v Sloveniji se razlikujejo po svojem načinu življenja, spoštovanju rodovne tradicije in jeziku. Med njihovimi priimki so najznačilnejši Rajhard, Pestner, Held, Rosenfeld, Seger, Müller, Gartner, Roj, Taubman in Jungvirt.[597]

Kljub medvojnemu preseljevanju in izganjanju, slovenski Sinti niso izumrli. Sinti so se vrnili domov, na Gorenjsko: v Radovljico, na Jesenice, v okolico Bleda. Pavla Štrukelj ugotavlja, da so bile

ciganske družine v 19. stoletju večinoma v naslednjih krajih: Kranjska gora, Jesenice, Radovljica, Brezje, Kropa, Kamna gorica, Koroška Bela, Žirovnica, Zgornja Lipnica, Sp. Dobrava. Razen nekaterih so danes bivališča teh Ciganov ostala ista.[598]

596 Rozman, V., 1991. Romi - tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–136.

597 Porenta, T., 2013. Sinti skozi čas: Gostujoča fotografska razstava. *Etnolog 23*, 398–94, https://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_23_porenta_sinti.pdf (23. 11. 2024).

598 Štrukelj. *Romi na Slovenskem*, 56.

4. Judovska narodna manjšina

Druga svetovna vojna je pomenila somrak slovenskega judovstva. Holokavst naj bi preživelo le kakšnih 200 članov predvojne judovske skupnosti. Nacizem, ki jim je namenil narodno smrt, so preživeli. V novi stvarnosti po letu 1945 pa jih je čakala nova kalvarija. Tokrat ni imela rasnega temelja, vzrok za diskriminacijo je bil ekonomsko-lastniške narave.

Judje, ki so se po koncu vojne vrnili so upali, da jim bodo nove oblasti vrnile med vojno odvzeto premoženje. Žal se to ni dogodilo. Na pohodu je že bilo obdobje preoblikovanja slovenske družbe po sovjetskem vzoru. Na površje pa je priplaval tudi antisemitizem.

> Že poleti 1945 so lokalni partijski in oblastni organi dobili navodilo, naj pri zbiranju podatkov o posamezni lastnini, ki je sodila v »nemško« premoženje, zberejo izčrpne podatke, če je šlo za Jude z nemškim državljanstvom. V tem času so nekatera ministrstva opozorila svoje pooblaščence in upravitelje na previdnost pri »postopanju« s podjetji v židovski lasti. »Ne delati nobenih razlik med Nemci, Židi in nežidi«, je pisalo v okrožnici ministrstva za trgovino in preskrbo, »bistveno je zadržanje teh podjetij do slovenskega življa«. Več so o tem problemu spregovorili na konferenci ministrov republiške vlade 4. oktobra 1945. Dogovorili so se, da bodo zbirali podatke o vedenju židovskih podjetnikov tudi pred začetkom druge svetovne vojne. Večina navzočih je menila, da se jim zapleni vse imetje »če so se tedaj izdajali za Nemce in jih podpirali«. Istega dne je tudi Komisija za upravo narodne imovine pripravila problemsko konferenco, na katero je povabila predstavnike vlade in nekaterih njenih ustanov. Opredelili so odnos do posameznih podskupin nemškega« premoženja in pri tem namenili židovski podskupini precej pozornosti. Glavno vprašanje je bilo, ali naj »nemške Žide« obravnavajo kot Nemce in jim na podlagi tega zaplenijo vse imetje, čeprav so bili v vojnem času »preganjani, zapirani v taborišča in oplenjeni«. Po daljši razpravi so sklenili, da bodo ugotovili njihovo »zadržanje in obnašanje v predaprilski Jugoslaviji«, in če so se »tedaj izdajali za Nemce in nemštvo podpirali, jim bodo zaplenili vse premoženje«. Sprejem tega sklepa je pomenil, da bodo judovsko premoženje načeloma izvzeli iz zaplemb, toda pod pogojem, da bodo lastniki dokazali svoje protinemško prepričanje. Procesi in sodni postopki proti judovskim podjetnikom, ki so potekali v letih 1945 in 1946, kažejo, da pri dokazovanju krivde niso izbirali sredstev. Pri posameznih sodnih postopkih so bile izjave prič in obtožnice tožilcev polne »verbalnega protisemitizma«. Jude so večkrat opisali kot »tipične«, »umazane« in »asocialne« Žide, ki so brez socialnega čuta in zasledujejo le svoje osebne koristi.[599]

Po vojni je sledil obsežen prehod zasebne lastnine v družbeno last, ko so

> usodo zaplemb, nacionalizacij in podobno doživljali vsi (premožnejši) državljani. Pri tem odvzemu ni bila odločilna nacionalna, verska ali rasna pripadnost, pač pa zgolj razredna. Zopet se je marsikateri Jud znašel v »napačni kategoriji«. Zato ne preseneča, da so marsikaterega Juda razglasih za kapitalista ali celo Kulturbundovca in ga razlastili na podlagi odloka Predsedstva AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 o prehodu sovražnikovega imetja v državno last. Judom so leta 1941 premoženje zaplenili nacisti, po koncu vojne pa še komunisti: nacisti zaradi protijudovske

599 Prinčič, J., 2010. Podržavljenje judovskih podjetij, podjetij z udeležbo judovskega kapitala in podjetij z judovskim vodstvenim kadrom v Sloveniji po 2. svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (1), 127–128.
Glej tudi:
– Hančič, D. & Podbersič, R., 2007. Nacionalsocialistično in komunistično preganjanje Judov na Slovenskem. V J. Dežman & H. Filipič (ur.) *Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoteroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji*. Mohorjeva, Celovec, 175–190.
– Pančur, A., 2011. *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-9FETK3TR?&language=eng (dostop 28. 1. 2026).

zakonodaje, komunisti pa zato, ker naj bi bili nekateri slovenski Judje Nemci (velikokrat že samo na podlagi nemško zvenečih priimkov). Odvzete so bile tudi judovske hiše, stanovanja, vile.[600]

In tovarne, kot se je to na primer dogodilo mariborskemu industrialcu Marku Rosnerju. Ustanovitelju in lastniku več mariborskih tovarn, ki so skupaj zaposlovala okoli 1.000 delavcev. Bil je poznan kot delodajalec z izjemnim socialnim čutom.

Marca 1941 je skupaj z družino zapustil Maribor in se odpravil najprej v Srbijo, nato na Madžarsko ter leta 1943 ilegalno prebegnil v Palestino. Avgusta 1945 ga je jugoslovanska oblast na vojaškem sodišču obsodila na petnajstletno zaporno kazen, odvzem državljanskih pravic ter zaplembo premoženja. Celotna obsodba je temeljila na obtožbi, da je v času vojne podpiral naciste. Leta 1954 je zadnjič poskušal doseči obnovitev procesa, pri čemer je bila njegova edina zahteva rehabilitacija dobrega imena (premoženju se je odrekel oz. ni zahteval njegove vrnitve). Jugoslovanske oblasti Marku Rosnerju za časa njegovega življenja rehabilitacije niso omogočile. Rehabilitiran je bil šele julija 2013 z odločbo Vrhovnega sodišča »Republike Slovenije. Umrl je leta 1969 v Haifi v Izraelu.[601]

Po vojni je bilo konec tudi prekmurskega judovstva.

O *židovstvu* v Prekmurju v povojnem obdobju je težko ali skoraj nemogoče karkoli zapisati. Prihod ruske vojske v taborišče Auschwitz-Birkenau 24. januarja 1945 je bil nedvomno rešitev, »poslana od Boga«, vendar je vrnitev v domači kraj, oropan in oskrunjen verske monumentalne simbolike, na sicer preživele žrtve nacističnega nasilja prav gotovo delovala kot kulturni šok. Takoj po odhodu iz taborišča so mnogi šli na tuje ali pa se šele po nekaj mesecih vrnili domov. Ker je bila sinagoga oskrunjena, po osvoboditvi v njej ni bilo verskih obredov, sredstev za prenovo pa seveda ni bilo. Sionizem je v konkretni obliki nastopil šele po vojni in tako seje leta 1948 iz Murske Sobote oz. Prekmurja 11 judov izselilo v Izrael ter v Ameriko, to je 20 % preživelih. Zgodovinsko gledano je bilo s tem konec 200-letnega judovstva v Prekmurju.[602]

Po vojni se je v

Dolnjo Lendavo vrnila le skupina 18 oseb, katere znatnejši del se je – zaradi nadlegovanja oblasti in zaplembe njihovega premoženja – kmalu odselil v tujino. Izobraženstvu in tudi Madžarom v pokrajini je poguba Judov zadala velik udarec. Znatni delež tukajšnje inteligence so bili namreč prav Judje, katerih pripadnost je bila večinoma madžarsko usmerjena.[603]

Komunistična oblast po drugi svetovni vojni ni bila dovzetna za problematiko judovske skupnosti. Izseljevanja Judov iz Slovenije so očitno (vsaj tiho) podpirali; prav tako jim ni bilo tuje brisanje zgodovinskih usedlin, ki so pričale o prisotnosti Judov na današnjem ozemlju Republike Slovenije.

600 Fajić, M., 2010. Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni: vzroki izseljevanja v Izrael. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 678.

601 Vake, J., (2017). Marko Rosner. *Obrazi slovenskih pokrajin*, 12. 7. 2017, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/rosner-marko/ (dostop 9. 8. 2023).

602 Kerec. *Judje v Murski Soboti*, 609.

603 Kovácz, A, 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48/49, 18.

Slika 14: Rušenje sinagoge v Murski Soboti, 1954, Jože Kološa - Kološ

Vir: Pomurski muzej Murska Sobota

Slika 15: Sinagoga v Lendavi pred obnovo

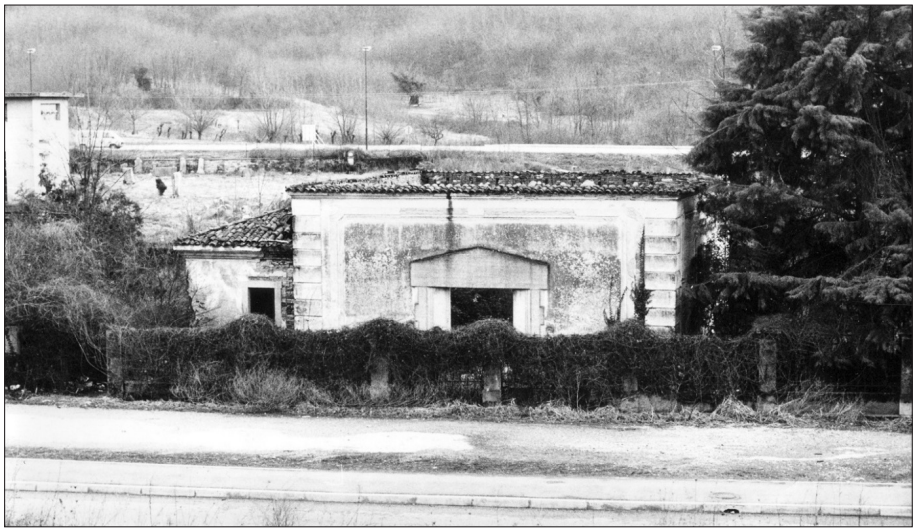

Vir: Komac, M., 2005

K sreči je sinagoga v Lendavi ostala. Žal pa ni obstala zgradba judovske šole v Lendavi, zgrajene leta 1845. Bila je zadnja judovska šola v Sloveniji; imela je status kulturnega spomenika. Status ni bil zadostna varovalka, niti protesti mednarodne javnosti niso zalegli, da zgradbe ne bi leta 1999 porušili.

Nadvse zanimiva je zgodba urejanja judovskega pokopališča v Rožni dolini pri Gorici (it. Gorizia). Na tem pokopališču so pokopavali pokojne Jude iz mesta Gorica (it. Gorizia). Po postavitvi nove državne meje leta 1947 je Gorica, in z njo goriška judovska skupnost,[604] ostala v Italiji. Pokopališče pa je pripadlo Jugoslaviji (Sloveniji).[605] Pokopališče ni bilo več v uporabi, zato ga je močno načel zob časa (slika 16). V 80. letih XX. stoletja so se v občini Nova Gorica odločili za sanacijo že zelo načete pogrebne vežice, slika 16.

Slika 16: Judovsko pokopališče v Rožni dolini pri Novi Gorici, propadajoča mrliška vežica, leto 1975

Vir: Zavod za kulturno dediščino Slovenije, Območna enota Nova Gorica. Dosje kulturnega spomenika Rožna dolina pri Novi Gorici - Židovsko pokopališče, EID 1-00489.

Po obnovi objekt žal ni postal središče spomina na goriške Jude. Namenili so mu povsem poslovno namembnost. V mrliško vežico se je po obnovi naselil urad krajevne skupnosti.

V časniku *Primorske novice* z dne 15. 9. 1989, št. 72 je bila na strani 13 objavljena slika obnovljene mrliške vežice s pripisom:

> Dve leti je tega, kar je krajevna skupnost Rožna dolina obnovila do takrat razpadajočo stavbo pod cestnim nadvozom. Objekt je spomeniško zaščiten in pri obnovi je zato sodeloval tudi novogoriški Zavod za zaščito narave in kulturne dediščine.

604 O Judih v Gorici glej: Podbersič, R., 2017. *Jeruzalem ob Soči: judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana; Goriška Mohorjeva družba, Gorica; Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor.

605 O judovskem pokopališču v Rožni dolini glej več: Podbersič, R., 2017. »Hiša živečih« v Rožni Dolini: judovsko pokopališče med Gorico in Novo Gorico. *Kronika* 65 (2), 221–232.

Krajevna skupnost je tako dobila lepo prostore, del jih je odstopila Knjigovodskemu servisu, zdaj pa se je v stavbo »naselila« trgovina Unica zakoncev Nede in Darija Humarja. Na voljo je moška in ženska maloserijskih in unikatnih kreacij, pletenine, krzno, pa idrijske čipke, usnjena galanterija in podobno. Trgovina poskrbi tudi za izdelke po naročilu. Ponudbo bo popestrila še z manjšo prodajno likovno galerijo in kava barom. Omenimo naj še, da so pred kratkim uredili parkirišča ob domu krajevne skupnosti.[606]

Nikjer ni omenjeno, da pripada stavba judovskemu spominu, da gre za mrliško vežico, da gre za skrunitev pokopališča.

Drugačno usodo je doživelo judovsko pokopališče v Beltincih. Judovska občina v Beltincih je imela celo dve pokopališči:

tako imenovano staro in novo židovsko pokopališče. Staro pokopališče so opustili že pred prvo svetovno vojno. V tako imenovanem novem židovskem pokopališču pa so oblasti v 70-ih letih 20. stoletja odstranili vse nagrobnike, nekaj lepih spomenikov so razprodali, pokopališče pa spremenili v gradbene parcele in travnik. Na židovsko pokopališče ter umrle in pokopane Žide v Beltincih spominja le spomenik v obliki debla, prenesen iz Beltincev ter spominska tabla, vzidana v notranjo steno mrliške vežice v Dolgi vasi.[607]

Za večino Slovencev, tako tudi za politično elito tedanjega časa,

so bili premožni Židi, kot so takrat imenovali Jude, tako kot tudi za večino Slovencev, sinonim za bankirje in tovarnarje, ki bogatijo na račun brezobzirnega izkoriščanja delavcev in kmetov. Toda premoženje jim ni bilo podržavljeno zaradi njihovega porekla, temveč predvsem zaradi dejstva, da so bili predstavniki zasebnega kapitala in lastniki industrijskih podjetij, ki so bila predvidena za nosilce pospešene industrializacije države.[608]

Po 2. svetovni vojni so nove oblasti Jude zavestno prepustile *pozabi*.

Ker je torej drugo svetovno vojno preživela le peščica slovenskih oziroma prekmurskih Judov, se Slovenija uvršča med dežele, v katerih je bil program Endlosung izjemno uspešen – uničenih je bilo 86,6 odstotka Judov. Za drugo dejanje izbrisa iz zgodovinskega spomina je poskrbelo zgodovinopisje v obdobju vojne, na državni in na lokalni ravni. Tukaj pa lahko rečemo, da je izbris sinonim za zamolčevanje, spregledovanje, črtanje, odštevanje, neobčutljivost – »za nespomin«. Če so Nemci poskrbeli, da je Slovenija postala »Judenrein« (Judov očiščeni svet), smo Slovenci sami pripomogli, da je bilo to odrinjeno v stranski rokav spomina in odšteto.[609]

Judovska skupnost na Slovenskem je bila v času Jugoslavije po letu 1945 sprva povsem neorganizirana. Šele leta 1954 je bila ustanovljena Jevrejska občina Ljubljana,

ki pa ni zajela vseh Judov oziroma njihovih potomcev. Leta 1969 je štela le 84 članov.[610]

606 V Domu KS v Rožni dolini še trgovina. Besedilo in slika: Koron, D., 1989. KV Domu KS v Rožni dolini še trgovina. *Primorske novice*, 15. 9. 1989, 13.

607 Lendvai Kepe, Z. & Bihar, M., b.d. *Židovska verska občina Beltinci: Židje v Beltincih*. Lendava: Slovenski muzej holokavsta = Szlovén Holokauszt Múzeum = Slovenian Holocaust Museum, https://sinagoga.gml.si/zidovska-obcina-beltinci/ (dostop 6. 3. 2023).

608 Prinčič. *Podržavljenje judovskih podjetij*, 125.

609 Toš. *Zgodovinski spomin*, 110.

610 Wikipedija, b. d. *Judje v Sloveniji*,https://sl.wikipedia.org/wiki/Judje_v_Sloveniji (dostop 14. 12. 2022).

5. Srbi v Beli krajini

Po drugi svetovni vojni so vasi Marindol, Miliči in Paunoviči pripadle črnomaljskemu okraju. Prvo leto po vojni je te kraje doletela emigracija prebivalcev črnomaljskega okraja v Vojvodino, v Banat. Emigracija v luči kolonizacije[611] izpraznjenih nemških posestev v Vojvodini je bila prostovoljna. V Vojvodini so pač pričakovali ugodnejše pogoje bivanja in preživljanja, kot jim jih je nudila skopa belokranjska zemlja.

Leta 1946 pa je na tem območju spet obveljala stara meja iz Kraljevine Jugoslavije,

> po kateri je Marindol pripadal Hrvaški. Takrat je bil v Miličih nekaj časa celo sedež občine. Februarja 1952 so imeli na pobudo vaščanov v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči referendum, na katerem so se odločali o tem, ali naj se priključijo takratni Ljudski republiki Sloveniji. S priključitvijo se v treh vaseh nista strinjala le dva volilna upravičenca. 1. aprila 1952 je bila ustanovna skupščina občine Adlešiči, na katero so tega dne uradno prenesli matične knjige in katastrski elaborat tudi za te tri srbske vasi, leta 1955 pa so celotno občino Adlešiči priključili k občini Črnomelj. Leta 1952 je v tem delu Bele krajine spet obveljala meja, ki se je tu vzpostavila v 14. stoletju.
>
> Razlogi za priključitev k Sloveniji so bili predvsem praktične narave. Pred tem – pred vojno in po njej, ko so ukinili občino Miliči – so namreč omenjene tri vasi sodile pod hrvaški občini Prilišče in Netretič, s katerima pa so imele zelo slabe povezave. Prebivalci so imeli dolgo pot do občinskega središča v Netretiču in tudi pošto so dobivali bolj poredko. Problem so bile tudi pogosto narasle vode reke Kolpe. Mostu iz teh vasi na hrvaško stran ni bilo. V bližnjih Žuničih, ki ležijo med Paunoviči in Miliči, so ga zgradili šele leta 1955. Vaščani so tudi videli, da se kraji na slovenski strani Kolpe razvijajo nekoliko hitreje od tistih na hrvaški in so se tudi zato odločili za priključitev k Sloveniji.[612, 613]

Tabela 53: Število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči od leta 1948 do 1991

	1948	1953	1961	1966	1971	1981	1991
Bojanci	139	147	110	112	105	96	102
Marindol	178	181	169	141	138	121	107
Miliči	89	90	73	64	53	45	32
Paunoviči	46	53	46	44	33	42	44
Skupaj	452	471	398	361	329	304	285

Šifrer, Ž., 1969. *Prebivalstvo naselij 1869-1969*. [Ž. Šifrer], Ljubljana, in Statistični urad RS, b.d. *Popisi prebivalstva 1948–2011*, https://www.stat.si/publikacije/pub_popisne_prva.asp (dostop 16. 2. 2026).

611 O kolonizaciji iz Slovenije v Vojvodino glej: Čepič, Z., 1995. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)*. Obzorja, Maribor.

612 Tomažin. *Uskoško prebivalstvo*, 224.

613 Knežević Hočevar, D., 2004. »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo* 45, 126–143.

Leta 1981 so v štirih obravnavanih vaseh živeli 304 prebivalci, od katerih se jih je za Srbe opredelilo 231 ali nekaj več kot tri četrtine, približno 15 odstotkov se jih je opredelilo za Slovence. Le pet oseb se je leta 1981 opredelilo za Jugoslovane, kar se je spremenilo ob naslednjem popisu, ko se je za Jugoslovane opredelilo 62 ljudi od 285 ali 21,75 odstotka, torej vsak peti prebivalec teh vasi. To nedvomno kaže na veliko število mešanih porok, sploh če upoštevamo dejstvo, da je veliko prebivalcev starejših, torej takih, ki so rojeni še v čistih srbskih družinah in so obiskovali srbsko šolo. Tak porast ob popisu leta 1991 gre verjetno pripisati tudi dejstvu, da so otroci iz mešanih zakonov odrasli in se samostojno opredeljevali. Za Srbe se je leta 1991 opredelilo le še 51 odstotkov prebivalcev omenjenih vasi, delež tistih, ki so se opredelili za Slovence, pa je znašal 23,8 odstotkov. Za upad deleža za Srbe opredeljenih je poleg neugodne starostne strukture in mešanih mladih družin najverjetneje kriva tudi takratna politična situacija, ko zaradi dogodkov na Hrvaškem, ki so se dogajali le nekaj deset kilometrov stran od teh štirih srbskih vasi, zagotovo ni bilo lahko biti Srb.

Popis iz leta 1991 nam kaže, da je tudi število oseb,

> ki so se opredelile za Srbe v Perudini, kamor sta se preselili dve družini iz Bojancev, med leti 1981 in 1991 padlo s sedem oseb na le še eno, medtem ko v Adlešičih leta 1991 ni bilo nikogar, ki bi se opredelil za srbsko narodnost. Tudi za srbski ali srbohrvaški materni jezik se v Adlešičih ni opredelil nihče, medtem ko sta se dve osebi opredelili za pravoslavno veroizpoved. V Perudini se je za pravoslavno veroizpoved leta 1991 opredelilo še pet oseb, v Žuničih pa tri (Statistični urad Republike Slovenije, Obdelovalne tabele 1991). Nekaj Srbov živi tudi v mestu Črnomelj. Leta 1991 jih je bilo 130 izmed 5462 prebivalcev. Koliko jih izvira iz obravnavanih vasi, pa je težko reči, saj so se mnogi Srbi kot ekonomski imigranti v Črnomelj priselili po drugi svetovni vojni iz republik nekdanje Jugoslavije.[614]

Za Srbe se je leta 1991 opredelilo le še 51 odstotkov prebivalcev vasi, ki tvorijo zgodovinski poselitveni prostor Srbov v Beli krajini. Delež tistih, ki so se opredelili za Slovence, pa je znašal 23,8 odstotka. Za upad deleža opredeljenih za Srbe je poleg neugodne starostne strukture in mešanih mladih družin najverjetneje kriva tudi takratna politična situacija, ko zaradi dogodkov na Hrvaškem, ki so se dogajali le nekaj deset kilometrov stran od teh štirih srbskih vasi, zagotovo ni bilo lahko biti Srb.

Število prebivalcev ostaja presenetljivo konstantno. Glede na starost prebivalstva bi pričakovali upad prebivalstva nižanje števila prebivalstva. Očitno je, da se prebivalstvo obnavlja s pomočjo priseljevanja. Gibanje števila prebivalstva v obravnavanih vaseh v zadnjem desetletju je prikazano v spodnji tabeli.

Rezultati popisa prebivalstva iz let 1981 in 1991 kažejo, da so se v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih pretežno opredeljevali za Srbe.

614 Tomažin. *Uskoško prebivalstvo*, 229.

Tabela 54: Narodnostna opredelitev prebivalcev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči, popis iz leta 1981 in 1991

Kraj	Število prebivalcev	Narodnostno opredeljeni										Narodnostno neopredeljeni + neznano	
		Srbi		Slovenci		Hrvati		Jugoslovani					
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991		1981	1991
Bojanci	96	102	74	47	21	18	…	1	1	14		1	19
Marindol	121	107	97	41	13	23	2	1	…	39		9	3
Miliči	45	32	32	21	5	6	4	1	4	4		4	…
Paunoviči	42	44	28	9	7	8	6	7	…	5		1	13
SKUPAJ	304	285	231	118	46	55	12	10	5	62		15	35

Statistični urad Republike Slovenije: *Popis prebivalstva 1981: Obdelovalne tabele* in *Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele.*

Morda bodo koga pritegnili še podatki o maternem jeziku:

Tabela 55: Opredelitev prebivalcev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po maternem jeziku, popis 1991

Kraj	Število prebivalcev	Materni jezik				Drugi jeziki	Neznano
		Srbski	Slovenski	Hrvaški	Srbsko-hrvaški		
Bojanci	102	28	38	2	18	…	16
Marindol	107	72	27	5	2	…	1
Miliči	32	25	6	…	1	…	…
Paunoviči	44	16	13	12	2	1	…
SKUPAJ	285	141	84	19	23	1	17

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Posebnih narodno manjšinskih pravic Srbi v Beli krajini niso imeli. Nenazadnje tudi statusa narodne manjšine niso imeli. V 50.letih 20. stoletja je osnovnošolski pouk v Marindolu in Bojancih potekal v srbohrvaškem jeziku.

> Pouk v marindolški šoli je do leta 1958 potekal v srbohrvaškem jeziku,[615] kasneje pa zaradi slabih življenjskih in delovnih pogojev[616] v Marindol niso več uspeli privabiti učiteljev, ki bi poučevali v tem jeziku.[617] Do šolskega leta 1962/63, ko je bila šola ukinjena, je poučevanje v Marindolu prevzela Marija Krstorič, ki je poučevala v slovenskem jeziku.[618]

Prebivalci Marindola se s poučevanjem v slovenskem jeziku niso strinjali. Svoj protest so nameravali izkazati tudi z referendumom,

> na katerem naj bi odločali o učnem jeziku v marindolški šoli. Vendar so bila mnenja deljena. Nekateri so vztrajali pri pouku v srbohrvaščini, drugi so menili, da je bolje poslati otroke v šolo s slovenskim učnim jezikom, kot da sploh ne obiskujejo pouka. Nazadnje so brez izvedbe referenduma pristali na poučevanje v slovenskem jeziku – tudi zato, ker so otroci nadaljevali šolanje v slovenskih šolah v Črnomlju in ne v bolj oddaljenem hrvaškem Karlovcu (Tomažin 2005, 225). Število šoloobveznih otrok v Marindolu zaradi staranja prebivalstva v zadnjih desetletjih naglo upada. Pred drugo svetovno vojno je bilo v šoli še okoli 50 otrok iz Marindola, Miličev in Paunovičev (*Državna ljudska šola v Marindolu* 1947). Ti so bili po ukinitvi šole preusmerjeni na nižjestopenjsko šolo v Adlešiče, naprej pa v Črnomelj. V šolskem letu 2008/09 je bila v Adlešičih ena sama učenka iz Marindola, še sedem otrok pa naj bi nadaljevalo šolanje v Črnomlju; medtem pa v Miličih in Paunovičih ni nobenih šoloobveznih otrok.[619]

V Bojancih se je pouk vršil v srbohrvaščini do leta 1954, od takrat dalje pa v slovenščini. V šolskem letu 1963/64 so štirirazredno podružnično osnovno šolo v Bojancih ukinili zaradi premajhnega števila otrok.[620] Od tedaj dalje otroci iz Bojancev obiskujejo osnovno šolo v Vinici. V Bojancih je bila

> prva učiteljica Danica Porenta, Slovenka. Potem pa so bili nekateri učitelji Slovenci, drugi Srbi, Slobodan Živojinovič, Danica Vraneševič, Mihajlo Špirić. V Bojancih je bila šola do srede šestdesetih let. … Jezik v cerkvi je bil sprva staroslovanščina, ki pa je ljudje niso kaj dosti razumeli, potem pa je duhovnik začel govoriti v srbskem jeziku.[621]

615 Med drugo svetovno vojno, med letoma 1942 in 1944, pouka sploh ni bilo. Ta se je zopet začel leta 1944 s prekinitvami, vršil pa se je v srbščini po privatnih hišah. Za povojno obdobje ni detajlnih podatkov o tem, ali se je pouk ves čas vršil v srbskem oziroma srbohrvaškem jeziku. Očitno se je v prvih povojnih mesecih poučevalo v slovenščini, saj se je tamkajšnji učitelj na primer oktobra 1945 pritoževal: »s knjigami je težava, ker učenci počasi dojemajo pouk v slovenskem jeziku« *(Državna ljudska šola v Marindolu 1947)*.

616 »/V/ vasi takrat namreč še ni bilo elektrike – razsvetljava je bila na petrolej – in vodovoda, po učne knjige je bilo treba hoditi v Karlovac, s katerim so bile slabe povezave, najbližja trgovina pa je bila v dobre tri kilometre oddaljenih Adlešičih« (Tomažin 2005, 225).

617 Kot piše Tomažin (2005, 225), sta občina Adlešiči in Zavod za šolstvo Okraja Črnomelj sicer razpisala delovno mesto za učitelja v Marindolu, ki bi poučeval v srbohrvaškem jeziku, a so si učitelji premislili, ko so se seznanili s slabimi življenjskimi pogoji v vasi.

618 Tomažin. *Uskoško prebivalstvo*, 225.

619 Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P. & Vrečer, N., 2014. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 55–57.

620 Štrumbl, Ž., 1991. Uskoki na slovenskem in v Žumberku. *Arhivi* 14 (1/2), 48.

621 Komac, M., *Srbi v Beli*, 58–60.

V dobrem in slabem so se belokranjski Srbi prebijali skozi tegobe povojnega samoupravnega socializma in razvojnih zaostankov, obrobnosti Bele krajine. Vse do konca 80. let 20. stoletja, ko se je kriza zavoženega gospodarskega sistema začela prevračati v vsejugoslovanske nacionalne spore. Tedaj so se Srbi v Srbiji spomnili tudi na Srbe v Beli krajini. In odnos Slovencev do teh prebivalcev Bele krajine?

> Tipična vas s prebivalci neslovenskega porekla so v črnomaljski občini Bojanci, ki jih je ustanovil uskoški general in kranjski deželni glavar Jurij Benkovič v drugi polovici 16. stoletja z Uskoki srbskega porekla iz Rogulje v Bosni in opuščene krajiške vasi Bojne, po kateri so dobili ime. Torej živijo tu že dovolj dolgo, da bi lahko na lastni koži občutili vse pritiske prisilne asimilacije, nacionalizma in še česa večinskega naroda nad manjšinskim. Toda ko se človek sprehodi po prijazni vasi na veliki jasi sredi belokranjskih steljnikov in želi odgovore na Dedijerjeve obtožbe, se mu prav vsi prebivalci — kakor da bi se dogovorili — najprej zasmejijo v brk. Človek se naenkrat počuti tako majhnega, skoraj nesramnega, ko sprašuje po tem, ali se počutijo ogrožene, podrejen. Če ne bi gledal v iskrene oči teh mož in žena, bi pomislil, da si morda ne upajo povedali prave resnice. Toda, kot sami pravijo, nimajo kaj skrivati.
>
> V Bojancih imajo svojo pravoslavno cerkev sv. Jurija. Ob večjih praznikih imajo v njej obrede in to jim zadostuje. V šolo se otroci vozijo v Vinico in niti na um jim ne pride, da bi za nekaj otrok odpirali šolo v kraju. »Doma govorimo srbsko, s Slovenci slovensko. Tako ohranjamo svoj jezik ter priznavamo hkrati slovenskega,« je kratek eden od sogovornikov. Tudi na kulturo svojih prednikov nikakor niso pozabili in njihovi plesi in noše so prijetna sprememba ob predstavitvi belokranjskih ljudskih običajev. Edino, kar pogrešajo, je asfaltna povezava s svetom, toda te pomanjkljivosti nikakor ne pripisujejo zapostavljanju. Medtem ko bi se morda kje drugje zaradi tega razburjali, pa Bojančani pravijo, da jim je kar dobro, da je marsikje v Beli krajini še slabše in da bodo nekoč dočakali tudi asfaltno cesto.
>
> V Slovencih Bojančani ne vidijo nikakršne nevarnosti za njihovo avtohtonost. Medtem ko so še pred drugo vojno duhovniki uspešno preprečevali mešane zakone, sedaj tudi tega ni več. Ženica, ki se je priženila v Bojance iz prav tako uskoškega Marindola, je povedala, da so se njeni vsi trije otroci poročili s Slovenci, a niso bili edini iz vasi. To, da se povezujejo s Slovenci, je zanje povsem normalno. Ogorčeni smo nad tistimi, ki nas hočejo prikazati kot trpine, pravijo. Če so bili naši predniki tukaj zadovoljni 400 let, ne vemo, zakaj kar naenkrat, tako rekoč skoraj čez noč, ne bi bili zadovoljni mi.[622]

Poskusi instrumentaliziranja belokranjskih Srbov so se pojavljali še v letu 1990, posebej od tedaj, ko se je Miloševičeva politika preurejanja Jugoslavije oprla na nacionalistično mitingaško idejo – Srbi iz Srbije rešujejo zapostavljene, diskriminirane srbske brate po ostalih jugoslovanskih republikah. Tedaj so se spomnili tudi Srbov v Beli krajini. Žal je bil odziv belokranjskih Srbov v popolnem nasprotju s pričakovanji. Na srečanju predstavnikov Marindola, Miličev, Paunovičev in Bojancev s predsednikom predsedstva Republike Slovenije Milanom Kučanom in članom predsedstva Dušanom Plutom, v Bojancih meseca oktobra leta 1990, so prisotni prebivalci »srbskih vasi« sporočili, da

> okrog 300 ljudi živi na način, ki so si ga sami izbrali, sami odločajo o svoji veroizpovedi, jeziku, običajih. Moti pa jih, da se dobrih 400 let, odkar živijo na tem ozemlju, ni toliko govorilo o njih, kot od mitingarske evforije naprej. Od takrat, ko je pred dobrima dvema letoma nekdo v njihovem imenu poslal pismo na republiko ter jih hotel prikazati kot ogrožene od večinskega naroda, so se znašli v vlogi predhodnika

622 Bezek-Jakše, M., 1989. Med obtožbami in resnico: v uskoških Bojancih se smejijo tistemu, ki jih povpraša, ali so zapostavljeni zaradi porekla. *Dolenjski list*, 31. 8. 1989, 2.

boja Srbov za pravice v Sloveniji. V vlogi torej, ki si je niso želeli. »Smo proti temu, da bi se kdo v imenu nas ali brez nas boril za naše pravice. Nočemo 'pomoči' iz Srbije in bomo sami poskrbeli zase, brez mitingov in jurišev,« je poudaril Radojčič. »Prav iz pritiskov Srbov na belokranjske Srbe pa je potrebno potegnili tudi pozitivno stran, saj so nas ponovno spomnili, da tukaj živijo ljudje srbskega porekla,« je opomnil Plut ter opozoril, da je bilo zapiranje šol v Marindolu in Bojancih pred skoraj tremi desetletji politična napaka. Dolžnost ljudi v štirih srbskih vaseh ni le, da ohranijo etničnost, religijo, zgodovino, temveč da negujejo tudi dvojezičnost.[623]

5. Hrvati ob slovensko – hrvaški meji

Slovensko – hrvaška meja je rasla skozi stoletja. Prof. Bogo Grafenauer:

> Od Mure pri Veržeju do Rečine in njenega izliva v Kvarnerski zaliv pri Rijeki je to od okrog 1200 državna meja med Nemškim cesarstvom in Ogrsko-hrvaškim kraljestvom, ustaljena meja do razpada Nemške zveze 1866 in do propada habsburške monarhije 1918. Le na dveh mestih je prišlo do manjšega premika v slovensko škodo (v Žumberku po naselitvi Uskokov v 16. stol., ki je potem odpadel od Kranjske kot del Vojne krajine v začetku 18. stol. /1705/ in po odpravi Vojne krajine 1881 prešel v okvir Hrvaške; Čabarski okraj je postal v 16. stol. Gospostvo Zrinjskih in se je tako od 17. stol. štel kot del Hrvaške).[624]

Meja med sosednjima republikama se je »*po malo*« urejala v Istri in v Prekmurju, dokončne razmejitve med sosednjima republikama v obdobju druge Jugoslavije pa niso uspeli urediti.[625]

Slovensko hrvaška meja se je po letu 1954 močno raztegnila. Narasla je na 670 kilometrov in predstavlja najdaljšo slovensko mejo s sosednji državami. Če je bilo vprašanje slovensko – avstrijske, slovensko – italijanske in slovensko - madžarske meje zakoličeno, je ostala problematika slovensko – hrvaške meje[626] neurejena v celotnem obdobju druge Jugoslavije. Prost pretok oseb med republikami je prispeval k temu, da so se prebivalci iz manj razvitih območij Jugoslavije selili na ozemlja razvitejših republik. Mogoče pa je opaziti tudi upad števila Neslovencev, v našem primeru Hrvatov, če je razvoj obmejnih območij zastal. To se je dogajalo tudi ob slovensko – hrvaški meji. Procesi priseljevanja in odseljevanja v/iz krajev ob slovensko hrvaški meji so prikazani na zemljevidu št. 49.

623 Bezek-Jakše, M., 1990. M. Kučan in dr. D. Plut med Srbi v Beli krajini: zoper kalitev sožitja. *Dolenjski list*, 18. 10. 1990, 1.

624 Grafenauer. *Jugoslovanske medrepubliške*, 6.

625 Glej o tej problematiki več pri:
- Čepič, Z., 1999. Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V Z. Čepič, D. Nećak & M. Stiplošek (ur.) *Mikužev zbornik*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 201–216.
- Dukovski, D., 2011. »Hrvatsko-slovenski odnosi i pitanje razgraničenja u Istri (1900.–2002.)«. V D. Darovec & P. Strčić (ur.) *Slovensko-hrvaško sosedstvo = Hrvatsko-slovensko susjedsto*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 47–66.
- Bagarić, P., 2017. Hrvatske granice nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1956. V M. Polic Bobić (ur.) *Hrvatska revija*. Hrvatska matica, Zagreb, https://www.matica.hr/hr/530/hrvatske-granice-nakon-drugoga-svjetskog-rata-19451956-27447/ (dostop 26. 01. 2023).

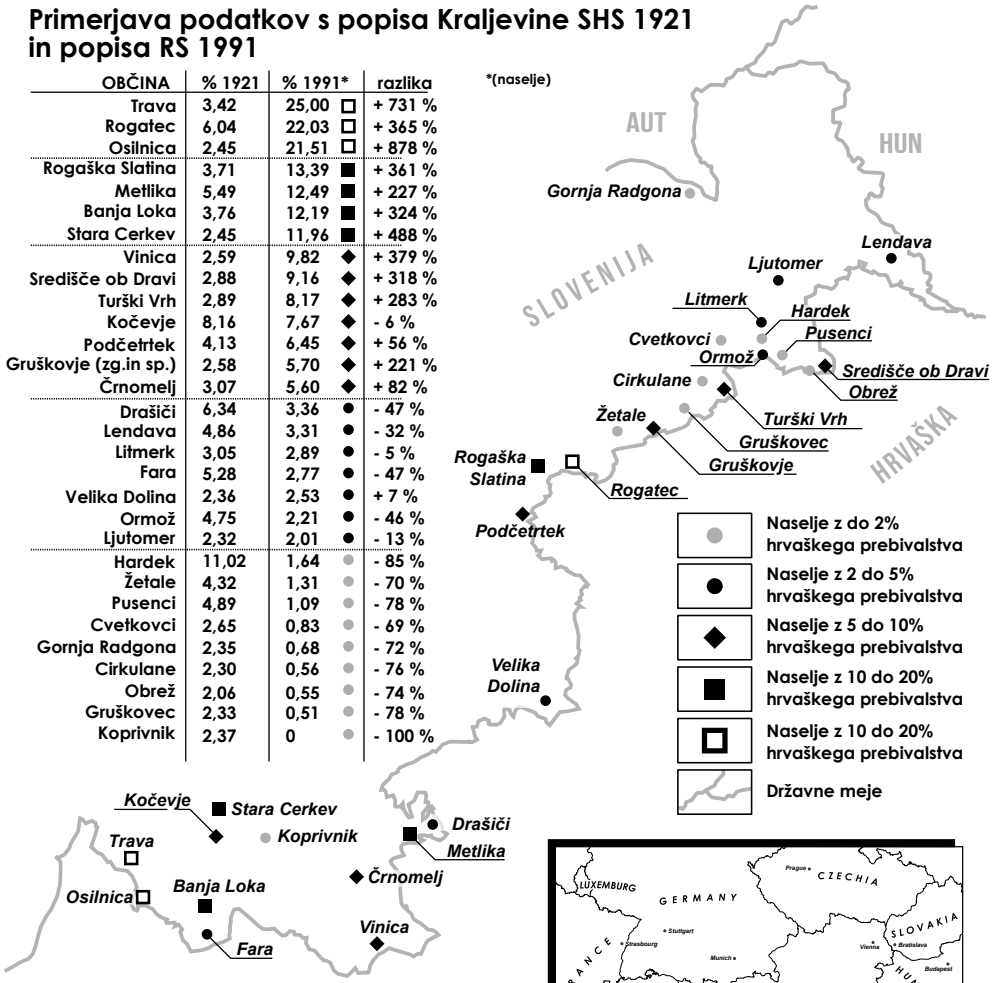
626 O tem več v: Gabrič. *Ustvarjanje meje*.

Zemljevid 49: Hrvati v krajih ob slovensko hrvaški meji Trava – Lendava, popis 1921–1991[627]

Primerjava podatkov s popisa Kraljevine SHS 1921 in popisa RS 1991

OBČINA	% 1921	% 1991*	razlika
Trava	3,42	25,00 □	+ 731 %
Rogatec	6,04	22,03 □	+ 365 %
Osilnica	2,45	21,51 □	+ 878 %
Rogaška Slatina	3,71	13,39 ■	+ 361 %
Metlika	5,49	12,49 ■	+ 227 %
Banja Loka	3,76	12,19 ■	+ 324 %
Stara Cerkev	2,45	11,96 ■	+ 488 %
Vinica	2,59	9,82 ◆	+ 379 %
Središče ob Dravi	2,88	9,16 ◆	+ 318 %
Turški Vrh	2,89	8,17 ◆	+ 283 %
Kočevje	8,16	7,67 ◆	- 6 %
Podčetrtek	4,13	6,45 ◆	+ 56 %
Gruškovje (zg.in sp.)	2,58	5,70 ◆	+ 221 %
Črnomelj	3,07	5,60 ◆	+ 82 %
Drašiči	6,34	3,36 ●	- 47 %
Lendava	4,86	3,31 ●	- 32 %
Litmerk	3,05	2,89 ●	- 5 %
Fara	5,28	2,77 ●	- 47 %
Velika Dolina	2,36	2,53 ●	+ 7 %
Ormož	4,75	2,21 ●	- 46 %
Ljutomer	2,32	2,01 ●	- 13 %
Hardek	11,02	1,64 ●	- 85 %
Žetale	4,32	1,31 ●	- 70 %
Pusenci	4,89	1,09 ●	- 78 %
Cvetkovci	2,65	0,83 ●	- 69 %
Gornja Radgona	2,35	0,68 ●	- 72 %
Cirkulane	2,30	0,56 ●	- 76 %
Obrež	2,06	0,55 ●	- 74 %
Gruškovec	2,33	0,51 ●	- 78 %
Koprivnik	2,37	0 ●	- 100 %

*(naselje)

Grafično merilo:

0 10 20 30 40 50 km

Viri / Sources:
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921: Stanovništvo Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku. (Sarajevo, 1932)

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 1991. Ljubljana, Zavod republike Slovenije za statistiko.

Vsebina / Research: dr. MIRAN KOMAC
Risal / Design: mag. MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2018

627 Statistični urad Republike Slovenije, b.d. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991*.

Obmejni prostor med Slovenijo in Hrvaško kot celota, poudarja Vera Kržišnik Bukić,

> ni nikakršna naravna, temveč izrazito umetna regija. Prostor, ki ga obravnavamo, je v pogledu naravne konfiguracije po eni strani zelo raznolik (morje, reke, hribovje, nižine), po drugi pa si, že zaradi svoje oblike, ta raztegnjeni, a razmeroma zelo ozki podolgovati prostor, pas, očitno ne more prislužiti podobe naravne regije, še dodatno ne zaradi že očitno vprašljivih, v letu 1991 veljavnih občinskih meja v notranjosti ene in druge države. Samo naravno geografsko okolje kot tako vzpodbuja lokalno prekomejno komuniciranje, drugo smerno, vzdolžno, vzdolž celotne mejne črte od jugozahoda v Istri do severozahoda v Prekmurju – Međimurju, pa po naravni poti ne. Ima pa mejno območje apriorno 'naravno' družbeno lastnost umetne regije.[628]

Število Hrvatov v skupnem številu prebivalcev v 17. obmejnih občinah je skromno. Ne dosega niti 4 % prebivalcev v obravnavanih obmejnih občinah. Še največji odstotek Hrvatov je v občinah, ki so po drugi svetovni vojni doživele občutno zamenjavo prebivalstva Koper, Piran, Kočevje, oziroma so bile deležne ustreznih ekonomskih spodbud Črnomelj in Metlika, na primer.

Tabela 56: Število Hrvatov v obmejnih občinah v Sloveniji, upravna ureditev 1991, popis 1991.

Število	Obmejna občina	Število prebivalcev, skupaj	Slovenci, število	Hrvati, število	Delež HRV v skupnem številu prebivalcev občine
1.	Piran	16.768	10.949	1.469	8.76
2.	Koper	45.391	33.307	3.386	7.45
3.	Sežana	23.925	21.467	562	2.34
4.	Ilirska Bistrica	14.624	13.590	399	2.72
5.	Cerknica	15.020	13.922	360	2.39
6.	Ribnica	12.736	11.985	266	2.08
7.	Kočevje	18.523	15.406	1.422	7.67
8.	Črnomelj	18.374	15.991	1.029	5.60
9.	Metlika	8184	6.274	1.022	12.48
10.	Novo mesto	58.970	53.428	1.462	2.47
11.	Krško	28.576	26.473	541	1.89

628 Kržišnik-Bukić, V., 1997. *Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško: statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 15.
Glej tudi:
– Zavratnik, S., Medica, K., Repolusk, P., Orbanić, S., & Marušič, D., 1999. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji: predstavitev rezultatov terenske raziskave*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 266.
– Domini, M., (ur.), 1997. *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

Število	Obmejna občina	Število prebivalcev, skupaj	Slovenci, število	Hrvati, število	Delež HRV v skupnem številu prebivalcev občine
12.	Brežice	24.724	21.676	1.325	5.35
13.	Šmarje pri Jelšah	31.888	29.324	1.565	4.90
14.	Ptuj	68.753	65.188	1.032	1.50
15.	Ormož	17.570	16.784	389	2.21
16.	Ljutomer	18.744	17.909	378	2.01
17.	Lendava	26.143	17.917	867	3.31
skupaj		448.913	391.590	17.474	3.89

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Število Hrvatov v obmejnem obmejnih občinah je v največji meri rezultat ekonomskih migracij v Slovenijo. Hrvati so tako razpršeni po celotven slovenskem ozemlju. Na obravnavanem obmejnem prostoru živi samo 32,23 % prebivalcev Slovenije, ki so se ob popisu 1991 opredelili kot Hrvati.

Po drugi svetovni vojni javno izraženih zahtev po priznanju posebnega manjšinskega statusa »*avtohtonim Hrvatom*«, ki so živeli ob slovensko hrvaški meji ni bilo. Posebnih želja po posebnem manjšinskem statusu niso izkazovali niti prebivalci naselij, ki se po veroizpovedi opredeljujejo kot grkokatoliki. Na seznamu naselij s tradicionalno prisotnostjo prebivalcev grkokatoliške veroizpovedi so Brezovica pri Metliki, Malo Lešče, Drage, Dole, Škemljevec, Hrast pri Jugorju, Maline pri Štrekljevcu in Jugorje. Živijo pa tudi v mestu Metlika.

> Kljub mešanemu izvornemu območju Uskokov ti zase večinoma trdijo, da so že od nekdaj Hrvati (Matkovič 2008: 69; Petrović 2005: 30). Razloge za to je iskati zlasti zaradi njihovega sodelovanja pri branjenju hrvaških pokrajin pred Turki v obdobju Vojne krajine, ki je zajemala tudi Žumberak. Poleg tega se Žumberčani čutijo povezane zaradi zavesti o uskoškem poreklu, ohranjenih običajev in grkokatoliške vere (Hranilović 1990: 608; Misja Zgaga 2008: 33–34). Ob koncu 19. stoletja so se začeli naseljevati tudi v Metliki, tako da jim je bilo tam dovoljeno zgraditi svojo cerkev – sv. Cirila in Metoda – ki je bila blagoslovljena leta 1903. Danes sta tako v Beli krajini dve grkokatoliški cerkvi: omenjena v Metliki ter cerkev Rođenja presvete Bogorodice v Dragah. To sta hkrati edini grkokatoliški cerkvi v Sloveniji. Vsaka je center svoje župnije, pripadata pa škofiji Križevci na Hrvaškem (Misja Zgaga 2008: 36–37).[629]

629 Pirc, J., 2009. *Ugotavljanje narodne / etnične vitalnosti pripadnikov hrvaške narodne skupnosti na njihovem zgodovinskem poselitvenem območju* [raziskovalno poročilo]. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 5.

Tabela 57: Število prebivalcev v vaseh s prisotnostjo prebivalcev grkokatoliške veroizpovedi, popisi med leti 1948–1991

Naselje	1948	1953	1961	1971	1981	1991
1. Drage	92	85	60	44	46	42
2. Dole	86	96	76	46	43	46
3. Štrekljevec	114	101	105	85	106	96
4. Hrast pri Jugorju	109	104	89	76	80	80
5. Maline pri Štrekljevcu	98	81	68	68	48	36
6. Jugorje pri Metliki	60	74	56	55	53	49
7. Brezovica pri Metliki	4	7	4	9	48	60
8. Malo Lešče	54	53	45	33	29	20
9. Metlika	1341	1290	1516	2286	3061	3309

Vertot, N, Žnidaršič, E., Ilić, M., Šter, D., Povhe, J. & Garvas, T., 2001. *Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Morda bi kot *sramežljiv* poskus sestavljanja avtohtone hrvaške manjšine smeli šteti ustanovitev kulturnega društva Žumberak leta 1987.

B. Priseljevanje v Slovenijo v obdobju 1945–1990

V prvih letih po koncu 2.svetovne vojne je bilo priseljevanje v Slovenijo iz drugih jugoslovanskih republik omejeno. Priseljence je v največji meri tvoril vojaški kader:

> Premestitve častnikov jugoslovanske vojske v Slovenijo so v prvem obdobju predstavljale tako rekoč edine večje migracijske tokove med Slovenijo in ostalimi jugoslovanskimi republikami. Tipičen (modalni) priseljenec tega obdobja je bil moški, star 20–25 let, po poklicu uslužbenec (vojaška oseba), srbske narodnosti, ki je bil po rodu iz Srbije ali Hrvaške. Za to obdobje so tipične tudi poroke Slovenk s častniki neslovenske narodnosti. To je bil tudi razlog, da so ostali v Sloveniji, če se skupaj z družino niso bili prisiljeni preseliti v kakšno drugo republiko.[630]

Z vojaškim življenjem je povezava tudi prostorska razporeditev neslovenskega prebivalstva:

> Izrazito večje število prebivalcev srbske narodnosti je bilo v naseljih, kjer so se leta 1948 nahajale vojašnice. Z redkimi izjemami so vojašnice v teh krajih ostale vse do leta 1991. Tipična manjša naselja z večjim številom Srbov so bila Vipava, Bohinjska Bela, Vrhnika, Bovec, Tolmin.[631]

Sredi 50. let 20. stoletja je Slovenija zaključila z zaokrožanjem državnega ozemlja. Sočasno smo stopili v obdobje skoraj 30.letnega intenzivnega priseljevanja. Demografi ugotavljajo, da je priseljevanje v Slovenijo iz drugih republik SFRJ mogoče razvrstiti v več kategorij.

> Priseljevanje je bilo:
> – tipično ekonomsko priseljevanje brezposelnega ruralnega prebivalstva, ki je bilo ob priselitvi precej mlajše (modalni razred 15–19 let), kot so nakazovale prejšnje raziskave (modalni razred 20–24 let), zato je do procesov oblikovanja družinskih skupnosti večinoma prihajalo šele v novem okolju;
> – priseljevanje je največkrat potekalo po konceptu migracijskih verig, tako da so se v Sloveniji priseljenci posamezne narodnosti iz istih izvornih območij naseljevali strnjeno;
> – organizirano iskanje delovne sile, ki so ga izvajala nekatera največja slovenska industrijska in gradbena podjetja, je bilo neposredno (navadno organizirano

630 Dolenc, D., 2007. Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 75.

631 Prav tam, 75.

skupaj z lokalnimi zavodi za zaposlovanje) ali posredno (preko šolanja v Sloveniji) in najznačilnejše za sedemdeseta leta in prvo polovico osemdesetih let;

– razporejanje na delo v Slovenijo (JLA, carina, drugi državni organi nekdanje skupne države) je bilo v dosedanjih raziskavah migracij zapostavljeno, čeprav je pomembno prispevalo k demografskim spremembam in splošnemu družbenemu razvoju, še zlasti v manjših lokalnih skupnostih;
– sekundarno priseljevanje (z zamikom) vzdrževanih družinskih članov oziroma zakoncev (združitev družin, poročna migracija), ki nima tipičnih ekonomskih vzrokov in je bilo značilno predvsem za ženske;
– priseljevanje Slovencev po rodu (več kot polovica je danes starejših od 50 let) predstavlja skoraj 20 % priselitev iz nekdanje Jugoslavije in je bilo značilno za obdobje pred drugo svetovno vojno in takoj po njej.[632]

Za razliko od klasičnih narodnih manjšin, ki imajo bolj ali manj razpoznaven poselitveni prostor, je za imigrantske populacije značilna prostorska disperzija. Kraj njihovega bivanja je primarno povezan z zaposlitvijo. Tudi v slovenskem primeru je mogoče zaznati omenjeno značilnost. Pripadnike imigrantskih skupnosti (in njihovih potomcev) je mogoče najti v vseh slovenskih občinah. Največje koncentracije so opazne v večjih industrijskih in urbanih središčih.

Največji delež neslovenskega prebivalstva je

na Jesenicah (31,0 %), na katerih so večinska neslovenska narodnost Muslimani, podobno velja tudi za Velenje (20,5 %). Na Jesenicah predstavljajo Bošnjaki in Muslimani skupaj skoraj 18% narodno opredeljenega prebivalstva, v Velenju pa 8 %. Samo v štirih občinah (v Ljubljani, na Jesenicah, v Velenju in Kopru/Capodistria) jih živi več kot polovica od vseh v Sloveniji. (…) Ker je bilo priseljevanje v Slovenijo na pretežno dobro razvita gospodarska urbana področja, imajo nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva (nad 10 %) poleg Maribora nekatere največje občine (Ljubljana – 14,9%, Kranj – 13,2 %, Koper/Capodistria) ter nekatere manjše občine, ki so zaradi svoje industrije (oziroma premogovništva) potrebovale veliko nekvalificirane delovne sile (Trbovlje, Hrastnik, Tržič – vse tri občine nekaj nad 11 %).[633]

Visok delež neslovenskega prebivalstva je tudi v vseh treh obalnih občinah. Razlog gre iskati v procesih povojne industrializacije in nove »kolonizacije« močno izpraznjenega obalnega pasu po letu 1954. Vse tri obalne občine sodijo po številu neslovenskega prebivalstva v sam vrh seznama slovenskih občin. V Izoli je odstotek prebivalcev občine, ki so se narodnostno opredelili drugače kot Slovenci 22 %, v Kopru 20 % in v Piranu 5 %. Italijansko »avtohtono« prebivalstvo, ki mu po slovenski ustavi pripada ustrezen nabor posebnih manjšinskih pravic, v nobeni obalni občini ne predstavlja večinske neslovenske populacije, kot smo ugotavljali v razdelku o italijanski narodni manjšini.

Večinsko neslovensko prebivalstvo so v Občini Izola Hrvati – 804 oseb (6,6 % narodnostno opredeljenih), Srbi 4,5 % (546) in Bošnjaki 4,3 % (518); šele nato sledijo Italijani s 3,5 odstotnim deležem v številu neslovenskega prebivalstva. Tudi v občini Koper so večinsko neslovensko prebivalstvo Hrvati (2193, 5,4 % narodnostno opredeljenega prebivalstva), sledijo Srbi (1.693, 4,2 %) in Bošnjaki (1196, 2,9 %). Italijansko »avtohtono« prebivalstvo šteje 712 oseb, 1,8 %

632 Dolenc. *Priseljevanje v Slovenijo*, 97.

633 Statistični urad Republike Slovenije, 2003. *Statistične informacije 93/2003*, 71.

narodnostno opredeljenega prebivalstva. Podobno je tudi v Občini Piran: največji delež tistih, ki so se opredelili kot Neslovenci predstavljajo Hrvati 810 (6,1 %), sledijo Italijani (698, 5,3 %) ter Srbi 435 (3,3 %). Nič nenavadnega ni, da se ob opisani etnični sestavi pogosto pojavljajo znotraj teh skupnosti (in pri nekaterih zunanjih opazovalcih) vprašanja o utemeljenosti obstoja velikega razkoraka med obsegom pravne zaščite »avtohtonih« narodnih in »novih« narodnih manjšin.

Za razpravo o prostorski razporeditvi neslovenskih populacij sta omembe vredni še naslednji opombi:

> Srbi so se naseljevali predvsem v velikih mestih, največji je bil delež zaposlenih v nekdanji JLA in drugih nekdanjih zveznih organih. Številni med njimi so se po razporeditvi v Slovenijo tu ustvarili tudi svoje družine. Tako živi v Ljubljani več kot tretjina vseh Srbov v Sloveniji, v sedmih občinah z vsaj tisoč Srbi pa skoraj dve tretjini (to so istočasno tudi občine z največjim številom prebivalstva v Sloveniji).
>
> Hrvatje kažejo manjšo stopnjo koncentracije in so razporejeni v največ občinah v Sloveniji, še vedno pa jih živi 40% v petih občinah z vsaj tisoč pripadniki hrvaške narodnosti. Glede na delež narodno opredeljenega prebivalstva v posamezni občini pa prevladujejo predvsem v številnih občinah ob slovensko-hrvaški meji.[634]

Kakorkoli že, priseljevanje iz drugih južnoslovanskih republik je spreminjalo narodno podobo Slovenije; narodno močno homogena Slovenija v prvem obdobju po koncu II. svetovne vojne je od sredine 60. let dalje dobivala drugačne narodne vsebine.

Če je problematika *zgodovinskih narodnih manjšin* postajala vse bolj *tematika lokalnega pomena z elementi folkloristike,* so od 60. let 20. stoletja dalje, medetnične odnose začeli določati procesi imigracije. Procesi imigracije so *postali vseslovenski problem*, saj so se imigranti razpršili po celi Sloveniji. Stopili smo v obdobje

> skoraj tridesetletnega ekonomskega priseljevanja v Slovenijo in vključitev BiH v migracijske tokove proti Sloveniji. Število prebivalcev, rojenih izven Slovenije, se je povečalo za 45 odstotkov na 66 tisoč oseb. Število rojenih v BiH se je v tem času skoraj podvojilo, čeprav še ni preseglo 10 tisoč oseb. Skoraj dve tretjini priseljencev je bilo rojenih na Hrvaškem.[635]

Zgrešena slovenska gospodarska politika, ki jo je diktirala Komunistična partija in je temeljila na neobstoječih surovinskih resursih in neobstoječem človeškem kapitalu, je vodila v najbolj intenzivno priseljevanje v Slovenijo iz območja preostalega dela Jugoslavije, posebej iz Bosne in Hercegovine. Priseljevanje so z različnimi spodbudami spodbujale tudi mnoge gospodarske organizacije. Obdobje najbolj intenzivnega priseljevanja se je začelo v 70. letih prejšnjega stoletja. V desetletju 1971–1981 se je

> najbolj povečalo število prebivalstva (za 160 tisoč) in največja je bila relativna rast prebivalstva (skoraj 10 odstotkov). Skupaj je bilo v Sloveniji ob popisu 1981 več kot 150 tisoč narodnostno neavtohtonega prebivalstva, (…)[636]

634 SURS kot priseljenca opredeli prebivalca »Slovenije, katerega prvo prebivališče je bilo v tujini (ne glede na državljanstvo). Glej: Žnidaršič, M. & Miklič, E., 2022. *Registrski popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj.* Republika Slovenija Statistični urad, Ljubljana. https://www.stat.si/statweb/File/DocSysFile/8211 (dostop 27. 2. 2023).

635 Dolenc. *Priseljevanje v Slovenijo*, 59.

636 Dolenc. *Priseljevanje v Slovenijo*, 68.

Rezultati priseljevanja se kažejo v popisnih podatkih. Popis prebivalstva leta 1991 pokaže naslednjo sliko.

Tabela 58: Prebivalstvo, priseljeno iz drugih republik SFR Jugoslavije, po območju odselitve in rojeni v Sloveniji po narodnosti, popis 1991

Narodnost	Prebivalstvo[1]	Priseljeni po območju odselitve 1981–1991[2]					Rojeni v Sloveniji
		Skupaj	Hrvaška	BIH	Makedonija	ZRJ	
Skupaj	1 913 355	33 942	8 841	17 062	1 460	6 579	49 920
Hrvati	52 876	7 982	5 302	2 484	5	191	10 752
Srbi	47 401	7 660	526	4 624	34	2 476	13 972
Bošnjaki	26 577	6 263	142	5 393	63	665	9 145
Makedonci	4 371	767	19	32	683	33	1 418
Črnogorci	4 339	677	89	112	13	463	1 438
Albanci	3 534	1 239	54	44	431	710	880
Neopredeljeni	8 716	863	161	540	22	140	4 946
Jugoslovani	12 075	1635	218	1 056	19	342	5 453
Regionalno	5 187	767	52	682	1	32	1 916
Slovenci	1 689 657	3 078	1 763	513	86	716	…
Drugo[3]	45 404	781	120	181	61	419	…

Dolenc, D., 2007. Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 69–102.

1 Preračunani podatki brez zdomcev, SURS, neobjavljeno gradivo.
2 SURS, neobjavljeno gradivo.
3 Brez avtohtonih narodnih skupnosti, vključno z neznano narodnostjo.

Množično priseljevanje v 70. letih je bil pojav, s katerim se je slovensko okolje srečalo prvič v zgodovini. Priseljenci so bili za *to okolje tujci, pogosto tujek v narodnem telesu*. V slovenski percepciji južnoslovanskih narodov je (bila) trdno zasidrana Cankarjeva opredelitev jugoslovanstva, ki pravi:

> Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci, po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.[637]

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz »bratskih« republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence. Ta občutek je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije.[638]

637 Cankar, I., 1931. *Slovenci in Jugoslovani*. Predavanje leta 1913 v Ljubljani.

638 Glej o tem podrobneje v: Komac, M., 2007. Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 35–65.

Slovenci o procesih priseljevanja

Priseljevanje v Slovenijo, ki so ga pogosto spodbujala slovenska podjetja z vabljenjem delavcev na delo v Slovenijo in z vabljenjem mladine v strokovne šole, je kmalu trčilo ob percepcijo *slovenstva* v Jugoslaviji. To ni bilo povezano s problematiko uveljavljanja kulturnih, jezikovnih in izobraževalnih pravic pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov, ki so prihajali v Slovenijo in so si v Sloveniji ustvarjali (ali si želeli ustvariti) novo življenje, ampak z uveljavljanjem slovenstva v vseh segmentih javnega življenja v Sloveniji. Pripadniki drugih narodov so bili obravnavani kot prišleki, ki naj se življenju v Sloveniji čim prej prilagodijo, naučijo naj se slovenščine in naj jo v javnosti tudi uporabljajo. Drugačno nastopanje/obnašanje v javnosti je bilo obravnavano kot »južnjaško« nastopaštvo, morda celo izzivanje. V določenem obdobju je bilo prisotno mnenje, da imigranti celo ogrožajo slovenski narod.

Izsledki raziskav,[639] opravljenih v 70., 80. in 90. letih 20. stoletja, kažejo na zadržan, včasih celo odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik.

Priseljevanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo je bilo v očeh večinske narodne populacije slaba razvojna odločitev. Branje rezultatov prvih raziskav Slovenskega javnega mnenja (SJM) nam zapisano potrjujejo. V raziskavi Slovensko javno mnenje, ki je bila opravljena v letu 1970/71, so bili na vprašanje o tem, *ali je priseljevanje iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo dobro ali slabo,* dobljeni tile odgovori:

Tabela 59: V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali slabo? (leto 1970/71)

	Odgovori	Število	Delež (%)	% odgovorov
	v glavnem dobro	600	28,6	28,7
	kakor kdaj	411	19,6	19,7
	v glavnem slabo	892	42,5	42,7
	ne vem	188	9	9
	skupaj	2091	99,6	100
m. v.	b. o.	9	,4	
Skupaj		2100	100	

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 87.

639 Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana.

Tabela 60: Zakaj mislite, da je to (priseljevanje, op. M. K.) dobro? (leto 1970/71)

	Odgovori	Število	Delež (%)	% odgovorov
	primanjkuje nekvalificiranih delavcev	260	12,4	47,4
	delajo vse	92	4,4	16,8
	dobro je za nas razvoj	21	1	3,8
	pri nas se učijo	38	1,8	6,9
	doma nimajo dela	30	1,4	5,5
	bolje kot v tujino	7	,3	1,3
	narodi se zbližujejo	40	1,9	7,3
	ne smemo biti zaprti	8	,4	1,5
	drugo	52	2,5	9,5
	skupaj	548	26,1	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 1.

Priseljevanje je po prepričanju obsežnega dela anketirancev *slaba razvojna odločitev.* Le slaba tretjina meni, da je priseljevanje v glavnem dobro. Med razlogi za pozitivno vrednotenje imigracije (tabela 60) prevladujejo *razlogi z ekonomsko vsebino* (v Sloveniji primanjkuje nekvalificirane delovne sile; opravljajo dela, ki jih domači delavci ne želijo opravljati). Ekonomski razlogi prevladujejo tudi pri odklonilnih odgovorih (tabela 61): odvzemajo delovna mesta Slovencem – dovolj je Slovencev; gre na naš račun. Razlogi neekonomske narave so obrobni – nobenega vpliva na večkulturnost, strpnost, družbeno odprtost ni mogoče opaziti.

Tabela 61: Zakaj misli, da je to (priseljevanje, op. M. K.) slabo? (leto 1970/71)

	Odgovori	Število	Delež (%)	% odgovorov
	dovolj je Slovencev	418	19,9	48,7
	gre na naš račun	191	9,1	22,3
	niso usposobljeni	23	1,1	2,7
	neradi delajo, so leni	49	2,3	5,7
	z njimi so sitnosti	57	2,7	6,6
	slabo za Slovence	61	2,9	7,1
	doma imajo delo	34	1,6	4
	tu težko živijo	6	0,3	0,7
	vsaka republika naj zaposluje svoje delavce	19	0,9	2,2
	skupaj	858	40,9	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 1.

Podobno vprašanje je bilo postavljeno tudi v raziskovanju Slovenskega javnega mnenja (SJM) leto pozneje, leta 1972. Tudi tokrat so bili odgovori zelo podobni odgovorom leta 1970/71. Prevladujejo mnenja, da ima priseljevanje v Slovenijo *več slabih kot dobrih* posledic. Pozneje se to vprašanje ni več pojavljalo. Izsledki raziskovanja leta 1972 so prikazani v tabeli 62.

Tabela 62: V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo? (leto 1972)

	Odgovori	**Število**	**Delež (%)**
	v glavnem dobro	585	27,9
	kakor kdaj	686	32,7
	v glavnem slabo	699	33,3
	ne vem	126	6
	skupaj	2096	99,8
m. v.	b. o.	4	0,2
Skupaj		*2100*	*100*

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 8.

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz *bratskih* republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence. Ta občutek je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije, kot nam kažejo izsledki raziskovanj SJM, prikazani v zbirni tabeli 63.

Tabela 63: Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate ali ne? SJM 80, SJM 83, SJM 90

	Leto raziskave					
Odgovori	**SJM80**		**SJM83**		**SJM90**	
	N	%	N	%	N	%
ne	999	49,2	822	39,8	584	28,5
da	718	35,4	791	38,3	1086	53
ne vem	310	15,3	454	22	380	18,5
b. o.	4	0,1				
Skupaj	100	100	100	100	100	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana.

Poleg *delovnih mest* naj bi bile ogrožene tudi nekatere prvine narodne identitete – *v prvi vrsti slovenski jezik*. Stališča anketirancev nosijo v sebi tudi kanček hipokrizije – imigranti so zasedli delovna mesta zato, ker jih lokalno prebivalstvo ni želelo opravljati! Ogroženost jezika je odvisna od doslednosti njegove rabe v zasebnem in javnem življenju. Tudi v komunikaciji z imigrantskimi populacijami. Če so se pripadniki večinskega naroda sami prilagajali jeziku prihajajočih populaciji, za to ni mogoče kriviti imigrantskih skupnosti. Res pa je, da so se prišleki le počasi, mnogi tudi z veliko mero odbojnosti, učili jezika okolja, kar so jim Slovenci posebej zamerili. Oba odnosa sta lepo razvidna iz rezultatov raziskovanj SJM, predstavljenih v tabeli 64.

Tabela 64: »Ali navedena ravnanja ogrožajo slovenski jezik ali ga ne ogrožajo?«

		1 močno ogroža	2 ogroža	3 ne ve, neodločen	4 ne ogroža	5 sploh ne ogroža	srednja vrednost
Slovenci zmeraj govorimo s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov v njihovem jeziku	N	517	830	187	444	55	2.36
	%	25,4	40,8	9,2	21,8	2,7	
Slovenci si premalo prizadevamo, da bi slovenske knjige prevajali v jezike drugih jugoslovanskih narodov	N	222	689	587	457	78	2.74
	%	10,9	33,9	28,9	22,5	3,8	
Slovenci v zveznih organih (Skupščini) ne uporabljajo slovenščine	N	482	821	319	373	38	2.34
	%	23,7	40,4	15,7	18,3	1,9	
Slovenci se učimo drugih jugoslovanskih jezikov, drugi pa se slovenščine ne učijo	N	555	889	218	330	41	2.22
	%	27,3	43,7	10,7	16,2	2	
V JLA uporabljajo le srbohrvaščino	N	380	735	309	535	74	2.6
	%	18,7	36,2	15,2	26,3	3,6	
Delavci iz drugih republik in pokrajin v Sloveniji se ne učijo slovenščine	N	562	909	244	288	30	2.17
	%	27,6	44,7	12	14,2	1,5	
Slovenci premalo skrbimo za svoj jezik, uporabljamo tujke in popačene izraze	N	806	931	167	112	17	1.82
	%	39,6	45,8	8,2	5,5	0,8	

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 143.

V začetku 80. let se je javno razkrila gospodarska kriza. Problematika oteženega zaposlovanja se je kazala tudi v stališčih anketirancev do priseljevanja in priseljencev v Sloveniji. Po mnenju anketirancev bi veljalo z vidika zaposlovanja domače delovne sile (verjetno je mišljeno *etničnih* Slovencev) omejiti zaposlovanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik. Da je bilo to v nasprotju z načelom prostega pretoka oseb, blaga in storitev, je Slovence zanimalo bore malo!

Prepričanje o *potrebnem omejevanju zaposlovanja delovne sile* iz drugih jugoslovanskih republik je mogoče razbrati iz odgovorov na vprašanje, ki se je v raziskavi SJM, opravljeni leta 1980/81 glasilo:

Tabela 65: Vse kaže, da bodo tudi pri nas v Sloveniji mladi ljudje po zaključenem šolanju v prihodnje vs težje našli zaposlitev. V kakšni meri se strinjate z navedenimi ukrepi, ki bi preprečili nezaposlenost mladih v prihodnje (leto 1980/81).

		1 sploh se ne strinjam	2 ne strinjam se	3 neopredeljen	4 strinjam se	5 v celoti se strinjam	6 ne vem, ne poznam, b. o.	sred. vrednost
neustrezno izobražene vodilne naj zamenjajo mladi strokovnjaki	N	47	136	174	851	674	167	4,0
	%	2,3	6,6	8,5	41,5	32,9	8,2	
vse delavce, ki izpolnjujejo pogoje, je treba upokojiti	N	42	118	112	735	923	119	4,2
	%	2	5,8	5,5	35,9	45	5,8	
omejiti honorarno in nadurno delo	N	33	88	114	752	943	119	4,3
	%	1,6	4,3	5,6	36,7	46	5,8	
preprečevati dvojno delo: v tovarni in na zemlji	N	154	448	293	480	558	116	3,4
	%	7,5	21,9	14,3	23,4	27,2	5,7	
preprečevati šušmarsko obrt	N	57	129	210	709	799	145	4,1
	%	2,8	6,3	10,2	34,6	39	7,1	
omogočiti obrtnikom, gostilničarjem, da zaposlijo več delavcev	N	85	180	290	843	477	174	3,8
	%	4,1	8,8	14,2	41,1	23,3	8,5	
mladi naj grejo na delo v tujino	N	925	702	139	139	37	107	1,8
	%	45,1	34,3	6,8	6,8	1,8	5,2	
omejiti zaposlovanje delavcev iz drugih republik	N	155	305	331	701	421	136	3,5
	%	7,6	14,9	16,2	34,2	20,5	6,6	
zaostriti delovno disciplino in odstraniti vse, ki zaposlitev zlorabljajo	N	49	42	91	792	958	117	4,3
	%	2,4	2	4,4	38,7	46,8	5,7	
omejiti zaposlovanje žensk in dati prednost moškim	N	703	633	244	265	91	113	2,2
	%	34,3	30,9	11,9	12,9	4,4	5,5	
vsem skrajšati delovnik in delovno dobo	N	111	228	362	785	408	155	3,6
	%	5,4	11,1	17,7	38,3	19,9	7,6	
mladi naj čakajo na zaposlitev	N	1049	689	92	79	38	102	1,6
	%	51,2	33,6	4,5	3,9	1,9	5	

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 50

V isti raziskavi je bilo na temo priseljevanja postavljeno še dodatno vprašanje, ki se je glasilo:

Tabela 66: »Ali naj bi v Sloveniji tudi v bodoče omogočali zaposlovanje delavcev iz drugih republik ali ne?« (leto 1980/81)

	Število	Delež (%)
ne	995	48,6
da	592	28,9
ne vem, neodločen, b. o.	462	22,5
Skupaj	2049	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 55.

Odgovori anketirancev so odklonilni. Podobno odklonilna so bila mnenja anketirancev do priseljevanja v vseh raziskavah, ki so bile opravljene v 80. letih.

Posebno poglavje v odnosih med slovensko večinsko populacijo in neslovenskimi priseljenimi skupinami se je nanašalo na *percepcijo večinske populacije do integracije priseljencev*, oziroma na to, kako so si integracijo predstavljali pripadniki večinskega naroda. Prepričanje Slovencev je, da je Slovenija država slovenskega naroda (*etničnih* Slovencev) in dveh tradicionalnih manjšin, italijanske in madžarske, ki jima pripada ustrezen nabor »kompenzacijskih« pravic. Ostali Neslovenci naj se *prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo*. To je jasno razvidno iz izsledkov raziskovanja SJM v letih 1983 (tabela 67), 1986 (tabela 68) in 1988 (tabela 69).

Tabela 67: Kako naj po vaši oceni v prihodnje ravnajo delavci iz drugih republik in pokrajin, ki so že dalj časa v Sloveniji? (leto 1983)

	Število	Delež (%)
naučijo naj se slovenskega jezika in navad, opustijo naj svoj …	177	8,6
ohranijo naj svoj jezik in navade ter živijo sami zase	37	1,8
ohranijo naj svoj jezik in navade, hkrati naj se prilagodijo	1467	71
naj delajo tu le krajši čas, potem pa naj se vrnejo domov	205	9,9
drugo	15	0,7
ne vem, neodločen, mi je vseeno	166	8
Skupaj	2067	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 86.

Tabela 68: Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? (leto 1986)

	Število	Delež (%)
opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	157	7,7
ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	56	2,7
po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	80	3,9
naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo … med seboj	1288	63,1
omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj svoj	288	14,1
ne vem, neodločen	173	8,5
Skupaj	2042	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov**.** FDV**,** Ljubljana, 120.

Tabela 69: Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? (leto 1988)

	Število	Delež (%)
opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	174	8,4
ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	41	2
po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	174	8,4
naučijo naj se slovenski jezik in prilagodijo … med seboj	1265	61
omogočiti jim je treba šolanje v svojem jeziku, hkrati naj s	275	13,3
ne vem, neodločen	146	7
Skupaj	2075	100

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV**,** Ljubljana, 120.

Iz odgovorov je mogoče zaključiti, da je tudi v slovenskem okolju prevladujoče prepričanje,

> da je uspešno integriran tisti migrant, ki brez odpora sprejema vloge, ki so mu namenjene v stratifikacijskem sistemu, da je asimiliran tisti imigrant, ki mu je (…) uspelo stabilizirati njegovo simbolično strukturo in akcijo ter vedenje, ustrezno obrazcu, ki se od njega zahteva, in ki mu je uspelo proizvesti identiteto *podružbljenega posameznika* sprejemne družbe.[640]

640 Mežnarić, S., 1986. *„Bosanci»: a kuda idu Slovenci nedeljom?* Republiška konferenca ZSMS, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana, 18.

Leta 1987 se je v anketi SJM pojavilo vprašanje, ki je spraševalo o dobrobiti, oziroma »škodi«, ki jo ima priseljevanje za imigrantsko okolje (tabela 70). Glasilo se je:

Tabela 70: Ocenite navedene vidike, probleme glede na to, ali hudo prizadenejo Slovence in Slovenijo ali sploh ne prizadenejo! (leto 1987)

		zelo hudo prizadenejo 1	hudo prizadenejo 2	ne ve, neodločen 3	ne prizadenejo 4	sploh ne prizadenejo 5	srednja vrednost
samomori	N	513	920	385	183	32	2,16
	%	25,2	45,3	18,9	9	1,6	
staranje prebivalstva	N	314	927	417	350	25	2,43
	%	15,4	45,6	20,5	17,2	1,2	
nizka rodnost, nataliteta	N	674	1024	201	122	12	1,91
	%	33,2	50,4	9,9	6	0,6	
množična zaposlenost žensk	N	264	768	391	508	102	2,71
	%	13	37,8	19,2	25	5	
prelivanje ustvarjenega dohodka v nerazvita območja Jugoslavije	N	649	897	364	115	8	1,98
	%	31,9	44,1	17,9	5,7	0,4	
ljudje delajo v službi in po službi, da si zgradijo hiše, kupijo stanovanje …	N	242	624	401	628	138	2,90
	%	11,9	30,7	19,7	30,9	6,8	
množično izseljevanje Slovencev v preteklosti	N	324	898	484	287	40	2,42
	%	15,9	44,2	23,8	14,1	2	
priseljevanje NK delavcev iz drugih republik in pokrajin v Slovenijo	N	565	862	338	246	22	2,16
	%	27,8	42,4	16,6	12,1	1,1	

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov. FDV, Ljubljana, 154.

Odstotek tistih, ki so prepričani, da je priseljevanje močno prizadelo Slovence in Slovenijo, je gromozanski – 70 odstotkov.

Polagoma se je bilo potrebno pripraviti na odhod iz skupne južnoslovanske države. Na predvečer odhoda iz SFRJ je bilo v raziskavi SJM postavljeno vprašanje o tem, kako naj se v bodoči državi Sloveniji uredi problematika narodnih manjšin.

Temeljna ugotovitev je, da slovensko okolje strogo loči med naborom *posebnih pravic*, ki naj bi jih bili deležni pripadniki zgodovinskih narodnih manjšin in naborom posebnih narodno manjšinskih pravic, ki naj bi jih bili deležni priseljenci (in njihovi potomci). Nabor posebnih manjšinskih pravic za pripadnike zgodovinskih manjšin se Slovencem ne zdi vprašljiv. Pri podeljevanju pravic za priseljence pa so Slovenci močno selektivni. Zavračajo tako rekoč vse, kar presega sfero zasebnega in ustvarjanje v okviru lastne etnične skupine. Podatki raziskovanja SJM leta 1990 nam zapisano potrjujejo.

Tabela 71: Katere od spodaj navedenih pravic naj ustava prizna avtohtonim narodnim manjšinam v Sloveniji, zlasti Italijanom in Madžarom, kakšne pa tistim državljanom, ki so se v Slovenijo priselili (Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani …)?

	A-za avtohtone manjšine		B-za priseljence	
	Da	Ne	Da	Ne
svobodna raba svojega jezika	83,6	15,6	55,5	43,5
izražajo … lastno kulturo	85,8	13,2	67,4	31,4
ustanavljajo lastne kulturne organizacije in ustanove	77	22,1	56,2	42,9
imajo pravico do javne uporabe nacionalnih simbolov	56,3	42,2	32,2	66,2
razvijajo svoje gospodarske dejavnosti	77,8	21	61,7	37,1
organizirajo svoj časopis, radio in TV	68,2	30,7	38,2	60,7
oblikujejo samostojno šolstvo	53,8	45,1	24,1	74,7
gojijo odnose z matičnim narodom	89,8	9	78,9	19,9
da v območjih, kjer živijo, ustanovijo posebne narodnostne skupnosti	62,2	36,4	35,4	62,8
da imajo svoje odbornike v občinski skupščini	77	21,7	50,1	48,6
da imajo svoje poslance v republiški skupščini	72,2	26,6	41,9	56,8
da ustanavljajo lastne politične stranke	43,2	55,5	24,9	73,7

In sedaj?

> Nimamo mi pa Slovenci šans. Vse se začne, že ko smo klinci in njim starci berejo Pedenjpede pa Muce Copatarice, nam pa Ježeve kućice pa Grga Čvarke. In od tam naprej gre vse v kurac. Vsak gre v svojo stran in ni ga boga, ki bi nas združil. Lahko se mi kao družimo pa štekamo pa neki izigravamo kolege pa to, samo ne moremo pa se zares štekat. Tako bratski. Nimamo istih stvari v glavi in gotovo. Mi smo čefurji in oni so Slovenci in to je to. Jebiga. Za vse sta kriva Branko Čopič pa Jovan Jovanović Zmaj.[641]

Ob koncu 80. let 20.stoletja, v vrvežu spopadanja med težnjami po vse jugoslovanskem unitarizmu in centralizaciji na eni strani in težnjami, željami o samostojni Sloveniji, so se začeli organizirati tudi priseljenci.

Ideje o razbitju Jugoslavije so bile za priseljene v Slovenijo iz drugih krajev Jugoslavije naravnost blasfemično početje. Razbijanje njihove domovine pa dejavnost, ki se ji je potrebno ostro upreti. Najglasnejši so bili Srbi in Črnogorci. V nacionalistično že zelo razgreti Sloveniji je bilo mogoče pričakovati, da se bo kmalu pojavil odgovor s Slovenske strani. V Novi Gorici so se na akcijo

641 Vojnović, G., 2008. Čefurji raus! Študentska založba, Ljubljana, 67. Glej še: Wikipedija, b. d. *Dragiša Marojević*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Dragiša_Marojević (dostop 14. 5. 2023).

podpisovanja peticije (avgust-september 1988) v podporo shodu Črnogorcev in Srbov s Kosova v Ljubljani, odzvali s plakatnim obvestilom, na katerem so sporočali:

> Dragi Sodržavljani!!!
>
> Trditev, da bodo priseljenci iz drugih republik delovali kot 5.kolona očitno drži. To dokazuje pismo, ki so ga poslali organizacijskemu odboru za pripravo manifestacij v Ljubljani. Slovenci pa so se do politike tov. Miloševića že izjasnili. To je tista politika, ki med služenjem JLA, podtika slovenskim fantom provokacije, da jih lahko nato obsojajo na večletne kazni. Ista politika je zaprla 4 naše intelektualce, ki so razkrili poizkus državnega udara v Sloveniji, Ti isti ljudje zagovarjajo celo ustavo, ki bi nam Slovencem okrnila pravico govoriti in šolati se v slovenskem jeziku. Tega pa ne smemo dopustiti!!! Tukaj so le gosti in niso doma na Kosovem. Gostov, ki živijo med nami s takimi nameni pa ne maramo. Zato naj slišijo, celo dobrega gosta je po treh dneh dosta.[642]

Prav delovanje skupine pripadnikov srbske in črnogorske skupnosti v Sloveniji v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije, s *»pozicij unitarizma in srbskega nacionalizma«*,[643] je pustilo pečat *petokolonaštva* na celotni priseljenski populaciji. Razen pri Albancih, ki so se v tem obdobju prav tako upirali Srbski nadvladi. Pestro dogajanje v Sloveniji ob napovedanem *mitingu resnice* v Ljubljani 1. 12. 1989, je prepričanje o petokolonaštvu samo še utrdilo. Množična protestna gibanja v južnih Jugoslovanskih republikah proti vodstvenim političnim strukturam, ki niso bila sposobna spopasti se z globoko gospodarsko in socialno krizo, so kmalu postala orodje v rokah sil, ki so rešitev krize videle v poudarjeni centralizaciji države in oženju že dosežene avtonomije posameznih republik in avtonomnih pokrajin. Posebno tehniko spodkopavanja oblasti so predstavljale množične *»spontane«* demonstracije z osnovno zahtevo po zamenjavi republiškega vodstva. Mitingašem, oziroma centralističnim opcijam v Jugoslaviji je takšna taktika uspela v Črni Gori, na Kosovu in v Vojvodini. Ker so procesi demokratizacije v Sloveniji širili tudi na ostala področja Jugoslavije, so se *centralisti* namenili obračunati s političnim vodstvom v Sloveniji. Zamenjavi političnega vodstva bi gotovo sledilo zatrtje že močno razvejane demokratične fronte.

Za odnos večinskega prebivalstva do priseljenih populacij v Sloveniji po osamosvojitvi je potrebno dodati, da je v pripravah na izvedbo t.i. mitinga resnice sodelovala tudi skupina v Sloveniji živečih (priseljenih) Srbov in Črnogorcev. Miting v organizaciji Odbora združenja za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovo – Božur je bil 6. 11. 1989 uradno napovedan in 20. 11. z odločbo Mestnega sekretariata za notranje zadeve Ljubljana prepovedan.

Občutek nezaupanja Slovencev do priseljencev se je zavlekel tudi v leta po osamosvojitvi. Težavno urejanje statusa priseljenih v Slovenijo do leta 1990 in njihovih potomcev (po letu 1991 – novih narodnih manjšin v Sloveniji) je potrebno obravnavati tudi kot posledico opisanih dejanj.

642 Omerza, I., 2020. *Udba in akcija Sever*. L. Rožič; Klub Native Speakerjev Slovenije – ANTS; Inštitut Faller, Ljubljana, 55.
643 Prav tam, 147.

V Ljubljani je skupina Srbov in Črnogorcev 21. 11. 1989 ustanovila Zvezo za ohranitev enakopravnosti občanov,[644] ZOEO, po večini sestavljeno iz v Sloveniji živečih Srbov in Črnogorcev. Na prvih demokratično organiziranih volitvah po letu 1945 je Zveza skorajda prišla v parlament. Kmalu po volitvah se je stranka preimenovala v Stranko za enakopravnost občanov (SEO). Vodja ZOEO/SEO je bil Dragiša Marojević; obrise političnih želja stranke je najbolje povzeti kar po njegovih spominih, objavljenih leta 1993:

1. Repubika Slovenija naj bo skupnost ravnopravnih državljanov. Preprečiti je potrebno vse oblike diskriminacije na temelju narodne, verske, rasne, jezikovne in drugih različnosti.
2. Ustava Slovenije mora natančno določiti državljansko pripadnost vseh tistih, ki se vodijo kot njeni stalni prebivalci. Zagotoviti se mora dvojno državljanstvo vsem pripadnikom drugih narodov, ki bodo ostali na ozemlju, ki se izloča iz jugoslovanske skupnosti.
3. Ustava Slovenije mora zagotavljati status *narodov* (itl. M. Komac) ali narodnih manjšin vsem pripadnikov drugih narodov, ki bodo ostali na njenem ozemlju, pri čemer ne sme priti do zmanjševanja njihovih pravic. Te morajo biti vsaj takšne, kakršne je Jugoslavija zagotavljala Slovencem v Avstriji in Italiji.
4. Z zakonom morajo biti natančno določene pravice ekonomske migracije, skladno z modeli sodobnih evropskih držav in mednarodnih konvencij.
5. V Ustavi se mora izenačiti status Srbov v Beli krajini, kot avtohtonega prebivalstva, z vsemi pripadajočimi pravicami, z drugimi prebivalci, ki imajo enak status (Madžari in Italijani).
6. Potrebno je prenehati s provociranjem prebivalcev (građani) iz drugih republik z izjavami, podobni izjavi ministra za obrambo Janeza Janše, da bodo v primeru vojaških incidentov, »južnjake« vključili v njegovo vojsko, kjer bodo dobro plačani.[645]

Ko Marojevićev zapis vstavimo v vsakdanje dogajanje na slovenski politični sceni, v rovarjenje proti slovenski osamosvojitvi se zdi, da Marojevićeve misli o urejanju statusa priseljenih v samostojni državi Sloveniji, niso povem iskrene.

Marojević v svojem zapisu omenja tudi Srbe v Beli krajini. O srbski manjšini v Beli krajini smo govorili v prejšnjem poglavju. Naj na tem mestu še dodamo, da so se nanje spomnili »*priseljeni sonarodnjaki*«, ob pomoči medijev iz Srbije. Na vse pretege so se trudili prepričati sebe in srbsko javnost, da obstoja tudi v Sloveniji zapostavljena, asimilaciji podvržena skupnost, ki jo je potrebno zavarovati *od zunaj*.

Slovenska UDV (Uprava državne varnosti) je dogajanje v Beli krajini pozorno spremljala. V poročilu z dne 1. 9. 1989 je v tajni informaciji zapisano:

> Novinar revije »Ilustravana politika« Marko Lopušina in njegov kolega Inre Sabo sta skušala vzpostaviti stik z Mladenom Radojčićem, predsednikom Skupščine obline Črnomelj … Lopušina je Radojčića nagovarjal na intervju o življenju Srbov v Beli krajini, vendar je ta intervju odločno odklonil (…).[646]

644 Kronologija nastajanja zveze je zabeležena v delu Igorja Omerze, Udba in akcija sever na straneh, 136–146.

645 Marojević, D. M., 1993. *Zvalo se Jugoslavija*. Gornji Milanovac, Dečje novine, 93–94.

646 Omerza. *Udba in akcija*, 157.

Zato sta nadaljevala pot v Bojance in opravila razgovore z nekaterimi domačini. Spisala sta prispevek z naslovom »Tihi zaborav korena«, v katerem avtorja opisujeta

> zapostavljenost ljudi srbske narodnosti v vaseh Bojanci, Miliči, Marindol in Paunoviči. Sistem načrtne asimilacije in odmiranje srbske narodnosti. Poudarja prispevek teh ljudi v NOB k slovenski državnosti in prikazuje le tisto, kar je slabo in negativno v razvoju teh vasi. Opravičuje nacionalno aktivnost tega prebivalstva na račun tihe sistematične asimilacije, tako, da ob priložnosti nacionalne prebuditve Srbov v Srbiji, letos poleti, v teh vaseh ni bilo nikakršne reakcije.[647]

Iz poročanja agentov UDV je mogoče še zaznati, da so v nacionalističnem početju sodelovali tudi predstavniki srbske pravoslavne cerkve. V prid tej navedbi tajni agenti opisujejo dogodek v Bojancih, ob verskem prazniku »Petrovo«.

> Ob tej priložnosti je bila v cerkvi maša, kjer se je zbralo večje število vernikov in poleg duhovnikov iz Zagreba in Karlovca, nekaj gostov iz Beograda. Po končani maši so se verniki zabavali ob jedači in pijači pred cerkvijo. Gostje iz Beograda so v družbi obeh duhovnikov predvajali po kasetofonu srbske nacionalne pesmi, kot npr. »Ko to kaže, ko to laže, da je Srbija mala«, itd. Zaradi predvajanja takih pesmi je večina vernikov zapustila prostor pred cerkvijo in odšla domov.[648]

Tako so se počasi razblinile zamisli o potrebi zaščite diskriminiranih sonarodnjakov v Sloveniji. Scenarij organiziranja srbskega avtonomnega območja v Beli krajini, po vzoru sorodnih rešitev na Hrvaškem (Srpska autonomna oblast Krajina), se v Sloveniji ni uresničil.

647 Omerza. *Udba in akcija,* 155.

648 Prav tam, 156–157.

C. Model (ureditev) varstva narodnih manjšin 1945–1990 (zaukazano bratstvo in enotnost, oziroma narodne tenzije pod preprogo)

Model/ureditev varstva narodnih manjšin v Jugoslaviji se je pričel bolj sistematično urejati šele ob koncu 50. let 20. stoletja. V središču jugoslovanskega manjšinskega vprašanja je bila Srbija. V obeh avtonomnih pokrajinah, Kosovu in Vojvodini je živelo približno 70 % vseh pripadnikov narodnih manjšin v Jugoslaviji.[649] Predvsem *albansko vprašanje* je kmalu postalo srčika manjšinske problematike. Tedanja ureditev družbe in države, ki je temeljila na strogem centralizmu in etatizmu pod taktirko Komunistične partije in pod ostrim policijskim nadzorom je onemogočala pluralen razvoj jugoslovanske družbe, tudi na narodno manjšinskem področju. K omejeni skrbi za ohranjanje narodnih posebnosti je potrebno dodati se marksistični pogled na problematiko naroda.

> Narodnost ali etničnost se s tega vidika, namreč z vidika nastajajočega univerzalnega svetovno-zgodovinskega človeka in njegove skupnosti – komunizma - kaže tej teoriji kot omejenost oziroma omejena človeškost, kakor pomenijo omejenost človeka že v narodni državljanski epohi presežene fevdalne ali plemenske ali kastne in podobne oblike človeškega skupnega bivanja. Vztrajanje pri narodnosti in s tem upiranje obrezmejitvi sebe v univerzalno proizvajalno silo univerzalnih potreb in načinov zadovoljevanja le-teh se kaže tej teoriji kot reakcionarno. Dopušča ga le v okvirih svoje taktike in strategije prehoda narodno-državljanske družbe v komunizem.[650]

Ker transformacije družbe ni bilo mogoče doseči čez noč, se je bilo potrebno narodnostnih problemov lotiti na konvencionalen način – z ustrezno manjšinsko zakonodajo. Otoplitev je prihajala po kapljicah, nadzorovano in usmerjeno. Prvi znaki sprememb so seveda morali nastati v vsejugoslovanski Zvezi komunistov. Leta 1958 je Zveza komunistov Jugoslavije sprejela nabor sklepov o odnosu do narodnih manjšin.[651]

Razvoj narodno manjšinskega varstva v Sloveniji je bil nekoliko drugačen v primerjavi z ostalimi jugoslovanskimi področji. Z varstvom narodnih manjšin smo se v Sloveniji srečali že kmalu po koncu druge svetovne vojne. Obljube o

649 Glej podrobneje: Hadalin, J., 2011. *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 350.

650 Urbančič, I., (1985). K teoriji nacije, naroda, etnosa s posebnim ozirom na Slovence. *Družboslovne razprave 2* (2), 8.

651 Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnih manjšin, 1963. *Razprave in gradivo* 3, 111–120.

zagotovljeni avtonomiji narodnih manjšin, zapisani v proglasu Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte iz leta 1943, ni bilo mogoče kar zavreči. Čeprav se je proglas nanašal samo na italijansko manjšino, se je posredno dotaknil tudi druge obsežne manjšine, Madžarov. Bila bi le prevelika diskriminacija, če bi Madžare spregledali.

Model (ureditev), ki je poseben status priznaval samo Italijanom in Madžarom, je bil *diskriminatoren* do ostalih zgodovinskih (tradicionalnih, avtohtonih) narodnih manjšin – Srbov v Beli krajini, Hrvatov ob slovensko hrvaški meji, Judov, Romov in Nemcev; teh se v zaščitnem modelu ni omenjalo. Čeprav so bili ob popisih prebivalstva *zaznani* in *popisani.* Res pa tudi je, da so bile omenjene manjšine *speče manjšine*, razen občasno prebujajočih se Romov. Izbran je bil izrazito *selektiven pristop.* Model varstva narodnih manjšin, ki je nastal po letu 1945 se ni mnogo razlikoval od ureditve varstva narodnih manjšin med obema svetovnima vojnama. Narodne manjšine, ki so bile predmet posebnega varstva se je preprosto *izbralo.* To so bili Italijani in Madžari.

Varstvo manjšin so v Sloveniji določale tudi mednarodno pravne obveznosti, tako določbe Mirovne pogodbe z Italijo iz leta 1947, kot tudi določbe Posebnega statuta Memoranduma o soglasju iz leta 1954, seveda pa tudi določbe Osimskega sporazuma, ki je v 8. členu določil, da v

> V trenutku ko preneha veljati poseben status, priložen Memorandumu o soglasju v Londonu 5. oktobra 1954, vsaka stranka izjavlja, da bo ohranila v veljavi že sprejete notranje ukrepe za izvajanje statuta, in da bo v okviru svoje notranje zakonodaje, zagotovila, da se raven zaščite članov dveh posameznih etničnih skupin ohrani v skladu s pravili posebnega statuta.[652]

Poimenovanje manjšin je bilo različno. V prvih letih po vojni je bil v rabi pojem narodne manjšine. Ustava ljudske republike Slovenije iz leta 1947 manjšine omenja v 12. členu.

> Narodne manjšine v Ljudski republiki Sloveniji uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika.[653]

V Ustavnem zakonu o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske republike Slovenije[654] (sprejet 30. januarja 1953) je v 9. členu med drugim zapisano:

> 9. člen
>
> Republiški organi imajo tele pravice in dolžnosti:
>
> (…) skrbijo za to, da se uresničujejo in varujejo svoboščine in demokratične pravice državljanov in njihova enakopravnost ne glede na narodnost, raso in vero; varujejo pravice narodnih manjšin v Ljudski republiki Sloveniji in jim zagotavljajo enakopravnost v družbenem življenju; (…)

652 Glej 8. člen v Kolenc. *Osimski sporazum*.

653 Ustava Ljudske republike Slovenije, sprejeta 16. januarja 1947. Ustava FLRJ in ustave ljudskih republik. Izdaja uradnega lista FLRJ, 1948, 171–172.

654 O spreminjanju jugoslovanskega ustavnega reda leta 1953 glej: Režek, M., 1998. Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon leta 1953. *Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte* 38 (1/2), 151–160.

Jugoslovanska ustava sprejeta leta 1963 uvede nov pojem, narodnost – nacionalna manjšina.[655] V 43. členu je bilo določeno:

> Da bi mogli občani res svobodno izražati svojo narodnost in kulturo, je zajamčena tudi vsaki narodnosti – nacionalni manjšini pravica, da prosto rabi svoj jezik, razvija svojo kulturo ter v ta namen ustanavlja organizacije in uživa druge z ustavo določene pravice.
>
> Na šolah za pripadnike posameznih narodnosti se poučuje v njihovih jezikih.
>
> Z republiško ustavo in zakonom se določajo še druge pravice, ki jih imajo posamezne narodnosti na območjih, na katerih živijo.

Osnovnim smernicam varstva narodnih manjšin, sprejetih na zvezni ravni sledi tudi slovenska ustava.

V preambuli Ustave Socialistične republike Slovenije iz leta 1963[656] je zapisano

> 76. člen
>
> Vsaki narodnosti, ki je **narodna manjšina** (poudaril M. K.), je zagotovljena pravica, da svobodno uporablja svoj jezik, razvija svojo kulturo in v ta namen ustanavlja ustanove ter uporablja druge s to ustavo določene pravice.
>
> V šolah za pripadnike posamezne narodnosti se poučuje v jeziku te narodnosti.
>
> 77. člen
>
> Italijanski in madžarski narodnosti, ki živita na območju SR Slovenije, zagotavlja SR Slovenija enakopravnost in možnost vsestranskega razvoja in napredka.
>
> Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom in statutom občine se določi način uresničevanja pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.[657]
>
> SR Slovenija skrbi za razvoj šolstva, tiska, radia in kulturno-prosvetnega dela italijanske in madžarske narodnosti in zagotavlja v ta namen potrebno pomoč.[658]

Z ustavo iz leta 1963 vstopita v narodno manjšinski besednjak dve novotariji; Pojem *narodne manjšine* se nadomesti s pojmom *narodnost.*[659] Sprememba na področju poimenovanja manjšin ni vplivala na radikalno izboljšanje statusa manjšin, je bila pa bila zato pojmovna zmeda toliko večja. V grobih obrisih je bil zarisan tudi pojem *narodno mešanega ozemlja,* ki je v ustavi iz leta 1963 opredeljeno kot *območje, na katerem (narodnosti) živijo.*

Pojem *narodno mešana območja (ozemlja)* je osrednji pojem v modelu/ureditvi narodno manjšinskega varstva. To so območja, na katerih pripadniki narodnih manjšin izkazujejo dolgotrajno in stalno prisotnost. To so območja,

---

655 Glej 43. člen na strani 196 v Ustava FLRJ 1963, Službeni list SFRJ, Beograd.

656 Ustava Socialistične Republike Slovenije. Časopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana, 1963, 2.

657 Ta odstavek je bil nadomeščen z ustavnim amandmajem št. XXI, sprejetim 17. februarja 1969. Amandma št. XXI se glasi: Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom, statutom občine in splošnimi akti delovnih in drugih organizacij se določi način, kako se uresničujejo pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.
S tem amandmajem se nadomesti določba drugega odstavka 77. člena Ustave SR Slovenije.

658 *Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS (1963), 2. 9. 1998, 33–34.

659 Spremembo izraza manjšine v narodnosti je nakazovalo že preimenovanje predvojnega Manjšinskega inštituta v Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (1948).

na katerih je pripadnikom narodnih manjšin zagotovljeno uresničevanje sklopa t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic.

Podrobno so narodno mešana območja opredeljena v statutih občin, sprejetih sredi 60. let, kar smo podrobno prikazali na preteklih straneh.

Raba jezika in izobraževanje v jeziku pripadnikov manjšin sta edini pravici, ki ju je mogoče najti v ustavah Republike Slovenije, ki so bile sprejete do sredine 60.let prejšnjega stoletja. Lastništvo nad slovensko državo pa tako ali tako ni bilo nikoli sporno.

Republiška ustava iz leta 1974 je *lastništvo* nad slovensko državo še natančneje določila. V preambuli je zapisano:

> Izhajajoč iz tega (…), da je **slovenski narod** (poudaril M. K.) v svojem narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji neločljivo povezan z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije, z zmago nad silami fašistične agresije in notranje reakcije prvič v zgodovini po tisočletnem zatiranju ustanovil svojo **lastno državo** (poudaril M. K.), ki temelji na njegovi suverenosti in na oblasti ter samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in ki je v sestavi zvezne države Socialistične federativne republike Jugoslavije kot državne skupnosti prostovoljno združenih narodov in narodnosti; (…)[660]

V prvem členu ustave iz leta 1974 je bilo določeno:

> Socialistična republika Slovenija je država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije, na oblasti in samoupravljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, in socialistična samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi in občanov, **slovenskega naroda in italijanske in madžarske narodnosti**. (poudaril M. K.)
>
> Socialistična republika Slovenija je v sestavi Socialistične federativne republike Jugoslavije.[661]

4. členu pa je bilo določeno:

> V Socialistični republiki Sloveniji delovni ljudje in občani zagotavljajo in uresničujejo (…) pogoje za vsestranski razvoj in napredek slovenskega naroda; izpolnjujejo dolžno skrb in se zavzemajo za ureditev položaja slovenske narodne skupnosti v zamejstvu in Slovencev v tujini; varujejo narodnostni značaj, zagotavljajo položaj, uresničujejo enakopravnost ter pospešujejo vsestranski napredek italijanske in madžarske narodnosti (…)[662]

V tem duhu so opredeljene tudi pravice in dolžnosti Socialistične republike Slovenije do pripadnikov narodnih manjšin. V 314. členu ustave je določeno:

> Socialistično republiko Slovenijo predstavljajo s to ustavo določeni republiški organi.
>
> V okviru z ustavo in zakoni določenih pravic in dolžnosti Socialistična republika Slovenija po republiških organih:
>
> (…)
>
> 9. varuje narodnosti značaj, zagotavlja položaj, uresničuje enakopravnost italijanske in madžarske narodnosti in skrbi za njun vsestranski razvoj ter ga pospešuje;
>
> (…)[663]

660 *Ustava Socialistične Republike Slovenije*. Uradni list SRS 6–44 (1974), 22. 2. 1974, https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_republike_Slovenije_(1974) (dostop 15. 1. 2026), 7.

661 Glej 4. člen na strani 29 v Ustava Socialistične republike Slovenije, 1974.

662 Prav tam, 29.

663 Prav tam, 141.

Posebnim pravicam pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti je namenjen poseben razdelek IV. Poglavja (svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana). V tem razdelku, ki ima naslov »*Posebne pravice italijanske oziroma madžarske narodnosti in njunih pripadnikov*«, je določeno:

250. člen

Italijanski oziroma madžarski narodnosti je zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom.

Na območjih, kjer živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, je pripadnikom obeh narodnosti zagotovljena vzgoja in izobraževanje v njihovem jeziku. Z zakonom se lahko uvede dvojezična vzgoja in izobraževanje v vzgojno-varstvenih organizacijah in šolah oziroma obvezen pouk slovenskega jezika v šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah narodnosti hkrati z obveznim poukom jezika narodnosti v slovenskih šolah in vzgojno-varstvenih organizacijah.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih oblik kulturno-prosvetne dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti in za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti ter v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira razvoj stikov med italijansko oziroma madžarsko narodnostjo in njunima matičnima narodoma zaradi pospeševanja kulturnega in jezikovnega razvoja narodnosti.

Z zakonom ter s statutom občine in s samoupravnimi akti organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske in madžarske narodnosti.[664]

Ustavne spremembe leta 1974 so močno spremenile participativni model italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem. Zamisel sestavljavcev slovenske ustave je bila, da bi manjšini (Italijane in Madžare) vključili v družbene sisteme tudi kot politične subjekte, da bi torej prerasli kulturno zamejeni nivo, da bi prerasli organiziranosti na nivoju kulturnih društev. Tako so nastale »*na pol politizirane*« organizacije z določeno stopnjo avtonomije. seveda pod strogo kontrolo Zveze komunistov Slovenije, imenovane *Samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo:*

251. člen

Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva in za razvijanje stikov z matičnim narodom zaradi kulturnega in jezikovnega razvoja lahko pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ustanovijo v občinah, kjer ti narodnosti živita, samoupravne interesne skupnosti za prosveto in kulturo. S statutom občine in s samoupravnimi akti samoupravnih interesnih skupnosti se določijo zadeve s teh področij, o katerih te skupnosti odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.[665]

664 Ustava Socialistične republike Slovenije, 1974, 125–126.

665 Prav tam, 126.

Podoben participativni model so želeli vpeljati tudi pripadniki italijanske manjšine na Hrvaškem. Toda na Hrvaškem so imeli obilo opraviti z obračunavanjem s hrvaškim nacionalizmom, ki je privrel na plan s »hrvaško pomladjo« in si še enega nacionalnega gibanja niso upali dopustiti. Tako so zatrli poskuse »politizacije italijanske manjšine«, glavnega protagonista avtonomističnih idej Antonia Bormeja, takratnega predsednika Unije Italijanov za Istro in Reko, pa prisilili k odstopu. Osrednja reprezentativna organizacija Italijanov na Hrvaškem je ostala Unija Italijanov za Istro in Reko, ki je bila del masovne organizacije pod kontrolo Komunistične partije, Socialistične zveze delovnega ljudstva. Slovenija se ob tem dogajanju na Hrvaškem ni oglašala, še manj vpletala. Izbrala je načelo nevmešavanja v notranje zadeve sosednje republike. Ni pa načela nevmešavanja izbrala, na primer, ob obračunavanju s hrvaškim liberalnim vodstvom v t.im. hrvaški pomladi. Tedaj se je slovensko vodstvo, tako kot ostali republiški voditelji, postavilo na stališče, da je hrvaški nacionalizem nevarno razpel krila.[666]

Že res, da je bilo lukenj v pravnem modelu varstva italijanske in madžarske narodne manjšine malo, toliko večji pa je bil razkorak med pravno določenim in uresničevanjem teh določb v vsakdanjem življenju, o čemer smo že govorili.

Posebnih manjšinskih pravic pripadniki ostalih zgodovinskih narodnih manjšin (Nemci Judi, Srbi v Beli krajini in Hrvati ob slovensko hrvaški meji niso imeli. Posebnih *manjšinskih pravic* priseljeni pripadniki drugih narodov in narodnosti v Sloveniji v slovenski ustavi niso bili deležni, če izvzamemo določbi o prepovedi diskriminacije na narodni/etnični podlagi in pravico do svobodnega opredeljevanja po narodni pripadnosti. V prvem odstavku 212. člena je zapisano:

> 212. člen
>
> (Prvi odstavek) Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu, narodnosti ali etnični skupini, goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.
>
> (Tretji odstavek) Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopku pred državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo družbeno službo, uporablja svoj jezik in pisavo in da ga tisti, ki vodi postopek, seznani z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku in na način, ki ga določa zakon.
>
> (Četrti odstavek) Neznanje slovenščine ne more nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju pravic in upravičenih interesov.[667]

Vsi navedeni nastavki za uresničevanje omenjenih pravic v vsakdanji praksi pa izgubijo svojo moč ob določbah drugega odstavka 212. člena Ustave Socialistične republike Slovenije, ki določa:

> Vsi državni organi ter drugi organi, samoupravne organizacije, skupnosti in posamezniki, ki opravljajo družbeno službo na območju Socialistične republike Slovenije, poslujejo v slovenskem jeziku.[668]

666 Gabrič, A., 2008. »Maspok« in Slovenci. *Studia Historica Slovenica* 8 (2/3), 457–475.

667 Ustava Socialistične republike Slovenije, 1974, 116–117.

668 Prav tam, 117.

Zaton socializma in jugoslovanske ideje

Jugoslovanski socialistični eksperiment, ki je temeljil na utopični ekonomski doktrini *»dogovorne ekonomije«* se je bližal koncu; pri življenju so ga ohranjali obilni poceni krediti. Leta 1979 je ta finančni vir usahnil, jugoslovanski gospodarski eksperiment je začel kazati znake propadanja, preprosto ga ni bilo mogoče rešiti. Pa vendar ga je Partija še poskusila rešiti (pravzaprav je Partija reševala sebe) z različnimi stabilizacijskimi in reformnimi programi na način, da se je še vedno ohranjal monolitni enopartijski sistem. Ob odsotnosti ekonomskih idej je Komunistična partija začela vsaj malo tolerirati *slovensko narodno prebujanje,* ki je začelo javno nastopati kmalu po smrti Josipa Broza Tita. Prisesti na voz razreševanja slovenskega narodnega vprašanja je bilo za Partijo eksistenčnega pomena, rešilo jo je pred zatonom.

Vse močnejša slovenska opozicija je rešitev iz jugoslovanskega kaosa, v katerem so se prepletali ekonomsko propadanje, vse močnejša nacionalna homogenizacija in očitni poskusi reševanja krize s pomočjo vse večje centralizacije, je slovensko združeno opozicijo vodilo v spoznanje, da je rešitev slovenstva v samostojni Sloveniji zunaj Jugoslavije. Zamisel so tvorci te ideje zapisali v Majniški deklaraciji 1989,[669] ki so jo javno predstavili v Ljubljani 8. maja 1989:

> Nesporazumi, provokacije in tudi odkrite sovražnosti, ki jih danes doživljajo Slovenci v Jugoslaviji, nas prepričujejo o prelomnosti sedanjega zgodovinskega trenutka in nas obvezujejo, da v jasni obliki izrečemo svojo voljo, iz katere sledijo dejanja v prihodnosti.
>
> Podpisniki te listine izjavljamo in sporočamo:
>
> 1.
>
> da hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda;
>
> 2.
>
> kot suverena država bomo samostojno odločali o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope;

669 Wikipedija, 2022. *Majniška deklaracija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Majni%C5%A1ka_deklaracija_(1989) (dostop 9. 2. 2026).

3.

glede na zgodovinska prizadevanja slovenskega naroda za politično samostojnost je slovenska država utemeljena le na:

– spoštovanju človekovih pravic in svoboščin,
– demokraciji, ki vključuje politični pluralizem,
– družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in v skladu s človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije.

Društvo slovenskih pisateljev, Slovenska demokratična zveza, Slovenska kmečka zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje, Socialdemokratska zveza Slovenije, Univerzitetna konferenca ZSMS, Društvo slovenskih skladateljev, 8. maja 1989.

Nad tem početjem pa niso bili vsi navdušeni, posebej ne visoki partijski funkcionarji. Bali so se izgube privilegiranega posebnega statusa in privilegijev. Takratni voditelj Zveze komunistov Slovenije Milan Kučan je zapisal:

> Nekateri slovenski demokrati, ki so tako goreči nosilci Majniške deklaracije, vidijo perspektivo mimo socializma in mimo Jugoslavije. Sam pa sem prepričan, da se odpovedati Jugoslaviji pomeni odpovedati lastni državi (glej: glasilo Komunist, 6. junij 1989).[670]

Zveza komunistov je kmalu ugotovila, da bo izrinjena s slovenskega političnega prostora, če se ne bo pridružila osamosvojitvenim težnjam. Tako je konec junija 1989 nastal dokument z naslovom *Temeljna listina Slovenije 1989*, formalno sprejet v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva,

> Slovenci, Italijani, Madžari in drugi državljani Socialistične republike Slovenije, podpisniki te listine, izjavljamo in sporočamo, da:
>
> 1) Hočemo živeti v demokratični državi suverenega slovenskega naroda in vseh državljanov Slovenije, utemeljeni na človekovih pravicah in državljanskih svoboščinah. V njej si zagotovimo: vladavino dela, prava in samostojnosti civilne družbe: svobodno združevanje in politični pluralizem: demokratične volitve; enakopravnost vseh manjšin; svobodo vseh oblik z naravnimi omejitvami uravnovešenega gospodarskega razvoja; povezanost Evropo in s svetom.
>
> 2) Živeli bomo samo v taki Jugoslaviji v kateri bo zagotovljena suverenost ter trajna in neodtujljiva pravica do samoodločbe na rodov, enakopravnost vseh narodnosti in manjšin, ki bo spoštovala in varovala različnost vseh, kjer bomo življenjsko pomemb ne skupne zadeve urejali po načelu soglasja, in samo v takem samoupravnem socializmu, kjer bodo zahteve te listine v celoti upoštevane.
>
> 3) Nočemo živeti v takšni državni skupnosti, kjer ni zagotovljeno spoštovanje ustave in zakonov in s tem človekovih in na rodnostnih pravic, kjer bi bili podvrženi političnemu monopolu ali nacionalni nadvladi, gospodarskemu izkoriščanju ali drugim vsiljenim oblikam političnega, gospodarskega in kulturnega življenja.
>
> S svojimi podpisi se predlagatelji in podpisniki te listine zavezujemo, da bomo vztrajali pri njenih načelih. Obvezujemo vse v Socialistični republiki Sloveniji, ki jim je podeljena legalna moč, da pri ustavnih reformah ter pri vsem političnem delovanju v Sloveniji in v SFR Jugoslaviji uveljavijo to skupno ljudsko voljo.[671]

670 Žužek, A., 2015. *Majniška deklaracija: ko Slovenci zahtevajo suvereno državo*. S.Novice, 30. 4. 2015, https://siol.net/novice/slovenija/majniska-deklaracija-ko-slovenci-zahtevajo-suvereno-drzavo-174667 (dostop 13. 9. 2024).

671 Temeljna listina Slovenije 1989, sprejeta na seji Republiške konference SZDL Slovenije 27. junija 1989. Glej: Temeljna listina Slovenije 1989, 1989. *Naša skupnost (Grosupleje)* 15 (5/6), 1

Odzivi na oba predstavljena dokumenta so bili različni.[672]

Temeljna listina Slovenije 1989 ni ponujala rešitve vsejugoslovanske krize v obliki samostojne slovenske države. Temeljna listina govori le o reformirani Jugoslaviji, z reformiranim politično – gospodarskim sistemom, ki bi partiji še vedno omogočal obvladovanje oblasti. Za našo razpravo je pomembna ugotovitev, da so se tvorci Temeljne listine spomnili še na Italijane in Madžare. Ker se ne omenjajo v povezavi z manjšinskim statusom Italijanov in Madžarov, bi lahko to bili katerikoli Italijani in Madžari v Sloveniji.

Popis ustavnih določb o narodno manjšinskem varstvu v obdobju 1945–1990 ne bi bil popoln, če ne bi omenili še Ustavne amandmaje k Ustavi Socialistične republike Slovenije iz leta 1989 (27. 9. 1989). V amandmaju LV je zapisano:

Amandma LV

1. Italijanski oziroma madžarski narodnosti je kot avtohtonima narodnostma (podčrtal M. K.) zajamčena pravica, da svobodno uporabljata svoj jezik, izražata in razvijata svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavljata organizacije, uporabljata svoje narodnostne simbole ter uresničujeta druge, z ustavo določene pravice.

Socialistična republika Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, kulture, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih kulturnih dejavnosti italijanske oziroma madžarske narodnosti ter za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti in za razvoj narodnostno mešanih območij in v ta namen zagotavlja potrebno pomoč.

Socialistična republika Slovenija podpira sodelovanje italijanske in madžarske narodnosti z njunima matičnima državama.

Z zakonom, s statuti občin ter s splošnimi akti organizacij in skupnosti se določi način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodnosti.

Z zakonom se določijo območja, kjer avtohtono živijo skupaj s pripadniki slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti ter tiste pravice, ki jih pripadniki narodnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij.

Pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti so zajamčene ne glede na njihovo število

2. Za razvijanje svoje nacionalne kulture, vzgoje in izobraževanja v svoje jeziku, narodnostnega tiska in drugih sredstev javnega obveščanja ter založništva, za sodelovanje pri usposabljanju kadrov, pri kadrovski politiki, pri uresničevanju gospodarskega in drugega družbenega razvoja, pomembnega za ohranjanje in razvoj narodnosti, za ohranjanje narodnostnih značilnosti narodnostno mešanih območij ter za sodelovanje z matičnima narodoma, ustanovijo pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti v občinah, kjer ti narodnosti živita, svoje samoupravne narodnostne skupnosti. Te skupnosti enakopravno odločajo s pristojnimi zbori občinskih skupščin, kadar te odločajo o zadevah, zaradi katerih so ustanovljene samoupravne narodnostne skupnosti.

3. S 1. točko se nadomestijo prvi, četrti, peti in šesti odstavek 250. člena in dopolni ta člen; z 2. točko se nadomesti 251. člen Ustave SR Slovenije.

V drugem in tretjem odstavku 250. člena Ustave SR Slovenije se besedi »poleg pripadnikov« nadomestita z besedilom »skupaj s pripadniki.[673]

672 Glej podrobneje:
– Pesek, R., 2007. *Osamosvojitev Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Nova revija, Ljubljana.
– Valič Zver, A., 2014. Majniška deklaracija 1989. V B. Brščič, G. Granda, A. Valič Zver & D. Črnčec *Majniška deklaracija: 1917–1989–2014: [za evropsko Slovenijo]*. Nova obzorja, Ljubljana, 41–64.

673 *Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije*. Uradni list SRS 32 (1989), 27. 9. 1989.

Določba amandmaja je pomembna zato, ker v manjšinski »besednjak« uvaja nov pojem – *avtohtone narodnosti*. Pojem avtohtonost smo občasno že srečali v preteklosti, tokrat pa se je prvič prikradel v ustavno besedilo. Mogoče je špekulirati pri odgovoru na vprašanje, zakaj je bil pojem *avtohtonosti* vpeljan šele ob razpadanju nekdanje skupne države in pripravah na osamosvajanje Slovenije. Mnogi, ki so aktivno sodelovali pri tvorbi tedanjih sprememb, so prepričani, da je bil pojem avtohtonosti vpeljan zato, da se zameji število populacij, ki jih je treba uvrstiti med narodno manjšinske skupnosti. Pripadniki narodov nekdanje skupne države niso sodili v okvir populacij, ki bi jim pripadal status narodnih manjšin in posledično nabor *posebnih* manjšinskih pravic; kaj šele, da bi bile to populacije, ki bi lahko pridobile status konstitutivnih narodnih elementov slovenske države.

Sistem narodno manjšinskega varstva je bil »*nabit*« s pravnimi rešitvami. Normiranje vsega in vsemogočega je bila sicer na sploh značilnost monopartijske socialistične ureditve. Ogromna količina zakonodaje, katere uresničitev so spremljali represivni organi in ni bila podprta z *aplikativnimi politikami*, rezultat tega je bil razkorak med pravno določenim in uresničenim v vsakdanjem življenju. Ta razkorak je bil zabeležen v vsaki analizi o položaju italijanske in madžarske narodne manjšine, ki so jo pripravile oblasti. V 'Poročilu o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981–1985', so avtorji poročila zapisali:

> (…) prihaja do izraza naša nezaželjena značilnost, to je razkorak med zakonskimi rešitvami in vsakdanjo prakso. To velja predvsem za področje dvojezičnosti, torej za uveljavitev dejanske celovite dvojezičnosti kot načina življenja na narodnostno mešanih območjih. (…) Mnogo problemov narodnosti ne bomo nikoli rešili, če večinski narod ne bo spoznal, da ni dovolj zaželeti narodnostima, naj se počutita kot doma, temveč, da sta tukaj med nami doma kot enakopravni etnični skupnosti in ne kot folklorna redkost, ki je potrebna zaščite.[674]

Da so problemi (ne)uresničevanja posebnih pravic narodnih manjšin v sistemu samemu, ki ni dopuščal na primer pripadnikom manjšin pravice do povsem avtonomnega razvoja, ki bi ga oblikovali, vodili in usmerjali predstavniki manjšin, izvoljeni zunaj zaukazanega političnega predstavništva, ni bilo dopustno misliti. Sistem je bil postavljen »*idealno*«, razkorak med zamišljenim modelom in vsakdanjim življenjem je rezultat »*človeškega faktorja*« (brezbrižen, nespoštljiv odnos do manjšin) in ne nedodelanosti, morda celo napak v modelu narodno manjšinskega varstva!! Tako so bili prepričani ideologi Zveze komunistov Slovenije.
Dolgujemo še opis statusa priseljenih iz drugih republik v Sloveniji. Nanj so se predstavniki različnih narodnih skupnosti sklicevali po osamosvojitvi Slovenije z zahtevo, da se njihov status po osamosvojitvi Slovenije ne sme spremeniti. Posebnih narodno-manjšinskih pravic priseljenci niso imeli. Edina določba, ki bi jo lahko obravnavali kot »posebno« manjšinsko pravico, je zapisana v 213. členu Ustave SR Slovenije:

674 Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Poročilo o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981-1985. Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Ljubljana, 1986, 9.

213. člen

Pripadniki drugih narodov in narodnosti Jugoslavije imajo v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku.[675]

Po Sloveniji so bili odzivi na zahteve/pobude po poučevanju v srbohrvaškem jeziku različni. Poskusi/pobude za poučevanje v srbohrvaškem jeziku so bile na Jesenicah, vendar so starši potencialnih učencev pobudo zavrnili. V Velenju so bili do takšne pobude zadržani na lokalni upravni ravni.

Sošolec iz univerzitetnih dni, doma iz Brežic pripoveduje o ureditvi izobraževanja otrok neslovenskih staršev: v Brežicah, kjer je bila nastanjena zajetna skupina Neslovencev, večinoma pripadnikov Jugoslovanske ljudske armade, ki so jih pogosto premeščali na različne območja Jugoslavije, je bil za učence Neslovenske narodnosti od 1. do 4. razreda oblikovan »srbohrvaški razred«. Tiste učence, ki niso želeli nadaljevati šolanja v slovenskem jeziku, od 5.–8. razreda, so vozili v osnovno šolo v Bregano. Dijake, ki so želeli obiskovati gimnazijo s srbohrvaškim učnim jezikom, pa so iz Brežic vozili v Samobor.

Posebna zgodba je šola s srbohrvaškim učnim jezikom v Ljubljani. Šola je bila ob svojem nastanku namenjena otrokom tistih staršev neslovenske narodnosti, ki so se zaradi narave svojega dela (na primer vojska) pogosto selili po republikah nekdanje skupne države in se v Sloveniji niso nameravali stalno naseliti, zato bi jo težko opredelili kot »manjšinsko« šolo. Poučevanje v srbohrvaškem jeziku je potekalo na Osnovni šoli Prežihovega Voranca v Ljubljani. V odločitvi tedanjih oblasti, da bo pouk v srbohrvaškem jeziku potekal prav na tej šoli, je slovenska humanistična inteligenca prepoznala posebno nevarnost. Kajetan Gantar je zapisal, da so tedanji oblastniki

> v imenu bratstva in edinstva – izsilili odločitev, da se ravno tej osnovni šoli dodajo srbohrvaške paralelke. Sčasoma naj bi ravno nekdanja slovenska klasična gimnazija postala prva neslovenska šola v slovenski metropoli! Za temi tendencami je menda stal »jugoslovanski oficirski lobi«, ki je imel v nekaterih ljubljanskih partijskih organizacijah pomembno besedo in ki je bil eden najhujših nasprotnikov klasične gimnazije in klasične izobrazbe. In da bi prizadeli in skazili tudi zunanjo podobo častitljive stoletne stavbe, so ji dodali neokusen betonski prizidek, ki učinkuje kot klošarski zelen nahrbtnik na ramenih dostojanstvene dame.[676]

Eksperiment s Kardeljevim »samoupravnim socializmom« in na njem (ali ob njem) temelječim razreševanjem jugoslovanskega nacionalnega vprašanja s pomočjo formule *bratstva in enotnosti*, se je nezadržno bližal koncu.

> V 40 letih je po podatkih dr. Slavena Letice Jugoslavija izvedla ali to vsaj skušala okoli 60 reform, od tega 5 ustavnih, 13 reform gospodarskega sistema, 20 sprememb tekoče ekonomske politike, 5 reform šolstva in izobraževanja, 8 reform zdravstva in socialnega zavarovanja ter desetino drugih bistvenih posegov, med drugim tudi v Partijo oziroma ZK, sindikate, državno upravo itd. Rezultat teh sprememb je najnižji položaj naše države na lestvici kakršnegakoli evropskega ali svetovnega vrednotenja. Država je zadolžena do grla, narodi in narodnosti se besedno spopadajo čez okope svojih etnij ali pa še malo dlje, Slovenija je poslednja nebankrotizirana državna enota (koliko časa še?), naš zunanjepolitični ugled ne prepriča več niti

675 Glej 213. člen v Ustava Socialistične republike Slovenije, (1974).

676 Gantar, K., 1999. Zakaj je morala umreti klasična gimnazija. V A. Pirkmajer Slokan (ur.) *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana*. Osnovna šola Prežihovega Voranca, Ljubljana, 95–97.

ljudstev, ki so včeraj izumila ogenj. Sodnik ali inženir, ki sta imela lani ob tem času 1200 DEM plače (v dinarjih), dobita danes 500 ali še manj DEM, ljudje, ki nimajo od česa živeti in kaj ukrasti, se polivajo z bencinom in pritikajo vžigalice. Otroke polnimo z nekakšnimi nadomestki znanj, učitelj, ta steber naroda, piše asfalt z v, nadobudna mladina se smeje starčku, ki mu je spodrsnilo na ledu na prehodu za pešce. Ne iz hudobije. Kar tako, ker je smešno, kot v risanki o Tomu in Jerryju.[677]

Napočil je čas za novo obdobje *slovenskega narodnega vprašanja*.

677 Bauer, M., 1989. Tudi kaj storiti. *Dolenjski list*, 12. 1. 1989, 12.

IV.

Sestaviti je bilo treba državo, *tretjič*

Odšli smo na svoje

Erozija izvirne jugoslovanske ideje, ki je grozila z izgubo že pridobljenih pravic Slovencev do avtonomnega razvoja, je ob koncu osemdesetih let 20.stoletja vodila v razpad jugoslovanske federacije. Razloge zakaj odhajamo *na svoje* je v Skupščini republike Slovenije dne 6. 12. 1990, ob predstavitvi osamosvojitvenega gradiva, strnil tedanji predsednik Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije (slovenske vlade) Lojze Peterle:

> Glavno in nevarnejše tveganje vidi vlada v možnosti, da bi Slovenija ostala v taki Jugoslaviji, kjer ne bo mogla uveljavljati svojih političnih, gospodarskih in drugih interesov. Notranje carine, vojaški socializem, neplačevanje računov, grožnje, sistem preglasovanja, oviranje razvojne dinamike, koncept mešanega ozemlja, so samo nekatera dejstva, ki razkrivajo nevarnost vztrajanja v taki Jugoslaviji. Pozitiven plebiscit ne pomeni nedeljske karte za odhod iz tega dela srednje Evrope, pomeni pa prostejše roke, čiste račune, pomeni možnost za polet naših ustvarjalnih potencialov in pomeni približevanje k Evropi.[678]

Odgovor na vprašanje *»ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država«*, naj bi poiskali na plebiscitu, ki ga je Skupščina Republike Slovenije razpisala za 23. 12. 1990.

Zavezo do varovanja obeh *klasičnih* narodnih skupnosti in pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, je mogoče najti v vseh dokumentih, v katerih je govora o osamosvajanju Slovenije. Najdemo jo v posebnem Sporazumu političnih strank in poslanskih skupin, zastopanih v parlamentu, o skupnem nastopu na plebiscitu, ki so ga 6.decembra 1990 podpisale vse politične stranke, zastopane v tedanjem parlamentu ter klub delegatov narodnih skupnosti in klub neodvisnih poslancev. V sporazumu so se podpisniki zavezali, da bo

> Republika Slovenija zagotavljala narodnostnima skupnostnima, italijanski in madžarski, kakor tudi vsem pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki živijo v Sloveniji, da se zaradi plebiscitarne odločitve ne bo spreminjal njihov politični status. V sporazumu je posebej poudarjena dolžnost Republike Slovenije, da varuje italijansko in madžarsko narodno skupnost in da omogoči pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji, pridobitev državljanstva Republike Slovenije, če bodo to želeli.[679]

678 Peterle, L., 1990. Uvodna beseda predsednika Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije Lojzeta Petrleta. *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate 16* (Posebna številka), 5.

679 Ribičič, C., 1992. *Ustavnopravni vidiki osamosvajanja Slovenije*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 33.

Ob sprejemu *Zakona o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije,*[680] je tedanja Skupščina Republike Slovenije sprejela še *Izjavo o dobrih namenih,* v kateri so navedene tudi obveznosti do narodnih manjšin. Tako manjšin v Sloveniji, kot slovenskih manjšin v sosednjih državah:

> Republika Slovenija zagotavljala narodnostnima skupnostnima, italijanski in madžarski, kakor tudi vsem pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki živijo v Sloveniji, da se zaradi plebiscitarne odločitve ne bo spreminjal njihov politični status. V sporazumu je posebej poudarjena dolžnost Republike Slovenije, da varuje italijansko in madžarsko narodno skupnost in da omogoči pripadnikom drugih jugoslovanskih narodov, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji, pridobitev državljanstva Republike Slovenije, če bodo to želeli.
>
> Republika Slovenija bo na osnovi mednarodnih listin in svoje naravne pravice še naprej skrbela in se zavzemala za Slovence v zamejstvu in v tujini.[681]

Nekaj dni kasneje, 11. 12. 1990, je v Skupščini Socialistične Republike Slovenije, v tedanjem verjetno najpomembnejšem skupščinskem zboru, Družbeno političnem zboru, potekala obravnava ob predstavitvi Informacije o položaju italijanske in madžarske narodnosti. Ob koncu razprave so člani odbora sprejeti še nekaj dodatnih sklepov; ti razširjajo nabor manjšin, ki naj jim država nameni ustrezno pozornost. Tako so sklenili člani Družbenopolitičnega zbora:

> Družbenopolitični zbor je v nadaljevanju 9. seje dne 11. 12. 1990 ob obravnavi informacije o položaju italijanske in madžarske narodnosti v Republiki Sloveniji na podlagi 260. člena poslovnika Skupščine Republike Slovenije sprejel naslednje dodatne sklepe:
>
> DODATNI SKLEP I: Na eno od naslednjih sej zbora se naj uvrsti informacija o položaju slovenske narodnosti v zamejstvu.
>
> DODATNI SKLEP II: Razvoj narodnih skupnosti mora postati sestavni del strategije razvoja Republike Slovenije.
>
> DODATNI SKLEP III: Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije naj pripravi poročilo o položaju pripadnic in pripadnikov drugih jugoslovanskih narodnosti v Republiki Sloveniji.
>
> DODATNI SKLEP IV: Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije naj pripravi informacijo o položaju Romov v Republiki Sloveniji.
>
> DODATNI SKLEP V: Obstoječa raven ustavne in zakonske zaščite avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti in njunih pripadnikov predstavlja osnovno izhodišče in minimalne standarde za urejanje položaja in razvoja obeh narodnih skupnosti. Sistemska in izvedbena zakonodaja ter vzpostavitev ustreznih razmer morajo zagotoviti možnosti in pogoje za nadaljnji pozitivni razvoj pravic in položaja obeh narodnih skupnosti.[682]

Ponudbo o življenju v samostojni državi, so volilni upravičenci preverjali na plebiscitu o osamosvojitvi Republike Slovenije (23. 12. 1990). Glasovanja se je udeležilo 1.361.738 volivcev, 93 % od 1.457.020 vseh glasovalnih upravičencev. Za samostojno in neodvisno Slovenijo je glasovalo 88,5 % vseh volilnih

680 *Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*. Uradni list RS 44 (1990), 6. 12. 1990, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355400755 (dostop 20. 1. 2026).

681 Izjava o dobrih namenih, 1990. *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije 16* (Posebna številka), 8, https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/36001-37000/36849/Porocevalec_1990-12-11_posebna_stevilka.pdf (dostop 20. 1. 2026), 8.

682 Dodatni sklepi: Družbenopolitičnega zbora Skupščine Republike Slovenije ob obravnavi Informacije o položaju italijanske in madžarske narodnosti v Republiki Sloveniji, 1990. Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije 16 (24), 18. 12. 1990, 2.

upravičencev. Na podlagi rezultatov plebiscita je tedanji predsednik skupščine Republike Slovenije France Bučar izjavil, da je odločitev za samostojno državo dejanje,

> ki ga lahko sprejme le dozorel narod, ki se v polnosti zaveda svoje lastne individualnosti, ki ima odločno voljo do življenja v zavesti svojih življenjskih zmogljivosti, narod, ki je sposoben in pripravljen soočiti se z izzivi časa in okolja, v katerem živi.[683]

Do popolne politične samostojnosti je bilo potrebno storiti še nekaj korakov: 25. junija 1991 je slovenski parlament sprejel *Deklaracijo ob neodvisnosti Slovenije* in *Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije.* V obeh dokumentih je omenjena tudi tematika narodnih manjšin.

V Temeljni ustavni listini je potrebno omeniti III točko, ki pravi:

> III.
>
> Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije, skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.
>
> Italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji in njunim pripadnikom so zagotovljene vse pravice iz ustave Republike Slovenije in veljavnih mednarodnih pogodb.[684]

Deklaracija ob neodvisnosti (25. junij 1991) pravi:

> (…) Republika Slovenija je pravna in socialna država z zmogljivostim okolja prilagojenim tržnim gospodarstvom, v kateri bodo spoštovani človekove pravice in državljanske svoboščine, posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti Italijanov in Madžarov v Republiki Sloveniji, evropski dosežki industrijske demokracije, predvsem socialno-ekonomske pravice, pravice zaposlenih do soodločanja in sindikalna svoboda, nedotakljivosti lastnine ter svoboda delovanja gibanj in ustanov civilne družbe; v kateri bosta zagotovljeni večstrankarska parlamentarna demokracija in lokalna oziroma regionalna samouprav; v kateri politično ali drugačno prepričanje nikoli ne bo podlaga za kakršnokoli neenakopravnost ali razlikovanje; ki bo zavezana miru in nenasilnemu razreševanju vseh spornih vprašanj glede notranjih in zunanjih zadev ter enakopravnemu sodelovanju vseh narodov in državljanov v Evropi svobodnih in enakopravnih ljudi, regij, narodov in držav.[685]

Odšli smo na svoje. S pripadniki drugih narodov skupne države smo se razšli na turbulenten, grob in krvav način. V vojni za samostojno Slovenijo (27. 6. 1991–7. 7. 1991) je bila tudi vojaško potrjena »*samostojna Slovenija*«.
S sprejemom v Organizacijo združenih narodov 22. maja 1992 je Slovenija dokončno stopila v mednarodne odnose kot samostojna in neodvisna država. Zaključil se je proces osamosvajanja Slovenije.

683 Bučar, F., 1990. Uvodni govor na slavnostni skupni seji vseh zborov Skupščine Republike Slovenije. *Sejni zapiski Skupščine Republike Slovenije*, 26. 12. 1990.

684 *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*. Uradni list RS 1 (1991-I) in 19 (1991) , 25. 6. 1991, https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=DRUG74 (dostop 15. 1. 2026).

685 Uradni list Republike Slovenije, 1991. *Deklaracija ob neodvisnosti*, 25. 6. 1991. https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-0007/deklaracija-ob-neodvisnosti (dostop 9. 1. 2026).

Določanje meja s sosedi, *tretjič*

Mejo z Italijo, Avstrijo in Madžarsko smo nasledili od bivše skupne države SFRJ. Na novo je bilo potrebno urediti mejo s Hrvaško.[686] Znotraj obilice težav, ki se jih v odnosih s Hrvaško ni nikoli zmanjkalo, so največ vroče krvi povzročali nerešeni mejni problemi. Hrvati so bili namreč prepričani, da je vse, kar je za Slovenijo sporno, v resnici hrvaška last:

> V petek, 28. maja 1993, je hrvaški veleposlanik Miljenko Žagar v Ljubljani sklical konferenco za časnikarje. Govoril je o odnosih med obema državama. Povedal je nekaj stališč, ki so vznemirila javnost. Dejal je, da so Razkrižje, grad Mokrice in Tomšičev gozd na hrvaški strani meje. Slovenija bi morala takoj prepustiti Trdinov vrh hrvaškim oblastem (…).[687]

Politiki hrvaških civilnih oblasti so v celoti sledili v hrvaški rimokatoliški cerkvi.

> Župnija Razkrižje je bila na slovenskem ozemlju, cerkveno pa je spadala pod zagrebško nadškofijo. Zato je bil tam hrvaški duhovnik, ki je opravljal verske obrede v svojem jeziku. Tudi cerkvene knjige je vodil po svoje. To je domačinom postalo preveč. Na težave so prvič opozorili že pred dvema desetletjema, a zastonj. Sedaj so upali na uspeh. Tako je leta 1978 prišlo do pretepa med verniki, ker sedanji župnik ni pustil kaplanu, da bi maševal v slovenščini.
>
> Resnici na ljubo je treba povedati, da je šlo za župniji in devet vasi. Dve sta bili na Hrvaškem (Banfi in Jelševac), sedem pa v Sloveniji : Gibina, Šafarsko, Razkrižje, Veščica, Kopriva, Šprinc in Globoko. Ob popisu prebivalstva leta 1991 je tam živelo 1.576 ljudi in le dobrih per odstotkov se jih je izreklo za Hrvate. Zadnje tri vasi so spadale v župnijo Štrigova na Hrvaškem.[688]

Ponovno so se pojavile zahteve prebivalcev nekaterih naselij na hrvaški strani meje po priključitvi k Sloveniji, kot se je to dogodilo po 1. in po 2. svetovni vojni. Tokrat so se s prošnjo po priključitvi k Sloveniji oglasili prebivalci naselij v Žumberku in v Prekmurju.

> Najprej so se oglasili prebivalci dveh krajevnih skupnosti na območju Žumberka. To so bili krajani Radatovičev in Dragoševcev. Štiriindvajsetega februarja 1992 so sestavili prošnjo in jo poslali slovenski skupščini in saboru v Zagreb. Pisali so v obeh jezikih in to me je prijetno presenetilo, ko sem to pismo prejel že naslednji dan. Pismo so naslovili še na druge strani, političnim veljakom in občinama Metlika ter Ozalj. Obsegalo je skoraj pet strani in je nosilo enostavno ime »Peticija za priključitev Republiki Sloveniji«.

686 O urejanju meje s Hrvaško glej tudi: Zajc, M. (ur.), 2018. *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

687 Čelik, P., 1994. *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*. Enotnost, Ljubljana, 135.

688 Prav tam, 138–139.

> Poznavalci so vedeli povedati, da so tako prošnjo izrazili že leta 1957, ko so ukinili občino Radatovići in jo priključili Ozlju. Tedaj so tam našteli tri tisoč prebivalcev, ob pisanju prošnja čez točno 35 let pa le še 320. V utemeljitvi prošnje so najprej navedli zgodovinski razvoj, nato prometno in naravno povezanost z gospodarskimi središči v Sloveniji in sklenili z gospodarskimi razlogi. Vse troje da govori za upravno povezanost s Slovenijo.[689]

Usoda piscev peticije ni bila prijazna:

> Po hrvaški vojaški operaciji Nevihta (Oluja) avgusta 1995 pa so sledile aretacije, med drugim tudi Nika Drakulića in njegove zaročenke Irene Predović. Drakulić je bil eden od pobudnikov peticije in jo je tudi prebral na zboru krajanov v Radatovićih. Oba sta bila eno leto zaprta v zaporu Remetinec v Zagrebu, od tega prvega pol leta v samici. Vojaška obtožnica je Nika Drakulića bremenila, da je vohunil za tujo državo in da je leta 1993 podatke o peticiji za priključitev Sloveniji, ki je bila izročena slovenskim oblastem (ni jasno zakaj niso omenili tudi hrvaškega sabora), predal Republiki Srbski krajini. V hrvaških medijih so posebej izpostavljali omenjeno peticijo in dejanje označili kot vohunski proces stoletja. Na podlagi zakona so bili vsi obtoženi v tej skupini, skupno 18 ljudi, novembra 1996 oproščeni, brez da bi bili obsojeni. Posamezniki so se nato odločili za tožbo proti Republiki Hrvaški. Niko Drakulić, njegova zaročenka in še nekateri so s tožbo uspeli, dobili so tudi odškodnino. Kakorkoli že, današnja meja v tem delu Žumberka je izredno vijugasta in neživljenjska.[690]

Želje za priključitvi k Sloveniji so bile tudi v Štrigovi.

> Vaščani Štrigove so bili med tistimi, ki jih je meja prizadela. Otežene so bile dotedanje vsakdanje vezi s Slovenijo. Zaposleni so večinoma vsak dan prihajali na delo k nam. Zaradi tega so začeli posamezniki dajati pobude, da bi se priključili Sloveniji. Želje niso jasno sporočili našim oblastem, najprej so se želeli dogovoriti doma. Bili so bolj previdni od Žumberčanov. O teh želja je zelo skromno in tiho pisalo njihovo časopisje. Od naših časnikov je o tej želji pisal mariborski Večer, in sicer malo pred slovenskim plebiscitom.[691]

Slovenska politika je ostala do pobud obmejnega prebivalstva, milo rečeno, *zadržana*, zato so bila prizadevanja prebivalcev neuspešna; naselja so ostala v Republiki Hrvaški.

Dokončno mejo med Slovenijo in Hrvaško je določil arbitražni sporazum iz leta 2017,[692] ki pa ga Hrvaška ne priznava.

Slovenija je nova država. Toda v obdobje po osamosvojitvi nismo stopili kot nepopisan list. Prinesli smo *zvrhan nahrbtnik védenja o dogodkih in procesih,* ki so se dogodili našim prednikom. Vse je zabeleženo v množici člankov in knjig; učenci, dijaki in študenti jih spoznavajo iz učbenikov in študijskih gradiv. Spopadanje nacionalnih zgodovin (uradnih interpretacij preteklosti), ki za isti dogodek poznajo vsaj toliko interpretacij, kolikor je nacionalnih zgodovin (interesentov), je trajno. Poenotenj interpretacij ne more biti ; lastna (moja) interpretacija preteklosti je ključnega pomena za tvorbo nacionalnega spomina, tvorbo

689 Čelik. *Na južni straži*, 103–104.

690 Flajšman, B., [2022]. *30 let peticije Žumberčanov*. Slovenija 30 let, izostrimo pogled, 23. 3. 2022, https://slovenija30let.si/Zumberak.html (dostop 24. 9. 2024). Na tem naslovu je objavljena tudi Peticija v celoti.

691 Čelik. *Na južni straži*, 104.

692 Arbitražni sporazum dostopen na: https://www.gov.si/assets/vlada/Projekti/Arbitraza/Dokumenti/Arbitrazna-razsodba/99e9b8fa33/Izrek-razsodbe-arbitraznega-sodisca-v-zvezi-z-mejo-med-Hrvasko-in-Slovenijo.pdf.

različnosti v odnosu do drugih nacionalnih identitet. V tej luči so nacionalne zgodovine tudi leglo napetosti in konfliktnosti.

Vseeno pa ni mogoče spregledati poskusov skupne obravnave dogodkov iz preteklosti, tako v slovensko-italijanskih, v slovensko-avstrijskih in v slovensko -hrvaških odnosih. V vseh treh primerih so bile oblikovane bilateralne komisije strokovnjakov, ki naj bi pripravile skupna poročila. Podobnih poskusov skupne obravnave preteklosti, kot jih imamo v primeru slovensko-italijanskih, slovensko-avstrijskih in slovensko-hrvaških, v primeru slovensko-madžarskih odnosov ni bilo.

Najprej so z delom zaključili člani slovensko – italijanske zgodovinske komisije. Rezultat njihovega dela ima naslov Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956. Skupno poročilo je izšlo leta 2001.[693]

Do izdaje skupnega poročila slovensko – avstrijske zgodovinske komisije ni prišlo. Natisnjena je bila samo zbirka besedil slovenskih avtorjev z naslovom Slovensko – avstrijski odnosi v 20.stoletju.[694]

Bilateralna komisija strokovnjakov je bila oblikovana tudi za proučevanje slovensko hrvaških odnosov v obdobju od leta 1848 do 25. junija 1991. Skupno poročilo o rezultatih dela te komisije še ni bilo objavljeno.

Zakoličili smo si *naše ozemlje,* prešteli smo prebivalstvo (glej popis 1991); ob popisu leta 1991 se je prebivalce Socialistične republike Slovenije spraševalo o marsičem, tudi o narodni pripadnosti. Del prebivalstva Slovenije se je po narodni pripadnosti opredelil drugače kot Slovenci. Uvrstili smo jih v skupino *narodnih manjšin.*

693 Kacin – Wohinz. *Slovensko-italijanski odnosi.*

694 Nećak, D., Jesih, B., Repe, B. , Škrilec, K. & Vodopivec, P. (ur.), 2004. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofska fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 147–160.

Koliko je v tretji Sloveniji prostora za narodne manjšine?

Tvorci ustavne ureditve so se odločili za *nasledstvo modela varstva narodnih manjšin* iz obdobja Socialistične Republike Slovenije. S skromnim dodatkom Romov. In z odščipnjenim statusom italijanske in madžarske narodne manjšine. Zapravljena je bila priložnost, da bi drugače, na novo določili vsebino pojma *slovenska nacija.*

Status obeh narodnih manjšin, italijanske in madžarske,[695] se je v Ustavi iz leta 1991, v primerjavi z Ustavo leta 1974 *radikalno spremenil, izgubili so status konstitutivnih narodnih elementov* nove slovenske države, kar je bilo v nasprotju z obljubami političnih strank z dne 6. decembra 1990, ki so obema manjšinama zagotovile, da se njihov politični status ne bo spremenil. Morda je dodatek *avtohtona italijanska in madžarska narodna manjšina* v Ustavi Republike Slovenije leta 1991 kompenzacija za izgubljen konstitutivni status slovenske države. Kdo bi vedel!

V Ustavi Republike Slovenije so omenjeni še Romi. Sestavljavci nove slovenske ustave si niso drznili povzdigniti Rome na nivo tretje avtohtone narodne skupnosti. Ostale zgodovinske narodne manjšine *(»avtohtone«),* ki smo jih na ozemlju Slovenije srečevali vse od leta 1920 (Judi, Nemci, Srbi v Beli krajini in Hrvati ob slovensko – hrvaški meji) so ostali zunaj zaščitnega okvirja. Predlog Inštituta za narodnostna vprašanja (leta 1990), da bi morali v sistem manjšinskega varstva vključiti tudi te manjšine, ni imel podpore. Inštitut za narodnostna vprašanja je leta 1990 predlagal, da se v zbir manjšin s posebnim manjšinskim varstvom vključijo še

> naslednje etnične skupnosti, ki živijo avtohtono na ozemlju Slovenije: Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvati (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za katero je dolgo časa veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več). V zvezi s tem se utegne pojaviti tudi vprašanje, če romske etnične skupnosti kljub vsem njenim specifičnostim ne kaže opredeliti kot narodnost (narodnostno manjšino).[696]

695 Glej o tem dogajanju v natančnem in podrobnem opisu Laszla Goncza:
Göncz, L. (2024). *Madžarska narodna skupnost v času demokratičnih družbenih sprememb in osamosvojitve Republike Slovenije: ustavnopravna ureditev avtohtonih narodnih skupnosti ter položaj in izzivi madžarske narodne skupnosti v Sloveniji v obdobju 1989–1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

696 Žagar, M., 1990. Možno besedilo določb v osnutku ustave Republike Slovenije. V M. Komac (ur.). *Narodnost - manjšina ali skupnost : urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 133.

V narodnjaškem vzdušju o koncu 80. let XX. stoletja, v katerem se ni manjkalo »brambovskih vizij«, je bilo prostora za *drugorodce* bore malo.

Več je bilo razumevanja za predlog Inštituta za narodnostna vprašanja za urejanje romske problematike. V publikaciji z naslovom *Romi na slovenskem,*[697] ki jo je Inštitut pripravil leta 1991, je Dušan Plut v Uvodu predlagal, naj Romi dobijo podoben status, kot ga imajo Italijani in Madžari:

> V novi slovenski ustavi je potrebno opredeliti Rome kot avtohtono etnično skupnost ter v zakonodaji postaviti temelje za uresničitev njihovih posebnih kolektivnih pravic do lastnega jezika, kulture in drugih etničnih posebnosti. Reševanje romskega vprašanje torej ne bo več možno prepustiti zgolj finančnim možnostim in pripravljenosti posameznih občin ali krajevnih skupnosti v katerih živijo Romi. Seveda pa bo potrebno tudi aktivnejše sodelovanje samih Romov, zlasti na področju vzgoje in izobraževanja, zaposlitve in ureditve bivalnih pogojev. Samoorganiziranost je osnova za izboljšanje lastnih razmer ter ohranitev lastne kulturne identitete. Romom je potrebno do novih volitev zagotoviti pravico do neposredne zastopanosti v predstavniških telesih oblasti.
>
> Slovenci kot večinski narod bomo torej v odnosu do Romov morali opustiti kakršne koli asimilacijske pritiske. Pogosto namreč slišimo tako razmišljanje: »Poglej kako v redu je Cigan N. N. Celo s svojimi otroki ne govori drugače kot slovensko!« Za slovensko družbo bi bilo tragično, da bi torej postala asimilacija in »poslovenitev« Romov njihova edina uspešna pot iz revščine. Etnični pluralizem tudi do Romov mora dobiti v Sloveniji stalno domovinsko pravico. To seveda pomeni dvoplastni proces, ki vključuje ne le tolerantnost večine, temveč tudi pripravljenost Romov, da sprejmejo določene elemente dominantne kulture in hkrati ne opuščajo svojo kulturo, katere obstoj mora dopustiti večinski narod.[698]

Ustava Republike Slovenije je določila, da je model/ureditev varstva narodnih manjšin namenjen trem manjšinam, dvema manjšina Italijanski, Madžarski *v celoti:*

> 64. člen
>
> (posebne pravice avtohtone italijanske
> in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji)
>
> Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja. Zakon določa območja, na katerih je dvojezično šolstvo obvezno. Narodnima skupnostima in njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da gojijo odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama. Država gmotno in moralno podpira uveljavljanje teh pravic.
>
> Na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo njuni pripadniki za uresničevanje svojih pravic svoje samoupravne skupnosti. Na njihov predlog lahko država pooblasti samoupravne narodne skupnosti za opravljanje določenih nalog iz državne pristojnosti ter zagotavlja sredstva za njihovo uresničevanje.
>
> Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru.
>
> Zakon ureja položaj in način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer živita, obveznosti samoupravnih lokalnih skupnosti za uresničevanje teh pravic, ter tiste pravice, ki jih pripadniki teh narodnih

697 Klopčič & Novak-Lukanović. *Romi na Slovenskem*.

698 Plut. *Uvod*, 7–8.

skupnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij. Pravice obeh narodnih skupnosti ter njunih pripadnikov so zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.

Zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaja zgolj narodnih skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja predstavnikov narodnih skupnosti.[699]

(…) in romski narodni manjšini *»v začetni fazi«:*

65. člen

(položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji)

Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.[700]

Mnogo področij varstva narodnih manjšin je ob pisanju Ustave ostalo nedorečenih. Vprašanje ureditve nadzora nad uresničevanjem posameznih določb varstva narodnih manjšin in sankcioniranje neizvajanja določb, je bilo za pripadnike narodnih manjšin ključnega pomena:

Že v času sprejemanja nove ustave osamosvojene Slovenije se je omenjala zahteva madžarske narodne skupnosti, da se v zakonu o posebnih pravicah avtohtonih narodnih skupnosti (ali morda celo v ustavnem zakonu o tej vsebini) dosledno uredi nadzor izvajanja določb ustave in področnih zakonov, saj – kot se je velikokrat poudarjalo – je bil glede tega *de facto* daleč od *de jure*. Na osnovi izkušenj iz jugoslovanskega obdobja so predstavniki avtohtonih narodnih skupnosti opozarjali tudi na ohlapnost zakonskih določb z vidika soodločanja občinskih narodnostnih svetov z zbori občinskih skupščin, kar je privedlo do situacije, da se narodnostne samoupravne skupnosti skorajda niso uveljavile kot enakopravni subjekti na lokalnem nivoju pri odločanju o aktualnih zadevah na področju izobraževanja, kulture, informiranja, izvajanja dvojezičnosti itd. Predstavniki madžarske narodne skupnosti so želeli urediti tudi pravila morebitne uporabe veta njenih poslancev oz. narodnostnih samoupravnih skupnosti na državni in lokalni ravni.[701]

Slovenija rojena v valovih nacionalizma je pripadnike *novih narodnih manjšin, petino prebivalstva Slovenije*, postavila na obrobje slovenske družbe. Pripadniki *novih narodnih manjšin* so ostali zunaj narodno manjšinskega zaščitnega modela.

Edina določba v slovenski ustavi, na katero se lahko sklicujejo pripadniki novih narodnih manjšin pri obrambi njihove *pravice do različnosti* je določba 61.člena slovenske ustave:

61. člen

(izražanje narodne pripadnosti)

Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.[702]

Od tu dalje pa ni bilo storjenega prav mnogo, kot je razvidno iz besedila v nadaljevanje.

699 Glej 64. člen v *Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991-I), 23. 12. 1991.

700 Prav tam, 65. člen.

701 Göncz, L., 2021. Varstvo avtohtonih narodnih skupnosti v Ustavi Republike Slovenije. *Razprave in gradivo* 87, 41.

702 Glej 61. člen v *Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991-I), 23. 12. 1991.

Narodne manjšine Republike Slovenije

V uvodnem poglavju smo obsežno skupino Neslovencev razvrstili v tri skupine:

1. zgodovinske (*tradicionalne, avtohtone*) narodne manjšine; narodno manjšinska ureditev Republike Slovenije te skupnosti deli na:
   a. ustavno priznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine in na
   b. ustavno nepriznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine
2. nove narodne manjšine
   a. priseljeni v Slovenijo do leta 1990 – *intermediarne* narodne manjšine,
   b. potomci priseljenih v Slovenijo do leta 1990
3. novodobni priseljenci – priseljeni v Slovenijo po letu 1991 in njihovi potomci.

Čeprav priseljeni v Slovenijo po letu 1991 (novodobni priseljenci) niso predmet posebnega manjšinskega varstva jih je potrebno vzeti v obzir že zato, ker so po narodni pripadnosti v veliki meri blizki pripadnikom novih narodnih manjšin. Stiki, sodelovanje, med obema skupinama obstajajo. Do pridobitve državljanstva Republike Slovenije so predmet *integracijske politike* in integracijskih programov, po pridobitvi državljanstva in stalnega prebivališča v Sloveniji pa je status *novodobnih priseljencev* drugačen.

A. Zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine

Ustavno priznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine

Med zgodovinskimi narodnimi manjšinami, ki naj bodo povzdignjene na nivo avtohtonih narodnih skupnosti, je bil opravljen izbor. V ustavo Republike Slovenije so bili zapisani Italijani, Madžari in Romi. Morda bi se izšlo drugače, če bi ob nastajanju nove ustavne ureditve preostanek zgodovinskih narodnih manjšin (Nemci, »avtohtoni« Hrvati, »avtohtoni« Srbi in Judi) izkazoval več etnične/narodne vitalnosti. Če bi bili bolj glasni? Morda.

Urejanje statusa in položaja *»drugorodcev«* je bilo ob nastajanju slovenske države drugotnega pomena. Model/ureditev varstva narodnih manjšin[703] v Republiki Sloveniji se je v veliki meri zgledoval pri ureditvi varstva narodnih manjšin v obdobju Socialistične republike Slovenije. Temelj narodno manjšinske ureditve je bil koncept *narodno mešanega ozemlja*. Pojem narodno mešanega ozemlja se je ohranil tudi v ureditvi narodno manjšinskega varstva v Republiki Sloveniji. *Zakon o lokalni samoupravi* v 5. členu določa:

> Občine se na območjih, kjer živijo pripadniki madžarske in italijanske narodne skupnosti, oblikujejo tako, da je v njih zagotovljeno uresničevanje posebnih pravic narodnih skupnosti.[704]

V 39. členu Zakona o lokalni samoupravi se poleg italijanske in madžarske narodne skupnosti (narodne manjšine) omenja še avtohtono naseljena romske skupnost:

> Na narodnostno mešanih območjih, določenih z zakonom, kjer živita italijanska oziroma madžarska narodna skupnost, imata narodni skupnosti v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika. S statutom občine se določi neposredna zastopanost narodnih skupnosti tudi v drugih organih občine.

703 O varstvu narodnih manjšin v Sloveniji glej še: Valentinčič, D., 2024. *Slovensko manjšinsko varstvo v primerjalni perspektivi : z analizo pro et contra načela avtohtonosti : znanstvena monografija.* Ljubljana: Inštitut ASEF za izobraževanje in raziskovanje; Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Celovec: Celovška Mohorjeva družba.

704 Glej 5. člen v *Zakon o lokalni samoupravi*. Uradni list RS, št. 72/93.

> V okviru svojih pristojnosti občine s posebnimi akti urejajo vprašanja, ki zadevajo uresničevanje pravic ter financiranje narodnih skupnosti.
>
> K predpisom iz prejšnjega odstavka daje soglasje Svet narodne skupnosti prek predstavnikov narodnih skupnosti v občinskih svetih. Kadar organi občine odločajo o drugih vprašanjih, ki se nanašajo na uresničevanje posebnih pravic narodnih skupnosti, morajo predhodno pridobiti mnenje samoupravne narodne skupnosti.
>
> V narodnostno mešanih občinah se ustanovi komisija za narodnostna vprašanja. V sestavi komisije imajo pripadniki narodne skupnosti polovico članov oziroma članic.
>
> Na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika.[705]

Leto kasneje je bil sprejet Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij. Ta omenja samo italijansko in madžarsko narodno manjšino. Na Rome so »*pozabili*«:

> Narodnostno mešana območja so po tem zakonu tista, ki jih kot taka opredeljujejo sedanji statuti občin Lendava, Hodoš – Šalovci, Moravske Toplice, Koper, Izola in Piran.[706]

O romski narodni manjšini in ostalih zgodovinskih narodnih manjšinah ni bilo v področnih zakonih določenega ničesar!

V uvodnem poglavju smo zapisali, da je *narodno mešano ozemlje* osrednji pojem manjšinskega varstva v Sloveniji. Zato moramo najprej spregovoriti o zgodovinskem (tradicionalnem) poselitvenem območju narodnih skupnosti. Razdelek nosi naslov prostor in ljudje.

1. Italijanska narodna manjšina

Življenje »*na mesoreznici*« se je nadaljevalo tudi po letu 1990: leta 1945 so pripadnike italijanske manjšine odrezali od italijanskega narodnega telesa v Italiji. Formalno in dokončno z Mirovno pogodbo leta 1947. Z manjšinskimi sonarodnjaki na hrvaškem so ostali vsaj formalno povezani vse do podpisa Londonskega memoranduma o soglasju leta 1954. V tem obdobju so se že pričele kazati razlike v zaščitnih modelih varstva manjšin na Hrvaškem in v Sloveniji, kot smo prikazali v prejšnjem poglavju. Nastanek dveh samostojnih držav, Slovenije in Hrvaške leta 1991, je odrezal znaten del sonarodnjakov na hrvaškem od pripadnikov italijanske manjšine v Sloveniji.

Nastala je *avtohtona italijanska narodna skupnost,* številčno ne ravno obsežna, po letu 1991 upravno še vedno razdeljena na tri občine tako, kot je bila upravna ureditev pred letom 1991. Z ustanovitvijo občine Ankaran leta 2015, so bili upravno razrezani na štiri občine : Koper, Izola, Piran in Ankaran. Ob popisu leta 2002 se je za pripadnost italijanski narodni skupnosti opredelilo 1840 prebivalcev občin Koper, Izola in Piran.

705 Glej 39. člen v *Zakon o lokalni samoupravi*. Uradni list RS 72 (1993), 21. 12. 1993.

706 Glej 5. člen v *Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij*. Uradni list RS 60 (1994), 3. 10. 1994.

Da je italijanščina njihov materni jezik pa je izjavilo 2853 prebivalcev obalnih občin.

Tabela 72: Prebivalci občin Koper/Capodistria, Izola/Isola, Piran/Pirano in Ankaran/Ancarano opredeljeni po narodni pripadnosti kot Italijani; prebivalci občin Koper/Capodistria, Izola/Isola, Piran/Pirano in Anakaran/Ancarano ki jih je bila italijanščina materni

Občina	Narodna pripadnost	Materni jezik
Ankaran/Ancarano	37	43
Koper/Capodistria	675	1016
Izola/Isola	430	620
Piran/Pirano	698	1174

Popis 2002, 2002. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/popis2002/si/default.htm (dostop 26. 3. 2026).

Poselitveno območje italijanske narodne manjšine, vključeno v geografski pojem *narodno mešano območje*, je podrobno določeno v statutih občin.

Tabela 73: Narodno mešana območja v statutih občin Ankaran, Koper, Izola, Piran

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Koper/ Capodistria	7. člen: Na narodnostno mešanem območju občine, kjer živijo pripadniki avtohtone italijanske narodne skupnosti in ki obsega naselja Barizoni-Barisoni, Bertoki-Bertocchi, Bošamarin-Bossamarino, Cerej-Cerei, Hrvatini-Crevatini, Kampel-Campel, Kolomban-Colombano, Koper-Capodistria, Prade, Premančan-Premanzano, del naselja Spodnje Škofije (Valmarin), Šalara-Salara in Škocjan-San Canziano sta uradna jezika slovenščina in italijanščina.	Statut Mestne občine Koper (neuradno prečiščeno besedilo). (Uradne objave, št. 40/00, 30/01, 29/03 in Uradni list RS, št. 90/05, 67/06, 39/08 in 33/18)
Izola/Isola	4. člen, 2. odstavek: Na narodno mešanem območju (dvojezično območje), ki obsega mesto Izola in naselji Dobrava in Jagodje, sta v javnem in družbenem življenju slovenski in italijanski jezik enakopravna. 3. odstavek: Pripadniki italijanske narodnosti, ki živijo izven dvojezičnega območja, imajo v odnosih z občinskimi in državnimi organi in drugimi javni organizacijami s sedežem na dvojezičnem območju občine iste pravice kot pripadniki italijanske narodne skupnosti, ki živijo na dvojezičnem območju.	Statut občine Izola, str. 2. http://izola.si/obcina-izola/statut-obcine/
Piran/Pirano	3.člen: V občini živi avtohtona italijanska narodna skupnost. Občina v skladu z ustavo in zakonom zagotavlja in varuje pravice italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju. Na narodnostno mešanem območju občine, na katerem živijo pripadniki italijanske narodnosti in ki obsega območja naselij: Piran, Portorož, Lucija, Strunjan, Seča, Sečovlje, Parecag in Dragonja (dvojezično območje), je v javnem življenju italijanski jezik enakopraven s slovenskim jezikom.	Uradni list RS 5 (2014)
Ankaran/ Ancarano	4.člen: (1) Območje Občine Ankaran je narodnostno mešano območje slovenske in italijanske narodne skupnosti.	Uradni list RS 17 (2015)

Z ustanovitvijo občine Ankaran so bile verjetno kršene določbe Londonskega memoranduma o soglasju, ki prepoveduje t.im. *etnični gerrymandering*. Žalostno je, da je Ustavno sodišče povsem preslišalo mnenja predstavnikov narodnih skupnosti, ki so odločno nasprotovali ustanovitvi občine Ankaran.

> Predsednik Obalne samoupravne skupnosti italijanske narodnosti Flavio Forlani in predsednik Samoupravne skupnosti italijanske narodnosti Koper Alberto Scheriani sta se ponovno opredelila proti ustanovitvi občine Ankaran, saj naj Ankaran ne bi imel pogojev za to. Kot je povedal Scheriani, Ankaran nima ne vrtca ne šole v italijanskem jeziku, zato bi bile italijanskemu prebivalstvu z ustanovitvijo občine kršene pravice. Prepričan je tudi, da se na italijanske prebivalce Ankarana, ki se zavzemajo za lastno samoupravno skupnost, ki je pa ne morejo doseči brez samostojne občine, izvaja pritisk.[707]

Podobnega mnenja je bil tudi László Göncz, poslanec avtohtone madžarske narodne skupnosti:

> Nihče se ni lotil negativnih trendov, ki jih ima drobljenje občin na zmanjševanje vpliva narodnostnih manjšin. Ta proces je negativen tudi za italijansko skupnost, saj se s tem zmanjšuje enovitost narodnih skupnosti. Če je skupnost razkrojena na več manjših enot, se razprši njena notranja moč, vsi drugi vidiki zame niso sporni, me ne zanimajo, s tega vidika bom tudi glasoval proti zakonu.[708]

Nič ni pomagalo, občina Ankaran/Ancarano je bila ustanovljena. Ustanovilo jo je Ustavno sodišče je z odločbo št. U-I-114/11. V odločbi je Ustavno sodišče glede problematike italijanske narodne manjšine zapisalo:

> Ne glede na to, da je Državni zbor v postopku za ustanovitev občine Ankaran ugotovil, da so izpolnjeni vsi pogoji za ustanovitev te občine, torej tudi pogoji za zagotovitev posebnega položaja in pravic avtohtone italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov v novi občini, in da je Ustavno sodišče to ugotovilo že v odločbi št. U-I-137/10, je Ustavno sodišče temu vprašanju tudi v tej zadevi posvetilo posebno pozornost. Glede na dejstvo, da je ustanovilo Občino Ankaran, je Ustavno sodišče dalo italijanski narodni skupnosti in njenim pripadnikom, ki živijo na njenem območju, izrecno zagotovilo, da jim v novi občini Ankaran gredo vse pravice iz 64. člena Ustave in na tej podlagi sprejetih zakonov ter iz Pogodbe med SFRJ in Republiko Italijo (Uradni list RS, št. 40/92, MP, št. 11/92, in Uradni list SFRJ, MP, št. 1/77), upoštevajoč tudi 7. točko Specialnega statuta, priloženega Londonskemu memorandumu o soglasju med vladami Italije, Združenega kraljestva, Združenih držav in Jugoslavije o svobodnem tržaškem ozemlju, Uradni list FLRJ, MP, št. 6/54 (3. točka izreka). Izrecno poudarjena obveznost nove Občine Ankaran, da te pravice varuje, izkazuje, da namen ustanovitve Občine Ankaran ni v kakršnem koli ogrožanju etnične sestave in s tem povezanih pravic pripadnikov italijanske narodne skupnosti, živečih v naselju Ankaran. To ugotovitev podkrepljuje dejstvo, da pripadniki italijanske narodne skupnosti, živeči v Ankaranu, ves čas aktivno sodelujejo v postopku ustanavljanja občine Ankaran in so svojo podporo temu projektu izrecno izrazili tudi pred Ustavnim sodiščem.[709]

---

707 Pečanova za samostojno občino Ankaran, italijanska narodna skupnost proti. Glej: Čebokli, A., Kolednik, A., & T. K. B., 2011. Pečanova za samostojno občino Ankaran, italijanska narodna skupnost proti. *RTV Slovenija*, 3. 2. 2011, https://www.rtvslo.si/slovenija/pecanova-za-samostojno-obcino-ankaran-italijanska-narodna-skupnost-proti/250078 (dostop 14. 02. 2025).

708 Prav tam.

709 Ustavno sodišče. U-I-114/11.
Dostopno na: http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/BCCCFD9D92CD6B0EC12578AE003B4414 (dostop 11. 10. 2014).

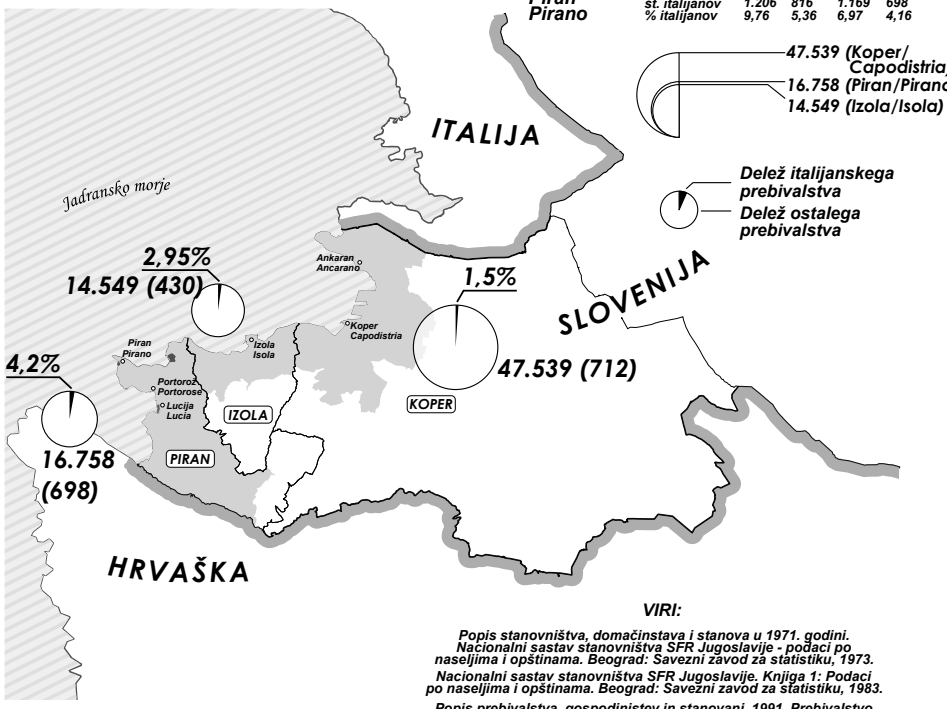
Zemljevid 50: Narodno mešano območje v občinah Koper, Izola, Piran, popis 2002

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Zemljevid: MIHA BRVAR

LEGENDA:

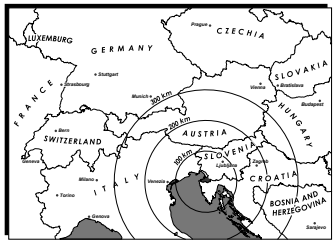
- *državna meja*
- *meje občin*
- *meja občine Ankaran*
- *narodnostno mešano območje*

občina		*1971*	*1981*	*1991*	*2002*
Izola Isola	*skup. št. preb*	*10.488*	*12.513*	*13.770*	*14.549*
	št. italijanov	*485*	*358*	*567*	*430*
	% italijanov	*4,62*	*2,86*	*4,12*	*2,95*
Koper Capodistria	*skup. št. preb*	*35445*	*41.843*	*45314*	*47539*
	št. italijanov	*877*	*727*	*1015*	*712*
	% italijanov	*2,47*	*1,74*	*2,24*	*1,49*
Piran Pirano	*skup. št. preb*	*12.359*	*15.235*	*16.768*	*16.758*
	št. italijanov	*1.206*	*816*	*1.169*	*698*
	% italijanov	*9,76*	*5,36*	*6,97*	*4,16*

GRAFIČNO MERILO:

0 1 2 3 4 5 10 km

VIRI:

Popis stanovništva, domačinstava i stanova u 1971. godini. Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije - podaci po naseljima i opštinama. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.

Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga 1: Podaci po naseljima i opštinama. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1983.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 1991. Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, SURS, 1992.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, SURS, Podatkovni portal SI-STAT, http://pxweb.stat.si/pxweb/dialog/statfile2.asp

Statut občine Izola [Statuto del Comune di Isola]. Uradne objave, št. 4/82;

Statut občine Koper [Statuto del Commune citta di Capodistria], Uradne objave št. 9/95;

Statut občine Piran [Statuto del Comune di Pirano]. Uradne objave, št. 12/78;

Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS, št. 72/93, 57/94, 14/95 in 94/07;

Zakon o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij. Uradni list RS 60/94, 69/94, 47/11;

Statut občine Izole [Statuto del Comune di Isola]. Uradne objave, št. 4/82;

Statut občine Koper [Statuto del Commune citta di Capodistria], Uradne objave št. 9/95;

Statut občine Piran [Statuto del Comune di Pirano]. Uradne objave, št. 12/78;

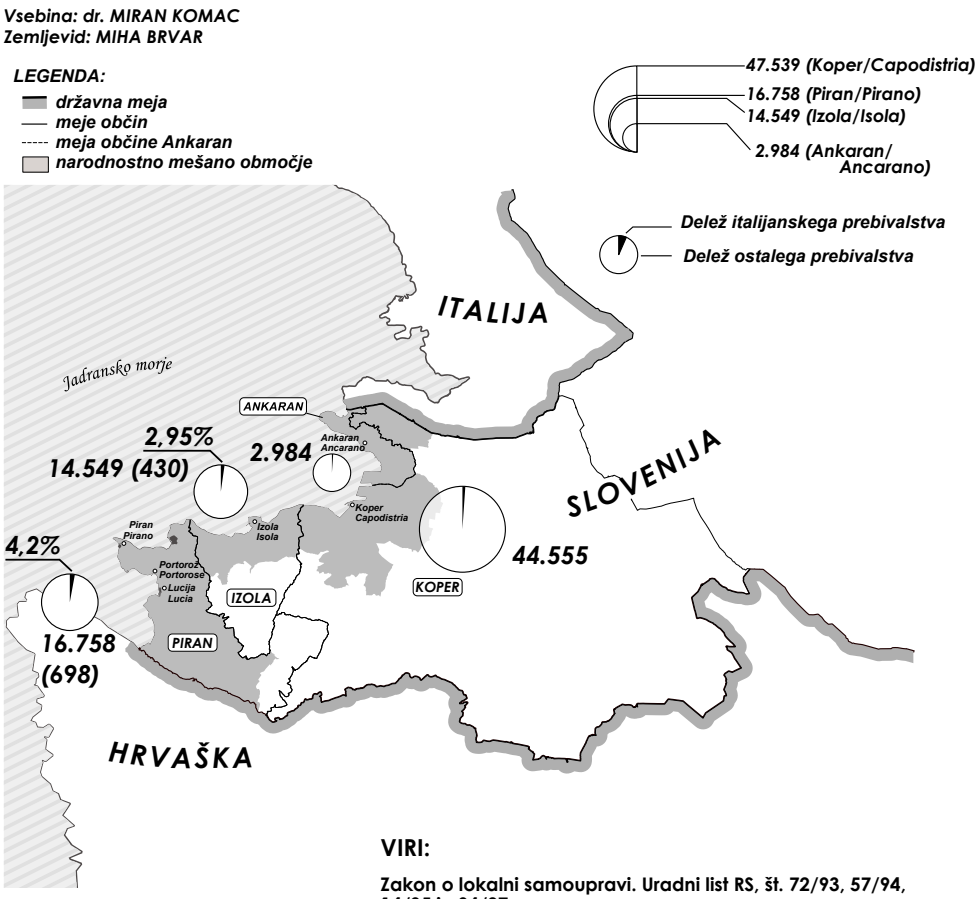
Statut občine Ankaran [Statuto del Comune di Ancarano]. Uradni list RS 47/11

Popis prebivalstva 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, Statistični urad RS, 2002.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2003, 2020

Z ustanovitvijo občine Ankaran leta 2015 se je zaključilo upravno cefranje poselitvenega prostora italijanske narodne manjšine.

Zemljevid 51: Narodno mešano območje v občinah Koper, Izola, Piran, Ankaran, leto 2015

VIRI:

Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS, št. 72/93, 57/94, 14/95 in 94/07;
Zakon o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij. Uradni list RS 60/94, 69/94, 47/11;
Statut občine Izole [Statuto del Comune di Isola]. Uradne objave, št. 4/82;
Statut občine Koper [Statuto del Commune citta di Capodistria], Uradne objave št. 9/95;
Statut občine Piran [Statuto del Comune di Pirano]. Uradne objave, št. 12/78;
Statut občine Ankaran [Statuto del Comune di Ancarano]. Uradni list RS 47/11
Popis prebivalstva 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, Statistični urad RS, 2002.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2003, 2020

2. Madžarska narodna manjšina

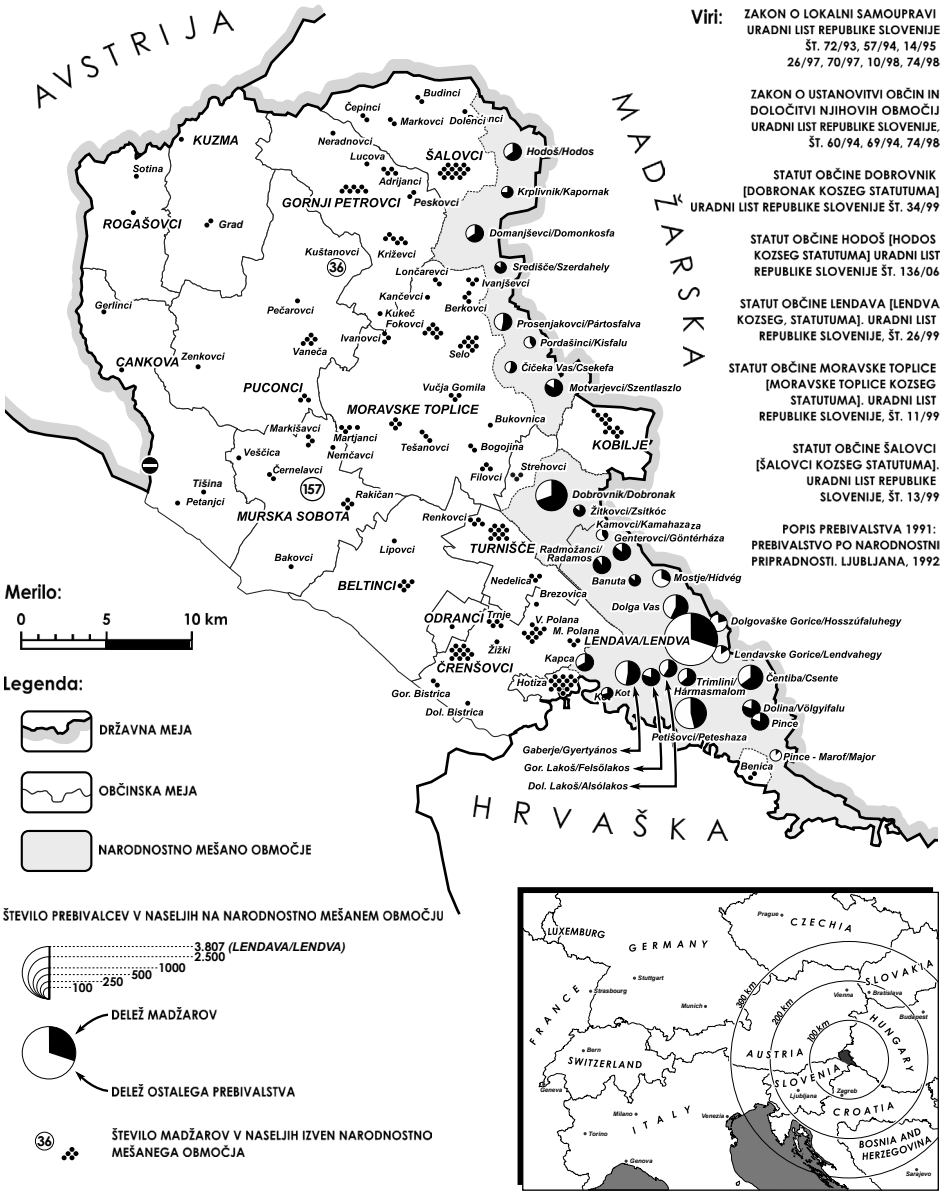
Z novo ureditvijo lokalne samouprave po letu 1991 sta dve veliki občini v Prekmurju, v katerih so do tedaj živeli pripadniki madžarske narodne manjšine, Murska Sobota in Lendava, razpadli na kopico manjših občin. Poselitveni prostor madžarske manjšine se je s sprejetjem Zakona o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij leta 1994 razdeli na tri občine: Hodoš – Šalovci, Lendava in Moravske toplice.[710] Narodno mešano območje je določeno v statutih občin.

Tabela 74: Narodno mešana območja v Občinah Hodoš-Šalovci, Lendava in Moravske Toplice

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Hodoš-Šalovci	2. člen Območje Občine Hodoš-Šalovci obsega naslednje vasi: Budinci, Čepinci, Domanjševci, Delonci, Hodoš, Krplivnik, Markovci in Šalovci. Del območja občine na katerem živijo pripadniki madžarske narodne skupnosti je narodnostno mešano. Narodnostno mešano območje občine obsega naselja: Domanjševci - Domonkosfa Hodoš - Hodos Krplivnik - Kapornak	Uradni list RS 39/1995
Lendava/Lendva	9. člen Del območja občine na katerem živijo pripadniki madžarske narodne skupnosti je narodnostno mešano. Narodnostno mešano območje občine obsega naselja: Banuta – Bánuta, Čentiba – Csente, Dobrovnik - Dobronak, Dolga vas – Hosszúfalu, Dolgovaške gorice – Hosszúfaluhegy, Dolina pri Lendavi – Völgyifalu, Dolnji Lakoš – Alsólakos, Gaberje – Gyertyános, Genterovci – Göntérháza, Gornji Lakoš – Felsőlakos, Kamovci – Kámaháza, Kapca – Kapca, Kot – Kót, Lendava – Lendva, Lendavske gorice – Lendvahegy, Mostje – Hidvég, Petišovci – Petesháza, Pince – Pince, Pince Marof – Pince major, Radmožanci – Radamos, Trimlini – Hármasmalom, Žitkovci – Zsitkóc.	Uradni list RS 32/1995
Moravske Toplice	3. člen Območje Občine Moravske Toplice obsega območja naselij: Andrejci, Berkovci, Bogojina, Bukovnica, Čikečka vas, Filovci, Fokovci, Ivanci, Ivanjševci, Ivanovci, Kančevci, Krnci, Lončarovci, Lukačevci, Martjanci, Mlajtinci, Moravske Toplice, Motvarjevci, Noršinci, Pordašinci, Prosenjakovci, Ratkovci, Sebeborci, Selo, Središče, Suhi Vrh, Tešanovci in Vučja Gomila. V naseljih Čikečka vas – Csekefa, Motvarjevci – Szentlászló, Pordašinci – Kisfalu, Prosenjakovci – Pártosfalva in Središče – Szerdahaly živijo tudi pripadniki madžarske narodne skupnosti.	Uradni list RS 33/1995

710 *Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij*. Uradni list RS 60 (1994), 3. 10. 1994, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355845016 (dostop 20. 1. 2026).

Zemljevid 52: Narodno mešano območje v občinah Hodoš-Šalovci, Lendava, Moravske Toplice, leto 1995

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Risal: ZMAGO DROLE
Priredba: mag. MIHA BRVAR

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 1999 / 2018

Leta 1999 se število občin na narodno mešanem območju poveča še za dve. Iz občine Hodoš-Šalovci se izloči območje naselja Hodoš ter postane samostojna občina, iz občine Lendava se izloči območje Dobrovnika, ki se oblikuje v samostojno občino. Ob koncu leta 1999 je poselitveni prostor madžarske narodne manjšine razdeljen med pet občin: Dobrovnik, Hodoš, Lendava, Moravske Toplice in Šalovci. Glede na Prekmursko tradicijo malih občin bi bilo vredno razmisli še o ustanovitvi občine Motvarjevci / Szentlászló. Naselje je sedaj v občini Moravske Toplice. Prebivalci naselja so po večini kalvinske veroizpovedi, kar je pri pripadnikih madžarske manjšine posebnost; morda bi veljalo okoli te posebnosti zgraditi identiteto kraja in celo del identitete madžarske manjšine v Prekmurju.

Poselitveni prostor madžarske narodne manjšine je opredeljen v statutih občin.

Tabela 75: Narodno mešana območja v statutih občin Hodoš, Moravske Toplice, Šalovci, Lendava, Dobrovnik

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Hodoš/Hodos	9. člen: Občina Hodoš – Hodos Község je samo-upravna lokalna skupnost ustanovljena z zakonom na območju naslednjih narodnostno mešanih naselij: – Hodoš – Hodos – Krplivnik – Kapornak.	Uradni list RS 84 (2011)
Moravske Toplice	10. člen: (1) Občina Moravske Toplice je samoupravna lokalna skupnost ustanovljena z zakonom na območju naslednjih naselij: Andrejci, Berkovci, Bogojina, Bukovnica, Čikečka vas, Filovci, Fokovci, Ivanci, Ivanjševci, Ivanovci, Kančevci, Krnci, Lončarovci, Lukačevci, Martjanci, Mlajtinci, Moravske Toplice, Motvarjevci, Noršinci, Pordašinci, Prosenjakovci, Ratkovci, Sebeborci, Selo, Središče, Suhi Vrh, Tešanovci in Vučja Gomila. V naseljih Čikečka vas – Csekefa, Motvarjevci – Szentlászló, Pordašinci – Kisfalu, Prosenjakovci – Pártosfalva in Središče – Szerdahely živijo pripadniki madžarske narodne skupnosti.	Uradni list RS 35 (2014)
Šalovci	2. člen: (1) Del območja občine, v katerem živijo pripadniki Madžarske narodne skupnosti je narodnostno mešano območje. (2) Narodnostno mešano območje obsega naselje Domanjševci – Domonkosfa.	Uradni list RS 38 (2006)
Lendava/Lendva	1. člen, 1. odstavek: Občina Lendava je samo-upravna lokalna skupnost ustanovljena z zakonom na območju naslednjih naselij: Banuta – Bánuta, Benica, Čentiba – Csente, Dolga vas – Hosszúfalu, Dolgovaške gorice – Hosszúfaluhegy, Dolina pri Lendavi – Völgyifalu, Dolnji Lakoš – Alsólakos, Gaberje – Gyertyános, Genterovci – Göntérháza, Gornji Lakoš – Felsőlakos, Hotiza, Kamovci – Kámaháza, Kapca – Kapca, Kot – Kót, Lendava – Lendva, Lendavske gorice – Lendvahegy, Mostje – Hidvég, Petišovci – Petesháza, Pince – Pince, Pince Marof – Pince major, Radmožanci – Radamos, Trimlini – Hármasmalom, Brezovec del. 2. odstavek: Narodnostno mešano območje občine na katerem živijo tudi pripadniki madžarske narodne skupnosti obsega navedena naselja razen naselij Benica, Hotiza in Brezovec del.	Uradni list RS 75 (2010)
Dobrovnik/ Dobronak	2. člen: (1) Del območja občine, v katerem živijo pripadniki madžarske narodne skupnosti je narodnostno mešano območje. (2) Narodnostno mešano območje občine obsega naselji Dobrovnik – Dobronak in Žitkovci – Zsitkóc.	Uradni list RS 35 (2007)

Ob popisu prebivalstva leta 2002 se je za pripadnost madžarskemu narodu opredelilo 5.212 občanov narodno mešanih občin, da je njihov materni jezik madžarščina, pa je izjavilo 6.237 prebivalcev občin Hodoš, Moravske Toplice, Šalovci, Lendava in Dobrovnik.

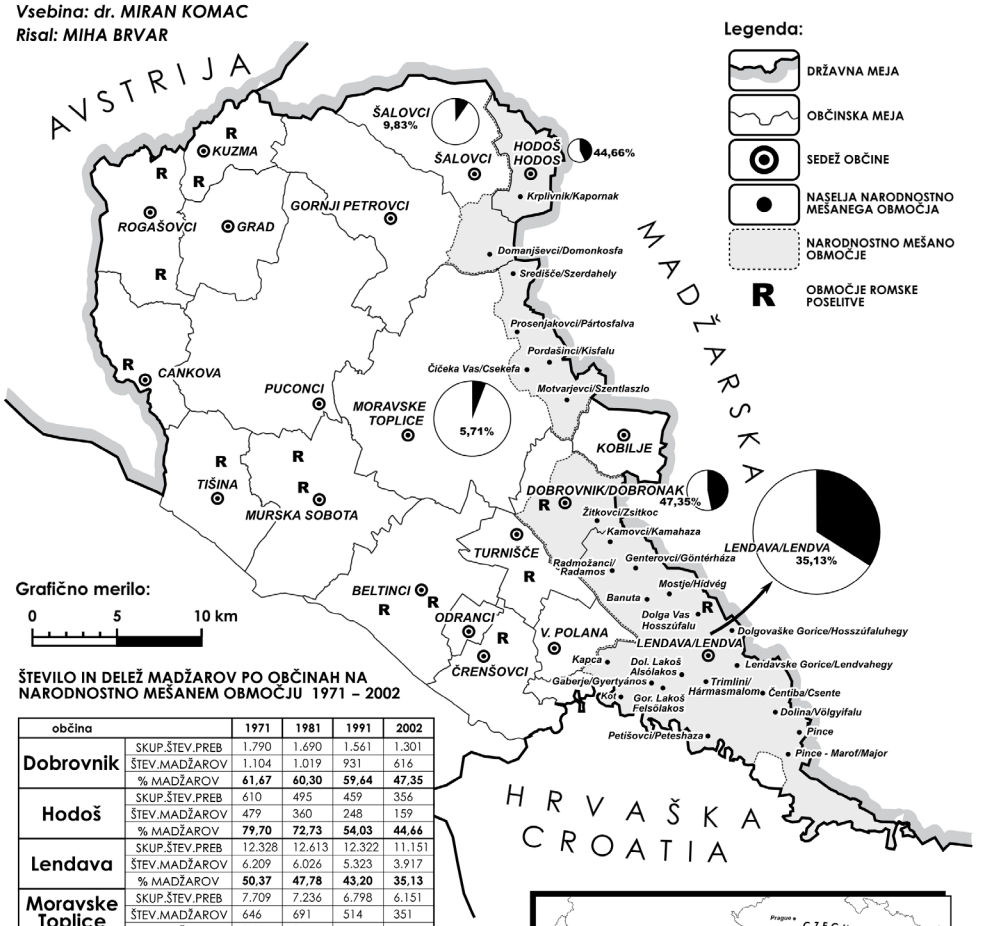
Tabela 76: Prebivalci občin Dobrovnik/Dobronak, Hodoš/Hodos, Lendava/Lendva, Moravske Toplice, Šalovci, opredeljeni po narodni pripadnosti kot Madžari; prebivalci navedenih občin , ki jih je bila madžarščina materni jezik, popis 2002

Občina	Narodna pripadnost – Madžari	Materni jezik – Madžarščina
Dobrovnik/Dobronak	616	725
Hodoš/Hodos	159	210
Lendava/Lendva	3917	4690
Moravske Toplice	351	424
Šalovci	169	188

Popis 2002, 2002. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/popis2002/si/default.htm (dostop 26. 3. 2026).

Zemljevid 53: Narodno mešano območje v občinah Hodoš, Moravske Toplice, Šalovci, Lendava, Dobrovnik, popis 2002

Vsebina: dr. MIRAN KOMAC
Risal: MIHA BRVAR

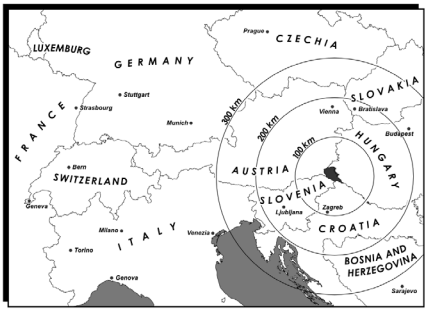

Grafično merilo:

0 5 10 km

ŠTEVILO IN DELEŽ MADŽAROV PO OBČINAH NA NARODNOSTNO MEŠANEM OBMOČJU 1971 – 2002

občina		1971	1981	1991	2002
Dobrovnik	SKUP.ŠTEV.PREB	1.790	1.690	1.561	1.301
	ŠTEV.MADŽAROV	1.104	1.019	931	616
	% MADŽAROV	**61,67**	**60,30**	**59,64**	**47,35**
Hodoš	SKUP.ŠTEV.PREB	610	495	459	356
	ŠTEV.MADŽAROV	479	360	248	159
	% MADŽAROV	**79,70**	**72,73**	**54,03**	**44,66**
Lendava	SKUP.ŠTEV.PREB	12.328	12.613	12.322	11.151
	ŠTEV.MADŽAROV	6.209	6.026	5.323	3.917
	% MADŽAROV	**50,37**	**47,78**	**43,20**	**35,13**
Moravske Toplice	SKUP.ŠTEV.PREB	7.709	7.236	6.798	6.151
	ŠTEV.MADŽAROV	646	691	514	351
	% MADŽAROV	**8,38**	**9,55**	**7,56**	**5,71**
Šalovci	SKUP.ŠTEV.PREB	2.877	2.584	2.147	1.718
	ŠTEV.MADŽAROV	366	318	244	169
	% MADŽAROV	**12,72**	**12,30**	**11,36**	**9,83**

Viri / Sources:

Popis stanovništva i stanova 1971: Nacionalni sestav stanovništva. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1972.

Popis prebivalstvalstva 1981:
Prebivalstvo po narodnosti. Ljubljana: Zavod za statistiko, 1982;

Popis prebivalstva 1991: Prebivalstvo po narodnosti. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 1992;
Statistične informacije št. 93: Prebivalstvo 3.

Popis prebivalstva 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti. Ljubljana, Statistični urad RS, 2002.

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2008 / 2018

3. Romska narodna manjšina

Preganjanju, šikaniranju, maltretiranju navkljub, so Romi ostali. Vlado Rozman je ob nastanku samostojne slovenske države Slovence spomnil, da Romi živijo v Sloveniji

> že tisočletja. Tukaj smo preživeli veliko ponižanj, kajti vedno smo bili kot etnična skupina manjvreden narod potisnjeni na rob družbe. Danes, ko se končno Slovenija osamosvaja in postaja suverena država naroda, ki ji pripada, v njej živi, se rojeva in umira. Moram pa poudariti, da tukaj v Sloveniji že tisočletja živimo, se rojevamo in umiramo tudi mi Romi !
>
> Končno želimo, da se uvrsti na dnevni red tudi naša romska problematika. Želimo vedeti kam spadamo. Želimo postati suvereni in priznani del slovenske države, tako kot so priznane nacionalne manjšine. Tudi mi smo ljudje, imamo svojo zgodovino, svojo preteklost, svojo kulturo, svojo osebnost in svoj ponos. Tudi mi predstavljamo družbo, ki se bori s svojimi problemi na širšem območju Slovenije in v vsaki občini posebej.
>
> (…)
>
> Končno želimo enkrat razpravljati o problemih, ki nas vse težijo zato iznašamo Inštitutu za narodnostna vprašanja naslednje predloge:
>
> 1. Da pri reševanju nacionalne pravice Romov nima pravice nihče odločati o naši bodočnosti, ali kakorkoli vsiljevati svoje nazore in svojo voljo, razen nas Romov samih.
> 2. Če je Slovenija dežela, v kateri živimo že tisočletja, smo lahko le enakopravni Slovenci ali kvečjemu nacionalna manjšina kot so Italijan in Madžari, ki živijo tukaj. Mislim, da nam to dejansko že pripada, kajti naši otroci obiskujejo slovenske šole, poleg materinega govorijo slovenski jezik, delamo v slovenskih ustanovah in podjetjih ter živimo za slovensko družbo in slovenski obstoj in čas.
> 3. Nočemo in ne želimo biti še nadalje izrinjeni na rob družbe, kjer namesto nas odločajo o naši usodi drugi.
>
> Hočemo svoje pravice do dela, do obveznosti do države in do napredka. Hočemo se naslanjati predvsem na svoje lastne moči, si izboljšati življenjsko raven, oblikovati izobrazbo in svoje življenje na slovenski ravni. Želimo biti del slovenske družbe, katero sestavljamo in v kateri živimo.
>
> Mislim, da se bo z dobro voljo, razumevanjem in dobrim medsebojnim sodelovanjem dalo rešiti marsikaj, tudi naš problem.[711]

Podoben razmislek najdemo še pri enem pionirju boja Romov proti diskriminaciji v Slovenski družbi, Rajku Šajnoviču:

> V imenu slovenskih Romov predlagam, da se v IV . poglavju »Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana« s posebnim amandmajem uredi status Romov v Republiki Sloveniji. Predlagam, da se za 43. amandmajem doda nov 44. amandma, s katerim se v 250. členu ustave doda v prvem odstavku za besedami: italijanski, oziroma madžarski, beseda (IN ROMSKI) narodnosti je zajamčena pravica, da svobodno uporablja svoj jezik (ROMANI ČHIP), izraža in razvija svojo nacionalno kulturo ter v ta namen ustanavlja organizacije, uporablja svoje narodnostne simbole ter uresničuje druge, z ustavo določene pravice.
>
> Ustrezno bi bilo potrebno spremeniti tudi ostale odstavke 250. člena ustave, 1. in 2. člen ustave.

711 Rozman. *Romi - tisočletja živimo*, 135–136.

Varianta

V 212. členu ustave se doda nov 5. odstavek z naslednjim besedilom:
Pravice in obveznosti Romov se uredijo z zakonom.[712]

Na koncu se je izšlo zgolj z navedbo Romov v 65. členu slovenske ustave. Ustavna določba pravi, »položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. Zakon je bil leta 2007 tudi sprejet.

Koliko Romov živi v Sloveniji je bilo vedno težko ugotoviti. Milivoja Šircelj je leta 2003 objavila naslednje podatke:

Tabela 77: Romi v Sloveniji, po narodni pripadnosti in maternem jeziku, popisi prebivalstva od 1931 do 2002

Leto popisa	romski materni jezik	Romi po narodni pripadnosti
1931	515	…
1948	…	46
1953	996	1.663
1961	…	158
1971	969	951
1981	1.382	1.393
1991	2.752	2.259
2002	3.834	3.246

Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 97 in 141.

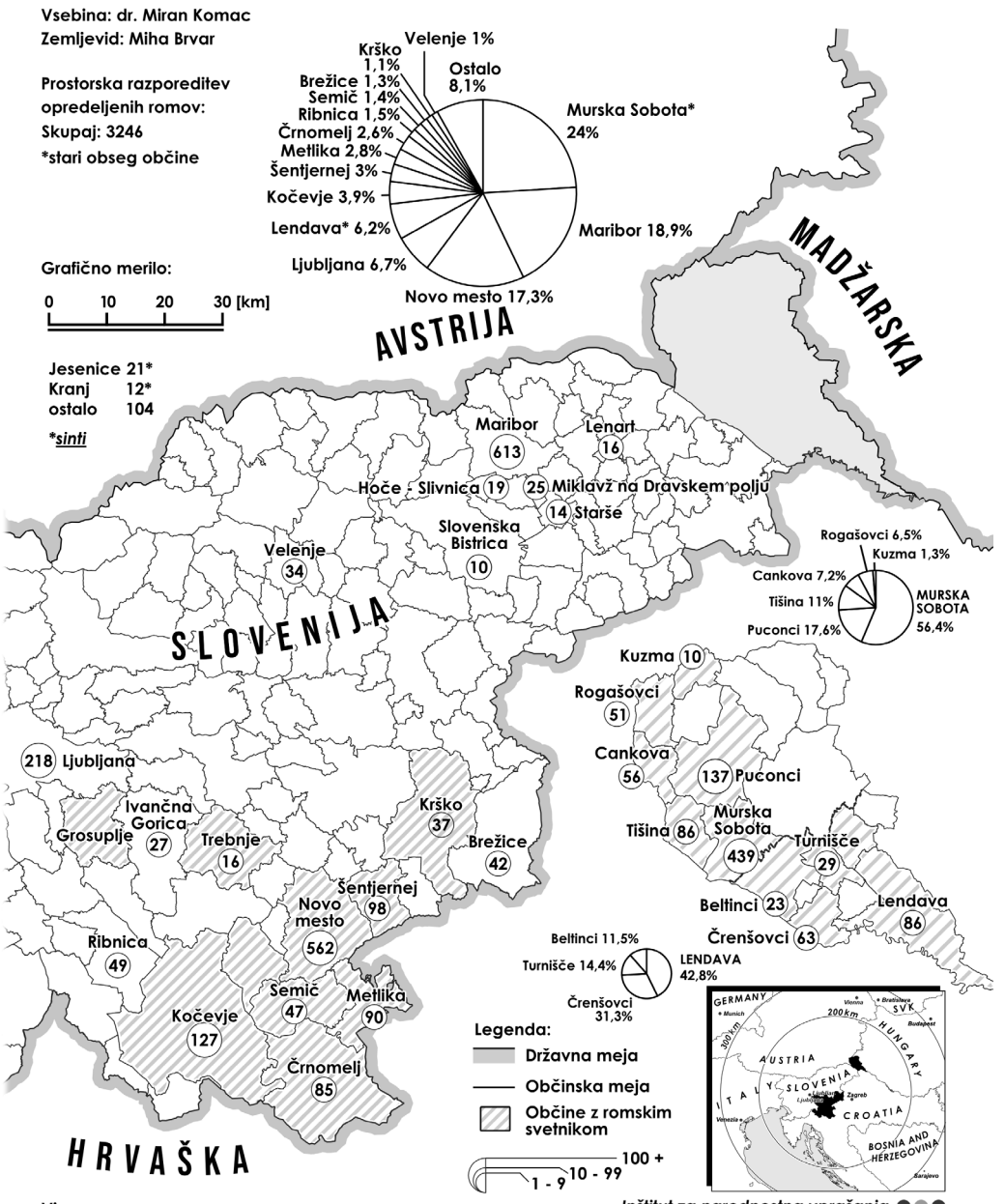
Kaj storiti z Romi? Izgnati, razseliti ali naseliti so se desetletja spraševali velmožje na slovenskem. Romov tako ali tako ni nihče nič vprašal. Po letu 1990 je prevladalo prepričanje, da je popotništvo preživelo, zato je Rome potrebno umestiti v prostor. Še več, v Ustavi Republike Slovenije je bila zapisana celo obveza slovenske države, da bo »*od slej vse drugače*«. Pa le ni bilo tako. *Ni jim bil priznan status avtohtone narodne skupnosti (manjšine)*. Ostali so zgolj amorfna narodna masa poimenovana *romska skupnost*. Prvo (posredno) umestitev v prostor so Romi dočakali leta 2002 z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi, v katerem je bilo v členu 101. a določeno:

Občine Beltinci, Cankova, Črenšovci, Črnomelj, Dobrovnik, Grosuplje, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Puconci, Rogašovci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje in Turnišče so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu do rednih lokalnih volitev v letu 2002.[713]

712 Šajnovič, R., 1991. Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanović (ur.) *Razprave in gradivo 25*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 131.

713 *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi,* Uradni list RS 51 (2002).

Zemljevid 54: Romi v Sloveniji, popis 2002

Vir:
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002: Prebivalstvo po narodnostni pripadnosti. Ljubljana, SURS, 2002

Inštitut za narodnostna vprašanja
Institute for ethnic studies
Ljubljana 2022

Iz seznama občin, v katerih Romi tudi tradicionalno živijo so izpadle občine Brežice, Ivančna Gorica, Ribnica, Šalovci in Škocjan. Pozabljeni so bili tudi Sinti na Gorenjskem.

> Ko te občine postavimo na zemljevid, in jim dodamo še občine v katerih Romi sicer tradicionalno živijo, pa jih ne najdemo v 101.a členu citiranega zakona in Sinte ter vse oplemenitimo s podatki popisa prebivalstva 2002, se nam izriše zemljevid 54: Romi v Sloveniji, popis 2002, ki je na strani 398.

Leta 2007 je bil sprejet zakon z naslovom *Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*,[714] ki naj bi urejal različna področja življenja pripadnikov romske narodne manjšine, vključno z določitvijo poselitvenega prostora. Nič od tega se ni dogodilo. Zakon je povsem vodena in mlahava tvorba določb, ki sicer ne škodijo, koristi pa tudi ni nikakršne.

Po evidenci MOP (pregled stanja za leto 2017)[715] so Romi naseljeni (vsaj) v naslednjih naseljih, zaselkih ali delih naselij, ki jih navajamo v tabeli št. 78. Razdelili smo jih na štiri skupine: A. naselja z romskim prebivalstvo v občinah, ki so skladno z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi (Uradni list RS, 51/2002), dolžne izvoliti romskega svetnika v občinski svet; B. naselja z romskim prebivalstvom v občinah brez »*romskega*« občinskega svetnika; C. občine s priseljenim romskim prebivalstvom in D. Gorenjski Sinti.

Tabela 78: Občine z zgodovinsko (dolgotrajno, avtohtono) prisotnostjo pripadnikov romske narodne manjšine

Številka	Občina	Naselje
A. Občine, ki so skladno z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi (Uradni list RS, 51/2002), dolžne izvoliti romskega svetnika v občinski svet.		
1	Beltinci	1. Beltinci 2. Dokležovje
2.	Cankova	1. Krašči jezero 2. Cankova Hankovi 3. Domajinci (Na bregu) 4. Gornji Črnci 5. Krašči Olga
3.	Črenšovci	1. Črenšovci (Kamenci) 2. Trnje
4.	Črnomelj	1. Miheljeva vas – Belečnik 2. Čudno selo 3. Lokve 4. Kanižarica 5. Hrast pri Vinici (Drenovec pri Vinici) 6. Črnomelj
5.	Dobrovnik	1. Dobrovnik 2. Dobrovnik (severni del naselja)
6.	Grosuplje	1. Brezje pri Grosuplju (Benat) 2. Praproče pri Grosuplju (Oaza) 3. Smrekec 1 4. Smrekec 2 5. Veliko Mlačevo (Niko)

714 *Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*. Uradni list RS 33 (2007), 30. 3. 2007.

715 Ministrstvo za okolje in prostor, 2017. *Prvo vmesno poročilo o delovanju medresorske delovne skupine za reševanje prostorske problematike Romov*. MOP Direktorat za prostor, graditev in stanovanja, Ljubljana.

Številka	Občina	Naselje
7.	Kočevje	1. Željne 2. Marof 3. Trata (Trata jezero) 4. Trata 5. Griček 6. Kočevje
8.	Krško	1. Drnovo 2. Gorica (Kerinov Grm) 3. Loke 4. Rimš
9.	Kuzma	1. Gornji Slaveči 2. Dolič 3. Kuzma
10.	Lendava	1. Dolga vas 2. Petišovci
11.	Metlika	1. Dolenje Dobravice 2. Svržaki 3. Rosalnice (Boriha) 4. Križevska vas 5. Gradac
12.	Murska Sobota	1. Černelavci (Pušča) 2. Černelavci 3. Nemčavci
13.	Novo mesto	1. Novo mesto (Šmihel) Pot v gaj 2. Gotna vas (Ukrat) 3. Novo mesto (Žabjek – Brezje) 4. Jedlinščica (Poganški vrh) 5. Otočec 6. Graben – Ragovo 7. Ruperč vrh
14.	Puconci	1. Dolina 2. Lemerje 3. Kuštanovci 4. Zenkovci 5. Vadarci 6. Zenkovci (Pesek)
15.	Rogašovci	1. Ropoča 2. Pertoča 3. Serdica (Ljubljana) 4. Serdica (Maribor) 5. Kramarovci 6. Ocinje
16.	Semič	1. Coklovca (Štiri roke) 2. Ručetna vas (Belečnik) 3. Vrčice 4. Sovinek
17.	Šentjernej	1. Mihovica 2. Roje 3. Šentjernej (Trdinova cesta)
18.	Tišina	1. Vanča vas – Borejci
19.	Trebnje	1. Vejar
20.	Turnišče	1. Gomilica
B. naselja z romskim prebivalstvom v občinah brez »romskega« občinskega svetnika		
1.	Brežice	1. Gazice
2.	Ivančna Gorica	1. Vrhpolje – Pečjak
3.	Ribnica	1. Goriča vas 2. Gornje Lepovče 3. Otavice

Številka	Občina	Naselje
4.	Šalovci	1. Mali Šalovci
5.	Škocjan	1. Dobruška vas
C. Gorenjski Sinti		
1.	Radovljica	
2.	Jesenice	

Ministrstvo za okolje in prostor, 2017. *Prvo vmesno poročilo o delovanju medresorske delovne skupine za reševanje prostorske problematike Romov*. MOP Direktorat za prostor, graditev in stanovanja, Ljubljana.

Tabela 79: Romi po narodni pripadnosti in maternem jeziku, popis 2002

Občina	Narodna pripadnost	Materni jezik
Občine, ki so skladno z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi (Uradni list RS, 51/2002), dolžne izvoliti romskega svetnika v občinski svet.		
1. Beltinci	23	73
2. Cankova	56	68
3. Črenšovci	63	129
4. Črnomelj	85	192
5. Dobrovnik	5	10
6. Grosuplje	2	87
7. Kočevje	127	201
8. Krško	37	54
9. Kuzma	10	5
10. Lendava	86	96
11. Metlika	90	144
12. Murska Sobota	439	455
13. Novo mesto	562	574
14. Puconci	137	104
15. Rogašovci	51	163
16. Semič	47	54
17. Šentjernej	98	95
18. Tišina	86	84
19. Trebnje	16	37
20. Turnišče	29	34
Občine z romskim prebivalstvom, ki nimajo romskega svetnika		
1. Brežice	42	46
2. Ivančna Gorica	27	32
3. Ribnica	49	71
4. Šalovci	3	4
5. Škocjan	0	113

Gorenjski Sinti		
Radovljica	9	1
Jesenice	21	13

Popis 2002, 2002. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/popis2002/si/default.htm (dostop 26. 3. 2026).

Pri vseh treh ustavno priznanih narodnih manjšin beležimo tudi imigrantske tokove. V Slovenijo so se priselili tako Italijani, Madžari kot tudi Romi. Pomembna razlika med priseljenimi Madžari in Italijani na eni strani ter Romi na drugi strani je v tem, da so se priseljeni Italijani in Madžari naselili v največji meri na zgodovinskem poselitvenem prostoru Italijanske in madžarske narodne skupnosti; priseljeni Romi pa so se v največji meri naselili v občinah z velikimi industrijskimi središči, Ljubljani, Mariboru in Velenju. V teh treh občinah je živelo 90% vseh Romov, ki so živeli zunaj zgodovinskega poselitvenega prostora: ob popisu prebivalstva leta 1991 je v Ljubljani živelo 309 oseb, ki so se opredelili kot Romi, v Mariboru se je za Rome opredelilo 398 oseb in v Velenju 22 oseb.

Ob popisu leta 2002 se je za pripadnost romskemu narodu, zunaj tradicionalnega (zgodovinskega, avtohtonega) poselitvenega prostora Romov v Sloveniji, največ oseb opredelilo v Mariboru, 613 oseb, v Ljubljani 218 oseb in v Velenju 34 oseb. V drugih občinah je Romov zanemarljivo malo. Razlogi za izjemen porast števila Romov v Mariboru ležijo v imigraciji Romov iz območja razpadle SFRJ, posebej iz področja Kosova.

Ko podatke iz tabele 79 prenesemo na zemljevid, se pokaže slika razmer, vidna na zemljevidu 55: Romi v Sloveniji, leto 2017 (Po podatkih Ministrstva za okolje in prostor) na strani 403.

Umeščanje Romov v prostor po letu 1991 je spremljala prav takšna odbojnost, kot so jo Romi bili deležni v socialistični republiki Sloveniji. Toda na problematiko romsko – slovenskih odnosov je potrebno pogledati iz obeh plati. Nekaj opomb iz časopisnih zapisov iz »*romskih naselij*« na Dolenskem in v Beli krajini:

Primer **Kerinovega grma (Občina Krško)**:

> Ko so Romi prišli v Kerinov grm, so se najprej nastanili pod šotori, kasneje so si nekateri postavili tudi barake, ki jih imajo še danes. Zaradi vse večje želje po »urbanem življenju« in zaradi zavlačevanja rešitve problema so si nekateri začeli zidati tudi hiše. Poleti so Romi celo predlagali, da bi zemljo, na kateri sedaj živijo, sami odkupili od lastnikov.[716]

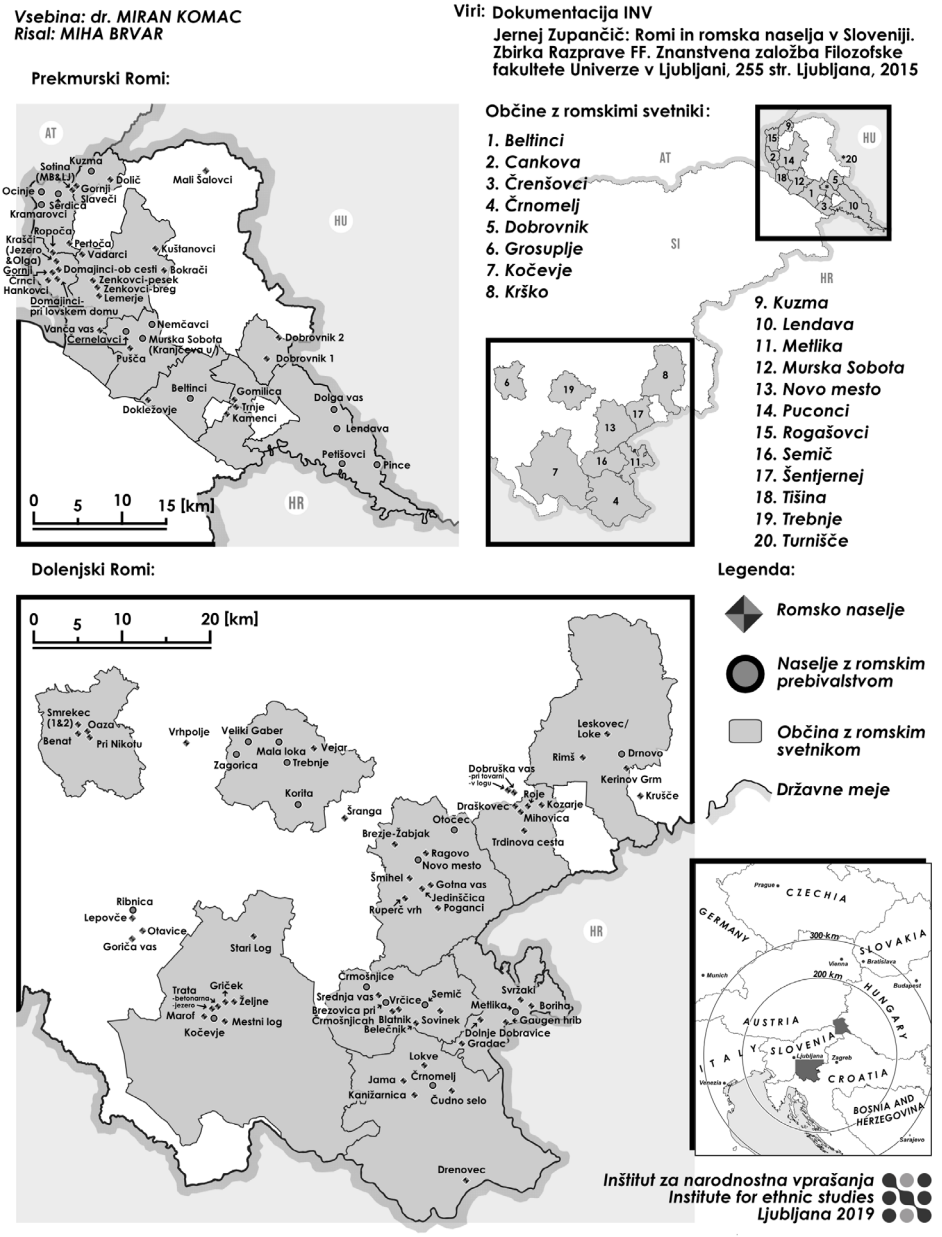
Romi so se naselili na rob gozdnega izolata.

> »Ko so pred več kot 30 leti Romi prišli v Kerinov grm, je bilo tam šest do osem hektarjev gozdov. Te so posekali, tako da danes ni več niti korenine. Najprej so oklestili veje, nato še debla. Koliko drv bi potrebovalo 25 družin, kolikor jih je sedaj tam? Slej ko prej bi oklestili tudi gozdove na novem prostoru,« pripoveduje Franc Juvanc iz Gorice.[717]

716 Gazvoda, T., 1994. Romi – trn v peti Krškega polja. *Dolenjski list*, 24. 11. 1994, 11.

717 Prav tam, 11.

Zemljevid 55: Romi v Sloveniji, leto 2017 (Po podatkih Ministrstva za okolje in prostor)

Zupančič, J., Komac, M., Pirc, J., Rogelj, B., Kristen, S., Kušar, S. & Zupančič, J. (ur.), 2018. *Modeli urejanja romskih naselij: projektna naloga: zaključno poročilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Bivališče, streha nad glavo, voda, sem pogosto nedosegljiv sen premnogih romskih družin.

> Vinko Kovačič zida hišo že eno leto. Sedaj je pod streho, vendar bo potrebno še vsaj toliko truda, da bo nared. »Sedaj, ko imam streho nad glavo, me nič več ne vleče od tod, kjer sem že navajen. Dal pa bi ves denar, kar ga imam, da bi tu dobili vodo in elektriko,« pravi Vinko. Romi dobijo vodo v Kerinov grm enkrat tedensko, ko jo pripeljejo s cisterno. Tudi poleti v vročini jo dobijo le enkrat. In kot sem izvedela iz pogovora, bi želeli dati vse, da bi jo dobili, kajti stanje, predvsem pa življenje na tem koščku polja je res žalostno. Ob glavni »ulici« stojijo bolj ali manj stabilne barake, nekateri so si začeli pomagati tudi z opeko. Kupi smeti, veliki kosovni odpadki, pravzaprav ne ločiš stvari za uporabo od odpadnih. Vsepovsod psi in otroci, ki umazani tekajo po blatu, prestrašeni pred neznanim obiskom. Triletno dekletce kljub petim stopinjam Celzija vsa objokana teka kot izgubljena v sami srajčki, brez hlač, brez čevljev.[718]

Primer iz **Ambrusa (Občina Ivančna gorica):**

V novinarskem zapisu objavljenem v Dolenskem listu dne 25. maja 1996 z naslovom »Če bo počilo, bo zelo hudo!« (Svetniki iz KS Ambrus ogorčeni nad napadalnostjo Romov in brezbrižnostjo oblasti), je mogoče prebrati:

> Na cesti te Cigani zaustavijo in ti odvijejo kaj z motornega vozila, če jim ne daš bencina, in te ne spustijo naprej! Če bo enkrat počilo, bo zelo hudo! Naj policija takoj intervenira, če jo kličemo zaradi Ciganov, ne pa da pridejo spraševat šele čez 3 dni, kaj se je zgodilo ali pa sploh ne,« je bil na zadnji seji občinskega sveta v Ivančni Gorici kot že nekajkrat doslej zaradi Romov zelo oster svetnik Jože Perko (SLS), dolga leta tudi eden vodilnih mož v suhokrajinski krajevni skupnosti Ambrus.
>
> Perko je še opozoril, da se je dosti Romov preselilo v njihovo neposredno soseščino iz Žužemberka. Perko je poudaril: »Mi smo tudi državljani!« in pristavil, da se ne bo sprijaznil, da bi njegovega otroka, ko gre v Zagradec, nadlegovali Romi. Ante Vidmar, tudi svetnik (SDS) iz Ambrusa, je vprašal, kaj bodo na županstvu naredili za zaščito pitne vode, da je ne bodo okužili Romi, in terjal, da bi o tej problematiki poglobljeno spregovorili že na naslednji seji. (…)[719]

Primer iz **Rosalnic (Občina Metlika):**

> Na metliško občinsko upravo je pretekli mesec prispela peticija prebivalcev KS Rosalnice. Napisali so jo zaradi problemov z romskima naseljema Svržaki in Boriha, krajani pa v njej zahtevajo, da občina v dveh mesecih od prejema njihovega pisanja uredi Boriho. Krajani so zahteve strnili v devet točk, peticijo pa poslali v vednost tudi vladi RS, postaji mejne policije Metlika, ministrstvu za notranje zadeve, sodniku za prekrške, socialni službi ter prebivalcem obeh romskih naselij.
>
> Krajani zahtevajo, da se iz Borihe in Svržakov izselijo vsi Romi, ki so se tja preselili po letu 1988, da skupaj s svetom KS Rosalnice uredijo lastništvo in parcelacijo v Borihi, potem pa romsko naselje ogradijo z mrežo ter s tem omejijo njegovo širjenje. KS Rosalnice zahteva za reševanje romskih problemov dodaten denar, od sodnika za prekrške pa, da strogo kaznuje z denarno kaznijo vsako kaznivo dejanje, ki ga stori Rom, denar pa naj mu, če ne gre drugače, odtegnejo od denarne pomoči. Od policistov zahtevajo, da predvsem proti Romom iz Borihe strožje ukrepajo. Vedenje Romov je po trditvah Rosalničanov že zaskrbljujoče: grozijo krajanom in jih celo napadajo, kradejo, delajo škodo na njivah, motijo nočni mir, streljajo, ogrožajo promet z vozili, ki niso registrirana, vozijo brez vozniških dovoljenj.
>
> Prebivalci KS Rosalnice so v peticiji zapisali, da upajo, da bo občina skupaj s sodnikom za prekrške, socialno službo in policijo ter v sodelovanju s krajani rešila probleme v Borihi in na Svržakih, sicer bodo krajani vzeli pravico v svoje roke, ob posledicah pa se bodo sklicevali na omenjeno peticijo. Vlado RS pa so zaprosili, naj

718 Gazvoda. Romi – trn, 11.

719 Perc. *Če bo počilo*, 6.

končno že kaj ukrene glede romskega vprašanja, saj je najlažje deliti denar davkoplačevalcev. »Nas, ki moramo z njimi živeti, pa nihče ne sliši in tudi nikogar ne zanimamo. Problemi med Romi in prebivalci KS Rosalnice pa se vse bolj kopičijo,« so še zapisali v peticiji.[720]

Primer iz **Dobruške gmajne (Občina Škocjan)**

Vse številčnejši Romi, ki so si za svoje domovanje prisvojili Dobruško gmajno, ki je sedaj tudi v denacionalizacijskem postopku, pa Škocjancem povzročajo vedno več težav. Okoliškim kmetom kradejo pridelke z njiv, po vaseh beračijo, prosjačijo in tudi grozijo, vse več jih je tudi, ki z neregistriranimi avtomobili ogrožajo varnost ostalih udeležencev v prometu. Po cele dneve preležijo pod ameriškim rdečim hrastom, ki je evropska posebnost, in so ga že skoraj izsekali. Zadnje čase, ko prejemajo kar velike denarne pomoči, pa je tudi med njimi vse več obračunavanj z orožje.

Na razgovoru, ki ga je prejšnji teden v Škocjanu sklical župan Janez Povšič, so predstavnikom ministrstva za okolje in prostor, ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in Petru Winklerju z urada za narodnosti RS predstavili zgodovino bivanja Romov pri njih, probleme, ki jim jih povzročajo in pozvali tudi njih na pomoč pri reševanju težav z Romi. Opozorili so jih tudi, da se Romi zelo dobro zavedajo svojih pravic, medtem ko so za dolžnosti gluhi.

Prvo romsko družino so Škocjanci dobili leta 1960, takrat je bivša novomeška občina družini Karla Brajdiča zagotovila za bivanje železniški vagon, ki ga je postavila pred Mlako. Omenjeno družino je kasneje KZ Krka z Draškovca preselila na Dobruško gmajno. Potem pa so na Dobruško gmajno začele prihajati še druge družine. Na začetku osemdesetih let je tedanji Zavod za družbeno planiranje v sodelovanju s Sekretariatom za občo upravo pripravil programska izhodišča zazidalnega načrta za romsko naselje na Dobruški gmajni. Poleg treh že obstoječih hiš naj bi zgradili še 8 novih. Krajani so se naselja branili z različnimi argumenti. Kljub temu je bila na Dobruški gmajni postavljena vzorčna hiša Strešnik. Krajani so dosegli, da v njej stanuje edini zaposleni Rom v tem naselju. V Škocjanu pravijo, da se je predvsem po letu 1992, ko se je že govorilo o reorganizaciji lokalne samouprave, na Dobruški gmajni začela intenzivna črna gradnja, s pomočjo namensko izdanih naročilnic, ki naj bi jih v letu 1994 Romom velikodušno delila novomeška občina. Na vprašanja, kdo je dovolil pozidavo na prvem območju kmetijskih zemljišč, ki je pod denacionalizacijo, ter na podlagi katerega zakona so Romom delili denar za gradnjo in zakaj so to tako velikodušno počeli leta 1994, še niso dobili odgovorov.

V Škocjanu bi za njihove – prijavljene – Rome še poskrbeli, ostali pa naj gredo, od koder so prišli, saj so jezni, da seje romsko naselje širilo proti njihovi volji. Sedaj, ko je postalo veliko in neobvladljivo, povrhu pa še komunalno neurejeno, je problem pristal na njihovih plečih. Predstavniki države, ki so bili prejšnji četrtek v Škocjanu prvič zaradi romske problematike, so vztrajali, da občina Romom zagotovi prostor, potem pa bodo z njimi delali naprej oni. Niso pa pristali na to, da bi oškodovancem država zagotovila denar za povračilo škode, ki jim jo povzročajo Romi.[721]

Romi so ruralna in urbana populacija. Del urbane populacije se je v mesta (Murska Sobota, Novo mesto) priselil iz ruralnega zaledja, pretežni del Romov pa se je v slovenska industrijska središča (Ljubljana, Velenje, Maribor) preselil v času intenzivne industrializacije, v 70. in 80. letih XX. stoletja iz bivših jugoslovanskih republik.

V luči urejanja romske problematike bi bilo potrebno slediti ureditvi/modelu, ki ga poznamo pri urejanju statusa italijanske in madžarske narodne manjšine. Romska naselja je potrebno vrisati na zemljevid. Vpisati jih moramo

720 Bezek., M. J., 1996. Zaostrovanje med Romi in krajani. *Dolenjski list* 31 (2451), 4.

721 Dornič, J., 1996. Vse več Romov na Dobruški gmajni: v škocjanskem romskem naselju na Dobruški gmajni živi že okrog 200 Romov, ki povzročajo vse večjo škodo in so vse bolj nasilni: naselje se širi na črno. *Dolenjski list*, 17. 10. 1996, 3.

v register naselij in jih poimenovati. Osvoboditi jih je potrebno pridevnika »Romska naselja«; saj tudi pred vsakim slovenskim naseljem ne pišemo pridevnika Slovenko. Dobivajo vodo, elektriko, kanalizacijo, itd. Dobivajo možnost za izgradnjo razvojne infrastrukture: vrtce v naseljih, skupne vaške prostore. So na takšen način postali manj ranljivi? Težko reči. Morda se je njihova ranljivost celo povečala. V preteklosti so svoje težave, tako vprašanja preživetja, kot vprašanja medosebnih odnosov, rešili s popotništvom. Ko potujoča ljudstva priklenemo na zemljo, ko so prisiljeni to »nemobilnost« (vodo, elektriko, itd.) tudi vzdrževati, se pojavi problem kroničnega pomanjkanja sredstev. Socialna pomoč v tem trenutku rešuje večino elementarnih težav. Za razvojni pospešek pa ni pravih idej. Kopiranje razvojnih poti, ki so jih prehodili pripadniki večinskega, dominantnega naroda, bo še dolgo ohranjalo pripadnike romske narodne manjšine v položaju nerazvitih. Morali bi poskusiti z idejami *razvojne ekonomije* ali *etno ekonomije*.

Rajko Šajnovič, neumorni borec za pravice slovenskih Romov je ob hotenjih po njihovem tako rekoč prisilnem umeščanju v prostor, zapisal:

> Danes nas Rome hočejo spremeniti čez noč, ne da bi se zavedali, da smo tudi mi Romi samo ljudje. Za vse je potreben čas, pa tudi za prilagajanje, saj smo vedno bili odrinjeni na rob družbe, oziroma dobesedno v gozd. Romi živimo že stoletja skupaj in bo treba to čim prej spoznati in zadevo urediti. Na žalost to že dolgo traja, in žal tudi, bo.

Velja spomniti še na eno značilnost romske populacije v Sloveniji. Romi so populacija (z redkimi izjemami) *brez lastništva nad zemljo* (njiv, travnikov, gozdov) kot sredstva za preživljanje. Zato je ključnega pomena za dvig socialnega statusa in življenjskega standarda pripadnikov romske narodne skupnosti, *dvig človeškega kapitala*. Le ustrezen človeški kapital, ki omogoča gradnjo socialnega kapitala ponuja možnost za izhod iz romskega naselja kot potencialnega geta. Posamezniku daje možnost, da si poišče bivanjsko okolje zunaj romskega okolja ali pa, da si z zaslužkom pridobi sredstva za izboljšanje bivanjskih razmer v »romskem naselju«.

Ob poudarjanju umeščanja romske narodne skupnosti v prostor, kot pozitivne vrednote, velja spomniti še na drugi pol, *manj pozitivnih razmislekov o teritoriju* in umeščanju »romskih naselij« v prostor:

- *zamejenost z mejami,* tako prostorskimi kot družbenimi. Mejnost na vsakem koraku asociira na življenje v kletki z omejenim obsegom dobrin, ki jih je mogoče razdeliti med pripadnike naroda. Kako to vpliva na odnose med pripadniki skupnosti? Morda spodbuja nevrotičnost. Pristno nevrotične poteze naj bi bile izjemna občutljivost, zamerljivost in prepirljivost, obilno zavisti, da bi drug drugemu izpraskali oči.[722]
- *romska naselja: ustvarjanje getov skozi stranska vrata*? Nevarnost je realna; v mnogih lokalnih skupnostih se sicer kažejo namere lokalnih oblasti, da se obstoječa naselja legalizirajo in komunalno uredijo. Brez predvidene širitve naselja. Še več, poznane so pobude, da se okoli naselij oblikujejo zeleni

722 Trstenjak, A., 1991. *Misli o slovenskem človeku*. Založništvo slovenske knjige, Ljubljana, 26–27.

> pasovi. Če se bo ta princip uveljavil pri urejanju romske prostorske problematike, se bo podobna situacija, kot jo imamo sedaj, ponovila čez dobro desetletja. Tedaj v mnogo bolj ostri obliki.

Nevarnost je realna; v mnogih občinah se kažejo namere lokalnih oblasti, da se obstoječa naselja legalizirajo in komunalno uredijo. Toda brez predvidene širitve naselja. Še več, poznane so pobude, da se okoli naselij oblikujejo zeleni pasovi. Če se bo ta princip uveljavil pri urejanju romske prostorske problematike, se bo podobna situacija, kot jo imamo sedaj, ponovila v bližnji prihodnosti. Ampak, ali se podobni problemi ne pojavljalo tudi v »civilnih« naseljih? Kakšen je odnos prebivalcev do getoizacije v naseljih, ki jih v pretežni meri naseljujejo pripadniki manjšin? Je Slovencem v Italiji ali Avstriji ohranjanje »narodno čistih« naselij getoizacija, ali skrb za ohranjaje tradicije, skrb za ohranjanje *našega* poselitvenega prostora?

Področje, ki mora postati predmet posebne obravnave v prihodnosti bo iskalo odgovor na vprašanje, ki se glasi: *kaj se dogaja znotraj romske skupnosti* sedaj, ko se polagoma umešča v prostor? Kako se spreminjajo tradicionalni kulturni obrazci? Kako potekajo procesi novega razslojevanja? Kakšno *vlogo imajo pripadniki večinskega naroda*, ki vstopajo v romsko skupnost s porokami z Rominjami, oziroma Romi? Vloga pripadnic večinskega naroda (»novih Rominj«) je pogosto velika. Kako delujejo interne kriminalne združbe? Vemo za kriminal »navzven«; Romi so povzročitelji kaznivih dejanj v odnosu do neromov, ne raziskujemo pa, kako romske kriminalne združbe terorizirajo Rome same. Prebivalci romskih naselij so še posebej lahek plen romskih kriminalnih združb. Mamila vstopajo v naselja na velika vrata. Revščina in siromaštvo sta še vedno močno zažrta v romski vsakdan. Tradicionalna struktura avtoritete se podira, ali se je podrla, sodobne oblike družinskega življenja počasi nadomeščajo tradicionalne forme; vakuum na področju varnosti je raj za kriminalne združbe.

Kje je torej možno pričakovati napredek romske narodne skupnosti? V »romski« vasi ali v mestu, kjer je na razpolago več razvojnih možnosti? Toda tudi če postavimo mesto za center razvoja romske skupnosti, sledi vprašanje – kako visoke so družbene meje med Romi in ne-Romi? Zelo visoke. Špela Urh ugotavlja, da so Romi

> razvili določene družbene načine odzivanja na socialno stigmatiziranje in diskriminacije. Na občutje nezaupanja se odzivajo predvsem na način, da skrivajo svojo drugačnost, kar se kaže v omejevanju romskega jezika zgolj na ozek krog družine ali pa popolna odtujenost od romskega jezika (pogosto starši v Beli krajini svojih otrok ne učijo romščine, saj so mnenja, da bodo v šoli zaradi jezika dodatno stigmatizirani) in v spreminjanju »tipičnih« romskih priimkov v »tipične« slovenske priimke. V Beli krajini je nekaj primerov Romov, ki so romski priimek (npr. Hudorovac) preimenovali v bolj pogosti neromski priimek, ki je razširjen med lokalnim prebivalstvom (npr. v Beli krajini Plut). Pogosto v mešanem zakonu romski partner ali partnerka prevzame priimek neromskega partnerja.
>
> Prej, ko sem se pisal Hudorovac, so me na vsakem koraku blatili. Zdaj pa, ko sem Plut, nimam nobenih težav, čeprav sem še vedno Rom! (pogovor s starejšim Romom iz Bele krajine). V Srednji vasi smo skoraj vsi spremenili priimke. Jaz sem bil prej Hodorovac, pa nisem mogel dobiti službe. Če se v Beli krajini pišeš Hudorovac, ne dobiš službe (pogovor z Romom srednjih let iz Bele krajine).

> Poznam ene, ki so spremenili priimek – prej so bili Hodorovac, sedaj so Muc. Romi imajo tudi probleme pri prodaji avtomobilov. Če je avto registriran na mene, na moj priimek, ga ne bom mogel prodati. Tudi jaz sem sedaj prevzel ženin priimek, ki je civilka. Zaradi otrok, da jim bo v življenju laže (pogovor z Romom srednjih let iz okolice Grosuplja).
>
> Luthar in Litrop (2003) sta ugotovila, da Romi v Prekmurju pogosto spreminjajo romska imena v imena ljudi, ki so jim naredili kaj dobrega. Večkrat gre za imena zdravnikov, neredko porodničarjev, priljubljena pa so tudi imena znanih oseb iz sveta popularne kulture (glej Luthar in Litrop, 2003, str. 74) Pogosto pa prevzamejo tudi priimke, ki veljajo za najpogostejše v določenem lokalnem okolju, in poskušajo tako postati del lokalnega povprečja. S takim dejanjem zabrišejo svojo romsko identiteto, ki jim v vsakdanjem življenju predstavlja ovire, še posebej na področju zaposlovanja in prostega gibanja. Prikrivanje in spreminjanje romskih priimkov je ena od strategij, kako si Romi organizirajo situacije, ko se skušajo prilagoditi »normalnemu« in si olajšati komunikacijo. Priimek je namreč eden od nosilcev oz. pokazateljev porekla posameznika. Skupnost ali posameznik določene skupnosti s prisilno spremembo imen navidezno prikrivajo svojo romsko identiteto oz. romsko poreklo. Kaže se, kot da je socialna vključenost Romov edino možna tako, da spremenijo »tipični« romski priimek v »tipično« neromski večinski priimek ter se od popisu prebivalstva opredelijo za Slovence, ne pa za Rome (čeprav imajo slovensko državljanstvo oz. so Slovenci.[723]

Primerjava med določitvijo narodno mešanega ozemlja v občinah, kjer živijo pripadniki Italijanske in Madžarske narodne manjšine na eni strani in romske narodne manjšine na drugi strani pokaže, da se romska manjšina le polagoma umešča v prostor. V nobenem občinskem statutu ni omenjeno narodno mešano ozemlje, na katerem naj bi Romi dolgotrajno in stalno prebivali, kot je to v primeru italijanske in madžarske narodne manjšine. Romi so tako še vedno *lebdeča narodna manjšina!*

Tabela 80: Poselitveni prostor (naselja, zaselki) avtohtone romske narodne manjšine v občinskih statutih

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
2. Beltinci	3. člen, točka 2: V Občini Beltinci živi naseljena romska skupnost. Položaj in pravice pripadnikov romske skupnosti se urejajo v skladu z zakonom.	Uradni list RS, 83/2009
2. Cankova	2. člen, alineja 2: V Občini Cankova živi avtohtono naseljena romska skupnost. Položaj in pravice romske skupnosti se urejajo v skladu z zakonom.	Uradni list RS, 32/2007
3. Črenšovci	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 58/2010
4. Črnomelj	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 83/2011
5. Dobrovnik	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena; izjema je 25. člen z omembo komisije za romska vprašanja.	Uradni list RS, 66/2010
6. Grosuplje	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 1/2010
7. Kočevje	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena. Je pa v 27. členu Statuta je določeno, da ima občina Komisijo za spremljanje položaja romske skupnosti, v 16. členu pa je omenjen predstavnik v občini naseljene romske skupnosti.	Uradni list RS, 32/2015

723 Humljan Urh, Š., 2009. *Etnično občutljivo socialno delo z Romi: doktorska disertacija*. [Š. Urh], Ljubljana, 65–66.

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
8. Krško	2. člen: Območje občine, ki je mejna občina, obsega območje naslednjih naselij: (…) Kerinov Grm[1] (…).	Uradni list RS, št. 98/00 – prečiščeno besedilo, 5/03, 57/06, 47/10 in 90/11)
9. Kuzma	1. člen V 1. členu Statuta Občine Kuzma (Uradni list RS, št.33/07) se doda besedilo drugega odstavka, ki se glasi: »V Občini Kuzma živi v naseljih Dolič, Donji Slaveči in Kuzma naseljena romska skupnost«.	Spremembe Statuta Občine Kuzma. Uradni list RS, 52/2010
10. Lendava	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena. V 26. členu Statuta je določeno, da ima Občinski svet komisijo za romske vprašanja. V 9. členu pa je mdr. Zapisano, da občina »sprejema stanovanjski program občine s poudarkom na /…/ reševanju potreb /…/ specifik romske skupnosti«.	Statut Občine Lendava (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS 75/2010
11. Metlika	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list 14/2009
12. Murska Sobota	2. člen, točka 3: V Mestni občini Murska Sobota živi avtohtono naseljena romska skupnost. Točka 4: Položaj in pravice pripadnikov romske skupnosti se urejajo v skladu z zakonom.	Statut Mestne občine Murska Sobota (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS, 23/2007
13. Novo mesto	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena. V 22. členu Statuta pa je omenjeno, da ima Občinski svet poseben odbor za spremljanje položaja romske skupnosti. Mestna občina Novo mesto je sprejela posebno strategijo urejanja romske problematike v občini.[2]	Statut Mestne občine Novo mesto. Uradni list RS, 7/2013
14. Puconci	Romska narodna manjšina v statutu ni posebej omenjena. Je pa v 26. členu Statuta določeno, da ima Občinski svet komisijo za romske vprašanja.	Statut občine Puconci, Uradni list RS, 66/2007
15. Rogašovci	7. člen: V Občini Rogašovci živi v naseljih Sotina, Serdica, Ocinje, Kramarovci, Pertoča in Ropoča avtohtono naseljena romska skupnost. Položaj in pravice pripadnikov romske skupnosti se urejajo v skladu z zakonom. Občina Rogašovci je sprejela decembra 2013 poseben Akcijski načrt socialna vključenost Romov v občini Rogaševci 2014–2017.[3]	Statut Občine Rogašovci. Uradni list RS 66/1999
16. Semič	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena. Je pa v Statutu omenjen predstavnik v občini naseljene romske skupnosti (12. in 13. člen Statuta)	Statut občine Semič. Uradni list RS, 57/2010
17. Šentjernej	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Šentjernej. Dostopno na: http://www.sentjernej.si/index.php/o-obcini/pravilniki-in-predpisi/statut-obcine-sentjernej
18. Tišina	Romska narodna manjšina je v statutu občine omenjena v 2. členu, ki pravi: Na območju Občine Tišina so ustanovljeni ožji deli občine. Naloge, organizacija in delovanje ter pravni status ožjih delov Občine Tišina so določeni s tem statutom in odlokom občine. Imena in območja ožjih delov občine so: (…) Romska vaška skupnost Vanča vas – Borejci.	Statut občine Tišina: Uradni list RS, 38/2007

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
19. Trebnje	2.člen: (1) Občina Trebnje (v nadaljevanju: občina) je samoupravna lokalna skupnost ustanovljena z zakonom na območju naslednjih naselij: (…) Vejar (…)[4] Občina Trebnje je leta 2014 sprejela Strategijo reševanja romskega vprašanja v Občini Trebnje za obdobje 2014–2020.	Statut občine Trebnje. Uradni list RS, 29/2014
20. Turnišče	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Turnišče. Uradni list RS, 93/2007
Občine, ki nimajo romskega občinskega svetnika		
1. Brežice	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Brežice. Uradni list RS, 10/2009
2. Ivančna Gorica	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Ivančna Gorica. Uradni list RS, 59/2011
3. Ribnica	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Ribnica. Uradni list RS, 44/1999
4. Šalovci	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Šalovci. Uradni list RS, 38/2006
5. Škocjan	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut občine Škocjan. Uradni list RS, 71/2015

1 Uradni list Republike Slovenije, 2009. O*dlok o določitvi območja in imena naselja Kerinov Grm.* https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2009-01-4319/odlok-o-dolocitvi-obmocja-in-imena-naselja-kerinov-grm (dostop 13. 1. 2026).
Območje predlaganega naselja je opredeljeno v odloku o lokacijskem načrtu za romsko naselje »Kerinov grm« (Uradni list RS, št. 39/05 in 22/09). V 3. členu odloka je določeno, da se ureditveno območje lokacijskega načrta za romsko naselje Kerinov Grm nahaja ob vzhodni meji občine Krško, v KS Veliki Podlog. Leži sredi prodnate Krške ravnine, v območju varovanja podtalnice Krškega polja. Lokacija naselja se nahaja med naselji Gorica, Drnovo, Brege, Mrtvice, Zasap in Hrastje. Površina obravnavanega območja lokacijskega načrta je v velikosti ca. 3,9 ha. Do naselja vodi kategorizirana asfaltna pot JP2: 693621: Romsko naselje – Kerinov Grm 1.

2 Strategija dostopna na: http://www.novomesto.si/media/objave/priponke/2014/1/StrategijaRomi2013%20.pdf . Posodobljena strategija Strategija za Rome v Mestni občini Novo mesto za obdobje 2022–2030, je bila sprejeta 7. 7. 2022. Glej: Strategija za Rome v Mestni občini Novo mesto *za obdobje 2022–2030. Mestna občina Novo mesto (2022), 7. 7. 2022,* https://www.novomesto.si/mma/-/2022071111040183/ (dostop 17. 9. 2024).

3 Občina Rogašovci, b.d. Ak*cijski načrt - socialna vključenost Romov v občini Rogaševci 2014–2017,* http://www.obcina-rogasovci.si/ (dostop 11. 8. 2014).

4 Uradni list Republike Slovenije, 2014. Odlok o izločitv*i dela naselja Hudeje in ustanovitev novega naselja Vejar, 13. 2. 2014.* https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-01-0419/odlok-o-izlocitvi-dela-naselja-hudeje-in-ustanovitev-novega-naselja-vejar (dostop 13. 1. 2026). 2. člen: Romsko naselje se izloči iz naselja Hudeje. Iz izločenega dela se ustanovi novo naselje, ki se poimenuje Vejar.

5 Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. Mnenja priseljencev in potomcev priseljencev o i*ntegraciji in integracijski politiki v Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana,* http://inv.si/wp-content/uploads/2023/12/Monografija-Mnenja-priseljencev-in-potomcev-priseljencev-o-integraciji.pdf (dostop 21. 1. 2026), 36.

Zapisali smo, da so se priseljeni Italijani in Madžari naselili v največji meri na zgodovinskem poselitvenem prostoru Italijanske in madžarske narodne skupnosti; priseljeni Romi pa so se v največji meri naselili v občinah z velikimi industrijskimi središči, zunaj tradicionalnega poselitvenega prostora Romov. Kakšen status in vpliv imajo priseljeni na življenje in delo *avtohtonih narodnih manjšin?* Formalno pravno nikakršnega. Drugače je, če se naselijo na narodno mešanem ozemlju in se aktivno vključijo v aktivnosti *manjšincev staroselcev.* Če jim slednji seveda to dovolijo. Lahko prevzamejo tudi vodenje manjšinskih kulturnih organizaciji. Verjetno pa se lahko zaplete tedaj, ko se želijo priseljenci udeležiti volitev v občinske svete kot predstavniki narodnih manjšin. Ker natančnih meril

za vpis na posebni volilni imenik pripadnikov narodnih skupnosti, te skupnosti še niso izdelale, je vpis na posebni volilni imenik lahko poln samovoljnih interpretacij, vključevanj in izključevanj. Če imajo pripadniki treh avtohtonih narodnih skupnosti prijavljeno prebivališče zunaj zgodovinskega poselitvenega prostora, se lahko vpišejo samo na posebni volilni imenik za izvolitev poslanca narodnosti v Državni zbor. Če jim posebne volilne komisije to omogočijo.

Za priseljene Rome, nastanjene v mestnih središčih, bi bila ustrezna rešitev *priključitev* k ostalim priseljenim narodnim skupinam iz področij bivše SFRJ.

Tabela 81: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Romi, popis 1991 in 2002, v Mestnih občinah Ljubljana, Maribor, Velenje

	Narodna pripadnost	
	1991	**2002**
Ljubljana	309	218
Maribor	389	613
Velenje	22	34

Naj na temo »romskega naselbinskega sestava« dodam še humorno zgodbo, ki so mi jo pred mnogimi leti pripovedovali Romi:

> Pogovarjata se soseda, Rom in zdravnik: »dohtar, kolk misliš, da je vredna tvoja hiša«, sprašuje Rom.
>
> Ne vem, odgovarja zdravnik, par sto tisoč evrov gotovo, nadaljuje pogovor zdravnik.
>
> E jaz pa pravim, da boš zanjo dobil le nekaj jurčkov, pravi Rom.
>
> Ja koliko je pa potem vredna tvoja baraka, če je moja palača vredna samo par jurjev?
>
> Vsaj 100 tisoč evrov, pravi Rom.
>
> Kako je to mogoče, sprašuje zdravnik.
>
> To je pa tako, pravi Rom. Ko tebe kupec sprašuje, kdo so tvoji sosedje odgovoriš, da so to Cigani in cena tvoje hiše pade *na nulo*. Ko pa jaz povem, da je moj prvi sosed priznani zdravnik, pa cena moje barake poskoči u luft .

Vezivo avtohtone romske narodne manjšine (inteligenca), sloj, ki bo uspel povezati neštete različnosti in posebnosti v *skupnost*, nastaja po kapljicah. Rojeva se na področju izobraževanja, politike in na področju kulturnega ustvarjanja. Žal je močan tudi *manjšinski sindrom* – pridobljeno izobrazbo in socialni kapital romski izobraženci porabijo za pobeg iz romskega okolja in za potop v večinsko okolje in ne za delo znotraj romske manjšine, ne za napredek skupnosti iz katere so izšli.

Pomen kulturniške elite je posebej pomemben tedaj, ko kulturno ustvarjanje poteka v romskem jeziku. Žal je ustvarjanje v slovenskem jeziku še vedno prevladujoče. Dve stvaritvi dveh ustvarjalcev : naj najprej preberem pesem Romea Horvata, Popo je njegov nadimek, objavljeni v pesniški zbirki *Poposkre djija* (Popove pesmi) z naslovom *Nisem edini:*

Nisem edini, ki pesmi pišem,
nisem edini, ki si načrt narišem.
Nisem edini brez znanja,
je ena izmed najboljših prijateljica Janja.
Nisem edini brez sreče ostal,
nisem edini, ki sem napredoval,
nisem edini brez ljubezni ostal.
Samo da pesmico preberem

in postanem romski Prešeren.

Vedeti moram, da me v resnici ni bilo,
ni me res bilo
in tako bo moje življenje po vodi odšlo.

In še pesem Mladenke Šarkezi z naslovom *Solza*, objavljene v zbirki *Pesem je rojena solza:*

Kakor rosa jutranja,
ki se zjutraj med
prvimi zbudi, tako
si moja solza ti.

V mojih očeh se rodiš,
mi po licih polziš,
v dlaneh se raztopiš,
z menoj živiš.

Ko bi te vsaj lahko skrila,
z drugimi se veselila.
A kaj, ko mi ne daš ti,
solza, mira.

Iz srca mi pride bolečina,
iz oči spet solza ti,
ki spremljaš me vse dni.

Težava pri rabi romskega jezika v šolskem sistemu, na primer, je v njegovi nekodifikaciji; poskusi kodifikacije romskega jezika v Sloveniji so ostali na ravni nabiranja jezikovnega bogastva in skromnih gramatikalnih orisov. Vzrok temu je seveda pomanjkanje strokovnjakov s področja romoloških študij, posebej lingvistike, tako znotraj večinskega naroda, kot tudi znotraj romskega naroda. Na žalost še danes vse prepogosto velja zapis o snovalcih romskega jezika, ki je le leta 1947 zapis Rade Uhlika; v delu Srpskohrvatsko-ciganski rečnik (romane alava), kjer zapiše:

> Vrnimo se ponovno k našim Ciganom. Poleg ostalega, oni imajo neko posebnost po kateri se vidno razlikujejo od sosednjih narodov. Vsak posameznik namreč meni, da svoj jezik pozna »*bolje od nekoga drugega*«. Ta čuden pojav je mogoče opaziti na vsakem koraku. Cigan iz ene vasi »zna boljše govoriti« od svojega sonarodnjaka iz bližnje vasi, ki, po njegovem mnenju »*krši i lomi jezik*«. Če neke besede slučajno ne pozna bo trdil, da beseda ni ciganska, ampak »čergaška«. Brez kakršnega zadržka vam bo v obraz zabrusil, da ne poznate romskega jezika. Zaradi teh razlogov bo pričujoča zbirka nekje naletela na ogorčeno kritiko, posebej pri pismenih Ciganih.[724]

Proces sestavljanja romskega knjižnega jezika bo še zelo, zelo dolg.

Do takšnega »razkošja«, kot ga imata italijanska in madžarska narodna manjšina (dodelitev statusa avtohtone narodne manjšine in navedbe posebnih narodno manjšinskih pravic v statutih občin), je pred Romi še dolga, dolga pot. Tudi zato, ker so Romi in lokalno prebivalstvo, neprestano na bojni nogi.

Urejanje lokalne samouprave po letu 1991, vključno z ustanavljanjem kopice novih občin, je ponovno naplavilo romsko vprašanje: *čigavi so Romi, občinski ali državni?* Je odmevalo po Dolenjskem, v Beli krajini in v Posavju. Za dopovedovanje emisarjev iz Ljubljane, da so Romi in romska problematika lokalnega pomena in da morajo za romsko narodno manjšino (po)skrbeti na občinski ravni, ni bilo posluha, še manj razumevanja.

> Čigava skrb bodo poslej Romi? V brežiški občini se zaradi tega vprašanja nekateri zelo grdo gledajo. Romi se jezijo na Ivana Kapušina, občinskega sekretarja sekretariata za notranje zadeve. Eni zato, ker jih je leta po grožnji Dobovčanov, da bodo preprečili dovažanje smeti na občinsko odlagališče, preselil v naselje Krušče pri Gazicah v krajevni skupnosti Cerklje ob Krki. Romi, ki so v tem gozdu bivali že prej, se na isto osebo jezijo, ker jim ni napeljala vode in elektrike. Ivan Kapušin je nejevoljen, ker je izvršni svet s to nehvaležno nalogo obremenil ravno njega. Še je jeznih obrazov. Gazičani se jezijo na Dobovčane, ki so izsilili preselitev treh romskih družin, čeprav so jih menda pred leti, ko so krvavo potrebovali romskega učenca za popolnitev razreda, sami povabili medse. Nič manj niso nasršeni proti občinski oblasti, ki je razglasila, da so vsi Romi v brežiški občini doma iz Gazic in torej tja tudi sodijo. Jezijo se tudi predstavniki krajevne skupnosti Cerklje, ki se že vidijo v novi občini, a hkrati ne želijo, da bi Romi padli samo na njihova ramena.
>
> (…)
>
> Rome vznemirja, da živijo v blatu, brez vodovoda in elektrike, sicer pa bi prav radi ostali tu sredi gozda. Kot kažejo izjave domačinov, to ne bo mogoče, saj so zemljišča, na katerih stoji naselje, v zasebni lasti ali pa so predmet denacionalizacije. Priseljenim družinam je usahnil prihodek od pobiranja uporabnih odpadkov s smetišča. Romi se tu tudi nimajo s čim preživljati, razen poleti, ko nabirajo zelišča. Nekateri si pridelajo tudi nekaj zelenjave na (tuji) zemlji.[725]

724 Uhlik, R., 1947. *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik: (romane alava)*. Svetlost, Sarajevo, 9:
»A sada da se vratimo ponovo na naše Cigane. Poleg ostaloga, oni imaju jednu osobinu kojom se vidno razlikuju od susednjih naroda. Svaki pojedinac smatra, naime, da svoj jezik poznaje »bolje od drugoga«. Ta čudna pojava može se zapaziti na svakom koraku. Ciganin iz jednog sela »zna bolje govoriti« od svog saplemenika iz obližnjeg sela, koji, po njegovom mišljenju »krši i lomi jezik«. Ako neku reč slučajno ne zna, odmah tvrdi, da nije ciganska, već da je »čergaška«. On će vam bez ustezanja kazati u lice da ne znate ciganski. Eto, iz tih razloga naići će ova zbirka ponegde na ogorčenu kritiku, a naročito kod pismenijih Cigana.«

725 Dušič-Gornik, B., 1994. Kos zemlje za solato in »kokoše«: Romi ne bodo mogli za vedno ostati v divjem naselju sredi gozda pri Gazicah: bodo prve družine res že kmalu dobile svojo streho nad glavo in kos svojega vrta? *Dolenjski list*, 3. 3. 1994, 7.

Nič manj problemov ni bilo v Črnomlju:

> Zadnje čase skoraj ni zasedanja črnomaljske občinske skupščine, da se ne bi delegati obregnili ob Rome. Na predzadnji seji jih je zanimalo, kolikšne denarne pomoči prejemajo Romi. Opozorili so, da so zadnja leta tudi v šoli postali romski otroci vse bolj nasilni do drugih učencev, zaradi česar so se začeli starši že pritoževati. Čudi jih, kako to, da ima romski otrok pravico nadaljevati šolanje v višjem razredu že, če zna le pisati in brati, ne da bi osvojil tudi druga znanja, ki jih morajo ostali otroci. Ob tem je eden od delegatov oporekal, češ da so postali že preveč nestrpni do Romov. Ni zanikal problemov z njimi, vendar bi jih po njegovem morali reševati na življenjski način, da se bodo Romi vključevali v okolje. Ob tem je drugi delegat pripomnil, da so tudi v Semiču nekoč mislili tako, zato so pred 14 leti celo začeli graditi na Sovinjku hiše za tri romske družine z 20 otroki, ki so danes stari okrog 20 let. Prebivalci bližnjega Črešnjevca pa imajo s temi Romi danes tako velike probleme, da se otroci ne upajo več sami v šolo mimo romskega naselja.
>
> (…)
>
> In kako reševati romsko problematiko? O tem je bilo letos že več sestankov, na katerih so sklenili, da začne Center za socialno delo v aprilu s programom socializacije Romov, predvsem na Coklovci, kjer so največji problemi. Prav tako začne vrtec na Coklovci s pripravo predšolskih otrok na vključitev v program predšolske vzgoje, medtem ko so v Kanižarici in na Lokvah takšen program že zaključili. Osnovna šola Semič bo opravila vse potrebno, da bodo septembra romski otroci s Coklovce začeli obiskovati šolo, medtem ko otroci iz drugih romskih naselij razen redkih izjem redno obiskujejo pouk.[726]

Če pa lokalni oblastniki že pristanejo na interpretacijo, da so Romi »*njihovi*«, pa želijo, da se izvede *etnična komasacija* – vse Rome, ki živijo v občini različnih naseljih in zaselkih, naj se naseli skupaj. *Tako bomo civili imeli pred cigani mir!*

Ugovori proti takšni taboriščni ureditvi romskega problema, prihajajo od vsepovsod. Romi poudarjajo, da takšna rešitev ne bi bila modra.

> (…) Romi so predvsem razseljeni zato, ker so nekatere družine med seboj sprte in bi bilo še več prepirov in kaznivih dejanj, če bi jih naselili skupaj. Najpomembnejše pa je, da se združeni Romi ne bi civilizirali.[727]

Da krivde za *romsko capljanje na mestu* ni mogoče pripisati samo Romom, je mogoče razbrati tudi iz naslednjega zapisa. Leta 2004 je v Novem mestu potekala okrogla miza o romski problematiki. Ob prisotnosti vrha tedanje slovenske politične srenje. Na srečanju je bil prisoten tudi Rom, Bojan Tudija, ki je prisotne spomnil na prastar pregovor, ki pravi:

> »Kakršna vas, takšni Cigani«!!

726 Bezek-Jakše, M., 1994. Strpnost nujna na obeh straneh: v Črnomlju opozarjajo na vse bolj perečo romsko problematiko: kolikšne pomoči prejemajo Romi?: nasilno obnašanje v šoli: toleranca že, toda do kakšne meje? *Dolenjski list*, 5. 5. 1994, 5.

727 Primc, J., 1995. Bolje živi pes na verigi kot Rom: Romi v kočevski občini se bodo civilizirali, ko bodo imeli svoja stanovanja, vodo, elektriko: večkrat so lačni kot siti: med Romi veliko raznih bolezni. *Dolenjski list*, 29. 6. 1995, 15.

Ustavno nepriznane zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine

Med zgodovinske narodne manjšine smo (na začetku tega spisa) uvrstili poleg Italijanov, Madžarov in Romov, še Nemce, Srbe v Beli krajini, Hrvate v naseljih ob slovensko hrvaški meji, Sinte in Jude. Njihovo popotovanje skozi 20. vek, ki smo ga opisali na prejšnjih straneh, je imelo svetle, pa tudi temne trenutke. Rezultat je znan. Nemcev je ostalo bore malo, razseljeni so po dobršnem delu Slovenije, največja enklava, Kočevska, je *pusta in prazna (M. Ferenc)*. Judov je ostalo le za ščepec, Srbi v belokranjski enklavi so se očitno prepustili *življenju.* Hrvati ob slovensko hrvaški meji in Hrvati v Beli krajini ostajajo znotraj zapisanega v Iniciativi za ustavno priznanje Hrvatov v Sloveniji, ki so je predstavniki Zveze hrvaških društev v Sloveniji dne 7. 3. 2011 predali Državnemu zboru Republike Slovenije. O tem kasneje.

1. Nemška narodna manjšina

»*Renesansa*« nemške manjšine v Sloveniji se prične malo pred osamosvojitvijo Slovenije v Mariboru. Z ustanovitvijo društva z imenom Most Svobode. V društvenem statutu (člen 9) je določeno, da je temeljni cilj društva,

> (…) zavzemati se zato, da bi bila z istimi pravicami kot jih imata italijanska in madžarska manjšina, priznana tudi nemška manjšina.[728]

Prebujanje nemške manjšine se dogodi mnogo prepozno, da bi bilo mogoče doseči kaj več, kot se je doseglo. V obdobju priprav na seminar INV *Narodnost – manjšina ali skupnost* (junij 1990) se je pričel oglašati gospod Dušan Ludvik Kolnik, ki je nekaj mesecev za predlogom INV, pripravil predlog za dopolnitev slovenske ustave. Predlog ustavni komisiji Republike Slovenije ima datum 23. 11. 1990. Presenečenje na slovenski strani je bilo obilno, negativnih reakcij pa še več. Tudi zelo, zelo ostrih.

728 Nećak, D., 1998. Uvod. V D. Nećak (ur.) *„Nemci» na Slovenskem 1941-1955: izsledki projekta*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 8.

Kasneje se nastala še druga »nemška« društva. Do leta 2023 se jih je nabralo deset.[729] Društva delujejo v Mariboru, Kočevju, Celju, Apačah in Ljubljani. Združeni so v Zvezo kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji/Dachverband der Kulturvereine der deutschsprachigen Volksgruppe in Slowenien/. Središčni cilj delovanja zveze ostaja enak kot pri prvo ustanovljenem društvu:

> Med glavne cilje delovanja (Zveze, op. M.K.) šteje priznanje kolektivnega dostojanstva narodne skupnosti, ki je subjekt lastnega razvoja in bi ga bilo možno uresničevati z vpisom nemško govoreče narodne skupnosti v ustavo Republike Slovenije.[730]

Posebne odmevnosti delovanja društev med slovensko javnostjo, NI. Očitno je, da je Kulturni sporazum med Slovenijo in Avstrijo, z dodano interpretacijsko klavzulo, *zapečatil usodo* nemške manjšine v Sloveniji. Delo društev je zreduciral na prepoznavnost v ozkem krogu znancev in somišljenikov. Če se kdaj pa kdaj oglasijo še iz »matične domovine Avstrije«, pa je odgovor o usodi Nemcev v Sloveniji vedno podkrepljen z usodo slovenske manjšine na Koroškem in Štajerskem.

Ob popisu prebivalstva leta 1991 se je za pripadnost k nemško govorečim prebivalcem Republike Slovenije opredelilo 424 oseb (Avstrijcev 126, Nemcev 298). Pomemben je tudi podatek, da je na vprašanje o maternem jeziku, 1093 oseb izjavilo, da je njihov materni jezik nemščina.

V zadnjem popisu prebivalstva v Sloveniji, ki je še vseboval tudi podatek o narodni pripadnosti (leta 2002), se je za pripadnost k nemško govoreči narodni skupini opredelilo 680 oseb (Avstrijcev 181 in 499 Nemcev). Nemščino kot materni jezik pa je izbralo 1628 oseb.

Ko te podatke dopolnimo še s podatki o prvem prebivališču, ki je ključnega pomena za določanje (*avtohtonega*) narodno manjšinskega statusa, se pojavijo še bolj skromne številke. Podatki popisa prebivalstva za leto 2002 kažejo, da je imelo v Sloveniji prvo prebivališče samo 49 Avstrijcev, dobra četrtina vseh v Sloveniji živečih Avstrijcev in 111 Nemcev, samo 22,1 % vseh v Sloveniji živečih Nemcev. Pretežni del prebivalcev Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo kot Avstrijci ali Nemci je *priseljencev!* Tri četrtine nemško govorečih prebivalcev Slovenije je *priseljenih*! Največ priseljenih je prišlo v Slovenijo po letu 1991.

Dodajmo še številke, s katerimi operirajo avstrijski raziskovalci. Avstrijski zgodovinar Stefan Karner,

> ki sicer akceptira štetja prebivalstva v Sloveniji, vendar 1.813 osebam, ki so leta 1991 navedle nemščino kot materni jezik, doda 2.000 oseb (ali okoli 2,2 odstotka od tistih, ki se pri popisu leta 1991 niso deklarirali glede narodne pripadnosti). Tako dobi številko 3.800 kot tisto, ki naj bi ustrezala številu nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji, čeprav že sam opozori na problematičnost izračuna te številke (Karner 1998, 170–183, tu 182–183). Vsekakor pa je treba opozoriti, da je Karner pri svojem preučevanju Nemcev v Sloveniji te »našel« in potrdil, da v Sloveniji obstaja nemška

729 Grafenauer, D., 2014. Prizadevanje za narodnostni obstoj oziroma oživljanje nemško govoreče etnične skupine prebivalcev v Sloveniji po letu 1991. V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 95–126.

730 Dostopno na: https://laibacher-zeitung.si/kdo-smo/ (dostop 7. 7. 2023).

manjšina, pa čeprav še tako majhna. Ob tem je treba poudariti pomen te študije pri »lobiranju« in prizadevanju Avstrije, da bi Slovenija uradno priznala nemško manjšino v Sloveniji. Odmev njegove študije je bil še posebej velik med organizacijami, ki spremljajo razvoj nemških manjšin po Evropi (Stritzl 1998, 7–10).[731]

No ja, z etno – alkimijo se da »dokazati« marsikaj!!

Predstavniki nemške manjšine so se že kmalu po osamosvojitvi pričeli spogledovati z idejo o priznanju Nemcem podobnega statusa, kot ga imata italijanska in madžarska narodna manjšina. Formalno pravno imajo predstavniki »nemških« društev prav. Nemci sodijo med t.im. zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine. Med nami se že vse od leta 1920, kot je razvidno iz besedil in številk na predhodnih straneh tega besedila. Zaradi tega dejstva bi jim moral biti priznan poseben zaščitni status. Toda …

Zahtevo po ustrezni ureditvi statusa nemškogovoreče manjšine v Sloveniji so člani Zveze kulturnih društev nemškogovoreče etnične skupnosti v Sloveniji/ Verband der Kulturvereine der deutschsprachigen Volksgruppe in Slovvenien zahtevali večkrat. Leta 2006 so v Memorandumu za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti zapisali:

1. Čeprav je nemškogovoreča skupnost v Republiki Sloveniji nedvomno avtohtona (z nepretrganim obstojem od 14. stoletja do danes (…), je ne zaznava ne slovenska ustava ne noben zakon. Občasno se slovenska država sklicuje na rezultate popisa prebivalstva, ki pa iz različnih razlogov sploh ne odražajo dejanskega stanja.

2. Kot nepriznana skupnost nimamo nikakršne kolektivne zaščite. Splošna zaščitna načela iz ustave glede individualnih pravic pa v slovenski sodni praksi niso primemo spoštovana, za kar imamo pisne dokaze iz ravnanja tožilstev in sodišč. (PRILOGA 2.) Potrebna je torej kolektivna zaščita na ravni ustave in z zakonom. To je ugotovila tudi FUEV (Federalna unija evropskih manjšin, angleška kratica FUEN), kot je razvidno iz resolucije kongresa v Bukarešti 2005.

Poleg splošnih slabosti sodnega sistema, kot je pomanjkanje sodnega varstva zaradi evropsko nedopustnega trajanja postopkov, nastopajo ravno pri zadevah iz zaščite pred diskriminacijo tudi grobe napake v sojenju. Sodno vejo oblasti bi bilo treba okrepiti tako vsebinsko kot zakonodajno z jasnimi in nedvoumnimi določili o preganjanju diskriminacije in sankcijah proti sovražnemu govoru, seveda upoštevaje načelo svobode javne besede.

3. Kljub stoletnemu plodnemu in prijaznemu sožitju slovenskega in nemškega življa, v katerem so se veliki deli nekdaj nemškega življa mimo poslovenili, so na ravni splošne zavesti uveljavljeni stereotipi, ki so nastali v nacionalističnih konfliktih 19. in prve polovice 20. stoletja, češ da se je treba nenehno boriti z »nemško nevarnostjo«. Velikonemški nacionalizem je bil poražen v dveh svetovnih vojnah, in Evropa je nastala na podlagi sprave med Nemčijo in Francijo, z odločitvijo za evropsko prihodnost. Tudi pri nas je treba premagati stereotipe »dednega sovraštva« in jih zamenjati z idejo evropskega sožitja: v šoli, v javnosti, v medijih. Povsem nedopustno pa je, če hujskaški prikaz podpre država s subvencijo, ga emitira javni medij, se pojavi kot stališče krajevne skupnosti ali če kako sodišče to upošteva v argumentaciji kot splošno znano in preverjeno dejstvo. Kazalo bi le upoštevati pričakovanja komisije Sveta Evrope za boj proti rasizmu in nestrpnosti, »da bodo slovenske oblasti storile vse, kar je v njihovi moči, za rešitev problema negativnega odnosa do nemško govoreče manjšine.«

4. Upoštevati in implementirati je treba mednarodne pogodbe Slovenije z drugimi državami. Slovenija je npr. podpisala z Avstrijo kulturni sporazum, ki je z ratifikacijo dobil veljavo zakona; vendar pa ni implementirala nobenega določila, ki bi podprlo v sporazumu izrecno navedeno nemško etnično skupnost in njeno financiranje.

731 Grafenauer. *Prizadevanje za narodnostni*, 105.

> Pozivamo slovensko vlado, državni zbor in državni svet. da sprejmejo ustrezno zakonodajo za primemo pravno ureditev statusa in zaščite etnične skupnosti Nemcev v Sloveniji ter v proračunu predvidijo določena sredstva za njeno finansiranje (in sicer ne zgolj po projektih, temveč tudi za tekoče stroške, štipendije, spomenike itd.).[732]

Zahteve so se izgubile v vetru. Spremenilo se ni ničesar, vse je ostalo *po starem*.

Težav za »*polno priznanje*« je kar nekaj: skromno število, obilna alohtonost (pripadniki manjšine so po izvoru od drugod, izven Slovenije), njihova tradicionalna, zgodovinsko prepoznavna poselitvena območja, so etnično očiščena. Živijo razpršeno po celi Sloveniji, nekaj več se jih najde le v Ljubljani in Mariboru (Zemljevid 70). Njihova etnična vitalnost je skromna. Premalo jih je, da bi bili sposobni ustvariti kaj več, kot ohranjaje spomina na preteklost – na prispevek, ki so ga pripadniki nekdaj obsežne nemške narodne manjšine vtkali v zgodovino Slovenije. Toda, to so le *tehnikalije*, ki naj zakonodajalca vodijo pri pripravi ustreznih zaščitnih rešitev in ne razlogi za marginaliziranje potreb nemške narodne manjšine.

Obnova spomina na nekoč obsežen poselitveni prostor nemške manjšine sodi med pomembne dejavnosti pripadnikov nemške manjšine, še prisotnih, pa tudi odsotnih.

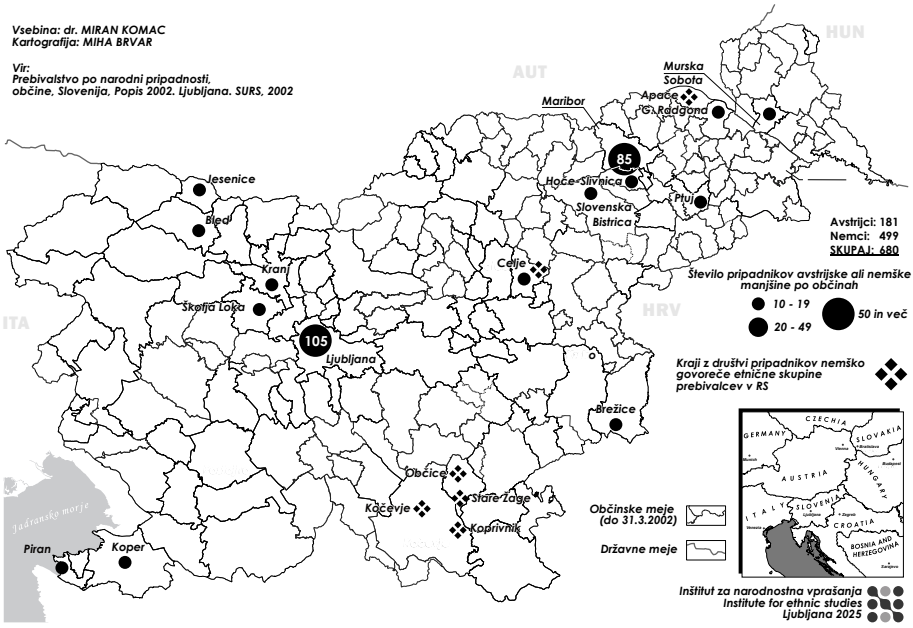
Slika 17: Farna cerkev v kraju Draga, občna Loški potok

Vir: Komac, M., 2010

732 Zveza kulturnih društev nemškogovoreče etnične skupnosti v Sloveniji/Verband der Kulturvereine der deutschsprachigen Volksgruppe in Slovenien. Memorandum za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti v Sloveniji (dostop 31. 1. 2006).

Zemljevid 56 : Nemci v Sloveniji, popis 2002

Primer ohranjanja spomina na pretekle čase je zapis na cerkvenem pročelju v vasici Draga (Občina Loški potok), na robu kočenskega poselitvenega otoka; spominsko ploščo so izseljeni Nemci iz doline Drage postavili leta 1991. Na vsako stran razpela sta tabli v slovenskem in nemškem jeziku, na katero so zapisali:

> Dolino Drage so v 14. stoletju naselili gozdni kmetje iz zgornje Koroške in vzhodne Tirolske. Najprej se je imenovala vas Trava s cerkvijo sv. Lavrencija. Pozneje so nastale vasi: Srednja vas – Draga – Podpreska – Lazec.
>
> Pozimi leta 1941/42 so se na podlagi pogodbe med Nemčijo in Italijo izselili iz teh krajev vsi nemško govoreči prebivalci. Danes živijo raztreseni po celem svetu. Ta cerkev Marijinega obiskanja je bila posvečena leta 1830.
>
> To spominsko ploščo postavili v spomin našim prednikom: družinam Barthol – Bekhol – Glatz – Gruber – Knaus – Kramer – Mallner – Maurin – Osward – Reischl – Schwarschnik – Schneider – Stampel – Wieder – Woll – Wogrin – Wolf.
>
> Kočevarji iz doline Draga, ki živijo po celem svetu.
>
> Poleti 1991.

Slika 18: Nagrobniki z grobov pripadnikov nemske manjšine na pokopališču v kraju Drage, občina Loški potok

Vir: Komac, M., 2010

Kaj pa sodobnost? Glede na to, da slovenski model/ureditev ne pozna številčne klavzule, na postavljene zahteve Nemcev po priznanju podobnega statusa, kot ga imata italijanska in madžarska narodna manjšina, ni mogoče samo zamahniti z roko. Toda tudi odsotnost številčne klavzule *ima svoje omejitve*. Kot se je to pokazalo pri hotenjih voditeljev društva Kočevarjev staroselcev, ki so želeli pri bogoslužju v Kočevskih Poljanah vpeljati tudi jezik Kočevarjev. To naj bi jim zagotovil, po njihovem prepričanju, takratni nadškof in metropolit dr. Franc Rode. V društvenem glasilu Bakh-Pot so dogovor z ljubljanskim nadškofom opisali takole:

> Tema pogovora so bile možnosti bogoslužja v nemškem jeziku in petja kočevarskih oz. nemških pesmi pri bogoslužju. Nadškof nam je zagotovil pravico do rabe našega jezika v okviru rednega bogoslužja, gojenja kočevarskih in nemških cerkvenih pesmi itd. Njegovo pozornost smo sprejeli z velikim zadovoljstvom in hvaležnostjo. Mladinski zbor društva bo zato vsaj enkrat mesečno pel v župnijski cerkvi v Kočevskih Poljanah tudi nemške in kočevarske pesmi. Poleg tega bomo še okrepili stike z referentom za mladino Bozenske škofije (južna Tirolska), ki smo jih navezali že lansko leto. Bozenska in Brixenska škofija sta nam podarili 70 pesmaric in drugo potrebno literaturo.[733]

Streznitev je prišla iz nadškofijskega ordinariata kmalu potem, ko se je Dušan Kožuh, župnik župnije Toplice ter soupravitelj župnij Poljane – Dolenjske Toplice in Soteska, odpravil po pojasnila na sedež ljubljanske nadškofije.

733 Auersperger. *Iskalci grala*, 175.

V prošnji je zapisal:

> Kraje v župniji dosledno imenujejo (predstavniki društva Kočevarjev staroselcev, (op. M. K.) imenujejo tudi z nemškimi imeni, tako naslavljajo celo uradne vloge. Tako so Občice Krapfeln, Kočevske Poljane Pöllandl, celo Ljubljana je imenovana Laibach. (…) Zdi se, da gre v smer oz.cilj pridobivanja statusa manjšine tudi prepevanje kočevarskih pesmi v cerkvi, s katerim želijo dokazati, da je (v kraju) še kočevarski živelj, čeprav živijo v njem samo še trije Kočevarji.[734]

Iz škofijskega ordinariata je prišel odgovor, pripravil ga je generalni vikar Božidar Metelko, ki ga člani društva Kočevarjev staroselcev gotovo niso bili veseli:

> Glede na vsa zgodovinska dejstva in predvsem na to, da je teh ljudi – Kočevarjev, ki so ostali po odhodu Kočevarjev in po drugi svetovni vojni na širšem Kočevskem (sam sem bil 16 let in pol župnik v župnijah Kočevje in Mozelj; do leta 1986 tudi soupravitelj župnij Stari Log, Topla Reber in Koprivnik, potem so bile tri župnike zaradi premajhnega števila prebivalcev ukinjene) – le nekaj deset, se mi zdi vprašanje glede rabe »kočevarščine« v bogoslužju pri maši brezpredmetno.[735]

Slika 19: Občice, sedež Društva Kočevarjev staroselcev

Vir: Komac, M., 2009

Po prepričanju članov Društva Kočevarjev staroselcev

> Nemci, torej tudi Kočevarji, nimajo nobenih posebnih pravic (na primer šol, otroških vrtcev, dvojezičnih napisov). To je tudi podlaga za močno asimilacijo.[736]

V poročilih Odbora strokovnjakov Sveta Evrope, ki spremlja uresničevanje Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, se najde tudi opomba o Nemcih. Leta 2009 so se predstavniki Društva Kočevarjev staroselcev srečali s člani Odbora strokovnjakov ter družno ugotovili,

> da Slovenija ni izvršila nobenega od priporočil glede ohranjanja kočevskega narečja, niti ni navezala nikakršnih stikov z Društvom Kočevarjev staroselcev, nič pa se ni premaknilo niti pri uvedbi nemščine kot prvega tujega jezika na OŠ v Dolenjskih Toplicah in Semiču (območje, kjer so nemščino tradicionalno govoriti). Ob izmenjavi mnenj in predlogov z Odborom ekspertov so poudarili, da bi bilo treba za

734 Auersperger. Iskalci grala, 176.

735 Prav tam, 176.

736 Poročilo Društva Kočevarjev staroselcev, september 1999–avgust 2000. Navedeno po: Auersperger. *Iskalci grala*, 256.

ohranitev nemščine in kočevskega narečja urediti otroški vrtec v Kočevskih Poljanah in Občicah. Zavzeli so se tudi za postavitev dvojezičnih krajevnih napisov na sklenjenem območju v Črmošnjiško-Poljanski dolini, od koder se leta 1941 veliko kočevarskih družin ni izselilo. Dvojezične napise naj bi ne glede na današnji delež nemško govorečih postavili v naslednjih vaseh:

– občina Dolenjske Toplice: Kočevske Poljane/Pöllandl, Občice/Kraptlern, Stare žage/Altsag, Mali Rigelj/Kleinriegel, Hrib/Büchel;
– občina Semič: Črmošnjice/Tschermoschnitz, Srednja vas/Mitterdorf.

Izrazili so tudi željo po postavitvi informacijskih tabel povsod, kjer so bile nekoč kočevarske vasi.[737]

Glede na skromno etnično vitalnost se upravičeno postavlja vprašanje, katere iz navedenih t.im. posebnih manjšinskih pravic, ki jih omenjajo člani Društva Kočevarjev staroselcev, so zmožni uresničiti pripadniki nemške manjšine v Sloveniji. Postavitev dvojezične toponomastike zgolj v znak spomina na nekdanje stanje ni ravno prepričljiv argument. Za resnično uresničitev zgoraj opisanega mnenja Odbora strokovnjakov (…) bo potrebno podpreti tudi s prikazom sodobne etnične vitalnosti prebivalcev nemške narodnosti v omenjenih naseljih.

Zgovoren je primer društvene dejavnosti Nemcev v Ljubljani. Sedež nekaterih društev nemške manjšine v Ljubljani, je bil določeno obdobje na Gornjem trgu 11 a.

Slika 20: Švajgerjeva hiša v Ljubljani. Sedež Zveze kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji

Vir: Komac, M., 2015

Skromni demografski resursi, ki etnično vitalnost pogosto določa le aktivnost peščice prizadevnih posameznikov, veljajo tudi nemško manjšino v Ljubljani. Z odhodom vodilnih posameznikov so poniknile tudi dejavnosti ljubljanske veje nemške narodne manjšine. Odstranitev table z imeni društev *nemške manjšine* v Ljubljani priča o somraku nemške manjšine v Ljubljani.

737 Grafenauer. *Prizadevanje za narodnostni obstoj*, 109.

Slika 21: Švajgerjeva hiša v Ljubljani, leto 2024

Vir: Komac, M., 2024

2. Judovska narodna manjšina

Kljub stoletnemu maltretiranju, preganjanju in izganjanju, so Judje,[738] k sreči, ostali. Njihovo številčno stanje res ni veliko. Število prebivalcev Slovenije, opredeljenih po narodni pripadnosti kot Židi (Judi) v popisih prebivalstva leta 1991 in 2021 je resnično majhno. Ob popisu leta 1991 se jih je opredelilo za Žide (Jude) samo 37, ob popisu leta **2021** je bilo teh oseb le še 18. Njihovo število je vključeno v rubriko »Drugi«. Očitno dovoljšne, da lahko poskrbijo za prenos kulturne dediščine med generacijami. Tako menijo predstavniki Judovske skupnosti Slovenije:

> Ob popisu prebivalstva leta 2002 se je za Jude v Sloveniji opredelilo 99 posameznikov. Judovska skupnost danes šteje okoli 150 članov, za verske potrebe pa jo obiskuje rabin iz Trsta. Neuradno število Judov v Sloveniji in njihovih potomcev pa je ocenjeno na približno tisoč.[739]

So zadostno vitalni, da lahko živijo znotraj statusa narodne manjšine? Tako menijo pripadniki Judovske skupnosti Slovenije.

> V samostojni Sloveniji je bila leta 1997 kot krovna organizacija ustanovljena Judovska skupnost Slovenije. Finančno podporo ji je nudil Ameriški judovski komite, ki je zakupil prostore v Ljubljani, kjer so leta 2003 odprli sinagogo.[740]

738 Glej podrobneje: Podbersič, R., 2022. Sij Davidove zvezde na sončni strani Alp: Judje pri nas med Jugoslavijo in Slovenijo. *Studia Historica Slovenica 22* (3), 637–661.

739 Lendvai Kepe, Z. in Bihar, M., b.d. Židje na slovenskem: Kratka zgodovina Židov na Slovenskem. Lendava: Slovenski muzej holokavsta = Szlovén Holokauszt Múzeum = Slovenian Holocaust Museum, https://sinagoga.gml.si/zidje-na-slovenskem/ (dostop 29. 8. 2023).

740 Prav tam.

Željo, zahtevo po priznanju statusa narodne manjšine so Judje izrazili večkrat. Leta 1998 so zahtevo posredovali na Urad na narodnosti:

> Judovska skupnost Slovenije kot verska skupnost deluje že več kot petdeset let. Kot taka je tudi registrirana pri uradu za verske skupnosti v RS. V zadnjem letu smo pridobili svoje prostore, kjer organiziramo raznovrstne verske, kulturne in izobraževalne prireditve. Zaradi tega ker judovstvu v Sloveniji ne želimo dajati samo religioznega aspekta, ampak tudi kulturnega in s tem povezano narodnostnega, se obračamo na vas.
>
> Po posvetu z izvršnim odborom naše skupnosti smo se odločili, da vas zaprosimo, da tudi nas v bodoče tretirate kot narodnostno skupnost. Trenutno se nas v Sloveniji v okviru JSS (Judovske skupnosti Slovenije) združuje 120. Večina članov je iz Ljubljane in izraža željo po bolj aktivnem sodelovanju na kulturnem področju. Čeprav majhni, menimo, da bi lahko veliko doprinesli na področju širše slovenske kulture. (…)[741]

Odziva na to zahtevo ni bilo. Zato je Judovska skupnost Slovenije predstavnikom slovenskih oblasti čez dobro leto (28. 12. 1999) , tokrat predsedniku republike, ponovno predstavili zahtevo po priznanju statusa narodne manjšine. Tako so zapisali:

> Druga težava, ki nas tare, je nezmožnost narodne skupnosti, da se uradno uveljavi in ravnopravno vključi pri bogatitvi kulture in vzdrževanju stikov med republiko Slovenijo in državo Izrael, saj ne obstaja možnost našega legalnega delovanja. Narodna skupnost deluje le kot verska skupnost, moramo pa vas obvestiti, da niso vse možne oblike našega delovanja verskega značaja, saj posegajo po kulturnem in gospodarskem sodelovanju med državama. Registracija narodne skupnosti v republiki Sloveniji, žal, ni možna. Na Uradu za narodne skupnosti nam nudijo solucijo registracije društva, na kar ne pristanemo, saj se niti po obliki, niti po vsebini ne moremo enačiti z društvi, ki so veliko ožjega iz specializiranega značaja (npr. gasilsko društvo). Ugotavljamo torej, da Judovske narodne skupnosti uradno ni, oziroma da deluje nelegalno, kar je v demokratični družbi nevzdržen položaj.[742]

Slika 22: Sinagoga v Lendavi/Lendva

Vir: Komac, M., 2017

741 SI_AS_2046, Urad vlade RS za narodnosti. Informacija s posveta o reševanju romske problematike v RS Sloveniji, ki je bil dne 18. 4. 1984 v Grosuplju. 39–8, 27.

742 SI_AS_2046, Judovska skupnost Slovenije. t. e. 54_63. Predsedniku Republike Slovenije (…) 28. 12. 1999, 2.

Tudi tokrat se ni izšlo po Judovskih želja. Judovska skupnost je v Sloveniji še vedno registrirana kot verska skupnost. Morala pa bi imeti, če si pripadniki te skupnosti to želijo, status (avtohtone) narodne manjšine.

Ohranjanje judovske kulturne (v prvi vrsti stavbne) dediščine je različno. Ohranjeni in obnovljeni sta sinagogi v Mariboru in Lendavi. Na mestu podrte sinagoge v Murski Soboti je postavljeno spominsko obeležje. Postavljeno 24. aprila 2014, ob 70. obletnici deportacije Judov v koncentracijsko taborišče.

Slika 23: Sinagoga v Mariboru

Vir: https://www.sinagogamaribor.si/dediscina/

Slika 24: Obeležje na mestu podrte sinagoge v Murski Soboti

Vir: Komac, M., 2015

Ker je bilo obeležje o deportaciji Judov iz Murske Sobote, slika v nadaljevanju, že postavljeno ob železniški postaji (po prenovi železniške postaje prestavljeno na notranji peron železniške postaje), mora imeti obelisk na mestu podrte sinagoge drugačen namen – opravičilo Judom za poskus izbrisa iz kulturne zakladnice Prekmurja. Rudi Čačinovič pravi:

> Sobota je takrat imela veliko nepozidanega zemljišča in rušenje ni bilo potrebno. Sinagoga je bila zelo akustična in bi jo v mestu lahko uporabili za koncertno dvorano. Ali je hotel kdo obračunati s spomini na židovsko skupnost? Zakaj?[743]

Slika 25: Spominsko obeležje pred železniško postajo v Murski Soboti

Vir: Komac, M., 2015

Pomemben segment spomina na slovensko judovsko narodno manjšino so pokopališča. V Prekmurju je največje ohranjeno pokopališče v Dolgi vasi, kamor so bili preneseni tudi ostanki pokopališča iz Beltinec. Spomenik v obliki drevesnega debla je postavljen v spomin na beltinške Jude.

Slika 26: Judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi

Vir: Komac, M., 2015

743 Sobotainfo, 2014. *Murska Sobota je dobila judovski spomenik*, 25. 4. 2014. Dostopno na: https://sobotainfo.com/novica/lokalno/murska-sobota-je-dobila-judovski-spomenik/99212 (dostop 24. 9. 2014).

Zobu časa kljubuje tudi pokopališče Judov v Rožni dolini pri Novi Gorici.[744] V Rožni dolini so pokopavali Jude iz Goriške judovske skupnosti. Po določitvi meje med Italijo in Jugoslavijo leta 1947 je judovska skupnost ostala v Gorici (Italija), pokopališče pa v Sloveniji (Jugoslaviji). Preostale maloštevilne Jude iz Gorice poslej pokopavajo na judovskem pokopališču v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo). Dolga leta pozabljeno in zapuščeno je v desetletjih po drugi svetovni vojni že močno načel zob časa. Na vzdrževanje pokopališča in obnovo mrliške vežice so se spomnili v 80. letih 20. stoletja. O čemer smo že pisali v prejšnjem poglavju.

Slika 27: Judovsko pokopališče v Rožni dolini

Vir: Komac, M., 2008

Naravnost pošastna pa je bila usoda mrliške vežice v 90. letih XX. stoletja, ko so mrliško vežico spremenili v kazino!!

Slika 28: Kazino v mrliški vežici na judovskem pokopališču v Rožni dolini

Vir: Komac, M., 2004

744 O judovskem pokopališčuv Rožni dolini glej več in podrobneje: Podbersič. *»Hiša živečih«*, 221–232.

Pošastna skrunitev pokopališča je bila odpravljena šele pred dobrim desetletjem, ko je bil Kazino končno odstranjen iz nekdanje judovske mrliške vežice. Vidne znake kazinoja so odstranili v kasnejši obnovi mrliške vežice.

Slika 29: Mrliška vežica po izpraznitvi kazina

Vir: Komac, M., 2010

Slika 30: City bar v mrliški vežici na pokopališču v Rožni dolini

Vir: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenija, Območna enota Nova Gorica

Sedaj je mrliška vežica namenjena prostorom Krajevne skupnosti Rožna Dolina in za občasne razstave, predvsem o judovstvu na Goriškem.

Slika 31: Mrliška vežica na Judovskem pokopališču v Rožni dolini v letu 2025

Vir: Azarija, S., 2025

Madeži v odnosih slovenske države do judovske narodne manjšine

Poleg nepriznanega statusa avtohtone narodne manjšine sta slovensko judovsko manjšino posebej vznemirila dva *dogodka:* razveljavitev obsodbe domobranskemu generalu Leonu Rupniku leta 2020 in problem t. im. Moskovičeve vile.

> Vrhovno sodišče RS je razveljavilo obsodbo zoper domobranskega generala Leona Rupnika, ki so ga zaradi domnevne izdaje in sodelovanja z okupatorjem leta 1946 obsodili na smrt. Sodišče je ugotovilo, da sodba zoper takrat 65-letnega generala v nekaterih točkah ni bila utemeljena.
>
> Vrhovni sodniki so se z zahtevo delno strinjali ter pojasnili, da je »pri presoji sodbe vrhovno sodišče izhajalo iz procesnih standardov, veljavnih v času sojenja. Presoja je bila tako možna glede temeljnih postopkovnih garancij, te pa niso dosegale tedanjih procesnih standardov in niso bile v zadostni meri upoštevane, saj bi sodba tudi po takratnih procesnih standardih morala vsebovati obrazložitev v vseh delih sodbe.[745]

Razveljavitev obsodbe domobranskega generala je odmevala v domači in tuji javnosti. Najostreje med judovskimi organizacijami. Oster protest je izrazil Center Simona Wiesenthala. Zapisali so, da

> ta sramotna odločitev pomeni pretresljivo izkrivljanje zgodovine holokavsta in grozljivo žalitev številnih Rupnikovih žrtev in njihovih družin«.[746]

Drug primer pa je t. i. *Moskovičeva vila*, delo arhitekta Josipa Costaperaria (1876–1951), razkošne nepremičnine na Levstikovi 15 v Ljubljani, kjer je danes (leto 2024) sedež stranke Socialnih demokratov (SD), stranke preimenovane iz Zveze komunistov Slovenije (ZKS), še prej Komunistične partije Slovenije (KPS).

745 P.V., 2020. Razveljavljena sodba generalu Rupniku. Na vrhovno sodišče naj bi se po neuradnih informacijah obrnil Rupnikov potomec. *Delo*, 8. 1. 2020. https://www.delo.si/novice/slovenija/razveljavljena-sodba-generalu-rupniku/ (dostop 23. 12. 2023).

746 Wikipedija, b. d. *Judje v Sloveniji*,https://sl.wikipedia.org/wiki/Judje_v_Sloveniji (dostop 14. 12. 2022).

Za dodelitev nepremičnine v last in posest se je večkrat zavzela Judovska skupnost Slovenije. Oziroma za ustrezno odškodnino, če se vračilo v naravi ne bi izšlo.

> Leta 1931 sta Feliks in Klara Moskovič kupila nepremičnino, takrat še na naslovu Levstikova 31. Med drugo svetovno vojno so Nemci vso družino Moskovič odpeljali v koncentracijsko taborišče, kjer so leta 1944 umrli Feliks in oba otroka (Julij in Vera), zadnja je umrla Klara Moskovič (na začetku leta 1945). Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev Slovenije je uradno ugotovila, da je Klara Moskovič, roj. Lajtner, izraelitske vere, gospodinja iz Ljubljane, umrla poslednja, zato so se nanjo prenesle dedne pravice družinskih članov.[747]

Po drugi svetovni vojni se je desetletja odvijala saga iz naslova zaplembe premoženja, ki se je odvijala v neskončnost vedno tedaj, ko so bile nepremičnine na interesnem seznamu partijskih veljakov, oziroma Zveze komunistov Slovenije. Po desetletnih pravnih perturbacijah se je kot imetnik uporabe vile Moskovič leta 1982 vknjižila Socialistična Republika Slovenija.

V zmedenih letih po osamosvojitvi Slovenije je bilo obilo priložnosti za rokohitrsko lastninjenje. Tako se je tudi bivša Zveza komunistov Slovenije čudežno znašla v novih prostorih, v vili Moskovič. Takšno početje je predsednik stranke SDS Janez Janša opredelil kot »*ukradena judovska vila*«. Stranka Socialnih demokratov (SD) je s tožbo proti Janezu Janši dosegla odločitev sodišča,

> da se jim mora predsednik stranke SDS opravičiti, ker jim je očital, da je stavba na Levstikovi, v kateri ima SD svoj sedež, ukradena judovska vila. V Judovski skupnosti Slovenije so tedaj dali vedeti, da se strinjajo z Janšo. Izpostavili so namreč, da v resnici problem Moskovičeve vile ni toliko v formalnopravnih dilemah, koliko je v pomanjkanju pravičnosti. »*In če se pravo oddaljuje od pravičnosti, imamo sodbo velenjskega sodišča. O pravni korektnosti bo presodilo višje sodišče, vendar je premier Janez Janša zadel bistvo in v ničemer ni zgrešil. Povedal je za SD bolečo resnico,*« je pojasnil podpredsednik Igor Vojtic.
>
> Potem, ko je Evropska judovska zveza že aprila lani v pismu predsednici stranke SD Tanje Fajon sporočila, da bi bilo primerno, pravično in moralno, da se popravi zgodovinske napake in se ukradeno vilo v holokavstu ubitega Feliksa Moskoviča vrne slovenski judovski skupnosti kot del poravnave o nasledstvu premoženja brez dediča, so v Judovski skupnosti Slovenije poudarili pričakovanje glede restitucije zaplenjenega premoženja v holokavstu umrlih članov, ki niso imeli dedičev. Ker ima Moskovičeva vila za judovsko skupnost velik simbolni pomen, so celo izrazili pripravljenost, da so pripravljeni druge nepremičnine zamenjati za omenjeno vilo. Kako se bo vse skupaj odvijalo, je očitno pod velikim vprašanjem, saj je kar nekaj dejavnikov, ki vplivajo na sprejetje končne odločitve, ki bi bila lahko sprejeta na evropski ravni.[748]

Svetel dogodek življenja Judovske narodne manjšine v Sloveniji predstavlja, odprtje sinagoge v Ljubljani (dne 10. 11. 2021), na Trubarjevi ulici 10; 125 let od tedaj, ko je bila ljubljanska sinagoga zaprta (leta 1896).

747 Podbersič, R., 2021. Dosje Moskovič: Partija oz. Socialni demokrati so menjali nekaj, kar sploh ni bilo njihovo. Časnik, 6. 11. 2021, https://casnik.si/dosje-moskoviceva-vila-sd-so-menjali-nekaj-kar-sploh-ni-bilo-njihovo/

748 Kovač, S., 2022. Nekdanji ustavni sodnik o SD in vili Moskovič: To, da se je neka politična stranka okoristila s premoženjem, je problematično. Nekateri namreč niso dobili nič. *Nova24TV,* 18. 8. 2022, https://nova24tv.si/slovenija/nekdanji-ustavni-sodnik-o-tem-kaj-bi-bilo-ce-bi-se-se-sodba-celjskega-sodisca-o-moskovicevi-vili-znasla-na-evropskem-sodiscu/ (dostop 29. 8. 2023).

3. Srbska narodna manjšina

Naj se na kratko spomnimo srbske poti v Belo krajino:

> Srbski živelj se je v Beli krajini ohranil v nekaterih vaseh občine Črnomelj: Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Po veroizpovedi so pravoslavci, saj unija ni segla v Belo krajino oz. v Bojance in Marindol, ki sta zaradi svojega statusa (nista bila v Vojni krajini) in odmaknjenosti ostala »pozabljena« tudi v verskem pogledu, zato se je pravoslavje tam ohranilo. Bojanci in Marindol sta sprejemala tudi tiste Žumberčane, ki niso hoteli sprejeti unije in so se zatekli v te vasi.[749]

Teoretično bi iz omenjenih naselij bilo možno »sestaviti« narodnostno mešano ozemlja. Popis prebivalstva leta 1991 je pokazal sledečo narodnostno sliko:

Tabela 82: Prebivalci krajev Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po narodni pripadnosti, popis 1991

Kraj	Skupaj	Slovenci	Črnogorci	Hrvati	Muslimani	Srbi	Narodno se niso opredelili	Jugoslovani	neznano
Bojanci	102	18	…	1	3	47	…	14	19
Marindol	107	23	…	1	…	41	2	39	1
Miliči	32	6	…	1	…	21	…	4	…
Paunoviči	44	8	2	7	…	9	13	5	…

Statitični urad Republike Slovenije, 1991. *Popis prebivalstva 1991: Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti*. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991_Naselja_prebivalstvo.asp

Pogovorni jezik belokranjskih Srbov starejše generacije, ugotavlja Marko Terseglav v svoji raziskavi, opravljeni v 90. letih XX. stoletja,

> je mešanica štokavskega govora vseh treh izgovorov, pri čemer ekavski prevladuje, z elementi kajkavščine in čakavščine in z močnim slovenskim vplivom, tako da so morebitni vzhodnohercegovski elementi prej posebnost kot pravilo. Mladi govorijo slovensko z elementi hrvaškega govora, kar je splošen pojav cele Bele krajine. Terensko delo je pokazalo, da so belokranjski Srbi danes zelo prilagodljivi, saj z domačini – Belokranjci govorijo belokranjsko, s »Kranjci« slovensko (pogovorni jezik z narečnimi in srbohrvaškimi leksemi in intonacijami), s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji. V njihovem medsebojnem govoru ni neke železne doslednosti, saj se nagibajo zdaj k enemu, zdaj k drugemu idiomu, vendar pa vselej s prevladujočim štokavskim govorom. Več samostojnosti in avtohtonosti je ohranila srbska ljudska duhovna kultura, s tem pa so se ohranile tudi prvine tradicionalnega govora, ki je najlepše »konzerviran« prav v ljudskih pripovedkah in pesmih, v katerih se bolj kot v predmetih iz materialne kulture kažejo različne razvojne plasti, tradicija, inovacije, zunaj skupinski vplivi in prepletanja.[750]

Na prebivalce teh vasi so se v razgretem nacionalističnem ozračju v začetku 90. let prejšnjega stoletja spomnili tudi njihovi v Slovenijo priseljeni sonarodnjaki.

> Med temi prebivalci je poskušal delovati Dragiša Marojević, a se zanj niso zmenili. Nastopal je kot predsednik Stranke za enakopravnost državljanov, ki je imela nekaj članov med neslovenskimi prebivalci Slovenije. Stranka je bila nepomembna, lahko pa bi postala moteča zaradi občutljivosti tega vprašanja.

749 Terseglav. *Uskoška pesemska dediščina*, 19.

750 Prav tam, 31.

> V soboto, 14. februarja 1993 se je v Ljubljani sestalo vodstvo te stranke. Na njem so od nekod privlekli zgodbo, da je v Beli krajini celo 20 tisoč Srbov. Za Slovence so se menda izrekli zato, ker jih je k temu prisilila slovenska policija.[751]

Podatkov o narodni pripadnosti prebivalcev obravnavanih vasi, po krajih, po popisu 2002 nimamo. Je pa na podlagi terenskega raziskovanja, opravljenega med leti 2004–2011, mogoče zapisati, da se za pripadnost srbskemu narodu opredeljuje kakšnih 10 odstotkov prebivalcev. Naši anketiranci so se pretežno opredeljevali kot Slovenci, pri četrtini anketirancev je odgovor o njihovi narodni pripadnosti ostal neznan. Osip izrekanja za pripadnost srbskemu narodu je v zadnjih 20 letih enormen – število tistih, ki so se opredeljevali kot Srbi, se je vsakih deset let zmanjšalo za 30 odstotkov!

Na vprašanje o narodni pripadnosti so anketiranci v raziskavi *Percepcije slovenske integracijske politike*, opravljene v »srbskih vaseh« Beli krajini leta 2005,[752] odgovarjali takole:

> Vsi prebivalci Marindola so srcem in dušo Srbi. Doma in v vasi govorijo med sabo – vse generacije srbsko. Veliko je tudi mešanih zakonov (pravoslavno-katoliških), pač praznujemo dvojne praznike. Nimamo nobenih težav, nobenih nestrpnosti … vedno več pravoslavcev iz Metlike, Črnomlja se prihaja poročat v Miliče. Otroci znajo srbski jezik. Naučijo se ga doma.
>
> … V Marindolu se jih kar nekaj opredeljuje za Srbe. Ne vem zakaj. Nimajo stika s Srbijo. Velika večina tam nima nobenih sorodnikov. Nekateri v zadnjem času bolj poudarjajo srbstvo. Ampak teh je bolj malo. Prebivalci teh vasi večinoma rečejo, da so Slovenci pravoslavne vere. Jaz sem Slovenka. Moji otroci bodo govorili slovensko.
>
> Sem Slovenka, pravoslavka, ne pa Srbkinja.
>
> Na žalost. Sem že mislil, da se bo srbstvo, pravoslavstvo pozabilo, da moji otroci s tem ne bodo več obremenjeni. S strani drugih vasi se čuti nek odpor. Tukaj živijo Slovenci pravoslavne vere.
>
> To niso srbske vasi. Nikoli nismo bili v Srbiji. Niti, večinoma, tam nimamo sorodnikov. Bolj prav bi bilo pravoslavne vasi. …
>
> Jaz bi rekla uskoško prebivalstvo. … Stari ljudje bi mogoče rekli srbsko prebivalstvo. Tu Marindol malo izstopa. V dveh ali treh hišah imajo sorodstvo v Srbiji.
>
> Jaz sebe ne poimenujem tako, za ostale prebivalce teh vasi pa bi rekla, da se imajo za potomce Uskokov. Mladi se ne smatrajo za Srbe. Med mladimi se ta tema (op. Etnična pripadnost) nikoli ne problematizira. Družimo se predvsem mladi iz Miličev, Paunovičev in Bojancev.[753]
>
> Da, to je srbska vas. … Stari se imajo za Srbe – pravoslavce. Zdaj je v vasi veliko mešanih zakonov.« O matični domovini pa je menil: »Srbija ni matična država. Mi smo že 500 let tukaj. Eni se tega sramujejo. Ne vem zakaj? Nikoli ni bilo nestrpnosti.[754]
>
> Bojanci srbska vas, čeprav danes zelo mešana.[755]

Intervjuvanka, ki se je v vas Bojance primožila pred petindvajsetimi leti, zase pravi, da je Belokranjka, da pa se nikoli ne pogovarjajo o tem in se ne obremenjuje s tem, kdo je kaj:

---

751 Čelik. *Na južni straži*, 22.

752 Komac, M. (urednik), Medvešek, M. (urednik). *Percepcije slovenske integracijske politike : uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: zaključno poročilo.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006.

753 Prav tam, 57.

754 Prav tam, 58.

755 Prav tam, 58.

Jaz sem Belokranjka. Težko ena beseda za vse ljudi. Kot vsak hoče… kot otroci smo se skupaj družili, hodili smo skupaj, hodili smo tudi skupaj v cerkev … iz drugih bolj oddaljenih vasi so jim rekli Vlahi (žaljivka). On so pa drugim rekli Kranjci.[756]

To so srbsko pravoslavne vasi.[757]

To so srbske vasi. Pa prav je tako. Zdaj so to mešane vasi. Ne zdi se mi prav, da se z nami predstavljajo. (op. S tem so bili mišljeni ostali Srbi, priseljeni s področja nekdanje Jugoslavije, ki živijo drugod po Sloveniji.) Od Srbije nismo dobili nič. Nočemo razdora.[758]

Vasi naj se poimenujejo z njihovimi imeni Bojanci, Miliči, Marindol, Paunoviči …[759]

Pravoslavne, srbske vasi, vasi naj se kličejo po imenih … ni ugotovljeno točno, od kod so prišli. Nekateri pravijo, da iz Črne Gore, reke Bojane … Mogoče bi bilo še najboljše poimenovanje pravoslavci v Beli krajini.[760]

Uskoki pravoslavci. … Kar se tiče poimenovanja, smo lahko poimenovani kakorkoli, če se to le ne povezuje s kakšno politiko.[761]

Rekel bi slovenski Srbi, srbske pravoslavne vasi.[762]

To so pravoslavne vasi.[763]

Kaj pa menite o poimenovanju potomci Uskokov oziroma Vlahi?

Potomci Uskokov? Da, to pa ni problematično. Vlahi – to je pa bolj zmerljivka.[764]

Vlahi je zmerljivka za Uskoke, tako kot če bi Romu rekel cigan …![765]

Nimamo se za Uskoke … mi smo Srbi. Ponosni, častni prebivalci.[766]

Tabela 83: Število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bojanci	83	84	85	85	89	93	89	87	85	87	86
Marindol	96	95	100	101	101	102	97	94	93	91	93
Miliči	18	19	18	20	19	18	17	17	16	21	22
Paunoviči	35	34	34	33	34	31	31	29	30	32	28
Skupaj	232	232	237	239	243	244	234	227	224	231	229

Te vasi so Bojanci, Marindol, Paunoviči, Miliči.

Prebivalci teh vasi se opredeljujejo kot skupnost, ki se v posameznih kazalnikih razlikuje od večinskega slovenskega prebivalstva. Tako na primer na ravni družin ohranjajo in prenašajo na mlajše generacije zgodovinski spomin in vedenje o uskoškem izvoru njihovih prednikov, ohranja se tudi pravoslavna veroizpoved, medtem ko se jezik na mlajše generacije prenaša bolj ali manj stihijsko. Raziskovanje na terenu je pokazalo, da ohranjanje etničnih in kulturnih posebnosti ne presega okvira družine, kar pomeni, da nimajo društva ali kakšne druge organizacije, v okviru katere bi

756 Prav tam, 58.
757 Prav tam, 58.
758 Prav tam, 58.
759 Prav tam, 58.
760 Prav tam, 58.
761 Prav tam, 58.
762 Prav tam, 58.
763 Prav tam, 58.
764 Prav tam, 59.
765 Prav tam, 59.
766 Prav tam, 59.

ohranjali in razvijali etnične ali kulturne posebnosti, čeprav tovrstno kolektivno druženje in s tem povezane slovesnosti, prireditve omogočajo pripadnikom etnične skupnosti utrjevanje kulturnega sidrišča, obnavljanje in krepitev zaveze pripadnosti ter solidarnosti. (…)

Za nosilce narodne (etnične) kolektivne identifikacije pa ni pomembna samo njihova samoopredelitev, ampak je pomembno tudi to, kako jih opredeljujejo »drugi«, ki niso nosilci te kolektivne identifikacije. Gre namreč za dvojno razumevanje identitete; na eni strani gre za samokonstrukcijo, samoopredelitev posameznika oziroma skupnosti, na drugi strani pa je identiteta opredeljena na podlagi pripisov drugih (posameznikov ali skupin) (Jenkins 1997). Terensko raziskovanje je pokazalo, da so tudi s strani večinskega prebivalstva prebivalci vasi Bojanci, Miliči, Marindol in Paunoviči prepoznani kot »potomci Uskokov«, »Srbi« oziroma »pravoslavci«.

Na podlagi terenskega raziskovanja lahko zaključimo, da imamo opraviti z dokaj šibko artikulirano narodno manjšino (skupnostjo).[767]

Toda posedovati nabor objektivnih elementov ne pomeni,

da ti je določen manjšinski status avtomatično dodeljen. Tega si je treba želeti in ga tudi zahtevati. Zato ostaja ključno vprašanje: ali si status (avtohtone) narodne manjšine prebivalci vasi Bojanci, Marindol, Paunoviči in Miliči sploh želijo? Pripadnost določeni skupnosti je stvar individualne odločitve, nihče ne more v njihovem imenu odločati o njihovem statusu. Torej prebivalci obravnavanih vasi so, na podlagi objektivnih dejstev, potencialna narodna manjšina (avtohtona narodna skupnost, če uporabimo ustavno dikcijo. Toda brez njihove zavestne odločitve za manjšinski status je vsakršno razpravljanje o njihovi usodi brezpredmetno. Rezultati našega raziskovanja so pokazali, da v tem trenutku močno prevladuje prepričanje, ki nasprotuje posebnemu manjšinskemu statusu.[768]

Slika 32: Napis na cerkvi v Bojancih

Vir: Komac, M., 2000

767 Komac, Miran, Bešter, Romana, Medved, Felicita, Medvešek, Mojca, Pirc, Janez, Roter, Petra, Vrečer, Natalija. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2012, 92.

768 Prav tam, 93.

Slika 33: Cerkev v Bojancih po obnovi

Vir: Komac, M., 2005

Slika 34: Miliči, Cerkev Sv. Petra in Pavla, notranjost cerkve

Vir: Komac, M., 2005

In še opozorilo, kdorkoli se bo lotil ustvarjanja *»srbskega narodnostno mešanega ozemlja«*, bo to moral početi s privoljenjem in aktivno udeležbo prebivalcev teh krajev.

4. Hrvaška narodna manjšina

Uradne opredelitve tradicionalnega (avtohtonega) in narodno vitalnega poselitvenega prostora hrvaške manjšine v Sloveniji (še) nimamo. Vemo, da so stična polja med dvema različnima narodnima prostoroma narodno mešana ozemlja. To velja tudi za slovensko – hrvaški obmejni prostor. Statistični podatki, od leta 1921 pa do leta 1991 in raziskave[769] obmejnega slovensko – hrvaškega prostora potrjujejo zapisano. Spreminjanje narodne sestave prebivalstva obmejnih občin na slovenski strani je v prvi vrsti sad migracijskih procesov. Koliko je znotraj kategorije *Hrvati v obmejnih občinah* t. i. avtohtonih Hrvatov, pa žal ni mogoče ugotoviti

Toda to ni dovolj za priznanje statusa zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine: statusa si je potrebno želeti in ga javno zahtevati. Teh težav se zavedajo tudi predstavniki različnih kulturnih društev Hrvatov v Sloveniji.

Sliši se tudi, da bi bil *avtohtoni poselitveni prostor hrvaške manjšine* lahko vezan na *naselja v Beli krajini z (grkokatoliškim) prebivalstvom*. Pri tej populaciji imamo opraviti s podobnim problemom, kot smo ga zaznali pri Srbih v Beli krajini: neprepoznavnost v smislu odsotnosti zahteve po uradnem priznanju statusa zgodovinske (avtohtone) narodne manjšine. Brez te zahteve, pa se postopek uradnega priznanja ne more pričeti.

Tabela 84: Naselja[770] v Beli krajini z zgodovinsko prisotnostjo prebivalcev grškokatoliške veroizpovedi

	1991	1995	2002	2010	2015	2020
Drage	42	34	38	32	24	25
Dole	46	45	43	37	40	55
Škemljevec	24	24	23	20	21	20
Hrast pri Jugorju	80	83	104	104	120	119
Maline pri Štrekljevcu	36	38	35	28	25	25
Jugorje pri Metliki	49	49	39	33	33	35
Brezovica pri Metliki	60	…	57	73	72	82
Malo Lešče	20	…	34	38	31	29
Skupaj	357	…	373	…	…	390

769 Josipovič, Damir, Kržišnik-Bukić, Vera (urednik). *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: = Institute for Ethnic Studies, 2010.
– Kržišnik-Bukić, Vera. *Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško: statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1997.
– Josipovič, Damir. *Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu.* V: PIRC, Janez (ur.), SORGO, Lara (ur.). *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi IV.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2025, 127–146.

770 V preglednici je prikazano skupno število prebivalcev in ne opredelitve po veroizpovedi.

Bi prebivalci navedenih vasi lahko bili del hrvaškega narodno manjšinskega telesa? Da se prebivalci teh naselij (vasi) večinsko opredeljujejo kot Hrvati, mi je na skupnem popotovanju skozi te vasi zatrdil grkokatoliški duhovnik. Podatek je pomembno zato, ker se grkokatoličtvo povezuje z *Žumberčani*.

> Žumberčani so večinoma grkokatoliško ali uniatsko prebivalstvo z naselitvenim jedrom v hrvaškem Žumberku. V hrvaški literaturi se za območje uporablja tudi izraz Žumberačka Gora. Žumberčani so potomci priseljenega uskoškega prebivalstva z območij Balkanskega polotoka v tridesetih letih 16. stoletja. Deloma so se umikali pred prodorom otomanske vojske, deloma pa so jih kot plačane vojake vabili na območje kot živi obrambni zid pred turškimi vpadi. Ob priselitvi naj bi bili pravoslavne vero izpovedi, vendar so večinoma postali grkokatoliki (katoliki z vzhodnim obredom) že leta 1611. Grkokatoličtvo je poleg kompaktne naseljenosti v Žumberku tudi najpomembnejši element njihove identitete.[771]

Nada Hranilović jih je opredelila kot subetnično skupino Hrvatov (Žumberčani – a Croatian sub-ethnic group).[772]

Popisni podatki so leto 1991 kažejo, da se dobršen del oseb, ki se opredeljujejo kot Žumberčani po narodni pripadnosti opredeljujejo kot Hrvati.[773]

Slika 35: Grkokatoliška cerkev Sv. Svetica, Drage

Vir: Komac, M., 2005

Vsi navedeni podatki govorijo o tem, da imajo prebivalci *žumberaških naselij* ustrezen nabor različnosti, ki jih lahko uporabijo pri opravičevanju zahtevka po priznanju statusa zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine. Le željo za uradno priznanje statusa takšne manjšine morajo javno izraziti. In so tudi jo:

> Mi, Zveza kulturnih društev nemške narodne skupnosti v Sloveniji, Srbska pravoslavna občina Marindol in Hrvaško kulturno združenje Novo mesto, pozivamo slovenske organe oblasti k priznanju nedvomno avtohtone nemške, srbske in hrvaške skupnosti po 64. členu Slovenske ustave in k izvajanju Evropske listine o regionalnih

771 Repolusk. *Nekatere demografske značilnosti*, 69–70.
Glej tudi: Knežević Hočevar. *»Kri ni voda«,* 126–143.

772 Hranilović, N., 1990. Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme* 6 (4), 593–612.

773 Repolusk. *Nekatere demografske značilnosti*, 79–80.

in manjšinskih jezikih v avtohtonih nemških, srbskih in hrvaških krajih v Sloveniji. Kot prvi korak k temu procesu predlagamo slovenskim organom oblasti, da pričnе pogovore in dogovore z našimi skupnostmi o uveljavljanju priporočil Sveta Evrope, ki so navedena v spodaj opisanem Planu v 20. točkah.[774]

Slika 36: Grkokatoliška cerkev svetega Cirila in Metoda, Metlika

Vir: Flajšman, B., 2026

Izhodišče »*Plana v 20. točkah*« je priznanje nemške, hrvaške in srbske narodne skupnosti kot avtohtonih narodnih subjektov, po zgledu italijanske in madžarske narodne skupnosti. V Planu je izrecno omenjen 64. člen Slovenske ustave, kar daje slutiti, da si želijo poimenskega vpisa v slovensko ustavo. Poleg ustavnega priznanja v »Planu v 20. točkah« omenjena še tematika izobraževanja, medijev, prekomejna izmenjava in področje z naslovom *Razumevanje in tolerantnost*. V tem razdelku predlagatelji *Plana v 20. točkah* zapišejo:

> Odločno nastopiti proti izražanju nestrpnosti, stigmatizacije in zaničljivih izjav v množičnih občilih nasproti nemški narodni skupnosti in se odločno zavzemati za stališče medsebojnega razumevanja, jasno zastopati stališča poti nestrpnosti, ki bi bila v nasprotju z dobro prakso medsebojnega razumevanja in tolerance vseh narodnih manjšin in njihovega jezika.[775]

Pobuda za spremembo statusa preostanka zgodovinskih narodnih manjšin Nemcev, Srbov v Beli krajini in Hrvatov v Beli krajini je ostala mrtva črka na papirju

774 SI_AS_1164, Plan v 20. točkah za izvajanje Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih za nemški, srbski in hrvaški jezik v Sloveniji, 1.

775 Prav tam, 3.

5. Slovenski Sinti

> Sinti smo neke vrste izumirajoča skupnost. Na Gorenjskem nas živi le še kakih 120. Par družin je na Jesenicah, nekaj na Potokih, v Radovljici, na Bledu, nekaj v Kranju. Od Romov nas loči kultura, značaj, jezik. Naši Sinti so prišli v Slovenijo prek Nemčije in Avstrije, medtem ko so se Romi usmerili bolj na Balkan,« pravi Boris Horn z Jesenic, predsednik Društva Sintov Gorenjske in Zveze Sintov Slovenije. »Lahko bi rekel, da Sinti živimo kot Slovenci, da smo se čisto poslovenili in izgubili identiteto. Ali še bolje: zapravili smo jo sami … A v to so nas prisilile okoliščine. Vselej si bil Cigan in za Cigane ni bilo služb … Nekateri so se odločili, da celo zamenjajo priimek Raichard, da so lažje dobili delo,« dodaja Horn, eden redkih, ki še ohranja sintski jezik. Kot pravi, doma z ženo še vedno govorita sintsko, sintsko zna tudi njun sin, mlajša generacija pa jezik žal pozablja. Včasih so se Sinti ukvarjali z lunaparki, a s krizo so propadle tudi njihove obrti. Tako se danes Sinti soočajo z brezposelnostjo, socialnimi stiskami, stanovanjsko problematiko … A po Hornovih besedah država v zadnjih dvanajstih letih, odkar imajo Sinti svoje društvo, zanje ni naredila kaj dosti. »Romi imajo svoje socialne pravice, dobijo stanovanje, na razpisih denar za ohranjanje svoje kulture,« je kritičen Horn, ki si želi, da bi bili Sinti priznani kot posebna etnična skupnost in da bi jih država obravnavala ločeno od romske skupnosti. Horn je prepričan, da so Sinti danes (v primerjavi z Romi) zapostavljeni in »pozabljeni« od države.[776]

Gorenjski Sinti se povezujejo s širšo Zvezo Sintov Slovenije, ki deluje od 21. junija 2005, in Združenjem slovenskih Sintov, ustanovljenim 8. novembra 2004.

776 Peternel, U., (2013). Sinti, skupnost, ki izginja. *Gorenjski glas*, 10. 10. 2013. https://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20131010/C/131019994/sinti-skupnost-ki-izginja (dostop 23. 11. 2024).

Varstvo zgodovinskih (*tradicionalnih, avtohtonih*) narodnih manjšin

1. Uvodne opombe

Odgovornost države do narodnih manjšin naj bi se kazala v tem, je zapisal Roberto Battelli,

> da le te obravnava kot subjekte, kot avtonomne dejavnike oz. kot sestavni del družbe. In prav to, da narodnosti lahko funkcionirajo kot subjekt in avtonomen dejavnik, pomeni, da je izpolnjen njen osnovni pogoj, ki narodnostim garantira ohranjanje in reproduciranje njihove identitete. Skratka: morajo imeti afirmirano kulturo, politično in gospodarsko subjektiviteto, da se lahko uspešno zoperstavijo procesom asimilacije. To pa pomeni, da se odgovornost države do narodnosti pravzaprav nikoli ne neha, saj manjšinski subjekti ne morejo v celoti sami reproducirati vseh dejavnosti, ki bi jim zagotavljale lasten obstoj in razvoj.[777]

Da bi narodne manjšine imele ustrezno okolje za ohranjanje in razvoj lastne identitete, morajo imeti na razpolago ustrezna orodja. Ta orodja imenujemo *posebne narodno manjšinske pravice*. Poimenovanje je nerodno saj daje slutiti, da imajo pripadniki narodnih manjšin *»nekaj več pravic«*, kot jih imajo pripadniki večinskega naroda.

Namen tako imenovanih *posebnih pravic* je, da se narodnim manjšinam omogoči ohranjanje in razvoj *elementov narodne identitete*. S posebnimi pravicami narodne manjšine ne dobijo nekaj več, ali privilegijev v primerjavi z večinskih prebivalstvom, ampak se z uveljavljanjem narodno manjšinskih pravic narodne manjšine *zgolj izenačijo s pripadniki večinskega naroda*. Z uveljavljanjem narodno manjšinskih pravic pripadniki narodnih manjšin zgolj pridobijo tisto, kar pripadniki večinskega naroda že imajo. Te pravice se pripadnikom večinskega naroda zdijo naravne, samoumevne. In tako bi veljalo obravnavati tudi t.im. posebne pravice manjšin.

Pogosto se iz ust braniteljev slovenskega naroda sliši klic, poglejte kaj vse nudi Slovenija pripadnikom italijanske, madžarske (pa tudi romske??) narodne manjšine? V smislu pisanja zakonskih določil je to pogosto tudi res. Toda res je

777 Battelli, R., 1990. Odgovornost države do narodnosti. V M. Komac (ur.) *Narodnost - manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 41.

tudi, da je napad na t.i. posebne narodno manjšinske pravice stalen. Rezultat tega početja je erozija narodno manjšinskih pravic, ki postajajo vse bolj domena narodnih manjšin samih.

Borba za ohranjanje že pridobljenih pravic je permanentna. In je izčrpljujoča – biti neprestano na preži za obrambo narodno manjšinskih pravic, neprestano poslušati očitke o privilegijih, ki jih posebne narodne prinašajo pripadnikom manjšin, pa do *na pamet* sestavljenih primerjav o gromozanskih razlikah v modelih zaščite narodnih manjšin v Italiji in narodnih manjšin v Sloveniji, jemlje pripadnikom manjšin moč, energijo, tudi voljo do izkazovanja narodnih posebnosti v javnosti. Storjen je uvodni korak v asimilacijo!!

Na podlagi potreb narodnih manjšin po ohranjanju in neomejenem razvoju elementov narodne identitete, je mogoče oblikovati različne nabore posebnih pravic manjšin. In seveda jih je mogoče različno razvrščati. Za potrebe pričujočega dela jih bomo razvrstili v dva sklopa. V:

1. sklop t.im. temeljnih posebnih narodno manjšinskih pravic, in v
2. sklop t.im. posebnih (»kompenzacijskih«) narodno manjšinskih pravic.

Med tako *imenovane temeljne posebne pravice* uvrščamo: a) pravico do priznanja, b) pravico do pripadnosti določeni narodni manjšini, c) pravico do obstoja in č) pravico do ustrezne zaščite.

Pravica do *priznanja* pomeni, da je vsaka družbena skupina, ki ima drugačna narodna obeležja, kot jih ima večinsko prebivalstvo, *priznana kot posebna etnična skupina.* Ta pravica, pravica do priznanja, je zabeležena v mnogih mednarodnih listinah: v Priporočilu št. 1134/1990 Sveta Evrope, čl. 11 je zapisano:

Narodne manjšine morajo imeti pravico do priznanja.

Težko bi zapisali, da Slovenija povsem izpolnjuje pravico narodnih manjšin po polnem priznanju. Vseh sedem narodnih manjšin, ki smo jih umestili v skupino zgodovinskih (tradicionalnih, klasičnih) bi lahko nosilo pridevnik *avtohtone narodne skupnosti*. Med nami bivajo že stoletje, Italijani 70 let. V predhodnih vrsticah smo opozorili na mnoge *odklonskosti,* ki bi pri večinskem prebivalstvu spodbudile zadržke do priznanja še preostalim manjšinam, podoben status, kot ga imajo Italijani in Madžari, – skromno število (Judi, Nemci, Srbi, Hrvati), zadržan odnos pripadnikov manjšin do priznanja njihovega manjšinskega statusa (Srbi v Beli krajini), močni priseljenski deleži (Nemci), »*neobstoj*« hrvaške manjšine. Navedba Inštituta za narodnostna vprašanja leta 1990[778] o obstoju *hrvaške narodne manjšine* v Beli krajini je bila točna v smislu sledenja zapisanemu v zgodovinopisni literaturi. Žal so kasnejša poizvedovanja odkrila, da v Sloveniji (avtohtone) hrvaške narodne manjšine še nismo našli. Mnogi (smo) so jo iskali, pa nič odkrili. Potrebno je spomniti še na mnenje Zveze hrvaških društev v Sloveniji z dne 7. 3. 2011 o obstoju avtohtone hrvaške narodne skupnosti, ki smo jo omenjali v uvodnem delu pričujočega dela.

778 Glej o tem zapis v opombi št. 695.

Pravica do *pripadnosti* določeni narodni manjšini pomeni, da se pripadnik narodne manjšine svobodno odloča o pripadnosti točno določeni narodni manjšini.

Pripadnost določeni etnični skupini mora biti *stvar individualne izbire***.** To dejstvo so poudarili na srečanju KEVS v Kopenhagnu leta1990, čl. 32 zaključnega dokumenta; poudarja ga Evropska komisija za demokracijo skozi pravo 1991, čl. 2; prisotno je bilo tudi na haški mirovni konferenci o Jugoslaviji, kjer je v jugoslovanskem predlogu (18. oktober 1991) zapisano:

> Osebe, ki pripadajo narodni ali etnični manjšini bodo imele pravico, da same odločijo kateri narodni ali etnični skupini želijo pripadati.

Seveda pa ta svobodna izbira pripadnosti ni mišljena kot prosto »sprehajanje« med etničnimi skupinami v skladu s vsakokratnimi utilitarističnimi potrebami posameznika.

> Iz subjektivnega kriterija tako izhaja tudi ideja, da se lahko pripadniki manjšin svobodno odločajo, ali sploh želijo biti prepoznani in/ali obravnavani kot pripadniki manjšine ali tega ne želijo, četudi izpolnjujejo vse tako imenovane objektivne kriterije določevanja manjšin. Povedano drugače: četudi v neki državi ali regiji obstaja skupnost ljudi, ki so objektivno drugačni od preostale populacije (glede svojega maternega jezika, kulture, veroizpovedi ipd.), to še ne pomeni, da naj se to skupnost oziroma njene pripadnike obravnava kot manjšino, ki je upravičena do določenih posebnih pravic oziroma posebnega varstva njene identitete.[779]

To svobodo izbire posameznikov,

> da se jih oziroma da se jih ne obravnava kot pripadnike manjšin, je omenil že generalni sekretar Združenih narodov leta 1950,[780] vsebujejo pa jo tudi mednarodni dokumenti o varstvu manjšin iz 90. let prejšnjega stoletja, začenši z dokumentom, ki je bil sprejet junija 1990 na srečanju Konference o človekovi dimenziji v Københavnu leta 1990.[781]

32. odstavek tega dokumenta se glasi:[782]

> Pripadati narodni manjšini je stvar individualne odločitve posameznika, zaradi sprejema katere ta nikakor ne sme biti za kaj prikrajšan.
>
> Pravica posameznikov, da se svobodno odločijo o tem, ali naj se jih (ne) obravnava kot pripadnike manjšine, je zapisana v členu 3/1 Okvirne konvencije o varstvu manjšin, medtem ko člen 3/2 Deklaracije Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, jezikovnih in verskih manjšin iz leta 1992 dopušča možnost svobodne izbire posameznikov o izvajanju pravic, zapisanih v deklaraciji.[783]

779 Komac, Miran, Bešter, Romana, (et al.). *Srbi v Beli krajini*, 77.

780 V dokumentu z naslovom Definicija in klasifikacija manjšin: memorandum Generalnega sekretarja: Economic and social councul, 1950. *Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General.* United Nations, Geneva.

781 Dokument københavnškega srečanja Konference o človekovi dimenziji KVSE sprejet 29. Junija 1990: OSCe, 1990. *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. Organization for Security and Co-operation in Europe, København.

782 Prevod iz angleškega jezika Petra Roter.

783 Komac, Miran, Bešter, Romana, (et al.), *Srbi v Beli krajini*, 77–78.

Pravica do *obstoja*, pomeni, da se morajo oblasti na različnih nivojih vzdržati ukrepov asimilacije. Preprečevati morajo diskriminatorna dejanja, sočasno pa morajo ustvarjati pogoje za ohranjanje identitete narodnih manjšin.

Evropski parlament je v »Resoluciji o državljanstvu skupnosti«, sprejeti 21. novembra 1991, v čl. 3 zapisal:

> Evropska skupnost in njeni člani, zavedajoč se, da je bogastvo evropske kulturne dediščine primarno povezano z njeno različnostjo, priznavajo obstoj etničnih in/ali jezikovnih manjšin. Članice bodo sprejele ustrezne nujne ukrepe, ki bodo omogočili ohranitev in svoboden razvoj njihove jezikovne in kulturne identitete.

Pravica do obstoja je zagotovljena tedaj, ko država ustvari in ohranja podporne mehanizme za ohranjanje elementov narodne identitete, ki ga prepoznamo skozi sistem t. im. posebnih (kompenzacijskih) pravic.

Pravica do *ustrezne zaščite* je podrobneje razdelana v okviru tako imenovanih posebnih pravic (*kompenzacijskih pravic)*. Namen tako imenovanih *posebnih pravic* je, da se narodnim manjšinam omogoči ustvarjanje pogojev, ki bodo manjšinam omogočili ustrezno sodelovanje v družbi, v kateri živijo. Velja ponovno poudariti: s posebnimi pravicami narodne manjšine ne dobijo nekaj več, ali privilegijev v primerjavi z večinskih prebivalstvom, ampak se z uveljavljanjem narodno manjšinskih pravic narodne manjšine zgolj *izenačijo s pripadniki večinskega naroda*. Z uveljavljanjem narodno manjšinskih pravic pripadniki narodnih manjšin zgolj pridobijo tisto, kar pripadniki večinskega naroda že imajo. Te pravice se pripadnikom večinskega naroda zdijo naravne, samoumevne. In tako bi veljalo obravnavati tudi pravice manjšin.

Vitalnost pripadnikov narodnih manjšin se običajno kaže tudi skozi njihovo kulturno ustvarjanje.

> Čez, na drugem bregu, ni vsak čas vse lepo – na moji strani struge tudi ne. Tam čez ni vse vedno razumljeno tako, kot je bilo rečeno – na moji strani ravno tako ne. Vmes je šum, ki kdaj nočno spremeni pomen mojih in sosedovih besed, namer in dejanj.
>
> A se ne bom pustil zmesti, ker vem, kako dragocena je sosedu njegova in meni moja vrednota – in kaj lahko vsakemu pomeni identiteta. Ne bom dovolil, kot sosed, da težko ustvarjene soseske vrednote zdrsnejo kot prazen nič po spolzkem, strmem bregu v strugo in potonejo.
>
> Poiskal bom primeren kraj, kjer se bo kljub šumenju reke mogoče slišati med seboj. Našel bom kos obale, gotovo bo kje most, od koder se bo mogoče odpraviti na drugi breg, k sosedu, k njegovi posebnosti, drugačnosti, izvirnosti, neponovljivosti.[784]

784 Kuhar, P., 2004. Čas in reke, identiteta ali identitete. *Paralele* 8, 2

Drobci iz kulturnega ustvarjanja pripadnikov italijanske narodne skupnosti:

Adelia Biasiol: ***Prvi november, ženske iz Sečovelj***[785]

Na vsaki postaji proti Piranu
Sečovlje šola Sečovlje most
Gorgo Sveti Jernej
z nabreklimi žilami
na obrazu na trebuhu
se obtežene povzpnejo
na prvo stopnico avtobusa : ženske.
V trenutku premerijo
s strogimi in priprtimi očmi
preostalo druščino.
Na tistih ženskah skrivaj zrem
nekaj železnega zaradi večne skrbi
na njihovih ustih me presune
majhnost ustnic
zverska ostrina zob
kot da je njihovo meso razjedla sol
s skorjo prevlekla korenine
skodrala tenke lase
a pustila vso zemljo za nohti
s tem pove da le od soli ni moč živeti
kot udi ne zgolj od vina
in konec koncev ne od otrok
ali samo od moža.
Te ženske zjutraj obložene
s poljskimi vonji in košarami
ko prečkajo mejo
se zatreskajo kot dekletca
v rože vodenke iz blagovnice
in vrnitev je prepirljiva razdražena
pisana utruja jih in žali
preklinjajo mejo gnečo tržnico …
toda vozijo se
gor z avtobusi
in neprestano vozijo se
dol z avtobusi
počez z avtobusi
soočajo se druga z drugo
z rožami in z bolečino
ženske iz Sečovelj.

785 Pesem objavljena v: Zudič Antonič, N., *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*. Italijanska unija: = Unione italiana, Koper; = Capodistria, 277.

Maria Palaković: ***Piranske soline***
(odlomek)

V Piranu ljudje
se sploh ne zavedamo
s čim ves nas je narava
s človeško pomočjo
obdarovala:
to je stoletna
dediščina.

V poletju se
soline pogrnejo
kot belo prostranstvo
s številnimi hribi
iz bele soli
in kristalov,
ki so Sečovlje
od nekdaj krasili.

Ta dežela
je kot bela rjuha,
lepo izvezena,
ki jo je narava
okrasila,
pa marsičem jo še
človeška roka
dopolnila
(…)

Prevedel Marko Kravos.[786]

786 Palaković, M., 2004. Čas in reke, identiteta ali identitete. *Paralele* 8, 29.

In še drobci iz kulturnega ustvarjanja pripadnikov madžarske narodne skupnosti:

Albert Halász: ***Bil sem in bom še***

kar štrli iz mene
ni vrh ledene gore
to je neznatni drobec prahu
snežinke ki se topi
stkanost prašnih kristalov
s pepelom
seže od začetka časa
seže do konca časa
a le za trenutek
samo do minevanja
samo do taljenja
kar je vidno
iz mene štrli nevidno
očem skrito
samo duši srcu
čustvu razumu
obstoju obstajam
bil sem in bom še
prah iz praha
nebo iz neba
poglej me dobro
tam sem bil tam bom
kjer rodi se dež
kjer rodi se prah
to je vidno
kar je nevidno[787]

787 Halás, A., 2013. Bil sem in bom še. *Razkrite pesmi [Elektronski vir] : antologija madžarskih pesnikov v Sloveniji = Vers-lelet : a szlovéniai magyar költők antológiája*. Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 28.

Pesem Jánosa Toplaka s naslovom Jaz – pesmi:

Jaz-pesmi

I.
ne potrebujem vaših pohlevnih znamenj
dovolj sem samemu sebi mojster
in ne bom padel na kolena pred mojstri
niti poljubljal rok komur koli
pred nikomer se ne bom plazil
ne poznam hvaležnosti do groba
raje sprejmem vlogo slabega fanta
in si upam vsakega mlajšega brata
učiti biti iskren, biti drzen,

takšen ko si sajav znotraj navzven
sajav si sajav bodeš zato da
prekrižaš pesti
z učitelji in dobrohotneži
in morda je to prav vse
kar jaz, skromni ničе lahko naučim druge
in to je moj mrtvaški prt zanj moje veliko
srce v mraku utripa

II.
otožno glavo
naslanjam na stisnjeno pest
poslušam utripanje podivjanega srca
poslušam monotono uspavanko smrti
stojim med njima na sliki
z moje desne dobra
z moje leve zla usoda
tako obsedimo večkrat
mi, trije dobri prijatelji
tudi tedaj ko sem utelešenje radost.[788]

788 Toplak, J., 2013. Jaz – pesmi. *Razkrite pesmi [Elektronski vir] : antologija madžarskih pesnikov v Sloveniji = Vers-lelet : a szlovéniai magyar költők antológiája*. Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 20.

Morda bo koga nasmehnila pesem Žuže Balog z naslovom Koza in Bukarešta.

Koza in Bukarešta
Kodrasta,
Bradata
Koza
se je odločila
in v Bukarešto
odšla.
Ko je tja prispela
je Bukarešto dolgo
rotila,
da bo z njo
čudovit večer
ali dva
preživela.
A je bila
Bukarešta
lena,
zato jo
še od takrat
roti
ta koza.

Prevedla Julija Balint Čeh[789]

789 Balog, Ž., 2004. Koza in Bukarešta. *Paralele* 8, 38

2. Zaveze do ohranjanja identitete italijanske, madžarske in romske narodne manjšine – *de iure*

Pravica do *ustrezne zaščite* je podrobneje razdelana v okviru tako imenovanih *posebnih* (*kompenzacijskih) pravic*. Različni viri navajajo različno zbirko posebnih pravic, relativno zaokrožen seznam pravic (prilagojen pričujočemu naboru manjšinskih skupnosti), bi bil naslednji: a) raba jezika manjšin; b) pravica do izobraževanja; c) pravica do informiranja; d) pravica do lastnega kulturnega razvoja; e) pravica do svobodnih stikov; f) pravica do rabe narodnih simbolov, g) pravica do ekonomskega razvoja in h) pravica do politične participacija, *soodločanja pripadnikov manjšin* v zadevah iz naslova uresničevanja t.i. kompenzacijskih pravic.[790]

Zaveze o *ohranjanju identitete narodnih manjšin*, so vnesene v statute narodno mešanih občin:

Tabela 85: Zaveze do ohranjanja identitete italijanske narodne manjšine (določbe v Statutih občin)

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Koper/Capodistria	V. Položaj italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 99–120	Statut Mestne občine Koper (neuradno prečiščeno besedilo). Uradne objave 33/2018
Izola/Isola	5. člen: pravice pripadnikov italijanske narodne skupnosti	Statut Občine Izola. Uradne objave Občine Izola, 13/2024
Piran/Pirano	V. Položaj pripadnikov italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 63–76	Statut Občine Piran. Uradni list RS 5/2014
Ankaran/Ancarano	IV. Položaj italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 68–89	Statut Občine Ankaran. Uradni list RS, 17/2015

Podobno kot v primeru italijanske narodne manjšine so tudi v primeru madžarske narodne manjšine t.im. posebne pravice madžarske manjšine določene v posebnih poglavjih občinskih statutih narodno mešanih občin.

790 O t.im. posebnih pravicah manjšin v Sloveniji več v:
- Komac, M. & Novak-Lukanovič, S., 2023. Framework Convention and the Right to Use Minority Languages – The Case of Slovenia. V G. Bašić (ur.) *Monitoring Minority Rights: Twenty-Five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Institute of Social Sciences; Academic Network for Cooperation in South East Europe, Belgrade; Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 72–107.
- Komac, M., & Roter, P., 2015. The Autonomy Arrangement in Slovenia: an Established Institutional Framework Dependent on Implementation of Minority Protection. V T. H. Malloy, A. Osipov & B. Vizi (ur.) *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford University Press, New York, 93–115.
- Komac, M., Zupančič, J. & Winkler, P., 1999. *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji: vademecum*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Tabela 86: Zaveze do ohranjanja identitete madžarske narodne manjšine (določbe v Statutih občin)

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Hodoš/Hodos	IV. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti Členi 64–73	Statut Občine Hodoš. Glasilo Őrség, december 2016, letnik XVI, št. 48
Moravske Toplice	6. Posebne pravice madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju občine. Členi 70–79	Predlog Statuta Občine Moravske Toplice. (28.10.2024)
Šalovci	8. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju občine. Členi 72–82	Statut Občine Šalovci. Lex localis, 34/2018
Lendava/Lendva	V. Posebne pravice Madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju občine. Členi: 67–74	Statut Občine Lendava. Uradni list RS, 32/2017
Dobrovnik/Dobronak	IV. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti Členi: 82–92	Statut Občine Dobrovnik. Uradni list RS, 35/2007

Slovenski model/ureditev je močno podoben *rezervatnemu varstvu narodnih manjšin.* Ta je pogosto inkompatibilen s sodobnimi mobilnostnimi potrebami posameznika, torej tudi pripadnika manjšinskih skupnosti. Toda če bi želeli preseči tovrsten model varovanja manjšin, bi morali ustvariti državno skupnost s priznano množico uradnih jezikov, kar je v sedanjih razmerah utopičen projekt. Sedanjost nam omogoča le ustrezno prevrednotenje tradicionalnega *rezervatnega* varstva manjšinskih skupnosti z določitvijo tistih pravic, ki jih pripadniki narodnih manjšin (skupnosti) uresničujejo tudi zunaj narodnostno mešanih območij.[791] Med te pravice je slovenska država uvrstila pravico pripadnikov narodnih skupnosti do vpisa v posebni volilni imenik narodnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor tudi v primeru, ko ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju[792] in pravico do učenja jezika narodnih manjšin tudi zunaj narodnostno mešanega ozemlja, če je k temu učenju prijavljenih dovolj otrok.

Nabor določb iz naslova *ohranjanja identitete italijanske in madžarske narodne skupnosti* je resnično bogat. Včasih je nabor zavez za ohranjanje identitete narodnih manjšin opredeljen s pojmom *pozitivna diskriminacija*. Pozitivna diskriminacija pomeni

> uveljavljanje posebnega pravnega položaja in/ali posebnih pravic, ki je namenjeno preprečevanju manj ugodnega položaja in spodbujanju oziroma ustvarjanju enakih možnosti določenih kategorij oseb (šibkejših, socialno ogroženih članov družbe, pripadnikov etničnih manjšin, žensk, starejših, mladine, brezposelnih itd.).

791 Določilo o tej obvezi slovenske države je mogoče najti v že citiranem 64. členu slovenske Ustave.

792 V razsodbi ustavnega sodišča 844, Uradni list RS 20 (1998) je bilo v obravnavi tudi to vprašanje. Sodišče je ocenilo, »da ni ustavno nedopustno, da se za pripadnika avtohtone italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti šteje tudi oseba, ki živi izven narodnostno mešanih območij. Pri tem je upoštevalo predvsem določbo četrtega odstavka 64. člena ustave, po kateri zakon ureja tiste pravice, ki jih pripadniki narodnih skupnosti uresničujejo zunaj območij, kjer živita narodni skupnosti», Uradni list RS 20 (1998), 1314.

> Pozitivna diskriminacija v širšem pomenu poleg priznavanja posebnega pravnega položaja in posebnih pravic vključuje uveljavljanje ukrepov za povečevanje možnosti oziroma sposobnosti za zaposlovanje in enakovredno udeležbo v družbenem življenju, programov zaposlovanja in napredovanja na delovnem mestu, programov posebne pomoči in varstva socialno najbolj ranljivih ipd.. Ukrepi, ki naj bi jih v širšem pomenu vključeval pojem pozitivne diskriminacije, naj bi prispevali zlasti k preprečevanju ekonomske, politične in socialne marginalizacije (naj)šibkejših članov družbene skupnosti, k bolj sorazmerni porazdelitvi družbenih (ekonomskih in političnih) dobrin in bremen med različnimi kategorijami oseb (med različnimi družbenimi skupinami), gospodarskimi subjekti, regijami ipd., k učinkovitejšemu odpravljanju in preprečevanju revščine, k preprečevanju družbenega razslojevanja, zmanjšanju družbenih neenakosti, spodbujanju enakih možnosti na področju vzgoje in izobraževanja, zaposlovanja in delovnih razmerij, odločanja o zadevah javnega pomena, dostopa do dobrin in storitev, ipd.[793]

Posebne določbe o varstvu obeh omenjenih narodnih skupnosti je mogoče najti v premnogih področnih zakonih. V posebnih zakonih pa so določene še pravice manjšin do *izobraževanja*[794] in pravice do posebnega političnega zastopstva, ki ga prepoznavamo v *Samoupravnih narodnih skupnostih.*[795]

Kljub obilnemu naboru narodno manjšinskih pravic je osip pripadnikov narodnih manjšin obilen. Nekaj bo k neugodnim trendom gotovo prispevala demografska slika. Svoj delež pa je k upadu manjšinskega prebivalstva prispeva tudi odnos večinskega prebivalstva do obeh narodnih manjšin, ki se kaže v pomanjkljivem uresničevanju zakonsko zagotovljenih posebnih pravic:

> Na narodnostno mešanem območju je praktična izvedba sicer z zakonom zagotovljenih pravic vedno otežena. Kajti v določenih posameznikih je marsikdaj zaslediti neko stopnjo nestrinjanja z narodnostno politiko, ki temelji na t.i. posebnih pravicah narodnih manjšin. Vzroki za tako obnašanje so različne narave, vsekakor pa je treba omeniti dejstvo, da najbolj skrajni pristop imajo predvsem tisti, ki so se na omenjeno območje v preteklih desetletjih preselili. Sicer so se tudi med avtohtonimi prekmurskimi Slovenci našli posamezniki, ki so se – povsem zaradi krivic iz druge svetovne vojne – do madžarske manjšine obnašali diskriminirajoče, vendar je število takih v primerjavi s priseljenimi skrajneži precej manjše.[796]

Določbe o varstvu manjšin, določene v Ustavi Republike Slovenije leta 1991, bi potrebovale natančnejše izvedbene zakonske določbe. Zato so predstavniki Madžarske manjšine predlagali, da bi sprejeli poseben

> splošni zakon o zaščiti in pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti, kar je bilo tedaj tudi s strani pristojne vladne službe (Urada za narodnosti) sprejeto pozitivno (ARS 7). Vendar so se stvari pozneje razpletle drugače in splošnega zakona oz. ustavnega zakona, ki bi urejal področje posebnih pravic avtohtonih narodnih skupnosti ter dodelane mehanizme dvojezičnosti v okviru teritorija (narodnostno mešanega območja), kjer njihovi pripadniki živijo, vse do danes ni, kar celostno – poleg omenjene krčitve družbenega statusa narodnih skupnosti v primerjavi z ustavo iz leta 1974 – pomeni vsaj stagnacijo na področju razvoja oblikovanja njihovega pravnega varstva v Republiki Sloveniji. Omenjeno pomanjkljivost oz. nazadovanje je do določene mere kompenziralo zagotovilo dodatnih pravic na področju gospodarske dejavnosti, kadrovanja, sprejemanja in uporabe simbolov, ureditve financiranja na področju kulture in informiranja ter politične participacije na državni ravni. Tudi

793 Flander, B., 2004. *Pozitivna diskriminacija*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 101–102.

794 *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja.* Uradni list RS 35 (2001), 25. 4. 2001.

795 *Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih*. Uradni list RS 65 (1994), 5. 10. 1994.

796 Göncz, L. *Madžarska manjšina*, 87.

zaradi tega se v okviru madžarske narodne skupnosti v preteklih treh desetletjih ni javno govorilo o nazadovanju na tem področju. Do danes ostaja med najbolj šibkimi točkami varstva avtohtonih narodnih skupnosti v Sloveniji neučinkovit nadzor, kar predvsem na področju jezikovne enakopravnosti oz. funkcionalne dvojezičnosti povzroča precejšnje nedoslednosti.[797]

Branje popisov sprejetih pravnih določb v prid narodnih manjšin pravi, da smo ustvarili pravno sanjski model!![798]

Toda, pod sladkim prelivom pravno idealnega se skriva trpko, grenko jedro vsakdanjega življenja. Takšne ocene se pogosto slišijo, ko je govora o obstoječem modelu zaščite narodnih manjšin v Sloveniji, oziroma avtohtonih narodnih skupnosti, če sledimo dikciji slovenske ustave. Res je, pravijo predstavniki italijanske in madžarske narodne skupnosti, na področju pravne ureditve bi le težko našli belo liso. Je pa ta toliko večja, ko govorimo o uresničevanje t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic v vsakdanjem življenju.

Napad na *posebne pravice* narodnih manjšin je stalnica v slovensko – manjšinskih odnosih. Ta praksa predstavlja posebno obliko *subtilne diskriminacije*. In pot v *asimilacijo.* Spisek pravdanja na različnih slovenskih sodiščih za obrambo posebnih narodno manjšinskih pravic, je dolg. Prerekanje o posebnih narodno manjšinskih pravicah v sodnih mlinih predstavlja obliko pritiska večinske populacije na pripadnike manjšin. Nekega dne se preprosto utrudiš od neprestanega dokazovanja, da so t.im. posebne pravice manjšin *tvoje naravne pravice.* Zabubiš se v sfero zasebnosti.

Očitno se je v obdobje po letu 1990 prelil način razmišljanja iz obdobja samoupravnega socializma. Tudi tedaj *je bilo vse opravljeno in uresničeno,* ko je bil sprejet določen predpis.

Ko obiskovalec koraka po narodno mešanih območjih, posebej po obalnih urbanih sredinah, ima občutek, da so *napisi v jeziku narodnih skupnosti le filmske kulise*. Kje so ljudje, ki v javnosti rabijo jezik narodnih skupnosti. Zakaj je te govorice tako malo? »*Ma smo usi po službah*«, mi je na podobno vprašanje pred mnogimi desetletji odgovoril znan manjšinski predstavnik. Ja, pa »*močna samokontrola, morda celo strah pred izražanjem lastne različnosti v javnosti. Veš, neprijazni pogledi domačinov marsikaterega pripadnika narodne skupnosti odvrnejo od rabe maternega jezika v javnosti*«, je še dodal. In to velja kar verjeti. Pa tolikšna nevednost:

A nisi Slovenec? Ne prihajaš iz Kopra? Kopar je v Sloveniji, v Jugoslaviji!

Ja, ampak Kopar oziroma Koper se imenuje tudi Capodistria, in tam živi, no ja, je živelo, veliko Italijanov, vsaj do povojnega eksodusa. Pa tudi po tistem. Danes jih je malo, ampak na srečo imajo vsi, z izjemo kakšnega pijančka, urejen položaj, priznani so kot ena od uradnih narodnostnih manjšin v jugoslovanski federaciji. A niste vedeli?

797 Göncz, L. *Madžarska manjšina*, 41–42.

798 Glej o tem podrobneje:
– Komac, M., (2000). Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih v luči ohranjanja manjšinskih jezikov v Sloveniji. V I. Štrukelj (ur.) *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije.* Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Ljubljana, 50–77.
– Komac, M. & Roter, P. *The Autonomy Arrangement,* 93–115.

> Tudi dve desetletji po tistem kratkem tečaju ozaveščanja soborcev v hladnem in vetrovnem dalmatinskem večeru se stvari pravzaprav niso posebej spremenile. Moji »sonarodnjaki« – zdaj nič več »pošteni Italijani« – so ostajali poklicni Italijani, japiji lastne identitete.
>
> Imajo … no, imamo radio, televizijo, šole, založbo, časopise, samoupravne skupnosti in celo veliko matično organizacijo s sedežem na Reki. Vsi so tam, v krovnih organizacijah, novinarji, spikerji, učitelji, igralci ali funkcionarji. Držimo skupaj, kdor popusti, je izgubljen. Brezposelnih ni. Imamo tudi zagotovljene sedeže v republiških, federativnih in občinskih skupščinah. Ko nekdo postane predstavnik manjšinskega naroda, je obsojen na dosmrtno funkcijo, revček. Plača izključno z lastnim poštenjem.[799]

Ob pripravljanju Resolucije o italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji – Pripombe in zaključki v obdobju po letu 2000, je Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti pripravila kritičen zapis na pripravljen osnutek resolucije. Branje pripomb na predlagano resolucijo razkrije marsikateri vzrok za tesnobno življenje pripadnikov italijanske skupnosti:

> Za razumevanje položaja, v katerem se trenutno nahaja italijanska narodna skupnost v Sloveniji, je potrebno ob podrobnem poznavanju razmer, ki so se ustvarile v zadnjem desetletju, podoživeti z objektivnostjo njen nastanek in zgodovinski razvoj: le tako bo možno vrednotiti razloge, ki so čez čas botrovali postopnemu slabšanju njenega položaja, ki je v določenih pogledih celo neobrnljiv na boljše. Gre za zgodovinski niz dogodkov, ki ni le zmanjšal številčnosti te narodne skupnosti, temveč je globoko spremenil socialni, kulturni, ekonomski in intelektualni ustroj narodnostno mešanega področja, in je povzročil odtujitev njenih življenjsko pomembnih delov, delna nadomestitev katerih je edina resna možnost za njeno preživetje in za njen trajnostni razvoj, saj bi bili drugačni ukrepi obsojeni na neuspeh.
>
> Razmere, ki so povzročile slabšanja položaja italijanskega dela prebivalstva v Istri, in posebej v njenem severozahodnem delu, izvirajo iz dogodkov med drugo svetovno vojno in iz prvih povojnih let, ko se je uresničila volja takratne oblasti po utrditvi prevlade slovenskega in hrvaškega naroda na tem področju. To je bil proces, ki se je nadaljeval tja do leta 1956, ko se je zaključil eksodus italijanskega dela prebivalstva iz Cone B Svobodnega Tržaškega Ozemlja, ki ni sicer nikoli zaživelo, vsaj ne v obliki, predvideni v Londonskem memorandumu iz leta 1954, torej ko je italijanski tukajšnjega prebivalstva še predstavljal večino. Zato bi bilo potrebno oceniti dogajanje v letih pred podpisom, in v mesecih takoj po podpisu navedene spomenice ne le iz statističnega zornega kota, temveč ugotoviti razloge, ki so pripeljali veliko večino avtohtonega prebivalstva, da se je takoj po podpisu spomenice, in posebej priloženega Posebnega statuta, začelo množično izseljevati. Na podlagi številnih verodostojnih pričevanj lahko to pripišemo politični volji po spremembi demografske slike iz vidika narodne in jezikovne pripadnosti, kar naj bi podpiralo takratne oblasti pri uveljavljanju načela »cuius religio, eius regio«! V tem okviru bi bilo torej potrebno oceniti ukrepe tedanje oblasti (pred in takoj po podpisu spomenice), ki so pripeljali italijanski del prebivalstva skoraj do izginotja, in ki so poleg tega povzročili pravo kulturno, ekonomsko, intelektualno in socialno izumrtje obale s tem, da so nasilno »izruvali« avtohtono prebivalstvo iz njegovega zgodovinskega naselitvenega območja.[800]

Nek dopoldan sem stopil na koprski Prešernov trg. Nekoč je to bila Piazza Da Ponte. Bilo je neverjetno tiho in prazno. Pri vodnjaku Da Ponte so štirje nonoti razpravljali o *bejži vedet čem. V italijanskem dialektu. Starosti in omejeni slušnosti*

799 Juri, F. *Vrnitev v Las Hurdes,* 136–137.

800 *Predlog Resolucije o italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji – Pripombe in zaključki*, Zbirke Državnega zbora RS (2007), 11. 4. 2007. http://www2.gov.si/zak/Pre_akt.nsf/63b9e6330bddeaadc1256616002a0b55/c2dc303d25f7696bc125732400201c0d?OpenDocument&ExpandSection=1

primerno, zelo na glas. Vsak moj korak bližje vodnjaku je spremljalo usihanje glasne italijanščine, vedno več je bilo slovenskih besed. Dokler italijanščina ni povsem izginila; dober dan, pozdravim, dober dan, sledi odgovor. Italijanščina se vrne, ko sem že korakal po Župančičevi ulici.

Ko ti naženejo strah v kosti se je pred neznanim obrazom bolje umakniti v znano okolje. Še huje je pri Romih.

3. Kje so ostali Romi?

Glede na to, da se Romi, *romska narodna manjšina* le počasi izvijajo iz obrobja slovenske družbe in da jim pri konstituiranju romske narodne manjšine pripadniki večinskega naroda prav nič ne pomagajo ni pričakovati, da bi se podobne statutarne rešitve, kot jih imajo Italijani in Madžari našle tudi za Rome. Preverimo:

Tabela 87: Zaveze do ohranjanja identitete romske narodne manjšine (določbe v statutih občin z izvoljenim romskim svetnikom)

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Beltinci	Romska skupnost v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 83/2009
Cankova	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 91/2013
Črenšovci	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 58/2010
Črnomelj	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 83/2011
Dobrovnik	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 66/2010
Grosuplje	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list RS, 1/2010
Kočevje	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	…
Krško	…	Uradni list RS, št. 98/00 – prečiščeno besedilo, 5/03, 57/06, 47/10 in 90/11)
Kuzma	…	Uradni list RS, 52/2010
Lendava	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena.	Statut Občine Lendava (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS 75/2010
Metlika	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Uradni list 14/2009
Murska Sobota	…	Statut Mestne občine Murska Sobota (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS, 23/2007
Novo mesto	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut Mestne občine Novo mesto. Uradni list RS, 7/2013
Puconci	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Puconci, Uradni list RS, 66/2007
Rogaševci	…	Statut Občine Rogašovci. Uradni list RS 66/1999

Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Semič	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Semič. Uradni list RS, 57/2010
Šentjernej	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Šentjernej. Dostopno na: http://www.sentjernej.si/index.php/o-obcini/pravilniki-in-predpisi/statut-obcine-sentjernej
Tišina	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Tišina: Uradni list RS, 38/2007
Trebnje	…	Statut občine Trebnje. Uradni list RS, 29/2014
Turnišče	Romska narodna manjšina v statutu ni omenjena	Statut občine Turnišče. Uradni list RS, 93/2007

Zapisano v občinskih statutih kaže, da so Romi še vedno obravnavani kot ograbek posameznikov v fazi *narodne adolescence*. Morda bi se marsikaj spremenilo, če bi bil Romom priznan podoben status, kot ga imajo Italijani in Madžari – status *avtohtone romske narodne skupnosti*. Tega pa verjetno ne bodo dosegli vse do tedaj, dokler znotraj romske populacije ne bo zrasla dovolj široka intelektualna baza, ki bo vodila proces *osvobajanja* in sočasnega *umeščanja Romov* v nabor avtohtonih narodnih manjšin. Proces političnega osamosvajanja bo končan, ko bo v 65. členu Ustave Republike Slovenije pisalo:

> posebne pravice avtohtone romske narodne skupnosti v Sloveniji.

4. Zaveze do varovanja italijanske, madžarske in romske narodne manjšine – *de facto*

Do postavitve »idealnega« pravnega okvirja, smo zmogli že v prejšnji, real – socialistični družbeni ureditvi. Pri uresničevanju posebnih pravic v vsakdanjem življenju se je zatikalo že prej, v obdobju zaukazanega bratstva in enotnosti; v novem demokratično urejenem obdobju, pa žal ni nič drugače. Obilne pritožbe se slišijo tako s strani madžarske kot italijanske narodne manjšine.

> Pregled in ocena na eni strani družbenokulturnega in ekonomskega organiziranja italijanske narodne skupnosti, pravne ureditve njenega manjšinskega statusa in pravic, ki iz tega statusa izhajajo, urejenosti posebnega manjšinskega izobraževalnega sistema ter spreminjajoče se demografske strukture ob nacionalnih popisih in na drugi strani analiza pripovedi pripadnikov/-ic italijanske manjšine, živečih na etnično in jezikovno heterogenem območju slovenske Istre, nakazujeta problematičnost enoznačne ocene družbenega položaja italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri. Tako pravne podlage družbenega položaja italijanske manjšine kot samoizpričana ocena lastnega (družbenega) položaja izpostavljajo razkol med navideznim (tudi formalno deklariranim) statusom manjšine in dejanskim stanjem, kot ga doživljajo in živijo njeni pripadniki in pripadnice. Četudi je pravni položaj italijanske manjšine primerjalno z drugimi državami in skupno evropsko zakonodajo dobro (če ne celo zgledno) urejen in dodeljuje italijanski manjšini vse pomembnejše pravice, izhajajoče iz narodne pripadnosti, so v vsakdanjem življenju vidne

nedoslednosti v njenem izvajanju, prav tako pa ponekod idilično interkulturno in avtohtoni manjšini naklonjeno držo prebivalcev slovenske Istre kazijo izrazi nestrpnosti v odnosu do italijanske manjšine predvsem v situacijah in položajih, ko lokalni prebivalci doživljajo pripadnike italijanske narodne skupnosti kot skupino, ki ji pritičejo nekatere dodatne (privilegirane) pravice, še zlasti če so te povezane z dodatno finančno podporo. Omenjene ugotovitve bi povzela s stališčem, da je ne glede na formalnopravno obstoječi in javno deklarirani zgledno urejen pravni, predvsem pa družbeni položaj italijanske narodne skupnosti treba resno vzeti v obzir opozorila in izraze nezadovoljstva s strani njihovih članov in članic.[801]

S podobnimi težavami pri uresničevanju posebnih narodno manjšinskih pravic, kot jih navajajo pripadniki italijanske manjšine, se srečujejo tudi pripadniki madžarske manjšine. V dopisu Pomurske madžarske samoupravne narodne skupnosti Komisiji Državnega zbora za narodni skupnosti (29. 8. 2012) so med drugim zapisali:

Madžarski jezik bi se naj po predpisih na dvojezičnem področju enakovredno uporabljal v vseh postopkih, ki se vodijo pred državnimi oziroma občinskimi organi. Dejansko pa smo lahko na samem terenu priča k temu, da le malo organov dejansko posluje tudi v jeziku manjšine. Tako tečejo postopki v jeziku manjšine le na izrecni predlog stranke, vendar pa pri tem obstaja kompleksa težava, saj se večina pripadnikov manjšine ne poslužuje te možnosti, ker bi s tem podaljšali čas trajanja postopka. Večina uslužbencev namreč, kljub temu, da zadoščajo formalnemu pogoju znanja madžarskega jezika, ni dovolj usposobljenih, da bi tudi dejansko vodila postopek v tem jeziku. Težava tiči v tem, da posamezniki, ki so v dvojezičnih šolah končali šolanje izpolnjujejo pogoje za zaposlitev v javni upravi, dejansko pa jezik manjšine ne obvladajo. Problem bi najbrž bil rešljiv z diferenciacijo znanja jezika madžarščine že v samem spričevalu, za zaposlitev v javni upravi pa bi morali določiti ustrezen nivo znanja jezika. Prav tako pa po naših informacijah obstajajo primeri, ko predstojniki, kljub temu, da ostaja ustrezen kader, na podlagi razpisa na delovno mesto zaposlijo osebo, ki ne izpolnjuje pogoja znanja jezika manjšine.

/…/

Uslužbenci (mogoče razen na sodišču in v upravnih enotah) večino niti ne seznanijo stranke, da lahko postopek poteka v madžarskem jeziku. V jeziku manjšine tako poteka postopek le, v kolikor se uslužbenec in stranka osebno poznata in vesta, da oba govorita jezik manjšine. In to ni prav, pripadniku manjšine je potrebno zagotoviti, da bo samodejno začel zadeve urejati v maternem jeziku, ne da bo pred državnimi oziroma občinskim organom avtomatično uporabljal jezik večine. Takšno razmišljanje pri pripadnikih manjšine pa lahko dosežemo le z dejanskim zagotavljanjem storitev v obeh jezikih. Pri tem predlagamo, da se pri javnih uslužbencih, ki obvladajo oba uradna jezika, postavi napis »Govorim slovensko in madžarsko«. S tem bi po našem prepričanju velika večina pripadnikov manjšine svoj postopek začela v maternem jeziku.

/…/

Nadaljnjo problematiko glede izvajanja dvojezičnega poslovanja vidimo tudi v tem, da v veliko primerih ne obstajajo dvojezični obrazci. Pri tem menimo, da ni dovolj, da obstajajo enojezični obrazci v slovenskem oziroma madžarskem jeziku, saj v takih primerih uslužbenci načeloma stranki avtomatično ponudijo obrazec v slovenskem jeziku. Z dvojezičnimi obrazci bi imela stranka avtomatično možnost izbire jezika, ki bi se naj uporabljal v postopku.

Prav tako nas nekateri pripadniki manjšin opozarjajo na to, da se kljub pomanjkanju kadra, ki obvladajo oba uradna jezika, pri nekaterih organih ne upoštevajo prošnje pripadnikov manjšin za premestitev na dvojezično območje (primer policija) (Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost.[802]

801 Sedmak, M. *Italijanska narodna skupnost*, 110.

802 Dopis Pomurske madžarske samoupravne narodne skupnosti Komisiji Državnega zbora za narodni skupnosti, 29. 8. 2012.

O razlogih za takšen *invalidni narodno zaščitni status* smo govorili že v prejšnjih poglavjih. Pripadniki manjšin, govorci iz vrst italijanske narodne manjšine, jih v intervjuju z Matejo Sedmak, opišejo takole:

> Tukaj je po mojem občutku … ni neke prave interakcije med manjšino in prostorom, v katerem se nahaja, oziroma obratno, prostor, širši, kulturni, jezikovni, je ne upošteva in je ne obravnava kot sestavni del sebe. To predvsem zaradi tega, ker je italijanstvo in ti kraji tudi kot taki so bili na novo pridobljeni, in to navdaja slovensko večino s strahom. Slovenska večina se boji te kulture, se boji te prisotnosti. Ima probleme z dejstvom, da ni doma tu, še posebej ne v zgodovinskih središčih. Jaz to imenujem poltergeistov sindrom – zbujajo se ponoči v hiši, ki je bila zgrajena s strani nekoga drugega, čigar trud je vojni plen, ne pa nekaj, kar bi se naravno pridobilo in posedovalo. Tako da je ta kultura protiitalijanska, boji se Italije, italijanstva, obenem pa domneva, da lahko to italijanstvo ščiti, in to se seveda ne dogaja. Zaradi tega imamo mi lahko odlične norme, ne bodo pa nikoli občutene kot nekaj, kar je sestavni del te ureditve, kar je sestavni del civilizacijske emancipacije slovenskega naroda. To je tujek. (predstavnik italijanske skupnosti, aktiven v politiki).[803]

Kljub množici zakonskih določb, ki naj bi ohranjale jezikovno in kulturno različnost, imenovali smo jih z zbirnikom *posebne (kompenzacijske)* narodno manjšinske pravice, statistični podatki zadnjega popisa prebivalstva kažejo, da število pripadnikov obeh manjšinskih skupnosti upada. Del razlogov za te procese je potrebno pripisati neugodni demografski strukturi obeh narodnih skupnosti; del vzrokov za opisan upad je potrebno iskati tudi v spremenjeni metodologiji popisa. Kljub temu pa pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti menijo, da je dobršen del vzrokov za upadanje števila pripadnikov (javno ne-opredeljevanje za pripadnost eni izmed obeh narodnih skupnosti), potrebno iskati v nenaklonjenem odnosu političnega in družbenega okolja do narodno manjšinskih skupnosti. Narodno manjšinske skupnosti so še vedno obravnavane kot »tujek« v slovenskem nacionalnem telesu. In kar je še huje, pripadniki narodno manjšinskih skupnosti naj bi bili, tako rekoč, direktni potomci totalitarnih režimov, ki so med drugo svetovno vojno sodelovali v etnocidni in genocidni politiki nad slovenskim narodom. Stereotipne predstave o pripadnikih italijanske in madžarske narodne skupnosti se ohranjajo kljub dejstvu, da so mnogi predniki pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti aktivno sodelovali na uporniški strani proti totalitarnim silam. In nenazadnje, dogaja se, da smo ujetniki politik (dejanskih ali zgolj zamišljenih) vlad sosednjih držav do slovenske manjšine v Italiji in na Madžarskem. Pogosto se namreč sliši, da je status pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji nekajkrat boljši od statusa Slovencev v Italiji in na madžarskem, zato naj se pripadniki narodnih manjšin nič ne pritožujemo.

Posledica tega brezbrižnega odnosa državnih in lokalnih oblasti do narodno manjšinske problematike je posebno stanje duha, ki prikazuje manjšinske pravice kot nepotreben privilegij narodnih manjšin, kot »velik, nepotreben finančni strošek«. In nenazadnje, obilica zakonskih določb za varstvo narodnih manjšin naj bi vznemirjala večinsko prebivalstvo, saj *imajo* manjšinci tako rekoč, mnoštvo privilegijev v primerjavi z večinskim prebivalstvom.

803 Sedmak, M. *Italijanska narodna skupnost*, 108.

Posledica tega odnosa je izjemno pomanjkljivo izvrševanje že sprejetih zakonskih določb. Pogosto pa je interpretacija sprejetih zakonskih določb s strani uradništva, restriktivna.

Izključenost iz razvojnih tokov na narodno mešanem ozemlju in občutek marginalnosti sta močno prisotna med pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti.

Da bi Republika Slovenija povrnila svojim državljanom, pripadnikom italijanske in madžarske narodne manjšine, vero v Republiko Slovenijo kot njihovo »*matično*« domovino, bi morala Vlada Republike Slovenije sprejeti nabor politik, ki naj prispevajo k temu, da se bo kulturna in jezikovna dediščina italijanske in madžarske narodne manjšine uspešno ohranjala, kljub upadanju števila pripadnikov obeh narodnih manjšin. S pomočjo politik (pozitivne) diskriminacije je potrebno uveljaviti dolžnost slovenske države do ohranjanja in promocije elementov identitete narodnih manjšin; država naj skrbi za ohranjanje jezika in kulture narodnih manjšin kot *vrednot narodno mešanega prostora*. Solastniki kulturne dediščine narodno mešanih ozemelj so tudi pripadniki narodnih manjšin. Nenazadnje so jo pretekle generacije pripadnikov ustavno priznanih narodnih manjšin tudi soustvarjale.

5. Kaj pa ostale zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine?

Zasnova slovenske države, ki podpira zaščito dveh narodnih manjšin celovito in eno narodno manjšino (Rome) *»na pol«,* je *diskriminatorna*. V slovensko ustavo bi bilo potrebno zapisati še pripadnike ostalih zgodovinskih narodnih manjšin: Sinte, Nemce, Srbe v Beli krajini, Jude in Hrvate ob slovensko hrvaški meji. Mnogi se bodo nad zapisanim zmrdovali, drugi mu bodo nasprotovali, trdili bodo, da je poimensko zapisovanje narodnih manjšin v Ustavo *anahronizem 19., oziroma 20. stoletja.* In še, trdili bodo, da je etnična vitalnost v ustavi manjkajočih manjšin poudarjeno skromna. S tem se velja strinjati. Toda jasno izraženih zahtev nemške in judovske narodne manjšine po priznanju statusa avtohtonih narodnih manjšin, ni mogoče zanikati. Nekdo bo pripomnil, da je število pripadnikov »v Ustavi manjkajočih manjšin«, skromno. Tudi to drži. V 64. členu slovenske Ustave je zapisano, da so »*pravice obeh narodnih skupnosti* (italijanske in madžarske, op. M. K.) *ter njunih pripadnikov zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.*« Če je odsotnost številčne klavzule zagotovljena pripadnikom Italijanke in madžarske narodne manjšine, zakaj bi morala biti številčna klavzula pogoj za priznanje manjšinskega statusa za ostale zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine?

V luči *odprave diskriminatornih praks,* bi bilo potrebno storiti prav to – poimensko vpisati v ustavo vse zgodovinske narodne manjšine. Oziroma, vsaj Nemce in Jude, ki so izrazili to zahtevo. Na žalost, stoletna zgodovina sobivanja

narodnih manjšin in večinske populacije govori v prid trditvi, da je takšna zamisel *utopična*.

Poleg očitne diskriminacije, opisane v zgornjih vrsticah, imamo opraviti še s subtilno diskriminacijo, ki vodi v *tiho asimilacijo*. Vemo, da je nabor t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic za pripadnike italijanske in madžarske narodne manjšine močno razvejan. Žal pa je uresničevanje pravic v vsakdanjem življenju močno pomanjkljivo. Pripadniki italijanske in madžarske manjšine pogosto opozarjajo, da bi bilo potrebno sprejeti poseben *Zakon o uresničevanju posebnih narodno manjšinskih pravic*. Brez nabora afirmativnih politik, ki naj podpirajo uresničevanje posebnih narodno manjšinskih pravic v vsakdanjem življenju, bo izplen na področju uresničevanja manjšinskih pravic, podobno skromen, kot je bil v preteklih 80. letih.

B. Nove narodne manjšine

1. Uvod

Prebivalci Republike Slovenije, ki smo jih naslovili kot »*nove narodne manjšine*« »so *državljani Republike Slovenije, po narodni pripadnosti opredeljeni kot Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Romi in Srbi priseljeni v Slovenijo do leta 1991 iz republik in pokrajin tedanje SFRJ (Tabela 88), ki imajo v Sloveniji prijavljeno prebivališče in v Sloveniji dejansko živijo. Med pripadnike novih narodnih manjšin prištevamo tudi njihove v Sloveniji rojene in živeče potomce.*«

Tabela 88: Prebivalci po narodni pripadnosti in državi prvega prebivališča, popis 1991 – brez t. im zdomcev

Narodna pripadnost	Skupaj	Slovenija	Delež [%]	Nekdanja Jugoslavija	Delež [%]	Druge države	Delež [%]
Skupaj	1913355	1742825	91,1	150374	7,9	20156	1,1
Slovenci	1689657	1647057	97,5	25012	1,5	17588	1,0
Italijani	2959	2007	67,8	626	21,2	326	11,0
Madžari	8000	7098	88,7	649	8,1	253	3,2
Albanci	3534	929	26,3	2588	73,2	17	0,5
Črnogorci	4339	1474	34,0	2856	65,8	9	0,2
Hrvati	52876	11097	21,0	41531	78,5	248	0,5
Makedonci	4371	1459	33,4	2866	65,6	46	1,1
Muslimani	26577	9291	35,0	17232	64,8	54	0,2
Srbi	47401	14260	30,1	33047	69,7	94	0,2
Romi	2259	1701	75,3	551	24,2	7	0,3
Avstrijci	126	30	23,8	13	10,3	83	65,9
Nemci	298	88	29,5	54	18,1	156	52,3
drugi	2625	692	26,4	1281	48,8	652	24,8
neopredeljeni	8716	5011	57,5	3606	41,4	99	1,1
Jugoslovani	12075	5530	48,8	6377	52,8	168	1,4
Regionalno opredeljeni	5187	1952	37,6	3201	61,7	34	0,7
Neznano	42355	33149	78,3	8884	21,0	322	0,8

Statitični urad Republike Slovenije, 1991. *Popis prebivalstva 1991: Prebivalci po narodni pripadnosti*. https://www.stat.si/publikacije/pub_popisne_prva.asp

Trideset let kasneje, leta 2021, je v Sloveniji živelo še 67 % tistih, ki so v Sloveniji živeli tudi ob popisu prebivalstva leta 1991.

Tabela 89: Prebivalci Slovenije leta 1991 in še živeči v Sloveniji leta 2021

Narodna pripadnost	Skupaj Leto 1991	Skupaj Leto 2021	Delež [%]
SKUPAJ*	1913355	1288621	67,34
Slovenci	1689657	1146371	67,84
Italijani	2959	1580	53,39
Madžari	8000	4326	54,07
Albanci	3534	2018	57,10
Črnogorci	4339	2675	61,65
Hrvati	52876	33909	64,12
Makedonci	4371	2935	67,14
Bošnjaki**	26577	19231	72,35
Srbi	47401	29875	63,02
Romi	2259	1389	61,48
Avstrijci	126	31	24,60
Nemci	298	118	39,60
Drugi***	2625	26801	…
neopredeljeni	8716	6221	71,37
Jugoslovani	12075	7900	65,42
Regionalno opredeljeni	5187	3241	62,48
Neznano	42355	…	…

* Brez t.im. zdomcev
** Ob popisu 1991 so bili opredeljeni kot Muslimani
** vključno z neznano narodnostjo

Če bi za *priseljene* uporabili slovenski besednjak bi govorili o hrvaških, bošnjaških, srbskih, albanskih, makedonskih, črnogorskih *zdomcih* v Sloveniji. Morda bi bil za njihovo poimenovanje primeren tudi izraz *ljudje dveh domovin.* Nekdo je dodal (hudomušen) ciničen predlog *manjšine iz mezanina,* tudi *intermediarne manjšine.* Pri nekaterih raziskovalcih bi se našel tudi pojem *alohtone narodne manjšine.* Sliši se tudi za izraz *diaspore,* najpogosteje v izvornih državah. Marsikateri izraz je zgolj in samo oblika *stigmatiziranja* dela prebivalstva Republike Slovenije.

Pošteno bi bilo, če bi priseljene in njihove potomce imenovali s sintagmo *nove narodne manjšine.* Ta status in iz njega izvirajoče pravice in dolžnosti so pridobili s pridobitvijo slovenskega državljanstva. Sintagma kliče po oblikovanju posebnega zaščitnega modela, ki bi imel identičen namen kot sistem varovanja klasičnih narodnih manjšin (ohranjanje narodne identitete), vendar je potrebno

zaradi drugačnih pogojev bivanja oblikovati drugačne modele ohranja narodne identitete pripadnikov novih narodnih manjšin.

Velja ponovno opozoriti še na en podatek. Statistični podatki kažejo, da so imigrantskega izvora tudi mnogi pripadniki zgodovinskih narodnih manjšin. Nekaj Italijanov je prišlo iz Italije, v največji meri pa iz hrvaške Istre. Priseljeni Madžari so prihajali v največji meri iz Vojvodine. Romi so prišli od vsepovsod, kar 60 % Nemcev je imigrantskega izvora. Kakšen status imajo priseljeni pripadniki znotraj zgodovinskih narodnih manjšin? Postanejo avtomatično pripadniki teh manjšin? Se njihova *integracija izvrši tedaj*, ko so vključeni v članstvo avtohtone narodne manjšine?

Rezultati popisa leta 1991 kažejo, da se odstotek pripadnikov narodov bivše skupne države, ki imajo prvo prebivališče v Sloveniji giblje okoli 30 %, razen pri albanski populaciji, ki doseže vrednost ¼ populacije. Preseneča nizko število Hrvatov s prvim prebivališčem v Sloveniji; to število doseže le 20 % vseh tistih, ki so se ob popisu leta 1991 opredelili kot Hrvati.

2. Prostor in ljudje

Za razliko od klasičnih narodnih manjšin, ki imajo bolj ali manj razpoznaven (pogosto strnjen) poselitveni prostor, je za imigrantske populacije značilna prostorska razpršenost. Kraj njihovega bivanja je primarno povezan z zaposlitvijo. Tudi v slovenskem primeru je mogoče zaznati omenjeno značilnost. Pripadnike imigrantskih skupnosti (in njihovih potomcev) je mogoče najti v vseh slovenskih občinah. Največje koncentracije so opazne v večjih industrijskih in urbanih središčih.[804]

Temeljna razlika med zgodovinskimi in novimi narodnimi manjšinami je način poselitve. Zgodovinske narodne manjšine imajo bolj ali manj strnjen, zaokrožen poselitveni prostor. Pripadniki novih narodnih manjšin živijo razpršeno, najdemo jih v vsakem slovenskem večjem naselju. Njihovo naselitev je določalo delovno mesto, ki so ga uspeli dobiti.

Največji delež neslovenskega prebivalstva je

> na Jesenicah (31,0 %), na katerih so večinska neslovenska narodnost Muslimani, podobno velja tudi za Velenje (20,5 %). Na Jesenicah predstavljajo Bošnjaki in Muslimani skupaj skoraj 18 % narodno opredeljenega prebivalstva, v Velenju pa 8 %. Samo v štirih občinah (v Ljubljani, na Jesenicah, v Velenju in Kopru/Capodistria) jih živi več kot polovica od vseh v Sloveniji. (…) Ker je bilo priseljevanje v Slovenijo na pretežno dobro razvita gospodarska urbana področja, imajo nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva (nad 10 %) poleg Maribora nekatere največje občine (Ljubljana – 14,9 %, Kranj – 13,2 %, Koper/Capodistria) ter nekatere manjše občine, ki so zaradi svoje industrije (oziroma premogovništva) potrebovale veliko nekvalificirane delovne sile (Trbovlje, Hrastnik, Tržič – vse tri občine nekaj nad 11 %).[805]

804 Glej: Etnična podoba Slovenije skozi statistične podatke, 2007. V: M. Komac (ur.). *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 509–548.

805 Statistične informacije 93/2003, 70–71.

Visok delež neslovenskega prebivalstva je tudi v vseh treh obalnih občinah. Razlog gre iskati v procesih povojne industrializacije in nove »kolonizacije« močno izpraznjenega obalnega pasu po letu 1954. Vse tri obalne občine sodijo po številu neslovenskega prebivalstva v sam vrh seznama slovenskih občin. V Izoli je odstotek prebivalcev občine, ki so se narodnostno opredelili drugače kot Slovenci 22 %, v Kopru 20 % in v Piranu. 5 %. Italijansko »avtohtono« prebivalstvo, ki mu po slovenski ustavi pripada ustrezen nabor posebnih manjšinskih pravic, v nobeni obalni občini ne predstavlja večinske neslovenske populacije.

Večinsko neslovensko prebivalstvo so v občini Izola Hrvati –804 oseb (6,6 % narodnostno opredeljenih), Srbi 4,5 % (546) in Bošnjaki 4,3 % (518); šele nato sledijo Italijani s 3,5 % deležem v številu neslovenskega prebivalstva. Tudi v občini Koper so večinsko neslovensko prebivalstvo Hrvati (2193, 5,4 % narodnostno opredeljenega prebivalstva), sledijo Srbi (1.693, 4,2 %) in Bošnjaki (1196, 2,9 %). Italijansko »avtohtono« prebivalstvo šteje 712 oseb, 1.8% narodnostno opredeljenega prebivalstva. Podobno je tudi v občini Piran: največji delež tistih, ki so se opredelili kot neslovenci predstavljajo Hrvati 810 (6,1%), sledijo Italijani (698, 5,3 %) ter Srbi 435 (3,3 %). Nič nenavadnega ni, da se ob opisani etnični sestavi pogosto pojavljajo znotraj teh skupnosti (in pri nekaterih zunanjih opazovalcih) vprašanja o utemeljenosti obstoja velikega razkoraka med obsegom pravne zaščite »avtohtonih« narodnih in »novih« narodnih manjšin.

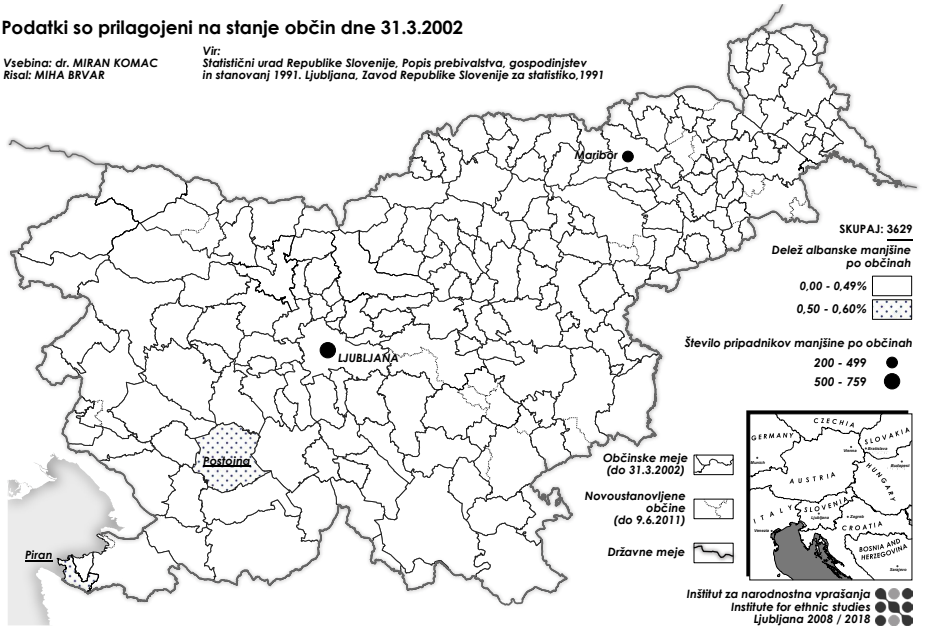
Za razpravo o prostorski razporeditvi neslovenskih populacij sta omembe vredni še naslednji opombi:

> Srbi so se naseljevali predvsem v velikih mestih, največji je bil delež zaposlenih v nekdanji JLA in drugih nekdanjih zveznih organih. Številni med njimi so se po razporeditvi v Slovenijo tu ustvarili tudi svoje družine. Tako živi v Ljubljani več kot tretjina vseh Srbov v Sloveniji, v sedmih občinah z vsaj tisoč Srbi pa skoraj dve tretjini (to so istočasno tudi občine z največjim številom prebivalstva v Sloveniji).
>
> Hrvatje kažejo manjšo stopnjo koncentracije in so razporejeni v največ občinah v Sloveniji, še vedno pa jih živi 40 % v petih občinah z vsaj tisoč pripadniki hrvaške narodnosti. Glede na delež narodno opredeljenega prebivalstva v posamezni občini pa prevladujejo predvsem v številnih občinah ob slovensko-hrvaški meji.[806]

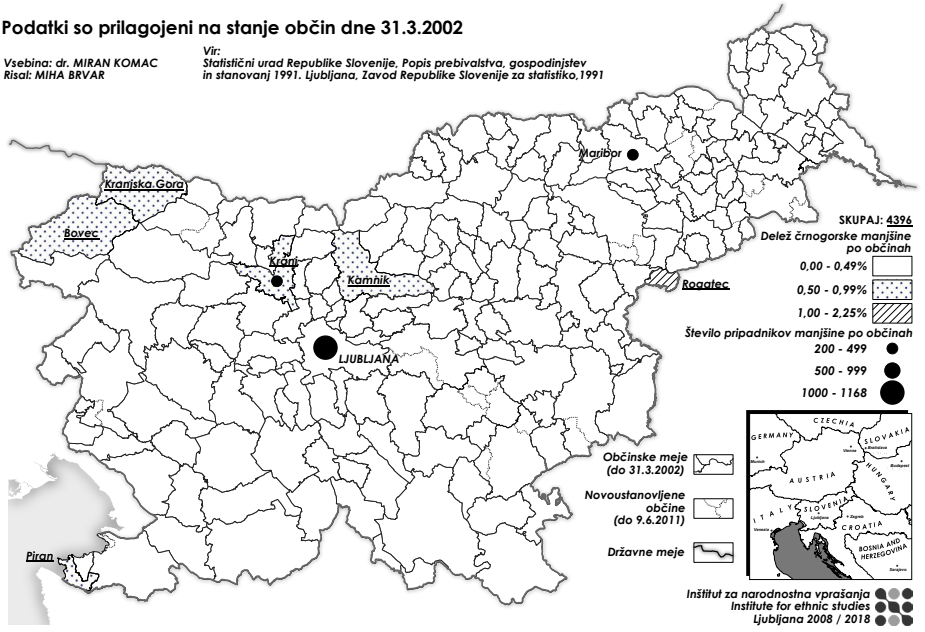
Zapisali smo, da je leta 2021 v Sloveniji živelo še 67 % oseb, ki so v Sloveniji živeli tudi leta 1991. Nekateri so se odselili, večji del pa je v Sloveniji dočakal konec življenja. Za razpravo o novih narodnih skupnostih je pomemben podatek, da se življenjski ciklus v največjem številu izteka priseljenim v Slovenijo do leta 1991, ki so tudi sicer bili nosilci ideje o priznanju posebnega manjšinskega statusa. Nadomeščajo jih njihovi potomci, *novi nosilci ideje o varstvu novih narodnih skupnosti.*

806 Statistične informacije 93/2003, 71.

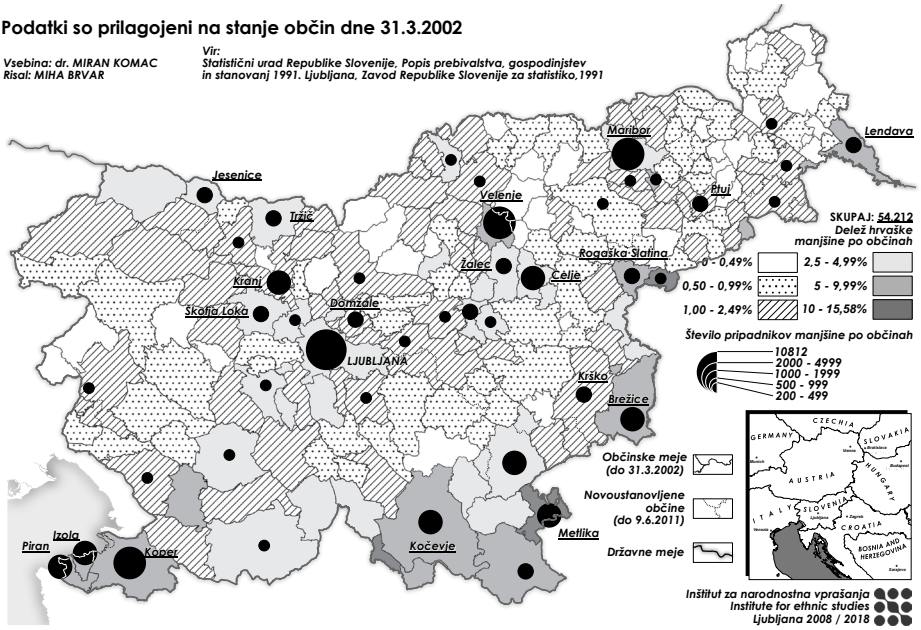
Zemljevid 57: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Albanci, popis 1991, upravna ureditev 2002

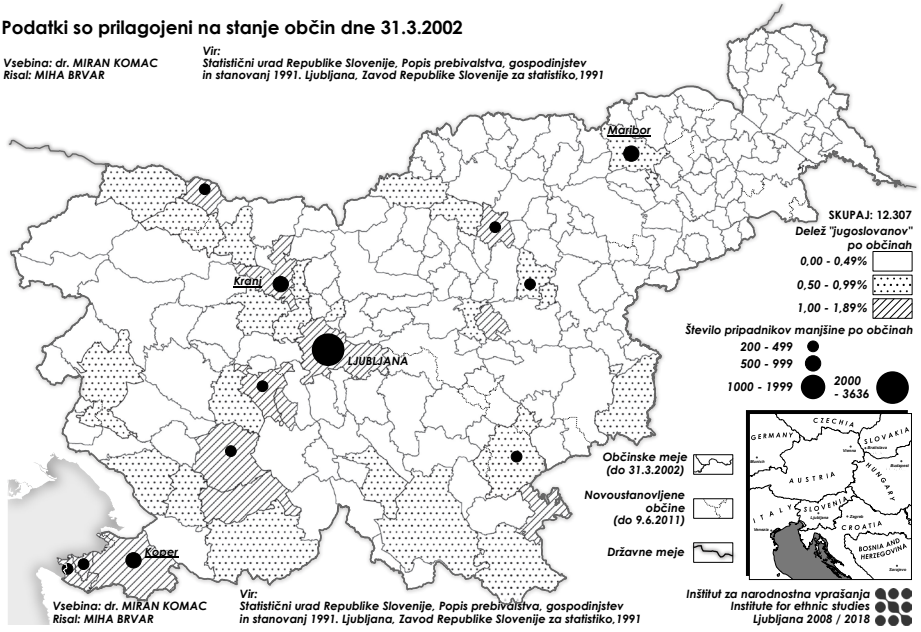
Zemljevid 58: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Črnogorci, popis 1991, upravna ureditev 2002

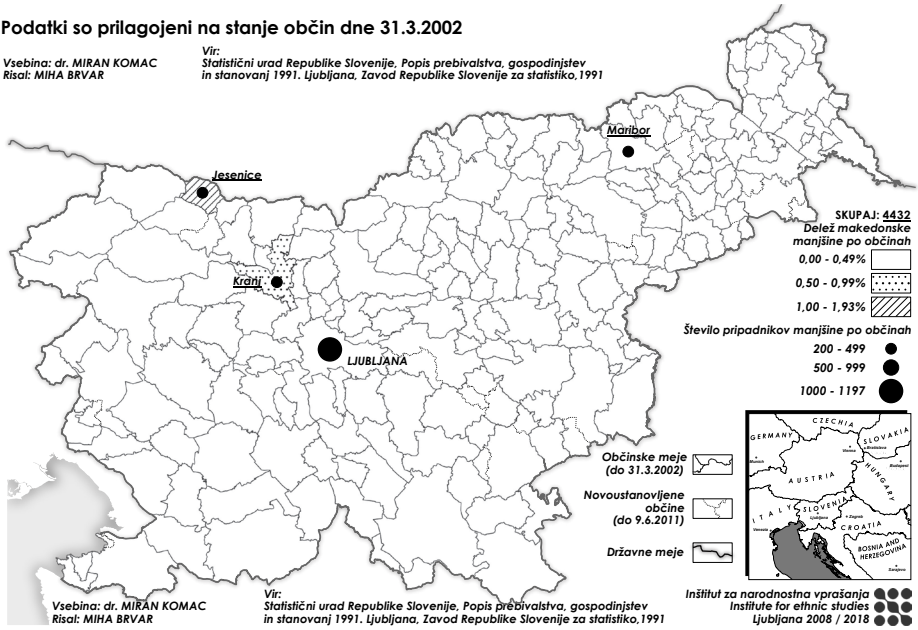
Zemljevid 59: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Hrvati, popis 1991, upravna ureditev 2002

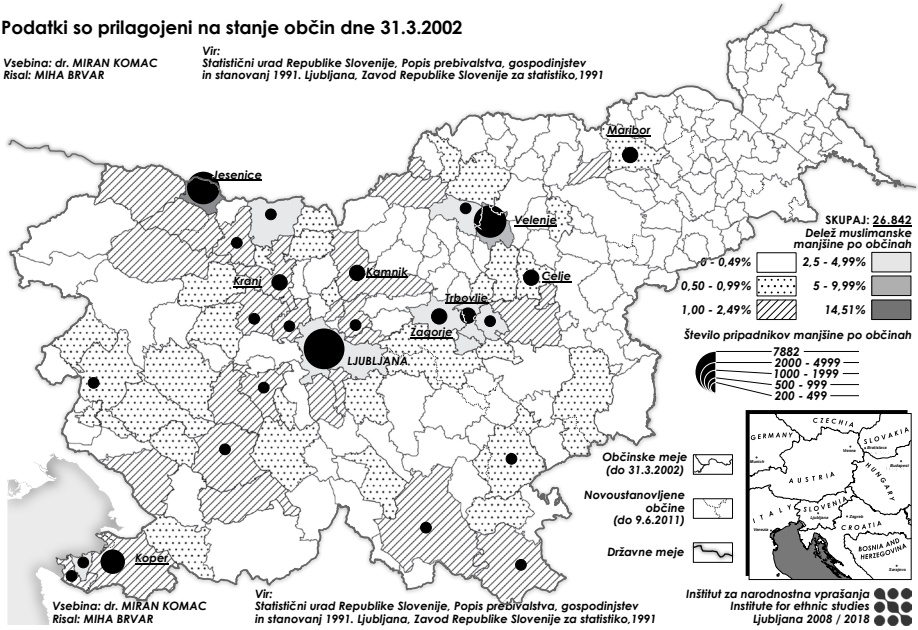
Zemljevid 60: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Jugoslovani, popis 1991, upravna ureditev 2002

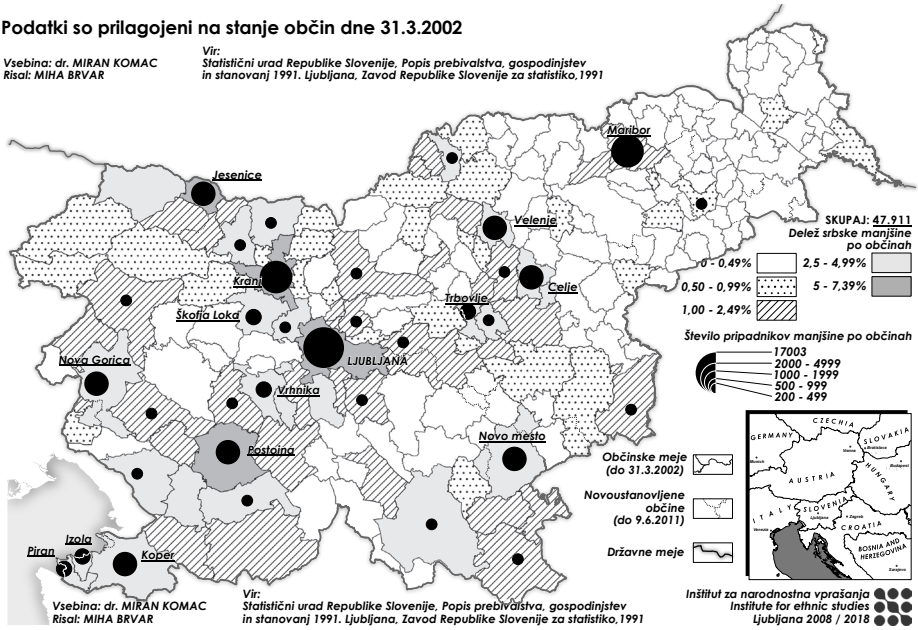
Zemljevid 61: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Makedonci, popis 1991, upravna ureditev 2002

Zemljevid 62: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Muslimani, popis 1991, upravna ureditev 2002

Zemljevid 63: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Srbi, popis 1991, upravna ureditev 2002

Zapisali smo, da je leta 2021 v Sloveniji živelo še 67 % oseb, ki so v Sloveniji živeli tudi leta 1991. Nekateri so se odselili, večji del pa je v Sloveniji dočakal konec življenja. Za razpravo o novih narodnih manjšinah je pomemben podatek, da se življenjski ciklus v največjem številu izteka priseljenim v Slovenijo do leta 1991, ki so tudi sicer bili nosilci ideje o priznanju posebnega manjšinskega statusa. Nadomeščajo jih njihovi potomci, *novi nosilci ideje o varstvu novih narodnih manjšinah.*

3. Urejanje državljanskega korpusa

Velika večina priseljenih pripadnikov novih narodnih manjšin (pa tudi nekateri njihovi potomci) je morala pred pridobitvijo beneficij narodno manjšinskega varstva, pridobiti še *slovensko državljanstvo*.

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije je v 40. členu[807] *(opcija za slovenske državljanstvo)* povzel zavezo slovenske države zapisane v Izjavi o dobrih namerih in v Ustavnem zakonu za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije v tistem delu, ki govori o tem, da bo država Slovenija vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti, s stalnim bivališčem v Sloveniji omogočila pridobitev slovenskega državljanstva, če to želijo. Za mladoletne osebe je zakon določil, da so lahko pridobile državljanstvo na zahtevo staršev, če je vsaj eden od staršev pridobil slovensko državljanstvo. V šestmesečnem roku, ki ga ni bilo mogoče podaljšati in je potekel 25. 12. 1991, je bilo vloženih 174.169 vlog, kar je predstavljalo 8,7 % vsega prebivalstva Republike Slovenije ugotovljenega ob popisu leta 1991. Naj je snovalce zakona vodila demokratična zanesenost, tako značilna za uvodne faze velikih družbenih sprememb, ali zgolj prepričanje, da bo vlog »zanemarljivo malo« (nekatere ocene so navajale število med 30 in 40.000), ostaja dejstvo, da je bila ponudba o naturalizaciji državljanov drugih jugoslovanskih republik pod izjemno ugodnimi pogoji, *poštena*. Jasminka Dedić zapiše, da je

> treba poudariti, da je bila ogromna večina vlog za državljanstvo rešen v skladu z zakonom in na nediskriminatoren način.

In dodaja:

> vendar to ne opravičuje diskriminatornega obravnavanja več desettisoč primerov, kjer je prihajalo do kršitev. Še posebej zato ne, ker so bile najpogostejše žrtve kršitev najbolj marginalizirane etnične in družbene skupine (npr. Romi, obsojenci na zaporne kazni itd.) ter časniki nekdanje JLA, ki so bili označeni za »sovražnike« oziroma »agresorje« na novonastalo državo.[808]

---

807 *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije.* Uradni list RS 1 (1991), 5. 6.1991, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355500497 (dostop 20. 1. 2026), 40. člen: »Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990, prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče.
Otrok do dopolnjenega 18. leta starosti pridobi državljanstvo pod pogoji iz 14. člena tega zakona«.
– (14. člen Zakona o državljanstvu. Uradni list, št.1/91: »če oče in mati pridobita državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga na njuno prošnjo pridobi tudi njun otrok, ki še ni star 18 let.
– če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če ta roditelj za to zaprosi in če otrok živi z njim v Sloveniji.
– če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če za to zaprosita oba roditelja, ne glede na to, kje živi otrok.
če je otrok star več kot 14. let, se zahteva za pridobitev državljanstva po prejšnjih odstavkih tudi njegova privolitev.
V primeru posvojitve, pri kateri med posvojitelji in posvojencem ne nastane enako razmerje kot med starši in otroki, lahko na prošnjo posvojiteljev, državljanov Republike Slovenije, pridobi državljanstvo Republike Slovenije njun posvojenec, ki še ni star 18 let, če s posvojiteljema stalno živi v Sloveniji.«)

808 Dedič, J., 2003. Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva. V J. Dedić, V. Jalušič & J. Zorn. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana, 56–57.

Iz podatkov ministrstva za notranje zadeve je mogoče razbrati, da je bilo na podlagi 40.člena zakona o državljanstvu v državljanstvo Republike Slovenije sprejetih 171.140 oseb (98,2 % vseh zahtev). V Sloveniji smo tako dobili novo »kategorijo« državljanov, ki je po narodnostnem izvoru skoraj v celoti vezana na narode in narodnosti bivše skupne države ter so po večini *dvojni državljani*.[809]

Tabela 90: Pregled naturalizacije od 25. 6. 1991 do 31. 12. 2018 (sprejem po 40. členu)

Država	Število
Bosna in Hercegovina	78.918
Hrvaška	58.531
Makedonija	5.150
Republika Srbija	2
Srbija in Črna Gora	28.539
Skupaj	171.140

Kako so se na problematiko podeljevanja državljanstev odzivali »navadni« ljudje? Merjeno skozi optiko javnega mnenja (SJM 1990) lahko ugotovimo precejšnjo mero naklonjenosti do benevolentne razrešitve. Opaziti pa je mogoče zadržanosti do pridobivanja slovenskega državljanstva pripadnikov priseljenih manjšin ter, tako menijo, bi moral za pridobitev državljanstva veljati še kakšen dodaten pogoj in določeno obdobje stalnega bivališča oz. zaposlitve v Sloveniji. Povečini pa so bili proti posedovanju dvojnega državljanstva.

Tabela 91: Z razglasitvijo nove Ustave bo treba na novo urediti tudi vprašanje državljanstva slovenske države. Kdo in pod kakšnimi pogoji naj ima možnost pridobiti državljanstvo Republike Slovenije?

	Da [%]	Ne [%].	Ne vem [%].
a) avtomatično vsi Slovenci, Italijani in Madžari, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije	86,4	4,6	9,0
b) avtomatično vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo v Sloveniji in imajo po sedanjih zakonih državljanstvo Slovenije	64,9	21,6	13,5
c) vsi slovenski izseljenci, če to želijo	80,6	8,0	11,4
d) vsi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki trajno živijo in delajo v Sloveniji, če to želijo	65,0	19,2	14,9

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 73–115.

Prepričanje anketirancev je, da bi morali prosilci za slovensko državljanstvo izpolnjevati še kakšen pogoj. Znanje slovenskega jezika in kandidatova socialna varnost sta na vrhu zahtev.

809 O problematiki dvojnega državljanstva več: Kejžar, B., 2007. Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 153–186.

Tabela 92: Ali bi za pridobitev državljanstva delavci iz drugih republik ali tujci morali veljati še kateri od naslednjih pogojev? (Izberi vse ustrezne.)

3 – da niso bili kaznovani s strogim zaporom	40.4
3 – da opravijo neke vrste »državljanski izpit«	20.4
3 – da razumejo slovensko	47.9
3 – da razumejo slovensko	56.9
3 – da so v Sloveniji določeno dobo redno zaposleni	55.9
3 – da so v Sloveniji določeno dobo redno zaposleni	59.3
4 – nobeni od teh	7.3
5 – ne vem	10.3

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 85.

Anketiranci si želijo tudi, da bi moral prosilec za državljanstvo pred pridobitvijo državljanstva bivati v Sloveniji določeno obdobje. Zdi se kot nekakšna preizkusna doba:

Tabela 93: Koliko let stalnega bivanja oz. zaposlitve v Sloveniji naj bi bil pogoj za pridobitev državljanstva za delavce iz drugih republik?

Povprečje:	8.0

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 86.

Pogoj, ki je v slovenskem okolju posebej poveden, zadeva problematiko dvojnega državljanstva. Poglejmo vprašanje:

Tabela 94: Ali lahko npr. Srb, ki trajno živi v Sloveniji in ima slovensko državljanstvo, pridobi še srbsko (dvojno) državljanstvo – ali ne?

1 – lahko pridobi	23.3
2 – ne sme pridobiti	58.2
3 – neopredeljen, ne ve	18.4

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 86.

Odgovori imajo nacionalistično noto. Vemo, da je Republika Slovenija benevolentna do podeljevanja državljanstva pripadnikom slovenskih manjšin v sosednjih državah, pa tudi izseljencev in od njih ne zahteva, da bi se odpovedali državljanstvu držav, v katerih imajo stalno prebivališče.

Tolerantni in benevolentni odnos slovenskega okolja do podeljevanja državljanstva na začetku oblikovanja slovenskega državljanskega korpusa, se po nekaj letih radikalno menja. Slovenci postajajo prepričani, da je zakonodaja imela preveč liberalen sistem podeljevanja državljanstev. To nam kažejo tudi rezultati raziskave SJM za leto 1993. Na vprašanje ali anketiranci soglašajo, ali ne, s trditvijo o lahkotnem podeljevanju državljanstev, so bili dobljeni naslednji odgovori:

Tabela 95: Podeljevanje državljanstva Republike Slovenije

	Popolnoma soglašam	v glavnem soglašam	neodločen	v glavnem ne soglašam	sploh ne soglašam	ne poznam ne vem
Slovenska država je preveč lahkotno podeljevala državljanstvo priseljencem	50.7	32.6	7.1	4.2	1.2	4.1

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 86.

Krepkih 80 % anketiranih je prepričanih, da je bilo podeljevanje slovenskega državljanstva precej »*lahkotno*«*!!*

Odmeve na večinsko prepričanje o lahkotnem podeljevanju državljanstev ter o škodljivosti dvojnega državljanstva, je bilo mogoče zaslediti tudi v parlamentarnih klopeh. Pobude za odpravo dvojnega državljanstva so prihajale iz vrst desničarskih in nacionalističnih političnih opcij.

Vsi omenjeni predlogi za odpravo dvojnega državljanstva so polni nacionalistične hinavščine. Nihče se ni obregnil ob podeljevanje slovenskega državljanstva (izbranim) pripadnikom slovenskih manjšin v sosednjih državah in izseljencem. In prav vsi so dvojni državljani! K sreči so bile vse pobude za odpravo dvojnega državljanstva *neuspešne.*

4. Zločin izbrisa (*administrativni genocid*)

Zajeten korpus državljanov jugoslovanskih republik, ki so na ozemlju SR Slovenije imeli prijavljeno stalno prebivališče v skladu z veljavnimi predpisi in so na območju Slovenije tudi dejansko prebivali, *vendar se niso odločili* za pridobitev državljanstva Republike Slovenije ali jim je bila *njihova vloga za sprejem v državljanstvo zavrnjena,* so z uveljavitvijo Zakona o tujcih (25. junij 1991) ti prebivalci Republike Slovenije 26. 2. 1992, na podlagi določbe 2. odstavka 81. člena[810] Zakona o tujcih, postali *tujci.* In to tujci, ki so se pravkar priselili v Slovenijo.

Upravni organi so

> prenesli te osebe iz registra stalnega prebivalstva (RSP) v evidenco tujcev. Vendar, ker je prenos iz ene evidence v drugo imel za posledico izgubo stalnega prebivališča, izbrisani niso postali tujci s stalnim prebivališčem, ampak so s prenosom v t.i. »mrtvo evidenco« stalnega prebivalstva bili dejansko izbrisani. Izbris iz RSP je bil izveden po uradni dolžnosti, ne da bi bile prizadete osebe o tem na kakršenkoli način obveščene.[811]

810 *Zakon o tujcih.* Uradni list RS 1 (1991), 15. 6. 2011, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/358813369 (dostop 20. 1. 2026), 81. člen, 2. odstavek: »Za državljane SFRJ, ki so državljani druge republike, ki ne zaprosijo za državljanstvo Republike Slovenije v roku iz prejšnjega odstavka ali jim je izdana negativna odločba, začnejo veljati določbe tega zakona dva meseca po preteku roka, v katerem bi lahko zaprosili za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, oziroma od izdaje dokončne odločbe«.

811 Dedič. *Diskriminacija v postopkih*, 44.

Iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije je bilo nezakonito izbrisanih 25.671 oseb z urejenim statusom za bivanje v Sloveniji. Življenje *izbrisanih* se je čez noč postavilo na glavo – mnogi so izgubili zaposlitev, socialno varnost, mnogi so izgubili stanovanjske pravice, mnogi so bili nezakonito izgnani iz Slovenije. Nabrala se je dolga zgodovina krepkih 25.000 tragičnih zgodb. Ena izmed njih:

> Leta 1991 je bilo po podpisu mirovnega sporazuma z Beogradom sklenjeno, da se bodo vojaki in njihov družine iz Slovenije umaknili do konca avgusta istega leta. Tudi moji starši in devetletni brat so se vkrcali na vojaški transport in se odpeljali nekaj v vojno vihro, na Hrvaško, v Srbijo, nihče takrat ni vedel, kam gre več kot 100.000 izgnancev iz Slovenije.
>
> (…)
>
> Sama ob njihovem odhodu iz Slovenije nisem hotel z njimi. Rojena sem v Postojni, po gimnaziji sem ravno začela študirati novinarstvo v Ljubljani in nisem hotela zapustiti svojega življenja. Nisem pa slutila, da me bo lastna država izbrisala. Ob vrnitvi v domače stanovanje me je pričakal prvi šok. Nisem mogle odkleniti vhodnih vrat, v naše stanovanje se je namreč vselil pripadnik teritorialnih sil s svojo družino. Bil je agresiven, name se je drl, da sem okupatorjeva hči in da bo poklical policijo, da me zaprejo. Dretju in grožnjam se je pridružil tudi hišnik stavbe, ni mi preostalo drugega, kot da zbežim iz lastnega bloka. Ko sem naslednji dan na občini hotela podaljšati osebno izkaznico, ker je bil to edini dokument, ki sem ga imela pri sebi, vse drugo je napreč ostalo v stanovanju, mi je uslužbenka prerezala osebno izkaznico in mi rekla, naj se vrnem tja, od koder sem prišla. »Kam pa naj grem«, sem ji rekla, »a v Postojno?« Ni bila za šalo, hotela je poklicati policijo, in spet sem zbežala. In tako sem bežala naslednjih pet let. Pred policijo, vojaki, sumljivimi moškimi in pred Slovenci, ki sovražijo južnjake.[812]

Mukotrpno, trnovo življenje izbrisanih se je pričelo polagoma urejati šele sedem let po izvedenem izbrisu; tedaj je Ustavno sodišče v odločbi št. U-I-284/94 (4. 2. 1999) ugotovilo, da je bil izbris iz registra stalnih prebivalcev Slovenije nezakonit. Po mnenju Ustavnega sodišča pristojni organi ne bi smeli

> opraviti prenosa teh oseb iz obstoječega registra stalnega prebivalstva v evidenco tujcev po uradni dolžnosti, brez vsake odločbe ali obvestila prizadeti osebi. Za tako ravnanje niso imeli zakonske podlage. Zakon o evidenci nastanitve občanov in o registru prebivalstva, na katerega se sklicuje Vlada v svojih pojasnilih, ne pozna izbrisa stalnega prebivališča na podlagi samega zakona. Prav tako Vlada nima zakonskega pooblastila, da s sklepom kot posamičnim aktom določi način izvrševanja zakonskih določb.
>
> Na podlagi 120. člena Ustave upravni organi opravljajo svoje delo samostojno v okviru in na podlagi Ustave in zakonov.
>
> Ko je Vlada ugotovila, da ZTuj v praksi ni mogoče uporabiti tudi za državljane drugih republik, bi morala zakonodajalcu predlagati ureditev njihovega pravnega statusa, ne pa s sklepom poseči v zakonodajno pristojnost.
>
> Iz navedenih razlogov so bila z ZTUj, ki v prehodnih določbah ne ureja pravnega statusa državljanov drugih republik kot tujcev v Republiki Sloveniji, ki so imeli v Republiki Sloveniji stalno prebivališče in so na njenem ozemlju tudi dejansko živeli, kršena načela pravne države iz 2. člena Ustave. Zato so se državljani drugih republik

812 Keček, K., 2023. Obletnica slovenskega genocida nad južnjaki. *Reporter 16* (15), 40.
Glej tudi:
– Krivic, M., 2002. »Izbrisani« – škandal brez primere: Deset let ciničnega norčevanja iz eksistenčne stiske desettisočev. *Mladina*, 13. 5. 2002, https://www.mladina.si/103276/kolumna19/?utm_source=tednik%2F200219%2Fclanek%2Fkolumna19%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (dostop 16. 1. 2026).
– Lipovec Čebron, U. in Zorn, J. (ur.), 2011. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Sanje, Ljubljana.
– Kogovšek Šalamon, N., Petković, B., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čebron, U., Bajt, V. & Zdravković, L., 2010. *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Mirovni inštitut, Ljubljana.

s potekom rokov, določenih v drugem odstavku 81. člena, znašli v negotovem pravnem položaju. Iz besedila prehodne določbe, ki napotuje na uporabo določb ZTuj, te osebe niso mogle razbrati, kakšen položaj naj bi imele kot tujci in katere določbe Zakona naj zanje veljajo. Zato Ustavno sodišče zaključuje, da je bilo zaradi neurejenega pravnega položaja državljanov drugih republik kot tujcev v Republiki Sloveniji, kršeno načelo varstva zaupanja v pravo, ki je eno izmed načel pravne države.[813]

Da je Slovenija z izbrisom zajetne skupine prebivalcev Slovenije iz registra stalnih prebivalcev kršila tudi določbe Evropske konvencije o človekovih pravicah je ugotovilo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice leta 2010.

Resnično skromno kompenzacijo za prestano gorje izbrisanih, predstavljajo določbe v Zakonu o povračilu škode, ki jim je bila povzročena z izbrisom.[814] V sklop poprave krivic storjenih tem prebivalcem Republike Slovenije sodi tudi Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.[815]

5. Varstvo novih narodnih manjšin

V preteklih desetletjih zgrajen odnos med večinskih narodom in priseljenimi, o čemer smo govorili v III poglavju, predstavlja železno srajco, ki je ni mogoče preprosto sleči.

Kaj nam je storiti?

Najbolj me pa razpizdi, ko mi napišejo Marko Djordjič. Pičke materine nepismene. Danes sem šel prvič v lajfu po pošto in tam pošta na ime Ranka Djordjič. Skoraj da nisem rekel poštarju, da se lahko jebe s tako pošto, ker to ni za nas. Če bi bil kakšen račun, bi ga odjebal. Jebo ih Djordjič u tri lepe pizde materine. Mene stalno jebejo v šoli s temi skloni pa sklanjatvami pa gospa gospe pa te fore, a oni ne znajo napisat enega priimka. Đorđić. A je težko? Šest črk. Dva đ pa mehki ć. Na vsaki kurčevi tipkovnici jih imaš. Samo to je ta nacionalizem. Oni nas čefurjev ne marajo in potem zanalašč tako napišejo. Zanalašč se kao delajo, da ne najdejo đ pa ć na tipkovnici. Ker ko pa bereš črno kroniko v časopisu, pa ropi pa pljačke pa mafija pa to, so pa vsi Hadžihafisbegovići pa Đukići pa vsi čefurji imajo lepo đ pa ć. Še podebljal bi radi te naša črke, da se ja ve, da smo samo čefurji lopovi. Če pa bereš športno stran, potem imajo pa vsi Nesterovići lepo trdi č. Pa Bečirovići pa Lakovići pa Ačimovići pa Cimerotovići pa Backovići pa vsi. Naj gredo malo po Fužinah, pa da vidimo, če ima Nesterović na vratih trdi Č. Mamicu vam nabijem. Če bi pa ta isti Radoslav Nesterović oropal menjalnico, bi imel pa mehki ć čez celo stran. To so te sitne forice, ki te jebejo vsak dan.[816]

813 Ustavno sodišče. Odločba št. U-I-284/94 (4. 2. 1999), 5.

814 *Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva*. Uradni list RS 99 (2013) z dne 21. 11. 2013, 24 (2018) z dne 15. 3. 2018 in 85 (2018) z dne 29. 12. 2018.

815 *Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva*. Uradni list RS 99 (2013) z dne 21. 11. 2013, 24 (2018) z dne 15. 3. 2018 in 85 (2018) z dne 29. 12. 2018.

816 Vojnović, G. *Čefurji raus!*, 67.

O zadržanost večinskega naroda do narodnih manjšin, o odbojnosti do narodno drugačnih, je najbolje poslušati izpovedi pripadnikov manjšin. V raziskavi z naslovom *Percepcije slovenske integracijske politike* (INV 2002) so anketiranci na rob vprašalnika zapisali mnogo zanimivih odgovorov. Poglejmo nekatere:

> Menim, da bi Slovenci lahko bili bolj strpni do drugih narodnih skupnosti. Mislim, da še vedno prihaja do velikih nesoglasij, sploh kar se tiče pripadnikov, ki so bivali na ozemlju bivše Jugoslavije. Slovencem bi se druge narodne/etnične skupnosti morale bolj približati, ampak še sama ne vem na kakšen način. Konec koncev smo včasih vsi bili eno.
>
> Po mojem mnenju, bo preteklo precej časa dokler bo slovensko prebivalstvo (ne pa vsi) začelo obravnavati ostale »etnične skupine« kot sebi enake. Sploh mi ni niti približno jasno zakaj se slovensko prebivalstvo ima za nekaj ‚več vrednega'!!!! Ali je to mogoče kompleks malega naroda!
>
> Če dam na tehtnico pozitivne in negativne karakteristike omenjenega prebivalstva, mislim, da bi negativna stran prevladala! Poudarjam, da sploh ne mislim, da so druge »etnične skupine« brez napak! Ne, zares! Sožitje, kje si!
>
> Toliko, pa lep pozdrav!
>
> P.S. Ne mislim pa, da ste me »slučajno« izbrali pri tej anketi!

> Ne vem. Jaz še za enkrat nisem imela problemov s tem. Imela sem jih šele pri sklepanju prijateljstva, ko me ljudje niso hoteli sprejeti takšno kot sem, ampak so me obsojali po tem od kod moji starši prihajajo. Zaradi tega sem se počutila manj vredno, poleg tega sem še po nepotrebnem trpela. Po mojem mnenju je veliko kriva politika. O tem bi se dalo veliko govoriti in napisati. Bila sem celo presenečena, ko sem dobila vaš vprašalnik. Porodila so se nova in stara vprašanja, na katera si nisem znala odgovoriti. Z veseljem sem rešila vprašalnik, saj ste vložili vanj veliko dela. Lepo, da se skušajo še bolj izboljšati stvari, zaradi katerih se nekateri počutijo nezaželene.
>
> Bila bi vesela, da narodi drugih etničnih/narodnih skupnosti ne bodo drugorazredni.
>
> Lahko bi bili bolj enakopravni s Slovenci, ni pošteno, da nas ponižujejo, svoje plače zaslužimo in ničesar ne dobimo zastonj. Slovenija se je izgradila s pomočjo doseljencev. Saj so sami prišli v druge države in iskali delavce, ki bodo garali v Sloveniji. Danes pa, ko je že vse dokončano pa jih pošiljajo nazaj.
>
> V Sloveniji sem se rodila in tukaj bi želela živeti do konca dni, s tem da sem vedno manj prepričana da bo to večna želja. Standard je vedno manjši, pa tudi zaposlitev je vedno manj. Povrh pa se vsak dan soočam z ljudmi, ki sovražijo vse ljudi, ki niso Slovenci. Jaz mislim, da ljudi ne smemo obsojati, še manj pa ločevat po veri temveč po njihovem obnašanju. Malo bi se morali zgledovati po Evropi, če že želimo biti del le te. Tam je pomembna izobrazba ne vera. Mislim, da je vsak človek enakovreden, ne glede od kod prihaja in kje se je rodil.
>
> Menim, da položaj različnih narodnih skupnosti v Sloveniji zapostavljen. Prihaja do diskriminacije na različnih področjih družbenega udejstvovanja, ker ima večinska narodna skupnost precej predsodkov o pripadnikih Neslovenske skupnosti. Le-ti bi morali imeti boljšo zastopanost v državnih organih, ki bi potem pripomogli k boljšem položaju oz. življ. standardu Neslovenskih skupnosti. Seveda to ne bo odpravilo stereotipov, ki so se izoblikovali skozi zgodovino. Različne narodne skupnosti morajo krepiti svojo narodno zavest in se ne smejo asimilirati z večino. Ohranjati morajo stike z domovino čeprav obstaja geografska oddaljenost. Vsaka država bi morala ustvariti možnosti za razvoj različnih narodnih skupnosti znotraj njenega ozemlja.[817]

817 Medvešek, M., 2007. Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 200–202.

Ustvarjanje primernega okolja za ohranjanje in razvoj identitete narodnih skupnosti je edina pot, da družba, ki jo sestavljajo različne etnične skupine, doseže ustrezno notranjo kohezivnost in integracijo. Kako se bo te problematike lotila slovenska država ni povsem jasno. Težko pa se bo izogniti 61. členu Ustave republike Slovenije, ki pravi:

> Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.

Za gradnjo sicer drugačnega modela, ki bi zasledoval podoben cilj, kot ga zasledujemo pri modelu varstva klasičnih manjšin (ohranjanje in promocija manjšinskih jezikov in kultur), pa ideološki ustroj slovenske države nima posluha.[818]

Pripadniki *novih narodnih manjšin* želijo obstati! Zahtevo po narodnem obstoju so večkrat predstavili. Oktobra leta 2003 so tako predstavniki narodov bivše SFRJ v Sloveniji, zbrani v *Koordinaciji zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji,* za poimensko navedbo narodov v ustavi Republike Slovenije. Tako so zapisali:

JAVNA POBUDA

ALBANCEV, BOŠNJAKOV, ČRNOGORCEV, HRVATOV, MAKEDONCEV, SRBOV,

ki živimo v Republiki Sloveniji

Sklicujoč se na mednarodnopravne dokumente, ki jih je ratificirala Republika Slovenija, in na druge mednarodno že uveljavljene norme iz dokumentov in gradiv, zlasti Organizacije združenih narodov in Sveta Evrope, ki urejajo narodno-manjšinsko tematiko ali se nanjo nanašajo, in ocenjujoč, da so tudi družbene okoliščine in pogoji v sami Republiki Sloveniji neposredno pred vstopom Slovenije v Evropsko Unijo primerni,

podpisani predstavniki narodnostno-kulturnih združenj, v katera smo se, s ciljem predvsem ohranjanja in negovanja svoje narodnostne identitete, organizirali pripadniki narodov s področja nekdanje Jugoslavije, ki živimo v Sloveniji in smo v veliki večini tudi državljani Republike Slovenije,

v želji, da tudi mi, skupaj s slovenskim narodom, Italijani, Madžari, Romi ter tradicionalnima etničnima skupnostma Nemcev in Judov v Sloveniji,

polno začutimo Republiko Slovenijo kot svojo državo,

podajamo pobudo in predlagamo, da naš najvišji demokratsko izvoljeni organ, Državni zbor Republike Slovenije, sproži in izpelje postopek za spremembo Ustave Republike Slovenije, tako da bomo tudi mi, Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v Republiki Sloveniji:

nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije

in

ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine v Republiki Sloveniji.

818 Komac, M., 2014. Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina? V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 107.

Svojo pobudo in predlog utemeljujemo s sledečimi okoliščinami in razlogi:

1. Ob razpadu SFRJ smo se znašli v Sloveniji živeči Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi v novo nastali državi Republiki Sloveniji v objektivno narodno manjšinski situaciji brez možnosti lastnega vplivanja na svoj položaj in status. Dejstvo ostajanja dela naroda po nekem zgodovinskem razpletu v drugi, narodnostno ne-matični državi, služi slednji kot izhodiščna okoliščina za ugotavljanje in priznavanje njegovega statusa kot narodne manjšine v tej državi.
2. Do tedaj, do leta 1991, smo imeli v Sloveniji status pripadnikov konstitutivnih narodov in narodnosti, z Ustavo Republike Slovenije leta 1991 pa so bile naše posebne, kolektivne pravice odpravljene. Kljub predhodnim uradnim obljubam o nespreminjanju našega položaja, smo od »sodržavljanov«, kar smo bili po Ustavi SR Slovenije leta 1974, po letu 1991 postali uradno v glavnem »priseljenci« brez kakršnega koli legalnega skupinskega družbenega statusa. Zniževanje že doseženega družbenega statusa določenim skupinam prebivalstva ni evropska norma in tudi ne more biti dejanski nacionalni interes Republike Slovenije.
3. Albanska, bošnjaška, črnogorska, hrvaška, makedonska in srbska narodna skupnost, ki živimo v Sloveniji, imamo splošno znane temeljne narodno-manjšinske značilnosti, ki nas razlikujejo od slovenskega naroda, drugih etničnih skupnosti v Republiki Sloveniji in so tudi različne za vsako od tu imenovanih narodnostnih skupnosti (materin jezik, specifična kultura, zgodovina).
4. V Republiki Sloveniji tvorimo približno 1/10 celotnega prebivalstva države, vsaka od naših šestih narodnostnih skupnosti šteje »znatno število« (»substancial numbers«) svojih pripadnikov, ki ga kot enega alternativnih kriterijev pri določanju narodnostno manjšinskega statusa predvideva Okvirna Konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin.
5. Izpolnjujemo tudi drugi alternativni kriterij Okvirne Konvencije, saj živimo v Sloveniji že tradicionalno, in sicer druga, tretja, celo četrta generacija, kar ne more biti presenetljivo ob upoštevanju dejstva 72-letnega obstoja nekdanje skupne države.
6. Tip ozemeljske ruralno-urbane strnjenosti poselitve, ki je značilna za madžarsko in italijansko narodno skupnost v Sloveniji, zamenjuje v našem primeru izrazito urbani tip naseljenosti, kajti zgoščeno živimo v večjih slovenskih mestih ter industrijskih in rudarskih središčih.
7. Smo lojalni državljani Republike Slovenije, želimo pa ohraniti lastno narodnostno identiteto. V ta namen smo znotraj naših narodnostnih skupnosti organizirali mnoga kulturna društva in združenja, v katerih sodelujejo tudi Slovenci ali pripadniki katerega drugega naroda.
8. Ker se ne želimo preprosto asimilirati, in ker želimo uresničevati svoje narodnostne potrebe na področju kulture, šolstva in drugje, kjer je to mogoče in je tudi v skladu z materialnimi zmožnostmi naše države ter s pričakovanjem o bodoči državni enakovredni obravnavi tudi naših manjšinskih skupnosti, izražamo podpisani predstavniki narodnostnih združenj opisani zadevni skupni interes in apeliramo na Državni zbor Republike Slovenije, da sprejme našo javno pobudo in predloženo argumentacijo.[819]

V citirani Javni pobudi je navedeno ime *Bošnjaki*, ki je nadomestilo ime *Muslimani* (z velikim M). Ruvanje za Bosno med Hrvati in Srbi, morda bolje, med Hrvaško in Srbijo, je zaviralo uveljavitev Bošnjakov kot narodne identitete. Za Hrvate in Srbe so bili Bošnjaki zgolj Hrvati, oziroma Srbi islamske veroizpovedi. Leta 1971 jim je bilo dopuščeno, da se začetna črka »m« v nazivu maslinami, ki je označevala zgolj versko pripadnost, spremeni v veliki »M« (Muslimani), ki je nakazovala tudi narodno pripadnost. Vrnitev naziva Bošnjaki je sledila šele leta 1993, ko so Bošnjaški intelektualci na kongresu v Sarajevu sprejeli odločitev o ponovni

819 Prebrano na Okrogli mizi Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) pri Svetu Evrope. Ljubljana, 14. 10. 2003.

uvedbi imena Bošnjak za poimenovanje tretje narodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, poleg Hrvatov in Srbov. Prvi razpoznavni znak Bošnjakov v odnosu do Hrvatov (v dobršnem delu katoliki) in Srbov (v dobršnem delu pravoslavci), je pripadnost islamski veroizpovedi.

V popisih prebivalstva v Sloveniji po letu 1945 so bili po narodni pripadnosti opredeljeni kot Muslimani. Ob popisu leta 2002 so se lahko opredelili kot Muslimani in/ali Bošnjaki. Ob popisu leta 2002 so ob vprašanju o maternem jeziku lahko prvič izbrali Bosanski in/ali Bošnjaški jezik. Statistični urad je oba odgovora združil v rubriko *Bosanski materni jezik*. Pokazala se je, za slovenske razmere, zajetna številka: 31.499 oseb.

Rast števila muslimanom v Sloveniji je bil rezultat intenzivnega priseljevanja v Slovenijo po 2. svetovni vojni, posebej intenzivno po letu 1960. Toda organizacije priseljenih muslimanov (Bošnjakov) rade poudarjajo, da so Bošnjaki bivali na slovenskih tleh že v obdobju 1.svetovne vojne, ko so se kot del avstrijske vojske bojevali na soški fronti. Marsikdo je v teh bojih izgubil življenje. Njim v čast stoji mogočen kip v Logu pod Mangartom.

Slika 37: Spomenik hrabrim braniteljem Rombona

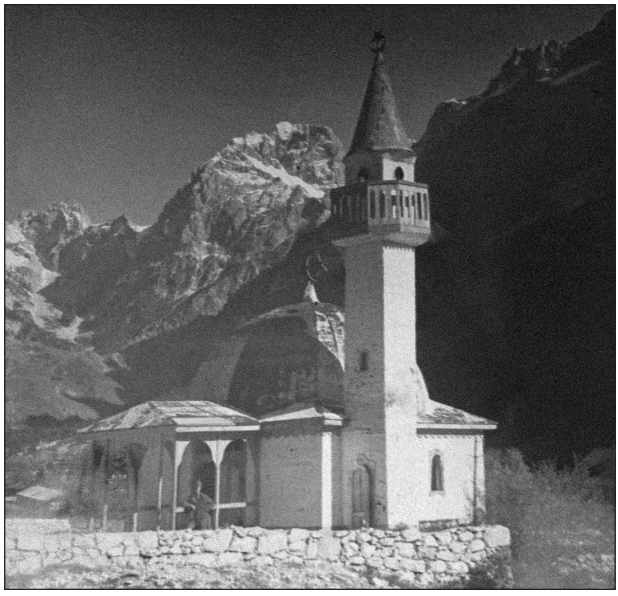

Vir: Komac, M., 2003

Pravo maskoto bivanja Bošnjakov na soški fronti,[820] za mnoge celo v Sloveniji pa predstavlja Mošeja v Logu pod Mangartom. Zgradili so jo pripadniki polka BH4.

> Ker so bili Bošnjaki v tej enoti po poreklu iz Hercegovine, se je to odrazilo tudi na videzu samo mošeje, saj je imela dokaj majhen minaret, ki spominja na minarete v Hercegovini, zgrajene iz kamna. Mošeja v Logu pod Mangartom je bila lesena in pobarvana v belo. Njene dimenzije niso znane, vendar na podlagi fotografij lahko sodimo, da ni bila velika (mogoče 8 x 10 metrov), majhna pa tudi ne. Čeprav se ne ve točno, kdaj je bila zgrajena, prevladuje mnenje, da so jo zgradili jeseni 1916. (…) časopis Slovenec je 25. oktobra 1917 v rubriki *Primorske novice* objavil sledečo novico:
>
> Džamija na Soči. Za mnogoštevilne mohamedance, ki se bore na soški fronti, so zgradili prekrasno džamijo, v kateri bodo mogli vsaj posamezni oddelki izvrševati svoje verske dolžnosti. Sam sarajevski reis-el-ulema, kakor tudi vojaški muftija odideta k slovesni otvoritvi.[821]

Slika 38: Džamija v Logu pod Mangartom

Vir: Avsenak, V.

Leta 1918 je bilo vojne konec, enote Bošnjakov so se vrnile v Bosno. Mošeja je izginila iz Loga pod Mangartom. Ostali so grobovi padlih Bošnjakov, ki so bili *pokopani pod križem*.

820 Pašić, A., 2007. *Bošnjaki na soški fronti*. Kulturno športno društvo Bošnjakov Biser, Jesenice; Gorenjski glas, Kranj.
821 Prav tam, 67.

Slika 39: Vojaško pokopališče v Logu pod Mangartom

Vir: Komac, M., 2000

Spomin na pokopane Bošnjake so pričeli obujati pripadniki Bošnjaške skupnosti v 90. letih XX. stoletja. Tudi z zamenjavo križev z nagrobnimi obeležji imenovanimi *nišani* na vojaškem pokopališču v Logu pod Mangartom, na katerem je pokapanih 102 padlih Bošnjakov.

Slika 40: Vojaško pokopališče v Logu pod Mangartom po zamenjavi križev z nišani[822]

Vir: Striković, D., 2007

Slika 41: Temelji džamije v Logu pod Mangartom

Vir: Košir, U., 2024

822 Nišane so postavili pripadniki islamske skupnosti v Sloveniji 18. 8. 2007.

Preprosta preslikava obstoječega modela, ki velja za varstvo italijanske in madžarske narodne manjšine (in njihove potomce), pa tudi za Rome, na priseljenske populacije, ni mogoča. Ob obstoječem modelu varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji, ki temelji na teritorialnem načelu (torej se pravice narodnih manjšin se izvršujejo na točno določenem narodnostno mešanem ozemlju in zadevajo vse prebivalce določenega ozemlja), je neizvedljivo razmišljati o širitvi istega modela varstva posebnih pravic na t. i. nove oziroma novodobne etnične skupnosti, ki živijo razpršeno. Hipotetično to pomeni, da bi morali v luči uresničevanja »posebnih« pravic »novih« narodnih manjšin na podlagi modela varovanja »klasičnih« narodnih manjšin celotno ozemlje Slovenije preoblikovati v narodno mešano ozemlje.

Za gradnjo sicer drugačnega modela, ki pa bi zasledoval podoben cilj, kot ga zasledujemo pri modelu varstva klasičnih manjšin (ohranjanje in promocija manjšinskih jezikov in kultur), pa ideološki ustroj slovenske države nima posluha.[823]

Glede posebnega narodno manjšinskega statusa *novih narodnih manjšin* je kaj malo določenega. Najvišji dosežek pri skiciranju položaja in statusa novih narodnih manjšin je *Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*. V Deklaraciji je DZ zapisal priporočila, ki naj državo Slovenijo vodijo pri urejanju položaja (pretežnega) dela tujerodcev v Sloveniji. Takole zapiše Državni zbor Republike Slovenije:

> DRŽAVNI ZBOR REPUBLIKE SLOVENIJE SPREJEMA NASLEDNJA STALIŠČA:
>
> 1. S to deklaracijo izraža Državni zbor Republike Slovenije svoja stališča do vprašanj narodnih skupnosti nekdanje SFRJ, katerih pripadniki so državljani Republike Slovenije in v njej tudi stalno prebivajo, njihove kolektivne pravice pa niso posebej urejene v Ustavi.
>
> 2. Pripadniki narodnih skupnosti, na katere se nanaša ta deklaracija, so Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (poimensko našteti po abecednem redu).
>
> 3. Pripadniki navedenih narodnih skupnosti uživajo vse individualne pravice, ki so za državljanke in državljane določene v Ustavi, posebej pa imajo pravico do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja na narodnostni podlagi, s čimer lahko uživajo in razvijajo kulturo svojega naroda, negujejo svoj jezik in pisavo, ohranjajo svojo zgodovino, si prizadevajo za organizirano prisotnost v javnosti ter v sodelovanju s pripadniki večinskega naroda in drugih narodnih skupnosti prispevajo k multikulturnosti Slovenije. Republika Slovenija ne le priznava, temveč takšno dejavnost tudi spodbuja, hkrati pa si bo prizadevala za uveljavitev pravnih okvirov, ki bi zagotovili materialne in druge oblike podpore njihovemu delovanju.
>
> 4. Republika Slovenija se zaveda, da je odgovornost države in njenega matičnega naroda pomagati pri ustvarjanju pogojev za ohranjanje in razvoj identitete vsakega naroda, kar je najlažje doseči ob medsebojnem, enakopravnem in organiziranem dialogu, razumevanju in sodelovanju. Državni zbor Republike Slovenije zato ugotavlja, da bi bilo zaželeno, da se pristojna ministrstva, uradi in drugi organi Republike Slovenije medsebojno redno obveščajo in usklajujejo sodelovanje pri ustvarjanju pogojev za nadaljnji razvoj navedenih narodnih skupnosti.
>
> 5. Državni zbor Republike Slovenije pričakuje, da bo Vlada Republike Slovenije na podlagi stališč, ki jih izraža ta deklaracija in v okviru svojih pristojnosti zagotovila stalno skrb za ustvarjanje možnosti ohranjanja in razvoja identitete navedenih

823 Komac, M. *Model varstva narodnih*, 107.

> narodnih skupnosti. Državni zbor meni, da bi k temu cilju veliko prispevala odločitev Vlade za ustanovitev posebnega posvetovalnega telesa Vlade Republike Slovenije, ki bi obravnavalo vprašanja, zahteve in predloge pripadnikov obravnavanih narodnih skupnosti ter sprejemalo stališča do predlogov odločitev vlade in ministrstev, ki bi se nanašala na tematike teh narodnih skupnosti (Sosvet pri Vladi). V posvetovalnem telesu bi enakopravno sodelovali predstavniki teh narodnih skupnosti, kar bi pripomoglo k usklajenemu delovanju za urejanje omenjenih vprašanj.[824]

Kaj jim Državni zbor sporoča?

Državni zbor šestim manjšinam zagotavlja *pravico do priznanja.* Naslavlja jih *narodne skupnosti,* kar je dober uvod k uresničevanju *pravice do obstoja.* Ta je zagotovljen tedaj, ko je poleg nediskriminatorne obravnave, manjšinam zagotovljen zbir t.im. *posebnih narodno manjšinskih pravic.* Mnoge med njimi so v deklaraciji nakazane, žal v vsakdanjem življenju neuresničene. Šibke so rešitve na nivoju (politične) participacije novih narodnih manjšin – ta je omejena na nivo *konzulte,* posvetovalnega organa, ki se v Deklaraciji imenuje Sosvet pri Vladi.

V luči povedanega bi integracijsko politiko slovenske države do novih narodnih manjšin, ki temelji na pasivnem opazovanju dogajanja znotraj novih narodnih manjšin, opisali kot pot *tihe asimilacije.*

Uresničevanje v Deklaraciji zapisanih pravic, do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja, pravice do razvoja lastne kulture, ohranjanja lastnega jezika in pisave, bi smiselno urediti po posebnem zakonu. Pri iskanju rešitev bi morali smiselno uporabiti rešitve, ki jih najdemo pri italijanski in madžarski narodni manjšini: ustanovi naj se Javni zavod za kulturo in medije novih narodnih manjšin. V zakonu bi veljalo dodati še tisti nabor pravic, ki jih Deklaracija ne omenja: mediji, stiki z izvornim okoljem priseljenih, oziroma izvornim okoljem staršev.

Mogoče pa krivde za življenje enih poleg drugih le ni mogoče naprtiti samo pripadnikom večinskega naroda. Admir Baltić je v članku z naslovom Predsodki »Neslovencev« do Slovencev zapisal naslednjo zanimivo razmišljanje:

> Tema, ki se ji posvečam, utegne biti zanimiva vsaj iz dveh razlogov. Prvič, kar precej se govori o predsodkih večinskega prebivalstva do manjšinskega (v Sloveniji), doslej pa še nisem imel priložnosti zaslediti raziskave, ki bi zadevo obrnila in bi pod drobnogled vzela predsodke manjšine do večine.
>
> Drugič, med nami (»Neslovenci«) je razširjeno prepričanje o tem, kako nas Slovenci ne prenašajo in celo sovražijo, manj pa je govora o tem, kaj mi sami menimo o Slovencih ali čutimo do njih, čeprav gre tudi v tem primeru velikokrat za negativna mnenja in čustva. Zdi se mi, da se tovrstnega »pometanja pred lastnim pragom« ne lotevamo prav pogosto. Pričujočo raziskavo lahko zato jemljete tudi kot svojevrstno samokritiko.
>
> Na naše videnje Slovencev se veže tudi moja hipoteza, trdim namreč, da »Neslovenci« o Slovencih na splošno nimamo pozitivnega mnenja. Še več, menim, da nam negativni predsodki do Slovencev niso prav nič tuji.
>
> Razloge za zgoraj omenjeno lahko metaforično pojasnim tudi z jezikom fizike: tretji Newtonov zakon pravi, da če neko telo deluje na drugo telo z neko silo, deluje tudi drugo telo na prvo z nasprotno enako silo. Se pravi, da zato, ker »oni ne vole nas, ne volimo ni mi njih«. Vendar zgolj izpostavljenost predsodkom s strani večine ni edini

824 Uradni list Republike Slovenije, 2011. *Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS,* 1. 2. 2011*)* https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2011-01-0210 (dostop 13. 1. 2026).

> vzrok za predsodke s strani manjšine. Človekova in družbena dejavnost nista nikoli le reakcija, ampak tudi akcija. Torej pri predsodkih »Neslovencev« do Slovencev ne gre samo za odzive na »sovražno« okolico, gre tudi za lasten proizvod, ki je nastal ob sobivanju s slovensko večino, katerega del pa je verjetno že prinešen iz matičnega okolja in se je kot tak oblikoval še pred dejanskim stikom s stereotipiziranim objektom.[825]

Podobno utopične so tudi zahteve pripadnikov *novih narodnih manjšin*, da bi se njihova imena poimensko vpisalo v Ustavo Republike Slovenije. Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi bodo še dolgo pred vrati slovenske ustave.

Za pripadnike novih narodnih manjšin še vedno velja obče sprejeto mnenje, ki pravi, da naj se priseljeni prilagodijo življenju v slovenskem okolju, naučijo naj se slovenskega jezika in naj ga v vsakdanjem življenju v javnosti tudi uporabljajo.

Izsledki raziskave »*Percepcije slovenske integracijske politike*«[826] so pokazali, da je v percepcijah anketiranih, nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji v obdobju anketiranja (leto 2002) več, kot je je bilo pred osamosvojitvijo, to pa je podatek, ki vzbuja skrb.[827] Več nestrpnosti občutijo predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov, moški v nekoliko večjem deležu zaznavajo porast nestrpnosti kot ženske, med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo izobrazbe v nekoliko večjem številu kot drugi menijo, da je nestrpnosti več kot v obdobju pred letom 1990.

Posamezniki se skušajo etnični odbojnosti/nestrpnosti izogniti na različne načine; nekateri si pozitivno obravnavo večinske populacije želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer *sprememba imena*. V raziskavi delež anketirancev, ki razmišljajo o spremembi imena v bolj slovensko zvenečega (o tem razmišlja 15 odstotkov anketiranih) in še posebej delež tistih, ki so ime spremenili (5,5 odstotka), ni posebno velik. Velik pa je delež anketirancev, ki poznajo posameznike, ki so spremenili ime v bolj slovensko zvenečega (38 odstotkov anketirancev). Razkorak med obema izidoma daje slutiti, da je število anketirancev, ki so že spremenili ime v bolj slovensko zvenečega, dejansko večji, kot so bili pripravljeni to povedati v raziskavi. Pokazalo se je, da se precejšne število pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti zateka k prikrivanju etnične pripadnosti kot »strategiji preživetja«.[828] To pogosteje kot ženske počno moški, glede na starostno strukturo pa pripadniki mlajše generacije.

Izidi raziskave so pokazali obstoj nestrpnosti in distance večinske populacije do pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti, pomembna pa je tudi družbena distanca med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj proučevane populacije. Pokaže se, da imajo anketiranci največjo distanco do Romov, Albancev ter Muslimanov, najmanjšo distanco pa so anketiranci izrazili do Slovencev in

825 Baltić, A., 2002. Predsodki »Neslovencev« do Slovencev. *Časopis za kritiko znanosti* 30 (209/210), 161–162.

826 Anketiranci v raziskavi so bili pripadniki novih narodnih akupnosti. Glej v Bešter. *Percepcije slovenske integracijske,* 788.

827 V raziskavi je kar 70 odstotkov anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. Štirideset odstotkov anketiranih je menilo, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 odstotkov je menilo, da je nestrpnosti enako kot prej, 13 odstotkov pa, da je nestrpnosti manj kot pred osamosvojitvijo Slovenije.

828 36,3 odstotka anketiranih se je včasih znašlo v situacijah, ko so prikrili svojo etnično pripadnost, dobra polovica (57,8 odstotka) se nikoli ni znašla v takšni situaciji, medtem ko to pogosto doživlja 5 odstotkov anketiranih.

Hrvatov. Podatki kažejo manjšo distanco anketirancev do pripadnikov drugih etničnih skupnosti med mlajšo generacijo ter višje izobraženimi anketiranci.

Ne glede na to, da *nove narodne manjšine* niso poimensko navedene v ustavi, jim država ne more omejevati ohranjanja narodne identitete. Nasprotno, pri ohranjanju narodne identitete jim mora pomagati z naborom t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic. Od tu dalje pa je samo vprašanje *tehnikalij*, kako, na kakšen način uresničiti narodno manjšinske pravice v vsakdanjem življenju?

Leta 2024 je bil sprejet *Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji*.[829] Kaj prinaša zakon pripadnikom novih narodnih manjšin? Na žalost, samo razočaranje ! Zakon je daleč od pričakovanj predstavnikov *novih narodnih manjšin,* ki so si želeli poimenski vpis v Ustavo RS. Zakon jim ne priznava statusa *novih narodnih skupnosti;* priznan jim je zgolj status *kulturnih enot*, ki jih pripada le nabor t.im. kulturnih pravic:

> (1) Kulturne pravice pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS obsegajo pravico do ohranjanja in razvoja identitete, pravico do gojenja kulture, pravico do ohranjanja kulturne dediščine na ozemlju Republike Slovenije, pravico do ohranjanja lastne kulturne in družbene zgodovine, pravico do uporabe maternega jezika in pisave, pravico do ustvarjanja in razširjanja medijskih programskih vsebin, pravico do lastnega založništva in druge kulturne pravice ter se uresničujejo s projekti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS.[830]

Največja pomanjkljivost zakona je odsotnost profesionalnih izvajalcev kulturnih vsebin. Vse temelji na amaterski, prostovoljni osnovi. Podobne profesionalne institucije na področju kulturnega ustvarjanja, kot ga imata italijanska in madžarska narodna skupnosti, pripadniki novih narodnih skupnosti nimajo. Kot da bi se država zbala resnega *generatorja* identitetnih vsebin *novih narodnih manjšin.*

Da navedba morda le ni povsem iz trte izvita kažejo tudi rešitve na področju, imenujmo jih tako, *(politične) participacije*. Pripadnike novih narodnih skupnosti zastopa zveza društev, torej organizacija zasebnega prava:

> reprezentativna organizacija pripadnikov naroda nekdanje SFRJ v RS je zveza društev ali druga organizacija, ki združuje največ nevladnih organizacij pripadnikov posameznega naroda nekdanje SFRJ v RS.[831]

Če bi resnično želeli urediti status in položaj novih narodnih manjšin na način, ki bi novim narodnim manjšinam omogočal ohranjanje in razvoj narodne identitete ter polno integracijo v slovensko družbo, bi bilo potrebno tudi njihov participativni model približati rešitvam v korist italijanske in madžarske narodne manjšine. Morali bi ustanoviti *Samoupravne narodne manjšine pripadnikov novih narodnih manjšin.*

Žal je nastal le Svet Vlade Republike Slovenije za vprašanja pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.

---

829 *Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUKPPNS)*. Uradni list RS 45 (2024), 23. 5. 2024.

830 Prav tam. Glej 3. člen (1).

831 Prav tam. Glej 2. člen (2).

Svet je bil ustanovljen z *Zakonom o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji.*[832]

S sprejetjem Zakona so se predstavnikom teh skupnosti dokončno, vsaj za sedaj, razblinile sanje po uveljavitvi njihove želje, da bi bili priznani kot (avtohtona) narodna manjšina in bi jim bil priznan podoben status kot ga imajo Italijani, Madžari, nekaj malega tudi Romi – namreč, da bi bili poimensko vpisani v Ustavo Republike Slovenije!! Postali so tako rekoč *kulturne manjšine.* In temu primerne so tudi njihove narodno manjšinske potrebe, pravi Republika Slovenija.

Svet nima kakšnega omembe vrednega statusa. Lahko ga opredelimo kot *konzulto za vprašanja novih narodnih skupnosti.* Po sestavi članov Sveta pa bi to lahko bil tudi *paritetni odbor.* Kot ga poznamo, na primer, pri uresničevanju določb o varstvu slovenske manjšine v Italiji.

To je lepo razvidno iz nalog, ki naj bi jih Svet imel. V 2. točki 6. člena Zakona je določeno:

> (2) Svet opravlja naslednje naloge:
> – obravnava vprašanja, zahteve in predloge, ki jih svetu predložijo reprezentativne organizacije pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS (v nadaljnjem besedilu: reprezentativne organizacije);
> – obravnava in sprejema stališča do predlogov odločitev Vlade Republike Slovenije in ministrstev, ki se nanašajo na tematike narodov nekdanje SFRJ v RS;
> – spremlja in ocenjuje spoštovanje in uresničevanje pravic pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS v skladu s sprejetimi mednarodnimi obveznostmi Republike Slovenije, osamosvojitvenimi dokumenti ter Ustavo Republike Slovenije;
> – spremlja sprejemanje in izvajanje ukrepov za ohranjanje, razvoj in spodbujanje etnične in narodne identitete pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS, predvsem za: izražanje, ohranjanje in razvoj elementov identitete, tj. vere, kulture in jezika; dostop do medijev in ustvarjanje lastne produkcije v jezikih narodov nekdanje SFRJ v RS; možnosti za ustrezno organiziranost in delovanje; možnosti neoviranih stikov z matičnim narodom; daje pobude in predloge za sprejemanje nadaljnjih ukrepov in aktivnosti za spodbujanje, razvoj in ohranitev etnične in narodnostne identitete pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS; prepoznava načine za izboljšanje njihove participacije pri sprejemanju odločitev, ki jih zadevajo, daje pobude na področju izobraževanja, osveščanja in raziskovanja;
> – obvešča Javni zavod Radiotelevizija Slovenija o vprašanjih, povezanih s programi javnega zavoda, namenjenimi pripadnikom narodov nekdanje SFRJ v RS;
> – pripravlja poročila o svojem delu, s katerimi enkrat letno seznanja Vlado Republike Slovenije in Državni zbor Republike Slovenije.[833]

Začela se bo zgodba o (ne)uveljavljanju kulturnih pravic, pomanjkanju sredstev, prostorov, itd. Desetletja znana zgodba iz okolij, kjer je urejanje narodno manjšinskega varstva ostalo na pol poti.

832 *Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUKPPNS)*. Uradni list RS 45 (2024), 23. 5. 2024.

833 Prav tam. Glej 6. člen.

Bo s sprejemom Zakona o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji, pojavov narodne odbojnosti, stigmatiziranja, stereotipov in predsodkov, celo ksenofobije, ki dajejo ne-Slovencem vedeti, *kdo je na slovenskem gospodar,* manj, kot jih je bilo pred sprejemom zakona? Hm …

Drobne napake in napačno poudarjanje besed te lahko opredelijo kot

> tujci, južnjaki, …,balkanski stvorčki, bitja s pol strešice, … , Bosanci, muslimani, (…).

Takšen »pivski diskurz«

> pokaže mehanizme nezaslišane dehumanizacije drugih in drugačnih na Slovenskem. Prav tako dokaže, da so sanje o tem, da na Slovenskem ni rasizma, lahko le sanje tistih, ki se imajo za »nedolžne« in si še vedno lahko privoščijo udobno sprenevedanje in »nevednost.[834]

Pomemben element stališč v medetničnih odnosih predstavljajo *stereotipi.* Stereotip pomeni

> (šablonsko) mnenje skupine o kakšnem posamezniku ali skupini. Stereotipi ne nastajajo iz novih spoznanj ali ugotovitev, temveč so poenostavitve pojavov in oseb, torej v jedru predsodki, ki se oblikujejo pod vplivom skupine, so tedaj izraz »javnega mnenja«, kakor ga ustvarja določena skupina. Stereotip je zatorej pravzaprav karikatura. Če posameznika, člana skupine stereotipiziramo, ga pojmujemo kot identičnega z vsemi člani njegove skupine. Toda s tem smo njegovo človečnost zrušili. Ostal je samo še stvar ali kategorija, nekaj, ne nekdo.[835]

Dodajmo še zelo povedno anekdoto:

> »Dva fanta igrata nogomet v Tivoliju, ko enega od njiju napade podivjan pitbul.
>
> Drugi fant hitro odlomi del bližnje ograje in z njo udari psa po glavi ter, mu zlomi vrat.
>
> V bližini je bil po naključju tudi novinar Slovenskih Novic (SloN) in ta navdušeno pohiti k fantu, da bi napisal reportažo o pogumnem dejanju.
>
> Na list napiše uvod: Pogumni prebivalec centra reši prijatelja pred morilsko pošastjo.
>
> »Saj si iz centra, ne?« vpraša fanta.
>
> »Ne«, odkima fant.
>
> »Oprosti, ker sva v Tivoliju sem domneval da si od tu«, reče novinar in zapiše nov uvod.
>
> Mali junak iz Viča reši prijatelja pred strašno smrtjo.
>
> »Saj si iz bližine, ko tu igraš nogomet?«
>
> »Ne«, odkima fant.
>
> »Kje pa potem živiš?« vpraša novinar.
>
> »U Fužinama.«
>
> Novinar začne članek na novo.
>
> »Mali čefur zaklal prijaznega hišnega ljubljenčka«.[836]

834 Kuzmanić, T., 1999. *Bitja s pol strešice : slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Open Society Institute-Slovenia, Ljubljana, 9.

835 Trstenjak, A., 1976. *Problemi psihologije*. Slovenska matica, Ljubljana, 297.

836 Novinarji. https://med.over.net/forum/tema/novinarji-1221520/ (dostop 6. 4. 2016).

Dolžnost in odgovornost pripadnikov narodnih manjšin

Razprava o ohranjanju identitete narodnih manjšin, o odnosih med manjšinami in pripadniki večinskega naroda se običajno začne in konča pri razpravi o pravicah narodnih manjšin. Le zelo, zelo redko se pojavi vprašanje, kaj pa dolžnosti in odgovornost narodnih manjšin? Imajo pripadniki narodnih manjšin samo *pravice,* osvobojeni pa so vsakršne *odgovornosti* in *dolžnosti*?

Razprava o *dolžnostih manjšin* je prisotna vse od konca 1. svetovne vojne dalje. In še vedno ni zaključena. Mnoge narodne manjšine tudi z radikalnimi in krvavimi akcijami opozarjajo na zahteve po drugačni ureditvi njihovega manjšinskega statusa. Je njihovo upiranje legitimno? In če je odgovor na postavljeno vprašanje pritrdilen, v katerih primerih je mogoče na vprašanje odgovoriti pritrdilno?

V medvojnem sistemu varstva manjšin, tistem, ki se je oblikoval z mirovno pogodbo in sporazumi o zaščiti manjšin, ni mogoče najti niti ene določbe, ki bi obravnavala dolžnosti narodnih manjšin. Šele v sporazumu med Poljsko in Češkoslovaško z dne 23. aprila 1925 je mogoče najti določilo, v katerem pogodbeni stranki ugotavljata, »da morajo manjšine ohraniti lojalen odnos do države, na teritoriju katere so nastanjene«. Varovanje pravic manjšin se ne bo »štelo kot akt nelojalnosti do države«. Vprašanje dolžnosti manjšin se je v organih Društva narodov prvič pojavilo leta 1922, na tretji skupščini društva narodov. V resoluciji, ki jo je skupščina izglasovala 21. septembra 1922, je bila zapisana sledeča določba: »Skupščina, priznavajoč osnovno pravico manjšin, da jih Društvo narodov ščiti pred vsako obliko zatiranja, poudarja tudi dolžnost pripadnikov manjšin po rasi, veri in po narodnosti, da sodelujejo, kot lojalni državljani z narodom, ki mu sedaj pripadajo«.

Dolžnost manjšin je, da so *lojalne* do države, v kateri živijo. Toda, kako to lojalnost definirati? Pravniki bi verjetno dejali, da je lojalnost mogoče definirati samo v negativnem pomenu: »vsak državljan se je dolžan vzdržati dejanj, ki bi lahko škodile državi«. Lojalnost bi bilo lažje definirati s političnim besednjakom, vendar je pojem politične lojalnosti tako elastičen, da so možne mnoge zlorabe, tako s strani manjšine kot s strani državnih organov države, v kateri manjšine živijo. Razprava se je odvijala v celotnem medvojnem obdobju.

Posebej pereče aktualno je postalo vprašanje lojalnosti ob razvijajočem se problemu iredentizma, ki so ga ob primernih spodbudah »od zunaj« pričele gojiti predvsem nemške manjšine. Ta politični koncept je v ostrem nasprotju s konceptom *lojalnosti*, ki zahteva od vseh prebivalcev določene države (ne glede na to ali so državljani te države ali imajo status tujca), da spoštujejo ustavno ureditev in teritorialno celovitost države, v kateri prebivajo.

Toda kaj storiti tedaj, ko država krši (tudi brutalno) pravice narodnih manjšin in ni vezana na primer z mednarodno pogodbo k varstvu manjšin? Ali imajo pripadniki manjšin pravico *upirati se*? Verjetno bi lahko dodali, da se k tej pravici pripadniki narodnih skupnosti zatečejo tedaj, ko država v kateri živijo, izvaja nad njimi *etnocidne* prakse, posebej pa tedaj, ko se nad njimi izvaja *genocid*.

Novodobni priseljenci – *narodne manjšine »na zalogo«?*

V desetletju po osamosvojitvi Slovenije se selitveni trendi niso radikalno spremenili, ko jih primerjamo s priselitvenimi tokovi iz obdobja SFRJ. Priseljevanju iz področij bivše SFRJ, ki ostaja še vedno dominantno, so bili dodani novi trendi:

- odselitev in ponovno vračanje vojaških oseb in njihovih družinskih članov, ki so iz Slovenije odšli v trimesečnem obdobju po sklenitvi Brionskega dogovora o odhodu JLA iz Slovenije;
- pridobivanje državljanstva RS;
- legalizacija prebivanja državljanov nekdanje SFRJ, ki so ob osamosvojitvi v Sloveniji dejansko že prebivali, vendar prebivanja niso imeli administrativno urejenega;
- vračanje državljanov RS (pretežno slovenske narodnosti) po razpadu nekdanje skupne države (npr. častniki nekdanje Jugoslavije ter člani njihovih družin);
- prisilne migracije iz območij nekdanje Jugoslavije, kjer je prišlo do vojnih spopadov (Hrvaška, BIH, Kosovo);
- ilegalne migracije, ki imajo običajno ekonomske korenine, državljanov ZRJ, BIH in Makedonije ter številnih azijskih držav, ki jim je Slovenija služila kot prehodno območje na poti v države EU, zato so pogosto zlorabljali liberalno slovensko azilno politiko in ob prijetju vložili prošnjo za azil;
- povečano število nedovoljenih prestopov državne meje, povečano število zavrnjenih oseb, ki niso izpolnjevale pogojev za vstop v Slovenijo ter kaznivih dejanj vodenja in pomoči pri prepovedanem prehodu čez državno mejo (Poročevalec DZ RS št. 84, 2002, str. 5);
- sodobna tujska ekonomska migracija »gastarbajterskega« tipa iz najmanj razvitih območij nekdanje Jugoslavije (Kosovo, Makedonija);
- združevanje družin oziroma formiranje družinskih skupnosti po koncu vojne in normalizaciji razmer v BIH ter drugih delih nekdanje Jugoslavije – leta 2000 je skoraj četrtina tujcev, ki so se prvič priselili v Slovenijo, dovoljenje za prebivanje dobila prav na tej podlagi (Poročevalec DZ RS št. 84, 2002, str. 4), medtem ko je bilo leta 1999 takih samo 10 %;
- vračanje avtohtonega slovenskega prebivalstva (prve generacije »zdomcev« ter »izseljencev«) ter njihovih družinskih članov, ki so bili rojeni v tuji državi (druga generacija).[837]

837 Dolenc, D., *Priseljevanje v Slovenijo*, 89.

V zadnjem desetletju XX. stoletja je krvavo medetnično obračunavanje na hrvaškem in še posebej v Bosni in Hercegovini, je sprožilo begunski val, ki je zajel tudi Slovenijo. Ocene njihovega števila so različne:

> saj jih veliko nikoli ni bilo registriranih, in segajo do 70 tisoč. Leta 1993 ob popisu prebežnikov in njihovi neobvezni registraciji pri Rdečem križu jih je bilo dobrih 31 tisoč. Konec junija 1995, ko je bil prvič objavljen statistični podatek o številu prebivalstva po spremenjeni definiciji, je bilo beguncev še 21 458, njihovo število se je v naslednjem letu več kot prepolovilo. Ob uveljavitvi zakona o začasnem zatočišču sredi leta 1997 jih je bilo v Sloveniji še 7 200, nekaj manj kot polovica jih je prebivala v 15 begunskih centrih (Poročevalec DZ RS št. 38, 1998, str. 49).

Glavni razlogi za zmanjševanje števila beguncev (oseb z začasnim zatočiščem) v celotnem obdobju so bili:

- vračanje nazaj v Bosno in Hercegovino po končani vojni (na območje, ki je po Daytonskem sporazumu pripadlo Federaciji BIH);
- odhod beguncev iz Slovenije v druge države (večinoma države Evropske unije, delno tudi prekomorske dežele), kjer so že prebivali njihovi sorodniki;
- ureditev statusa tujega državljana v Sloveniji oziroma pridobitev državljanstva Republike Slovenije;
- smrtnost kot posledica specifične starostne sestave beguncev.[838]

Novodobni priseljenci so osebe, ki so se v Slovenijo priselile po letu 1991 in njihovi potomci. Prihajajo iz različnih smeri:

1. iz držav, ki so nastale na razvalinah SFRJ;
2. iz držav članic EU, in
3. iz tretjih držav.

Razvrstitev poraja več vprašanj, Hrvaška, bivša Republika bivše SFRJ, je članica EU, ostale države zrasle na pogorišču SFRJ so tretje države. Ampak, mnogi državljani Bosne in Hercegovine imajo tudi hrvaško državljanstvo. Državljani držav članic EU so na mnogih področjih izenačeni v pravicah s slovenskimi državljani.

V obdobju od leta 1991 pa do konca leta 2020 se je v Slovenijo priselilo skoraj 188.000 oseb.

Tabela 96: Prebivalci s prvim prebivališčem v tujini, ki so se v Slovenijo priselili med 1991 in 2020, po območju prvega prebivališča, Slovenija, 1. januar 2021

	Skupaj			Moški			Ženske		
	Skupaj	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**	**Skupaj**	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**	**Skupaj**	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**
Prvo prebivališče – SKUPAJ	187962	36336	151626	119492	19182	100310	68470	17154	51316
1. Bosna in Hercegovina	86024	13514	72510	59079	7541	51538	26945	5973	20972

838 Dolenc, D., *Priseljevanje v Slovenijo*, 89–90.

	Skupaj			Moški			Ženske		
	Skupaj	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**	**Skupaj**	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**	**Skupaj**	**Državljani Slovenije**	**Tuji Državljani**
2. Hrvaška	12913	5200	7713	7341	2574	4767	5572	2626	2946
3. Srbija	18956	3517	15439	13037	1771	11266	5919	1746	4173
4. Severna Makedonija	16314	2321	13993	9557	1341	8216	6757	980	5777
5. Črna gora	1291	437	854	712	234	478	579	203	376
6. Kosovo	21223	1450	19773	13791	897	12894	7432	553	6879
7. druge države EU 28	15148	6188	8960	8403	3164	5239	6745	3024	3721
8. ostale države	16093	3709	12384	7572	1660	5912	8521	2049	6472

Vir: SURS, 2024

O narodni pripadnosti priseljenih imamo omejene podatke, le za leto 1991 in 2002.

Kategorija »državljani Slovenije« zaobsega osebe, ki so državljanstvo Republike Slovenije pridobili v veliki večini obdobju od priselitve pa do leta 2021; seveda je potrebno poudariti, da je med priseljenimi v Slovenijo tudi manjša skupina oseb, ki so imeli slovensko državljanstvo že pred priselitvijo v Slovenijo.

Glede migracijskih tokov je mogoče ugotoviti,

> da je za Slovenijo večinoma značilen pozitiven selitveni prirast. Negativen selitveni prirast prebivalcev Slovenije je bil v obdobju 1991–2019 evidentiran zgolj v letih 1991, 1992, 19987, 2010 in 2014. V letu 2020 se je po podatkih SURS-a v Slovenijo priselilo 36.110 prebivalcev, iz Slovenije pa se jih je odselilo 17.745. Tako kot drugod po Evropi je tudi v Sloveniji zaznati posledice demografskih sprememb, vključno s staranjem prebivalstva, podaljševanjem pričakovane življenjske dobe in zmanjševanjem deleža delovno aktivnega prebivalstva. Slovenija ima tudi negativen naravni prirast v zadnjih nekaj letih (2020, 2019, 2018 in 2017), zato so priselitve pomemben dejavnik, ki prispeva k rasti števila prebivalstva. Priseljevanje postaja vse pomembnejši način za povečanje vzdržnosti sistema socialnega varstva in za zagotavljanje rasti gospodarstva. Priseljevanje tujcev v Slovenijo se je izrazito povečalo v letih 2007, 2008 in 2009, kar je bilo posledica: – večjega povpraševanja po delovni sili (predvsem v gradbeništvu); vstopa Slovenije in drugih držav v EU – zaradi prostega pretoka delovne sile so začeli prihajati priseljenci iz novih izvornih držav (npr. iz Slovaške, Bolgarije); sekundarnega priseljevanja družinskih članov v Sloveniji že prebivajočih tujih državljanov (zlasti z območja nekdanje SFRJ). Slovenija je v selitvenem smislu še vedno zelo tesno povezana z drugimi državami na območju nekdanje SFRJ.[5]

Podatki kažejo, da je po geografskem območju priselitev mogoče zaznati podobne priselitvene tokove kot v obdobju med 60. in 90. leti prejšnjega stoletja. Daleč največji pritok prebivalstva je iz Bosne in Hercegovine.

Raziskave kažejo, da so se v Slovenijo v obdobju po letu 1990 v največji meri priseljevali

> državljani držav, nastalih na območju nekdanje SFRJ, in to predvsem zaradi relativne bližine, sorodnosti jezika, boljše ekonomske razvitosti Slovenije, obstoja sorodstvenih mrež v Sloveniji oziroma poznavanja drugih priseljencev iz izvornega okolja, ki v Sloveniji že prebivajo. Največji delež med priseljenimi tujimi državljani predstavljajo državljani Bosne in Hercegovine. Po letu 2013 je med priseljenimi tujimi državljani opazen nekoliko večji delež državljanov EU, kar je posledica vstopa Hrvaške v EU.[839]

V izobrazbeni strukturi prevladuje srednješolska izobrazna, le 12 % priseljenega prebivalstva ima višjo ali visokošolsko izobrazbo (glej tabela 97), kar govori o tem, da se je v po osamosvojitvenem obdobju v veliki meri ohranil model gospodarstva iz prejšnjega sistema.

Tabela 97: Prebivalci s prvim prebivališčem v tujini, ki so se v Slovenijo priselili v obdobju 1991–2020, po državi prvega prebivališča in izobrazbi

	Skupaj	Osnovna šola ali manj	Srednja poklicna	Srednja strokovna ali splošna	Višješolska, visokošolska	Stari 0-14 let
Skupaj	187962	46952	63876	41035	20823	15276
Bosna in Hercegovina	86024	17632	38141	19492	4227	6532
Hrvaška	12913	2294	3603	3487	3049	480
Srbija	18956	3551	7113	4594	2618	1080
Severna Makedonija	16314	5218	3891	4332	1756	1117
Črna gora	1291	346	349	339	218	39
Kosovo	21223	10321	5621	2566	557	2158
Druge države EU	15148	3910	2851	3351	3223	1813
Ostale države	16093	3680	2307	2874	5175	2057

SURS, 2023

Kako bodo *novodobni priseljenci* vstopali v *slovenski narodno manjšinski krog*, bo pokazal čas. Odnos večinske populacije do priseljencev v obdobju 1945–1990 izraža zadržan, tudi odklonilen odnos do vsega tujega, posebej takšnega, ki skuša ohraniti prinesene posebnosti in različnosti.

O narodni pripadnosti priseljenih imamo omejene podatke, le tiste pridobljene ob popisih lete 1991 in 2002.

839 Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. *Kazalniki integracije priseljencev in potomcev priseljencev v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, https://inv.si/wp-content/uploads/2023/12/Kazalniki-integracije-priseljencev-in-potomcev-priseljencev-v-Sloveniji.pdf (dostop 21. 1. 2026), 38.

Tabela 98: Priseljeni v Slovenijo v obdobju 1991–2002, po narodni pripadnosti

Narodnost	Priseljeni v obdobju	
	1991–1995	1996–2001
Skupaj	13792	14776
Narodno opredeljeni	9150	9329
Slovenci	1802	1941
Italijani	57	98
Madžari	50	91
Romi	24	83
Albanci	748	1133
Avstrijci/Nemci	70	147
Bošnjaki	2464	1325
Črnogorci	53	87
Hrvati	1741	876
Makedonci	221	697
Muslimani	879	578
Srbi	580	1157
Drugi	461	1116
Skupaj narodno neopredeljeni	1853	835
Opredelili so se kot Jugoslovani	29	42
Opredelili so se kot Bosanci	1387	569
Regionalno opredeljeni	15	7
Drugi	422	217
Niso želeli odgovoriti	888	709
Neznano	1901	3903

SURS, 2002

Zapisali smo, da največ priseljenih prihaja iz držav, ki so nastale iz ruševin propadle Jugoslavije, kot je razvidno iz tabele 99.

Tabela 99: Priseljeni v Slovenijo po državi državljanstva, 2000–2024

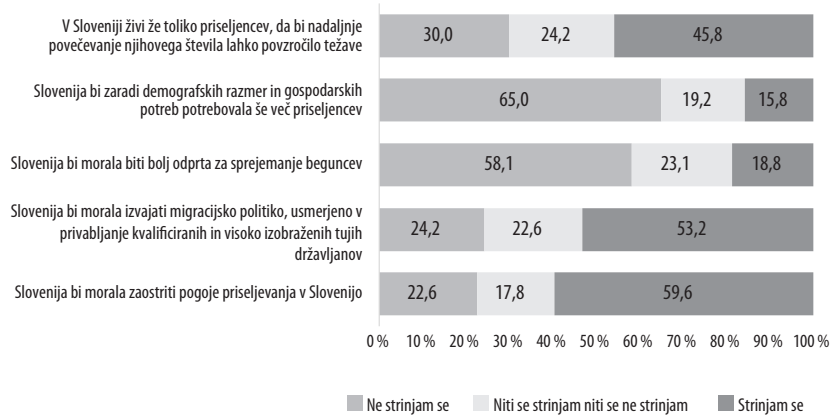
	Država izselitve					
Leto	BiH	Črna Gora	Hrvaška	Kosovo	S. Makedonija	Srbija
2000	2.016	…	906	…	876	660
2001	2.360	…	1.102	…	1.049	880
2002	2.531	…	1.307	…	1.217	1.221
2003	2.105	…	1.282	…	1.559	1.499
2004	2.966	…	798	…	1.251	2.371
2005	4.307	…	992	…	1.678	3.324
2006	7.871	…	1.146	…	2.097	4.447
2007	12.479	83	1.400	…	3.163	6.368
2008	13.038	134	1.597	2.169	3.196	4.362
2009	12.910	113	1.442	3.576	2.987	2.907
2010	4.403	87	928	1.888	1.145	1.089
2015	4.694	67	846	1.531	709	1.251
2016	4.811	52	1.095	1.483	862	1.597
2017	6.185	65	1.099	1.380	1.007	1.956
2018	11.716	84	1.231	2.431	1.456	3.177
2019	13.792	118	1.269	3.344	1.595	3.778
2020	11.330	122	1.204	3.768	1.477	2.979
2021	8.357	119	911	3.501	1.176	2.131
2022	11.389	155	928	5.146	1.682	2.719
2023	12.036	170	1.047	4.841	1.925	3.048
2024	10.120	172	1.013	3.729	2.214	3.322

Med priseljenimi je največ priseljenih iz Bosne in Hercegovine, od koder prihaja polovica vseh priseljenih, sledijo jim prebivalci Kosova. Ponavlja se obrazec priseljevanja v Slovenijo iz obdobja 1965–1985. Podatka o narodni pripadnosti in veroizpovedi priseljenih nimamo. Kar je velika škoda in morda tudi zavora pri oblikovanju integracijskih politik. Podatka sta za slovensko okolje še posebej pomembna. Vedno sta bila elementa izključevanja, posebej islamska veroizpoved. Glede na to, da prihajajo priseljeni v največji meri iz območij s prevladujočo islamsko veroizpovedjo sklepamo, da je pretežni del priseljenih islamske veroizpovedi. Zato obstoja velika verjetnost, da se bodo odnosi odbojnosti narodne in verske odbojnosti pričeli pojavljati tudi v sedanjosti.

Izsledki raziskav o imigracijskih procesih v Slovenijo in vključevanju priseljencev v slovensko okolje pravijo, da se pogled večinskega prebivalstva do priseljencev ni v ničemer spremenil, v primerjavi z obdobjem 1945–1990. V raziskavi z naslovom Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2022, avtorji ugotavljajo, da nobena študija

> (…) ni pokazala večjih sprememb v mnenjih večinskega prebivalstva o priseljencih. Iz omenjenih javnomnenjskih raziskav je mogoče razbrati določeno protislovnost: na eni strani večina ljudi meni, da bi Slovenija morala biti odprta in večkulturna družba, hkrati pa še vedno precejšen delež prebivalcev Slovenije podpira mnenje, da je mobilnost ljudi v Slovenijo (in tudi v EU) treba omejiti, saj ogroža slovensko oziroma evropsko identiteto in jezik, priseljence povezuje s terorizmom in kriminalnimi dejanji, izraža mnenja, da priseljenci odvzemajo delovna mesta večinskemu prebivalstvu, skratka, priseljence stereotipno povezuje z določenimi deviantnimi ali neželenimi pojavi.[840]

Tabela 100: Mnenja večinskega prebivalstva o priseljencih

Medvešek, M., Bešter, R., & Pirc, J., 2022. *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 75

Ampak, vsaj na nivoju papirologije ne zaostajamo. To velja tudi za področje integracije imigrantov.

> Leta 2019 je bila sprejeta Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij (v nadaljevanju Strategija), ki temelji na načelih oblikovanja migracijske politike, kot so že bila zapisana v dveh temeljnih političnih dokumentih, to je v ReIPRS iz leta 1999 in ReMPRS iz leta 2002, ter na mednarodnopravnih aktih, zakonodaji EU in nacionalni zakonodaji s področja migracij (Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij 2019, 5–6). V Strategiji se je vlada zavezala k prizadevanjem za zagotavljanje pogojev za uspešno integracijo priseljencev v slovensko družbo z vzpostavitvijo institucionalnega okolja, ki bo upoštevalo kompleksnost procesa integracije in obravnavalo integracijo kot področje delovanja različnih deležnikov, tako z različnih področij (izobraževanje, zaposlovanje, družbena participacija) kot na različnih ravneh (državna, lokalna, civilnodružbena). Vlada je v Strategiji prepoznala, da je za izvajanje zastavljenega modela integracijske politike potrebno

840 Medvešek. *Mnenja večinskega prebivalstva*, 17.

močno osrednje telo na državni ravni, in je zato zapisala, da si bo prizadevala, da bo to telo poleg oblikovanja integracijske politike imelo tudi moč in težo za učinkovito koordiniranje in sinhrono izvajanje ukrepov različnih deležnikov ter usmerjanje konkretnih ukrepov (Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij 2019, 38).[841]

Toda vsakdanje življenje govori o velikem razkoraku med papirologijo in vsakdanjih življenjem ostaja. Raziskovalci medetničnih odnosov v Sloveniji ugotavljajo, da se je dobršen del priseljencev

zaradi svoje narodne pripadnosti že soočil z diskriminacijo ali drugimi težavami. Anketiranci so se v največjih deležih soočali z diskriminacijo pri iskanju zaposlitve, s težavami v komunikaciji zaradi slabšega znanja slovenskega jezika in s težavami pri urejanju zadev v javni upravi. V manjših deležih pa so se zaradi svoje narodnosti soočali z neenako obravnavo otrok v vrtcu in šoli ter z neenako obravnavo na delovnem mestu s strani nadrejenih ali sodelavcev.[842]

Zamenjali smo državo, zamenjali smo ideološki in politično upravni sistem. Toda odnos večinskega prebivalstva do drugorodcev je ostal nespremenjen!! Kje bi lahko iskali razloge za še vedno globoko razširjeno mnenje, da so pripadniki *narodno drugih*, Slovencem prej v *pogubo* kot v *korist*?

841 Medvešek. *Mnenja večinskega prebivalstva*, 47.

842 Medvešek. *Mnenja priseljencev*, 14.

Sklepna beseda

Slovenski model (ureditev) varstva narodnih manjšin

Upravičeno razlikovanje med varstvom različnih narodnih manjšin, ali zgolj diskriminacija na narodni osnovi?

Na uvodnih straneh tega besedila smo zapisali, da je osnovna značilnost modela varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji *pestrost oblik manjšinskega varstva*. Varstvo zgodovinskih (avtohtonih, tradicionalnih) narodnih manjšin pozna:

a) relativno celovito pravno zaščito za italijansko in madžarsko narodno manjšino;
b) selektiven obseg določb za varstvo romske narodne manjšine;
c) nekaj malega za nemško in judovsko narodno manjšino
d) nič za pripadnike belokranjskih Srbov,
e) nič za pripadnike naših kranjskih Hrvatov.

Nove narodne manjšine so dosegle *politično priznanje*. Žal se je s tem aktom povsem zaustavil proces umeščanja novih manjšin v slovenski narodno manjšinski prostor.

Novodobni priseljenci se utapljajo v procesih integracije kot jih razume in diktira večinska družba.

Je takšno razlikovanje *upravičeno*, ali imamo opraviti z *diskriminacijo na etnični osnovi*?

Če želimo odgovoriti na vprašanje, ali je razlikovanje med različnimi narodnimi manjšinami upravičeno, ali gre za diskriminacijo na etnični osnovi moramo najprej opredeliti etnična diskriminacija.

V OZN je bila leta 1969 sprejeta Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. V konvenciji je, v 1. členu, rasna diskriminacija opredeljena kot

> kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, porekla, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočiti komur koli ali ga prikrajšati za enakopravno priznavanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja.[843]

843 *Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije*. Uradni list RS – Mednarodne pogodbe 9/92 (1965), 21. 12. 1965, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/a948f0676d/RAS-Mednarodna-konvencija-o-odpravi-vseh-oblik-rasne-diskriminacije.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Boj proti diskriminaciji predstavlja enega izmed ključnih segmentov delovanja Evropske unije. Zato si velja pogledati še opredelitve pojma etnične diskriminacije v Evropski uniji. Ključen dokument je Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 z naslovom *»o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost«*.

V omenjeni Direktivi sta opredeljena tako pojem neposredne kot pojem posredne diskriminacije. Za *neposredno diskriminacijo* se šteje:

> če se ena oseba obravnava manj ugodno, kakor se obravnava, se je obravnavala ali pa bi se obravnavala druga oseba v primerljivem položaju na podlagi rase ali narodnosti.

Za posredno diskriminacijo se šteje:

> če bi na videz nevtralna določba, merilo ali praksa postavila osebe neke rase ali narodnosti v posebno neugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami, razen če to določbo, merilo ali prakso objektivno upravičuje zakonit cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna.[844]

Izvajati diskriminacijo

> Med dvema osebkoma ali skupinama pomeni med njima ustvarjati razliko (What is diskrimination 2005). Negativni prizvok besede diskriminacija se nanaša na formalno in neformalno uvrščanje ljudi v skupine. Pri tem se članom vsake skupine dodeljuje posebne in po navadi neenake pravice ali dolžnosti (What is Discrimination 2005). Člani vsake skupine so deležni različnega ravnanja oziroma je postopanje z njimi različno od postopanja s člani drugih skupin.
>
> Diskriminatorno ravnamo takrat, ko z neko skupino na podlagi rasne ali etnične pripadnosti, spola, veroizpovedi, narodnosti, spolne usmerjenosti, političnih prepričanj, fizičnih značilnosti ali kake druge značilnosti ravnamo manj ugodno kot z drugo. Etnična diskriminacija se torej nanaša na etnično pripadnost ali etničnost kot lastnost posameznika, ki je – in zaradi katere je – uvrščen (ali se uvršča) v skupino, ki je podvržena diskriminaciji.[845]

Zasnova slovenske države, ki podpira zaščito dveh narodnih manjšin celovito in eno narodno manjšino (Rome) »na pol«, je *diskriminatorna*. V slovensko ustavo bi bilo potrebno navesti še pripadnike ostalih zgodovinskih narodnih manjšin: Sinte, Nemce, Srbe v Beli krajini, Jude in Hrvate ob slovensko hrvaški meji in v Beli krajini. Mnogi se bodo nad zapisanim zmrdovali, drugi mu bodo nasprotovali, trdili bodo, da je poimensko zapisovanje narodnih manjšin v Ustavo *anahronizem 19., oziroma 20. stoletja*. Vendar, v luči odprave diskriminatornih praks, bi bilo potrebno storiti prav to – poimensko vpisati v ustavo vse zgodovinske narodne manjšine. Stoletna zgodovina sobivanja narodnih manjšin in večinske populacije govori v prid trditvi, da je takšna zamisel *utopična*.

844 Uradni list Evropske unije, 2000. *Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost*, 19.7.2000 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&qid=1486503914046&from=SL (dostop 9. 1. 2026).

845 Brezigar, S., 2005. Etnična diskriminacija na trgu delovne sile: dileme in izzivi pri ugotavljanju obstoja etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile. *Razprave in gradivo* 47, 171.

Zagovorniki ohranjanja *status quo* trdijo, da je etnična (narodna) vitalnost v ustavi manjkajočih manjšin poudarjeno skromna. S tem se velja strinjati. Toda jasno izraženih zahtev nemške in judovske narodne manjšine, ni mogoče zanikati.

Poleg očitne diskriminacije, opisane v zgornjih vrsticah, imamo opraviti še s subtilno diskriminacijo, ki vodi v *tiho asimilacijo*. Vemo, da je nabor t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic za pripadnike italijanske in madžarske narodne manjšine močno razvejan. Žal pa je uresničevanje pravic v vsakdanjem življenju močno pomanjkljivo. Pripadniki italijanske in madžarske manjšine pogosto opozarjajo, da bi bilo potrebno sprejeti poseben *Zakon o uresničevanju posebnih narodno manjšinskih pravic.* Brez nabora afirmativnih politik, ki naj podpirajo uresničevanje posebnih narodno manjšinskih pravic v vsakdanjem življenju, bo izplen na področju uresničevanja manjšinskih pravic, podobno skromen, kot je bil v preteklih 80. letih.

Podobno utopične so tudi zahteve pripadnikov novih narodnih manjšin, da bi se njihova imena poimensko vpisalo v Ustavo Republike Slovenije. Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi bodo še dolgo pred vrati slovenske ustave.

Ne glede na to, da *nove narodne manjšine* niso poimensko navedene v ustavi, jim država ne more omejevati ohranjanja narodne identitete. Nasprotno, pri ohranjanju narodne identitete jim mora pomagati z naborom t.im. posebnih narodno manjšinskih pravic. Od tu dalje pa je samo vprašanje *tehnikalij*, kako, na kakšen način uresničiti narodno manjšinske pravice v vsakdanjem življenju? Dokler se ne sprejme poseben zaščitni *Zakon o uresničevanju posebnih narodno manjšinskih pravic novih narodnih manjšin,* je potrebno govoriti o diskriminaciji na etnični osnovi.

Podlago za pripravo zakona bi predstavljal 61. člen slovenske Ustave. V zakonu pa bi, z uporabo metodološkega pristopa, ki ga rabi Listina o manjšinskih in regionalnih jezikih, model »à *la carte*« *(Listina ponuja celovit nabor narodno manjšinskih jezikovnih pravic, »uporabnik« pa izbere tiste, ki ustrezajo potrebam in zmožnostim posamezne narodne manjšine).*

V uvodu smo zapisali še eno vprašanje: koliko narodne različnosti je zmožna *sprejeti in v sodobno slovenstvo vključiti država Slovenija?*

Če želimo, da slovenstvo *zasije v novi opravi*, potrebujemo dve veliki spremembi: novo opredelitev pojma *slovenska nacija*[846] in novo opredelitev pojma *matična domovina.*

846 O teoretiziranju pojma nacija v Sloveniji glej:
- Virk, T., 1993. Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija: mesečnik za kulturo* 12 (134/135), 254–260.
- Urbančič. *K teoriji nacije,* 5–71.
- Hribar, T., 1995. *Slovenci kot nacija : soočanja s sodobniki*. Enotnost, Ljubljana.
- Kovačič, G. in Kuzmanić, T., 2004. Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih. Časopis za kritiko znanosti 32 (215/216), 245–265.
- Rizman, R., 1990. Nacionalna država kot sociološki problem. *Družboslovne razprave 7* (9), 82–91.
- Begić, M., 1999. Rastko Močnik: 3 teorije Ideologija, nacija, institucija. *Teorija in praksa 36* (6), 1053–1056.

Pojem slovenska nacija se mora premakniti od *biološke zasnove* v *politično-bivansjki konstrukt – slovensko nacijo* sestavljamo državljani Republike Slovenije, ki imamo v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in v Sloveniji tudi dejansko živimo.

K slovenski naciji ne prištevamo Slovencev v zamejstvu in po svetu. Ti so, če želijo biti, del kulturne tvorbe, ki ji pravimo slovenski narod. Iz zapisanega je mogoče razbrati, da potrebuje radikalno preobrazbo tudi pojem *matična domovina.* V sedanjih ideološki nastavkih in zakonskih rešitvah stoji, da je Republika Slovenija

> matična domovina vseh Slovencev zunaj njenih meja in tudi država zaščitnica avtohtonih slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah.[847]

Ponovimo misel, ki smo jo navedli v začetnem poglavju: zapisano v Zakonu o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, je iz varnostnega zornega kota zelo nevarno – skuša legalizirati vmešavanje v notranje zadeve sosednjih držav, kar pogosto vodi v meddržavne napetosti, tudi konflikte. V luči odprave etničnih tenzij je potrebno preobraziti pojem *matična domovina*. Misel, ki sledi v nadaljevanju je za slovensko narodno okolje skorajda *heretska*. Pravi namreč, da je Slovenija matična domovina in država zaščitnica pripadnikom vseh narodnih manjšin, ki živijo na ozemlju Republike Slovenije!!

Da bi v preambulo slovenske ustave vgradili dodatek, ki bi (morda) omogočal bolj odprt pogled na slovensko nacijo, je verjetno *utopična misel*. Dodatek bi se glasil nekako takole:

> Slovenska nacija je več etnična, več kulturna, več jezikovna in več religiozna skupnost. Različnost je bogastvo možnosti. Država z ustreznimi politikami varstva narodnih manjšin in različnimi politikami integracije skrbi za ohranjanje različnosti.

847 Glej 6. člen v *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43 (2006), 12. 4. 2006, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/413925753 (dostop 20. 1. 2026).

Viri in literatura

Pregledna literatura

Pravni viri

Karawankengrenze.si, b. d. *Zadeva: ciganska svojat, zatiranje*. http://www.karawanken-grenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=53 (dostop 8. 10. 2020).

Protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe. Official Journal of the European UnionC 124 E/405 (2006), 25. 5. 2006, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:124E:0405:0415:EN:PDF (dostop 20. 1. 2026).

Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske republike Slovenije. Uradni list Ljudske republike Slovenije 3 (1953) , 12. 2. 1953, https://www.iusinfo.si/zakonodajna-knjiznica/zakon/Z5300EAC/clen/1 (dostop 15. 1. 2026).

Začasni zakon z dne 10. maja 1920 o pogodbi med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 118 (1921), 29. 9. 1921, https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/1-1000/211/UL_1921.pdf (dostop 14. 1. 2026).

Zakon o občinskih ljudskih odborih. Uradni list Ljudske republike Slovenije 19 (1952), 9. 7. 1952.

Literatura

Delo, 2010. *Sobotna priloga*, 30. 4. 2010, 14.

Inicijativa za priznanje statusa nacionalne manjine autohtonim i doseljenim Hrvatima u Republiki Sloveniji. Savez hrvatskih društava u Sloveniji.

Inzko, Z., 2021. *Govor ob 90. obletnici plebiscita v Veliki dvorani grbov v Deželnem dvorcu v Celovcu*. Narodni svet koroških Slovencev, https://www.nsks.at/images/downloads/79/zdravko-inzko-govor_08.10.2010_slov-prevod.pdf (dostop 23. 4. 2021).

Komac, M., 1996. Manjšina kot subjekt lastnega razvoja. V B. Jesih (ur.) *Manjšina kot subjekt: zbornik referatov in razprav, Ljubljana, 29.–30. 6. 1995*. Državni zbor Republike Slovenije, Delovna skupina za problematiko slovenske manjšine Odbora za mednarodne odnose; Inštitut za narodnostna vprašanja; Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana, 11–13.

Komac, M., 2020. Različni modeli integracije narodnih manjšin. V M. Medvešek & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 41–74.

Košir, U. & Leben-Seljak, P., 2019. Ekshumacija posmrtnih ostankov iz rova sv. Barbare v letih 2016 in 2017. V J. Dežman (ur.) *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana, 215–235.

Košir, U. & Leben-Seljak, P., 2019. Grobišče Romov pod Boncarjem. V J. Dežman (ur.) *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana, 322–339.

Košir, U., Leben-Seljak, P. & Rupnik, J., 2019. Mačkovec: grobišče Romov. V J. Dežman (ur.) *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana, 293–297.

Mal, J., 1993. *Zgodovina slovenskega naroda*. Mohorjeva družba, Celje.

Medvešek, M. & Bešter, R. (ur.), 2010. *Državljani tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Studen, A., 2015. Neprilagojeni in nevarni cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju. *Acta Histriae* 23 (1), 97–112.

Šumi, I., 2015. Slovenski antisemitizem, živ pokopan v ideologiji slovenske narodne sprave. *Časopis za kritiko znanosti* 43 (260), 69–84.

Toš, M., b. d. Zgodilo se je, torej se lahko spet zgodi … ob 27. januarju, mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta. *Svobodna beseda*, https://www.svobodnabeseda.si/zgodilo-se-je-torej-se-lahko-spet-zgodi/ (dostop 24. 10. 2020).

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv ZSZZ, Beograd, dok. št.18075 (1955).

Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztérium. Magyar Békedelegáció. X1X-J-1-c. 28. doboz. 11–15. tétel. 419/Konf. 1946. 1468. p. (Madžarski državni arhiv. Zunanje ministrstvo. Oddelek za pripravo mirovne pogodbe. XIX-J-1-a. škatla št. 28. 11–15. čl. 419/Konf. 1946. 1468. p.).

SI_AS, KUNI, splošne zadeve A, m. MINOT, dopis min. za not. zadeve. KUNI, 21. 9. 1945.

SI_AS_1164, Federativna ljudska Republika Jugoslavija. Zvezni zavod za statistiko. Popis prebivalcev 31. marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine. Beograd 1994.

SI_AS_1164, Plan v 20.točkah za izvajanje Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih za nemški, srbski in hrvaški jezik v Sloveniji.

SI_AS_1164, Statistika o prebivalstvu Istrskega okrožja po stanju z dne 15. decembra 1947. Koper, 1948.

SI_AS_1589/III, Komisija za narodnostna vprašanja. Št. 485/2–59, z dne 3. 7. 1959.

SI_AS_1589/III, Dokument 485/2–59, t. e. 69.

SI_AS_1589/III, Komisija za narodnostma vprašanja, štev. 485/2–59, z dne 3. 7. 1959, t. e. 69.

SI_AS_1589/III, Poročilo o kulturno – prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v LRS (22. 9. 1959), t. e. 69.

SI_AS_1589/III, Poročilo o kulturno – prosvetnih problemih nacionalnih manjšin v Sloveniji.

SI_AS_1589/III, t. e. Poročilo, 4.

SI_AS_1589/III, Narodnostna meja med Slovenci in Hrvati v Istri.

SI_AS_1589/III/1/231, Zapisnik konference s sekretarji Okrajnih komitejev.

SI_AS_1589/III/1/979, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, t. e. 35.

SI_AS_1677/1/146 – 2800, Poročilo, P. 43.

SI_AS_1769, Preseljenje Hrvata iz krajeva bivše Jugoslavije, koji so pripojeni Njemačkome Reichu.

SI_AS_1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t. e. 10, p. e. 157.

SI_AS_1769, Zbirka Okupatorjevi zapori in taborišča, t. e. 12, p. e. 160.

SI_AS_1931, II. Pov. 787/2-Sm, Predmet: Poročilo o ciganih, d. 154.

SI_AS_1931, Cigani v LR Sloveniji, a. š. 1489, d. 264.

SI_AS_1931, Problem Ciganov v LR Sloveniji, a. š. 1489, d. 284.

SI_AS_1931, Zadeva: Problematika v zvezi s cigani, a. š. 1490, d. 397.

SI_AS_1931/ VIII-225/2-51, Cigani v LR Sloveniji, d. 284.

SI_AS_2046, Judovska skupnost Slovenije, t. e. 63.

SI_AS_2046, Urad vlade RS za narodnosti. Informacija s posveta o reševanju romske problematike v RS Sloveniji, ki je bil dne 18. 4. 1984 v Grosuplju. 39–8, 27.

SI_AS_537, O manjšinah in narodnostno mešanih območjih v SR Sloveniji.

SI_AS_537, Predhodni podatki o registraciji prebivalstva dne 25.4.1956, t. e. 1622(1091), a. e. 2670.

SI_AS_60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Poročilo o potovanju v Prekmurje, TE Prekmurje IV.

SI_AS_ARS 1931, Predmet: Postopanje proti potujočim ciganom. a. š. 1489.

SI_AS_BAN 13-19 (1941), Alto commissariato per na provincia di Lubiana. Capitanato distrettuale di Longatico. Cigansko vprašanje, ureditev. No. 1524/1.

SI_PAK, »Popis prebivalstva 31.marca 1961. Prvi rezultati popisa za občine.

SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952) MLO, Poverjeništvo za notranje zadeve Maribor - mesto II. št. 1510/3-52, P1/Pir., Predmet: Kokaš Ivan in drugi kaz. dej. po čl. 255 KZ in 265 KZ, a. š. 114.

SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952), Zapisnik o glavni obravnavi. K 63/52-1017, a. š. 116.

SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952), Ljudska republika Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeve. Zap. štev.
III-1018/4-52, a. š. 116.

SI_PAM, (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952). Prezidium narodne skupštine FNRJ, P. Br. 5389, a. š. 116.

SI_PAM, 13_001-01 MB, Kulturno – prosvetni problemi madžarske manjšine v mursko – soboškem okraju, 07–146/1- 1959, a. š. 116.

SI_PAM, AŠ 33_001-05 MB, Zapisnik komisije za manjšinska vprašanja pri OO SZDL Murska Sobota, a. š. 33_001-05.

SI_PAM, Skupščina občine Lendava: Poročilo o položaju občanov madžarske narodnosti v vaši občini. Št. 018-1/65., a. š. 451-04.

SI_PAM/0602, Skupščina občine Lendava, 015-1/65 - Določitev originalnih madžarskih krajevnih imen, a. š. 4.

Statistični viri

Etnična podoba Slovenije skozi statistične podatke, 2007. V: M. Komac (ur.). *Priseljenci : študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 509–548.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939. *Splošni pregled Dravske banovine: Glavni statistični podatki upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. Julija 1939 z dvema zemljevidoma*. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana, https://www.sistory.si/cdn/publikacije/4001-5000/4768/Splosni_pregled_Dravske_banovine_1939.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Krallert, G., 1943. *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfesionen nach den unveröffentlichten Angaben von 1931*. Selbstverlag der Publikationsstelle, Wien.

Opšta državna statistika, 1932. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*. Opšta državna statistika, Sarajevo.

Opšta državna statistika, 1938. *Definitivni rezultati popisa stanovništva : od 31 marta 1931 godine. Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti = Résultats définitifs du recensement de la population : du 31 mars 1931. Livre 2, Population de fait par confessions*. Opšta državna statistika, Beograd.

Popis 2002, 2002. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/popis2002/si/default.htm (dostop 26. 3. 2026).

Popis prebivalstva 1971, 1974. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp (dostop 26. 3. 2026).

Popis prebivalstva 1981, 1981. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp (dostop 26. 3. 2026).

Popis prebivalstva 1991, 1991. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (dostop 26. 3. 2026).

Republiški statistični urad Srbije, 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva. FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama. Knjiga III*, http://publikacije.stat.gov.rs/G1961/Pdf/G19614001.pdf (dostop 20. 1. 2026).

SIStat, b. d. *Prebivalci po narodnosti, občine, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_06.pdf (dostop 20. 1. 2026).

SIStat, b. d. *Prebivalstvo po selitvenih značilnostih*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_08.pdf (dostop 20. 1. 2026).

SIStat, b. d. *Priseljeni v občine Koper, Izola, Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961*, https://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_3_09.pdf (dostop 20. 1. 2026)

Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, 1939. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana.

Statistični urad Republike Slovenije, 2003. *Statistične informacije 93/2003*.

Statistični urad Republike Slovenije, b. d. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991*.

Statistični urad RS, b.d. *Popisi prebivalstva 1948–2011*, https://www.stat.si/publikacije/pub_popisne_prva.asp (dostop 16. 2. 2026).

Statitični urad Republike Slovenije, 1991. *Popis prebivalstva 1991: Prebivalstvo po kraju popisa in navzočnosti*. https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991_Naselja_prebivalstvo.asp

Statitični urad Republike Slovenije, 1991. *Popis prebivalstva 1991: Prebivalci po narodni pripadnosti*. https://www.stat.si/publikacije/pub_popisne_prva.asp

Žnidaršič, M. & Miklič, E., 2022. *Registrski popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj*. Republika Slovenija Statistični urad, Ljubljana. https://www.stat.si/statweb/File/DocSysFile/8211 (dostop 27. 2. 2023).

Pravni viri

Akt o potrditvi nasledstva glede konvencij, statutov in drugih mednarodnih sporazumov, ki predstavljajo akt o ustanovitvi mednarodnih organizacij. Uradni list 35 (1992), Mednarodne Pogodbe 9 (1992).

Arbitražni sporazum med Republiki Slovenijo in Republiko Hrvaško (29. junij 2017),

https://www.gov.si/assets/vlada/Projekti/Arbitraza/Dokumenti/Arbitrazna-razsodba/99e9b8fa33/Izrek-razsodbe-arbitraznega-sodisca-v-zvezi-z-mejo-med-Hrvasko-in-Slovenijo.pdf. (dostop 17. 9. 2024)

Deklaracija o zunanji politiki Republike Slovenije (DeZPRS-1). Uradni list RS 53 (2015), 10. 6. 2015, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/349810770 (dostop 9. 1. 2026).

Družbenopolitičnega zbora Skupščine Republike Slovenije ob obravnavi Informacije o položaju italijanske in madžarske narodnosti v Republiki Sloveniji, 1990. *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije* 16 (24), 18. 12. 1990, 2.

Izjava o dobrih namenih, 1990. *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije 16* (Posebna številka), 8, https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/36001-37000/36849/Porocevalec_1990-12-11_posebna_stevilka.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Uradni list RS - Mednarodne pogodbe 9/92 (1965), 21. 12. 1965, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/a948f0676d/RAS-Mednarodna-konvencija-o-odpravi-vseh-oblik-rasne-diskriminacije.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Međunarodni ugovori i drugi sporazumi. Uradni list FLRJ 6 (1954), 27. 10. 1954.

Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste. 1956. *United Nations Treaty Series* 235, (3297), https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20235/v235.pdf (dostop 9. 2. 2026).

Občina Rogašovci, b.d. *Akcijski načrt - socialna vključenost Romov v občini Rogaševci 2014-2017*, http://www.obcina-rogasovci.si/ (dostop 11. 8. 2014).

Odlok o določitvi madžarskih imen naselij na narodnostno mešanem ozemlju v občini Murska Sobota. Uradni vestnik Pomurja 7 (1966), 12. 5. 1966.

Odlok o potrditvi spremembe meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo. Uradni list FLRJ 15 (1956), 1.

Odlok o soglasju k odloku Sabora Ljudske republike Hrvatske o spremembi meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo. Uradni list LRS 7 (1956), 69.

Peterle, L., 1990. Uvodna beseda predsednika Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije Lojzeta Petrleta. *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate 16* (Posebna številka), 5.

Pogodba o prijateljstvu in sodelovanju med Republiko Slovenijo in Republiko Madžarsko. Uradni list RS, Mednarodne Pogodbe 6 (1993), 7. 5. 1993.

Poročilo o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981-1985 = Relazione sulla realizzazione dei diritti particolari degli appartenenti alle nazionalità italiana ed ungherese nella Repubblica socialista di Slovenia nel periodo 1981-1985 = Beszámoló a Szlovén SZK-ben élő olasz és magyar nemzetiség külön jogainak megvalósításáról az 1981-1985-ös időszákban, 1986. Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Ljubljana.

Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije, 1991. *Odlok o organizaciji in delovnem področju Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu*, 10. 6. 2006. https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/396446428 (dostop 13. 1. 2026).

Predlog Resolucije o italijanski in madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji – Pripombe in zaključki, Zbirke Državnega zbora RS (2007), 11. 4. 2007. http://www2.gov.si/zak/Pre_akt.nsf/63b9e6330bddeaadc1256616002a0b55/c2dc303d25f7696bc125732400201c0d?OpenDocument&ExpandSection=1.

Program sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike

Jugoslavije v kulturi in izobraževanju za obdobje 2002–2005. Uradni list Republike Slovenije 14 (2003).

Protokol med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje in znanost Republike Makedonije o sodelovanju na področju izobraževanja. Uradni list RS 53 (2016) 23. 2. 2016.

Protokol med Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in Ministrstvom za izobraževanje, znanost in tehnologijo Republike Kosovo o sodelovanju na področju izobraževanja. Uradni list RS 12 (2016), 28. 10. 2015.

Recommendation 1201 (1993) : Additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1993), 1. 2. 1993, https://pace.coe.int/pdf/25be9ca597d409d25c20b5ff2d11c8da35c323f8670a707e2902b401e49004e9/rec.%201201.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Recommendation 1231 (1994): Follow-up to the Council of Europe Vienna Summit. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1994), 26. 01. 1994, https://pace.coe.int/pdf/ea9b10aa12db287ad7597e3bd8250622706804dfc89a12ebbed06de1f04b7164/rec.%201231.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Recommendation 1255 (1995): *Protection of the rights of national minorities*, Parlamentarna skupščina Sveta Evrope (1995), 31. 1. 1995, https://pace.coe.int/pdf/39cc40303c11c5a19715b413b1a0f83ea170f503864ab24d23b063806d4148b1/rec.%201255.pdf (dostop 20. 1. 2026).

Resolution on the languages and cultures of regional and ethnic minorities in the European Community. Official Journal of the European Communities C 318 (1987), 30. 11. 1987, 160–164, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:1987:318:TOC (dostop 20. 1. 2026).

Sklep o potrditvi Programa sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Vlado Države Izrael na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladih in športa za obdobje 2012–2014. Uradni list RS 83 (2012).

Spomenica o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju: Posebni statut 1954. V J. Jeri (ur.) *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 550.

Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije I Italijanske Republike o lokalnoj razmeni između pograničnih zona Trsta, sa jedne strane I Buja, Kopra, Sežane i Nove Gorice, s druge strane. Službeni list FNRJ 11 (1956), 5. 7. 1956.

Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Italijanske Republike o lokalnoj razmeni između graničnih zona Goriva – Videm i Sežana – Nova Gorica – Tolmin. Službeni list FNRJ 11 (1956), 5. 7. 1956.

Sporazum između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Republike Italije za regulisanje prometa lica, kao i kopnenog i pomorskog prevoza i saobraćaja između područja Trsta i područja koja s njim graniče. Službeni list FNRJ 3 (1957), 18. 2. 1957.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti. Uradni list RS 69 (2000), 19. 7. 2000.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Črne gore o sodelovanju v kulturi in izobraževanju. Uradni list RS 42 (2017), 12. 12. 2016.

Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Zvezno vlado Zvezne republike Jugoslavije v kulturi in izobraževanju. Uradni list RS 47 (2002), 23. 03. 2001.

Sporazum o malograničnom prometu između Federativne narodne republike Jugoslavije i Republike Italije. Službeni list FNRJ 7 (1956), 10. 5. 1956.

Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške. Uradni list RS 51 (1994), 7. 2. 1994.

Sporazum o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike. Uradni list RS 49 (2002).

Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS 6 (1993).

Statut občine Izola. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 7 (1974), 27. 3. 1974.

Statut občine Izola. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 19 (1968), 27. 10. 1967.

Statut občine Izola. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 5 (1978), 17. 3. 1978.

Statut občine Koper. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 6 (1974), 25. 3. 1974.

Statut občine Koper. Uradni glasnik okraja Koper 13 (1964), 9. 4. 1964.

Statut občine Lendava. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 8 (1974), 5. 3. 1974.

Statut občine Lendava. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 37 (1981), 29. 9. 1981.

Statut občine Lendava. Uradni vestnik okraja Maribor 25 (1964), 30. 6. 1964.

Statut občine Murska Sobota. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 5 (1974), 4. 3. 1974.

Statut občine Murska Sobota. Uradne objave občinskih skupščin Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota 12 (1980), 11. 4. 1980.

Statut občine Murska Sobota. Uradni vestnik okraja Maribor 22 (1964), 15. 6. 1964.

Statut občine Petrovci-Šalovci, sprejet 16. 11. 1957.

Statut občine Piran. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 6 (1974), 25. 3. 1974.

Statut občine Piran. Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 12 (1978), 26. 5. 1978.

Statut občine Piran. Uradni glasnik okraja Koper 23 (1964), 18. 12. 1964.

Statut očine Koper. Uradne objave občin Ilirske Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana 22 (1978), 6. 10. 1978.

Statut okraja Murska Sobota. Uradni vestnik okraja Murska Sobota 3 (1956), 28. 12. 1955.

Statut okraja Murska Sobota. Uradni vestnik okraja Murska Sobota 11 (1961), 31. 3. 1961.

Statut občine Lendava. Uradni vestnik okraja Maribor 25 (1964), 22. 11. 1957.

Statut občine Murska Sobota. Uradni vestnik okraja Maribor 22 (1964), 22. 11. 1957.

Strategija za Rome v Mestni občini Novo mesto za obdobje 2022–2030. Mestna občina Novo mesto (2022), 7. 7. 2022, https://www.novomesto.si/mma/-/2022071111040183/ (dostop 17. 9. 2024).

Temeljna listina Slovenije 1989, 1989. *Naša skupnost (Grosupleje)* 15 (5/6), 1.

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Uradni list RS 1 (1991-I) in 19 (1991) , 25. 6. 1991, https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=DRUG74 (dostop 15. 1. 2026).

Treaty of Peace between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed at St.Germain-en-Laye, 1919, 10 September). Madžarski inštitut München (b. d.), http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf (dostop 23. 4. 2021).

Uradni list Evropske unije, 2000. *Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost*, 19. 7. 2000, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&qid=1486503914046&from=SL (dostop 9. 1. 2026).

Uradni list Republike Slovenije, 1991. *Deklaracija ob neodvisnosti*, 25. 6. 1991, https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-0007/deklaracija-ob-neodvisnosti (dostop 9. 1. 2026).

Uradni list Republike Slovenije, 2009. *Odlok o določitvi območja in imena naselja Kerinov Grm*. https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2009-01-4319/odlok-o-dolocitvi-obmocja-in-imena-naselja-kerinov-grm (dostop 13. 1. 2026).

Uradni list Republike Slovenije, 2011. *Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS,* 1. 2. 2011*)*, https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2011-01-0210 (dostop 13. 1. 2026).

Uradni list Republike Slovenije, 2014. *Odlok o izločitvi dela naselja Hudeje in ustanovitev novega naselja Vejar*, 13. 2. 2014, https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-01-0419/odlok-o-izlocitvi-dela-naselja-hudeje-in-ustanovitev-novega-naselja-vejar (dostop 13. 1. 2026).

Ustava FLRJ. Službeni list SFRJ (1963), 7. 4. 1963, https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/05/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf (dostop 15. 1. 2026).

Ustava Ljudske republike Slovenije, sprejeta 16. januarja 1947. Ustava FLRJ in ustave ljudskih republik. Izdaja uradnega lista FLRJ, 1948.

Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS 33 (1991-I), 23. 12. 1991.

Ustava Socialistične Republike Slovenije. Uradni list SRS (1963), 2. 9. 1998.

Ustava Socialistične Republike Slovenije. Uradni list SRS 6 - 44 (1974), 22. 2. 1974, https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_republike_Slovenije_(1974) (dostop 15. 1. 2026).

Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije. Uradni list SRS 32 (1989), 27. 9. 1989.

Ustavno sodišče. Odločba št. U-I-284/94.

Ustavno sodišče. U-I-114/11. Dostopno na: http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/BCCCFD9D92CD6B0EC12578AE003B4414 (dostop 11. 10. 2014).

Varstvo manjšin in protidiskriminacijska politika v razširjeni Evropi: Resolucija Evropskega parlamenta o varstvu manjšin in protidiskriminacijski politiki v razširjeni Evropi (2005/2008(INI)). Uradni list 124 E (2006), 15. 5. 2006, http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:124E:0405:0415:SL:PDF.

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije. Uradni list RS 1 (1991), 5. 6. 1991, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355500497 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o evidenci volilne pravice. Uradni list RS 98 (2013), 27. 11. 2013, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/357655178 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o imenih naselij in o označbi trgov, ulic in hiš. Uradni list LRS 10 (1948), 24. 2. 1948, https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO2706 (dostop 27. 1. 2026), 115.

Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS 72 (1993), 21. 12. 1993, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/388140225 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o območjih krajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji. Uradni list SRS 35 (1964).

Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji. Uradni list LRS 24 (1955), 30. 6. 1955.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. Uradni list RS 43 (2006), 12. 04. 2006, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/413925753 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o osnovni šoli. Uradni list LRS 32 (1959), https://www.iusinfo.si/zakonodajna-knjiznica/zakon/Z590A5GB/clen/1 (dostop 15. 1. 2026).

Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Uradni list RS 44 (1990), 6. 12. 1990, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355400755 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja. Uradni list RS 35 (2001), 25. 4. 2001.

Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva. Uradni list RS 99 (2013) z dne 21. 11. 2013, 24 (2018) z dne 15. 3. 2018 in 85 (2018) z dne 29. 12. 2018.

Zakon o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti. Uradni list RS 20 (2002).

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS 33 (2007), 30. 3. 2007.

Zakon o spremembi Zakona o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (MELRJ-A). Uradni list RS 44 (2007).

Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih. Uradni list RS 65 (1994), 5. 10. 1994.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o dvojezičnih šolah in šolah z učnim jezikom narodnostnih manjšin v Ljudski republiki Sloveniji. Uradni list SRS 7 (1965), (25. 2. 1965), 7.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi, Uradni list RS 51 (2002).

Zakon o tujcih. Uradni list RS 1 (1991), 15. 6. 2011, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/358813369 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUKPPNS). Uradni list RS 45 (2024), 23. 5. 2024.

Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij. Uradni list RS 60 (1994), 3. 10. 1994, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/355845016 (dostop 20. 1. 2026).

Zakon o zunanjih zadevah. Uradni list RS 113 (2003), 20. 6. 2023, https://pisrs.si/api/datoteke/integracije/429985755 (dostop 20. 1. 2026).

Literatura

A. Č., 2013. *»Narod je kot družina«: Intervju s Pedrom Opeko.* MMC RTV SLO. https://www.rtvslo.si/slovenija/narod-je-kot-druzina/324129

Ajlec, K. & Repe, B., 2021. *Razkosana Slovenija: okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.

Apel javnosti in institucijam, 1987. *Primorske novice*, 15. 12. 1987, 5.

Argenti Tremul, A., 2016. *Odnos uprave Slovenskega Primorja (Cona B STO) do italijanskega prebivalstva: Koper 1945–1957: doktorska disertacija = L'amministrazione del Litorale Sloveno (Zon[a] B del TLT) nel rapporto con la popolazione italiana: Capodistria 1945-1957: tesi di dottorato*. [A. Argenti Tremul], Koper = Capodistria.

Auersperger, A., 2004. *Iskalci grala: poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji*. Modrijan, Ljubljana.

Bagarić, P., 2017. Hrvatske granice nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1956. V M. Polic Bobić (ur.) *Hrvatska revija*. Hrvatska matica, Zagreb, https://www.matica.hr/hr/530/hrvatske-granice-nakon-drugoga-svjetskog-rata-19451956-27447/ (dostop 26. 01. 2023).

Balog, Ž., 2004. Koza in Bukarešta. *Paralele* 8, 38.

Baltić, A., 2002. Predsodki »Neslovencev« do Slovencev. *Časopis za kritiko znanosti* 30 (209/210), 161–180.

Baranja, J., 1952. *Pritožba proti previsoko odmerjeni kazni*. Pokrajinski arhiv Maribor.

Battelli, R., 1990. Odgovornost države do narodnosti. V M. Komac (ur.) *Narodnost - manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 41.

Bauer, M., 1989. Tudi kaj storiti. *Dolenjski list*, 12. 1. 1989.

Bedrač, M., 2011. *Sinagoga Maribor: ob desetletnici delovanja*. Sinagoga, center judovske kulturne dediščine, Maribor.

Begić, M., 1999. Rastko Močnik: 3 teorije Ideologija, nacija, institucija. *Teorija in praksa* 36 (6), 1053–1056.

Beltram, J., 1986. *Pomlad v Istri : Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947–1952*. Založništvo tržaškega tiska, [Trst], 353.

Beltram, V., 1989. Povojni razvoj slovenske Istre - koprski okraj 1945-1947 : (s poudarkom na delovanju organov ljudske oblasti). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 37 (1/2), 108–116.

Bence, L., 2016. Leto šestinpedeset je postalo naša skupna stvar… V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? - Világnak!: Szlovénia és az ‚56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai kutatóintézet, Ljubljana.

Bešter, R., Hafner-Fink, M., Komac, M., Medved, F., Medvešek, M., Roter, P., Vrečer, N., Brezigar,S., Gombač, J., Lukšič-Hacin, M. … Toplak, K., 2006. *Percepcije slovenske integracijske politike: uskoško prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Bezek-Jakše, M., 1989. Med obtožbami in resnico: v uskoških Bojancih se smejijo tistemu, ki jih povpraša, ali so zapostavljeni zaradi porekla. *Dolenjski list*, 31. 8. 1989, 2.

Bezek-Jakše, M., 1990. M. Kučan in dr. D. Plut med Srbi v Beli krajini: zoper kalitev sožitja. *Dolenjski list*, 18. 10. 1990, 1.

Bezek-Jakše, M., 1994. Strpnost nujna na obeh straneh: v Črnomlju opozarjajo na vse bolj perečo romsko problematiko: kolikšne pomoči prejemajo Romi?: nasilno obnašanje v šoli: toleranca že, toda do kakšne meje? *Dolenjski list*, 5. 5. 1994, 5.

Bezek-Jakše, M., 1996. Zaostrovanje med Romi in krajani. *Dolenjski list* 31 (2451), 4.

Bezenšek, S. & Flajšman, B., 1984. Intervju: Janez Pretnar. *Razmerja: glasilo OOZSMS* (11), 48–56.

Biber, D., 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Bister, F. J., 1992. *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*. Slovenska matica, Ljubljana.

Bjelovučić, N., Z., 1929. *Etnografske granice Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara sa etnografskom kartom*. Vidović i drug, Zagreb.

Borme, A., 1966. La posizione del Gruppo etnico Italiano della Jugoslavia. *Razprave in gradivo* 4/5, 285–303.

Brezigar, S., 2005. Etnična diskriminacija na trgu delovne sile: dileme in izzivi pri ugotavljanju obstoja etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile. *Razprave in gradivo* 47, 168–189.

Brumen, B., 1995. *Na robu zgodovine in spomina: urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Pomurska založba, Murska Sobota.

Bučar, F., 1990. Uvodni govor na slavnostni skupni seji vseh zborov Skupščine Republike Slovenije. *Sejni zapiski Skupščine Republike Slovenije*, 26. 12. 1990.

Celar, B., 2021. *Slovenija in njene meje v treh zgodovinskih obdobjih: 1914–1920, 1941–1975, 1991–2021*. Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Ljubljana.

Cenčič, M., 1997. *TIGR*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Centrih, L., 2019. „Maribor ob morju" : Zveza komunistov Slovenije in vprašanje poselitve Koprskega okraja v letih 1945-1965. *Dve domovini : razprave o izseljenstvu* (50), 147–162.

Cerkvenik, D., 2023. Med rasizmom in nujo: 1943–1945. *Historia 46*.

Cernigoi, C., 2005. *Operazione foibe: tra storia e mito*. Kappa Vu, Udine.

Columni C., Ferrari L., Nassisi G. & Trani G., (ur.). *Storia di un esodo*. Istria 1945–1956, Trieste.

Crollini, E. & Škrlj, R., 1989. Živeti kot italijanska manjšina: Skupina 88 ne bi smela ostati zunaj Unije Italijanov. *Primorske novice*, 6. 1. 1989, 5.

Cvirn, J., 1998. Nemci na Slovenskem (1948-1941). V D. Nećak (ur.) *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 53–98.

Čebokli, A., Kolednik, A., & T. K. B., 2011. Pečanova za samostojno občino Ankaran, italijanska narodna skupnost proti. *RTV Slovenija*, 3. 2. 2011, https://www.rtvslo.si/slovenija/pecanova-za-samostojno-obcino-ankaran-italijanska-narodna-skupnost-proti/250078 (dostop 14. 02. 2025).

Čelik, P., 1994. *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*. Enotnost, Ljubljana.

Čemažar, D., 2013. Izgon prebivalcev iz Sorice, iz Spodnjih Danj, s Torke in iz Davče decembra leta 1945. *Železne niti* 10, 209–218.

Čepič, Z., 1995. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)*. Obzorja, Maribor.

Čepič, Z., 1999. Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V Z. Čepič, D. Nećak & M. Stiplošek (ur.) *Mikužev zbornik*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 201–216.

Černač, J., 1998. *Kočevska: gozdnata in skrivnostna dežela*. Dolenjska založba, Novo mesto.

Černy, D., 1953. Rast prebivalstva v Prekmurju: pregled gibanja prebivalstva od leta 1869 do leta 1948. *Kronika* 1 (2), 131–137.

Dedič, J., 2003. Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva. V J. Dedić, V. Jalušič & J. Zorn. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana, 23–84.

Deželak-Barič, V., 2013. *Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 32–33. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WJ2TZO12 (dostop 22. 1. 2023).

Deželak-Barič, V., 2014. Posledice vojnega nasilja: smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. V N. Troha (ur.) *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 11–46.

Deželak-Barič, V., Dobaja, D., Rendla, M. & Tominšek Čehulić, T., 2025. *Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej [Elektronski vir] : zaključno poročilo projekta iz leta 2012 skupaj z objavljenimi raziskovalnimi podatki*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, https://sistory.github.io/zv2-projekt4/ (dostop 27. 1. 2026), 73.

Dežman, J. (ur.), 2019. *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana.

Dokl, S., 1994. Napad na grencvahto. *Dolenjski list*, 5. 5. 1994, 10.

Dolenc, D., 2007. Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 69–102.

Domej, T., 1992. O ponemčevanju južne Koroške za časa nacizma in odmevi nanj (1938-1942). V A. Malle & V. Sima (ur.) *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942*. Drava; Mohorjeva družba, Celovec, 210–231.

Domej, T., 2020. Na poti k Avstrijski državni pogodbi in njenemu 7. členu. V D. Grafenauer & B. Jesih (ur.). *Avstrijska državna pogodba in slovenska narodna skupnost v Avstriji.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 19–32.

Domini, M., (ur.), 1997. *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

Dorniž, J., 1996. Vse več Romov na Dobruški gmajni: v škocjanskem romskem naselju na Dobruški gmajni živi že okrog 200 Romov, ki povzročajo vse večjo škodo in so vse bolj nasilni: naselje se širi na črno. *Dolenjski list*, 17. 10. 1996, 3.

Dukovski, D., 2011. »Hrvatsko-slovenski odnosi i pitanje razgraničenja u Istri (1900.–2002.)«. V D. Darovec & P. Strčić (ur.) *Slovensko-hrvaško sosedstvo = Hrvatsko-slovensko susjedsto*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 47–66.

Dušič-Gornik, B., 1994. Kos zemlje za solato in »kokoše«: Romi ne bodo mogli za vedno ostati v divjem naselju sredi gozda pri Gazicah: bodo prve družine res že kmalu dobile svojo streho nad glavo in kos svojega vrta? *Dolenjski list*, 3. 3. 1994, 7.

Economic and social councul, 1950. *Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General*. United Nations, Geneva.

Fajić, M., 2010. Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni: vzroki izseljevanja v Izrael. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 674–682.

Ferenc, M. & Repe, B., 2004. Nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama = Die deutsche Minderheit in Slowenien in der Zwischenkriegszeit. V D. Nećak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilec & P. Vodopivec (ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 147–160, 161–176.

Ferenc, M., 1993. *Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev: [Cekinov grad, Muzej novejše zgodovine, Ljubljana, september-oktober 1993] = Gottschee: das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen: [Cekinov grad, Muzej novejše zgodovine, Ljubljana, September-Oktober 1993]*. Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana.

Ferenc, M., 2005. *Kočevska, pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana.

Ferenc, T., 1968. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Obzorja, Maribor.

Ferenc, T., 1987. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 1, Država v državi*. Borec; Partizanska knjiga, Ljubljana.

Ferenc, T., 1996. Priprave na konec vojne. V A. Gabrič (ur.) *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov [z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani]*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 7–36.

Ferenc, T., 1998. Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945. *Act Histriae* (6), 299–310.

Filipovič Hrast, M., 2009. Spremembe sosedskih odnosov kot odziv na zahteve delovnega življenja?. *Teorija in praksa* 46 (4), 485–505.

Filipović, M. S., 1970. Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji). *Radovi = Travaux - Akadémie des sciences et des arts de Bosnie Herzegovine. Section des sciences sociales*, 161.

Flajšman, B. & Weiss, M., 2025. *Kanižarica, 19. julij 1942 – spomin na poboj Romov* [Dokumentarni film]. Youtube, 9. 11. 2025, https://www.youtube.com/watch?v=WnKFKVyoTi4 (dostop 14. 11. 2025).

Flajšman, B., [2022]. *30 let peticije Žumberčanov*. Slovenija 30 let, izostrimo pogled, 23. 3. 2022, https://slovenija30let.si/Zumberak.html (dostop 24. 9. 2024).

Flajšman, B., 2015. *Podobe* časa : *Metlika na razglednicah*. Mestna skupnost, Metlika.

Flajšman, B., 2024. Mrzla tujčeva krogla: podoba Bele krajine 1941–1945. V J. Weiss (ur.) *Temelj našemu narodu: podobe in pomen Črnomlja za časa 2. svetovne vojne: zbornik zgodovinskih razprav ob 80-letnici zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju*. Mestna muzejska zbirka Črnomelj, Črnomelj; RIC Bela krajina, Občina, 141–209.

Flander, B., 2004. *Pozitivna diskriminacija*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 101–102.

Foibe: revisionismo di stato e amnesie della Repubblica: atti del convegno: Foibe: la verità, contro il revisionismo storico, Sesto San Giovanni (MI), 9 febbraio 2008, 2008. Kappa Vu, Udine.

Fujs, M., 1991. Značilnosti Madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika* 39 (1/2), 63–69.

Fux, B., 1979. *Romi v občini Metlika* [Proseminarska naloga]. Samozaložba, Ljubljana, 79.

Gabrič, A. (ur.), 2017. *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

Gabrič, A., 2006. *Šolska reforma* 1953-1963. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

Gabrič, A., 2008. »Maspok« in Slovenci. *Studia Historica Slovenica* 8 (2/3), 457–475.

Gabrič, A., 2018. Ustvarjanje meje v jugoslovanski državi. V M. Zajc (ur.) *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 69–88.

Gantar, K.,1999. Zakaj je morala umreti klasična gimnazija. V A. Pirkmajer Slokan (ur.) *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana*. Osnovna šola Prežihovega Voranca, Ljubljana, 95–97.

Galerija-Muzej Lendava, 2020. *Panorama (Dolnje) Lendave s sinagogo in r.k. cerkvijo (detajl razglednice, Sztankó, 1943). Alsólendva látképe a zsinagógával és az r.k. temlommal (képeslap részlete, Sztankó, 1943)* [razglednica]. Facebook, 6. 4. 2020. https://www.facebook.com/photo/?fbid=2900520103330021&set=pcb.2900523296663035 (dostop 20. 10. 2025).

Gasser, M., 2015. *Vasi pod Ratitovcem skozi čas*. Samozaložba, Železniki.

Gasser, M., 2020. Božič 1945. *Železne niti: zbornik Selške doline* (17), 101.

Gašpar, M. & Lazar, B., 1997. *Židje v Lendavi = A lendvai zsidóság*. Lindplast, Pince, Lendava.

Gazvoda, T., 1994. Romi – trn v peti Krškega polja. *Dolenjski list*, 24. 11. 1994, 11.

Gestrin, F., 2016. *Svet pod Krimom*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.

Giuricin, L., 1988. Resolucija IB je močno prizadela tudi italijansko manjšino. *Primorske novice* (33/34), 29. 4. 1988, 29.

Gobetti, E., 2022. *No, kaj pa fojbe?* Sophia, Ljubljana.

Godeša, B., 2010. Izseljevanje Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem v luči primerjave položajev Slovencev in Hrvatov v okviru nacističnega novega reda. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 257–269.

Godeša, B., 2018. Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno. V M. Zajc (ur.) *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 117–164.

Godina, F., 1969. Zakaj v Prekmurju samo dvojezične šole? *Jezik in slovstvo* 14 (8), 260–262.

Gombač, J. & Žitnik Serafin, J. (ur.), 2005. *Esuli ali optanti? : zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.

Göncz, L., 1997. Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje. V Z. Tišljar & A. Širec (ur.) *Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija Strpnost do manjšin*. Pedagoška fakulteta; Inter-kulturo, Maribor, 79–88.

Göncz, L., 2015. Pártosfalva és Szentlászló vidéke a 19. század közepétől a 20. század utolsó negyedéig = Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev od srede 19. do zadnje četrtine 20. stoletja. V A. Kovács (ur.) *Határok mentén : Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből = Obmejna stikanja : poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*. Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség = Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine, Moravske Toplice; Nemzetiségi Kutatóintézet = Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 331–332.

Göncz, L., 2016. Pomoč beguncem. Madžarska vstaja iz prekmurskega zornega kota. V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? - Világnak!: Szlovénia és az ‚56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai Kutatóintézet, Ljubljana.

Göncz, L., 2021. Varstvo avtohtonih narodnih skupnosti v Ustavi Republike Slovenije. *Razprave in gradivo* 87, 25–45.

Göncz, L., 2022. Madžarska narodna skupnost v času osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja nove ustave (1989–1991). *Studia Historica Slovenica : časopis za humanistične in družboslovne študije* 22 (3), 823–858.

Göncz, L., 2024. *Madžarska narodna skupnost v času demokratičnih družbenih sprememb in osamosvojitve Republike Slovenije: ustavnopravna ureditev avtohtonih narodnih skupnosti ter položaj in izzivi madžarske narodne skupnosti v Sloveniji v obdobju 1989-1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Grafenauer, B., 1970. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919. V J. Pleterski, L. Ude, & T. Zorn (ur.) *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Slovenska matica, Ljubljana, 295–378.

Grafenauer, B., 1991. Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: „administrativne" ali zgodovinsko zrasle? *Glasnik Slovenske matice* 15 (1/2), 4–10.

Grafenauer, B., 1993. *Miti o „Istri" in resnica istrskega polotoka*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper = Capodistria, 9–52.

Grafenauer, B., 1994. *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.

Grafenauer, B., 2000. *Lokalna samouprava na Slovenskem: teritorialno - organizacijske strukture*. Pravna fakulteta, Maribor.

Grafenauer, D. & Drole, Z., 2014. *Nemci in Avstrijci v Sloveniji: Popis 1991* [Zemljevid]. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Grafenauer, D., 2010. Koroški Slovenci - begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji. V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 474–487.

Grafenauer, D., 2014. Prizadevanje za narodnostni obstoj oziroma oživljanje nemško govoreče etnične skupine prebivalcev v Sloveniji po letu 1991. V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 95–126.

Grafenauer, D., 2020. Koroški plebiscit 1920 in koroški Slovenci - poplebiscitni begunci. *Večer* 76 (235), 10. 11. 2020, 18–19.

Grdina, I., 2000. Nekaj misli o Koroški kot slovenski boli. V A. Moritsch (ur.) *Koroški Slovenci 1900-2000: bilanca 20. stoletja*. Mohorjeva založba, Celovec; Ljubljana; Dunaj, 347–371.

Griesser Pečar, T., 2020. Koroški plebiscit - ob stoletnici. *Dileme* 4 (1/2), 7–17.

Gruden, J., 1992. *Zgodovina slovenskega naroda.* Mohorjeva družba, Celje.

Hadalin, J., 2011. *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

Halász, A., (2013). Bil sem in bom še. *Razkrite pesmi [Elektronski vir] : antologija madžarskih pesnikov v Sloveniji = Vers-lelet : a szlovéniai magyar költők antológiája*. Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava. 28.

Hančič, D. & Podbersič, R., 2007. Nacionalsocialistično in komunistično preganjanje Judov na Slovenskem. V J. Dežman & H. Filipič (ur.) *Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoteroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji*. Mohorjeva, Celovec, 175–190.

Horvat, J., Acković, D. & Đurić, R., 2015. *Porajmos*. Romani Union, Murska Sobota.

Hranilović, N., 1990. Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme* 6 (4), 593–612.

Hribar, T., 1995. *Slovenci kot nacija : soočanja s sodobniki*. Enotnost, Ljubljana.

Hrobat Virloget, K., 2021. *V tišini spomina : „eksodus" in Istra*. Založba Univerze na Primorskem, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst. https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-WJ2TZO12/0d44e1fe-c0f7-4b55-b8d3-660d51794d4d/PDF) (dostop 22. 1. 2023).

Humljan Urh, Š., 2009. *Etnično občutljivo socialno delo z Romi: doktorska disertacija*. [Š. Urh], Ljubljana.

Intervju dr. Jože Pirjevec, 2011. *Dnevnik*, 27. 8. 2011, 15.

Ioime, A., 2018. *Grande Guerra: vittoria italiana, non per il Friuli*. Il Friuli, 11. 11. 2018. https://www.ilfriuli.it/cultura/grande-guerra-vittoria-italiana-non-per-il-friuli/ (dostop 25. 1. 2026).

Italijanska manjšina kot stara plošča: »Dvojezičnost postaja samo nekaj nadležnega«, 1989. *Primorske novice*, 7. 7. 1989.

Ivetic, E. (ur.), 2011. *Istra skozi čas: priročnik regionalne zgodovine Istre z navedbami o mestu Reka*. Unione Italiana, Fiume; Università popolare, Trieste; Centro di Ricerche Storiche, Rovigno.

Ivetić, A. (ur.), 2009. *Istra kroz vrijeme : pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*. Centar za povijesna istraživanja, Rovinj = Rovigno.

J. P., 1989. Upravnica zalotila tatu: Pojasnjene tatvine v kočevskem vrtcu. Storilec je dvanajstletni Romček J.H. – Znanec miličnikov. *Dolenjski list*, 16. 3. 1989, 12, https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-NGJYL8JW/b434f685-bb64-43a5-ab46-fcee12155579/PDF (dostop 21. 1. 2026).

Jakše, T., 1989. Ob ponujenem sožitju tudi dvomi. *Dolenjski list*, 22. 6. 1989, 10.

Janjetović, Z., 2010. Položaj Mađara u Vojvodini na kraju drugog svetskog rata i njegovi uzroci. *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)/Promena Imperije u Vojvodini 1944 godine,* http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1342/07_polozaj_madara_u_vojvodini_na_kraju_drugog_svetskog_rata_i_njegovi_uzroci.pdf (dostop 30. 11. 2020).

Jenuš, G. & Valentinčič, D., 2022. Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja. *Studia Historica Slovenica : časopis za humanistične in družboslovne študije 22* (3), 695–696.

Jenuš, G., 2016. »Nemška manjšina pri nas ne bo imela nobene pravice, ker je ne bo!« (Boris Kidrič, 15. 12. 1945): komunistični obračun z Nemci na Slovenskem in uničenje nemške manjšine. V M. Maučec (ur.) *Leto 1945 – 70 let potem: [monografija znanstvenih prispevkov]*. Državni svet Republike Slovenije, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 154–169.

Jeri, J. (ur.), 1975. *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana; Primorski tisk, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst.

Jerič, I., 2000. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota.

Jesih, B., 2007. *Med narodom in politiko: Politična participacija koroških Slovencev*. Wieser, Celovec-Ljubljana.

Josipovič, D. & Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Josipovič, D., 2016. Porabski Prekmurci in meje Prekmurja. *Anali PAZU HD* 2 (1), 15–26.

Josipovič, D., 2025. Hrvati na ozemlju današnje Slovenije (1910–2002) – številčni in prostorski razvoj tradicionalnega območja poselitve kot okvira za manjšinsko zaščito s poudarkom na analizi popisa 1910 in na poselitvi v obmejnem pasu. V J. Pirc & L. Sorgo (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi IV*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 127–146.

Juri, F., 2010. *Vrnitev v Las Hurdes : vojne, ljubezni, črne štorklje in oddaljeni Istrani*. Sanje, Ljubljana.

Južnič, S., 1987. *Antropologija*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Južnič, S., 1993. *Identiteta*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Kacin-Wohinz, M. & Troha, N., 2001. *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956, poročilo slovensko-italijanske komisije = I rapporti italo-sloveni 1880-1956 : relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Slovene-Italian Relations 1880–1956 : report of the Slovene-Italian historical and cultural commission.* Nova revija, Ljubljana.

Kacin-Wohinz, M., 1972. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Založba obzorja, Maribor; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 213.

Kacin-Wohinz, M.,1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935: bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici*. Lipa, Koper.

Kalc, A., 2019. The Other Side of the »Istrian Exodus«: Immigration and Social Restaration in Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini* 49, 145–162.

Kamra, 2020. Cerkev sv. *Cirila in Metoda in cerkev sv. Roka Metlika*, 2. 6. 2020, https://www.kamra.si/mm-elementi/cerkev-sv-cirila-in-metoda-in-cerkev-sv-roka-metlika/ (dostop 22. 03. 2025).

Karakaš Obradov, M., 2011. *Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom drugog svetskog rata i poraća: doktorski rad*. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/object/hrstud:1848.

Karlin, A. M., 2007. *Moji izgubljeni topoli: spomini na drugo svetovno vojno*. Mladinska knjiga, Ljubljana; Muzej novejše zgodovine, Celje.

Kastelic, J., 1994. S knjigo nad zapostavljanje: zakaj se je Janko Potokar odločil napisati knjigo – »Videl sem odsekane glave cigančkov«. *Dolenjski list*, 29. 9. 1994, 15.

Keček, K., 2023. Obletnica slovenskega genocida nad južnjaki. *Reporter 16* (15).

Kejžar, B., 2007. Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 153–186.

Kerec, D., 2000. Judje v Murski Soboti v letih 1934-1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71=36 (4), 591–613.

Kersevan, A., 2010. *Un campo di concentramento fascista: Gonars (1942-1943)*. Kappa Vu, Udine.

Keršič-Svetel, M., 1996. *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.* Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.

Klemenčič, J., Milavec, C. & Žakelj, F., 1973. *Revolucija pod Krimom*. [F. Žakelj], Buenos Aires.

Klemenčič, M. 2021. Germanizacijski procesi na južnem Koroškem kot dejavnik plebiscitne odločitve. V: D. Grafenauer (ur.) *Koroški plebiscit – 100 let kasneje*. Slovenska matica, Ljubljana; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Klinar, P., 1991. Romi med revščino in etnično deprivilegiranostjo. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 24–35.

Klopčič, V. & Novak-Lukanovič, S. (ur.), 1991. *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Knežević Hočevar, D., 2004. »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo* 45, 126–143.

Kocbek, E., 1986. O narodu. *2000* 31/32, 1–19.

Kogovšek Šalamon, N., Petković, B., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čebron, U., Bajt, V. & Zdravković, L., 2010. *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Mirovni inštitut, Ljubljana.

Kokolj, M. & Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo*. Pomurska založba, Murska Sobota.

Kolenc, Č. (ur.), 1977. *Osimski sporazum*. Založba Lipa, Koper.

Kološa-Kološ, J., b. d. *Sobota moje mladosti*. Galerija Murska Sobota, https://www.galerija-ms.si/razstava/joze-kolosa-kolos-sobota-moje-mladosti/ (dostop 11. 11. 2024).

Komac, M. & Novak-Lukanovič, S., 2023. Framework Convention and the Right to Use Minority Languages – The Case of Slovenia. V G. Bašić (ur.) *Monitoring Minority Rights: Twenty-Five Years of Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Institute of Social Sciences; Academic Network for Cooperation in South East Europe, Belgrade; Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 72–107.

Komac, M. & Vizi, B. (ur.), 2018. *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. L'Harmattan, Budimpešta.

Komac, M. & Zagorac, D., 2002. *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila & dokumenti*. Društvo Amnesty International Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, M., & Roter, P., 2015. The Autonomy Arrangement in Slovenia: an Established Institutional Framework Dependent on Implementation of Minority Protection. V T. H. Malloy, A. Osipov & B. Vizi (ur.) *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford University Press, New York, 93–115.

Komac, M., 1997. Srbska skupnost v Sloveniji: statistična slika. *Razprave in gradivo* 32, 73–115.

Komac, M., 2000. Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih v luči ohranjanja manjšinskih jezikov v Sloveniji. V I. Štrukelj (ur.) *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije.* Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Ljubljana, 50–77.

Komac, M., 2005. Izvlečki iz slovenske „romologije". *Razprave in gradivo* 47, 134–159.

Komac, M., 2007. Varstvo „novih" narodnih skupnosti v Sloveniji. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 35–65.

Komac, M., 2014. Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina? V V. Kržišnik-Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 167–201.

Komac, M., 2020. Prekmurski narodnomanjšinski rebus 1920-1941. V P. Štih, K. Ajlec & A. Kovács (ur.) *„Mi vsi živeti ščemo": Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.-30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.

Komac, M., 2021. Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 75 (1/2), 221.

Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P. & Vrečer, N., 2014. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Komac, M., Zupančič, J. & Winkler, P., 1999. *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji: vademecum*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Konda, A., 2007. *Življenje pod semiško goro.* Občina, Semič.

Koron, D., 1989. KV Domu KS v Rožni dolini še trgovina. *Primorske novice*, 15. 9. 1989, 13.

Kosin, M., 2000. *Začetki slovenske diplomacije z Italijo 1991-1996*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Košir, U. & Leben-Seljak, P., 2019. *Poročilo o ekshumaciji posmrtnih ostankov z grobišča pod Boncarjem pri Podklancu*. Avgusta d.o.o., Ljubljana, 46.

Košir, U. & Leben-Seljak, P., 2019. Grobišče Romov v lški in Gornjem Igu. V J. Dežman (ur.) *Nemoč laži: poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Družina, Ljubljana, 298–321.

Košir, U., 2020. When violins fell silent: archaeological traces of mass executions of Romani people in Slovenia. *European journal of archaeology* 23 (2), 250–271.

Košir, U., Leben, P. S. & Rupnik, J., 2016. *Poročilo o eshumaciji posmrtnih ostankov usmrčenih oseb na območju Mačkovca*. Avgusta d.o.o., Ljubljana, 15.

Kovács, A, 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48/49, 6–36.

Kovács, A., 2004. *Földreform és kolonizáció a Lendva – vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Muvelodési Intézet, Lendva.

Kovács, A., 2016. Madžarski begunci v Sloveniji leta 1956 in 1957. V A. Kovács (ur.) *Hova megyünk, bajtársak? - Világnak!: Szlovénia és az ‚56-os magyar menekültek*. Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies = Etnikai kutatóintézet, Ljubljana.

Kovács, A., Boros, Z., Göncz, L., Zágorhidi, C. B., & Pivar, E., 2015. *Határok mentén: Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből = Obmejna stikanja: poglavja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča*. Községi Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség = Madžarska narodna samoupravna skupnost Občine Moravske Toplice; Nemzetiségi Kutatóintézet = Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava.

Kovač, S., 2022. Nekdanji ustavni sodnik o SD in vili Moskovič: To, da se je neka politična stranka okoristila s premoženjem, je problematično. Nekateri namreč niso dobili nič. *Nova24TV,* 18. 8. 2022, https://nova24tv.si/slovenija/nekdanji-ustavni-sodnik-o-tem-kaj-bi-bilo-ce-bi-se-se-sodba-celjskega-sodisca-o-moskovicevi-vili-znasla-na-evropskem-sodiscu/ (dostop 29. 8. 2023).

Kovačič Peršin, P., 1993. *Zaveza slovenstvu*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Kovačič, G. & Kuzmanić, T., 2004. Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih. *Časopis za kritiko znanosti* 32 (215/216).

Kovač-Zupančič, M. & Ksela, L. (ur.), 1982. *Auschwitz - Birkenau = (Oswiecim - Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. Obzorja, Maribor; Borec, Ljubljana.

Krabat, b. d. *Grškokatoliška cerkev, Sv.Ciril in Metod Metlika*, https://krabat.si/post/423239/grkokatoliska-cerkev-sv-ciril-in-metod (dostop 26. 10. 2020).

Kragelj, J., 1991. *Simon iz Ruta*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica.

Kramar, J., 1992. Ribja industrija v Izoli v letih 1945-1954. *Annales: anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin = annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* 2 (2), 175–182.

Krek, J. E., 1925. *Izbrani spisi. Zv. 3, Socializem: (iz l. 1901.)*. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana.

Kristen, S., 1992. Nemci v Sloveniji po letu 1945: statistični oris. *Razprave in gradivo* 26/27, 276–287.

Kristen, S., 2002. *Istrsko vprašanje : iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri.* Društvo 2000, Ljubljana; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 162.

Krivic, M., 2002. »Izbrisani« - škandal brez primere: Deset let ciničnega norčevanja iz eksistenčne stiske desettisočev. *Mladina*, 13. 5. 2002, https://www.mladina.si/103276/kolumna19/?utm_source=tednik%2F200219%2Fclanek%2Fkolumna19%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (dostop 16. 1. 2026).

Kržišnik-Bukić, V., 1997. *Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško: statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Kuhar, P., 2004. Čas in reke, identiteta ali identitete. *Paralele* 8, 2.

Kujović, M., 2011. Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« – podružnice v Ljubljani in Mariboru (1936-1937). *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 10, 353, https://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/radenci2011/32_kujovic_2011.pdf (dostop 10. 6. 2015).

Kuzmanić, T., 1999. *Bitja s pol strešice : slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Open Society Institute-Slovenia, Ljubljana.

Kuzmič, F., 2013. Holokavst in Prekmurski Romi. V N. Lešnik & M. Toš (ur.) *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst II*. Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, Maribor, 74–79.

Kwok, P. W. L., 1984. *I cinesi in Italia durante il fascismo*. T. Marotta, Napoli.

Lavrenčič, L., 2012. Demografska slika italijanske manjšine v Kopru po poteku roka za izselitev leta 1956. *Acta Histriae* 20 (3), 505–532.

Lekše, T., 1989. Samo v kamnu je še spomin. *Dolenjski list*, 10. 8. 1989.

Lendvai Kepe, Z. in Bihar, M., b. d. *Židovska verska občina Beltinci: Židje v Beltincih*. Lendava: Slovenski muzej holokavsta = Szlovén Holokauszt Múzeum = Slovenian Holocaust Museum, https://sinagoga.gml.si/zidovska-obcina-beltinci/ (dostop 6. 3. 2023).

Lendvai Kepe, Z. & Bihar, M., b. d. *Židje na slovenskem: Kratka zgodovina Židov na Slovenskem.* Lendava: Slovenski muzej holokavsta = Szlovén Holokauszt Múzeum = Slovenian Holocaust Museum, https://sinagoga.gml.si/zidje-na-slovenskem/ (dostop 29. 8. 2023).

Lipovec Čebron, U. & Zorn, J. (ur.), 2011. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Sanje, Ljubljana.

Liška, J. (ur.), 1984. *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Komunist, Ljubljana; Drava, Celovec.

Lo Sterminio dei Sinti e dei Rom, b. d., *Memorie Cordaro*. Dostopno na: http: //porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/ memorie-cordado 0001.pdf,   (dostop 21. 11. 2018), 36.

Lokar A., 1982. Gospodarsko sodelovanje obmejnih področij Italije in Jugoslavije in možnosti vključevanja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. *Razprave in gradivo* 15, 99–114.

Lopez, R. S., 1969. *Rojstvo Evrope*. DZS, Ljubljana.

Lujanović, N., 2018. *Oblak kožne barve*. Cankarejva založba, Ljubljana.

Lusa, S., 2022. *Istria slovena: dopo l'esodo, in cerca di una propria identità*. Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, 10. 2. 2022, https://www.balcanicaucaso.org/aree/Slovenia/Istria-slovena-dopo-l-esodo-in-cerca-di-una-propria-identita-215722 (dostop 30. 12. 2022).

Lusa, S., 2023. Božiček ne obstaja! *Dnevnik*, 20. 12. 2023, 12.

M. B., 1982. Romski konji v mladi pšenici: prebivalci Žabjeka uničili najmanj 30 hektarjev gozda - spremenjena pokrajina - pri Dobruški gmajni ogrožen evropsko pomemben nasad rdečega hrasta. *Dolenjski list*, 27. 5. 1982.

Maček, J., 2001. Zamolčani genocid. *Zaveza* 11 (4), 13–24.

Madžarski inštitut München (b. d.), *Treaty of Peace between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed at St.Germain-en-Laye, 1919, 10 September.)* http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf (dostop 23. 4. 2021).

Makarovič, M., 2005. *Črmošnjiško – Poljanska dolina in njeni ljudje : Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost.* Založba ZRC, ZRV SAZU, Ljubljana, 232–233.

Malle, A. & Sima, V. (ur.), 1992. *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942*. Drava, Mohorjeva družba, Celovec.

Marojević, D. M., 1993. *Zvalo se Jugoslavija*. Gornji Milanovac, Dečje novine.

Medica, K., 1987. Socialno demografske značilnosti Slovenske Istre po letu 1945. *Razprave in gradivo* 20, 81–92.

Medica, K., 1989. *Narodnostna in migracijska problematika slovenske Istre* [Magistrska naloga]. Samozaložba, Ljubljana.

Medvešek, M., 2007. Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 188–217.

Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. *Kazalniki integracije priseljencev in potomcev priseljencev v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, https://inv.si/wp-content/uploads/2023/12/Kazalniki-integracije-priseljencev-in-potomcev-priseljencev-v-Sloveniji.pdf (dostop 21. 1. 2026).

Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. *Mnenja priseljencev in potomcev priseljencev o integraciji in integracijski politiki v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, http://inv.si/wp-content/uploads/2023/12/Monografija-Mnenja-priseljencev-in-potomcev-priseljencev-o-integraciji.pdf (dostop 21. 1. 2026).

Medvešek, M., Bešter, R., & Pirc, J., 2022. *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Medvešek, M., Munda Hirnök, K., Kovács, A., Novak-Lukanovič, S., Kolláth, A. & Rudaš, J., 2020. *Vloga dvojezičnega šolstva pri ustvarjanju podlag za uresničevanje institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanem območju v Prekmurju: ciljno raziskovalni projekt: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Melik, V., 1986. Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije. V L. Gostiša (ur.) *Skupni slovenski kulturni prostor*. Delavska enotnost, Ljubljana, 15–20.

Menyhért, L., 1977. *Zadimljene podobe*. Pomurska založba, Murska Sobota.

Mežnarić, S., 1986. *„Bosanci": a kuda idu Slovenci nedeljom?* Republiška konferenca ZSMS, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana.

Mikola, M., 2009. *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Mikolič, V., 2021. Jezik, kultura, identiteta - prepletanja skozi čas. V M. Guštin & S. Žitko (ur.) *Slovenska Istra. 2, Zgodovina in družba*. Slovenska matica, Ljubljana; Libris, Koper, 295–302.

MiM., 1982. „Smo in bomo ostali Romi!„: zanimiva prireditev v Novem mestu - „Imamo vse pravice, vendar tudi dolžnosti!". *Dolenjski list 33* (21), 27. 5. 1982, [24].

Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, 1952. Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji. *Kriminalistična služba 3* (7).

Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, 1952. Ciganska hiša v Vanči vasi. *Kriminalistična služba 3*(7).

Ministrstvo za okolje in prostor, 2017. *Prvo vmesno poročilo o delovanju medresorske delovne skupine za reševanje prostorske problematike Romov*. MOP Direktorat za prostor, graditev in stanovanja, Ljubljana.

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 1997. *Pariška mirovna pogodba : integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRJ in STO*. Ministerstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, 113.

Mirovna pogodba z Italijo, 1947. *Priloga VII: Instrument za začasni režim Svobodnega tržaškega ozemlja, 5. člen*. 10. 2. 1947.

Mlinar, Z., 2012. *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knj. 2, Globalizacija bogatí in/ali ogroža?* Fakulteta za družbene vede; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.

Montini, F. T., 2024. *Trsta ne damo! : Jugoslavija in tržaško vprašanje 1945-1954.* Založba ZRC, Ljubljana.

Možina, J., 2019. *Slovenski razkol: okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora*. Medijske in raziskovalne storitve, J. Možina, Ljubljana; Celjska Mohorjeva družba, Celje.

Murko, I., 1975. Dvajset zasedanj jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora. V J. Jeri (ur.) *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 336–368.

Murko, I., 2004. *Meje in odnosi s sosedi*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Musek, J., 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Nassisi, G., 1980. La zona B del TLT della ratifica del Trattato di pace alla rottura del Cominform. V C. Columni, L. Ferrari, G. Nassisi & G. Trani (ur.) *Storia di un esodo*. Istria 1945–1956, Trieste, 340.

Nećak Lük, A., 1993. Narodna manjšina. V M. Javornik, D. Voglar & A. Dermastia (ur.) *Enciklopedija Slovenije. Zv. 7: Marin-Nor*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 304.

Nećak Lük, A., 1993. Narodnost. V M. Javornik, D. Voglar & A. Dermastia (ur.) *Enciklopedija Slovenije*. *Zv. 7*: *Marin-Nor*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 334.

Nećak, D., 1972. Pisarna za zasedeno ozemlje. *Kronika* 20 (2), 101–106.

Nećak, D., 1972. Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920. *Kronika* 20 (3), 158–162.

Nećak, D., 1993. Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945. *Zgodovinski časopis* 47 (3), 439–451.

Nećak, D., 1996. Nemška narodnostna skupnost kot nacionalni in razredni sovražnik. V A. Gabrič (ur.) *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov [z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani]*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 71–75.

Nećak, D., 1996. O problemu "razseljenih oseb" (D.Ps) in jugoslovanskih "Volksdeutscherjev" v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945-1947). *Zgodovinski časopis* 50 (4), 561–571.

Nećak, D., 1998. Uvod. V D. Nećak (ur.) *„Nemci" na Slovenskem 1941-1955: izsledki projekta*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 7–21.

Nećak, D., 2013. Posebnosti obračuna z „Nemci" na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (1), 109–121.

Nećak, D., Jesih, B., Repe, B. , Škrilec, K. & Vodopivec, P. (ur.), 2004. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofska fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 147–160.

Nikolić, N., 2015. *Jasenovački logor*. Žagor; NNK Internacional; Konras, Beograd.

Novak, V., Kozar-Mukič, M., Pethő, G., Kalocsai, P., Göncz, L., Votek, J., Žunec, B., Kuhar, D., Bance, L., Božič, P., ... Zsiga, T., 2021. *Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja : druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig*, Založba ZRC, Ljubljana.

Ob prihodu razmejitvene komisije, 1946. *Slovenski Primorec*, 7. 2. 1946, 1.

Obal, F., 1982. *Arhitektura v obdobju 1900 -1941 v Murski Soboti*. Kulturni center, Murska Sobota.

Okrožnica (U.br.6270/2, 1928)., [1928]. Ureditev ciganskega vprašanja.

Omerza, I., 2020. *Udba in akcija Sever*. L. Rožič; Klub Native Speakerjev Slovenije – ANTS; Inštitut Faller, Ljubljana.

Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti: Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*, Arhiv družboslovnih podatkov**.** FDV**,** Ljubljana.

OSCe, 1990. *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. Organization for Security and Co-operation in Europe, København.

Ozimič, N., Dinčič, A., Simovič, B. & Gruden Milentijević, I., 2014. *Žrtve lagera Niš*. Niški kulturni centar; Narodni muzej; Medivest KT, Niš.

P.V., 2020. Razveljavljena sodba generalu Rupniku. Na vrhovno sodišče naj bi se po neuradnih informacijah obrnil Rupnikov potomec. *Delo*, 8. 1. 2020. https://www.delo.si/novice/slovenija/razveljavljena-sodba-generalu-rupniku/ (dostop 23. 12. 2023).

Padovan, M., 1995. Najstarejši med dolenjskimi Romi. *Dolenjski list*, 5. 4. 1995, 12.

Pahor, M., 1987. Opcije v Kanalski dolini 1939–1942. *Zgodovinski časopis* (2), 320.

Palaković, M., 2004. Čas in reke, identiteta ali identitete. *Paralele* 8, 29.

Pančur, A., 2011. *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*. Zgodovinsko društvo, Celje.

Pančur, A., 2011. *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-9FETK3TR?&language=eng (dostop 28. 1. 2026).

Pašić, A., 2007. *Bošnjaki na soški fronti*. Kulturno športno društvo Bošnjakov Biser, Jesenice; Gorenjski glas, Kranj.

Pečkovnik, M., b. d. *Grobišče Romov v Gornjem Igu*. Avgusta d.o.o.

Perc, P., 1996. Če bo počilo, bo zelo hudo! *Dolenjski list*, 23. 5. 1996, 6.

Perovšek, F., 1997. *Moja resnica : spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani.* Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana, 337.

Perovšek, J. 1993. Unitaristični in centralistični znalaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino* (1/2), 19.

Pesek, R., 2007. *Osamosvojitev Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Nova revija, Ljubljana.

Peternel, U., 2013. Sinti, skupnost, ki izginja. *Gorenjski glas*, 10. 10. 2013. https://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20131010/C/131019994/sinti-skupnost-ki-izginja (dostop 23. 11. 2024).

Petrič, E., 1962. Ob zakonu o manjšinskem šolstvu. *Naši razgledi,* 144.

Petrič, E., 1964. *Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953-1962. 1, Pravni del*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Petrič, E., 1966. The Rights of National Minorities as Defined in the Statues of the Communes. *Razprave in gradivo* 4/5, 75–102.

Petrič, E., 1977. *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Obzorja, Maribor.

Pirc, J., 2009. *Ugotavljanje narodne / etnične vitalnosti pripadnikov hrvaške narodne skupnosti na njihovem zgodovinskem poselitvenem območju* [raziskovalno poročilo]. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Pirc, J., 2013. *Od skritosti do točke na zemljevidu: socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Pirjavec, J., 2007. *„Trst je naš!": boj Slovencev za morje (1848-1954)*. Nova revija, Ljubljana, 542.

Pirjevec, J., Bajc, G. & Klabjan, B. (ur.), 2005. *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.

Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & Franzinetti, G., 2012. *Fojbe*. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Pleterski, J., 1971. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Slovenska matica, Ljubljana.

Pleterski, J., 2003. *Koroški plebiscit 1920: poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana.

Plut, D., 1991. Uvod. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 7–8.

Podbersič, R., 2012. Goriški Judje med žrtvami fojb. V M. Čoh Kladnik & N. Strajnar (ur.) *Represivne metode totalitarnih režimov: zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta, [Maribor, 9.-10. maj 2012] = Repressive methods of totalitarian regimes: collection of scientific papers of international scientific conference, [Maribor, May 9-10, 2012]*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 101–112.

Podbersič, R., 2014. Žrtve revolucije med Romi na Slovenskem. V M. Čoh Kladnik (ur.) *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 78–94.

Podbersič, R., 2017. „Hiša živečih" v Rožni Dolini: judovsko pokopališče med Gorico in Novo Gorico. *Kronika* 65 (2), 221–232.

Podbersič, R., 2017. *Jeruzalem ob Soči: judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana; Goriška Mohorjeva družba, Gorica; Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor.

Podbersič, R., 2021. Dosje Moskovič: Partija oz. Socialni demokrati so menjali nekaj, kar sploh ni bilo njihovo. Časnik 6. 11. 2021, https://casnik.si/dosje-moskoviceva-vila-sd-so-menjali-nekaj-kar-sploh-ni-bilo-njihovo/ (dostop 20. 3. 2026).

Podbersič, R., 2022. Sij Davidove zvezde na sončni strani Alp: Judje pri nas med Jugoslavijo in Slovenijo. *Studia Historica Slovenica 22* (3), 637–661.

Polič, R., 1975. *Belokranjski odred*. Partizanska knjiga, Ljubljana; Odbor Belokranjskega odreda, Črnomelj.

Polič, S., 1975. Družbenopolitični, pravni in samoupravni položaj narodnosti (narodnih manjšin) v Jugoslaviji ter še posebej v SR Sloveniji. V J. Jeri (ur.) *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Cankarjeva založba, Ljubljana; Primorski tisk, Koper; Založništvo tržaškega tiska, Trst.

Pomurski muzej Murska Sobota, 2019. Izraelitska sinagoga v Murski Soboti, 25. 4. 2019, https://www.documenta-pannonica.si/arhivsko-gradivo/izraelitska-sinagoga-v-murski-soboti/ (dostop 10. 2. 2026).

Porenta, T., 2013. Sinti skozi čas: Gostujoča fotografska razstava. *Etnolog 23* , 398–394, https://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_23_porenta_sinti.pdf (dostop 23. 11. 2024).

Predlogi Inštituta za narodnostna vprašanja o urejanju, uresničevanju in varstvu pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji, 1990. *Razprave in gradivo: Narodnost-manjšina ali skupnost* 24, 131–136.

Primc, J., 1995. Bolje živi pes na verigi kot Rom: Romi v kočevski občini se bodo civilizirali, ko bodo imeli svoja stanovanja, vodo, elektriko: večkrat so lačni kot siti: med Romi veliko raznih bolezni. *Dolenjski list*, 29. 6. 1995, 15.

Prinčič, J., 2006. Obmejno gospodarsko sodelovanje Slovenije z Avstrijo, Italijo in Madžarsko (1945-1991). *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (1), 413–424.

Prinčič, J., 2010. Podržavljenje judovskih podjetij, podjetij z udeležbo judovskega kapitala in podjetij z judovskim vodstvenim kadrom v Sloveniji po 2. svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (1), 125–142.

Pupo, R. & Spazzali, R., 2004. *Foibe*. B. Mondadori, Milano.

Pupo, R., 2005. *Il lungo esodo*. Rizzoli, Milano.

Ramšak, J., 2010. Poskus rekonstrukcije položaja preostanka nemške narodne skupnosti na Slovenskem po koncu množičnih izseljevanj (1947-1991). V P. Štih & B. Balkovec (ur.) *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 600–614.

Razpotnik, B., 2021. *Vsak sedmi prebivalec Slovenije se je v Slovenijo priselil: mednarodni dan migrantov*. Statistični urad Republike Slovenije, 13. 12. 2021, https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9999 (dostop 17. 12. 2021).

Rejec, T., 1995. *Pričevanja o tigru*. Slovenska matica, Ljubljana.

Repe, B., 2003. Od deželana do državljana: regionalni razvoj Slovencev v letih 1918-1991. *Zgodovinski časopis* 57 (3/4), 269–278.

Repe, B., 2019. Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. *Zgodovinski časopis* 73 (1/2), 158–192.

Repolusk, P. 2007. Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* (25), 70.

Režek, M., 1998. Jugoslovanski federalizem in ustavni zakon leta 1953. *Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte* 38(1/2), 151–160.

Ribičič, C., 1992. *Ustavnopravni vidiki osamosvajanja Slovenije*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.

Rizman, R., 1990. Nacionalna država kot sociološki problem. *Družboslovne razprave 7* (9), 82–91.

Robar, F., 1982. Ob svetovnem dnevu Romov 8. aprila so Romi v Novem mestu prvič praznovali. *Dolenjski list*, 15. 4. 1982, 2.

Robar, F., 1982. Še: Romski konji v mladi pšenici: pripombe na prispevek s tem naslovom, objavljen v Dolenjskem listu 27. maja. *Dolenjski list*, 10. 6. 1982, 5.

Roter, P., 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 7–33.

Roter, P., 2009. *Narodne manjšine v mednarodnih odnosih*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Rozman, V., 1991. Romi - tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–136.

Rulitz, F. T., 2013. *Vetrinjska in bleiburška tragedija : nasilje partizanskih enot nad begunci v maju 1945 na avstrijskem Koroškem.* Mohorjeva družba, Celovec.

Rupel, D., 2004. Malodušje v Sloveniji in premišljevanje o Španiji. V N. Grafenauer (ur.) *Krogi navznoter, krogi navzven: Kocbekov zbornik*. Nova revija, Ljubljana, 99–107.

Rus J., 1939. Jedro kočevskega vprašanja: zgodovina, sedanjost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag. V *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, Ljubljana, 131–173.

Ružič, Aleksander: Kako so potegnili mejo v Prekmurju ? Dostopno na: http://www.google.si/search?sourceid=navclient&ie=UTF-8&rlz=1T4SUNC_nSI356SI356&q=aleksander+ru%c5%bei%c4%8d%2c+kako+so+potegnili+mejo+v+prekmurju, 7 (dostop 10. 2. 2011).

Sebők, L., b. d. *Muravidék (Szlovénia) településeinek etnikai statisztikája: 1870-2002*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, https://kisebbsegkutato.tk.elte.hu/adatbazis/muravidek-szlovenia-etnikai-statisztikaja-1870-2002 (dostop 16. 2. 2026)

Sedmak, M., 2005. Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji: družbena (samo) umestitev. *Teorija in praksa* 42 (1), 89–112.

Semič, S., 1971/1972. *Najboljši so padli. Spomini*. Samozaložba, Ljubljana.

Sinagoga, b. d. *Dediščina.* https://www.sinagogamaribor.si/dediscina/ (dostop 12. 2. 2026).

Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnih manjšin, 1963. *Razprave in gradivo* 3, 111–120.

Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Poročilo o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v Socialistični republiki Sloveniji v obdobju 1981-1985. Skupščina Socialistične Republike Slovenije, Ljubljana, 1986.

Slavič, M., 1935. Narodnost in osvoboditev Prekmurcev. V V. Novak (ur). *Slovenska krajina : zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*, samozaložba, Beltinci, 46.

Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje, zbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota, 46–57.

Slivnik, D., 1996. *Kučanov klan*. Promag, Ljubljana.

Slovenski Primorci in Italija, 1946. *Slovenski Primorec 2* (11), 14. 2. 1946, 1.

Sobotainfo, 2014. *Murska Sobota je dobila judovski spomenik*, 25. 4. 2014. Dostopno na: https://sobotainfo.com/novica/lokalno/murska-sobota-je-dobila-judovski-spomenik/99212 (dostop 24. 9. 2014).

Speedy, 2006. *Novinarji:))* [Forum], 6. 4. 2006. Med.Over.Net, https://med.over.net/forum/tema/novinarji-1221520/ (dostop 13. 11. 2024).

Stergar, J., 2006. Neznosna lahkost avtohtonosti? V B. Jesih (ur.) *80 let Inštituta za narodnostna vprašanja: izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 112–120.

Stojkovič, M., 1993. *Osemnajst nageljnov*. Občinska skupščina, Metlika, 13.

Strle, F., 1980. *Tomšičeva brigada. Uvodni del*. SPUB Toneta Tomšiča, Partizanska knjiga, Ljubljana.

Studen, A. & Gabrič, A. (ur.), 2015. *Neprilagojeni in nevarni: podoba in status Ciganov v preteklosti*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

Syrkin, M., 2004. *Hannah Szenes: Zionist, Paratrooper and Poet*, Yad Vashem, https://www.yadvashem. org/from-our-collections/hannah-szenes. html (dostop 2. 2. 2025).

Šajnovič, R., 1989. Kako je bilo z Romi med vojno? Spomnimo se kdaj romskih borcev in žrtev, kot ljudje so si to zaslužili. *Dolenjski list*, 22. 6. 1989.

Šajnovič, R., 1991. Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanović (ur.) *Razprave in gradivo 25*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 131.

Šifrer, Ž., 1969. *Prebivalstvo naselij 1869-1969*. [Ž. Šifrer], Ljubljana.

Šiftar, V., 2011. *Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog: ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti: (1919–1999–2009)*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci; Svet romske skupnosti Republike Slovenije, Murska Sobota.

Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Škorjanec, V., 2001. Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973. *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 55 (3/4), 465–487.

Škrlj, R., 1989. O pozlačenih kletkah in odrezanih jezikih. *Primorske novice*, 7. 7. 1989, 19.

Štepec, M., 1994. Strah pred židovskim naseljevanjem: poročanje slovenskih časopisov o priseljevanju Židov v drugi polovici 19.stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 34 (2), 149–162.

Štih, P., Ajlec, K., & Kovács, A., 2019. *„Mi vsi živeti ščemo" : Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice : zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.-30. maj 2019*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 702

Štrukelj, P., 1980. *Romi na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Štrukelj, P., 1991. Etnološke raziskave romske populacije v Republiki Sloveniji. *Razprave in gradivo* 25, 36–55.

Štrumbl, Ž., 1991. Uskoki na slovenskem in v Žumberku. *Arhivi* 14 (1/2), 42–50.

Tavčar, I. 2012. *Janez Sonce.* Genija, Ljubljana, 170–171.

Terčon, N., 1990. Razvoj industrijskega ribištva na slovenski obali v letih 1945-1959. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 37 (1/2), 123–135. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q0OQIO0G (dostop 27. 1. 2026).

Terseglav, M., 1996. *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.

Tomažin, M., 2005. Uskoško prebivalstvo v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. *Razprave in gradivo* 46, 220–240.

Tominšek Čehulić, T., 2010. Druga svetovna vojna in njene posledice za Belokranjce (1941-1945). V M. Preinfalk (ur.) *Iz zgodovine Bele krajine*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 859–874.

Tomizza, F., 1989. *Materada*. Lipa, Koper, 175.

Tomizza, F., 2015. *Zlo pride s severa: roman o škofu Vergeriju*. Beletrina, Ljubljana, 11–12.

Toplak, J., 2013. Jaz – pesmi. *Razkrite pesmi [Elektronski vir] : antologija madžarskih pesnikov v Sloveniji = Vers-lelet: a szlovéniai magyar költők antológiája*. Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 20.

Toš, M., 2012. *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni SAZU, Ljubljana.

Toš, M., 2013. Holokavst in zgodovinski spomin na slovenske Jude. V N. Lešnik & M. Toš (ur.) *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst II: razprave in članki z znanstvenih srečanj Šoa – spominjajmo se 2012/2013*. Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, Maribor, 9–22.

Toš, M., 2013. Romi holokavst. V: Nuša Lešnik, Marjan Toš (ur.). *Slovenski Judje, zgodovina in holokavst II*. Maribor, 2013.

Toš, M., 2015. Porrajmos, pozabljeni holokavst. *Delo*, 24. 1. 2015, 14–15.

Toš, M., b. d. Ob 27. januarju, mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta. *Svobodna beseda*,
https://www. svobodnabeseda. si/zgodilo-se-je-torej-se-lahko-spet-zgodi/ (dostop 24. 10. 2020).

Tremul, M., 2014. Predgovor. V: Zudič Antonič, N., *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*. Italijanska unija: = Unione italiana, Koper; = Capodistria, 5.

Troha, N., 1996. Oris položaja v Koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947. *Prispevki za novejšo zgodovino* 36 (1/2), 67–93.

Troha, N., 2000. Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (1), 260–261.

Troha, N., 2000. Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 10 (1=10), 203–216.

Troha, N., 2002. Italijanska narodnostna skupnost v Sloveniji med letoma 1954 in 1990. *Zgodovinski časopis* 56 (3/4), 447–464.

Troha, Z., 2003. *Kočevski Nemci -partizani*. Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler, Ljubljana.

Trstenjak, A. & Ringel, E., 1992. *O slovenskem človeku in koroški duši*. Mohorjeva založba, Celovec; Ljubljana; Dunaj.

Trstenjak, A., 1976. *Problemi psihologije*. Slovenska matica, Ljubljana.

Trstenjak, A., 1991. *Misli o slovenskem človeku*. Založništvo slovenske knjige, Ljubljana.

Tschinkel, J., 2010. *Zvonovi so umolknili*. Modrijan, Ljubljana.

Ude, L., 1972. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Obzorja, Maribor.

Udovič, B., Komac, M. & Brglez, M., 2022. „Can young members of Slovene minorities in

neighbouring countries be useful for Slovenia's diplomacy?" *Razprave in gradivo (*89), 5–27. https://sciendo.com/article/10.36144/rig89.dec22.5-27

Uhlik, R., 1947. *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik: (romane alava)*. Svetlost, Sarajevo.

Urbančič, I., 1985. K teoriji nacije, naroda, etnosa s posebnim ozirom na Slovence. *Družboslovne razprave* 2 (2), 5–71.

Vake, J., 2017. Marko Rosner. *Obrazi slovenskih pokrajin*, 12. 7. 2017, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/rosner-marko/ (dostop 9. 8. 2023).

Valentinčič, D., 2024. *Slovensko manjšinsko varstvo v primerjalni perspektivi : z analizo pro et contra načela avtohtonosti : znanstvena monografija*. Ljubljana: Inštitut ASEF za izobraževanje in raziskovanje; Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Celovec: Celovška Mohorjeva družba.

Valič Zver, A., 2014. Majniška deklaracija 1989. V B. Brščič, G. Granda, A. Valič Zver & D. Črnčec. *Majniška deklaracija: 1917-1989-2014: [za evropsko Slovenijo]*. Nova obzorja, Ljubljana, 41–64**.**

Valvazor, J. V., 1984. *Slava Vojvodine Kranjske*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Varga, S., 1980. *20 let komisije za narodnosti = A Nemzetiségi Bizottság húsz éve*. Pomurski medobčinski svet SZDL, Komisija za narodnostna vprašanja in obmejne stike, Lendava.

Verginella, M., 2000. L'esodo istriano nella storiografia slovena. V M. Cattaruzza M. Dogo & R. Pupo (ur.) *Esodi : trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*. Edizioni scientifiche italiane, Roma, 269–277.

Vertot, N., Žnidaršič, E., Ilić, M., Šter, D., Povhe, J. & Garvas, T., 2001. *Popisi na Slovenskem 1948-1991 in Popis 2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Virk, T., 1993. Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija : mesečnik za kulturo* 12 (134/135), 254–260.

Vodopivec, P., 1990. Janez Jezeršek – Sokol [intervju]. *Nova revija IX*.

Vojnović, G., 2008. *Čefurji raus!* Študentska založba, Ljubljana.

Volk, S., 2004. *Esuli a Trieste: Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale*. Kappa Vu, Trieste.

Volpi, B. L., 2001. Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru. Konzerviranje in soljenje rib. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 11 (1=24), 135–150.

Vospernik, R., 1986. Skupni slovenski kulturni prostor – realnost ali utopija? V L. Gostiša (ur.) *Skupni slovenski kulturni prostor: trinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1985, Nova Gorica*. Delavska enotnost, Ljubljana.

Vovk, S., 1999. *Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963.* Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko, Koper; Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 290.

Wikipedija, 2022. *Majniška deklaracija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Majni%C5%A1ka_deklaracija_(1989) (dostop 9. 2. 2026).

Wikipedija, b. d. *Dragiša Marojević*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Dragiša_Marojević (dostop 14. 5. 2023).

Wikipedija, b. d. *Judje v Sloveniji*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Judje_v_Sloveniji (dostop 14. 12. 2022).

Wikipedija. 2005. *Jezikovni otok Kočevarjev leta 1878*. 27. 8. 2005. https://sl.wikipedia.org/wiki/Ko%C4%8Devarji#.

Zadravec, J., 1991. Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji. V V. Klopčič & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Romi na Slovenskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 78–91.

Zajc, M. (ur.), 2018. *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.

Zajc, M. 2007. Problem »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* (25), 18–19.

Zalar, V., 2015. *Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: diplomsko delo*. [V. Zalar], Ljubljana.

Zavratnik, S., Medica, K., Repolusk, P., Orbanić, S., & Marušič, D., 1999. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji: predstavitev rezultatov terenske raziskave*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 266.

zgodovina. si, 2020. *Vinceremo, videt čemo* [Dokumentarni film]. Youtube, 15. 10. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=Zu-GeZmV3EE (dostop 28. 3. 2025).

Zingari provenienti da Lubiana. Campo di Concentramento di Tossicia, Elenco degli zingari provenienti dalla provincia di Lubiana internati in questo campo di concentramento. Dostopno na: http://porrajmos.it/wp-content/uploads/2013/05/presenze-nel-campo-1942.pdf (dostop 21. 11. 2018).

Zudič Antonič, N., *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana*. Italijanska unija: = Unione italiana, Koper; = Capodistria.

Zveza kulturnih društev nemškogovoreče etnične skupnosti v Sloveniji/Verband der Kulturvereine der deutschsprachigen Volksgruppe in Slovvenien. Memorandum za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti v Sloveniji (31. 1. 2006).

Žagar, M., 1990. Možno besedilo določb v osnutku ustave Republike Slovenije. V: M. Komacur.). *Narodnost - manjšina ali skupnost: urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 137–148.

Žajdela, I., 2013. Partizani klali z noži. *Demokracija* 18 (46), 48–53.

Županić, N., 1912. *Žumberčani i Marindolci: prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj*. Beograd.

Žužek, A., 2015. Majniška deklaracija: ko Slovenci zahtevajo suvereno državo. Slovenske Novice, 30. 4. 2015, https://siol.net/novice/slovenija/majniska-deklaracija-ko-slovenci-zahtevajo-suvereno-drzavo-174667 (dostop 16. 5. 2025).

Kazalo tabel

Tabela 1: Prebivalstvo, po narodni pripadnosti, Slovenija (ozemlje v času popisa), popisi 1948–2002 . 19
Tabela 2: Prebivalstvo po maternem jeziku, Slovenija[1)] (ozemlje v času popisa), popisi 1921–2002 . . . 20
Tabela 3: Prebivalstvo po veroizpovedi, Slovenija, popisi 1921–2002 22
Tabela 4: Prebivalstvo Slovenije po materinem jeziku leta 1921 in leta 1931 79
Tabela 5: Prebivalstvo Slovenije po veroizpovedi leta 1921 in 1931 80
Tabela 6: Skupni pregled veroizpovedi dravske banovine 81
Tabela 7: Prebivalstvo Dravske banovine po maternem jeziku in veroizpovedi 82
Tabela 8: Naselja z večinskim madžarskim prebivalstvom, popis 1921. 85
Tabela 9: Naselja kolonistov v Prekmurju 92
Tabela 10: Prebivalstvo Prekmurja po narodni pripadnosti, leto 1941 92
Tabela 11: Prebivalstvo Prekmurja po materinem jeziku, leto 1941 93
Tabela 12: Romi na Dolenjskem, leto 1930 116
Tabela 13: Sinti na Gorenjskem, leto 1941 117
Tabela 14: Število Romov v Srezu Murska Sobota 118
Tabela 15: Prisotno Češkoslovaško prebivalstvo v Sloveniji s Prekmurjem, popis 1921 (pregled po okrajnih glavarstvih) 134
Tabela 16: Smrtne žrtve druge svetovne vojne 148
Tabela 17: Koprski okraj, statistika prebivalstva, 15. december 1947 205
Tabela 18: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran po narodni pripadnost, dne 25. 4. 1956. 231
Tabela 19: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran, po narodni pripadnosti, popis 1961 232
Tabela 20: Prebivalstvo občin Koper, Izola, Piran: Popis 1961. Prvi rezultati popisa za občine 233
Tabela 21: Pripadniki italijanske manjšine po spolu in kraju rojstva, popis 30. november 1963. 236
Tabela 22: Priseljeni v občino Koper v obdobju 1946–1961, popis 1961 237
Tabela 23: Priseljeni v občino Izola v obdobju 1946–1961, popis 1961 237
Tabela 24: Priseljeni v občini Piran v obdobju 1946–1961, popis 1961 238
Tabela 25: Prebivalci po kraju rojstva, popis 1961 238
Tabela 26: Naselja dvojezičnega območja občine Koper, statut z dne 9. 4. 1964, popis 1961. 240
Tabela 27: Naselja dvojezičnega območja občine Izola, statut z dne 27. 10. 1967, popis 1961 240
Tabela 28: Naselja dvojezičnega območja občine Piran, statut z dne 13. 4. 1964, popis 1961 240
Tabela 29: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 23. 2. 1978, popis 1971 243
Tabela 30: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 7. 3. 1978, popis 1971 244
Tabela 31: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 6. 3. 1978, popis 1971 244
Tabela 32: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 23. 2. 1978, popis 1981 247

Tabela 33: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 7. 3. 1978, popis 1981 ... 247
Tabela 34: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, statut z dne 6. 3. 1978, popis 1981 ... 248
Tabela 35: Občina Koper/Capodistria, naselja narodno mešanega območja, popis 1991 ... 250
Tabela 36: Občina Izola/Isola, naselja narodno mešanega območja, popis 1991 ... 250
Tabela 37: Občina Piran/Pirano, naselja narodno mešanega območja, popis 1991 ... 250
Tabela 38: Število pripadnikov italijanske narodnosti v letih 1961–1991 ... 252
Tabela 39: Naselja z večinskim madžarskim prebivalstvom v Prekmurju ob popisih leta 1921 in 1948 262
Tabela 40: Slovenska in madžarska imena krajev na narodno mešanih območjih ... 268
Tabela 41: Naselja dvojezičnega območja občine Lendava, podatki po narodni pripadnosti, popis 1961 ... 269
Tabela 42: Naselja dvojezičnega območja občine Murska Sobota. Podatki o narodni pripadnosti, popis 1961 ... 270
Tabela 43: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1971 ... 272
Tabela 44: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1971 ... 272
Tabela 45: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1981 ... 277
Tabela 46: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1981 ... 277
Tabela 47: Občina Lendava/Lendva, naselja narodno mešanega območja, popis 1991 ... 279
Tabela 48: Občina Murska Sobota, naselja narodno mešanega območja, popis 1991 ... 279
Tabela 49: Naselja narodnostno mešanega območja v Prekmurju (1921–1991) ... 281
Tabela 50: Prebivalci Slovenije, opredeljeni po narodni pripadnosti kot Avstrijci in Nemci, popisi 1948–1991 ... 294
Tabela 51: Prebivalci Slovenije z nemškim maternim jezikom, popisi 1921–2002 ... 294
Tabela 52: Romi v Sloveniji, leto 1982 ... 311
Tabela 53: Število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči od leta 1948 do 1991 ... 331
Tabela 54: Narodnostna opredelitev prebivalcev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči, popis iz leta 1981 in 1991 ... 333
Tabela 55: Opredelitev prebivalcev vasi Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po maternem jeziku, popis 1991. ... 333
Tabela 56: Število Hrvatov v obmejnih občinah v Sloveniji, upravna ureditev 1991, popis 1991 ... 338
Tabela 57: Število prebivalcev v vaseh s prisotnostjo prebivalcev grkokatoliške veroizpovedi, popisi med leti 1948–1991 ... 340
Tabela 58: Prebivalstvo, priseljeno iz drugih republik SFR Jugoslavije, po območju odselitve in rojeni v Sloveniji po narodnosti, popis 1991 ... 344
Tabela 59: V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali slabo? (leto 1970/71) ... 345
Tabela 60: Zakaj mislite, da je to (priseljevanje, op. M. K.) dobro? (leto 1970/71) ... 346
Tabela 61: Zakaj misli, da je to (priseljevanje, op. M. K.) slabo? (leto 1970/71) ... 346
Tabela 62: V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo. Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali v glavnem slabo? (leto 1972) ... 347

Tabela 63: Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence. Ali se s tem strinjate ali ne? SJM 80, SJM 83, SJM 90 ... 347
Tabela 64: »Ali navedena ravnanja ogrožajo slovenski jezik ali ga ne ogrožajo?« ... 348
Tabela 65: Vse kaže, da bodo tudi pri nas v Sloveniji mladi ljudje po zaključenem šolanju v prihodnje vs težje našli zaposlitev. V kakšni meri se strinjate z navedenimi ukrepi, ki bi preprečili nezaposlenost mladih v prihodnje (leto 1980/81) ... 349
Tabela 66: »Ali naj bi v Sloveniji tudi v bodoče omogočali zaposlovanje delavcev iz drugih republik ali ne?« (leto 1980/81) ... 350
Tabela 67: Kako naj po vaši oceni v prihodnje ravnajo delavci iz drugih republik in pokrajin, ki so že dalj časa v Sloveniji? (leto 1983) ... 350
Tabela 68: Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? (leto 1986) ... 351
Tabela 69: Kako naj ravnajo delavci iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? (leto 1988) ... 351
Tabela 70: Ocenite navedene vidike, probleme glede na to, ali hudo prizadenejo Slovence in Slovenijo ali sploh ne prizadenejo! (leto 1987) ... 352
Tabela 71: Katere od spodaj navedenih pravic naj ustava prizna avtohtonim narodnim manjšinam v Sloveniji, zlasti Italijanom in Madžarom, kakšne pa tistim državljanom, ki so se v Slovenijo priselili (Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani . . .)? ... 353
Tabela 72: Prebivalci občin Koper/Capodistria, Izola/Isola, Piran/Pirano in Ankaran/Ancarano opredeljeni po narodni pripadnosti kot Italijani; prebivalci občin Koper/Capodistria, Izola/Isola, Piran/Pirano in Anakaran/Ancarano ki jih je bila italijanščina materni ... 387
Tabela 73: Narodno mešana območja v statutih občin Ankaran, Koper, Izola, Piran ... 387
Tabela 74: Narodno mešana območja v Občinah Hodoš-Šalovci, Lendava in Moravske Toplice ... 391
Tabela 75: Narodno mešana območja v statutih občin Hodoš, Moravske Toplice, Šalovci, Lendava, Dobrovnik ... 393
Tabela 76: Prebivalci občin Dobrovnik/Dobronak, Hodoš/Hodos, Lendava/Lendva, Moravske Toplice, Šalovci, opredeljeni po narodni pripadnosti kot Madžari; prebivalci navedenih občin , ki jih je bila madžarščina materni jezik, popis 2002 ... 394
Tabela 77: Romi v Sloveniji, po narodni pripadnosti in maternem jeziku, popisi prebivalstva od 1931 do 2002 ... 397
Tabela 78: Občine z zgodovinsko (dolgotrajno, avtohtono) prisotnostjo pripadnikov romske narodne manjšine ... 399
Tabela 79: Romi po narodni pripadnosti in maternem jeziku, popis 2002 ... 401
Tabela 80: Poselitveni prostor (naselja, zaselki) avtohtone romske narodne manjšine v občinskih statutih ... 408
Tabela 81: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Romi, popis 1991 in 2002, v Mestnih občinah Ljubljana, Maribor, Velenje ... 411
Tabela 82: Prebivalci krajev Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči po narodni pripadnosti, popis 1991 431
Tabela 83: Število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči ... 433
Tabela 84: Naselja v Beli krajini z zgodovinsko prisotnostjo prebivalcev grškokatoliške veroizpovedi ... 436
Tabela 85: Zaveze do ohranjanja identitete italijanske narodne manjšine (določbe v Statutih občin) ... 450
Tabela 86: Zaveze do ohranjanja identitete madžarske narodne manjšine (določbe v Statutih občin) ... 451
Tabela 87: Zaveze do ohranjanja identitete romske narodne manjšine (določbe v statutih občin z izvoljenim romskim svetnikom) ... 455

Tabela 88: Prebivalci po narodni pripadnosti in državi prvega prebivališča, popis 1991 – brez t. im zdomcev ... 461
Tabela 89: Prebivalci Slovenije leta 1991 in še živeči v Sloveniji leta 2021 ... 462
Tabela 90: Pregled naturalizacije od 25. 6. 1991 do 31. 12. 2018 (sprejem po 40. členu) ... 470
Tabela 91: Z razglasitvijo nove Ustave bo treba na novo urediti tudi vprašanje državljanstva slovenske države. Kdo in pod kakšnimi pogoji naj ima možnost pridobiti državljanstvo Republike Slovenije? ... 470
Tabela 92: Ali bi za pridobitev državljanstva delavci iz drugih republik ali tujci morali veljati še kateri od naslednjih pogojev? ... 471
Tabela 93: Koliko let stalnega bivanja oz. zaposlitve v Sloveniji naj bi bil pogoj za pridobitev državljanstva za delavce iz drugih republik? ... 471
Tabela 94: Ali lahko npr. Srb, ki trajno živi v Sloveniji in ima slovensko državljanstvo, pridobi še srbsko (dvojno) državljanstvo – ali ne? ... 471
Tabela 95: Podeljevanje državljanstva Republike Slovenije ... 472
Tabela 96: Prebivalci s prvim prebivališčem v tujini, ki so se v Slovenijo priselili med 1991 in 2020, po območju prvega prebivališča, Slovenija, 1. januar 2021 ... 490
Tabela 97: Prebivalci s prvim prebivališčem v tujini, ki so se v Slovenijo priselili v obdobju 1991–2020, po državi prvega prebivališča in izobrazbi ... 492
Tabela 98: Priseljeni v Slovenijo v obdobju 1991–2002, po narodni pripadnosti ... 493
Tabela 99: Priseljeni v Slovenijo po državi državljanstva, 2000–2024 ... 494
Tabela 100: Mnenja večinskega prebivalstva o priseljencih ... 495

Kazalo zemljevidov

Zemljevid 1: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin, leto 1871 ... 65
Zemljevid 2: Jugoslovanski predlog mirovni konferenci leta 1919 o razmejitvi med Kraljevino SHS ter Italijo, Avstrijo in Madžarsko ... 67
Zemljevid 3: Kraljevina SHS, upravna razdelitev do 28. 4. 1922 ... 77
Zemljevid 4: Upravna razdelitev *»Slovenije«* 28. 4. 1922 – 6. 4. 1941 ... 78
Zemljevid 5: Narodne manjšine v Sloveniji in Slovenci v sosednjih državah, leto 1921 ... 83
Zemljevid 6: Narodne manjšine v Dravski banovini (*Sloveniji*) in Slovenci v sosednih državah, leto 1931 ... 84
Zemljevid 7: Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, leto 1921 ... 86
Zemljevid 8: Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, leto 1931 ... 87
Zemljevid 9: Nemška narodna manjšina v Prekmurju in spodnjem Podravju, leto 1921 ... 95
Zemljevid 10: Nemška narodna manjšina v Prekmurju in spodnjem Podravju, leto 1931 ... 96
Zemljevid 11: Nemška narodna manjšina ob meji z Avstrijo na Štajerskem, leto 1921 ... 97
Zemljevid 12: Nemška narodna manjšina ob meji za Avstrijo na Štajerskem, leto 1931 ... 98
Zemljevid 13: Nemška narodna manjšina na Kočevskem, leto 1921 ... 99
Zemljevid 14: Nemška narodna manjšina na Kočevskem, leto 1931 ... 100
Zemljevid 15: Nemško poselitveno območje na kočevskem, leto 1878 ... 102
Zemljevid 16: *»Nemci«* ob Rapalski meji (nad Baško grapo in pod Ratitovcem) ... 109
Zemljevid 17: Judovska narodna manjšina, leto 1921 ... 113
Zemljevid 18: Judovska narodna manjšina, leto 1931 ... 114
Zemljevid 19: Romi in Sinti v Dravski banovini (*Sloveniji*) ... 119
Zemljevid 20: Naselja v Beli krajini s pravoslavnim in/ali grkokatoliškim prebivalstvom, popis 1921 ... 128
Zemljevid 21: Dravska banovina, prebivalstvo pravoslavne ali grkokatoliške veroizpovedi, opredeljeni kot Srbo-Hrvati, popis 1921 (upravna ureditev po 28. 8. 1931) ... 129
Zemljevid 22: Hrvati v krajih na obmejnem prostoru s Hrvaško, leto 1921 (ocena) ... 131
Zemljevid 23: Hrvati v Dravski banovini, leto 1931 ... 132
Zemljevid 24: Razkosanje Dravske banovine leta 1941 ... 145
Zemljevid 25: Glavni načrt naselitve kočevskih in besarabskih Nemcev ob Savi in Sotli ... 153
Zemljevid 26: Razkosanje Slovenije po kapitulaciji Italije septembra 1943 ... 180
Zemljevid 27: Julijska krajina 1945–1947 ... 195
Zemljevid 28: Prebivalci Koprskega okraja Cone B STO, po narodni pripadnosti, popis 1. 10. 1945 ... 201
Zemljevid 29: Svobodno tržaško ozemlje (STO) 1947–1954 ... 204
Zemljevid 30: Delež Italijanov v Koprskem okraju Cone B STO, leto 1947 ... 207
Zemljevid 31: Delež Italijanov v Koprskem okraju, leto 1954 ... 213
Zemljevid 32: Slovenija in narodne manjšine, leto 1954 ... 225
Zemljevid 33: Prebivalci občin Koper, Izola, Piran po narodni pripadnost, *predhodni podatki o registraciji prebivalstva,* 25. 4. 1956 ... 230

Zemljevid 34: Prebivalstvo občin Koper, Izola, Piran, popis 1961 *(Prvi rezultati popisa za občine)* **235**
Zemljevid 35: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran (upravna ureditev 1964–1967), popis prebivalstva leta 1961 ..... **242**
Zemljevid 36: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran, upravna ureditev 1974, popis prebivalstva leta 1971 ..... **245**
Zemljevid 37: Narodno mešano območje v občinah, Koper, Izola, Piran, statuti občin 1974–1978), popis prebivalstva leta 1981 ..... **249**
Zemljevid 38 : Narodno mešano območje občin Koper, Izola in Piran, popis 1991 ..... **251**
Zemljevid 39: Poselitveni prostor madžarske narodne manjšine, popis 1948 ..... **263**
Zemljevid 40: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, leto 1964 ..... **271**
Zemljevid 41: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1971 ..... **274**
Zemljevid 42: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1981 ..... **278**
Zemljevid 43: Narodno mešano območje v občinah Murska Sobota in Lendava, popis 1991. ..... **280**
Zemljevid 44: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1948 in 1953 ..... **295**
Zemljevid 45: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1971, 1981 ..... **296**
Zemljevid 46: Nemci in Avstrijci v Sloveniji, popis 1991 ..... **298**
Zemljevid 47: Romi in Sinti v Sloveniji, popis 1981 ..... **310**
Zemljevid 48: Romi in Sinti v Sloveniji, popis 1991 ..... **323**
Zemljevid 49: Hrvati v krajih ob slovensko hrvaški meji Trava – Lendava, popis 1921–1991 ..... **337**
Zemljevid 50: Narodno mešano območje v občinah Koper, Izola, Piran, popis 2002 ..... **389**
Zemljevid 51: Narodno mešano območje v občinah Koper, Izola, Piran, Ankaran, leto 2015 ..... **390**
Zemljevid 52: Narodno mešano območje v občinah Hodoš-Šalovci, Lendava, Moravske Toplice, leto 1995 ..... **392**
Zemljevid 53: Narodno mešano območje v občinah Hodoš, Moravske Toplice, Šalovci, Lendava, Dobrovnik, popis 2002 ..... **395**
Zemljevid 54: Romi v Sloveniji, popis 2002 ..... **398**
Zemljevid 55: Romi v Sloveniji, leto 2017 (Po podatkih Ministrstva za okolje in prostor) **403**
Zemljevid 56 : Nemci v Sloveniji, popis 2002 ..... **419**
Zemljevid 57: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Albanci, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **465**
Zemljevid 58: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Črnogorci, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **465**
Zemljevid 59: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Hrvati, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **466**
Zemljevid 60: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Jugoslovani, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **466**
Zemljevid 61: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Makedonci, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **467**
Zemljevid 62: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Muslimani, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **467**
Zemljevid 63: Prebivalci Slovenije, opredeljeni kot Srbi, popis 1991, upravna ureditev 2002 ..... **468**

Kazalo slik

Slika 1: Primorski kolonisti in nekaj domačinov po mlačvi v Kamovcih poleti 1937. ... 91
Slika 2: Praznovanje Hitlerjevega rojstnega dne 20. aprila 1941 pred Sokolskim domom v Kočevju, govornik Wilhelm Lampeter. ... 104
Slika 3: Eden izmed 25 šturmov Volksdeutsche Mannschaft, Kočevje 20. 4. 1941 ... 105
Slika 4: Miting folksdojčerjev v Brežicah 18. 10. 1942 (Okrožni dan). ... 106
Slika 5: Judovska sinagoga v Murski Soboti ... 111
Slika 6: Panorama (Dolnje) Lendave s sinagogo in rimokatoliško cerkvijo (detajl razglednice, Sztankó, 1943) ... 112
Slika 7: Razglednica Metlike z grkokatoliško in katoliško cerkvijo ... 124
Slika 8: Bojanci, Cerkev Usjekivanje glave Svetog Jovana Krstitelja (Cerkev Obglavljenja sv. Janeza Krstnika) ... 126
Slika 9: Miliči, Cerkev Sv. Petra in Pavla. ... 127
Slika 10: Miliči, napis na Cerkvi Sv. Petra in Pavla ... 127
Slika 11: Grobišče romov v Gornjem Igu ... 168
Slika 12: Romska hiša v Vanča vasi ... 305
Slika 13: Obsojeni na mariborskem procesu ... 307
Slika 14: Rušenje sinagoge v Murski Soboti, 1954, Jože Kološa - Kološ. ... 328
Slika 15: Sinagoga v Lendavi pred obnovo ... 328
Slika 16: Judovsko pokopališče v Rožni dolini pri Novi Gorici, propadajoča mrliška vežica, leto 1975. ... 329
Slika 17: Farna cerkev v kraju Draga, občna Loški potok ... 418
Slika 18: Nagrobniki z grobov pripadnikov nemske manjšine na pokopališču v kraju Drage, občina Loški potok ... 420
Slika 19: Občice, sedež Društva Kočevarjev staroselcev ... 421
Slika 20: Švajgerjeva hiša v Ljubljani. Sedež Zveze kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji ... 422
Slika 21: Švajgerjeva hiša v Ljubljani, leto 2024 ... 423
Slika 22: Sinagoga v Lendavi/Lendva ... 424
Slika 23: Sinagoga v Mariboru ... 425
Slika 24: Obeležje na mestu podrte sinagoge v Murski Soboti ... 425
Slika 25: Spominsko obeležje pred železniško postajo v Murski Soboti ... 426
Slika 26: Judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi. ... 426
Slika 27: Judovsko pokopališče v Rožni dolini ... 427
Slika 28: Kazino v mrliški vežici na judovskem pokopališču v Rožni dolini ... 427
Slika 29: Mrliška vežica po izpraznitvi kazina ... 428
Slika 30: City bar v mrliški vežici na pokopališču v Rožni dolini ... 428
Slika 31: Mrliška vežica na Judovskem pokopališču v Rožni dolini v letu 2025 ... 429

Slika 32: Napis na cerkvi v Bojancih 434
Slika 33: Cerkev v Bojancih po obnovi 435
Slika 34: Miliči, Cerkev Sv. Petra in Pavla, notranjost cerkve 435
Slika 35: Grkokatoliška cerkev Sv. Svetica, Drage 437
Slika 36: Grkokatoliška cerkev svetega Cirila in Metoda, Metlika 438
Slika 37: Spomenik hrabrim braniteljem Rombona 478
Slika 38: Džamija v Logu pod Mangartom 479
Slika 39: Vojaško pokopališče v Logu pod Mangartom 480
Slika 40: Vojaško pokopališče v Logu pod Mangartom po zamenjavi križev z nišani 480
Slika 41: Temelji džamije v Logu pod Mangartom 480

LET / YEARS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

ISBN-13: 978-961-6159-95-1

9 789616 159951

Cena: 20,00 EUR